

Invs. A. 33.919

32391

ISTORIA

~~ca. 52346~~

ROMANILOR

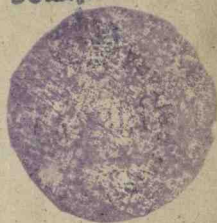
DE

OSCAR JÄGER

—
TRADUCERE
—

35926

DONATIONE

—
BUCURESCI

TIPOGRAFIA „ROMANUL“, CAROL GÖBL

14, STRADA DOAMNEI, 14

1885.

BIBLIOTECA CENTRALA
A
UNIVERSITAȚII
DIN
BUCUREȘTI

No. Curent 32391 Format III

No. Inventar..... Anul

Secția..... Raftul -.....

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITĂȚII
BUCUREȘTI
COTA 3899A

CONTROL 1953

1956

1961

L

B.C.U. Bucuresti

C35926

CUPRINSUL.

CARTEA ÎNTÂIA.

Istoria cetăței Roma până la supunerea desevîrșită a Italiei.
(753—264 în. de Chr.)

Capitol	Pagina
I Originea Cetăței și timpul Regalității 753—510 în. de Chr.	3
II Roma sub consuli. Urmările izgonirei Regilor. Războiul cu Latini și cu Etruscii. Cărta dintre patricieni și plebei până la legislația decemvirilor (510—451 în. de Chr.)	22
III Decemvirii și răsturnarea lor. Cucerirea cetăței Veii. Năvălirea Galilor. Rogațiile lui Licin (451—357)	37
IV Marile războie din Italia. Popóarele italice, Samniții, Latini, Etruscii împotriva Romei. Contopirea desevîrșită a claselor (367—290 în. de Chr.) . . .	51
V Cetățile grecesci din Italia de jos. Războiul cu Tarentul și cu Regele Piru din Epir. Roma stăpână peste Italia întrégă. Viața și organizația Romanilor pe aceste timpuri (290—264 în. de Chr.) . . .	63

CARTEA A DOUA.

Timpul marilor războe și cuceriri esterre. (264—133 în. de Chr.)

PARTEA ÎNTÂIA.

Războele din apus și urmările lor. Roma și Cartagina.
(264—200 în. Chr.)

I Primul război punic. Urmările lui pentru Roma și Cartagina (264—218 în. de Chr.)	87
II Sardinia romană. Răscóla mercenarilor. Războele cu Ilirii și cu Galii. Relațiile cu Grecii (241—218 în. de Chr.)	96
III Al doilea război punic (218—201)	103

PARTEA A DOUA

Războiele din răsărit. (200—168 în. de Chr.)

I	Al doilea război macedonic (200 - 196 în. de Chr)	137
II	Războiul împotriva lui Antioch din Asia și împotriva Etoților. Hanibal și Scipione. P. Corneliu Scipione și M. Porciu Catone (192-187 în. de Chr.)	145
III	Filip, Regele Macedoniei, și căderea monarhiei macedonene. Schimbarea năzuințelor în Roma (171 până la 168 în. de Chr.)	158

PARTEA A TREIA.

Statele vasale prefăcute în provincii. Inriurirea marilor cuceriri asupra vieții și moravurilor poporului. (161—133 în. de Chr.)

I	Dărîmarea Cartaginei, Corintului și Numanției; prefăcerea Africei, Macedoniei și Greciei în provincii.	175
II	Reprivere. Starea Statului și a poporului înainte de izbucnirea revoluției	195

CARTEA A TREIA.

Epoca turburărilor și războielor civile. (133—31 în. de Chr.)

PARTEA ÎNTÂIA.

De la tribunatul lui Tiberiu Grachu până la sfîrșitul războiului cu Socii. (201—88 în. de Chr.)

I	Tiberiu și Caiu Grachu.	217
II	Situația nenorocită a Republicei după mîrtea lui Caiu Grachu. Războiul cu Jugurta (111—106), cu Cimbrii și Teutonii (113—101); răscoalele sclavilor din Sicilia și Italia (105—101 în. de Chr.).	231
III	Consulatul al șaselea al lui Mariu. Legăturile lui cu demagogii L. Apuleiu Saturnin și C. Serviliu Glaucia. M. Liviu Drusu și aliații (100—88 în. de Chr.)	246

PARTEA A DOUA.

De la sfîrșitul războiului cu Socii până la mîrtea lui Sula. Mariu și Sula (88—78 în. de Chr.)

I	Complicații și schimbări în răsărit. Propunerile lui Sulpiciu în Roma. Întaiul război cu Mitridate din Pont; fuga și reîntorcerea lui Mariu (88—83 în. de Chr.).	258
II	Continuarea și sfîrșitul războiului întai cu Mitridate. Reîntorcerea lui Sula. Reînnoirea războiului civil.	

Dictatura lui Sula și restabilirea regimului senatorial. Abdicarea și mórtea lui (83—78 în. de Chr.)	271
--	-----

PARTEA A TREIA.

De la mórtea lui Sula până la mórtea lui Cesar. (78—44 în. de Chr.)

I. Pompeiù și Cesar până la încheierea celui d'întâiù triumvirat.

I Rêscóla lui Lepid. Q. Sertoriù și luptele din Spania. Spartac și rêzboiul cu selaviù. Cn. Pompeiù Magnu și M. Liciniù Crasu	285
II Pirațiù din marea Mediterană și propunerea lui A. Gabiniù. Rêzboiul al doilea și al treilea cu Mitridate. L. Liciniù Lucul în Asia	301
III Legea lui Maniliù și partiðele din Roma. Biruinþele lui Pompeiù în Asia, mórtea lui Mitridate. Reîntórcerea lui Pompeiù (66—62 în. de Chr.) . .	313
IV M. Tul. Cicerone și conjuraþia lui Catilina (63—62). Reîntórcerea lui Pompeiù și alianþa lui cu Cesar și Crasu: întâiul triumvirat (60 în. de Chr.) . .	323

II. Cesar și Pompeiù până la lupta de la Farsal și mórtea lui Pompeiù.

I Consulatul lui Cesar. Invoelile triumvirilor. Cuceririle din Galia (59—49 în. de Chr.)	338
II Al doilea mare rêzboiù civil izbuenesce. Întîmplările din rêsărit : Espediþia și mórtea lui Crasu; întîmplările din Roma. Causa și izbuenirea rêzboiului; Brundusiù, Ilerda, Dirachiù. Farsal, (53—48 în. de Chr.)	361

III. Cesar domnesce singur.

I Alte lupte în Egipt, Armenia, Africa. Reîntórcerea lui Cesar la Roma (47—46 în. de Chr.)	378
II Cesar domnesce singur. Ultima luptă în Spania. Conspiraþia lui Brutu și Casiù	383

PARTEA A PATRA.

De la mórtea lui Cesar până la lupta de la Actiù. (44—31 în. de Chr.)

I Turburările din Roma și din Italia până la cãderea definitivă a republicei la Filipi (44—42 în. de Chr.)	396
II Luptele triumvirilor. Incetul cu incetul învinge Octavian și monarchia Lupta de la Actiù (41—31 în. de Chr.)	417

CARTEA A PATRA.

Roma sub Impărații. (31 în. de Chr. până la 476 d. Chr.)

PARTEA ÎNTÂIA.

Desvoltarea monarhiei până la mórtea lui Comod. (31 în de Chr. până la 193 d Chr.)

I	Viața romană pe timpul lui August.	430
II	Domnia lui Cesar Octavian August de la 31 în. de Chr. până la 14 după Chr.	447
III	Cesarii după August. Răscóle militare și răsturnarea casei Iulia Luptele pentru tron. Vespasian și casa Flavia. (14—96 d. Chr.)	472
VI	Impărații de la Nerva până la Comod. Perióda cea mai fericită a imperiului. Desvoltarea vieței politice și sociale (96—193 d Chr.)	491

PARTEA A DOUA.

De la Comod până la Dioclețian. (193—305 d. Chr.)

I	Evenimentele după mórtea lui Comod. Dinastia lui Sever. Noi dușmani ai imperiului roman. Perșii și Goții. Disoluția amenințată în năuntru	502
II	Domnia lui Dioclețian. Creștinismul în imperiul roman.	511

PARTEA A TREIA.

De la reîntórcerea lui Dioclețian până la mórtea lui Teodosiú. 305—395 d. Chr.

I	Noú războiú civil. Dinastia lui Constantiú Chloru ; triumful creștinismului sub Constantin ; fii sėi și restabilirea păgânismului sub Iulian	528
II	Imperiul în noú lupte cu barbarii. Hunii în Europa și începuturile emigrației popórelor. Goții se stabilesc pe teritoriul roman. Impărțirea imperiului de către Teodosiú cel mare. (363—395 d. Chr.)	538

PARTEA A PATRA.

De la mórtea lui Teodosiú până la Odoacru, Regele Italiei. (395—476 d. Chr.)

I	Starea imperiului. Causele și simptomele descompunerii sale	545
II	Apunerea imperiului roman	552
	Tabla chronologică	569

CARTEA ÎNTÂIA

ISTORIA CETĂȚEI ROMA

PANA LA SUPUNEREA DESEVERSITA A ITALIEI

753—264 în. de Chr.

CAPITOLUL I.

Originea cetății și timpul Regalității.

753—510 în. de Chr.

Cam pe același timp, pe când în Grecia Messenienii apă-
rau neatîrnarea țerei lor, amenințată de Dorienui din Laconia,
și statele începeau să se desfacă din chaosul imigrațiunilor și
al rezbóelor, se înființă în Italia de mijloc o cetate, căreia pro-
vidența ȳ destinase un mare viitor și un rol însemnat în istoria
popórelor. Despre originea acestei cetăți ne-au rămas felurite
mituri, cari, întocmai după cum plantele sêlbatice înfrumuse-
țeză și acoper castelele și zidurile de cetăți cădute în ruine,
împodobesc și ele și, în acelaș timp, ciuntesc istoria timpurilor
vechi. Ele ne povestesc despre un prinț *Enea*, care scăpân-
du-și penații din focul cetății vestite în mituri, Troia, din Asia
mică, ajunge cu o mână de credincioși, după aventuri de tot
feiul pe uscat și pe apă, în „câmpia întinsă“ care, după ho-
tărîrea Zeilor, avea să ȳ fie cel din urmă loc de popas, și care
se întinde, sub numele de *Latium*, spre miadă-đi de la riul Tibru,
între mare și Apenini de mijloc. Aci întemeieză el, după multe
lupte cetatea Laviniu; fiul sêu Julu o a doua, Alba-longa,
dealungul pólelor munților Albanı; iar după dênsul se mai po-
menesc un întreg șir de regi cari au domnit în acéstă cetate.

Originea
cetății după
tradiția.

După mórtea unuia din aceşti regi, fiul cel mai tînér al acestuia, *Amuliu*, alungă de pe tron pe fratele sėu mai mare, iar pe fiica lui o făcu preotésă a Vestei, ca să rămână, pentru tot-d'a-una necăsătorită, în serviciul acestei Zeițe, și nici un urmaș al lui Numitor să nu pótă răsbuna vre-o-dată răpirea tronului. Dar puterea ȃilor e mai tare de căt vilenia omenésă; printr'o minune se întemplă că preotésa, siluită de Zeul Marte, naște doi gemeni: pe Romul și pe Remul. Amuliú porunci atunci să se arunce cei doi copii în apa Tibrului. Se întemplă însă că apele ríului, care eșise din matca lor, scóseră la țerm légănul în care erau aședați copii, și aci, sub un smochin, care a rămas încă mult timp după acésta pentru urmașii credincioși o mărturie despre minunea întimplată sub dēnsul, vine lupóica, animalul lui Marte, și le dă cea d'ântăiú hrană. Un păstor al regelui îi găsesce, îi duce în coliba lui și îi cresce pînă când ajunși flăcăi tineri, se pun în fruntea păstorilor într'o luptă cu tálharii. Prin întimplare, dintr'o cértă cu păstorii lui Numitor, ei își descoper origina și mai tārziú își rēzbună împotriva lui Amuliú. Moșul lor se urcă iarăși pe tronul regesc din Alba, iar ei plécă, urmați de păstorii, să întemeieze o nouă cetate în ținutul în care aú crescut, acolo unde Tibrul, eșind dintre munți, se îndreptéză în mersu-i leneș spre mare printre bálți și déluri păduróse.

Cei doi frați se cértă în urmă, după al cui nume să se numésă cetatea și pe care dél să se zidésă, pe Palatin saú pe Aventin. Se întrébă semnele pe cari le trimit Zeii prin zborul pasărilor. Doi-spre-zece vulturi cari zboră deasupra lui Romul la rēsăritul sórelui îi dau dreptatea lui. Orașul se numesce Roma, și cea d'ântăiú colibă acoperită cu pae se clădesce pe muntele Palatin. In jurul muntelui Romul trage o brazdă, care însemnézá linia zidurilor cetății. Cu plugul tras de un taur și de o vacă, el brăzdă pămíntul și aședă țérina spre partea din năuntru, așa ca să însemneze zidul, pe când brazda însăși însemna șanțul. Remul, amărít de preferința ce s'a dat fratelui sėu, sări în batjocură peste brazda sfințită; atunci Romul rēzbună sfințenia vătémată a zidurilor cetății, și strēpunse pe fratele sėu dicēnd: „așa să pătésă toți, cari vor sări ca tine peste zidurile mele.“ Mai tārđiú, când aceste locuri aú fost udate cu sángele cetățenilor în lungile rēzboie

interne, și-au adus aminte Romani că chiar la întemeierea cetății a curs sânge frățesc. Aniversarea fondării Romei s'a sărbătorit mai târziu în ziua Zeiței păstorilor, Pales, la 21 Aprilie (753 înainte de Christos).

Romul rămase ast-fel singur stăpân peste noua cetate; și ca să 'și o împoporeze, deschise un loc de adăpost pentru tot felul de oameni de prin vecinătate, esilați, datornici și sclavi fugiți, ucigași și criminali. Lipsiaș însă femeile, și prin urmare liniștea vieții casnice, și cea mai de căpetenie garanție pentru existența cetății. În zadar se adresă regele la cetățile vecine ca să intre în legături de încusurire cu locuitorii lor: nimeni nu voia să intre în ast-fel de legături cu nisce aventurierii. Atunci Romul 'și luă refugiul la vicleșug. Invită pe locuitorii cetăților vecine la o sărbătoare cu jocuri, și pe când vecinii Sabinii și cei din cetățile latine Cenina, Crustumeriu și Antemae, priviaș fără grije la jocurile ce se esecutaș în onoarea Zeului Consus, la un semn al lui Romul, bărbații romani se repeziră și 'și răpi fie-care câte o femeie, pe când privitorii ne-armați, blestemând pe cei ce călcaș ast-fel în picioare dreptul de ospitalitate, se împrăștiaș în toate părțile. De aci se născu un război cu cetățile insultate.

Cele trei cetăți latine aș fost biruite cu ușurință. Mai grea a fost însă lupta cu Sabinii, cari, în frunte cu regele lor *Titu Tatiuș*, porniră cu toate puterile lor asupra Romei. Cele două armate dușmane se întâlnică în valea băltoasă dintre *Capitol* și *Palatin*. Mult timp lupta a rămas nehotărâtă. Cu mare greutate Romul opri în loc pe soldații săi cari începuseră să fugă, și lupta urmă înainte, fără să se potoa prevedea de care parte va rămânea biruința. O întâmplare miraculoasă însă 'i puse capăt. Sabinele răpite, acum de o potrivă înrudite cu amândouă popoarele, se aruncară între luptători și izbutiră să facă pe bărbații și pe frații lor să și dea mâna în semn de împăcare. Cele două popore se înbinară într'unul singur, învoindu-se ca regiilor lor, *Titu Tatiuș și Romul*, să domnescă împreună asupra poporului unit, care avea să și ia numele de *Quirici*, adică bărbați cari potoa lance, de la un cuvânt sabin care însemneză lance.

Acesta e mitul despre întemeierea și cea d'ântăia dezvoltare a cetății. El atribuie ast-fel câtor-va persoane, eroi și semizeii, lucruri cari aș fost în realitate opera unor generațiuni întregi

și pôte a unor lupte de mai multe vécuri, și împletesc nisce povești frumoșe din amintiri vechi, cari sê légă de câte un munte, un pom, un isvor, saũ de monumentele róse de vremuri. Zelul și sagacitatea învățaților cercetători, scrutați, urmăresc căile rătăcite ale acestor mituri, recunosc din rămășițele poveștilor și tradițiilor vechi, spiritul, caracterul și sórta popórelor și vremurilor dispărute, și caută, adunând urmele risipite, sê cunósceá cu adevérat lucrurile și întîmplările din trecut. Acel popor victorios, care a eucerit lumea întrégă cu puterea sâbiei și a legilor séle, nu s'a alcătuit din o adunătură de pásători și de aventurieri.

Legătura între aceste lucruri, cari, de și de mult trecute și adormite ne deștéptă neconținut din noũ curiositatea, trebuie ast-fel înțelésă :

În timpurile cele mai vechi, pe cari le cunósște istoria, găsim în peninsula italică trei popóre deosebite. Pe țérmul despre miadă-đi, în Calabria erau *Iapigiú*, despre cari se presupune, după puținele rămășițe din limba lor și după ușurința cu care aũ primit mai târđiú datinele grecesci, că erau un popor înrudit de aprópe cu Grecii. La nord-vest, de la Alpii rhaetici pînă la Tibrul de jos, găsim pe *Etruscú*, saũ cum se numiaũ în limba lor *Rasena*. În limba etruscă s'aũ găsit o mulțime de inscripții cari însă nu se pot descifra de cât cu mare anevoință și în mod necomplet. Acest popor trebuie să fi fost tot atât de străin Grecilor ca și seminției căreia aparțineau Romanii, atât în ce privește limba și obiceiurile, cât și originea lor. Al treilea popor, care era împărțit în mai multe ramuri, *Umbro-Sabellú*, venind de la nord, aũ ocupat răsăritul și mijlocul peninsulei. Acesta e poporul care a avut influența cea mai de căpetenie asupra sórtii Italiei și a însemnătăței sale pentru istoria popórelor. *Umbro-Sabellú*, mai înainte de a se așeđa în peninsula, trebuie sê fi alcătuit același popor cu strămoșii Grecilor, și sê fi vorbit aceeași limbă, din care, în cursul vremurilor s'a dezvoltat cu încetul limba latină, așa după cum o cunóssem astăzi. Zeii, obiceiurile și organizația acestor popóre sunt, în părțile lor esențiale, aceleași; ele aparțin tóte marelui trunchiú al popórelor *indo-germane*, care din munții iranicí, ai Asiei de vest, a trâmisi în diferite timpuri din sînul sêu pe strămoșii Indienilor, Persilor, Celților, Germanilor, Grecilor și Italianilor în tóte părțile lumii.

Unul dintre aceste popore umbro-sabelice, *Latinii*, ocupaū din timpuri necunoscute valea ce se întinde spre miaḃă-ḃi de la Tibrul de jos, o țeră, de o fertilitate de și nu prea bogată, dar care totuși respălătea munca harnică cu îmbeșugare; fără multe porturi și insule vecine, cari fac se înflorască negoḃul și pira- 3
 teria, dar totuși vecini cu marea, care desparte și în același timp légă poporele între dênsele. Aci Latinii ajunseră cu timpul un popor numeros, a cărui îndeletnicire principală era cultura pămîntului, dar care începu de timpuriu se cunoscă și negoḃul și influența sa civilisătoare. Țera întrégă numera trei-ḃeci de cetăți, dintre cari, înainte de înflorirea Romei, cea mai însemnată era *Albalonga*. Vecinii despre nord-vest ai Latinilor erau *Sabinii*, din acelaș trunchiū cu dênșii, și cari ocupaū valea Alterului și munții din prejurul Amiternului. Sabinii erau agricultori și păstori; un popor auster, religios, cu moravuri severe, ținând forțe mult la obiceiurile vechi, după cum fac toți țeranii, și trăind în sate și moșii fără se cunoscă legăturile mai strînse cari alcătuesc cetățile saū statele. Totuși acest popor nu rămase nesimțitor față cu frumusețea mai blândă a ținuturilor de pe lângă mare. Vitezele lui oștiri făceau cuceriri în tôte părțile. Câte-o dată, în ani de fómete, ei aduceau jertfă Zeilor o primăvară sfântă: tot ce producea pămîntul și vitele în primăvera viitoare se jertfea Zeilor, iar copii cari se născuau în acel an, când ajungeau bărbați porneau să și cucerască o altă patriă. Ast-fel, e neîndoios că Sabinii, făcându-și cale necontentit înainte, au ajuns pînă la Tibrul de jos. Aci însă deteră peste Latini, a căror țară se mărginea spre nord cu acest rîu. Aci, unde se întêlnesc Sabinii cu Latini, — unde poporul sêlbatic al munților vine în atingere cu poporul mai cioplit și mai primitiv de cultură al țermurilor, — se înființază o nouă cetate, *Roma*. E probabil, că o cetate veche latină *Roma* saū *Rama* și o cetate veche sabină, numită *Quirium* saū alt-fel, au esistat mult timp una lângă alta, cea d'ântăiū pe muntele Palatin, iar cea d'a doua pe muntele Quirinal; și de sigur între aceste doē cetăți s'au născut certuri, și s'au purtat rēsbóie nu numai o dată. după cum spune tradițiunea, ci de nenumărate ori, și nu o singură ḃi, ci multe zecimi de ani. Dar, încetul cu încetul, se împăcară și mai târziu s'au împreunat aceste douē state comune, atât de înrudite între ele prin limbă, credințe și obiceiuri, și pe de altă parte de o po-

trivă amenințate de un popor puternic, cu totul străin și dușman, de *Etruscii*. Impreunarea acestor două popoare vigurose într'unul singur a fost cel d'ântăiū isvor al mărirei romane. Poziția țerei era și dânsa din cele mai favorabile. Un ținut muntos, cu o vecinătate nu tocmai sănătósă, nici prea bogată în isvóre saū prea roditóre, dar singurul loc de debarcare pe întregul țerm latin, și care, prin poziția sa la hotarele etruscolatine și în apropierea cursului de jos al Tibrului, oferea mari înlesniri atât în vreme de războiū cât și pentru negoț.

Regii.

Tradițiunea ne spune mai departe că, după ce Tațiū a fost ucis, și după ce Romul, fiul lui Marte, a fost răpit într'un mod miraculos de pe pământ, aū mai domnit asupra poporului ast-fel împreunat (*populus Romanus Quirites*) încă șase regi: Numa Pompiliū, Tulu Hostiliū, Ancu Marțiū, Luciū Tarciniū Priscū, Serviū Tuliū, Luciū Tarciniū Superbu. Cu multă greutate și de abia se pôte alcătui, din miturile încurcate ce ne-aū rămas, o iconă clară despre organizația, obiceiurile și despre cea d'ântăia desvoltare a cetăței Roma.

Cea mai vechi organizație.

Pe lângă cele două popoare din cari a eșit poporul roman, *Ramnii* latini și *Titi* sabinii, s'a mai asociat un al treilea, după tôte probabilitățile tot latină, *Iucerii*. Aceste trei triburi se împărțiau în câte deuce *curii*, fie-care *curie* în deuce *decurii*, în sfârșit fie-care decurie în mai multe familii saū *gentes*. Acastă împărțire coprindea pe toți vechii cetățeni ai Romei, cari se numesc părinți (*patres*) saū *patricieni* ca să se deosibiască de cei lalți locuitori liberi ai Romei și ai împrejurimilor sale. Acești locuitori liberi erau *clientii*, saū ómenii vechilor cetățeni, ale căror drepturi se pare că se întemeiau pe puterea de cucerire, cu tôte că nu cunoscem nici timpul nici modul în care s'aū făcut aceste cuceriri. Referințele dintre aceste două prime elemente ale vechii populațiunii romane erau însă cu totul patriarhale: fie-care client avea un patron între patricieni, care 'l represinta înaintea judecăței și care 'l ocrotea ca un părinte (*patronus*); iar clientii făceau, în schimb, patronului diferite servicii; 'l ajutau să și înzestreze fetele, adunau bani ca să'l rescumpere când cădea în mânilor dușmanului, saū când statul 'l pedepsea luându'i o parte din averi. Cârma, guvernul statului, era în mâna familiilor vechilor cetățeni. Ei alcătuiau sfatul bătrânilor, *senatul*, o adunare de 200, și mai târziū, după asocierea Lucerilor, „famieliilor

mai mici“, de 300 bărbați, ale căror sfaturi Regele era dator să le urmeze în toate afacerile mai însemnate, sau așa se obișnuise să le asculte; tot familiile vechilor cetățeni se întruneau în *adunări curiate* (comitia curiata) ca să hotărască despre războiul său pace, despre alegerea unui nou Rege și despre alte afaceri comune. Când tronul rămânea vacant, senatul numai un „rege provizoriu“ (interrex), care după câte-va zile încredința funcțiunea sa altuia. Acesta alegea un candidat și convoca, în înțelegere cu senatul, pe popor, adică pe patricieni, în adunare

Această adunare întărea pe noul ales și, dacă și Zeii se arătau muțumiți cu alegerea, prin *auspicii* sau semnele zborului paserilor, îi da prin o lege specială, (lex curiata de imperio) dreptul să poruncască poporului. O dată ales însă Regele era în realitate stăpân peste cetate, și putea dispune după plac de puterea statului. Obiceiul îl făcea oarecum dependent de sfatul senatului: el avea însă dreptul să numească senatori, cu toate că, după cum se pare, capi famililor patriciene erau senatori de drept, iar senatul nu putea să dea sfaturi de cât atunci când Regele le cerea. Tot astfel și poporul, care nu se aduna în comiții de cât atunci când îl chema Regele, nu putea să își dea pe față părerea sa în totă libertatea, ci numai răspundea la întrebările ce i-se puneau. În colo, stăpânitorul pe care și l'a ales însuși poporul, avea în stat aceeași putere pe care o avea în sinul familiei sale părintele de familie. El invoca auspiciile zeesci; el era comandantul suprem al armatei în război; el împărțea dreptatea în zile anumite sau pune pe alții să o împartă în numele său. El numia pe așa chemații „questores paricidii“, cari cercetau crimele sângeroase, — pe cei doi bărbați (duumviri perduellionis) cari cercetau crimele de înaltă trădare, de revoltă în potriiva ordinei de stat, și licitorii săi aduceau la îndeplinire pedepsele; în numele lui, și numiți de el, tribunii comanda armata pedestră și pe cei 300 călareți ușori (celeris), cari alcătuiseră garda Regelui; în sfârșit, cu putere de la el împlinea prefectul cetății (praefectus urbi) atribuțiunile regesci, când Regele însuși lipsea din cetate. Numai într'un singur caz se pare că puterea comunei covârșea pe a Regelui: atunci când un condamnat făcea us de dreptul de *provocatie*, de apel la mila poporului. Acest drept, cu care cetățenul roman s'a mândrit tot-d'a-una, se dice că a fost intro-

2
dus de al treilea Rege roman, de Tulu Hostiliu. „Inalta trădare“, dice vechia formulă, „s'o judece cei doi bărbați: dacă cutéză să apeleze, să se apere cu apelul: dar dacă ei sunt cei mai tari (adică dacă poporul aprobă sentința), lictorul să 'i acopere capul, să 'l spânzure cu funia de furci, și să 'l biciuiască în cetate și afară din cetate.“

Obiceiuri și credințe.
Același spirit sever se observă peste tot în obiceiurile și viața vechilor români. Căsătoria, sevrișită de către preoți pri împărțirea între soți a făinei și a sărei consacrate, era sfântă. Putearea bărbatului asupra femeii, a tatălui asupra copiilor era absolută, nețermurită de legi, înfrânată numai de iubirea firască. Nici o lege nu opria pe tată să 'și omóre sau să 'și vîndă copilul. Sclavii încă făceau parte din familie. Ei erau prea puțini la număr pentru ca stăpânul să fie silit să 'i păzescă; ei erau tratați cu severitate, adese ori cu asprime, dar nici o dată cu cruțime sau cu nedreptate. Ast-fel erau toate instituțiile: fără cruțime sîngerósă dar și fără milă: de o severitate neînduplecată când era vorba despre al meu și al tău, după obiceiul general al popórelor agricole.

Dreptul creditorului, de exemplu, era foarte aspru; dacă după un timp hotărît nu-i se plătea datoria, creditorul cerea și dobîndia de la rege dreptul să considere pe datornic ca sclavul său; dacă după alte 60 de zile nu se afla nimenea care să plătescă pentru dînsul, creditorul putea să 'l omóre sau să 'l vîndă la străini pe el cu copii și averea lui. Pedépsa pentru crime grele era mórtea, pentru crime mai ușóre o amendă de oi sau de vite, cu cari se socotea prețul, pe când banii de metal nu se întrebunțau încă pretutindenea ca mijloc de schimb.

Acelaș spirit viguros, dar mărginit și superstițios, al populațiilor, mai ales agricole, 'l găsim și în religiune și în obiceiurile cultului divin. Originea datinelor religióse celor mai de căpetenie se pune pe timpul domniei celui d'al doilea Rege roman, a sabinului *Numa Pompiliu*. Fără îndoială elementul sabin al populații a fost acela care a influențat mai mult asupra credințelor și datorielor religióse ale Romei vechi.

Din negura miturilor și a legendelor, acest al doilea Rege roman ni se înfățișeză ca o figur mărétă și sfântă. După mórtea Regelui-eroi Romul, și după ce au fost consultați Zeii prin semne, se alege de Rege bărbatul pios și drept, al cărui renume stră-

bătuse într-o țară a Sabinilor. „Împodobit cu ramura de măslin a păcei“, el stăpânesce ani îndelungați asupra poporului, pe care l' obicinuesce cu moravuri mai blânde și mai umane, și l' învață felurite culturi ale Zeilor. Chiar și popoarele vecine îl respectă și se împărtășesc de pacea divină, care porcede de la dreptul și iubitul de Zei Regele-preot. Până atunci mânia Zeului cerului se arătase adesea prin fulgere și tunete, și credincioșii încercau tot-d'auna să l' împace prin jertfe omenesci. Pe Numa însă această barbarie l' înspăimântă. El se rugă de nimfa Egeria, care îi anunța voința Zeilor în întelnirile tainice la izvorul din pădurea Camenelor, să l' învețe un mijloc mai puțin sângeros. Ea l' sfătuie să întrebe pe Zeii pădurilor Picus și Faunus. Numa prinde cu vicleșug pe acești doi Zei, turnând vin îmbătător în izvorul din care aveau obiceiul să bea apă. Ei îi descoperă mijlocul, și jertfele sângeroase se desființază. Așa stăpâni Numa, patru-deci și trei de ani, până când muri în adânci bătrânețe. La mórtea lui, nimfa revelătoare se stinse și ea în lacrimi, prefăcându-se într'un isvor.

De atunci, nici un lucru nu se mai începe fără rugăciune și vorbe pioase. În toate manifestările vieții pătrunse, dacă nu spiritul, cel puțin forma religioasă.

Din timpurile cele mai vechi, cei trei Zei mari, cari stau cu deosebire în mare onoare la Romani sunt: Zeul cerului *Jupiter*, Zeul războiului *Marte* și vechiul Zeu *Quirinus*, care mai târziu s'a confundat cu înzeitul Rege și eroi al Romanilor, cu Romul. Acești trei Zei 'și avău fie-care preoții sau „aprinđetorii jertfelor lor“ (flamen). Cele-lalte culturi divine, publice sau private se sėvėrsiau sub conducerea colegiului celor cinci pontifici, al căror cap se numia *Pontifex maximus*. De timpuriu începură să străbată elemente grecesci în cultul divin al Romanilor; așa de exemplu în cultul Junonei, Minervei, al lui Hercul, cu toate că acestea erau divinități de origine italică. Apollo și Diana, divinități grecesci, au fost adoptate curėnd de Romani, și ușurința cu care ei primesc aceste culturi străine dovedește pe de o parte spiritul superstițios și temėtor al poporului, care era gata să 'și plece capul naintea orii cărei divinități noui, pe de altă parte superioritatea spirituală a religiunii grecesci, care, ajutată de arta grecească, închipuia și cinstea pe Zeii sėi în formă de figurii omenesci, pe când poporul roman la început și îi închi-

puia numai prin simbole. Pétra înfățișa pe Jupiter, lancea pe Marte și focul pe Vesta. Un Zeu vechiū italic era și *Ianus*, cel cu două capete, al cărui ajutor se invoca la începutul orī cărei lucrări, și la al cărui vechiū templu ușile erau neconținut deschise în timp de războiū și închise în timp de pace. Tot ast-fel și *Vesta*, Zeița vetrei cetățānesci, în al cărui templu se păstraū Zeii casnici ai cetății, *Penatii*, și pe al cărei altar ardea vecinic un foc sfânt, pădit și întreținut de șese feciōre, cari rēmāneau nemăritate cât timp staū în serviciul Zeiței feciōre. Poesia bogată în alcătuirī de ființe, cu care grecii populaū câmpiile și pădurile, munții și isvōrele cu Zei, era necunoscută Romanilor, cu tōte că și pentru dēnșii lumea era plină de Zei și de duhuri. Divinitatea (numen) e și pentru ei pretutindenea. Fiecare loc, fie-care om, fie-care lucrare are geniul sēū; pentru fie-care fenomen al lumei vēdute, pentru fie-care putere a acelei nevēdute, Romanul își alcătuesce Zei noui și numiri nouē; orī-ce mișcare o privesce cu îngrijire și cu tēmă: o călcare greșită cu piciorul, răsturnarea sārrii, țipētul și sborul paserilor, vuetul tunetelor și forma fulgerilor. De aceea și jertfele sunt numeroșe, atāt pentru Zeii luminiī cât și pentru puterile întunericului. Sufletele celor morți (manes) cari locuesc, ascunse de lumină, în sīnul pământului, se prāznuesc la ȃile anumite, cu māncare și bētură. Lângă vatra fie-cărei case staū *penatii*, Zeii casei, cărora se aduc jertfe în fie-care ȃi. Firese lucru dar, că la un popor cu un ast-fel de spirit, sērbătorile și jocurile erau numeroșe și că corporatiile preoților, cari erau și ele fōrte multe, staū în mare cinste. Nimic nu dovedesce că în vremurile mai vechi se jertfiaū și ōmenī. În tot casul, cānd citim că, din cānd în cānd, se aruncaū în Tibru trei-ȃeci de căpățini de cēpă în locul capetelor de ōmenī pe cari cerea să le înghită riul, sau că se aruncaū de pe pod ōmenī de pae, ca să se împace zeul Tibrului, vedem cel puțin că o superstiție omenēscă, mai mult glumētă, luase de mult locul jertfelor sāngerōse. Și orī-cāt de influenți să fi fost preoții, fie-care cetățean, fără să cēră mijlocire a cui-va, putea sē se rōge și sē aducă jertfe Zeului pe care voia să l onoreze. Colegiile și corporatiunile preoților, *Flaminii* și *Pontificii*, — *Augurii*, cari ghiceau voința zeilor din sborul paserilor, — *Haruspicii*, cari o citeau din mēruntaele animalelor jertfite, — *Salii* cari întocmiaū și esecutaū jocurile în onōrea lui

Marte, — *cunoscătorii fulgerului*, cari adusesse cu dênșii din vecina Etruria sciința de a paralisa acțiunea fulgerului, — *Fetialii*, cari îngrijiau relațiunile cu străinătatea, încheiau pacea și declarau războiul cetăților vecine, dacă refusaū să dea satisfacție poporului roman, — *Frații arvali, luperci și alții*, — toți aceștia erau supuși și serviau numai scopurilor *statului*. Acest popor, care scia să se supună ascultării mai mult de cât ori-care altul, ca mai târziu să pôtă și domni mai mult, nici o dată n'a cădut în superstiții visionare, cu toate ceremoniele cele multe și cu toate „credințele“ sale, ci și-a păstrat tot-d'a-una neslăbită puterea de acțiune politică pe care-i-au dat-o pozițiunea în care s'a aflat de la început.

Curând începu să se întindă teritoriul stăpânit de poporul roman. Roma era cel din urmă hotar al Latinilor spre *Etruria*. Cele d'ântăiu lupte în cari Roma s'a afirmat și s'a întărit, le-a purtat cu cetatea vecină *Veji*, capitala Etruriei sudice. *Sabinii* începură să năvălescă din munți, și Romaniū mai aveau să pörte lupte necurmate și cu micile cetăți latine de prin apropiere. Cei d'ântăiu învinși au fost tocmai acești Latini, cari au înmulțit apoi puterea poporului roman, parte fiind aduși la Roma, parte fiind siliți să recunoscă stăpânirea romană. Poziția favorabilă a cetăței a contribuit mai cu sémă la repede a ei înflorire. Cu toate că la început Roma era un stat agricol, compus de țerani, totuși prin poziția sa trebuia să devie și un stat comercial; un lucru demn de însemnate, că vechiul semn al cetăței Romei nu era un plug sau o sabie, ci o corabiă. Comerțul a înflorit tot-d'a-una la hotare, acolo unde diferite popöre erau în contact. Roma era tocmai în mijloc, între numeroasele cetăți ale Latiumului de o parte și între Etruria, o țără industrială de altă. Prin gurile Tibrului, unde se întemeiă curând o cetate dependentă de Roma, *Ostia*, ea era în legătură cu o mare des încrucișată de corăbiile neguțătorilor Etruscii, Punicii și mai târziu și Grecii. Aceste împrejurări, la cari se mai adăogă și fericitul amestec a două rase atât de vigurose, din a căroră unire a eșit Roma, au contribuit puternic la înflorirea ei, așa în cât o vedem förte curînd rădicându-se singură în po-triva capitalei lor, Alba-longa. Gelosia reciprocă trebuia mai curînd sau mai târziu să dea nascere la un război între aceste două cetăți. El a și isbuenit, după cum ne spune tradi-

Rezböe.

ția, pe timpul stăpânirii Regelui al treilea, a războinicului Tulu Hostiliu.

Dărâmarea
cetății Al-
ba longa.

Sub domnia aceluși Rege, și după zilele de pace ale lui Numa Pompiliu, urmă, după cum ne spune tradiția, epoca de războie. Cel d'ântâiu războiu, cu care se începe această nouă epocă, e războiul în contra puternicei cetăți latine *Alba-longa*. Șanțurile în cari se dice că s'a așezat Regele alban Cluiliu cu ôstea sa se afla la o depărtare de două ore de la Roma. Cluiliu a rămas mort pe câmpul de luptă, și locul unde a căzut a purtat în urmă numele lui. Urmașul său însă, dictatorul Mettu Fufetiu, ca să nu se risipescă puterea a două popore înrudite, spre bucuria Etruscilor, dușmanului lor comun, făcu Regelu roman propunerea să se decidă pentru domnie printr'o luptă între trei Romani și trei Albani. Trei gemeni, Curiații, erau în ôstea albană, alți trei gemeni, Horații, în ôstea romană. Cu tôte că erau înrudiți de aproape, fi ai două surori, ei n'au stat la îndoială să hotărască prin vitejia lor, lupta între două popore, nu mai puțin înrudite. Amândouă armatele, amândouă poporele priviau, așteptând cu nerăbdare rezultatul luptei. La cea d'ântâiu ciocnire, tus-trei albanii sunt răniți, dar dintre frații romani cădură doi iute, unul după altul. Strigăte de victorie se înălțau din șirurile albane; strigătele se ridicară și mai puternice când Romanul, rămas în picioare, începu să fugă. Cei trei albanii 'l urmăresc, mai încet sau mai repede, după cum pe fie-care 'l lăsa rana ce primise. Unul câte unul rămâne în urmă. Atunci Romanul, care atâta aștepta, se întorce repede și omorâ pe cel d'ântâiu alban, mai înainte de a 'i putea veni al doilea într'ajutor. De o dată lupta ia o altă înfățișare. Mai înainte de a sosi al treilea, Horațiu ucide și pe al doilea alban; și când, în sfârșit, el culcă la pământ și pe al treilea, Roma, rămase stăpână peste Alba. Horațiu învingător se întorce, cu trofeele celor învinși acasă, în fruntea oștirea care 'l aclamă. La porța capenă el e întâmpinat într'un cês rău de soră-sa, care era logodită cu unul din frații albanii. Cum vede pe umerii fratelui său toga, plină de sânge, pe care ea însăși o făcuse logodnicului, ea blestemă pe ucigaș. Horațiu coprins de înverșunare trage sabia și o străpunge strigând: așa se piară orice femeie romană care va mai plânge pe dușmanii căduți în luptă. Acesta era însă o crimă înfricoșată. Regele numi, după

cum cerea legea, două bărbați, ca dreptatea să 'și urmeze cursul ei. Duumvirii condamnă pe ucigaș. Atunci regele 'l sfătui sa-și îngădui cel din urmă mijloc ce 'i mai rămăsese: să se facă apel la popor. Poporul, din milă pentru tatăl care perduse trei copii într'o zi, din recunoștință pentru fiul care 'l făcu să câștige una din cele mai însemnate victorii, schimbă pedepsa. Pe atunci de nimic nu era atât de mândru cetățenul roman, ca de apelul la popor, ultimul mijloc ce 'i rămânea în potri-va sentinții judecătorilor.

Tradițiunea ne spune mai departe, că óstea albană, sub conducerea lui Metu Fufeșiu, porni împreună cu Romanii în potri-va Vejentilor și Fidenatilor. În mijlocul luptei însă conducătorul plănuiesc o trădare, o trecere la dușman, dar slăbit de vocea conștiinței se le celei rele, el nu 'și póte împlini planul de cât pe jumătate. Presința de spirit a Regelui roman îl zădărnicesc cu totul. Pedepsa trădătorului a fost înfricoșată; iar poporul din Alba a încetat de atunci să nu mai formeze un stat independente. Ordine repeși a-și fost date și executate grabnic. Numai templele a-și fost cruțate, în colo cetatea întrégă s'a dărâmat. Ori-cât a înfrumusețat și a acoperit tradiția lucrurile, rezultatul acestor lupte e constatat: Alba-longa a fost dărâmată, și familiile cele mai de frunte ale ei a-și fost primite în sînul clasei patriciene din Roma. Ast-fel după dărâmarea Albei, Roma ajunsese a fi cea d'ântaiu dintre cetățile vechei confederației latine.

După ce Alba-longa s'a desființat, și după ce s'a sfârșit cu norocire și războiul împotriva celor-l-alti Latini, de către al patrulea Rege Ancu Martiu, Roma iea, mai cu sémă sub cei din urmă trei Regi, de cari ne vorbesc tradiția — sub Tarciniu cel bătrân, sub Serviú Tuliú și Tarciniú Superbul — o dezvoltare mai spornică, mai întinsă și mai puternică. Despre Tarciniú cel bătrân ni se spune că Etruscii 'i a-și trâmisi, ca dovadă de supunere, insemnele prin cari ei simbolizau puterea regescă: coróna de aur, tronul de fildeș (sella curulis), sceptrul cu vulturul, haina de purpură cusută cu fir și cele două-spre-dece sęcui înfipte în mijlocul unor legături de nuele (fascas), semne ale puterii de viață și de mórte. În mijlocul colibelor acoperite cu pae, ale Romei vechi, încep a se rădica zidiri mărețe. Pe muntele Capitolin, Tarciniú cel bătrân aședă pétra

Cel din urmă 3 Regi.

fundamentală a templului lui Jupiter Capitolin, și Tarciniu Superbul isprăvesce zidirea începută de tatăl său. Serviū Tuliū adaugă la cetate Esquilinul și Viminalul, și rădică un zid de pétră împrejurul celor șapte coline: Aventinul, Celiul, Esquilinul, Viminalul, Quirinalul, Capitolul și Palatinul. Pe aceste coline se întinde repede populațiunea ce creștea neconținut. Acest zid pléacă de lângă rîu, de la pólele Aventinului, și se întórece iarăși la Tibru, din jos de insule. Turciniū Superbul, cel din urmă Rege, pe care tradiția ni'l presintă ca pe cel mai desevêrșit tip al unui tiran, dar care trebuie să fi fost în același timp un bărbat cu mari talente de domnitor și cu o energie extraordinară, zidi afară de marele circ din valea dintre Aventin și Palatin, și opera colosală și folositoare a canalelor subterane (cloaca maxima). Din această zidire nu s'a mișcat pîna astăzi nici o pétră din locul ei. Pereții zidiți fără ciment stau încă întregi, cu toate cutremurele de pămînt și cu totă negrijirea de secolî. Călătorii, cari au vêdut aceste clădiri subterane, spun că grandiositatea lor se póte aseména cu piramidele egiptene. Roma regală se arată înfricoșată d'o potrivă cu Etruscii și cu Latiniî. Posițiunea confederațiunei latine, se pare a se fi transformat, sub ultimul Rege, din ce în ce mai mult, într'o posițiune de vasalitate. Intr'un tratat comercial, încheiat un an după cãderea regilor, între Roma și cetatea punică Carthagera din Africa de nord, și al cãruî text ni l'a păstrat istoricul grec Polibiu, vedem că Roma ajunsese capitala Lațiului, și că încheia tratate în numele unor cetăți latine, dintre cari cea mai despre miadă-și era Terracina. Acest tratat mai dovedesce că Roma trebuia să fi avut pe acel timp un comerț maritim însemnat, pentru că se cer favoruri pentru neguțatoriî romanî sau latinî, cari duceau comerțul pe *teritoriul cartaginez*, adică în vestul Siciliei sau în Africa de nord.

Patricieniî
și Plebeiî.

De-o-dată cu aceste succese în afară, se produc în lăuntru, cu încetul, schimbări însemnate. Se ivi rivalitate de care se légă de aci nainte întréga istorie a Romanilor. *Plebeiî*, familiile vechilor cetățeni ai comuneî, mulțimea (plebs) se ridică în contra patricienilor. În timpurile cele mai vechi am vêdut că pe lângă patricieniî esistaū în Roma și clienții lor. După toate probabilitățile, și mai cu sémă avênd în vedere posiția cetăței, trebuie să admitem că, încă de timpuriu, au început să imigreze în Roma

numeroși locuitori din alte orașe latine, și p^ote chiar fugari politici din orașele Etruriei. Acești imigrați, la început, au intrat cu patricienii în aceleași relațiuni sau în relațiuni analoage cu ale clienților. Numărul lor a trebuit să crească foarte mult în scurt timp. Clasa industriașilor, a neguțătorilor, trebuie să se fi compus în mare parte din ast-fel de imigrați. Mulți din ei însă au avut, de sigur, în țera lor poziție mai înaltă și mai respectată. Tradiția ne spune că chiar regii, Tarciniu Priscu și Serviū Tuliū, au fost străini imigrați. Numărul lor a crescut, mai cu s^emă atunci, când Ancu Martiū strămută la Roma populația micilor orașe latine, cădute sub stăpânirea romană. Această populație unindu-se și identificându-se, încet cu încetul, cu cele-lalte elemente, formă dinpreună cu ele *plebea* romană.

Multă vreme acești plebei au rămas despărțiți, ca printr'o prăpastie adincă, de clasa patriciană. Erau, ce e drept, liberi, se bucurau de ocrotirea legilor; puteau să lucreze, să dobândescă proprietăți, să facă negoț după plac. Dar nici n^u moșteneau, nici n'aveau vr'un amestec în afacerile statului. Ei nu aveau dreptul măreț, al vechiului și deplinului cetățen, de a 'și alege singur domnitorul, și de a purta armele în serviciul țerei. Patricienii singuri alcătuiau poporul roman. Ei alegeau pe Rege. Ei declarau război și ei 'l purtau. Totă prada și totă gloria era pe s^ema lor. Pentru plebeu războiul nu era de cât o calamitate care 'i devasta ogórele și 'i turbura negoțul. Plebeul nu trebuia să 'și verse sângele pentru cetatea stăpânitoare, căci nu era pentru el de cât un loc de refugiu, un asil, dar nu o patriă. Plebeii nu lua^u parte nici la cultul divin, nici la auspiciile cetăței. Și fiind-că fie-care demnitate mai înaltă era împreună cu această consacrare a auspiciilor, patricienii credeau că încredințarea unui post public unui plebeu ar fi fost contrariă ordinii divine, ar fi fost un sacrilegiu. Cu atât mai puțin nu intrau patricienii în legături de căsătorie cu plebeii. Acesta li s'ar fi părut o crimă contra Zeilor,—în contra acelor Zei ai bătrânelor generațiuni, a căror puritate nu trebuia tulburată prin amestecarea cu sânge de plebeu. Ast-fel, Patricienii și Plebeii, stau față în față, în vechia Romă regală, pe acelaș teren, întocmai ca două popóre cu totul deosebite.

O ast-fel de stare însă nu putea să țină mult timp, și cei d'întăiu cărora li s'a părut nesuferită, au fost vechii cetățeni.

Impărțirea
pe centurii.

Ca orî ce castă care nu primesce elemente străine în sînul ei, familiile patriciene, începură să se împuţineze, pe cînd plebeii se îmulţiau neconţenit. Datoria serviciului militar începuse astfel să apese forţe greu asupra celor ce 'şi o păstrasera numai pe sîma lor. Meritul de a fi introdus o organizaţie mai naturală, în locul acestei stări de lucruri nesuferite, tradiţia l'atribue Regelui al şaselea, lui *Serviu Tuliu*, Solon al Romanilor. Impărţirea poporului în patricieni şi plebei se întemeia pe naştere. Serviu împărţi poporul după *avere*, în cinci sau şase clase, coprindeînd întreg poporul, patricieni şi plebei, luînd sîma însă ca această reformă să nu vatemă prea mult drepturile vechilor triburi. Clasa întîiu se compunea din aceia (patricieni sau plebei), al căror cens se socotea după o avere de 100,000 de funţi de aramă sau aşi; această clasă se împărţia în 80 centurii, sau sub împărţiri, la cari se mai adăoga încă 18 centurii de *cavaleri*, cei mai bogaţi cetăţeni, cari erau datorî să aibă un cal de război. Cele l'alte clase se compunea din acei cari avîu o avere — de sigur după evaluări din timpuri mai apropiate—de 75,000, 50,000, 25,000 şi 11,000 aşi; acela care avea mai puţin de 11,000 aşi, era „capite census“ sau proletar, adică se avea în vedere numai persoana, calitatea sa de părinte de familie, iar nu averea.

De o cam dată se părea că cetăţenii celor trei triburi vechi nu perdîu mult prin această nouă organizaţie. Căci pe lângă adunările poporului, acum unit, după centurii (comitia centuriata), patricienii 'şi conservaseră dreptul de a se întruni în adunări deosebite (comitia curiata), şi cele mai însemnate drepturi ale lor au rămas neatînse; afară de acestea, chiar şi în centurii, ei erau cei mai puternici, fiind-că cei bogaţi — şi pe atunci cei mai bogaţi erau tot patricieni, — avîu un privilegiu însemnat în nouile adunări. Dacă cele 80 de centurii ale clasei întîiu şi cele 18 centurii ale cavalerilor cari vota în întîiu, erau înţelese în privinţa legii ce se propunea, în privinţa războiului ce avea să se declare, sau în privinţa orî-cărei alte cestiuni, cele 98 centurii ale lor alcătuiau ele singure majoritatea, şi cestiunea era hotărîtă, şi mai departe nici nu se mai vota; căci clasa a doua, a treia şi a patra, n'aveau de cât câte două-zeci de centurii, a cincea trei-zeci, şi tóte la o laltă d'impreună cu cele două centurii ale musicanţilor, două ale ferarilor,

și zidarilor, și una a așa numiților *capite censi*, nu erau de cât 95, prin urmare mai puține de cât ale clasei întâia și ale cavalerilor.

Noua împărțire a cetățenilor, unind politicește poporul, și punând ast-fel cea d'întâiu bază mărireii cetăței, a folosit și pentru alte scopuri; mai cu sémă pentru scopuri *militare*, cari de sigur au dat cel mai puternic impuls acestei însemnate reforme; apoi pentru scopuri *financiare*; e probabil însă că această însemnată reformă s'a făcut la început numai din punctul de vedere militar, și că aceste adunări, numai cu timpul și-au dobândit marea lor însemnătate politică. Cele cinci clase erau tot de-o-dată cinci feluri de arme. Cea d'întâiu clasă alcătuia, pe lângă cavaleriă, pedestrirea greă armată cu coif și scut, cu scutulețe de piciore*) și zea, lance și sabie; clasa a doua n'avea zea, a treia nici scutulețe, a patra nu purta de cât lance și săgétă, a cincea numai pe cea din urmă. Tot ast-fel și împărțirea centurielor, în centuriile ale tinerilor (c. juniorum), bărbații de la șapte-spre-zece pînă la patru-zeci și cinci de ani, și centurile bătrânilor (c. seniorum), cei de la patru-zeci și cinci pînă la șese-zeci de ani, erau numai pentru scopuri militare; cei d'întâiu alcătuiau armata regulată, cei din urmă reserva. Seniorii, cu tóte că erau, negreșit, mai puțini la număr, erau împărțiți însă tot în atâtea centuriile ca și juniorii și votaau înaintea acestora, pentru ca ast-fel să se împedice hotărârile grăbite și violente, dându-se în adunările poporului o întăietate vârstei și experienței. Această împărțire servia și pentru scopuri financiare, căci dările (tributum) se socoteau după averea preuită. Pentru o ușurință și mai mare a încasării dărilor, Serviū, a mai făcut o împărțire, însemnată și din punct de vedere politic, căci și în acesta patricienii și plebeii sunt de o potrivă coprinși. Orașul s'a împărțit în patru cercuri sau *triburi*, și provincia în două-zeci și șese; fie-care trib se împărția în pagii sau districte, acestea în vici sau cartiere, și incasarea dărilor, sau înrolarea trupelor, se făcea de către magistrii acestor pagii sau vici, după cens.

Nu știm lămurit ce parte luaă la început comițiile centuriate față cu adunările curielor, în afacerile statului: poziția și dezvoltarea lor a trebuit să fie cam aceiași camereii lordilor și a camereii comunelor din organizația politică a Engliterei. În cea d'întâiu aris-

*) *Ocrea*, tegmina crurum, era o placă de metal pe care o închinga de fiecare picior, după cum avea obiceiū să se pórte armata romană.

toerația are singură într-aga putere, ca și patricienii în comițiile lor curiate ; în cea de a doua, în care clasele bogate sunt mai eu sémă represintate, ea are cel puțin o influență precumpénitóre, întocmai ca și patricienii în comițiile centuriate. Niei o lege, pe care o votéză camera comunelor, nu e valabilă fară aprobarea camerei lordilor, tot ast-fel și hotăririle aduse de centurii, trebuiaü sã fie mai întâiu aprobate de curii. Și precum, în sfirșit, în Englitera, cu timpul, camera comunelor și clasele de mijloc dobândesc o influență precumpénitóre, tot ast-fel vom vedea că și plebea romană, după ce încetéză de a fi o clasă apăsată, ajunge, din biruință în biruință, pînă la egalitatea desvîrșită cu vechii cetățeni.

Izgonirea
Regilor(510).

Organizația lui Serviü Tuliü ni sã presintă ast-fel ca opera unui înțelept bărbat de Stat, adine cugetată, introdusă pe calea pacinică a reformei. Și cu tóte acestea, tradiția pare a voi sã dovediască că ea a vătămat multe interese, a desțep-tat multă învierșunare și a dat naștere, în urma unei revolu-ții sângeróse, la o stăpânire cu totul despotică.

Regele Serviü — așa povestesc tradițiunea și rîl crimelor tragice cari aü dat prilej la transformarea statului monarhic într'un stat liber — Regele Serviü avea două fice pe cari le mărită cu cei doui fii ai predecesorului sãu. Făcu însă o alegere greșită când dete lui Luciü Tarciniü, bărbatului celui mai violent, femeia cea mai blândă, și pe cea mai pasionată, fratelui mai blând, lui Aruns. Spiritele d'același soi se găsiră însă : peste cadavrele lui Aruns și al Tuliei, fiica cea mai mare a lui Serviü, Luciü și Tulia, cea mai tînără și dau mâna pentru noui crime. Tarciniü, îndemnat de noua sa soție, deambiția sa neînfrînată și de cunoscința vinovăției sële, sugrumând într'ensul vocea naturei, și câștigă o partidă între patricieni cari erau nemulțumiți cu stăpânirea lui Serviü ; și când cređu că nimic nu sã mai opune planurilor sale, dete lovitura cutezătóre și sângerósă. Cu insemnele regesci pe dënsul, înconjurat de ómeni armați, chiamă pe senatori în curie, unde se și înălțase tronul „regelui Tarciniü.“ Serviü, aflând despre acesta, vine de grabă sã vadă ce se întëmplase ; atunei ginerile sãu 'l apucă de pept, și 'l aruncă în jos peste treptele curiei. Regele cêrcă sã fugă, pe drum însă 'l ajung ucigașii trimiși de Tarciniü și 'l omórá. Și pentru ca crima sã fie și mai înfiorătóre, vine și Tulia, care

se duse la curie ca să salute ea mai întâiu pe bărbatul ei cu numele de Rege, și trece nepăsătoare spre casă prin strada ciprică în care se făptuise omorul; peste cadavrul lui Serviū, care zăcea încă pe stradă, ea singură mână caii cari se trag înapoi speriați, și stropită cu sângele tatălui ei, arată crima penaților casei sale.

De atunci acea stradă s'a numit „strada crimei“. Așa se făcu Tarciniū Rege: cu dreptul forței, și al crimei, fără să fie ales, după cum se cuvenea, de senat și fără să fie întărit de curii. El domni apoi cu multă vigóre: numele lui era temut la Etruscii de peste rîu, jugul său apesa greu pe umerii latinilor, cari, ca și Hernicii (de la sud-est), și câte-va orașe ale Volscilor din munți cu cari se mărginește Lațiu spre sud, se plecară sub stăpânirea romană; și mai greu însă apesa jugul pe umerii poporului roman. Cu o asprime care nu ține sémă de nimic, întrebuintează el puterea gróznică, pe care vechea constituție romană o pusese în mână Regelui. Pe poporul de rînd l' aduse la desperare cu dările arbitrare, cu lucrările grele pentru zidirile publice, pe cari i le impunea; pe patricienii îi înviersună prin esecuții arbitrare, prin amende, confiscări de averi, prin nesocotirea sistematică a autorității senatului; fără a îi păsa nici de unii nici de alții, el merge înainte pe povîrnișul tiraniei, pîna când, în cele din urmă, ura generală găsește prilej să își răzbune cu o izbire hotărîtore. Pe când regele se afla cu armata înaintea cetății latine Ardea, fiul său Sextu necinseste o femeie nobilă romană, pe Lucreția, fiica lui Spuriū Lucrețiu, femeea unui patrician înrudit cu Regele, Tarciniū Colatin. Lucreția se omórá, ea nici o femeie adulteră se nu pótă dice mai târziu că și Lucreția a mai trăit după o asemenea rușine; dar murind, ea provócă pe rudeniile sale să își răzbune mórtea și necinstea. Cel d'ântăiu care ridică cuțitul sângerând, a fost *L. Iuniū Brutu*, comandantul celerilor, a cavaleriei regesci. El jură, pe pumnalul scos din rana Lucreției, să nimicéscă monarhia, și pe când Tarciniū se afla încă înaintea Ardeei, plecă în grabă la Roma. Poporul se adună: întăritat prin vorbele lui, înviersunat și mai mult la vederea cadavrului, proclamă destituirea Regelui, esilarea familiei sale. Apoi hotărî, ca de aci înainte, în locul Regelui, să vor alege în fiecare an câte doi funcționari, cari vor avea să împlinéscă atri-

buțiile regesci. Tarciniu se întorce în grabă de la Ardeea, dar găsesce porțile cetății închise, iar la spate, óstea începe și dânsa se murmure. Nu îi mai rămânea alt-ceva de făcut, de cât se caute un loc de adăpost în străinătate, pe care lși găsi în Cere, un oraș din Etruria.

CAPITOLUL II.

Roma sub consuli. Urmările izgonirei regilor. Războiul cu Latinii și cu Etruscii. Cërta dintre patricieni și plebei pină la legislația decemvirilor.

510—451 în. de Chr.

Organizația
consulară
509

Ast-fel, de o dată, și fără vërsări de sânge, ne spune tradiția că s'aũ schimbat lucrurile în Roma. O zi a fost de ajuns, ca să se dezrădăcească regalitatea, care durase două veacuri, și să se transforme cetatea într'un stat liber. Póte că aceste schimbări nu s'aũ făcut de cât în urma unor lupte învierșunate și sângeróse între partide, a căror amintire însă s'a perdut. Puternicul tiran n'a putut de sigur să renunțe cu atâta ușurință la tronul său. Destul însă că acéstă schimbare s'a împlinit, și pentru ca noua organizație să fie asigurată, întréga familie a Tarcinilor, dimpreună cu Tarciniu Colatin, bărbatul Lucreției, a trebuit să părăsescă cetatea.

Acéstă revoluție a fost opera familiilor fruntașe din cele trei triburi, opera patricienilor. Ei aũ izgonit pe Regi, și aũ hotărît ca în locul lor, pe viitor, să se alégă, în fie-care an, din sînul familiilor patricene, câte două funcționari, *consuli*, adică colegi saũ *pretori*, cum se numiaũ întâiũ, cărorora să se încredințeze conducerea statului. L. Iuniu Brutu și M. Horațiũ aũ fost cei d'întâiũ cari aũ continuat să îndeplinescã atribuțiile regesci, sub acest nume mai modest. Câte două-spre-zece lictori purtaũ, pentru amëndoi de o potrivă, insemnele puterei supreme: securile în mijlocul mănunchiului de nuele, pentru că acești doi bărbați moșteniseră puterea regescă întrégă; acéstă putere însă era esercitată acum de două bărbați, numai pentru un timp scurt; pericolul de a mai suferi o stăpânire tiranică, ca ceea a Regelui din urmă, era ast-fel înlăturat, pe când, pe de

altă parte, puterea și energia statului rămăsese întrégă. Acéastă transformare a organizației monarchice în organizație aristocratică nu este un fenomen unic în istoria popórelor. Pe acele timpuri, pretutindenea monarchia a fost răsturnată de familiile nobile. Tot pe atunci, în Grecia, aristocrația se lupta cu tiranii pentru putere, și chiar în cetățile Lațului; așa dar, în apropiere nemijlocită cu Roma, dictatorii aleși, pe câte un an, luaū locul Regilor aleși pe viață.

Ast-fel se înființă o republică a patricienilor; masa poporului însă, mai ales în cei d'întâiu 50 de ani ai republicei, n'a prea avut de sigur motive să se bucure de acéastă schimbare; ba, în urma izgonirii Regilor, întréga cetate cădu într'o stare de desordine, de răzbóe și de certuri, și nu o dată amenință să se sfărâme cu desevêșire.

La început, se înțelege, s'aū făcut câte-va concesii plebeilor, căci patricienii voiaū să îi câștige pentru noua organizație. Aveaū trebuință de popor ca să pótă introduce reformele, ast-fel aū dat centuriilor dreptul de a aproba sau de a respinge legile, de a decide apelurile la popor (provocațiile) și de a alege pe funcționari, drepturi cari, pînă atunci, nu le aveaū de cât comițiile curiate; senatul, care se împușinase pe timpul lui Tarciniū, a fost întregit prin primirea în sînul lui a mai multor plebei fruntași; dările pentru corăbii s'aū redus; s'aū cumpărat grâne; s'aū luat măsuri ca poporul să pótă căpeta sare eftină; se pare chiar că dreptul de apel la popor, pe care pînă atunci nu 'l aveaū de cât patricienii, s'a dat și plebeilor prin o lege a consulului Valeriū.

Aceste concesii erau necesare, pentru că Regele izgonit era încă de temut. Să începuseră negocieri pentru liberarea averei personale a Regelui, și trimișii lui Tarciniū profitară de timpul cât aū stat la Roma ca să urziască un complot, în care aū fost amestecați chiar și câțiva membrii ai vechilor familii. Complotul a fost însă descoperit de un sclav, și conjurații pedepsiți cu tótă asprimea: consulul L. Iuniū Brutu chiar, se zice că, a stat față la executarea sentinței, rostită de el însuși, în contra celor doui copii ai săi cari luaseră și ei parte la complot. Inaintea lui, lictorii, legară pe cei doi tineri de stîlpi, și după ce îi bătură cu nuele, le tăiară capetele. Cu tóte că acest complot nu izbuti, era însă tot atât de neîndoios că Regele esilat

avea să mai încerce încă să își redobîndescă tronul, pe cât timp era sigur că dușmanii Romei avéu să profite de turburările interne ce vedeau că bântue Roma.

Porsena. Intre aceste războie, a fost și marele război cu Etruscii, început curînd după izgonirea Regilor, de către Regele din Clusiu, *Lars Porsena*, și care în adevăr a adus cetatea la marginea peirei, ori-cât ar încerca tradiția să ascundă înfrîngerea Romanilor sub faptele și aventurile cător-va eroi.

Poporul etrusc locuia în mai multe cetăți, între rîul Arnu spre nord și rîul Tibru spre sud, pe teritoriul care ađi se numesce Toscana, (statul bisericesc de odinioară). *Clusiu* la nord și *Veii* la sud, erau cele mai însemnate dintre cetățile numeroase cari începuseră de timpuriu să înflorască prin negoț și navigație, în acest ținut scaldat, pe o întindere, mare de valurile mării, străbătut de coline și șiruri de munți, bogat în tot felul de produse, grâne, vite și comori minerale. Aceste cetăți erau toate de sine stătătoare, unite însă, ca și cele latine, într'o confederație, și stăpînite de Lucumonii sau Regii. Ca și la Romani, nobilimea și poporul, formau la Etruscii două clase deosebite și vrășmașe; preoțimea însă, care cunoscea măestria de a predice viitorul din forma și felul fulgerelor, din măruntăle vitelor jertfite și în alte felurite chipuri, avea o influență mai mare de cât asupra Latinilor, asupra acestui popor superstițios, care se pricepea la tot felul de meșteșuguri folositoare ca și la tot felul de înșelăciuni. Din timpurile cele mai vechi, o gelosie și o dușmănie neîmpăcată domnea între Latini și Etruscii, între poporul de la sudul Tibrului și între cel de la nordul lui. Pe timpul celor din urmă regii, latini cu cetatea lor cea mai de căpetenie, Roma, erau cei mai tari; acum însă când monarchia era răsturnată, când puterea dușmanului slăbise prin neînțelegeri interne, acum venise timpul răzbunării. Porsena sosi cu o oște puternică înaintea Romei. Etruscii luară cu asalt Ianiculul și ajunseră la capătul podului de pe țermul drept al Tibrului; Romanii fugiră peste podul de lemn pe cel-l-alt țerm al rîului, și cetatea ar fi fost perdută, dacā un eroi n'ar fi scăpat'o prin o faptă cutezătoare. Un bărbat roman, Horațiu Cocle, mai întăiu cu alți doi tovarăși, pe urmă singur, apăra podul, în potriva mulțimei dușmanilor, pînă cāndu Romanii l tăiară

de cea-l-altă parte ; apoi sări de pe rămășițele podului în Tibru, chemând într'ajutor pe Zeul rîului, care îi și ajută să ajungă neatins de săgețile dușmanului la cel-lalt țerm. Când, în sfîrșit, fîmetea începu să bîntue pe Romanii asediați din tôte părțile, și cînd cetatea amenința să cadă biruită de acest aliat îngrozitor al Etruscilor, un tîner patrician, C. Muciu, trecu în lagărul dușmanului, dîndu-se drept desertor, să furișă pînă lângă omul pe care 'l luase drept Regele, și îi străpunse inima cu pumnalul. Acel om însă nu era Regele : era secretarul lui, și vestmintele scumpe ce purta înșelaseră pe Roman. Adus înaintea Regelui, amenințat cu mórtea, ca să arate că nu îi pasă de dînsa, Muciu întinse mîna, care greșise lovitura destinată Regelui dușman, de-asupra unui foc și o ținu acolo pînă cînd, încetul cu încetul, i-se prefăcu în cărbune. Regele, înspăimîntat de un asemenea curaj, 'l grația pentru acéstă faptă vitejescă. Drept mulțămire Scevola — „omul cu mîna stîngă“, căci așa s'a numit de atunci Muciu, de către toți urmașii lui — îi descoperi că 300 de tineri Romani îi juraseră mórtea ca și dînsul. Atunci, ne spune tradiția, Regele înspăimîntat făcu pace cu Romanii și „obțină“ — după cum se exprimă Romanii în mândria lor — șapte districte pe cari ei le luaseră mai nainte de la Veienii. Pe Tarciniu însă, care 'l îndemnase la rēzboiū, nu l'a pus pe tron ; întregul lagăr cu providii l'a lăsat populației romane flămîndite, dînd și alte probe de sentimentele sale nobile și de respectul său pentru vitēzul dușman. Nenorocirea însă a fost, de sigur, mai mare de cāt cum reese din negura acestor legende eroice. In realitate, Roma a fost cu desevērsire biruită, și a trebuit să promită că nu va mai întrebuița pe viitor ferul de cāt pentru arat. Cetatea a fost desarmată și a renunțat, prin înapoierea celor șapte districte ale Veienilor, la cuceririle și la poziția sa de pe timpul regalității. Cu Tarciniu se pare că expediția lui Porsena n'a stat în vre-o legătură mai de aprópe ; căci dacă Porsena ar fi început rēzboiul numai pentru Regele Roman, ce l'ar fi putut împedica să nu 'l reaseđe pe tron, după ce umilise atāt de mult cetatea ?

Nenorocirile cari au izbit națiunea etruscă îndată după acest rēzboiū, au ridicat iarăș pe Romani din poziția umilitóre în care îi cufundase expediția victoriósă a lui Porsena ; multă

Veii și Tarciniid.

vreme însă se vedură amenințați de Regele izgonit și de mulțimea, de sigur foarte mare, a esilaților din familia și dintre clienții săi cari părăsiseră cetatea de odată cu dânsul. Mai întâiu Regele încercă să atace Roma cu ajutorul cetăților tusce, *Veii* și *Tarquini*; din acest război s'a păstrat amintirea despre o luptă în *pădurea arsică*, la câte-va mile spre vest de Roma, pe cel-l-alt țărm al Tibrului. Aruns, fiul lui Tarciniu, și consulul L. Iuniu Brutu, liberatorul cetății, se dice că au căzut în această luptă, străpunși unul de mâna celui lalt; lupta a rămas nehotărâtă. În tăcerea nopței însă, dintre arbori, se înalță de o dată vocea Zeului pădurei. Din partea Etruscilor a a căzut cu unul mai mult și Romanii au învins. Dușmanul, spăimântat, se întorse acasă.

Războiul
cu cetățile
latine.

Esilații se adresară atunci la cetățile latine și izbutiră să facă o alianță cu 24 de cetăți în contra Romei. Nu mai începe îndoială că cetățile latine profitaseră de turburările din Roma ca să iasă de sub stăpânirea ei, și pericolul s'a părut Romanilor atât de mare încât n'au crezut de ajuns a se împărți comanda supremă între cei doi consuli, ei a trebuit se se restabilească, și se se întrunească iarăși, pentru un timp scurt, puterea și autoritatea regescă în mâinile unui singur bărbat. Așa, după hotărîrea senatului, consulii numiră pe șese luni un *dictator*, în contra hotărîrilor căruia nu se putea face apel la popor de cât cu învoirea lui, și care avea aceeași putere nețărnută ca și regii; de aceea el era însoțit, ca și regii, de 24 lictori cari purtau fascele înaintea lui; tot el numia pe *comandantul călăreților* (*magister equitum*). Cel d'ântăiu dictator se zice că a fost A. Postumiu și armata pe care o comanda se întâlne cu latinii la *lacul Regil*. O luptă se învinge, la care conducătorii chiar iaă parte în cele d'ântăiu și ruri, ca și eroii din poemele grecești; comandantul călăreților romani și conducătorul ôstei latine, fiii Regelui izgonit și liberatorii cetății, eroi romani și latini, se mësoră între dânșii. Impotriva cohorței Tarcinilor esilați dictatorul însuși își conduce cohorta; călăreții romani descalecă, se luptă pe jos și pun pe fugă pe vrăjmaș; nici ajutorul Zeilor n'a lipsit Romanilor, căci în fruntea ôstei romane s'a vedut luptând doi tineri călări pe doi cai albi, Zeii gemeni Castor și Poluce Desnă-

dăjduit, Tarciniū, se retrage învins încă odată la tiranul Aristodem în Cume, unde și móre în vîrstă înaintată.

Patricienii scăpară ast-fel de téma cea mai mare ce îi neli-niștea, și putură să-și exploateze, cu mai multă siguranță, marea lor biruință. Dușmanii din afară nu putuseră să nimicéscă Roma, dar în sinul cetăței cërta dintre cele doué clase, a căror dușmănie ajunsese cu mult mai înverșunată de cât pe timpul Regilor, dete nascere la o epocă de nenorociri, care forméză un contrast izbitor cu splendórea și cu puterea timpului de înflorire din perioda regescă. Puterea era acum în mâna familiilor mari patriciene, Valerii, Horații, Fabii, Quincții, și alții, printre cari, în timpul din urmă, începură să se numere și Claudii, cei mai mândri dintre toți, cari imigraseră cu Atu Clausu din țera Sabinilor, însoțiți de numeroși clienți. Cu tóte că plebeii erau considerați ca cetățeni, și atribuțiunile centurielor se lărgiseră, și plebeii fuseseră primiți în mare număr în senat — aceștia erau, așa numiții, *părinți conscriși* (patres conscripti)— totuși puterea era în mâna patricienilor. Ei erau atât de puternici în senat, compus numai din membri pe viață, avënd cu totul o altă influență față de consuli de cât cum fusese aceea pe care o avuse față de regi; ei singuri cunoșteau știința dreptului și a religei; numai ei puteau fi aleși în funcțiunile statului, în sfîrșit numai ei puteau fi consuli. Consulii se alegeau, ce e drept, de către comițiile centuriate, prin urmare de către poporul întreg; dar, fie de drept, fie numai de fapt, senatul singur propunea pe candidați, pe cari poporul îi vota sub conducerea unuia din foștii consuli, patrician și dînsul. Dacă se întîmpla să se alégă un bărbat pe care familiile stăpânitoare nu l' voia, consulul care presida putea să refuze (renunțiere) de a l' proclama, și poporul trebuia să alégă pe altul; dar chiar și dacă alesul era proclamat și dacă nici augurii, cari erau tot patriciani, nu găsiau în zborul paserilor nici un semn care să dovedéscă că Zeii nu aprobă alegerea, noul ales trebuia să mai aștepte și hotărîrea adunărilor curiate. Nimeni nu putea să fie consul pîna când nu dobândia mai întăiu de la patricieni printr'o lege (lex curiata de imperio), permisia de a domni peste dênșii. Tot ast-fel se proceda și cu legile; în genere cu orî ce hotărîre luată de adunările centuriate: tóte atârnau de la aprobarea curiilor, de la „autoritatea părinților“. Ast fel, pute-

Domnia patricienilor.

rea publică era în mâna patricienilor, și mulți din fruntașii plebei vedeau cu durere că legea nu le da voie să își satisfacă nici o ambiție; dar cea dintâi, și cea mai puternică, desvoltare a libertății plebeilor s'a născut din miseria în care au căzut plebeii săraci, cu mult mai numeroși, pe cari lipsele zilnice îi silese să ajungă datornicii unor patricieni bogați.

Suferințele
plebeilor.

Din ce în ce mai mult se cufunda masa plebeilor în datorii. Negoțul pe mare, și prin urmare banii, erau în cea mai mare parte în mâinile patricienilor, ale căror proprietăți—pe lângă că se compuneau în mare parte din bunuri de ale statului, lucru la care vom reveni—erau libere de orice impozit; puține erau cari plăteau o dare, și aceea foarte mică. Plebeul, care avea nevoie de un capital ca să își potă ara pământul său ca să își exercite meseria, trebuia să împrumte bani, de la câte un patrician bogat, cu dobândă mare, căci mare este pretutindeni unde capitalurile sunt rare; de izbucnia un război, el trebuia să plece la oște; dușmanul trecea poate chiar peste mica lui proprietate, îi nimicia recolta anului pe care se sprijinia totă speranța lui și a familiei sale, și pentru care trebuia cu toate acestea să plătescă neapărat dările prescrise. Nu putea deci să plătescă dobânda, care adunându-se mereu, făcea să crească capitalul datoriei la sume enorme. Ast-fel ajungea să nu își mai potă plăti nici-o-dată datoriile; el n'avea nici o parte la pământul cucerit de la vrăjmaș, pe care îl împărțeau patricienii singuri între densesi; chiar prada din război li se lua adesea pentru datorii către stat; când n'a mai fost cu putință să se mai găsească nici un mijloc de plată, începu amanetarea. Creditorul izgonia pe datornic mai întâi din coliba părintescă, apoi din moșiora moștenită; datornicul se vedea silit, în cele din urmă să își vîndă chiar femeea și copii în robie; în sfârșit răul, întocmai ca o bolă care se întinde încetul cu încetul, ajunsese să lovească însăși persoana datornicului. Plebeii erau tirîți în închisoarea creditorului său patrician; în aceste închisori, rău tratați, mânați la muncă silnică cu lovituri de bici, trăiau și muriau, sute și mii din ei în cea mai cumplită miserie. Și cu toate acestea, aceștia erau omenii cari și versau sângele pentru apărarea Romei,—și părăsiau închisorile ca să se lupte pentru schingiitorii lor, și după înfrângerea dușmanului se întorceau

iarăși în aceleași închisori ca să 'și continue viața lor deznădăjduită.

Nemulțumirea cu această stare de lucruri trebuia mai curînd, sau mai tîrziu, să izbucnescă. O întemplantare dete naștere celei d'întăiu catastrofe. Intr'o expediție în potrive Volscilor, poporul se revoltă la vederea unui ast-fei de sclav pentru datorii, fugit din închisore, pe care mai nainte 'l știaū toți de om care avea cu ce să trăiească, care fusese chiar centurion în armată, și acum 'și arăta cicatricile gloriose pe pept, și urmele lăstate de biciu pe spinare. Cu mare greutate consuli putură totuși să strîngă ôstea și s'o conducă în potrive dușmanului; dar cînd ea se întorse învingătoare, și cînd ceru împlinirea făgăduințelor ce le făcuse plebeilor consulul Serviliu, 'nainte de a pleca la războiu, așteptarea le fu zadarnică. Un nou războiu bătea la ușă (494 în. de Chr.); patricienii înfrîseră împotrivirea mulțimei alegînd un dictator; puțin lipsise ca să se alegă, aprigul apărător al drepturilor nobilimei, Apiu Claudiu. În cele din armă însă, se dete dictatura unui bărbat din familia populară a Valeriilor, Iu Maniu Valeriu Volusu. Acesta, ca să împace poporul, reînoi promisiunile lui Serviliu. Apoi iarăși urmară lupte și biruințe în potrive Ascilor, Volscilor și Sabinilor, și iarăși senatul refu să împlinescă promisiile pentru cari dictatorul 'și dase cuvîntul sêu și pentru cari a și stăruit cu multă lealitate. Atunci poporul 'și perdu răbdarea. Sub conducerea unui L. Siciniu Belutu, în șiruri regulate, ca o armată întregă, plebei trecură peste rîul Anio, care se varsă în Tibru la o milă depărtare de la Roma, și se aședară pe muntele care s'a numit mai tîrziu „sacru“; de aci luară o atitudine amenințătoare. Aveau de gînd să întemeieze o colonie separată a lor, o cetate a plebeilor. Atunci birui în sfîrșit partida mai moderată și mai prudentă a patricienilor, cari vedeau că dacă vor lăsa pe Claudiu, și pe cei ca dênșii, să dispună de viitorul cetăței după placul lor, nu se va mai alege nimic de Roma. Ei însărcinară pe un bărbat blînd, iubit de popor, pe Meneniu Agripa să mijlocescă o împăcare cu plebeii imigrați. Acesta se duse la lagărul plebeilor, și le arătă, într'o cuvîntare alegorică, că nu se puteau lipsi de patricieni întocmai după cum nici patricienii nu se puteau lipsi de dênșii. Pe patricieni îi asemănă cu stomachul care prepară sucurile hrănitore pentru cele-lalte membre

Imigrarea
plebei 491.

ale corpului: „se întemplă odinióră, ȃise el, cã membrele corpului omenesc sã revoltarã în potriua stomachului; mâna nu mai voia sã se întindã hranã, dinȃi nu mai voia sã se mestece pentru dânsul. Nu trecu însã mult și simȃirã cã le pierc și lor puterea; atunci vãȃurã cã fãrã el nu pot nici ele sã trãescã.“ Resultatul misiiei lui Agripa a fost cã plebeii sã împãcarã iarãși cu patricienii; acẽstã împãcare e de cea mai mare însemnãtate pentru dezvoltarea viitoare a statului roman. S'a încheiat un tratat, și anume prin mijlocirea feȃialilor, întocmai ca între douã popore deosebite, blestemându-se toȃi aceia cari vor încerca vre odatã sã vatãme sau sã calce acẽstã „lege sfântã“ (lex sacrata). Nu mai cunoștem coprinsul acestui tratat în toȃe amãnuntele lui; de sigur însã, între concesiile fãcute de patricieni, aũ fost și ertarea datoriilor și împãrȃirea unor pãmînturi între plebei. Cea mai însemnatã dispoziȃie a acestui tratat era cã pe viitor plebea sã se aibã funcȃionarii ei proprii, cinci tribuni ai plebei (tribuni plebis) cari sã apere interesele, în genere sã apere pe or-ce plebeu împotriva prigonirilor arbitrare la cari putea fi spus din partea consulilor sau a clasei domnitore. Persoana acestor tribuni era sacrã și inviolabilã; cine sã atingea de ei, pe acela l'ajungea blestemul; casa tribunului trebuia sã stea deschisã ȃiua și nopȃea, ca sã pãtã fi chemat în tot momentul, când sã întempla ca un bãrbat din plebe sã aibã nevoie de ajutorul lui. O mare izbândã sã câștigase: plebea era reprezentatã în stat.

Impãcare.
Tribunatul.

Aceșȃi tribuni sã alegeau, dacã nu chiar de la început, dar nu dupã multã vreme, în adunãri convocare dupã tribuni în comiȃiile tribute. Puterea lor, care la început era mãrginitã, sciurã sã și-o lãrgiascã cu timpul. Ei și lãrgirã și și interpretarã dreptul lor de ajutorare ast-fel, ca, îndatã ce senatul sau consuliia luaũ o hotãrîre vãtãmãtore plebeilor, ei sã pãtã apãra pe fie-care plebeu care nu voia sã plãtescã dãrile sau sã împlinescã serviciul militar; adicã, acel *jus auxilii*, care li sã recunoscuse, ei l' schimbãrã în dreptul de a putea refuza plata dãrilor și serviciul militar, și mai târȃiu în dreptul de a putea împedica printr'un simplu *veto* orice hotãrîre a senatului, ba chiar întrãga administrare a statului. Ei se folosiau de inviolabilitatea persoanei lor ca sã iea parte la ședinȃele senatului de unde nu puteau fi scoși afarã; o armã

primejdiosă pentru orî-cine care propunea ceva în potriua intereselor plebei; le dase în mână acea învoială încheiată pe muntele sacru, care era un tratat formal între două popóre; ast-fel că, după vechiul drept italic, cel care strica pacea era judecat de partea vătămăată,— prin urmare, patricianul duşman trebuia să fie judecat de adunările plebei.

Tratatul, încheiat pe muntele sacru, n'a desfinţat prin urmare, nici de cum, deosebirea ce despărţia pe plebei şi pe patricieni în două clase. Atâta numai, că de aci nainte lupta se pórta pe un terêm legal. În curând, patricienii sub consulii lor şi plebeii sub tribunii lor, staă iarăşi faţă în faţă mai înversunaţi de cât orî-când; ciocnirile cari urméză acum consumă tótă puterea pe care poporul roman ar fi putut s'o foloséscă în afară. Acésta se vede din raporturile în cari intră Roma, de aci înainte, cu cetăţile latine. Consulul anului 493, Spuriu Casiu, închee o nouă alianţă cu aceste cetăţi. Sub Tarcinii cetăţile confederaţiilor latine şi trămiteau ajutórele de trupe la ordinul Regelui roman; cohortele lor se împreunau cu ale Romanilor sub comandantii romani; în tratatul de la 493, după care, acelaş Sp. Casiu mai închee unul la 486 cu Hernicii din munţi; în aceleaşi condiţii găsim pe Latini cu drepturi aprópe egale. Partea care va fi atacată, dicea tratatul, va fi ajutată, de cealaltă parte, cu tótă puterea de care dispune; iar ţara cucerită, şi prada ce se va face, se va împărţi în parte dréptă între popórele aliate; după tóte probabilităţile, comanda peste armatele întrunite o avea tot poporul care era atacat: cel mult, a putut să rămână Romanilor, privilegiul ca armata lor să se lupte sub comanda consulului roman.

Motivele cari au îndemnat pe cele trei popóre vecine să închee acéstă alianţă strînsă, defensivă şi ofensivă, au fost atacurile Sabinilor, Equilor şi Volscilor, cari îi ameninţau de la miadă-nópte, de la răsărit şi de la miadă-zi. Sosiseră vremuri grele: aci Sabinii năvăliau din munţii despre nord-est, şi fuga ţeranilor înspăimîntaţi, cari se grăbiau să 'şi scape vitele şi averea ameninţată între zidurile capitalei,—fumul care se înălta din colibele şi ogórele aprinse, aduceau la Roma vestea îngrozitoare că mórtea şi pustiirea stăpâniau dincole de porţile ei. Mai apoi Equii ocupă Algidu, în mijlocul câmpiei latine, şi noui cereri de ajutor grabnic sosesc la Roma; în sfîrşit, Volscii

Roman,
Latini,
Hernici

In potriua
Sabinilor,
Equilor,
Volscilor

și trimit de la miadă-zi armata lor biruitoare care cuceresce, din mâinile Latinilor, o cetate după alta, după cum cucerise încă, înainte de a se încheia tratatul lui Casiu, cetățile de lângă mare, Teracina și Antius. Și ca miseria, ce a urmat după aceste războaie, să fie deplină, începură să bântue epidemii pustiitoare. Sosi o ciumă îngrozitoare, care, împreună cu cutremure de pământ și cu alte turburări în mersul obișnuit al naturii, spăimîntău poporul și îi răriau șirurile.

Neînțelegeri.
Întâia lege
agrară 486.

Tote aceste nenorociri, cari începură să bântue poporul roman, nu putură să îl îndenme la o unire mai strînsă. Atât de neîmpăcată era ura între clase, în cât nu găsia în aceste războaie de cât o ațîtare nouă. Pentru patricienii războiul era bine-venit, pentru că el făcea pe plebei să plece la luptă contra dușmanului și îi împedica ast-fel, pentru cât-va timp, de a și continua lupta pentru dobândirea unor noi drepturi; iar plebeii și răzbunau împotriva consulilor ce îi prigoniasă, că adesea-orî nu se luptău sașu întorceașu spatele dușmanului, de cât se acorde unui Fabiu sașu unui Claudiu cinstea biruinței; și acei bărbați leali, cari voiașu să foloseseă patriei comune, prin măsuri de împăcare, erașu adesea înghițiți de valorile cotropitoare ale pasiunilor de partid. Așa i-se întîmplă, de exemplu, lui Spuriu Casiu, care în anul 486 propuse cea d'întăiu lege agrară (ce dispunea ca o parte potrivită din pămînturile cucerite de la dușman să se împarță între plebei) ca să se pună ast-fel o stavilă sêrăcirea crescînde a plebei, pe care, înființarea tribunatului, n'o îmbogățișe întru nimic.

Legea era dréptă. În timpurile vechi, pe când poporul celor trei triburi purta singur războiele, era negreșit drept, ca el singur să iea în stăpânire țara cucerită de la dușman; și chiar nici concesia ce li-se făcea ca să nu plătescă nici o dare, sașu cel puțin o dare foarte mică pentru acest pămînt, încă nu era nedréptă, căci se putea foarte ușor întîmpla ca războiul din anul următor să le devasteze semănăturile, sașu arborii, plantați acolo cu cheltuiala și risicul lor. Acum însă, când cea mai mare parte a oștirea se compunea din plebei, când cetățenii din cele trei triburi vechi se transformașu din ce în ce mai mult într'o castă de nobili, vechiul drept devenise un privilegiu apăsător. Totuși patricienii țineașu, cu o încăpăținare neînvinsă, la acest drept, care, față cu sêrăcia din ce în ce mai mare a ple-

bei, ajunsese o nedreptate nesuferită. Împărtașirea plebeilor din „agrul“ public nu voia să o îngăduie cu nici un preț; din când în când numai, înființau colonii pe teritoriul cucerit, dar și atunci partea care se da coloniștilor plebei era foarte mică. De aceea, îndată ce Casiu depuse demnitatea de consul, cestorii patricieni ridicară în contra lui acuzarea că umbla să se facă Rege. Și fiind-că curiile erau cari trebuiau să 'l judece, marele bărbat, care fusese de trei ori consul, și al cărui nume e legat de tratatele de 494, 493 și 486, și care trebuia să fi fost prin urmare un mare om de stat, cădu victimă răzbu-nărei nesocotite a tovarășilor săi de clasă. Legea sa o puse în vigore încă de pe când era consul; dar consuli anului următor, influențați de masa patricienilor, nu voră să o mai aplice, și ca să scape de protestările tribunilor, 'și luară refugiul la tot felul de mijloce deznădăjduite. Cea mai însemnată dintre familiile nobile, Fabii, ajunsese atât de favorisată, în cât în fie-care din cei șapte ani următori (485—479) a figurat câte-un Fabiu între consuli. Ca să distragă pe popor de la aface-rile interne, această familie începu un război cu Veii, care era aproape să pună capăt neatârănării Romei. Să pare însă, că toc-mai în urma legii agrare a lui Spuriu s'a născut o dezbinare în sânul patricienilor; împotriva familiilor Claudia și Fabia, se ridică Valerii și Horații în fruntea unei partide democratice, și în urma acestor stări de lucruri, a căror istorisire mai amănun-țită s'a pierdut cu totul, chiar Fabii se împacă la 479 cu ple-bea. Ei luară generoasă hotărâre să porțe războiul cu Veienii singuri, numai cu puterea casei lor. Ei se și întăriră într'un punct pe teritoriul dușmanului, de unde începură să 'l atace; la început totul mergea bine. Aprinseră mai multe sate, pră-dară turme de vite, respinseră de mai multe ori pe Veieni, pînă ce în anul 477, mica trupă cădu în o cursă întinsă de dușman, în apropierea râului Cremera. Părășiți, într'adins, se zice, de consulul Meneniū, care sta în apropiere cu trupele romane aproape toți membrii acestei generoase familii au fost uciși; nu mult după acesta ea se ridică iarăși, și ajunge tot atât de înfloritoare ca și mai 'nainte. La un an după această întemplantare, (476) Etruscii asediau Ianiculul pe când în Roma luptele in-terne se continuaū cu aceeași înverșunare. Aceeași certy nesfir-șită să repeta neconținut; în anul 473 patricienii asasinază pe

tribunul Cn. Genuciū, care voia să dea în judecata poporului pe consuliū anulū trecut, pentru că nu respectaseră legea agrară a lui Cassiū; șase ani mai târziu, Apiū Claudiū, semetul conducător al nobilimeī, se omórá ca să scape de condamnarea rostită împotrivaī de adunarea plebeilor. Când patricienii făceau neajunsurī plebeilor, amestecându-se printre dênșii și împedecânduī să voteze, smulgênd urna din mânilor servitorilor lor—, când plebeii se sculaū și izgoniaū cu puterea pe patricienii din locul adunării. Consulul își trimetea lictorul să pună mâna pe tribun, tribunul își trimetea viatorul să pună mâna pe consul. Plebeii, fugind de téma creditorilor cari ī amenință cu închisórea, patricienii cari calcă tratatul încheiat pe muntele sacru și scapă cu fuga de judecată plebeilor, se duc să întărăscă puterea dușmanilor din afară ai Romei.

Coriolan.

Dintre acești patricienii esilați, cei mai vestiți sunt *C. Marcii Coriolan* și *Ceso Quinctiū*. Cel d'ântăiū, pe care tradiția ni 'l înfățișeză ca pe un bărbat vitéz în războie, propuse în senat, într'un an de fómete să nu se împartă poporulū grânele cumpérate din Campania și Etruria pînă ce nu va renunța la tribunat și la tóte cele-alte concesii ce se făcuse pe muntele sacru; de aceea tribuniī 'l chemară înaintea judecătoī poporului. Mândrul și vitézul bărbat nu primi însă să fie judecat de plebea pe care o disprețuia, ci preferi să se esileze de bună voe. El plecă în țera Volsailor și de aci se întórse, negreșit în fruntea altor Romani esilați ca și dênșul, cu óstea dușmanului țarei sale care tocmai întreprindea o expediție, sub conducerea lui Atiū Tulu, în potriua Romei. Expediția a fost norocósă, și Coriolan putu să își așede lagărul în apropierea Romei. Pustiind ogórele plebeilor, pe cari patricienii le cruțau, el înăsrise și mai mult dușmânia funestă dintre cele două clase,— și ceea ce era și mai îngrozitor pentru cetate, esilații, setoși de răzbunare, staū gata să se întórcă triumfători în Roma. Nicī trămișii senatului, nicī procesia sêrbătórescă a preoților, nu putură să 'l înduplece, să se întórcă înapoi. Numai un șingur sentiment era mai puternic în sînul lui de cât setea de răzbunare: când mama și soția sa veniră, în fruntea femeilor nobile romane, să 'l róge la rîndul lor, ca să cruțe cetatea părinților sêi, iubirea pentru familia lui 'i birui mânia, și se întórse să mórá ca fugar în țeră străină. În amintirea acestei fericite biruințe

a femeilor romane se ridică, mai târziu, un templu în onoarea Fortunei Muliebris.

Cel-l'alt esilat Ceso Quinctiu, era unul din acei tineri pa-^{Ceso Quinc-}
tricieni semeți, cari 'și croiseră o meserie din facerea a tot ^{tiū.}
felul de neajunsuri tribunilor, și din intimidarea plebeilor prin
cele mai brutale acte de violență. Tribunalul 'l chemă înaintea
judecăței poporului, și mândra familie a Quinctiilor se vedu si-
lită să solicite de la popor ertarea talentatului și vitezului al
unei mari familii. Dar în zadar: mărturisirea lui M. Volsciū,
că fratele său căduse ucis sub loviturile unei bande de patri-
cieni, al cărei conducător fusese Ceso, înfuriă pe plebei; cu
mare greutate se putu dobândi liberarea pe chezășie a tînē-
rului patrician. Ceso se grăbi să se folosească de timpul pe
care 'l câștigă ast-fel și fugi peste hotare.

Tot acest Quinctiu se dice că a fost amestecat și în ciudata
întemplantare de la anul 460, care ne arată, mai lămurit de cât ^{Apiū.}
orî-care, starea nenorocită în care căduse cetatea Romei. De mai
multă vreme cetatea era mișcată de niște știri neliniștitoare; când,
într'una din nopțile anului 460, cetățenii sunt deșteptați din somn
de strigătul că dușmanul a intrat în Capitol. Lucrul se întem-
plase ast-fel: un cutezător aventurier sabin, Apiū Herdoniū,
în fruntea unei trupe de esilați romani, printr'o surpindere eu-
tezătoare, și de sigur cu ajutorul unei trădări pregătite de mai
nainte, intră în cetate și puse mâna pe Capitol. Cetățenii se
adunară îndată, dar neîncrederea reciprocă ținu ca și amortită
puterea romană chiar și în acest moment suprem de primejdie.
Cine știa dacă patricienii nu erau înțeleși cu desnădăjduiții din
Capitol? dacă ei n'aveau pôte tocmai acum de gând să subjuge,
să desarmeze pe plebei? In cele din urmă bănuelile începură
să se risipescă; cetățenii se pregătiră să dea asalt Capitulu-
lui, ajutați și de oștea cetăței aliate Tusculu, care se grăbise să
le vie într'ajutor, și ast-fel recuceriră Capitolul, după o apē
rare desnădăjduită a aventurierilor, ale căror cadavre acope-
riră muntele și piața sfântă a templului lui Jupiter Capitolinul.
Intre cei căduți se dice că a fost și Ceso Quinctiu.

Cu tôte aceste clătinași și înfrângerī, totuși, partea care a
câștigat mai mult în aceste certuri a fost plebeii. Rēzbóiele, ^{Izbândele}
ciuma, judecățile, rāriseră mai mult șirurile închise ale familiilor ^{plebeilor.}
patriciene de cât pe ale plebei, cari se puteau mai ușor întregi,

căci ea se putea mișca liberă în cercuri mai întinse. Cu plebeii mai era apoi și dreptatea, și bunul simț al pretențiilor lor, pe care le aprobați chiar și unii dintre patricienii mai prevădători; în sfârșit trebuie să recunoștem că ei și-au afirmat pretențiile pe cale legală, prin mijlocirea tribunilor, și câte o dată numai, când nu puteau alt-fel, prin o împotrivire stăruitoare, nici de cum însă prin cruzimi revoluționare, atât de comune în istoria republicelor grecești. Lupta plebeilor e o luptă serioasă, statornică, neînfrântă a puterii cu puterea, a dreptului cu dreptul, purtată fără preget, fără milă, dar și fără sëlăbătie și fără răzburare fieroasă; și când citim că poporul plebeu a petrecut până la mormânt cu pietate corpul lui Apiu Claudiu, care până la mörte a fost cel mai neînduplecat și cel mai semeț dușman al drepturilor plebeilor, recunoștem în el acel înalt și distins simț politic, pe care, între poporele moderne îl întâlnim mai cu sémă la englezii, acel spirit patriotic care știe să prețuiască tăria de caracter, talentul și meritele pentru patrie chiar și la vrăjmașii politici. Acéstă stăruință în lupta legală și-a dat ródele. Plebea mergea înainte din biruință în biruință. La anul 431 tribunul Publiliu Volero,—care avea tótă dreptatea să uraseă pe patricieni, dar care în loc să și răsbune s'a mulțumit să céră drepturi pentru poporul seü,—propuse și făcu să se voteze o lege prin care se declaraü adunările separate ale plebeilor în comițiile lor ca tribute legale, și hotărîrile lor obligătore; prin aceeași lege se luaü mäsuri ca pe viitor patricienii să nu mai pótă face neajunsuri adunării poporului, împedecând'o în alegerile magistraților plebeü. La anul 462 tribunul C. Terentiliu Arsa propuse o lege și mai largă, cerënd instituirea unei comisii care să mărginéseă puterea consulară; acéstă lege a dat naștere la certuri violente. În anul 457 se dete poporului dreptul de a și alege dece tribuni, în locul celor cinci de până atunci; iar în anul 456 tribunul Isciliu propuse și isbuti să facă să se dea plebeilor Aventinul, cel mai despre miază-đi din colinele romane, care era proprietatea statului (ager publicus), ca să și zidéseă locuințe pe dënsul; plebea dobëndește ast-fel tot-de-o-dată și un punct strategic förte însemnat în cetate. În anul 454, prin legea Aternia Tarpeja se hotărăște, cel puțin o parte din cea ce cerea Terentiliu, adică că consuli se nu mai aibă pe viitor dreptul de a rosti pedepse mai mari de cât douë oi și trei deçi de vite; în

contra orî-cărei pedepse mai mari se putea face apel la popor. Tot în acel an se trimiseră, după propunerea lui Terentiliu, trei bărbați în Grecia ca să studieze legislațiile acelei țări; o legislație scrisă și îmbunătățită avea să pună capet de aci nainte arbitrarității, neîndreptățirilor și nesiguranței în materie de drept. În acest cas cel puțin, credeaș de sigur mulți bărbați patrioți, plebea va putea să renunțe la primejdiōsa armă a tribunatului, care amenința să zdrobescă unitatea statului și se perpetueze luptele.

Se aleseră, așa dar în anul 451 zece bărbați cari să alcătuiască o ast-fel de constituțiune scrisă, și după cum se obișnuia la poporele vechi, li se dete deplină putere de a governa în tot timpul în care aveaș să și îndeplinească însărcinarea. Consulatul și tribunatul încetară, și se părea că timpul împăcării desăvârșite se apropia.

Legea lui Terentiliu.

CAPITOLUL III.

Decemvirii și răsturnarea lor. Cucerirea cetăței Veii.

Năvălirea Galilor. Rogățiile lui Licin.

451—367.

Cei zece bărbați aleși, toți patricieni, se puseră cu zel pe lucru, și după un an putură să bată pe zidurile comițiului, în partea despre răsărit a forului, cele deșce table cari conțineau primele legi ce avêu să întemeeze dreptul țerei. Orî-cine putea să le examineze și să propună îndreptările pe cari le credea cu cale. Aceste legi nu schimbaș aprōpe nimic din dreptul tradițional. Căsătoria dintre patricieni și plebei, de esemplu, era oprită și prin aceste legi, cari, de alt-fel, coprindeau mai multe dispoziții privitoare la starea civilă. — pedepse pentru furt, ură, mărturiă mincinosă, farmece, vătămarea persoanei și a proprietăței, — de cât principii privitoare la drepturile politice. Cu tōte acestea era un avantaj mare, că dreptul tradițional se prefăcuse în sfîrșit în drept scris, pe care putea orî-cine să-l cunoscă și care silea pe funcționar săși exerciteze puterea în marginile legi. Și cu tōte că plebeii aș rămas și de aci nainte lipsiți de posesia ogorului public, cu tōte că legile cla-

Legislația decemvirilor 451.

seî domnitore au rămas neatînse, în schimbul însă acestui drept scris, și care nu mai putea fi sucit, înaintea căruia, cel puțin în afacerile vieței de toate zilele, plebei și patricienii erau egali, pôte că poporul ar fi renunțat chiar la arma lui ofensivă și defensivă de până acum, la tribunat. Era însă întrebarea dacă patricienii voiau cu adevărat să aplice această organizație. Trebuia să se mai stabilască câte-va dispoziții, cari aveau să fie serise, pe alte două table și ca să se pôtă face această, se prelungi însărcinarea Decemvirilor.

Răsturnarea
decemvirilor.

Cel mai de frunte dintre dênșii era Apiu Claudiu, care împărtășea ideile moștenite de la strămoșii săi, și care, după cum se pare, plănuise în înțelegere cu cei mai neînduplecați dintre patricieni, să redea, cu ajutorul decemviratului, familiilor nobile, vechia lor poziție. De aci se iscă o nemulțumire cumplită. Chiar și în senat se făcu o desbinare; bărbați ca Valeriu și Horatiu se ridicară în contra încercării nedemne de a înșela pe cetățeni, și de a abusa ast-fel de cinstea statului; căci de-o-dată zece Tarcini erau să se ridice în cetatea libertăței, și plebea începea să simță lipsa tribunilor. Nemulțumirea izbucni când poporul iritat vădu fapte ca asasinarea lui L. Siciu Dentatul, care fusese tribun al poporului, și era unul dintre fruntașii cei mai capabili al plebei, un bărbat care luase o parte glorioasă la multe lupte; — revolta nu mai cunoscă măsură în urma judecăței nedrepte pronunțată împotriva unei romane libere, fiica centurionului Virginiu, mireasa fostului tribun L. Iciliu. Decemvirul Apiu voia să aibă cu orî ce preț pe Virginia, care îi aprinsese pasiunile și se împotrivise ispitelor sale. El puse pe un client al său să pretindă că Virginia era sclava lui, și că ajunsese fiica lui Virginiu printr'o înșelăciune. Pronunțarea nedreptei sentințe care avea să dea pe Virginia în mâinile clientului său, sau mai bine țin într'ale sale însăși, trebuia însă să se amâne, căci poporul luase o atitudine amenințătoare. Virginiu și Iciliu, înștiințați în grabă de ce se plănuia, părăsiră ôstea și se întorseră la Roma. Făcură tot ce le era prin putință ca să dovedescă nedreptatea pretenției clientului lui Appiu; cu toate aceste judecata nedreptă se rosti, și Virginia era să rămână prada lui Apiu. Dar nu perise încă spiritul care făcuse pe Lucreția să nu mai pôtă trăi în urma

rușinei suferite fără voia ei. Tatăl ceru voie de la judecătorii să și iea rămas bun de la fiica sa.

Baracele măcelarilor stau deschise pe piață; și pe când se prefăcea că vorbește cu fiica-sa, Virginiu, puse mâna repede pe un cuțit și i străpunse inima; acesta era singurul mijloc ce i mai rămăsese ca să scape cinstea fiicei sale. După o astfel de întâmplare revolta se aprinse cu ușurință în oștile cari se aflau tocmai în războiul cu Sabinii și Volseii. Amândouă oștile aleseeră câte zece tribuni, sub conducerea cărora se întorseră la Roma și ocupară împreună muntele Aventin. Era aproape să se întâmple și acum ceea ce se întâmplase când cu secesiunea de la 494, dacă n'ar fi intervenit și de astă dată partida mai moderată, în frunte cu L. Valeriu Potitu și M. Horațiu Barbatu. Cu mare greutate acești doi bărbați izbutiră a împăca partida senatorială cu dreapta mânie a poporului. „Nu puteți“ diceau ei partidei lui Appiu, „de cât sa să renunțați cu desăvârșire la plebe, sa să lăsați tribuni,“ și plebeilor cari cereau drepturi exagerate pentru plebe: „vă trebuie un scut dar nu o sabie.“ In cele din urmă patricienii cedară: să facură noi concesii plebeilor; și L. Valeriu și M. Horațiu se aleseră consuli pentru anul 449.

După legea lui Valeriu și Horațiu (449) nu mai putea fi ales nici un magistrat de la ale cărui hotărâri să nu se pôtă face apel la popor. Patricienii nu mai puteau nesocoti adunările plebeilor, comițiile tribute și *plebiscitele* acestora trebuiau să le respecteze pe vitor. Pe de altă parte se reînființă și tribunatul; ast-fel plebea câștigă două lucruri: și păstră și pe vechii ei funcționari, pe tribuni, și mai avea acum și siguranța libertăței în legile scrise. Căci, de și decemvirii au fost resturnați, opera lor a rămas întrégă, fiind aprobată de senat, primită de centurii și întărită de curii. Apiu Claudiu se omorî în închisore, tot ast-fel și tovarășul seu Sp. Oppiu; cei-l'alți decemvirii au fost ertați (449).

După această nouă învingere, plebea romană luă un caracter mai mândru. În șirurile ei începe să se deștepte ambițiunea oamenilor mai însemnați; se formase un fel de aristocrație plebee, mai cu sémă de când legea lui C. Canuleiu (445) permise căsătoria între patricienii și plebei. Erau familii mari plebee, întocmai ca și familii mari patriciene; și plebeii ajunseră

Biruința
plebei.

neapărat să se întrebe, de ce ôre n'ar putea un Liciniu sau un Genuciù să fie învestit cu funcțiuni înalte, tot așa de bine ca și un Claudiu sau un Serviliu? Tribuni lor începură să propună, să cêră și în cele din urmă izbutiră să dobândescă și acêstă reformă, adică *să se pôtă alege consuli și dintre plebei.*

Aristocrația romană a continuat negreșit cât-va timp lupta, care devenea din ce în ce mai neegală, și n'a cedat de câmpas cu pas, după o împotrivire încăpăținată, și după tot felul de acte de violență și de șiretenii. Ca să-și răzbune în potriiva bărbaților democrați, cum era spre pildă Spuriu Meliù, care împărți grâne poporului sërman, patricieniirecurseră la dictatură și purtară aprôpe în triumf pe comandantul călăreșilor, bêtânul dictator L. Quinciù și Cincinatu, și pe Serviliu Ahala când acesta strêpunse pe Spuriu Meliù, acusat de o închipuită înaltă trădare, fără nici un drept și fără nici o judecată (439). Cu ast-fel de mijlôce însă, de sigur, patricienii nu puteau ajunge departe; de aceea ei încercă mai târziu se reducă însemnătatea luptei, micșorând atribuțiunile demnităței celei mai înalte, ale consulatului, pentru care se purta lupta. Ast-fel se hotărî, în anul 445, anul legii lui Canuleiù, că, în locul consulilor se vor putea alege pe viitor și *tribuni militari cu putere consulară*, fără să se hotărască numărul lor, și cutôte că plebei nu erau escluși de la acêstă demnitate, care avea un caracter militar, patricienii au știut să mai amâne cât va timp alegerea candidaților plebei; iar la anul 443 s'au luat câte-va din atribuțiunile consulilor și anume: dreptul de a forma listele militare, de a împărți poporul după censul servian în clase (census) și de a aduce jertfe sêrbătorești în numele poporului; pentru aceste drepturi s'a creat o funcțiune nouă, *censura*, iar censorii se alegeau, câte doi în fie-care an, numai dintre patricienii. Acêstă funcțiune, la început lipsită de însemnătate, ajunge mai târziu una din cele mai de căpetenie.

Cele douë clase începeau cu tôte acestea să se apropie. Cu înecetul deosebirele dintre ele începeau să dispară, și dușmanii din afară ai Romei încep să simță urmările acestei uniri. În anul 435 se cucerise Fidene, singura posesie a Etruscilor pe țermul stâng al Tibrului, pentru care cursese mult sânge etrusc și latin. Ea singură și decretă peirea, omorînd în mod rușinos pe solii romani.

La 431 dictatorul A. Postumiū Tubertu câștigă o biruință strălucită asupra Equilor și Volscilor. Această biruință dă de o dată o altă față războiului, care nu fusese până atunci de cât un șir neîntrerupt de jafuri și devastări. Cu cetatea Veji se încheiase la 425 un armistițiu pe 20 de ani; îndată ce trecu acest armistițiu, se începu războiul din urmă, războiul hotărâtor contra mândrei cetăți etrusce. Multă vreme resistară Vejenii tuturor atacurilor din partea oștei romane. Cetatea era bine întărită, așezată de asupra unei stânci, înconjurată de două râuri cari se împreună sub zidurile ei. Într'o vară ca într'alta, Romanii năvăleau pe pământul Vejenilor, le luaū turmele, le devastău ogórele, le zdrobău armatele, dar zidurile cetății rămăneau neclintite. Romanii luară atunci hotărârea să țină și érna o óste în castru și să despăgubescă pe ómeni plătindu-le o *soldă*. În decursul acestui război, care a ținut zece ani, s'aū ales pentru întâia óră tribuni militari dintre plebei (400). Lovitura hotărâtoare o dete însă, cetății slăbite, un patrician, dictatorul M. Fariū Camiliū în anul 395. Cea din urmă perioadă a luptelor îndelungate, dintre popórele de la nordul și de la sudul Tibrului, sosise.

Norocul părăsise de mult pe Etruscii. Ei stăpâniseră odinioară, în unire cu puternicul oraș comercial Cartaginea din Africa de nord, aprópe întreaga mare de la vestul peninsulei italiice, numită după dênșii marea tirhenică; avuseseră posesii în Campania, și porturi pe țérmul volscic; și ne aducem aminte cât de greū apăsa mâna lor asupra latinilor pe timpul marelui Porsena din Clusiū. Acum însă nici Puniū din Cartaginea nu mai craū singurii stăpâni pe marea tirhenică. Trebuiseră s'o împarță cu nația elină, care, de două vécuri, făcuse progrese enorme în aceste ținuturi. Al lor era înfloritorul oraș comercial Masiilia, pe țérmul sudic al Galiei, jumétatea despre răsăritul insulei Sicilia, o mulțime de porturi și orașe de pe țérmul Italiei de jos cu o populațione numerosă, vitéză, și cu o cultură superioară. Pe acelaș timp, pe când Grecii repurtau învingerea strălucită de la Salamina asupra Persilor (480 în. de Chr.), tiranii Greci, din Siracusa și Agrigent, repurtau și dênșii asupra Punilor o învingere hotărâtoare la Himera (Sicilia). Regele Hieron din Siracusa, în unire cu Kimeii, învinse șése ani mai târziu (474) o flotă tuscică la Kime, și se aședă în insulele

Corsica și Elba în fața țermului etrusc. În zadar luară Etruscii parte, cu un număr însemnat de corăbii, la acea strălucită expediție pe care o porniseră Atenienii în potruva Syracusei după stăruințele lui Alcibiade (415); expediția s'a întors fără nici un rezultat, și Syracusea se ridică, cu deosebire sub domnia lui Dionisiu cel bătrân (406—367), mai puternică de cât ori-când. Și în vreme ce Etruscii suferiau astfel pe mare o înfrângere dupe alta, pe uscat se vedură de o dată amenințați de glótele sălbatice ale *Celților* sau *Galilor*, cari toemaî pe acel timp, trecând peste Alpi, pătrunseră pînă dincolo de hotarele nordice ale Etruriei, se aședară lângă râul Po și începură să infesteze atât pe Etruscii, cât și pe vecinii lor de la răsărit, pe Umbrii. Spre nenorocirea lor, Etruscii nu erau uniți prin nici o legătură politică mai strînsă. Când se adunau reprezentanții cetăților la sanctuarul Voltumnei lângă lacul Vadimonie ca să discute despre afacerile comune, trebuia mai întâiu să se stabilească dacă cestiunea ce se aducea în discuțiune privea sau nu pe Confederațiune, — și cetăței Veii de exemplu, se pare că i-s'a refusat ajutorul confederației numai dintr'o gelosie politică nesocotită, pentru că acolo stăpânea un rege și nu nobilimea. Ast-fel, părăsita de confederație, cădu, ne mai putend să resiste atacurilor repețite ale Romanilor, această capitală bine întărită a Etruriei sudice Zeița ei Junona, întrebată de preoții Romani, după vechiul obicei, și „chemată afară din cetate“, răspunse acestei chemări, și părăsindu-și vechiul ei templu și strămută reședința în Roma pe muntele Aventin. Prada cădută în mâna Romanilor a fost foarte bogată. De o dată cu Veii, trebuia neapărat să cadă întréga Etrurie sudică în mânilor Romanilor. Ast-fel, la 395 terminându-se acest războiu, Camil se întorse în triumf la Roma, purtat într'un car tras de patru cai albi.

Galii.

Romani s' scapă ast-fel de un dușman vechiu, și și întind stăpânirea de cea-l'altă parte a Tibrului, dar se lipsesc în același timp de un zid de apărare în potruva năvălirilor barbarilor celți, cari, străbătând și peste Alpii de vest, ajunseseră să porțe războiu cu una din capitalele Etruriei nordice, cu Clusiu.

Acești Galii, cari încep să bântue Italia de nord, făceau parte din marele nēm celtic, ce locuia din timpuri necunoscute în vestul și nord-vestul Europei, în Gاليا, o parte din Spania și în insulele britanice. Foarte puține cetăți, dar cu atât mai multe

sate erau risipite în toate părțile acestui teritoriū vast pe care se aședăra celții, împărțiți în sute de seminții. Ei erau încă tot în o stare ore-cum nomadă. Le plăcea mai bine viață rătăcitore de păstori, frământările sëlbatice ale luptelor, și ale aventurilor rēzboinice, de cât viața statornică și liniștită a plugarului, câștigul pacinic al muncii și al negoțului. Născuți ca să fie soldați, vioiși ori-când de plecare, pasionați pentru jafuri și lupte, pentru prădi bogate și pentru povestiri de fapte rēzboinice, cāntate de bardii lor în poeme eroice, atrași de vinul și de pomele frumōseși țeri de la miază-zi, începură, cete-cete, să trecă munți, cari îi despărțiau de acēstă țeră.

Cea d'întăiū cetate din nordul Etruriei, Melpum, cădu în mâ-nile lor, după cum asigură tradiția, chiar în ziua în care Camil cucerea cetatea Veiū. Apoi, trecēnd Padul, rîul cel mai mare din Italia de mēză-nōpte, se aședăra, sporiți necontentit prin cete noi, în valea roditore a acestui rîu; una din semini-fiele lor, Senonii, ajunse chiar pănă naintea cetăței Clusiū, care în strîmtōrea în care se afla n'a pregetat să cēră ajutor de la dușmanul neîmpăcat al nēmului etrusce, de la cotropitorul cetăței Veiū, de la poporul Roman. Romanii trāmiseră mai întăiū o solie. Dar din nenorocire și aleseră reū solii. Regele barbar rēspunse, la cuvintele semețe ale Romanilor, cu cavalerēscă încredere în sine a unui bărbat vitéz și a unui conducētor de voinici vestiți în rēzboe; în contra ori-cărui us, cei trei soli, fii marelui pontefice Fabiū Ambustu, luară parte la o luptă cu Galii și unul dintr'ēnșii ucise un călăreț gal. Atunci Bren, comandantul oștei celților, întrerupse lupta și trimise un sol la Roma ca să cēră satisfacție pentru acēsta călcare a dreptului ginților. În loc însă ca să li se dea o satisfacție, poporul, în contra voinței senatului, alese tocmai pe acei trei Fabii tribuni militari pentru anul următor, 390; comandantul Celților însă să ridică cu totă mulțmea nenumērată a sëlbaticilor sēi rēzboinici, și porni în contra Romei.

Romanilor nu li se părea primejdia atât de înfricoșată după cum era în adevēr. Invingētorul de la Veiū, cel d'întăiū comandant al republicei, Furiū Camil, fusese esilat în Ardea, (victimă a certurilor politice,) pentru că se împotrivise unor împărțiri de pămînt în ținuturile cetăței Veiū. Ca un torent neînfrînat nāvălră Gali spre Roma; numai trei miluri îi mai despărția de

cetate, când, óstea romană, adunată în grabă, îi întâmpină dintr'o poziție rău alésă, lângă pîrîul Alia. Dar chiar și dacă conducerea și poziția ar fi fost mai bună, totuși de astă dată Romanii ar fi rămas învinși. Pentru întâia óră aveau în față un dușman cum nu mai văduseră nici o dată; neobicinuiți cu felul de luptă al Galilor, cu acel vîrtej cotropitor, cu sunetul asurzitor al cornului de rezboi, cu înfățișarea îngrozitoare a acelor sîlbaticii mari, pe jumătate despoiați, cari năvaliau cu înverșunare învîrtind sâbiile lor late și fără vîrf, împingîndu-se unii pe alții înainte cu o furie órbă, și îndemnîndu-se cu strigăte crunte. După o împotrivire scurtă, Romanii și rupseră șirurile și întórseră spatele dușmanului; atît de cumplită a fost înfrîngerea suferită de Romanii, în cât cea mai mare parte a óstei lor, strîmtoară lângă rîu și înconjurată de tóte părțile de Galii, trecu repede pe țermul drept al Tibrului și părăsi cetatea în voia sórtei. Gróza cuprinse atuncî pe locuitorii Romei. Impotrivirea era saú parea cu neputință; de aceea se și folosiră de timpul scurt în care Galii erau ocupați cu prădarea taberei romane și cu tăerea capetelor celor căduți, ca să îngrópe obiectele sfinte și să scape cu fuga; cei cari mai dispuneau de arme se retraseră cu mijlócele de traiu ce le mai rămăsese pe stâncile Capitolului, pe când mulțimea înspăimîntată se grăbia să scape peste pod pe țermul drept al Tibrului, în direcția cetăței Veii.

Indată apărură și cetele Galilor înaintea porților deschise ale cetăței părăsite. Ne întâmpinând nici o împotrivire, intrară în cetate și începură să prădeze și să omóre tot ce mai puteau găsi. În for și în atriele caselor lor uciseră pe mai mulți patricieni bétrani, cari ne mai voind să trăiască după cãderea Romei, și aleseseră de bună voe acest fel de mórte. Cel d'întăiu pe care 'l observară cu mirare barbarii, a fost, după cum spune tradițiunea, preotul M. Papiriu, a cărui atitudine liniștită și mândră îi făcu să stea un moment la îndoială dacă aveau în adevér înaintea lor un om viu saú statua vre-unui Zeu. Unul dintre dênșii se apropie și îi atinge barba, romanul însă nu lăsă acésta insultă a demnităței și a vîrstei sale nerăzbnată; ridică toiagul de fildes, ce'l ținea în mână, și lovesce pe barbar; atuncî barbarul 'l străpunge și dă ast-fel semnalul măcelului. Apoi, în beția învingerei, Galii dau foc orașului, fără să socotéscă că și ardeau acum casele lor proprii. Dar

pricepându-se puțin la asediū, Capitolul n'aū putut s'leuceria-
scă. O singură dată izbutiră s' se urce, nóptea, pe zidurile lui,
dar strigătul găscelor sfinte din templul Junonei deșteptă la
timp pe M. Manliu, care împinse în prăpastiă pe cel d'întăiū
barbar ce tocmai s' pregătea s' sară peste zid. Nu mult după
acésta, barbarii se vedură siliți ca s' renunțe la cucerirea Capi-
tolului. Frigurile cari bântuiaū vara Roma le răriaū șirurile;
ogórele devastate nu le mai oferiaū hrană în de ajuns; și
ast-fel se întêmplă că, în cele din urmă, se arătară gata a in-
tra în tratări cu Romanii din fortăreță, cari de alt-fel erau
și ei reduși la extremitate. Știaū, ce e drept, că cei scăpați
în Veii strângeaū o armată pe care s' le-o trimeata în ajutor,
dar nu puteaū s' aștepte până s' soséscă, și de aceea primiră
condițiile lui Bren, adică s' dea barbarilor o cantitate anu-
mită de aur. Tradiția ne povesteste un adevărat act de
insolență barbară, întêmpat cu acéstă ocașie: comandantul
Celților aruncă spada sa de aramă în cumpênă ca s' tragă
mai mult, rostind vorbele insultătoare pentru Romanii: „Vai de
cei învinși!“ (Vae victis) Nicī după trecere de mai multe
vécuri, istoricul Liviū, nu póte s' vorbescă de acéstă întîm-
plare fără o adâncă amărăciune.

Atât de nesuferite s'aū părut aceste cuvinte, și mai cu sémă
faptul rescumpărării Romei de la barbarii, nepoților învingători ai
celor de astă dată învinși, în cât aū găsit cu cale s' scorniască
o mulțime de povești din senin ca s'le acopere. Ast-fel se spune
că esilatul din Ardea, Camil, strînse o oaste de prin cetățile
latine și dintre fugarii Romanii, iar un bărbat cutezător, tri-
mis în adins la Roma, trecu Tibrul înnot, se ureă în Capitol
și aduse apoi de la „poporul roman“ numirea de dictator a
lui Camil, pentru că, în afară din zidurile cetăței, nu există
popor roman care s' póta lua ast-fel de hotărîri. Camil inves-
tit cu acéstă demnitate, și ridică oastea și plecă spre Roma.
Tocmai când s' cântăria Galilor prețul rescumpărării cetăței,
de o dată s' aude sunetul trîmbițelor romane; Camil dă nă-
vală asupra barbarilor și într'o luptă sângerósă, pe ruinele ce-
tăței, îi bate, întemeiând ast-fel pentru a doua óră cetatea.

Adevărul e acesta: Galii dictéză condițiile păcei și s' în-
tore neturburați, ducând cu dênșii banii luați de la Romanii în
Italia de nord, ca s' dea piept cu *Veneții* cari năvăliseră în ții-

naturile lor de lângă Pad. Vijelia care amenințase să nimicească Roma luase sfârșit, și poporul începu să se întorcă din toate părțile în cetate. Repede și fără nici un plan, după cum cereau trebuințele momentane, începu să se zidescă cetatea din nou, și în stradele sale strâmte s'a păstrat încă multă vreme amintirea acelor timpuri de gróză. Lipsa trebuie să fi fost mare peste tot. Ceî sëraci, ca să pótă redobîndi cele trebuincioase pentru traiul zilnic, trebuiră să se îngrope din nou în datoriî, și multora dintre dênșii le veni în gând să schimbe dărêmăturile vechei cetăți cu locuințele în cea mare parte întregi și ne-louitate ale cetăței Veii. Vechii cetățeni însă, și în fruntea lor Furiu Camil, se împotrivră cu o energie (care aci era la locul ei) acestei dorințe nesocotite de a părăsi cu lașitate pămîntul glorios și sacru al patriei, care pe lângă acésta avea și o poziție mult mai bună de cât Veii. Aci se arătară patricienii în adevăr elementul de căpetenie al statului, puternic și neclintit, care împărtășia puterea și curagiul vieței în cele-lalte clase. În curênd se și dovedi apoi, că jaful Calilor n'a putut să nimicească izvóarele puterei romane și poziția stăpânitoare a cetăței. Pentru că popóarele vecine fuseră bântuite tot atât de greú, ba unele mai greú chiar de cât Romanii de potopul galic, unele ca Etruria sudică a rēmas și mai departe în posesiunea Romanilor, mai ales după ce și-o asigurară și mai mult prin zidirea fortărețelor *Sutrium* (383) și *Nepot* (373), precum și prin biruințele hotărîtore asupra cetăților etrusce vecine Taquinii, Cere, Falerii (358—351).

Camil
și Manliu.

Plebea se afla însă, pentru un moment, într'o stare împovăratore și patricienii găsiră în Camil, cuceritorul cetăței Veii, căruia, cea d'întăiu, mare recucerire a Romei îi dăduse o mare autoritate, un conducător cu care plebea cu greú se putea mēsură. Să pare că acésta poziție favorizată ce se crease lui Camil deșteptă o impresie fórte durerosă în inima lui *M. Manliu*, a cărui presentă de spirit scăpase Roma de la o mare primejdie, póte chiar de la peire. Cu toate că făcea și el parte dintr'o veche familie patriciană, începu să lupte pentru interesele plebeilor apărându-le drepturile înaintea patricienilor, scăpând pe mulți din închisóre pentru datoriî cu averea sa proprie. Prin aceste fapte el știu să câștige iubirea poporului într'atâta, în cât patricienii începură să se îngrijescă, și sfirșiră prin a l a-

euza că umblă să se facă Rege. 'L arestară, dar temându-se de mânia poporului și neavând nici o probă în contra lui, trebuiră să 'l libereze iarăși. Inverșunat și mai mult, Manliu, începu acum o luptă și mai erincenă în potriua patricienilor și a organizației statului pînă ce ajunse—se dice—ca să trecă peste margi-nile legale: „consulatele și dietaturile trebuie făcute una cu pămîntul“, acestea sunt cuvintele pe cari i le pune în gură Titu Liviū, „ca plebea romană să 'și pôtă ridica capul.“ A-junsesse acum o chestie de vieță pentru patricieni ca să se scape de acest bărbat ambițios. La anul 384 se dete tribunilor mili-tari, între cari era și Camil, puterea deplină pe care senatul era îndreptățit să le-o încredințeze prin formula: „tribuniū mili-tari s'iea séma ca Republica să nu sufere vr'o stricăciune;“ și ast-fel patricienii izbutiră să dea pe Manliu în judecata curi-ilor, după ce știură să ațite în contra lui chiar pe unii dintre plebei. Aci, înaintea patricienilor înverșunați, puțin 'i folosia că scăpase 400 de plebei din închisórea pentru datoriū, că primise o mulțime de răni apărându'si țara, că putea să arate trofeele luate de la 30 de dușmani biruiți de d'ensul în luptă piept la piept, că fusese încoronat de patru-zeci de orī pentru fapte vi-tejești în r'ezboiū, de două orī cu coróna de aur pentru că tre-cuse cel d'ântăiū peste zidurile unor cetăți dușmane, de opt orī cu cununa de stejar pentru că mântuise viața unor cetă-țeni. O adâncă impresie se produse în popor, când Manliu îndreptându'si privirea spre Capitol, chemă într'ajutor pe Zeii pe cari 'i apărase și el odinióră în potriua barbarilor; popo-rul mișcat începu să murmure, și judecata să continuă în altă parte de unde nu se mai putea zări Capitolul. Ura nobililor r'e-mase neînduplecată. Chiar și familia lui 'l părăsi, pentru că se resculase în contra clasei, din care el însuși făcea parte, și se pusese în fruntea plebei. Nici un Manliū, nici chiar fratele s'eu nu luă vestmintele de doliū pe cari Romanii obic'nuiau să le îmbrace când voiau să inspire milă judecătorilor. Os'inda se rosti; Manliu fu dus pe st'ânca Tarpeiană și aruncat de pe v'îrful ei în prăpastie. De atunc' nici un Manliū n'a mai purtat nu-mele de *Marcu*, pentru că de acest nume era legată amintirea m'ântuitorului Romei, care a trebuit să sufere mórtea unui fă-cător de rele, pentru că trădase interesele clasei din care făcea parte (384).

Rogațiile
lui Licin.

Acésta a fost cea din urmă jertfă sângerósă a luptei îndelungate dintre cele două clase. Șépte ani după nenorocitul sfîrșit al lui Manliu (377), două tribuni, cari póte au stat în legătură de aprópe cu dênsul, *C. Liciniu Stolo* și *L. Sextu Lateranu*, și propun sê scótă iarăși la ivelă ideile lui și sê nu se odihnescă pînă ce nu se va da și plebeilor dreptul de a fi aleși consuli. Acești tribuni făcură trei propunerî, cari trebuia sê vindece de o dată tóte suferințele plebeilor și sê înlătore primejdia la care erau espuși, ca din cauza datoriiilor prea mari sê cađă cu totul în robia patricienilor.

Cea d'întăi propunere era ca, — pentru a se pune capăt o dată pentru tot-d'a-una rëului ce resultă pentru plebei din datoriile enorme ce fuseseră nevoiți sê facă, mai cu sémă în urma rëzboiului cu Galii, și cari îi făceau sê atârne de buna-voință a patricienilor sau a unor plebei îmbogățiți,— sê se scadă din capitalul datoriei dobândile plătite pînă atunci, iar rëmășița datoriei sê se plătescă—după tóte probabilităție, fără nici o dobândă—în trei termine. *A doua*, avënd de scop sê înlesnescă și plebeilor ajungerea la o stare mai bună, era ca pe viitor nici un cetățean sê nu mai póta dobândi de la stat mai mult de cincî sute jugere de pămînt, iar din pămîntul ce va rëmânea de prisos sê se împartă între plebeii sëraci. În sfîrșit, *a treia* era ca plebeii să fie, de aci înainte, considerați de o potrivă cu patricienii, restabilindu-se consulatul în locul tribunalului militar, și alegëndu-se în fie-carê an un consul dintre patricieni și unul dintre plebei.

Cea d'întăi din aceste *rogații* era, ce e drept, arbitrară, și nu sê putea legitima de cât prin sërăcia care ajunsese nesuferită; nici o obiecție nu sê putea însă ridica împotriva celorlalte două. Am amintit în alt loc că vechii cetățeni mai înainte, pe când numai ei mergéu la rëzboi, avéu, firește, singuri dreptul de ași împărți între dênșii, în schimbul unei micî taxe, sau chiar fără nici o taxă, pămîntul cucerit de la dușman; acum însă nu mai era tot ast-fel; și statul, care le îngăduise posesiunea deplină a acestui *ager publicus*, cu dreptul de a'l dărui, de a'l vinde, de a'l ipoteca și a'l transmite prin moștenire, nu renunțase nici o dată la dreptul sêu de *proprietate*; el putea, atunci când interesul general cerea sê ia din acel pămînt, de la posesorii lui cari nu erau proprietari în adevăratul înțe-

Doi *edili plebei*, la cari s'aũ mai alãturat la 336 alți doi edili patricieni sau *curuli*, supraveghiau ordinea publicã, comerciul, comunicația, controlau mãsurile și greutateã; ei erau, așã zicând, poliția cetãței. *Censorii*, la început doi, apoi patru, iar mai târziu și mai mulți, dupã trebuință, se îngrijiã de afacerile financiare, de veniturile și cheltuelile statului, de plata soldei și altele de acest fel. O putere mare și greu de precizat aveau *censorii*, a cãror atribuțiune de cãpetenie era aședarea cetățenilor în clase dupã avere. Din acẽstã îndatorire s'a desfășurat apoi dreptul de supraveghere moralã a cetățenilor, în potriua cãrora putea se pronunțe pedepse, se ã degradeze din rangul lor de senatori, cavaleri, cetățeni din clasa întâia, și așã mai departe: o putere severã și bine-fãcãtoare, atãt timp cãt nu s'a abuzat de dẽnsã pentru scopuri de partidã. Era cel mai respectat post în stat, și cea mai mare rãsplatã ce se putea da unui cetățen care a fost în totã viața sa virtuos și cinstit. Intre atribuțiile censorilor mai erau și afacerile financiare mai însemnate, precum vândarea bunurilor statului și altele de acest fel. Un principiu însemnat, pe care se basa organizația funcționarismului roman, era cã funcționarul se fie, ce e drept, rãspundãtor de faptele sale dupã încetarea funcției sale, dar pãnã atuncã el avea puteri nelimitate și era în drept se cãrã de la ori și cine supunere necondiționatã; un principiu care dovedește adãnca înțelepciune politicã a acestui popor, care și pãstreazã dreptul de a și alege liber funcționarii, dar care încredințãzã în acelaș timp, cu încredere și supunere, deplina putere a guvernãrei în mânilor.

CAPITOLUL IV

Marile rãzbõie din Italia. Popõrele italice, Samniții, Latinii, Etruscii, împotriua Romei. Contopirea desevirșitã a claselor.

367—290.

Buna înțelegere între cele douã clase s'a pãstrat aprõpe neatinsã în deceniile urmãtoare, în cari multe nenorociri bãntue Roma; istoria acestor ani ne-a rãmas fõrte înurecatã și necomplectã. Ciurma cu tõte grozãviile ei se întõree (364) și dã pri-lej Romanilor se adõre un nou soiũ de Zei, în onõrea cãrora se

Turbarãri
în Italia 367-
313.

un mijloc de înfricoşare din partea patricienilor nu mai pindea. Chiar şi puterea bătrânului Camil, ales pentru a patra şi pentru a cincea-ora dictator, se zdrobi de împotrivirea unanimă şi hotărâtă a lor. Patricienii încercară să negocieze; ar fi primit să acorde uşurările cerute pentru datornici, numai să potă mântui consulatul; de astă dată însă totul era în zadar. Tribunii cereau tot sau nimic; ori se se primescă cele trei propuneri, întrupate în o singură lege, sau se se respingă iarăşi toate. În sfârşit, în anul 367, lupta se decise. Legile lui Licin fură primite; cel d'întâiu plebeu care s'a ureat pe scaunul consular a fost L. Sextu.

Prin această însemnată şi binefăcătoare reformă se recunosc, în sfârşit, egala îndreptăţire a celor două clase. O frumoasă şi semnificativă sărbătoare a fost, când însuşi bătrânul Camil aduse o jertfă în templul Concordiei, sigilând ast-fel unirea care face puterea popórelor (366).

Unitatea claselor : funcții.

Patricienii nu puteau însă, chiar nici după această biruință hotărâtă a unității poporului, să renunțe cu desăvârșire la orice privilegiu și se se împace cu ideea de a rămânea în toate de o potrivă cu plebea: acesta zace în natura oricărei caste privilegiate, la care venea se se mai alătore caracterul energic și cerbicos al rasei romane. Ast-fel cu totă legea lui Licin, în anii 356 și 355 găsim iarăși câte doi consuli patricieni; pe lângă acesta, în același an în care se îngăduie plebeilor dreptul de a putea fi consuli, se luă iarăși consuliilor o parte din atribuții și se înființă o nouă demnitate: *pretorii*, (cum se numiseră consuli odinioară). Aceștia se alegeau la început câte unul și mai târziu câte doi în fiecare an, însărcinați cu administrarea justiției, și neputând fi aleși de cât dintre patricieni. Cu înființarea acestei noi funcțiuni se completează scara și lanțul magistraților Romani.

Cea mai înaltă demnitate în stat o reprezentau *consulii*, înaintea cărora 12 lictori purtau fascele; ei convocau senatul, aduceau la îndeplinire hotărârile lui, conduceau administrația internă și raporturile cu națiunile străine, exercitau puterea executivă și comanda nefermărită a oștei în timp de război. *Pretorii*, cari aveau câte șase lictori, se îngrijiau de administrarea justiției. Ei începeau cercetările judiciare și numiau pe judecători; în lipsa consuliilor din cetate puteau se le ție locul.

Doi *edili plebei*, la cari s'au mai alăturat la 336 alți doi edili patricieni sau *curuli*, supraveghiau ordinea publică, comerțul, comunicația, controlau măsurile și greutatea; ei erau, așa zicând, poliția cetății. *Censorii*, la început doi, apoi patru, iar mai târziu și mai mulți, după trebuință, se îngrijiau de afacerile financiare, de veniturile și cheltuelile statului, de plata soldei și altele de acest fel. O putere mare și greu de precizat aveau *censorii*, a căror atribuțiune de căpetenie era aședarea cetățenilor în clase după avere. Din această îndatorire s'a desfășurat apoi dreptul de supraveghere morală a cetățenilor, în potriva cărora putea să pronunțe pedepse, să i degradeze din rangul lor de senatori, cavaleri, cetățeni din clasa întâia, și așa mai departe: o putere severă și bine-făcătoare, atât timp cât nu s'a abuzat de dânsa pentru scopuri de partidă. Era cel mai respectat post în stat, și cea mai mare răsplată ce se putea da unui cetățen care a fost în totă viața sa virtuos și cinstit. Intre atribuțiile censorilor mai erau și afacerile financiare mai însemnate, precum vânzarea bunurilor statului și altele de acest fel. Un principiu însemnat, pe care se baza organizația funcționarismului roman, era că funcționarul să fie, ce e drept, răspundător de faptele sale după încetarea funcției sale, dar până atunci el avea puteri nelimitate și era în drept să ceră de la orî și cine supunere necondiționată; un principiu care dovedește adâncă înțelepciune politică a acestui popor, care și păstrează dreptul de a și alege liber funcționarii, dar care încredințază în acelaș timp, cu încredere și supunere, deplina putere a guvernării în mâinile lor.

CAPITOLUL IV

Marile războaie din Italia. Popóarele italice, Samniții, Latini, Etruscii, împotriva Romei. Contopirea desevirșită a claselor.

367—290.

Buna înțelegere între cele două clase s'a păstrat aproape neatinșă în deceniile următoare, în cari multe nenorociri bântuie Roma; istoria acestor ani ne-a rămas foarte încurcată și necompletă. Ciuma cu toate grozăviile ei se întorce (364) și da prilej Romanilor să adóre un nou soiú de Zei, în onórea cărora se

Turburări
în Italia 367-
313.

înfîințară jocurile scenice; cetele nomade de gali năvălesc iarăși în Italia de mijloc, cutreeră Apulia, Samniū, Campania, Țara Latinilor, și la 348 se arată pentru a doua-ora în apropierea Romei. Greutatea acestor vremuri tradiția o ascunde iarăși sub istorisirii plăcute despre lupte pept la pept, între câte un cavaler roman și unul celt, cum sunt de pildă: povestea despre T. Manliu Torquatu, care smulge lanțul de aur de la gîtul dușmanului învins și își ia numele de la acest lanț (torques),— și cea despre Valeriu Corvu, căruia un corb îi ajută să biruască pe protivnicul său barbar. Hernicii, Tiburtinii, Priver-nații, Tarcinii și cei-l-alți Etruscii, se rădică, când singuri când împreună, împotriva Romanilor.

Marea confuție a tuturor amintirilor din aceste timpuri dovedește că și relațiile din Italia de mijloc trebuie să fi fost într-o stare nenorocită de turburare și confuție generală: o stare la care au dat naștere, de sigur, tocmai năvălirile repetite ale Galilor. Căci pe atunci acest popor devastator rătăcia încă ca un torent fără albie, până când în cele din urmă își săpă o matcă statornică în ținuturile râului Padu, care ajunge, mai târziu, locuința de căpetenie a Celților din Italia. În aceste grele vremuri, firesee, urmările binefăcătoare ale legilor lui Licin, n'au putut să se desvolte în liniște, cu toate că din când în când câte o nouă biruință a Romanilor făcea ca să nu lipsescă cu totul ogore de împărțit. Cu atât mai mult trebuie să admirăm puterea neînfrântă cu care poporul roman întempină un nou și primejdios dușman, pe *Samniți*, cari pe la anul 343 în. de Chr. încep un război pe mörte și pe viață cu Romanii. Acest război începe îndată după năvălirile Galilor, după ciumă, fometea și lipsa cari au bântuit cetatea în urma acestor războie; și în aceeași vreme, urmările certurilor îndelungate dintre patricieni și plebei, cari slăbiseră atât de mult puterea Romei, se simțiau încă.

Samniții.

Samniții, sau cum se numeau în dialectul lor, Saffinimii, locuiau în țara muntosă dintre Apulia și Campania, în partea de mijloc și cea mai sălbatică a munților Apenini, cari se ridică în vîrfuri înalte de câte 8000 și 9000 urme. Din aceste înălțimi ei începuseră încă de timpuriu a se repezi în cete și grupuri până în câmpiile despre miază-zi și apus. Cuceririle lor, cari se par mai strălucite chiar de cât întinderea cu înce-

tul a Romei, aŭ coprins într'un timp scurt întregul sud-vest al Italiei, Campania, Lucania și Bruțiul.

Cu timpul, imigrații se desfăcură cu totul de trunchiul de la care pleaseră. Samniții din câmpie, cum aŭ fost de exemplu aceia cari aŭ subjugat în anul 423 populația grecăscă din Capua, se moleșiră în mijlocul popórelor pe cari le cuceriseră, însușindu-și cultura și luxul lor; în curând ei staŭ chiar ca dușmani în fața fraților lor cari ca un popor viguros de țeranî, și continuaseră viața lor aspră, în munții sălbatici și în văile Abruzzilor. Aceștia trăiau împrăstiați în sate numeroase cu forțe puține centruri orașenesci, și pășteau vitele, și lucrau ogórele și, din când în când, jefuiaŭ pe bogatii lor vecini sau pe frații lor din câmpie. Nici una din cetățile Samniților din munți n'avea eghemonia asupra celor-l-alte cetăți sau sate. Populația era grupată, după némuri, în uniuni puțin strînse. De Romanî îi despărția riul *Linis* în totă lungimea lui, de acolo de unde acest riu plécă printre stânci văróse, prin strâmtori și văi înguste, pe sub păduri de stejari, pînă ce ajunge, după nouă cataracte, în câmpie, prin mijlocul căreia alunecă apoi liniștit către mare între două țermuri jóse și báltóse. În partea despre răsărit a cúrsului său de jos, în mijlocul celor d'întaiú coline ale Apeninilor, era cetatea *Teanum* ai cărei locuitori, Sidicini, nu se puteau apăra de cât cu mare greutate împotriva năvălirilor și jafurilor la cari erau espuși din partea conașionalilor lor din munți. Aceștia, d'impreună cu Capuanii, amenințați de Samniți, cer la anul 343 ajutorul Romanilor cari pînă atunci tráiseră în relații prietenesci cu Samniții. Romanii staŭ la îndoială: atunci Campanii le oferiră, drept răsplată, pentru ajutorul pe care 'l vor da, supunerea țerei lor, cea mai frumósă parte din totă Italia.

Pentru Romanî era o întrebare însemnată dacá trebuiau să primescă sau să refuze acéstă supunere; ea însemna un războiú cu poporul mare, puternic și războinic al Samniților, un războiú care putea să 'i facă să piardă tot ce câștigaseră pînă atunci, un războiú între cele mai puternice două nații ale Italiei. Poporul roman n'avea motive să se témă de acest războiú. Hernici și Latini, vecinii lor cei mai apropiați, căduseră iarăși din raporturi de egalitate, în care intraseră cu Romanii, după alungarea regilor, în stare de vasali, în urma unor lupte din

Întaiul
războiú cu
Samniții 343.
341.

ultimele decenii, ale căror amărute însă nu ne sunt cunoscute. Țara Sabinilor fusese supusă. Războiele îndelungate, cu Eci și Volcei, se sfârșiseră cu înfrîngerea desevêșită a acestor două popore. Etruria, de la pădurea cimnică pînă la Tibru, asculta de puterea romană și o linie de colonii și fortărețe romane, Sutrium, Nepet, Velitre, Ardea, Cora, Norba, Satrium, Signia, Setia, Circeji, sprijiniau această putere de la pădurea cimnică pînă aproape de Liris, și de cea l'altă parte de la munți pînă la mare; cea ce era și mai important, această putere și avea în Roma punctul de mijloc, punctul de sprijin, care lipsia Samniților. Conștiința acestei puteri, deșteptă în Romani simțul ambiției, și îi hotărî pentru război. Supunerea Campaniei fu primită; o deputație romană plecă să dea de știre Samniților că acei pe cari se pregătesc să îi atace au devenit supuși romani. Acesta era un obicei nou cu care Samniții nu puteau să se deprindă. Solii romani se aflau încă în fața reprezentanților uniunii samnite, pe când cohortele acestora năvăliseră în câmpie și începuseră să prade tocmă ținutul a cărei protecție Romani o luaseră asupra lor; atunci izbucni războiul între aceste două popore, cari trebuiau să și dispute, cinci-spre-zece ani d'arîndul, întâiul loc în Italia. Întâiul război a ținut de la 343—341. S'au dat trei lupte mari: în Campania M. Valeriu Corvu învinge pe dușman lângă muntele Gauru; tot ast-fel A. Corneliu Cassu în Samniu, în sfârșit, oștile romane întrunite câștigă și lupta hotărîtore la intrarea în munți de lângă Suessula; ast-fel se sfârșesc întâiul război. Ce doi dușmani se împacă de o cam dată: Romani păstrează Capua și Samniții Teanum. Intre trămiișii poporelor amice, cari veniră la Roma să felicite pe învingători, se dice că au fost și solii din Cartagina, cari depuseră o cunună de aur în templul lui Jupiter Capitolinu.

Campania
romană.

Câștigarea Campaniei era negreșit vrednică de o asemenea felicitare. Acastă țară se întinde de-alungul țărmului despre apus, din jos de câmpia latină, mai mare și cu mult mai roditoare de cât acesta, de care o despart munții Volsci. Ea este adevêrata grădină a Italiei, pe care, după cum se dicea foarte nemerit, și o disputa Ceres și Bachus. Vênturile rêcoritoare din spre mare stêmpêrau căldura arđetore a verei; trei recolte se culegeau pe an de pe această bogată câmpie, care pe lângă

cele mai bune grâne mai producea măslini și tot felul de pome delicioase; de alungul delurilor, ale căror vârfuluri erau împodobite cu păduri bogate, se întindeau din belșug viile cele mai frumoase; și marea albastră, lacurile, râurile numeroase făceau ca farmecul acestei țări încântătoare să fie desevârșit. În adevăr, atât de mare era frumusețea adimenitoare a acestei țări, în cât se dice că o dată ar fi deșteptat în trupele romane, ce staționa acolo, dorința de cucerire, și ca să își împlinescă aceste dorințe, trupele romane să resculară. Despre amărutele acestei răscole, ni se povestesc lucruri greu de crezut. Se dice că cetelile rescolate ar fi pornit chiar împotriva zidurilor capitalei, dar că aci Valeriu Corvu, prin cumpătarea care caracteriza întreaga lui familie și în deosebire pe dânsul, ar fi potolit răscolă, aducând aminte romanilor că acele colnice și ogore erau patria lor cea veche. Tot atât de mare, ca și farmecul țerei și fertilitatea pământului ei, era și însemnătatea militară a acestui ținut pentru Romani: țerile Latinilor și Volscilor erau înfășate de aceste ținuturi și puteau fi luate ast-fel la mijloc de către Romani. Toemai acesta însă întărită și mai mult nemulțumirea poporului latin, care începe să croască planuri mari.

Romani izbutiseră să atragă de partea lor nobilimea din cele mai multe cetăți latine; poporul însă îi părea rău după neatîrnarea perdată, și murmura împotriva aroganței mereu crescende a cetății, care la început era deopotrivă cu cetățile lor, apoi cu încetul devenise cea d'întăiu între ele, și în sfârșit ajunsese stăpânitoare. Izbuinind războiul cu Samniți, ferebrea începu să crească și mai mult: dacă Romani aveau să iasă învingători, lanțurile rămăneau strînse pentru tot-d'a-una. Imprejurările păreau favorabile pentru o încercare îndrăznică; într-acestea, mai repede de cât se aștepta, Romani încheie pace cu Samniți. Mișcarea însă începuse și nu se putea aștepta până când puternica cetate ajungea iarăși în stare să înfrîngă ori-ce împotrivire. Cetățile latine trimiseră așa dar o solie la Roma (341) ca să înfățișeze cetății stăpânitoare cererile lor. Ei nu refușau să se numească romani, în acest cas însă voiau să și fie cu adevărat romani: unul dintre consuli, și jumătate din senat, cereau dînșii, să se alégă din cetățile aliate; se părea că mișcarea plebeilor începea acum în provincia romană, după ce

Războiul cu
Latinii 340-
338.

în Roma 'și ajunsese scopul. Acastă pretenție deșteptă în Roma o indignare generală, pe care consulul *P. Manliu Torquatu*, o exprimă în cuvinte energice. El invocă pe Jupiter Capitolin să fie martor al cutezantei ne mai pomenite cu care „omul din Setia“, trimisul Latinilor, *T. Anniu* 'și bătea joc de poporul roman. Mânia, mult timp reținută, izbucni: cetățile latine puseră mâna ps arme; Capuanii se uniră și ei ca să scuture jugul ce 'l primiseră ei înșiși în timp de nevoe; Volscii 'și aduseră și ei aminte de dăile gloriose ale lui *Atiu Tulu* și *Coriolan*, și dederă mâna cu răsculații; o mare primejdie amenință ast-fel armata romană care plecase peste râul *Liris* în Campania. căreia acum răscolă 'i taie drumul spre Roma, tocmai când se vede amenințată și de la spate. În tradițiile populare primejdia în care căduse oștirea romană se oglindează în totă serioșitatea ei. Cea mai severă disciplină se introdusese în oștirea romană, căci dușmanul care fusese atâta timp aliatul ei, o cunoștea și se deprinsese cu aceleași arme, și se aședea în aceeași linie de bătae. Fiul unuia din consuli, *T. Manliu* avu nefericirea să calce această disciplină care, între altele, opria sub pedepsă de mörte luptele între doi, primind lupta cu un nobil latin pe care 'l și biruesce. Ordinul consular însă n'a pierdut nimic din puterea lui, prin faptul că a fost căleat chiar de fiul consulului; fără să stea un moment la îndoială, *T. Manliu* însuși poruncesce să i se taie capul soldatului neascultător. Ast-fel dă, unul din consuli, o dovadă îngrozitoare de abnegație patriotică; o jertfă nu mai puțin eroică aduce și cel-lalt. În cea d'întăiu luptă de lângă *Vesuv*, *P. Deciu Mus*, în urma unei arătări ce i se face în vis, se jertfese pe el însuși și pe oștea dușmană *Zeilor infernali*, și chiamă tôte duhurile și pe toți Zeii în cari credea poporul ca să răspândescă gróza și mörtea în șirurile dușmanilor poporului roman; vitejia lui supraomenescă îngrozii pe dușman, și ast-fel se sfârși lupta, care rămăsese multă vreme nehotărîtă, cu o biruință strălucită a Romanilor.

Coloniile romane.

O a doua biruință lângă *Trifan*, la hotarele dintre *Lațiu* și Campania, (340), înfrânse pentru tot-deauna puterea Latinilor, și puse capăt vechei lor uniuni. O parte din cetăți se împreunară cu Roma clasându-se în două triburi, altora li se dărâmă zidurile, o mare parte din pământ se luă aprópe tuturor. La 383

și 329 se întemeiară apoi colonii nouă, în vechile cetăți volsee, Antîu și Teracina, cari cuprind țara Latinilor și o despărtesc de mare. Căci ceea ce deosibia coloniile romane, de coloniile grecesci de exemplu, era că ele le serviau în acelaș timp și drept fortificații. Cetățile grecesci trimeteau din sînul lor coloniști, cari în noua lor patrie căntau și găsiau neatârnairea, ast-fel că după cât-va timp numai recunoștința și amintirile pioase îi mai legaū de patria-mumă; coloniștii romani însă se trimeteau organizați milităresce și politicesce, întocmai ca o garnisonă într'o cetate cucerită, și a treia parte din pămîntul cucerit se împărția între cei trimesi. Legați între dênșii printr'o organizație, alcătuită în tocmai după a Romei, și reprezentând în noua colonie clasa privilegiată, întocmai ca patricienii în Roma, ei nu încetaū cu tôte acestea a fi și a se considera ca cetățeni romani. Ei își păstraū tôte drepturile lor de cetățeni, puteau să mērgă la Roma să și dea votul la tôte alegerile, și puteau să dobîndescă ori ce demnitate în stat. Aceste colonii, și neegalitatea cu cari erau tratate cetățile latine, făcură ca ele să nu se mai pôtă uni nici o-dată între dênsele și asigură ast-fel pentru tot-dēuna stăpânirea Romei. De mai multe ori ele încercară să și sfărâme lanțurile, dar în zadar, căci unirea strânsă a puterei romane covērșia tot-d'auna comploturile și rēscólele lor parțiale. Pe același timp, pe când în Italia Romaniū supun cetățile latine, în Grecia micile state, desorganizate, slăbite și lipsite de conducători, se plēcă înainte învingătorului de la Cheronea, Filip, Regele Macedoniei. La rēsărit și la apus se ridică de o dată douē mari puteri.

Acéstă epocă a fost una din cele mai însemnate pentru istoria Romei, și trebuie să regretăm că nu ni se înfățișeză într'o lumină destul de limpede. Vedem cetatea înălțându-se mai sus cu o trēptă însuflețită de simțiri mai mărețe; gîndul îndreptat la dușmaniū puternici, și marea țintă a acestor lupte, contribuesc să se pună capăt pentru tot-d'auna certurilor dintre clase cari nu mai aveau acum nici un înțeles. Vechiul patriciat, năpădit din tôte părțile de elemente plebee, se dērîmă cu totul. În anul 342 se aduseră mai multe legi: o lege împotriva cămătăriei, propusă de tribunul Genuciū; un plebiscit, ca amēndoī consuli să pôtă fi plebei și ca nici un magistrat să nu pôtă ocupa a doua oră, în curs de dece ani, acelaș post; la 339 prin legile consulului Q. Publiū Philo se iaū din nou dispoșiți ca plebiscitele să fie

obligatore pentru toți Quiriții; tot ce se hotăra în comițiile centuriate trebuia să fie aprobat de mai înainte de curii, ast-fel că această aprobare avea să devie o formalitate golă; în sfîrșit se hotărî că unul din cei doi censori să fie tot-deuna un plebeu. Propuitorul acestor legi ajunse, doi ani după acesta (337), cel d'întăiu pretor plebeu. Nu mai rămăsese familiilor patriciene, cari să împutinau din ce în ce, de cât aprópe numai demnitățile preoțesci. Nici un prejudiciu de castă nu mai oprea pe nimeni să fie pus la locul ce i se cuvinea; strânsă, unită, de o țarie miraculoasă, se presintă această cetate, pe care certurile interne (de vécuri) nu putuseră să o slăbescă, în fața numeroșilor dușmani puternici dar neuniți, pe cari *al doilea război samnitic* (326 - 304) îi ridică pe rînd la luptă contra Romei.

Ómenii prevădători din Samniū nu puteau, negreșit, să privească, fără îngrijire, cum Romanii se folosiau de înfrângerea Latinilor și Campanilor, și cum cereau să și alipescă, prin tot felul de lanțuri și legături, cetățile de la pădurea ciminică pînă la Liris și Volturnu; cum, cu câtă prevedere ținea socotélă, în combinațiunile lor politice, de referințele cetăților grecești din Italia de jos, ba póte chiar de întemplările din răsăritul îndepărtat, unde Alexandru cel mare și cucerea marele său imperiū. Dar, în satele din munții samnitici, era o deosibire, între părerea celor puțini și faptele celor mulți, mai mare chiar de cât între senatul și forul din Roma. Al doilea război samnitic nu izbucni de cât tocmai în anul 326. Romanii voiau să cucerescă cetățile unite din Campania, Neapoli și Paleopoli; Samniții trimit atunci o oștire ca să apere Paleopoli, și acesta dă nascere marelui război care nu se sfârșeste de cât în anul 304, și chiar și atunci numai pentru un timp scurt.

Marele
război Italic
325—304

Romanii pētrunseră pînă în Apulia, ai cărei locuitori urau pe Samniții cari le devastaseră în mai multe rēnduri țara, și încheiară o alianță cu Lucani; ast-fel Romanii paralizază acțiunea puternicei cetăți grecesci Tarent, care sprijinea pe Samniți — le trimetea chiar, după cum se pare, bani și arme — și în același timp ei pot să atace pe Samniți de o dată din două părți. Intr'aceea Samniții înainteză cutezătorii spre Liris, și la 325 Romanii socotesc că trebuie să nunescă Dictator, pe cel mai vitez și mai viguros dintre ómenii lor de război, pe *L. Papiriu Cursor*, care și ia de conducător al călăreților pe *Q.*

Fabiū Maxim Rulianu. Acesta cuteză, în lipsa Dictatorului, și în contra ordinului său espres, se atace pe Samniți și câștigă o biruință strălucită. Acastă biruință era un câștig hotărîtor pentru Romani, cu tôte că Dictatorul întărîtat făcu dintr'ênsa o crimă de mörte învingătorului neascultător, și nu'l ertă de cât în urma rugăciunilor poporului întreg și după ce se recunoseu că era vrednic de pedépsă. Samniții, în urma acestei biruințe, cer pace, dar după ce li se refusă, ei se pregătesc de război cu puteri nouă.

Pentru un moment norocul se schimbă în favorul Samniților. Unul din eroii lor din acest război, *C. Pontiu* isbutesce să prindă pe Romani într'o cursă, din care aceștia nu mai pot scăpa pe altă cale, de cât trecënd pe sub furci. Să respândise șgomotul că Samniții au asediat capitala Apuliei, Luceria; ca să scape cât mai în grabă acastă importantă cetate, ôstea romană luă drumul cel mai scurt prin Samniū; pe când ea, cređându-se în tötă siguranța, trecuse cea d'întăiū strîmtóre lângă *Caudiū*, și sosi în fața celei d'a doua într'o vale închisă din tôte părțile de munți, vedu că acastă a doua strîmtóre fusese astupată, în acelaș timp o plöie de pietre începu să cadă asupra ei din munți; în față, în spate, în flancuri se iviră de o dată cetele de samniți din ascundătorile lor; ôstea romană, o ôste consulară întrunită, era perdută, cu saū fără luptă. Consulii, *T. Vetuniū Calvinu* și *Sp. Postumiu Albinu*, primiră pacea propusă de Samniți, pe care trebuiau în urmă s'o supună aprobării poporului. Condițiile acestei păci erau: Romanii se înapoieze tôte cetățile luate de la Samniți; se se restabilească vechea alianță dréptă între Samniū și Roma; soldații se își lase armele și se plece câte unul pe sub furci, după vechiul drept italic care impunea celor învinși desăvêrșit acastă crudă umilire; în sfîrșit tot materialul de război și cele-l-alte bagage, dimpreună cu 600 călăreți, se rămână în mânilor Samniților pînă când poporul roman va încuviința pacea. Pe sub furci, cari erau alcătuite din două lănci înfipte în pămînt de asupra căror se așeza o a treia de a curmezișul, eșiră soldații romani, perechi perechi, din strîmtórea fatală. În Roma însă poporul nu încuviință acastă pace. El dete pe cei 600 ostaticii și pe conducătorii cari o încheiaseră, în mâna dușmanului, și se cređu ast-fel scăpat de îndatorirea morală de a recunósce pacea încheiată în numele

lui. Consuli, cari încheiaseră tratatul, și oficerii cari îl chiăzăsuiseră s'aũ predat Samniților. Samniții nu primiră această jertfă neînsemnată, răspundând că numai atunci s'ar respecta sfințenia tratatului când s'ar trimite înapoi în strâmtorea de la Caudiu óstea romană întrégă. Romanii calcă ast-fel în picioare regulele de onóre, iar Samniții perd una din cele mai prielnice împrejurări d'a se ridica; în acest rēzboiũ inversunat mila și lipsa de mēsuri energice nu erau nici de cum la locul lor. Dupē această biruință, pe jumėtate perdută, găsim pe Samniți în posesia importantei cetăți Fregelle (cursul de sus al rĩului Liris), dar sub zidurile acestei cetăți ei sunt învinși de către L. Papiriũ Cursor, și Luceria, cetatea din Apulia, devine romană (319). Samniții pãtrund apoi iarășĩ în Campania și în țara Volseilor și câștigă, în strâmtorea de la Lautule o bătăe strălucitã contra Dictatorului Q. Fabiũ Maximu Rullianu, cel mai de frunte dintre comandantii de atunci ai Romei; pãnã la anul 314 poziția Romanilor era încă tot criticã, mai cu sēmã cã începuserã sē se ivescã nemulțumiri pînã și între vechiĩ lor supuși.

În acest an în sfirșit norocul se întorce iarășĩ de partea Romanilor. Ei pãtrund pînã în inima Samniului, pînã la Bovianu capitala țerei; trimit 2500 coloniști la Luceria și se întãrese ast-fel în Apulia; Campania și-o asigurã prin clãdirea calei *apiene*. Din ce în ce, dușmanul se vede tot mai strãmtorat în munți, reduși la mici atacuri izolate împotriva corpurilor romane. Vitejia cavalerilor samniți sē sfãrãma ca de un zid neclintit de tactica consecuentã și neobositã a Romanilor. Abia acum, când ajunsese sē fie prea târziũ, le sosi un ajutor Samniților, greũ strãmtorați. Popórele din Italia de nord și de mijloc începurã sē simțã primejdia ce resulta, pentru libertatea lor proprie, din acēstã nouã biruință a Romanilor. *Etruscũ*, în frunte cu cetatea Volsiniĩ, declarã rēzboiũ Romei.

Rēzboiul se începe cu asediarea fortãreței romane Sutriũ de la graniță, și cu tóte cã Romanii câștigã la 311 o biruință asupra lor, Etruscii continuã cu asediul și în anul urmãtor. O faptã cutezãtore a lui Fabiũ Maximu Rullianu face ca rēzboiul sē iea repede o altã fațã. Cu o îndrãznelã uimitore Fabiũ trece prin pãdurea ciminicã, pe care Romanii o lãsaserã cu intenție

să se sălbăticească, ca să le fie ca un fel de zid de apărare de către Etruscii, și apare fără veste de cea-l-altă parte a pădurei spre marea uimire și spaimă a dușmanului. Era un avânt primejdios: întreaga țară tuscă se ridică; dar învingerea hotărîtoare de la lacul vadimonie (310) și o a doua învingere lângă Perugia (309), doborîră cu desăvîrșire puterea Etruscilor. Cele mai puternice cetăți ale lor: Perugia, Cortona, Aretru, Tarcini, încheiară pace; numai Volsini, care avea o poziție foarte bună, lângă lacul cu același nume, se împotrivi încă multă vreme. Adevăratul război cu Etruria se sfîrșise însă, după trei ani de lupte, fără să fi fost de vre-un folos pentru Samniți.

Cu încetul, dar acum prea târziu, încep să presimță și celelalte popoare și cetăți ale Italiei, cari fuseseră sau erau încă libere, urmările biruințelor romane. Multe dintr'ênsele se bucuraseră la început de umilirile suferite de Samniți; acum însă începură să se convingă că n'au nici un cuvînt să se bucure. Ast-fel se ridică împotriva Romei Marsii, Peligni, Umbrii, Hernicii, Eci; și încercară să și recâștige neatîrnarea pierdută; chiar și cetatea grecească Tarent, de la țermul mării, pe care apropierea oștilor romane începuse s'o neliniștească, se pare că iea acum parte la război, cel puțin ajută pe Samniți cu bani. Tot ajutorul dat de Tarent se mărgini însă aci; popoarelor rescutate le lipsia însă un punct de sprijin, și de aceea cădură, unul după altul, sub puterea covîrșitoare a Romanilor. Mai întâi fură biruiți Hernicii, cari trebuiră să recunoască iarăși supremația romană. În anul 305 Romanii câștigă apoi o victorie hotărîtoare în Samni: Bovianu cade în mâinile Romanilor, ér Samniții, și de o dată cu dênșii Marsii, Marucini, Peligni, Frentanii, Picentii, Vestinii, cer pace. Toți aceștia trebuiră să recunoască supremația poporului roman și să i concédă ținuturi întinse. Uniunea Hernicilor s'a desfăcut; țara Volscilor căduse acum întregă în mîna Romanilor, cari se și grăbesc să despărță Samniul de Italia de Nord, clădind fortărețe și drumuri și întărindu-se ast-fel bine în pozițiile câștigate.

Acest popor însă, deprins de atîta vreme cu libertatea, și care a știut să și-o apere cu atîta energie, nu putea să sufere mult timp pacea în condițiile în cari se încheiase. Nu trecură nici șase ani, și războiul izbucni din nou. Samniții voiau să se asigure împotriva atacurilor la cari erau espuși din partea Lu-

Roma învingătoare.

canilor și începură un război cu dênșii. Lucanî cer protecția Romanilor. Războiul care se începu atunci fu un război de exterminare (298—290); pas cu pas trebuie să înainteze consulii romani ca să prefacă în cenușă capetele de hidră ale acestui război — căci întocmai ca și monstrului din mitologia grecească, pe care Hereule nu 'l putu birui de cât atunci când luă și focul în ajutorul săbiei -- păreau că îi cresc două acolo unde i se tăia unul. Cu silințe extreme ei strîng încă o dată trei armate: una pentru apărarea țerei, a doua ca să năvălească în Campania și a treia care plecă sub comanda lui Egratiu Geliu în ajutorul Etruscilor, dintre cari o parte se resculase. Lupta hotărîtore se dete la *Sentiu*, în Umbria (295). In fruntea oștirea romane se aflau cei mai buni comandanți, Fabiu Rullianu și P. Deciu Mus; de cealaltă parte războinicii samniți, încercați în atâtea lupte, cete de Etrusci, de Umbrii și de Galii, cari erau tot-deauna gata să se măsore cu vechiul lor dușman de la Allia. Lupta a fost crâncenă și îndelungată; Rullianu se pune în sfîrșit în fruntea puternice sale reserve și dă o ultimă lovitură Samniților din aripa dreaptă cari încep să se retragă; tot atunci Deciu respinge pe Galii din aripa stîngă, jertfindu-și viața, urmând ast-fel nobilul esemplu al tatălui său. In urma acestei biruințe, Etruscii încheie pace, ér Galii scăpați — căci se dice că 25,000 ar fi cădut în luptă — se împrăștiară. Samniții rămași singuri se mai apără câți-va ani cu o hotărîre desnădăjduită, pe când, jur-împrejur toate poporele se plecau nainte Romanilor. O ultimă biruință (292) puse capăt luptei desperate; Samniții erau înfrinți pentru tot-d'auna Romanii devin stăpâni pe Italia de mijloc (290).

Urmări.
Legea lui Ogulniu 300.

Cu aceste lupte poporul roman intră în vârsta bărbăției. Trebuiau să își adune acum și în năuntru puterile, să împace cu desevêșire interesele cari îi mai despărțiau. Ast-fel în anul 326 consuli, Peteliu și Papiu, aduseseră o lege prin care se desființa robia pentru datorii. Un an însemnat, care reamintese încă o dată vechile certuri, a fost anul 312, în care *Appiu Claudiu* era censor. Intre meritele acestui bărbat se numără construirea unui apeduct și a acelei căi ȃisă după numele lui: „*via appia*“ care pleca de la Roma către miadă-ȃi spre Capua, și care fusese construită atât de perfect din piatră fără ciment, în cât a fost numită mai târziu „regina șoselelor“. Crescut însă în

spiritul vechiū patrician care caracterizase întręga lui familie, cercă sę pună în calea plebei învingătoare clasa libertinilor, a sclavilor liberați, al căror număr trebuia sę fie încă de pe atunci forțe mare; îi înscrise dar în toate triburile, ba, pe câțiva dintre dęnșii, chiar și în senat; consuli n'a recunoscut însă nici o dată această dispoziție. Această reformă nici n'a ținut multă vreme, căci în anul 304, libertinii aū fost restrânși în cele patru triburi orășenesci, prin urmare într'o poziție neînsemnată. În același an C. Flaviū, secretarul lui Apiū Claudiū, publică o carte de drept pentru instruirea poporului, în ce formă și în cari zile pôte sę cęră dreptate de la judecători, cari sunt zilele în cari se pôte da și primi dreptatea (dies fasti), și în cari, moravurile și religia nu permit această (dies nefasti); o carte folositore și la timp venită, care apăra pe omul din popor în potriua multor arbitrarități d'ale funcționarilor. Legea însă, care pune capăt pentru tot-d'a-una luptei îndelungate a plebeilor pentru egala îndreptățire cu patricienii, a fost aceea propusă de *Quintu* și *Creiū Ogulniū* în anul 300, care coprinde următoarele: pe lângă cei patru auguri și patru pontifici patriciani sę se alęgă și dintre plebei patru pontifici și cinci auguri. Legea sę primesce și ast-fel sę sfirșesc totul; demnitățile preoțesci fuseseră acelea în cari patricienii sę mai simțiau și sę mai afirmaū ca o clasă deosibită; de acum înainte patricienii și plebeii aū aceleași drepturi, aceeași Zei, aceeași patrie pentru care 'și-aū vęrsat sângelile pe întrecute, și pe care împreună aū condus'o la mărire.

CAPITOLUL V.

Cetățile grecesci din Italia de jos. Ręzboiul cu Tarentul și cu Regele Piru din Epir. Roma stăpână peste Italia întręgă. Viața și organizația Romanilor pe aceste timpuri.

290—264 in. de Chr.

Statul roman sę întindea acum peste întręga Italie de mijloc. Țara Tuscilor cu cultura sa bogată, și munții, acoperiți de păduri, ai Samniților, odinioară liberi, recunoscără supremația cetăței de la Tibru. Spre nord statul roman sę mărginia acum cu puținele cetăți etrusce, rămase încă libere, și cu Celții; ęr

Hotarele
statului
roman.

spre sud, unde cea mai înaintată colonie romană era Venusia (înfemeiată la 291), cu ținuturile cetăților grecesci împrăștiate în totă Italia de jos, cari vedeau cu ochi răi progresele din ce în ce mai mari ale barbarilor latini.

Grecia mare
Tarentul.

Intre coloniile pe cari le întemeiaseră Grecii, din timpurile cele mai vechi, pe aceste frumoase țărmuri, cea mai bogată și cea mai puternică era cetatea Taras sau *Tarent*, situată pe o limbă de pământ, în sinul care și azi poartă numele ei. Pe la anul 707 în. de Chr. nisce imigrați din Doria ocupară cetatea Japigilor și o transformară, cu încetul, într'o cetate din cele mai înfloritoare. Pământul cetăței era foarte roditor; pe lângă vinul și pomele de tot felul pe cari le producea, Tarentul mai era vestit pentru prepararea lînei; purpurul de pe țămurile mării le da cea mai bună ocașie pentru întrebunțarea ei. Poziția lui lângă mare, comerțul și industria înfloritoare, nutria în sinul populații acel spirit mândru de neatarnare, care caracteriza cu deosebire coloniile grecesci. In Tarent, acest spirit, și află espresia în o organizare foarte democratică, și populația care se compunea din neguțetori, corăbieri, stăpâni și sclavi de fabrici, pe timpul când armele romane se apropiau de pământul ei, era degenerată și moleșită prin lueș. Ei nu sprijiniseră de cât foarte slab pe Samniți în marea lor luptă împotriva Romei; acum însă, când Samniții erau învinși, începu să i neliniștească noua și de nereșduta creșcere a unei puteri, pe care ei, în mândria lor elenă, o consideraū ca pe o cetate barbară; ei vedeau, cu tēmă și cu nemulțumire, cum putuse să se alcătuiască un stat puternic, bine organizat, liber, din alte elemente de cât cele grecesci; dar nu sciură nici o dată să luereze cu destulă energie. Cetatea *Thuri* o lăsară pradă Lucanilor, ast-fel că această cetate, părășită de compatrioții săi Greci, și luă refugiul la același mijloc de care se folosiseră și Campanii în a. 343 punându-se sub protecția Romanilor. Lucanii provocați de Romani să retrag; la anul 285 însă pornese, pentru a doua oră, împotriva cetăței Thuni, pe când, în același timp, Romanii se luptau cu alte neajunsuri.

Bolele epidemice, urmări firesci ale tuturor războielor îndelungate, și miseria economică care se reținoia fără încetare, chinuiau poporul din Roma; și la anul 287 ajunge chiar să și manifeste nemulțumirea prin o ultimă secesiune pe muntele Ia-

niul; o secesie care se sfârși cu desființarea curiilor, astfel că din această corporație, atât de puternică în stat pe timpul regilor, nu se mai alege nimic alt-ceva, de cât adunările celor trei-zeci de lictori; acest simulacru, fără putere și fără însemnătate, e caracteristic pentru legalitatea romană care menține umbra și forma, chiar când esența, miezul, erau de mult dispărute. Popóarele italice, pe cari războiul din urmă le chemase sub arme, sau cel puțin le ațitase puternic, erau învinse; cu toate acestea carbunele răscolii nu încetase să ardă sub cenușe. Galiți nu și uitaseră încă morții de la Sentiu; la 285 mercenarii *Senoni* năvălesc în număr foarte mare și asediadă cetatea Arețiu, în unire cu óstea cetăților etrusce rămase libere; iar în anul următor (284) zdrobesc o óste romană care alergase în ajutorul cetăței. Atunci războiul și răscolă se înceise peste întreaga Italie de nord, întocmai ca un foc ce se crede stins, dar care, prindând iarăși putere, izbucnesce încă o dată printre ruine. Romanii trimit soli la Senoni ca să ceară liberarea prizonierilor; drept răspuns, barbarii înfuriați, omórá pe toți soli Consulul Dolabela răzbună cumplit această trădare, în anul 283, sfărâmând cu totul óstea Senonilor; în același an ei mai câștigă o biruință strălucită asupra Boilor, un alt popor celt, și asupra Etruscilor aliați cu dênșii, lângă lacul Vadimonie. Roma avea însă trebuință de liniște ca să pótă culege ródele atâtor biruințe cu greú câștigate; de aceea o atinse și pe dênsa foarte adânc o întemplantare care amenința să aducă noui zguduirii asupra cetăței, ale căror rezultate nu se puteau prevedea.

O flotă romană, care plecase spre noile posesii ale Roma. Complicații cu Roma. nilor la marea Adriatică, unde se întemeiá la 283 colonia *Sena*, pe teritoriul Senonilor învinși, ajunse în același an, în fața Tarentului și ancoră în portul acestei cetăți, pe care Romanii puteau s'o considere ca o cetate amică. Mulțimea, adunată în tétu, era de mult iritată în contra Romanilor; acum demagogii profitară de ocazie ca să o escite și mai mult, aducându'i aminte de un tratat stins de mult, prin care Romanii erau opriți să ancoreze dincolo de capul Laciniú; după acel tratat trebuia să le închiđă marea Adriatică; dar nu se mai putea menține, o dată ce Romanii dobândiseră posesii spre nord de la capul Icinie. O parte din mulțime, înfierbântată peste măsură. năvăli în port; atacă, pe neașteptate, corăbiile romane; puse mâna pe

cinci dintr'ensele; măcelări o parte din soldați; ér pe cei lalți îi făcu prisionieri, și mai pe urmă îi vîndu; cele lalte corăbii, lipsite de conducători, căci căduseră toți în această nenorocită luptă, scăpară pe mare. Romanii la început și au înfrînat drépta lor mînie; ei sê temură că, un rězboi cu Tarentul, ar aduce în Italia pe unul din acei faimosi regi cu soldați mulți la număr și tare cutezători, mai ales în perióda, atát de bogată în aventuri norocoase, care începe după mórtea lui Alexandru cel mare; decí în loc sê declare îndată rězboi, trimiseră mai întai soli cari sê cêră satisfacție, și sê lámurêscă neînțelegera. Acești soli sosiră în Tarent într'un timp nepotrivit. Era tocmai sêrbătórea lui Dionisos, carnavalul grecesc, în care, cel mai sever dintre filosofi greci, Plato, iartă, chiar și unu bãrbat înțelept, o beție în cinstea Zeului vinului; o sêrbătóre, în care, veselie neînfrînată a mulțimei o face cutezătoare și o dispune la tot felul de nebunii. Solii romani trebuiră sê vorbêscă înaintea poporului beat, strîns în tétu, de jos din orchestră: ácêsta era cu totul în contra obiceiului roman care cerea ca sê vorbêscă, ómenilor serioși despre lucruri seriose, de sus de pe tribună. Și cum Romanii nu erau deprinși cu arta de a vorbi în care escelaú oratorií populari ai Grecilor, poporul în loc sê i asculte, începu sê și bată joc de dênșii; sê găsi chiar un miserabil, care la eșirea solilor romani din tétu, aruncă cu noroi și le murdări togele, spre marea veselie a mulțimei. Cuvintele romanului, care scuturându-și toga cu o resignație demnă, esclamá: „a-ces-te pe-te le ve-ți spála cu sânge-le vo-stru cel mai bun,“ sê perdură în sgomotul și rîsetele mulțimei. Rězboiul însă, pe care îl căuta acest popor nesocotit și libertin, sosi. Romanii trêmiseră fără întirziere o armată în ținuturile Tarentului. Ei cunosceau starea politică a cetăței, în care cei bogati, partida aristocrată, (în contra tendințelor neînfrînate ale mulțimei), voia sê păstreze pacea; și cu tóte că Tarentinii tocmai atacară și pedepsiră cetatea Turii (282) care se supusese Romanilor, aceștia sciură sê se stăpânêscă; sê ceru încă o dată satisfacție, și oferí încă o dată Tarentinilor pacea, cu singurele condiții, ca sê restituie prisionieri, precum și cetatea Turii, și sê dea pe mîna Romanilor pe cei cari atacaseră corăbiile romane. Partida păcêi însê, compusă mai cu sêmă din ómenii bogati (și de aceea pri-vită cu neîncredere de ochloerație), nu putu sê convingă mul-

țimea, — și pe când Romanii începuseră să pustiască teritoriul cetății, în Tarent, sosi o veste care făcu să se aprindă încă o dată cu putere focul de pae al entuziasmului lor războinic. Bărbatul care avea să îi conducă la biruință se găsisse: Regele Piru, din Epir, primise să fie căpitanul oștei republicei Tarentine în războiul ei cu Romanii.

Cu drept cuvânt trecea Regele Piru, pe care îl chemară în ajutor Tarentinii, drept cel mai iscusit și cel mai puternic comandant al timpului său. El avusese o viață plină de aventuri și de primejdii. Urmaș al vechii familii regesci a Eacișilor, — care număra între strămoșii ei pe Heraclie și Achile, — după mărtea tatălui său Eacide, prințul Molosilor, abia scăpă cu viață din mâinile ucigașilor plătiți de o partidă vrăjmașă; servi apoi sub cei mai renumiți comandanți ai oștirilor lui Alexandru cel mare, și se bătu, alături cu Antigon, în bătălia de la Ipsu (301). A fost trimis apoi ca ostatic la curtea din Alexandria, unde, Regele Ptolomeu Legidul, îi dete în căsătorie pe fica sa; cu ajutorul acestuia izbuti să recucerescă tronul părintesc; în scurt timp largi mult marginele țării sale. După mărtea lui Alexandru cel mare, în acel timp în care totul ajunsese un joc de noroc, se găsi o partidă care îi oferi tronul Macedoniei cu diadema lui Alexandru cel mare. N'a putut însă se se menție mult timp în această poziție. Mândria macedonénă nu putea să suferă stăpânirea unui străin, și Piru, după o scurtă domnie se vedu silit să se mulțumescă érași cu mica sa țară de lângă marea Adriatică. În acest timp solii din Tarent vin să deștepte, se întărescă într'ensul ideea de a reîncepe opera lui Alexandru cel mare, în vest, și de a împlini dânsul ceea ce numai mărtea împedicasă pe marele cuceritor să desevîrșescă.

Le plăcea, acelor generali, și școlari fericiți ai lui Alexandru, nouilor regi ai săbiei, între cari se număra și Piru, se și pue regatele în joc ca să câștîge tronuri și alte stăpâniri pe cari războiul le dă celor norocoși. Ceea ce îndemnă pe Regele din Epir să dea ascultare cererei Tarentului, era patima războiului, a aceluși joc de noroc care ajunsese o necesitate pentru natura sa neastîmpărată de aventurier, precum și avântul cutezător al fantasiei sale, care, după cum zice foarte ne-merit Plutarh, îl făcea să piardă „prin speranțe tot ce câștiga prin fapte.“ Solii, Samniți și Lucani, veniseră la dânsul și îi

Războiul cu
Tarentul.
281—272.
Regele Piru.

vorbiseră despre turburarea ce domnia în Italia, despre ura adîncă a popórelor în contra Romanilor învingători. Acum veniră și solii Tarentini să ı spună aceleași lucruri; norocul părea că ı întindea în acéastă cetate cea d'întâi tréptă a scărei ce trebuia să ı ducă la mărire. Credea că nu ı va fi cu neputință să adune în mîna sa puterea cetăților grecesci risipite, și biruind pe dușmanii lor — pe Romani în Italia și pe Cartaginezi în Sicilia — să întemeieze la apus un mare imperiū grecesc. Acestea erau planurile mărețe ce și le croia în mîntea sa, când porni din Epir cu 20,000 ómeni greu armați, 3,000 călăreți, 2,000 arecași, 500 lănceri, 20 elefanți. După o călătorie pe marea agitată de vijelii, ajunse la țărmurile italice, unde sfătui-torul său intim, Cineas, ı precedase cu 3,000 ómeni.

Bătălia de
lângă Siris.

Bucuria Tarentinilor însă se stinse curînd, cînd vîdura strădele orașului lor pline de soldați străini, cînd Piru începu să ı ia în școla lui aspră, să ı deprindă, fără nici o cruțare, cu tóte greutățile vieții ostășesci și să ı înroleze în falanga sa. Acum însă era prea târziu. Consulul C. Fabriciū Luscin luase înapoi cetatea Turi (282); o garnisonă romană staționa în acéastă cetate, de cea mai mare importanță din punct de vedere strategic, și o puternică óste romană sta, în Lucania, sub comanda lui P. Valeriū Levin, pe cînd un alt despărțămînt de trupe ținea în frîu pe Samniți, și o altă armată consulară pornise în contra Etruscilor. Piru se convinse curînd că Romani erau nîsce dușmani cu mult mai primejdioși de cum creduse dînsul, și că pusese prea multă încredere în aliații săi Tarentini; vîia dar acum să se mulțumescă cu rolul de mijlocitor și arbitru în cîrta dintre cele două state. Dar Romani nu purtaseră în zadar o jumătate de vîc atâtea lupte grele cu popórele Italiei; poporul ajunsese la credința neclintită că numai republicei romane se cuvenia stăpînirea peste popórele și cetățile Italiei. La cîrma statului se afla o generație întregă de ómeni mari și viteji, vestiți plebei, amestecați cu patricienii, bărbați ca C. Fabriciū Luscin și Apiū Claudiū; și le se părea o insultă neiertată ca un Rege străin să calce pe pămîntul Italiei republicane. Ast-fel, rîmase ca armele să hotărască Rîul *Siris*, care se varsă lângă Heraclea în golful tarentin, despărțea falanga macedo-epirotică de legiunile romane. „Acésta nu e ordinea de bătăe a barbarilor,” esclamă Regele cînd dete cu ochii de óstea duș-

mană, și o vădu cu mirare cum trece râul, în șiruri strânse, în fața falangelor Aci, lângă *Heraclea*, se petrecu cea d'întâiu izbire.

Romaniî încep atacul aruncând o plôe de săgeți asupra falanșei Regelui, dar ea respinge cu tărie șapte atacuri înverșunate. Lucru de mirare, călăreții Romani, partea cea mai slabă a armatei lor, izbutesc să pună pe fugă cavaleria minunată a dușmanului. Rîndurile Epiroților începuseră să șovăească, când Regele Piru, care nu încetase să alerge însuși printre șirurile soldaților sei, punându-i în ordine și îmbărbătându-i, scose la ivelă cea mai neașteptată și cea mai îngrozitoare dintre armele sale. Erau elefanți; un mijloc de luptă obicnuit în războiele din răsărit, dar cari în Italia nu mai fuseseră văduți nici-o dată. Caii se speriară la aspectul neobicnuit al acestor animale uriașe; călăreții nu mai putură să țină în frâu; fuga lor descoperi flancurile legiunilor în mijlocul cărora năvălesc de o dată călăreții Tesalieni. Ast-fel Romaniî sunt bătuti, lăsând pe câmpul de luptă 7000 de morți. Pe Regele Piru însă îl coprinse mirarea și începu să se îngrijescă și mai mult, când, trecând pe dinnaintea șirurilor și grămeșilor de Romani căduți pe câmpul de luptă, vădu că toți purtau rănile în față și recunoseu încă pe fețele lor pălite înfățișarea vitejiei îndârjite. Cu tôte că și el suferise pierderi însemnate și primise o dovadă pëtrundătoare despre eroismul Romanilor, cea d'întâiu biruință fusese a lui—(acest lucru nu e nici o dată fără însemnătate în război)— și confederația italică, Samniții, Lucaniî, se uniră cu densusul. Vedeau bine, cu tôte acestea, ce sarcină grea își luase asupra sa, și încercă din nou să încheie pace cu Romaniî. Trimise pe ministrul său, *Cinea*, cu propunerî de pace la Roma; er el înaintă cu oștea prin Samniul pustiit într'un mod îngrozitor, prin Campania înflorită, până la Preneste, ca prin prezența sa să influențeze asupra Romanilor și să își facă să primescă condițiile de pace.

Iscusitul și elocuentul grec înfățișă în lumina cea mai ispititoare aceste propunerî, între cari cele mai însemnate erau renunțarea la cele din urmă cuceriri, adică ale Luceriei și Venusiei; mulți, înspăimântați de pierderea suferită, de apropierea oștirii epirote, de greutatea de a mai continua războiul, era aproape să iea o hotărîre ale cărei urmăriri aveau să fie doborî-

tóre ; dar când întrebarea se puse înaintea senatului, bătrânul Apiu Claudiu, care se retrăsese din viața publică pentru că orbise, dar care în ziua aceea voise să mai iea parte o-dată la sfatul senatului, știu să dea adevăratului spirit roman espresia puternică care era proprie caracterului său aspru dar măreț. „Imi pare reu—zise el—că sunt numai orb și nu sunt și surd, ca să nu aud aceste nedemne propunerii de pace ; v'ați mândrit, că dacă însuși Alexandru cel mare ar fi venit în Italia, ar fi trebuit să își lase aci renumele său viața, și acum tremurați înaintea acestor Chaoni și Malasi, înaintea acestui Rege Piru, care nici-o-dată n'a fost mai mult de cât un purtător de arme al unui soldat din garda lui Alexandru.“ Sub impresia acestor cuvinte, Romanii, respinseră propunerile de pace, și Cineia trebui să părăsescă cetatea fără întârziere. Până când Regele nu va părăsi Italia, nu pôte fi vorba de pace. În adevăr, după cum ziceau Romanii, Regele Piru învinsese pe consulul Levin, nici de cum însă, Epiroții pe Romanii. Chiar și Cineia, care de alt-fel fusese de la început în contra acestei expediții, rămase uimit la vederea acestui stat și acestui popor. Nicăiri nu întâlneră Grecii, în calea lor, ast-fel de protivnicii ; senatul roman i se păruse lui Cineia, după cum a spus'o el însuși Regelui său, o adunare de regi.

Negocierile
de pace nu
izbutesc.

Piru trebui să se hotărască a se întorce îndărăt. Inaintase până la opt mile depărtare de Roma ; dar nici o cetate latină nu îi deschise porțile. Romanii începuseră să strângă trupe noi, arcuncate în còstele și la spatele oștirea sale ; Samniul fusese prea mult timp téturul unui război pustiitor, ca să i mai pótă sluji ca basă a operațiilor sale ; (căci așa se socoteseșe ținutul din care o armată și procură cele necesare). Afară de acesta nu mai simția nici un îndemn pentru acest război. Romanii îi inspiraū respect și admirare, mai cu sémă când unul dintr'ênșii, C. Fabriciu Luscin, (ce venise la Piru ca să trateze cu dênșul pentru schimbarea prizonierilor), prin mărețul și nobilul lui patriotism, l făcu să cunoscă tot contrastul ce exista între neînduplecatul caracter roman și între putrediciunea celui grecesc. Piru se înspăimîntă când prizonierii, pe cari îi lăsă să mERGă la Roma ca să sêrbătorească Saturnalele, se re-întórseră cu toții, după terminarea sêrbătorilor, fără ca nici unul dintr'ênșii să fi încereat să și recăstige libertatea, călcân-

du-și cuvântul dat. Ei nu făcură de cât ceea ce erau datorî să facă, și pentru nisce ómenî de onóre nu mai încápea nici o îndoială că trebuiau să se întórcă; Regele însé se gîndia că mercenarii lui, într'un cas ca acesta, n'ar fi făcut tot astfel. Biruința de la Siris, înaintarea până în apropierea Romei, propunerile de pace, tóte fuseseră în zadar; popórele italice nu se ridicară în masă, după cum sperase el, și dintre prisionierii romanî nici unul nu voi să între în serviciul lui; Tarentinii 'l urmau fără plăcere; mai mult de silă; descurajat, se întórse în Tarent; în anul următor (279) rózboiul se întinse éráși în sudul Italiei.

Acolo, lângă *Ascul*, în Apulia, se întálnese oștile dușmane pentru a doua óră. Piru știa că dacă va câștiga victoria, va câștiga puțin, dacă o va perde va perde tot. Mai bine de 70,000 ómenî, și de o parte și de alta, staú fața în față; de partea lui Piru miliția tarentină, aliații Samniți, Lucani, Bruți, trupele sale epirote și grecesci, 8,000 călăreți, 19 elefanți, — cu totul 70,000 ómenî; de cea-l-altă parte trupele italice, Latini, Campani, Volsci și Sabinî, Umbrii, Marucini, Peligni, Tarentani, Arpini, — sîmburele oștirea 'l alcătuiá 20,000 cetățeni romanî. Doué zile întregi a ținut lupta. Energia náprasnică a Romanilor se sfărâmă încă o dată în rëndurile de fier ale falangei, care ocupase poziția cea mai bună, ér elefanții le împrăștie din nou rëndurile; pentru a doua óră biruința rămâne pe séma lui Piru; oștirea romană însé se retrage în castrele cari erau în apropiere; perduse o luptă dar nu suferise o înfrângere hotărîtóre. Șase mii Romanî și 3,000 din óstea lui Piru rămaseră pe câmpul de luptă; însuși Piru fusese rănit. Speranțele 'l înșelaseră; îi mai veni apoi scirea că Galii amenință hotarele țării sale. Situația sa în Italia era fórte grea căci n'avea alt sprijin de cât óstea sa și cetatea Tarent; iar Romanii și aliații lor, cu tóte că perduseră și a doua bătălie, erau mai hotărîți ca orî-când se 'l înfrunte.

Astfel staú lucrurile, când primi o invitare, din partea cetă-
ței *Siracusa* din Sicilia, să pună capăt stărei de disordine în care se afla acéstă insulă, și să adune sub stégul său cetățile grecesci copleșite din ce în ce mai mult de Cartaginezi. Piru spera că va găsi în Sicilia un punct de sprijin împotriva Italiei; nu putea să mai stea la îndoială; după ce încercă în za-

Bătălia de
la Ascul.

Piru în Si-
cilia.

dar se împace pe Romani cu aliații lui părăsi, pentru cât-va timp, Italia în voia sorței, și pe la sfârșitul verei anului 278, plecă în Sicilia.

Vécuri întregi se luptase republica de neguțători puni, *Cartagina*, (situată pe țărmul african în fața insulei Sicilia), cu numeroasele cetăți grecesci din insulă și cu capitala lor *Siracusa*, pentru stăpânirea acelor frumoase ținuturi. Epoca de înflorire a coloniilor grecesci trecuse. Vrajba dintre semințiile dorică și ionică, care spintecase trupul patriei-mume și îi pregătise căderea, vrajbă care coprinsese și coloniile, — stăpânirile tiranice cari au bîntuit cetățile, și cari au fost toate precedate sau urmate de turburări cumplite, — au înlesnit dorințele de cucerire ale Cartaginezilor și ale bandelor de mercenari veniți din Italia. Așa se întâmplase și acum că o astfel de ceta de mercenari, cari și luaseră numele de *Mamertini*, adică fii ai lui Marte, puseseră mâna pe cetatea Mesana, pe când Siracusa era și densa amenințată de cartaginezi; pe uscat o armată, ér pe mare o flotă cartagineză, înaintaseră pînă sub zidurile cetății; atunci apăru Regele Piru. Cele două cetăți puternice, cari aveau să începă peste puțin timp o luptă pe viață și pe mörte, Roma și Cartagina, aveau de astă-dată același dușman și se grăbiră să închee o alianță. Războiul începe atunci în Sicilia cu același noroc pentru Piru ca și războiul pe care 'l purtase în Italia. Cetățile grecesci se strînsă în jurul puternicului și triumfătorului comandant, care într'un război de trei ani zdrobește pe puni atât de tare în cât îi silescă să părăsescă Sicilia întrégă în mânilor sale, afară de o singură cetate, (posesia lor cea mai despre vest și cea mai sigură din toate) Lilibeu. Tot așa de norocos a fost Piru și în războiul cu Mamertini, pe cari, îi împresură și îi închise în Mesana. În zadar însă și puse toate silințele să cucerească cetatea Lilibeu; acesta 'l făcu să piardă mult în ochii Sicilienilor. Degenerați, ca și Tarentini, ne mai fiind în stare să apere vechea libertate grecescă, dar neputënd nici s'o uite, începură să fie nemulțumiți cu Piru; crescut în alte împrejurări, acest mare căpitan nu știa să le respecte simțul de libertate; îi făcea să simță prea mult pe stăpânul și pe comandantul de oștiri; pe lângă acesta nici nu putuse să le îndeplinescă toate așteptăul de la densusul.

Intr'aceea, aliații săi din Italia de abea se mai puteau ține în contra Romanilor. Romanii coprinseseră țărașii Italia, afară numai de cetatea Tarent și de Regiu, unde se ținea încă o legiune de Campani răsculați. Rugămintele și plângerile lor pătrunseră pe Regele Piru, și ca să le dea ajutor, se întorșe țărașii cu trupele sale în Italia. Pe drum însă se vedu atacat de flota Cartaginezilor; într'o luptă nenorocită pe mare perdu mai multe corăbii; această nouă lovitură îi zdruncină cu totul poziția din Sicilia care, de mai nainte încă, începuse să se clatine. Era într'o situație grea, cu toate acestea făcu tot ce îi sta prin putință. Adună din nou țăstea risipită a aliaților și plecă, în primăvara anului 275, împotriva țăstei romane de sub comanda consulului *Maniu Curiu Dentatu*, care se aședase în castre lângă Benevent (în Samniū). Norocul îl părășise; un corp din țăstea lui, pe care o trimise să atace pe Romanii de la spate, se rătăci prin păduri. Arcașii romani întorșeră elefanții în potriva țăstei dușmane; ast-fel cea mai puternică armă a lui Piru se întorșe în contra sa însuși; Romanii câștigă bătația și, cu dēnsa, războiul întreg. Planul imposibil al unui imperii grecesc de vest se risipi cu totul. Atunci Piru lăsă pe comandantul său Milon cu 3,000 de țămeni în fortăreța din Tarent care, despărțită de cetate prin ziduri și șanțuri, domina intrarea în port; țăr el se întorșe în Epir, unde se aruncă după aceea într'un vârtej de speranțe noi și de întreprinderi cutezătore. Într'un asalt asupra cetăței Argos, naintea porților cetăței deja cucerite, și găsi mărtea (272) acest mare Rege aventurier, acest nefericit imitator al lui Alexandru cel mare. Milon se supuse și el hotărîrilor sôrței și predete fortăreța în mâinile Romanilor; astfel Romanii ajung stăpâni peste cetatea întregă, ai cărei locuitori, temându-se de drēpta răzbunare a cuceritorilor preferiseră să se predea Cartaginezilor, a căror flotă tocmai intrase în port. Romanii luară armele și corăbiile Tarentinilor, dărâmară zidurile, dar lăsară neschimbată constituția cetăței. Războiul se sfârșise (272). Triumful, pe care de o dată cu consulul Curiu Dentatu îl sərbătorea poporul roman întreg, fusese greu dobândit și bine meritat. Bucuria mulțimei fu mare la vederea prisionierilor străini, a Molosilor și a mercenarilor macedoneni, cari erau conduși alătura cu prisionierii Samniți și Lucani; tot atât de mare îi fu mirarea la vederea

Piru se întorșe în Italia.
Lupta de la Benevent.

uriașilor elefanți de război, o pradă de război, ne mai vădută până atunci. Bărbații cei de frunte puteau și densesi se se bucare că cetatea lor și ajunsese în sfârșit marea țintă: se fie capitala Italiei. Ei puteau se prevestescă luptele viitoare, al căror drum le l arătase acea *flotă punică* care se ivise în portul cetății Tarent, și care se întorse fără nici o ispravă na-poî în Catargina.

Pace.

Maî înainte de tôte însă, Romanii, începură seși asigure noile cuceriri. Cetatea Regiu, care fusese ocupată la 281 prin viclesug, de o legiune din Campania, rămasă nepedepsită până acum, fu recucerită din mâinile ei, și acei dintre răsculați cari nu cădură în luptă fură decapitați pe piața publică din Roma. În Samniū se puse capăt războiului de jafuri și pustiiri care tot mai ținea încă în munți. Un lanț de colonii avea se asigure noile cuceriri: Pestu și Cosa în Lucania, Benevent și Esernia în Samniū, Arimin spre Galii, Firmum și Castrum-novum (264) în Picinia. Astfel, prin aceste fortărețe, legate între densesle prin căi militare, Romanii și asigurară pentru tot-d'a una domnia ținuturilor cucerite.

Totă puterea apusului era acum concentrată în două republici: Roma la Tibru, Cartaginea la Bagrada, în nordul Africeii. Între ele era Sicilia; de o parte a strâmtoarei siciliene, în Regiu, staū Romanii; de cea-laltă parte, în Mesana stăpâneau mercenarii mamertini din mâna cărora această cetate trebuia, maî curând saū maî târziu, se scape ea însăși.

Starea lucrurilor în Roma.

Pînă la această înălțime se ridicase statul roman, pe la sfârșitul vécului al cincilea de la întemeierea cetății. Nu maî era un sat mic de agricultori, nici cetatea latină de la hotarele Etruriei, nici chiar cea d'întâiu cetate în confederația latină; era acum capitala Italiei pusă sub stăpânirea ei. Chiar cetatea pe care o visitase Cineu nu maî era aceeași, o cetate nouă abia ridicată din cenușa focului împrăștiat de Galii. Vechiul zid al lui Serviū Tuliū înconjura încă, cele șapte coline ale cetății; templul lui Jupiter privia încă de sus din Capitol, la viața agitată a forului care se întindea la picioarele sale, ca și în vremea Tarcinilor; Aventinul era, acum ca și maî nainte, locuința poporului scăpătat, a plebeilor, cari de aci priviaū cu pizmă la clădirile frumose din Palatin, unde se desfătau familiile vechi și bogate; acel pod, pe care l apăraseră Horațiu împo-

triva Etruscilor, era și acum singurul care unea cele două maruri ale Tibrului. Se simția însă din toate părțile o năzuință puternică de a schimba această stare primitivă de lucruri. Acoerșurile de pae începură să dispară; banii primiți în schimbul prădilor, făcute în război, se întrebuițau la construirea de strade bine pavate, de apeducte, canaluri, (al doilea apeduct a fost construit la 272 de Maniū Curiū) și pentru tot felul de zidiri folositoare. Baracele de lemn ale măcelarilor din for făcură loc halelor de pētră ale zarafilor. Tribuna oratorilor era împodobită, în zilele de sērbătore, cu ciocurile corăbiilor prinse la Anțiū, ēr halele cu scuturile de aur luate de la Samniți; și dacā trimisul Regelū Piru s'a plimbat pe stradele și piețele Romei, a putut vedea, ici-colo, cāte o statuă reprezentând pe vr'un bărbat roman glorios, saū pe vre-un grec vestit, cioplite toate de dalta vre-unui maestru elin. Nu gāsise, ce e drept, splendorea și frumusețea desēvēșită, din punctul de vedere artistic, a palatelor și monumentelor grecesci. Când vēdu poporul adunat în comiții, nu observă nici acea istețime de vorbă, nici acele gesturi vii și pasionate la oratori, nici acele semne sgomotose de aprobare saū desaprobare, pe carī era obiēnuit să le vadă în adunările grecesci. Altele erau veseliele, alta seriositatea acestui popor. Dacā ar fi fost în Roma, în decursul acelor sērbători saturnale, la carī Piru lāsă pe prizonierii romanī să ia parte, ar fi putut vedea cā acest popor scia să și petrecă; cu urări și cu daruri de tot felul se întēpinau cetățenii Romei în aceste zile vesele de iarnă (Decembre), consacrate cu totul jocului și petrecerilor, și în carī chiar și selaviī, ospătați sērbătoresee de stăpāniū lor, puteau să se bucure de viață. Nu era însă nici această veselia sgomotosă a sērbătorilor grecesci făcută în cinstea lui Dionisos. Romanii și părăsiau și dēnșii atitudinea seriōsă în timpul petrecerilor, și o păstraū întru cāt-va la jocuri. Dar frivolitatea, care în Grecia ajunsese la culme, nu se împăca încă nici de cum cu spiritul roman. Cinea, care crescuse în ideile Greciei luminate, nu și va fi putut reținea pōte un zîmbet, vēđēnd seriositatea adīncă cu care preoții și poporul îndeplinaū ceremoniile nesfârșite prescise de religie; de exemplu, augurul circumseria cu bățul său încovoiat regiunile cerului și apoi ascepta, cu capul acoperit, în mijlocul unei tăceri solemne, cu fața întōrsă spre

miază-zi, ascultând la drépta și la stânga și pândind semnele sfinte ale zborului pasărilor; și de sigur, mare trebuie să ți fi fost mirarea dacă va fi avut ocazia să vadă spectacolul straniu al unei înmormântări patriciene: cum în urma femeilor bocitoare și a musicanților, venia un șir de măști, cari înfățișau pe strămoșii mortului în portul lor și cu însemnele rangului ce ți avuse fie-care, — apoi mortul, cu toate onorurile și corónele sale, într'un cosciug acoperit cu purpură; — în urmă veniau rudele, îmbrăcate în haine negre și fără giuvaeruri, amicii, clienții, libertinii; — și cum măscile bizare, — îndată ce capul procesiei ajungea în piață, — se aședau pe scaunele lor curule și cea mai de aproape rudă a mortului, esplica apoi poporului ce a făcut fie-care din acești bărbați, pe cari ți înfățișau măscile, ce merite dau drept celui mort acum să se așede în rândul vrednic de cinste al acestor foști consuli, pretori ori censori

Dar, dacă Cinea era într'adevăr un bărbat de stat care sciuse să recunoscă spiritul poporului din aceste trăsături isolate, în parte atât de ciudate, din cele ce văduse la Roma, a trebuit să ți inspire gânduri serioase asupra viitorului acestui popor și asupra aceluia al compatrioților săi greci. Pe piața din Roma putuse să vadă pe acești țărani romani ascultând, în tăcere și cu răbdare, ceia ce le spunea funcționarul și apoi votând în ordine; tot pe acești bărbați ți vedea pe câmpul lui Marte, cu coiful în cap și cu armele în mână, când consulul trecea în revistă saú aduna armata; dacă a aruncat o privire în interiorul caselor, a vădut pretutindení ordine, simplitate, moderație; pe bărbații cari se luptaseră atât de vitejesece la Heraclea, ți-a vădut mânând cu hârnicie și răbdare plugul, ca să ți scóță pâinea dintr'un pământ puțin roditor; — ș'a vădut pe femeile romane torcând și împletind, — dând ast-fel servitórelor, copiilor, esemplul unor deprinderi serioase; acésta fúsesse în tot-d'una mândria femeilor romane. Cinea a vădut pe copii, chiar dupe ce cresceau mari, ascultând și supunându-se fără să murmure la vorbele severe și măsurate ale părintelui de familie. Pretutindení i se presenta ochilor o privelisce care contrasta tot atât de mult cu viața veselă și ușoră a cetăților grecesci, ca și cu strălucirea curților din capitalele de la răsărit Viața Romanilor nu era nici ușoră, nici veselă, nici pompósă; pretutindení însă un spirit viguros și sănătos; pretutindení disciplina

casnică împreună cu ordine publică ; pretutindeni un spirit puternic bărbătesc, care s'a resimțit departe peste hotarele cetății, și a pus bazele unora creații politice, mari și neperitoare.

De la forul roman pleacă, spre nord și spre sud, căi întinse cari, din fortăreță în fortăreță, începură să și întindă rețeaua asupra peninsulei întregi ; după vécuri aceste căi stau mărturie de măestria celor cari, le-au construit. Nu mai puțin traianică era zidirea statului însuși ; aci încă, o pétră sprijinea pe cealaltă ; ori cât de neegale, ba chiar deosibite în esența lor erau elementele din cari era compus, totuși fie-care din ele folosia în felul ei țeiului comun. Țara de la Cere (N) până la Formia (S), de la Mare până la Apenini, forma un ținut locuit aproape fără excepție de *cetățeni cu drepturi depline* ; cele-lalte comune de cetățeni cu drepturi depline erau risipite în tot teritoriul supus. Supușii se împărțiau în trei clase : mai întâiu *cetățile latine* ai căror locuitori erau de o potrivă cu cetățenii cu drepturi depline în tot ce privea drepturile civile, și căroro romanii în adinca lor înțelepciune politică, cea mai vrednică de admirare din toate calitățile lor, le acorda drepturi depline îndată ce ajungeau la vre-o demnitate în cetățile lor natale ; veneau apoi *cetățenii fără drept de vot* cari nu puteau nici să fie aleși, nici să alégă (*cives sine suffragio*), având cu mult mai puține drepturi de cât cetățile latine, dar trebuind să porțe toate îndatoririle și greutățile cetățenilor romanii, plătind ca și dênșii dările și servind în ôste ; aceștia aveau, ce e drept, o administrație neatîrnată a afacerilor comunei lor, dar dreptatea le-o împărțea un *prefect* trimis din Roma ; în sfârșit erau *cetățile aliante nelatine*, căroro le rămăsese unora mai multe (Neapol) altora mai puține libertăți, (Tarent, Capua), după cum erau și tratatele încheiate cu fie-care în parte. Locuitorii acestor cetății erau întrebuițați în războiul mai mult drept călăreți și marinari, pe când latiniul alcătuiău, alătura cu cetățenii romanii, pedestreimea greă armată. Cetatea stăpânitoare n'a uitat însă nici o dată că poziția sa de stăpână,—care impunea supușilor voința poporului roman în războe și tratate cu țerile străine, în sistemul monetar și în altele ca acestea,—nu numai că n'o scutia de îndatoriri, ci din potrivă i le impunea. Supușii n'au fost apăsați nici o dată cu dări prea mari, iar în războe partea cea mai grea o ducea adevăratul popor roman.

Cetățeni și
aliati.

Arta mili-
tară.

Organizarea armatei, pe care se basa în mare parte puterea statului, se dezvoltase mult în luptele purtate împotriva atacurilor îngrozitoare ale Celților înarmați cu săbii, și împotriva lăncilor compacte ale falangei grecesci, ajunsese acum la o perfecție vrednică de mirare. *Legiunea*, compusă din câte 5,000 oameni pedestri, greu armată, se împărțea în *manipule*, comandate fie-care de câte doi centurioni, și având în mijlocul lor câte un *vezillarius* sau stegar. Aceste manipule formau împreună trei despărțăminte deosibite, pe când călăreții se întrebuntau la aripi sau ca rezervă. Din aceste trei despărțăminte, cele două d'întâiu, *hastati* și *principes*, îndată ce ajungeau la o depărtare de 10 - 20 de pași de dușman aruncau asupra lui săgețile (*pilum*) și puneau apoi mâna pe spadele lor scurte, întocmai după cum și astăzi se dă câte-o salvă înaintea atacului cu baioneta; al treilea, *triarii*, erau înarmați cu lănci lungi, și dădeau, când cerea trebuința, ultima lovitură dușmanului zdrobit. Nu mai era censul de la care atârna arma în care aveau să servească ostașii, ci fie-care recrut trebuia să se deprindă mai întâiu cu armele servind în pedestriimea ușor armată (*rorarii*), și numai după un timp ore-care de serviciu ajungeau *hastati*, *principes*, și în sfârșit *triarii*. Conducătorii oștei erau, după *consulii*, *tribunii militari*, parte aleși de popor, parte numiți de consul, câte patru sau câte șese de fie-care legiune. Disciplina militară era însă și pentru dânsii tot atât de aspră. Ca și centurionul, ca și comandantul de călăreți, ca și legionarul de rînd, tribunul militar tremura și dânsul înaintea nuelor și săcurilor ei. În războiele cu Samniții soldatul roman se deprinsese și ajunsese neîntrecut, în lupta piept la piept. În războiul cu Piru învățase arta de a se întări în castre, de a a face dintr'ênsele un fel de fortăreță mișcătoare, apărarea sigură a armatei lor și spaima armatei dușmane.

Câte două legiuni, la cari se alătura numărul respectiv de altfel forțe mic de călăreți romani, alcătuiu simburele unei armate consulare, la care se adăoga apoi contingentul, ce erau datore să dea cetățile aliate, atât cele latine cât și cele nelatine. Numărul acestor oștiri în raport cu numărul legiunilor romane varia după trebuință; de regulă însă contingentul de trupe dat de cetățile aliate oștei consulare, compusă de patru legiuni, era de 20,000 oameni pedestri și 4,000 călăreți. Fie-

care cetate trebuia să adune și să armeze ea singură trupele sale și tot ea trebuia să le plătescă și solda; în colo însă totă îngrijirea cădea în sarcina capitalei, în numele căreia numea și consulul pe comandantii superiori, pe prefectii aliaților. Pedes-trimea aliaților era împărțită în cohorte, călăreții în escadrone (alæ); contingentul fie-cărei cetăți și avea însă cohorta sau co-hortele sale proprii, astfel că, organizarea omogenă a armatei nu merge mai departe de cât era neapărat de trebuință. Nici odată aceste cohorte nu alcătuiau corpuri de sine stătătoare, cum erau legiunile; în luptă ele ocupați pozițiile din cotele legiu-nilor, aripele oștei; comandantul roman avea asupra lor aceeași putere ca și asupra cetățenilor romani.

Asprimea vieții din castre, deprinderea supunerii ostășesci, nu părează cu totul pe bărbatul roman chiar nici atunci când lăsa sabia și scutul și se întorcea la cămin. Același spirit se-ver, care făcea din legiunile romane niște corpuri pe cât de lesne de condus pe atât de neclintite în luptă, domnia și în viața cetățenească a Romanilor. Acei consuli victorioși, Papirii Cursor, Fabiul Rulianu, Fabriciul, Dentatu, când se întorceau de pe câmpul de luptă, și când espira terminul pentru care erau aleși, se puneau sub comanda noului consul, care era un bărbat vitez ca și dênșii; nici unul din acești bărbați capabili, viteji și patrioți, nu s'a înălțat prea sus d'asupra celor-l-alți, așa ca să fi putut strica celor-l-alți concetățeni sau să fi pu-tut primejdui statul. Fie-care asculta și se supunea în tăcere, spre mărirea statului. Acest înalt simțimânt cetățenesc, care și avea originea în deprinderile disciplinei ostășesci, se vede mai cu sémă în puterea mare a censorilor, în ordinea publică cea mai severă, în justiția clară și dréptă, căreia toți se supuneau fără să murmure. Censorii ajunseseră supraveghetorii moravu-rilor. Nimeni, nici chiar cel mai de frunte cetățen, nu putea scăpa de această supraveghere. Censorii puteau, după convingerea lor proprie, să pedepsescă pe ori-ce cetățen, degradându'l din rangul pe care l ocupa, scoțându'l afară din senat, luându'i calul dacă era cavaler, în sfârșit, ștergându'l din rëndul cetățe-nilor cu drepturi depline. În această epocă grija lor principală era să păstreze vechea simplitate de moravuri, să stîrpească luxul care începuse să se ivescă pe ici pe colo; astfel citim că un consular a fost șters din lista senatorilor pentru că între-

Viața cetă-
țenească.

buința la masă vase de argint în preț de 900 lei (în bani de ai noștri). Tóte obiceiurile, înmormântările și petrecerile poporului erau de o potrivă puse sub acéstă supraveghere severă. În justiție introduseră unele dispoziții, prin cari se mai muia asprimea dreptului tradițional: arbitriul funcționarilor se restrinse prin legea celor două-spre-zece table; se permise căsătoria încheiată în formă civilă; puterea părintescă se mai mărgini prin dispoziții mai puțin aspre. Cine avea o plângere, o reclamație privitoare la proprietatea vre-unui lucru, o înfățișa, esact formulată, pretorului; acesta însărcina apoi pe un bărbat ales de densus după plac să cerceteze afacerea și s'o hotărască. Ceî ce comiseseră o crimă, aveau dreptul să apeleze la popor, înaintea căruia magistratul judecător apăra sentința pe care o rostise; poporul aproba sau respingea dar nu micșora nici o dată pedepsa, căci pedepsele pe jumătate, ca și ori-ce lucru pe jumătate, erau străine spiritului roman.

Buna stare
a poporului.

Starea materială a cetățenilor romani, la sfârșitul acestei perioade, o putem numi înfloritore. Marile cuceriri de pământ, și împărțirea lui între țărani liberi, a ridicat foarte mult buna stare a agricultorilor, pe care se bizuia mai mult puterea statului; selavii nu erau întrebuințați încă în mulțime la lucrarea pământului, și se scie că vederea pământurilor înfloritore ale Romanilor făcuse o impresie adêncă asupra lui Piru. Romanii erau încă în marea lor majoritate un popor de agricultori; proprietarii nobili duceau o viață tot așa de simplă ca și cei l'alți; de întinderea proprietăței erau legate onoruri și trecere politică. Negoțul pe mare nu luase un avânt destul de mare; puterea maritimă nu sporia de loc și serviciul pe corăbii era din cele mai neplăcute pentru Romani, căci precum grecii erau născuți marinari, așa locuitorii Italiei erau născuți agricultori. Firesce însă că negoțul a trebuit cu tóte acestea să înflorească tot mai mult, cu cât creștea puterea statului, cu cât se întindea teritoriul. Vechiul sistem de schimb, arama cântărită, fusese înlocuită cu un sistem care oferea mai multe înlesniri, cu monedele bătute, de o valoare statornică. Tot atât de firesc lucru e, ca și industria să începă a lua un avânt, cu cât populația Romei creștea; nu era însă nici o industrie mare, și clasa industriașilor avea încă o însemnătate foarte mică în stat. Mulțimea mereu spornică a selavilor și a libertinilor era însă o dovadă că se pregătia

și aci, cu încetul, o altă stare socială; numărul acestor liberați ajunsese atât de mare, în cât la anul 375 se întroduse o taxă pentru liberări: căci aceste liberări nu erau tot-d'a-una izvorite din simțiminte de umanitate ci adese-ori, ba pôte cu mult mai adese-ori, din spirit de speculație. Nobilii romani, pe cari opinia publică și obiceiurile îi împedica să se ocupe ei înșiși cu afaceri industriale, — dar pe cari veniturile bune ce aduceau astfel de întreprinderi îi ispiteau, — împrumutau unui sclav al lor, care se pricepea în astfel de lucruri și pe care îl liberau, cu un capital de exploatare, și primiau în schimb, de la dânsul, o parte din câștigul ce aducea din întreprinderi.

Pe când însă naționalitatea romană și obiceiurile romane, purtate de marile izbânde politice, se întindeau tot mai mult și ajunseră să domineze cu totul ținuturile supuse, — obiceiurile și limba elină începură să se răspândescă cu o putere caracteristică; ba ajunseră să câștige o influență, din ce în ce mai mare, chiar asupra victoriosului popor roman. Epoca de înflorire a statului grecesc trecuse; dar obiceiurile, limba, arta și închipuirile religioase ale Grecilor, înfățișate prin această artă, adusă la perfecție de spiritele mari din alte timpuri mai bune ale acestui popor, (cel mai ager dintre toate popoarele din lumea veche), și începuseră expediția lor de cucerire și repurtară biruințe, mai ales când faptele lui Alexandru cel mare le deschiseră calea în lumea largă. Limba elină ajunsese limba universală, și aproape în toate ramurile vieții romane, se dovedia această influență grecescă. Ea se arată în *religie*: astfel ni se spune că adeseaori Romanii trimeteau să se întrebe oracolul de la Delphi, — că a zecea parte din prada făcută în războiul cu Veii s'a jertfit pe templul lui Apolon din Delphi, — că la anul 291, când în Roma bântuia ciuma, s'a adus în cetate statua Zeului grecesc al sănătății Asklepios din Epidaur (în Pelopones); această influență se arată și în *artă*; statuetele Zeilor și eroilor erau parte create de mǎestrii greci, parte imitată de mǎestrii latini. O astfel de operă imitată, vrednică de admirat, e de exemplu vestita lupoică de aramă din Capitol. Chiar și în puternicele zidiri romane de artă se pôte recunoșce ideea grecescă unită cu spiritul practic al Romanilor. În for era o tribună pentru străinii distinși din cetățile amice grecesci, așa numita *graecostasis*. Chiar și în deprinderile vieții de toate zilele

Influențe
grecesci.

s'a resimțit influința grecească. La masă Romanii nu mai ședeu ca mai înainte, ci stau culcați; se cântau cântece de masă, cum erau scoliele grecesci, însă în spirit roman, în lauda strămoșilor. D'asupra mormintelor, se aședau inscripții, întocmai ca și la Greci, și icónele celor morți se puneau în *atriul* casei. Aceste inscripții amintesc în limba veche, simplă, virtuțile și faptele morților celor de bine. În apropierea cetății, lângă calea Apia, erau mormintele familiei Scipionilor: „Corneliu Luciu Scipione Barbatu, ȳice inscripția în versuri saturnine, săpată pe sicriul de piatră al unui bărbat din această ilustră familie, care se distinsese în războiul cu Samniții,

„*Corneliu Luciu Scipione Barbatu,*
fiul tatălui Grevu, un bărbat vitez și un înțelept,
a cărui statură era potrivită cu virtutea sa,
care v'a fost consul, censor, edil,
care a cucerit Taurasia, Cisauna, Samniul
a supus întreaga Lucanie și a adus ostatic.“

Romanii înțelegeau și învățau limba grecească. Pe lângă învățarea pe din afară a legilor celor 12 table, pe lângă învățarea cerută a scrisului și socotitului, o parte esențială a instrucției tinerilor nobili începuse să fie limba grecească. Nu mai era departe timpul, în care chiar și poesia romană trebui să se ia după modele grecesci și să se formeze după dênsele. Scena pentru jocurile scenice să ridicase, pe lângă cântăreții de stradă latini și etrusci, cari și cântau *saturae-le* însoțite de jocuri și flaut, pe lângă vechile cântece latine de laudă și de ocară, pe lângă bufoneriile măscilor, cântecele de înmormântare, formulele magice, cântecele religioase, veni se ia loc pe acest tărîm și *poesia grecească*, imitată după Greci; toate aceste arte însă stau sub supravegherea aspră a poliției, iar celor ce le cultivau le aduceau câte o dată câștiguri bune, dar tot-d'a-una puțină cinste. *Limba romană* se cultivă și dênse sub influența grecească, și această influență se resimți chiar și în modul în care Romanii și înțelegeau istoria lor veche, și în care ea s'a întrupat în închipuirea celor d'întâiu istorici ai lor. Cercetări istorice cum se fac astăzi, atunci nu se făceau de loc. Documentele trebuincioase, din timpurile vechi, s'aun nimic în mare parte în focul aprins de Galii, ér cele rămase nu se mai puteau citi; din simplele liste ale magistraților, scrise de preoți, se desvoltă abia acum cea d'în-

tâiu și cea mai primitivă formă a istoriografiei: nisee cronice simple ale familiilor și ale cetății, însemnându-se într'ensele, pe scurt, întâmplările mai însemnate. Istoricii greci erau acei cari dominau și îndestulau interesul istoric cu povestirile lor istorice inventate. Romanii credeau bucurosi tot ce le spuneau acești povestitori greci, cari confundau și ei istoria cu fabulele; așa, vorbeau despre călătoriile lui Odiseu și ale lui Enea în Italia, despre origina grecăscă a cetății Roma, despre regi, eroi și Zeii lor proprii. Astfel s'a întâmplat că istoria cea mai veche a Romei ni se înfățișază, în povestirile istoricilor romani cari vin mai târziu și ale celor greci, ciuntită și încurcată, și abia acum, după atâtea vécuri de când s'a stins acest popor istoria lui póte fi întru cât-va pătrunsă și înțelésă.

CARTEA A DOUA

TIMPUL MARILOR RĂZBÓE ȘI CUCERIREI ESTERNE

264—133 în. de Chr.

PARTEA ÎNȚAIA

Războiele din apus și urmările lor. Roma și Cartagina.

264—200.

CAPITOLUL I.

Primul război punic. Urmările lui pentru Roma și Cartagina.

264—218 în. de Chr.

„Ce câmp de luptă pentru Romani și Cartaginezi lăsăm în urma noastră“, se zice c'ar fi exclamat Piru când părăsi Sicilia, ca să-și încerce norocul pentru a doua oară în Italia. Această prevestire avea să i se împlinescă. În Siracusa, în mijlocul împrejurărilor nefericite cari deteră peste Sicilia în urma neizbândeii lui Piru, se ridicase un tânăr oficer, *Hieron*, după cum se întempla adese-orî, în această cetate desorganisată, că republica și tirania se schimbau pe rând în răstimpuri scurte. Acest Hieron voia să se facă vrednic de coróna regescă, scăpând cetatea Siracusa de vecinătatea supărătoare și de jafurile cetelor de mercenari cari, sub numele de *Mamertini* sau fii ai lui Marte, se aședaseră în Mesana. Aceștia, strâmtorați, se împărțiră în două partide: unii voiau să ceară ajutor de la Romani, alții, cari se temeau de Romani, de când aceștia pedepsiseră atât de aspru pe răsculații din Regiu, credeau că era mai bine să ceară ajutorul Punilor. Partida Romanilor învinse, și trimise fără întârziere o solie la Roma. Această solie puse senatul roman într'o mare încurcătură: dacă îi încuviința cererea, ar fi însemnat să dea ajutor tovarășilor de jafuri ai soldaților romani revoltați din Regiu, și în același timp

Solia Mamertinilor.

să se învrăjbească cu Cartaginezii; căci ea ar fi vădută cu ochii reii în mâinile Romanilor importanta cetate Mesana; dacă i-o respingea, silea pe Mamertini să intre în alianță cu Puni, lăsa în mâna acestora cel-alt capăt al strâmtoarei siciliene, și Romanii ajungeau *vecini* cu Cartaginezii.

Cartagina.

Ast-fel sta problema pe care cei din Roma trebuiau să o cumpenească bine, căci, în adevăr, cetatea Cartagina nu era un dușman de rînd. Cu vre-o sută de ani înainte de întemeierea Romei, fenicienii tirieni cumpăraseră de la barbarii indigeni o bucată de pămînt la punctul cel mai bine situat de pe țărmul Africeii de nord, lângă rîul Bagrada, și își întemeiaseră acolo „noua lor cetate”—acesta e înțelesul cuvîntului Carthago.—Această cetate, bine situată, pe un teren roditor, ajunse, în scurt timp, într'o stare înfloritoare. Pe la anul 450 imigrații puni se scăpară de plata datorită indigenilor, ale căror sate le cuceriseră cu încetul, împingînd în același timp tot mai mult semințiile sălbatice nomade de la țărmuri spre hotarele pustiei Sahara. Incepură să porțe un negoț întins peste întreaga jumătate despre apus a mării mediterane, întrecîndu-se cu Etruscii și cu Grecii; ba trecură chiar peste strâmtoarea de la Gibraltar, și înaintară atît de departe, încât abia după două mii de ani, descoperitorii îndrăzneții din vîcui al XV-lea putură să calce pe urmele lor. Puterea lor crescă și mai mult cînd, după căderea cetății Tiru (332), ridicarea cetății Alexandria din Egipt, începu să veștejiască înflorirea patriei-mume de la răsărit. In curînd Africa rîmase partea cea mai neînsemnată a puterii lor. In Spania, în Sardinia, începură să ocupe țărmuri întinse, întemeiînd colonii, iar în Sicilia să începe între dînșii și între Grecii o luptă înverșunată pentru posesia acestei frumoase insule. De repetite ori oștile lor au înaintat pînă sub zidurile Siracusei, și erăși stăpînitorii victorioși ai acestei cetăți au pătruns pînă aprîpe de zidurile cetăților punice. Insulele din jurul Siciliei, precum și importanta insulă stîncosă Malta, eră în mâinile lor; cu tôte acestea, căile lor purcedeau în pace alătura cu ale politiceii romane, și abia acum aceste drumuri amenințau să se încrucișeze și să se încurece.

Constituția cetății era republicană. Doii Regi, sau suffeți (judecători), aleși pe cîte un an stau în fruntea statului; puterea supremă era în mâinile unui *consiliu al bătrînilor*, senatul,

care număra 28 de membri. Supravegherea asupra acestui consiliu și asupra statului întreg, o avea consiliul, egoist și neîncredător, al celor *o sută patru*: o instituție care ne arată spiritul bănuitor și îngrijit al clasei stăpânitoare, a neguțătorilor, care se temea de regenții ei proprii, de comandanții oștirilor, de populația capitalei ce creștea cu o răpedieciune enormă. Cetățenii se pare că în realitate nu luau parte de loc la conducerea afacerilor statului, cu toate că se întruneau în adunările lor populare; familiile fruntașe stăpâneau prin mituire și prin influența banilor, cari, aci în marea cetatea comercială și industrială mai mult de cât ori unde, însemna în același timp și puterea. Cartagina era acum, fără îndoială, cea d'întâiu putere maritimă din apus, după ce puterea maritimă a Etruriei căduse de mult în decadență, a Siracusei era sfărâmată, ér a Romanilor intrase în o perioadă de stagnație. Izvórlle materiale ale cetăței erau nenumărate; cu banii și cu creditul ei putea, pe lângă puterea maritimă, să își procure, după trebuință, o putere teritorială cât de mare. Mercenarii se găseaú pe atunci cât de mulți; marele târg unde se recrutaú acești mercenarii pentru legiunile străine era la țermul despre miază-zi ai Laconiei, la capul Tenar. Cartaginezii îi echipaú din arsenalele lor, tot-d'a-una pline, și le puneau în fruntea comandanți puni. O armă înfricoșătoare de care se foloseau erau elefanții; în apropierea Cartaginei se aflaú grajduri în cari puteau se încapă până la trei sute. Cetatea Cartagina trebuie să fi avut pe atunci o privesite strălucită și măreță, cu comerciul ei uriaș și cu stradele ei cari se prelungeau nesfârșit, cu caravanele nenumărate cari intraú și eșeau din cetate, cu mulțimea corăbiilor din porturile ei; acesta este însă singurul loc ce se cuvine, între popórele pământului, acestui popor de neguțători fórte harnic, dar și fórte egoist. Obiceiul barbar de a jertfi ómeni în cinstea idolului lor cu brațe de foc, Moloch, îl păstrasera încă neatins. Pe supuși îi exploataú cu totă neîndurarea unei lacomii meschine; o prăpastie adîncă, o ură neîmpăcată de rasă despărția pe acest popor semitic, sinistru, ascuns, perfid, brutal, de semințiile cu o cultură mai deosibită și mai nobilă din Elada și din Italia.

Puniú, cu marea lor putere maritimă și cu bogăția lor enormă erau așa dar nisece dușmani primejdioși; ea vecinii însă, ar fi

Războiul in-
cepe.

fost și mai primejdioși : această convingere puse capăt nehotărîrei Romanilor. Cu o energie vrednică de laudă, ei preferiră să începă mai bine îndată lupta, care mai curînd saü mai târziu ar fi ajuns inevitabilă. Senatul, după lungi desbateri, lăsă pe popor să chibzuiască dînsul ce va crede cu cale. Cetățenii se adunară în comiții centuriate pe câmpul lui Marte, unde totul părea că îndemna pe Romani să iea o hotărîre energetică. Quiriții, purceseră la vot înarmați, cu stégurile în frunte, în ordine militară, centurie după centurie, clasă după clasă ; când se sfârși votarea, consulul care presida se sculă și anunță poporului că cetățenii au hotărît să dea Mamertinilor ajutorul cerut. Această hotărîre însemna : *războiul cu Cartagina*.

a) 264—256
in Sicilia.

Teatrul celui d'întăiu act, al acestui războiî îndelungat, a fost Sicilia (264-256). Urmarea nemijlocită a hotărîrei de a se da ajutor Mamertinilor a fost că Regele Hieron se uni cu Cartaginezii împotriva Romanilor ; ér când tribunul militar C. Claudiu ajunsese cu avangarda romană în Regiu, Mamertiniî îi trămiseră vorbă că mulțumesc Romanilor pentru ajutorul pe cari voiaü se le dea, dar că nu mai au trebuință de dînsul, pentru că Cartaginezii mijlociseră o pace între ei și Regele din Siracusa. Cartaginezii intraseră în Mesana, unde partida lor ajunsese acum de asupra ; cu tóte acestea tribunul roman cutéză totuși să trecă dincolo, și după doué încercări și izbuti, puse mîna prin vicleșug pe conducătorul armatei cartagineze, Hanone, care, pentru că voia să ascundă ruptura pe față cu Romaniî, făcu greșela să trimetă singur ordinul de plecare corpului seü de armată care staționa în Mesana. Cea d'întăiu izbândă era câștigată. Atunci trecu și consulul anului 264, *Apiu Claudiu Caudex*, cu corpul principal al armatei în Sicilia, ajunsese fără să i se întempe nimic, până la Mesana ; bātu pe Puni și pe Siracusani cari într'aceea se adunaseră din nou și porniseră împotriva Mesaneî, și liberă ast-fel pe Mamertiniî cari acum deveniseră Romaniî.

Cel d'întăiu pas peste hotarele Italiei era făcut. In anul 263 Romaniî trimiseră pe amînduoî consulii cu patru legiunî în Sicilia. Unul, *M. Valeriü*, dobândi în urma învingerilor sale purtate asupra Cartaginezilor și Siracusienilor aliați, connumele *Mesala*. Înțeleptul Hieron începu să prevađa voința sórteî și trecu în partea Romanilor ; esemplul lui parte 'l preîntempi-

naseră parte 'l urmară cele mai multe mici cetăți grecesci. Chiar și fortăreța cea mai de căpetenie a Cartaginezilor de la miază-zi, puternica *Akragas*, cădu în mânilor Romanilor după un asediū de șapte luni ținut cu o stăruință adevărat romană. Dar fără o flotă era cu neputință să se câștige o biruință hotărîtoare asupra puternicei cetăți punice de pe mare. Romanii, cu obicinuita lor energie, făcură ceea ce le impunea împrejurările. Iși construiră o flotă de o sută de vase cu cincî rînduri de lopeți, și două-zeci cu trei rînduri; încă de pe uscat marinarii se deprindeau cu mînuirea lopeților. In anul 260 C. Duiliū și Cn. Corneliū putură să plece pe mare cu această flotă. Cele șapte-spre-zece corăbii ale celui din urmă au fost încunjurate, în drumul lor spre Mesana, în portul Lipara, și silite să se predea; la Mile (NE) însă se întîlniră cele două flote mari; aci se întîmplă cea d'întăiu luptă maritimă mai însemnată (260). Cartaginezii se încredeaū în superioritatea manevrărei lor; corăbiile lor cu cincî rînduri de lopeți înconjură corabia dușmană și pîndiaū momentul în care puteau să și repedă corăbiile, asupra celor dușmane, cu ciocul ascuțit de aramă înainte, și ast-fel se le zdrobescă. Această stratagemă însă, de astă dată, n'avea să izbutescă. Corăbiile romane erau munită cu poduri mișcătore cari aveau la capătul lor din'ainte un cârlig ascuțit, căruia Romanii 'i ziceau: corbul. Corabia cartagineză încerca să și împlinescă stratagama; când ajungea însă destul de aproape, podurile mișcătore ale corăbiilor romane se lăsaū în jos repede și țineau în loc cu corbul lor corabia dușmană; soldații romani treceau peste pod, două câte două, și ast-fel lupta dintre corăbii se prefăcea în o luptă între soldați, în care Romanii erau superiori. Această primă victorie maritimă a Romanilor a fost strălucită. Din 130 corăbii ale Cartaginezilor 50 au fost cufundate; un preț și mai mare au însă pentru Romani impresia morală ce o făcu la Roma, la Cartagina și pretutindenī, această biruință a lor asupra celei mai de frunte puteri maritime din tōtă lumea de atunci. In anii următorii Romanii atacară posesiile Cartaginezilor din Sardinia și Corsica, cuceriră câte-va locuri în Sicilia, altele fură apărute cu succes de Cartaginezi; o luptă maritimă la Tindari rămase nedecisă (257). Romanii rămăseseră învingători în est, dar în vestul insulei Cartaginezii și păstraseră poziția lor precumpnitore; fortărețele de lângă mare

n'au putut fi luate cu nici un preț; Romanii vădură că trebuiau să 'și pună toate silințele ca să provoace o schimbare hotărîtore în acest greu război. Trebuiau să caute să lovească pe dușman în inimă; această sarcină 'și o luară asupra lor consulii anului (256) *Atiliū Regulu* și *L. Manliu*, trecând în Africa.

b) 256—254
in Africa.

Astfel se începu partea a doua a războiului (256—254). O luptă pe mare la Eknomos (S) deschise Romanilor drumul spre Africa. Ce doi conducători ai expediției formaū unghiul ascuțit al unui triunghiū, ale cărui laturi și basă le forma întreaga flotă romană, compusă din trei escadre și câte-va corăbii de rezervă. Cartaginezii, prefăcându-se că se retrag, isbutiră să despartă acest triunghiū: astfel se începură de o dată trei lupte deosebite, cari ținură mai mult timp. In cele din urmă corăbiile comandanților, și cele d'întăiū două escadre, se întorseră, după ce puseră în adevăr pe fugă centrul flotei cartagineze, și dând ajutor escadreii a treia și corăbiilor de rezervă cari fuseseră strâmtorate de dușman, respinseră și aripa stângă cartagineză după o luptă crâncenă, în care 330 corăbii romane aū stat în fața a 350 corăbii cartagineze; astfel biruința rămase a Romanilor. După ce 'și reparară corăbiile, Romanii ajunseră apoi neturburați în Africa și cuceriră cetatea Clupea, pe când flota cartagineză se pregătea să apere punctele din apropierea capitalei. Romanii începură atunci un război de pustiire; cu o desevêșită lipsă de prevedere, unul din consuli, *L. Manliu*, se întorse cu o parte din trupe în Italia, lăsând în Africa pe colegul său *Atiliū Regulu* cu patru-zeci de corăbii, 15,000 oameni pedestrii și 500 călări. Chiar și după ce rămase singur, *Regulu* mai repurtă câte-va biruințe. Populația Libiei ura din suflet pe *Puni* cari făcuseră din capii țerei niște vase ai lor, și cetățile libiene treceaū cu grămada în partea Romanilor. Cartaginezii n'aveaū conducători; astfel *Regulu* ajunse până în apropierea Cartaginei unde mai repurtă o victorie, care l făcu să câștige însemnata cetate *Tunes*; acesta îndemnă pe de altă parte și pe semințiile nomade din pustie să se scôle împotriva Cartaginezilor. Aceștia se dădură învinși și cerură pace. Inșă condițiile pe cari le puse *Regulu*, cari 'și prețuia prea mult biruințele, eraū prea grele. Nici daca ar fi cucerit cetatea, consulul roman n'ar fi putut cere mai mult; căci el cerea supunere necondiționată și încheierea unei alianțe

neegale. Aceste pretenții esagerate redeteră Punilor tótă energia perdută. Puseră în fruntea armatei pe spartanul *Xantip*, un iscusit comandant grec; această armată se compunea numai de 12,000 ómenî pedestrii, avea însă o cavalerie puternică de 4,000 ómenî, și 100 de elefanți. *Xantip* se aședă cu această óste pe câmpia de lângă Tunes; Romanii primiră lupta cu multă ușurință, fără să'și asigure cel puțin retragerea în Clupea. *Xantip* aședă în fruntea óstei, la mijloc, linia elefanților, după dênșii pedestrii cartagineză, la drépta și la stânga acestui centru mercenarii, iar la aripî călăreții. Conducătorii elefanților începură să'î mîne înainte; legiunile romane trecură pe dinaintea liniei lor, atacară pe mercenarii din aripa dréptă și 'î respinseră; de asemenea și centrul aședat mai jos resistă la atacul elefanților; o parte din pedestrii romană rězbi printre elefanți până în fața pedestrii cartagineze. Aici însă 'î aștepta o luptă nouă cu șirurile încă întregi ale acestor trupe; cavaleria cartaginezilor cu mult mai superióră se repeđi înainte de la amêdouê aripele de o dată, după ce de la începutul luptei chiar zdrobise pe călăreții romani; atacate din față, copleșite de cele două aripî, împinse de la spate, legiunile romane erau pierdute. Acei cari se încercară să fugă pe câmpul deschis nu putură să scape; chiar Regulu căđu în mâna dușmanilor, și din tótă óstea romană numai 2,000 de ómenî putură să se retragă în Clupea (255).

Espediția din Africa nu izbutise; teatrul rězboiului se strămută iarăși în insula pentru care începuse rězboiul, în Sicilia (254—241. Romanii încep rězboiul în anul următor cu o victorie pe mare la promontoriul hermaic în Africa; nu se folosiră însă de această învingere de cât ca să mântue pe cei 2,000 romani din Clupea, iar când se întórseră, o furtună le sdrobi flota în apropiere de Camarina (S), așa încât din 264 corăbii, numai 80 aũ putut fi mântuite. Indată 'și aũ construit însă o nouă flotă din 220 corăbii; în același an izbutiră să euceréscă din mâinile Punilor cea mai însemnată fortăreță a lor din nordul Siciliei, *Panorm*. Consulii anului următor trecură éráși în Africa, dar nu putură face nimic, și la reîntórcere îi întâmpină éráși îngrozitorul aliat al Cartaginezilor, furtuna, și le sfărâmă mai bine de 150 corăbii de stâncile Lucaniei. Romanii părăsiră atunei rězboiul pe mare. Puniî avură și dênșii imprudența

o) 254—241
în Sicilia.

să 'și țină în nelucrare flota care le făcea cheltueli prea mari. Idată se dovedi superioritatea Romanilor: proconsulul lor Ceciliu Metel repurtă, la 250, o victorie strălucită asupra cartaginezului Hasdrubal, sub zidurile cetăței Panorm; o mulțime de elefanți cădură în mâna Romanilor. Cea d'întâiu urmare a acestei învingeri fu că Puni trimiseră o solie la Roma, în care era și marele lor prizonier Regulu. Senatul avea să hotărască mai întâiu cestiunea schimbului prizonierilor, care putea să pregătască calea împăcării. Regulu avu mărinimia să abată pe Romanii de la învoirea cu acest schimb, și prin urmare, de la primirea păcei cu condițiile propuse de Cartaginezi. El se întorse apoi în Cartaginea, unde și muri curând după acesta. Familia sa, creșdând că mórtea lui a provenit din maltratările Cartaginezilor, 'și rěsbună cumplit asupra nobililor Puni pe cari statul îi dedese ca ostatici pentru siguranța rudeniei lor prizoniere în Cartagina. Acéstă procedare nedemnă ajungěnd însě la cunoșcința stăpânirii din Roma, ea interveni și trimise familiei din Cartaginea rěmășitele unuia din cei doi Puni, care murise din cauza chinurilor, dovadă că guvernul roman nu atribuia nici o vină celui cartaginean în ce privea mórtea lui Regulu, și că aměndouě aceste state purtau rězboiul nu ca nisce barbari, ci ca nisce popóre civilisate. Tóte aměruntele ce se povestesc despre torturile rafinate cu cari se dice că ar fi fost omorât Regulu nu s'au țesut de cât mai târđiu pe baza unei știri neadevěrate.

Incercarea de a se face pace nu izbutise; consulii romanii plecară din nou în Sicilia ca să începă asediul puternicei cetăți *Lilibeu*, cea din urmă fortăreță a Cartaginezilor în insulă, și pe care în zadar se încercase s'o cucerescă Piru. Rězboiul se ținu în jurul acestei cetăți, dar fără noroc pentru Romanii. O încercare de a lua cetatea prin vicleșug nu izbuti; o flotă cartagineză, trimisă ca să despresore cetatea intră cu o mare eutezare în port, salutată cu entusiasm de mulțimea adunată pe ziduri; îndrăzneții corăbieri țineau deschisă comunicația între *Lilibeu* și *Drepana*; soldații din cetate făceau eșiri vitejesci și o dată deteră foc tuturor întăririlor construite de Romanii. Cu mult mai grea fu însě perderea, pe care o suferi consulul *P. Claudiu Pulcher*, la *Drepana*. Mai târziu s'a atribuit acéstă nenorocire faptului că, Claudiu, în ziua destinată pentru ple-

care, poruncind să se dea nutreț *găinelor sfinte*, și acestea nevoind să mănânce, nu numai că n'a voit să bage în sémă acest semn prevestitor de rele, dar a poruncit să se arunce găinele sfinte în mare, cu vorbele impii: „să le dăm să bea, dacă nu vroese să mănânce“. Când ajunse apoi cu flota în apropierea Drepanei ca să ți taie comunicația pe mare, găsi acolo pe comandantul Drepanei Aderbal, pregătit, care folosindu-se de astă dată de superioritatea în manevrare a Cartaginezilor, împinse corăbile romane spre țerm și le sili aci să primescă o luptă neegală. De repetite-ori corăbiile cartagineze reînouriră atacul împotriva celor romane, cari nu mai puteau să se retragă. De abea 30 de corăbii putură să scape trecând, una câte una, de alungul țermului; pe celelalte 93 consulul le lăsă în mâna Cartaginezilor cu tot ce era pe ele. O furtună nimici și flota celui-l'alt consul al anului 249 la Camarina; ast-fel Romanii părăsiră iarăși războiul pe mare. Pe uscat însă 'l continuară, și încă în același an ocupară fortăreța Erix (NV). În cei șase ani următori (248—242) nu se întâmplă nici un eveniment mai însemnat, dar lupta nu încetase; sfârșitul nu i se putea prevedea încă. Un istoric vechi compară această perioadă a războiului cu lupta înverșunată a două cocoși, cari se mai bat încă și după ce 'și au smuls toate penele, până când unul dintre dênșii cade mort. Generalul oștirea cartagineze a fost în acești ani un tînăr comandant, foarte talentat, *Hamilcar*, zis Barca, („fulgerul“), care izbuti, prin superioritatea sa personală, să câștige devotamentul și să însufle sentimente rășboinice mercenarilor, în cari nu se putea pune multă încredere; căci alt-fel puțin le păsa lor de sórta țerei pentru care se băteau. El se întări pe stânca Heirete lângă Panorm, care, cădënd din toate părțile pieziș, are pe culmea ei o suprafață plană pe care se pôte zidi. De aci, acest cutezător căpitan, atacă în mai multe rînduri trupele romane, aducëndu-le multe stricăciuni; ba izbuti chiar să recucerescă cetatea Erix, și pôte că i s'ar fi prezentat mai curënd sau mai târziu, ocazia să trecă de pe stânca lui, bine alésă, în Italia, cu armata pe care spera să 'și o adune. De o cam dată însă se mulțumia să facă, din când în când, expediții de pustiire pe cósțele Italiei. Tesaurul din Roma era secăt cu desevêșire; statul părea că nu mai are forța să sfârșescă acest războiul îndelungat printr'o ultimă lovitură în con-

tra dușmanului, de asemenea secat de puteri. Atunci patriotismul particularilor împlini ceea-ce statul slăbit nu mai putea să facă. În anul 242 se construiește, prin contribuția de bună voință, o nouă flotă de 200 corăbii, și onoarea de a o conduce se dă consulului din acel an, *C. Lutațiu Catul*. El începu din nou asediul Drepanei, și în anul 241 găsi ocazia să câștige o învingere hotărâtoare asupra dușmanului, lângă *insulele egate*. Flota cartagineză pornise cu scop să ducă trupelor din Erix provizii, să ia pe Hamilcar pe bord, și în urmă să atace flota romană. Lutațiu află de acest plan, tăie drumul corăbiilor dușmane încărcate peste măsură, și parte din ele mănate pe valuri de lopătari puțin deprinși. Ast-fel le sili să primescă o luptă neegală care se sfârși cu o înfrângere desăvârșită a Punilor. Aceasta a fost cea din urmă luptă decisivă în acest lung război (241).

Hamilcar
Barca, Pace.

Cartaginezii împuterniciră pe Hamilcar să între în tratări de pace cu Romanii. Acesta, în înțelegere cu Lutațiu, încheie un tratat de pace, după care Cartaginezii aveau să renunțe la Sicilia precum și la toate insulele dintre Italia și Sicilia, — să promită că nu vor încerca să atace Siracusa, — să plătescă 2,200 talanți eubeici în termen de două-zeci de ani, și să libereze fără nici o condiție pe prizonierii romani. Poporul roman ridică suma despăgubirei de război la 3,200 talanți eubeici (20,625,000 lei); încuviință celelalte condiții ale păcii, și astfel se puse capăt de o cam-dată luptei înverșunate dintre cele două mari puteri ale apusului, după ce ținuse aproape două-zeci și patru de ani (241).

CAPITOLUL II.

Sardinia romană. Răscolă mercenarilor. Războiele cu Ilirii și cu Galii. Relațiile cu Grecii.

(241—218 în. de Chr.)

Provincia
Sicilia.

O nouă cale se deschise poporului roman cu acest război și cu această pace. Pentru întâia-ori și întinsese puternicul său braț peste hotarele naturale ale Italiei; și pe când Regele Hieron

și păstră micul său teritoriū neatins și neatârnat, cele-l'alte părți ale Punilor intrară cu Romanii într'o legătură nouă. Sicilia deveni prima *provincie* romană. În fruntea administrației acestei provincii sta un guvernator, sau *pretor*, trimis din Roma cu un număr anumit de trupe. Cel d'întâiu funcționar al său, *cestorul*, ales ca și dînsul de popor în comițiile centuriate, era însărcinat cu strîngerea dărilor și alte venituri. Ajunsesse un obiceiū ca suma acestor venituri să se arendeze de mai nainte; la Roma, o societate de capitaliști își lua îndatorirea să verse înainte în tesaurul public suma fixată în întregul ei, primind în schimb împuternicirea să încaseze pe séma lor veniturile provinciei în parte și conform cu legile făcute în această privință; acest sistem, mai târziu, a dat naștere la abuzuri mari.

„Sicilia,“ ȃice Cicerone, a învățat mai întâiu pe poporul nostru, ce frumos este a domni asupra națiilor străine.“ În adevăr, sfârșitul norocos al unui războiū atât de îndelungat, de primejdios și de schimbător, nu putea să nu inspire poporului învingător un sentiment de îndrăznélă și de mândrie, să 'l facă doritor de a 'și manifesta puterile sale de stăpînitor în ori-ce împrejurare. Ast-fel el dă o dovadă puțin nobilă de pofta de stăpânire ce 'l cuprinsese, cu câți-va ani mai târziu, la 238, când profitând de încurcăturile în cari ajunsese Cartagina, puse mâna pe *Sardinia* și *Corsica*, și interpretă astfel cu sabia pacea lui Lutațiū.

Guvernul cartaginez, pe atât de sgîrcit pe cât și de neprevădător, nu chemase pe mercenarii săi din Sicilia pe rînd ca să le plătescă și să 'i concedieze, după cum voise comandantul din Lilibeum, ci lăsă să se adune întréga mulțime a mercenarilor în Africa. Apoi, comițînd o imprudență după alta, trimise pe mercenarii cu tot ce aveau cu dênșii în cetatea Sica. Aci mulțimea, compusă din ómeni din tóte țerile, vėdu ce putere îngrozitoare are în mâinile sale, și începu să 'și sporéscă pretențiile în loc să și le mai micșoreze, după cum cereau trimișii senatului cartaginez. De aci să născu o rėscólă îngrozitoare, care află un sprijin puternic în ura adîncă a cetăților libiene și a întregii populații indigene, împotriva cetăței stăpânitoare. Guvernul încercând să intre din nou în tratări cu mercenarii, nu făcu de cât să dovedéscă acestora neputința și frica ce 'i cuprinsese. Rės-

Sardinia și
Corsica, ro-
mane.

côla creștea din ce în ce; în curînd ea s'întinse și asupra Sardiniei, unde mercenarii începură să se despăgubescă de sumele ce pretindeau de la Cartaginezi, jefuind pe locuitori. Conducătorii glótei de mercenari din Africa o țineau strînsă împrejurul stégului lor sângeros, prin o domnie despotică și teroristică și prin crime înfiorătoare comise împotriva prizonierilor cartaginezi. Libienii răsculați puseră și ei mîna pe însemnatele cetăți Utica și Hipacrete. Un bărbat mîntui cetatea din această îngrozitoare primejdie: același care fusese într'un rînd și spaima Romanilor. Geniul marelui Hamilcar izbuti să țină piept acestor puteri sêlbatice. S'è zice cã 40,000 de mercenari au cãdut în mãcelul înfiorãtor prin care se puse capãt acestui rãzboi primejdios. Tot el supuse și cetãțile libiene rãsculate. Cartaginezii s'è pregãtiau acum s'è recucerescã și Sardinia, a cãrei populație, într'aceea, alungase pe mercenari. Romanii însè, cari la început avuseserã o purtare lealã și nu sprijiniserã rãscóla, — ba îngãduiserã chiar Cartaginezilor s'è recruteze ostași pe teritoriũ italic, — și schimbarã de o datã gîndul. Ocasia de a mãi rãpi din mãnile Cartaginezilor o pradã era prea ispititoare. În anul 238 Romanii ocuparã insula Sardinia sub pretextul, neîntemeiat, cã pregãtirile pe cari Cartaginezii le fãceau pentru recucerirea insulei erau îndreptate împotriva Romei. În zadar Cartaginezii trimiserã o solie la Roma; ei furã amenințați cu rãzboiũ și solii cartaginezi trebuirã s'è aducã aminte Romanilor cã cel mãi comun simț de onestitate le-ar impune în acest cas îndatorirea de a înapoia amîndouë insulele, — cã ar fi un lucru rușinos a lua și prețul și a opri și marfa. În cele din urmă Romanii luarã o atitudine mãi pacinicã; s'è folosirã totuși de strîmtorarea în care s'è aflau Puniĩ ca s'è le stórcã din nou bani, èrã Sardinia rãmase perdutã. Romanii începuserã și dînșii s'è cãntãrescã cu mësura, pe care o aruncase odiniorã cãpetenia Celtilor în cumpenã, când ei însiși trebuirã s'è și rãscumpere cu aur cetatea dãrîmatã.

Perderea era adînc simțitã pentru Cartaginezi. Hamilcar sciu însè s'è le deschidã o altã cale de cãștiguri și de biruințe, de la care Romanii nu i puturã împiedica, de o cam datã, cãci s'è vedurã ei însiși încurcați în douë rãzboe fôrte serióse, — cu *pirãtũ ilirieni* din marea Adriaticã, și cu vechii dușmani ai numelui roman, cu *semințile celtilor* de la Pad.

Cei d'întâiū, cari locuiaū în insulele ilirice și dalmatice, din fața gurilor rîului Padu și a țermului piceu, erau pe atunci aceea ce au fost în zilele noastre,—'nainte de cucerirea Algeriei de către Francezi, —statele piraților din Africa de nord. Luntrile lor nimiciaū orî-ce siguranță pe marea Adriatică; jefuiaū, de multe ori în unire cu cete de Galî, cetățile din Epir, și Epirotii, ca și Acarnanii, cari nu erau îndeajuns sprijiniți de confederația acheică și etolică, în ale căror mâni slabe era încredințată apărarea intereselor grecesci, se vedură nevoiți să închee alianțe și învoeli grele cu pirații. Romanii, cari de la umilirea Tarentului și de la întemeierea coloniei *Brundusiu* (244) încôce ajunseseră cea d'întâiū putere în marea Adriatică, și cunoscură chemarea și interveniră. Solia pe care o trimiseră la Ilirieni, a fost primită de regina Teuta, sub care prădările și ajunseseră culmea, cu o semeție barbară. Ea nu putea—acesta e răspunsul pe care l dete soliei— se opréscă pe Ilirieni ca să nu se foloséscă de mare așa după cum se deprinseseră din timpurile cele mai vechi. Unul din solii care îi răspunde că Romanii vor sci să îi învețe a se folosi altfel de dînsa, plăti cu viața sa acéstă îndrăznelă neuegetată. Pirații, mai neînfrînați de cât or când, puseră mâna pe Corcira, după ce alungară cele zece corăbii ale confederației acheice, acéstă umbră tristă a puterei maritime grecesci de odinióră. Romanii și pregătiră atunci flota lor. Corăbiile iliriene se risipiră curînd în fața celor 200 de corăbii romane; pirații, reduși la extremitate se vedură siliți să închee o pace prin care se puse capăt meseriei lor. Fură constrênși să plătescă un tribut și li se interdise să se arate din jos de cetatea Lissu, cu mai mult de două corăbii și acelea nearmate. Tot de-o-dată cetățile Corcira, Apolonia și Dirhachiū se întrupară în confederația romană.

O solie romană plecă să facă cunoscut Grecilor acest tratat care asigura, mai cu sémă, linisea și negoțul lor. Acéstă biruință binefăcătoare făcu să se stabilească raporturile cele mai prietenesci între aceste două mari popóre civilisate ale lumii vechi. Grecii din Corint dederă Romanilor dreptul onorific de a participa la jocurile isthmice, cei din Atena, de asemenea, la misteriele lor eleusinice. Romanii împliniseră în adevăr o operă folositoare. Chemarea lor era să țină în frîu semințiile

Războiul cu
Ilirii.
230—228.

Un nou
război cu
Celții.

barbare și semibarbare cari amenințau statele civilisate, și nu făceau de cât să completeze biruința câștigată împotriva piraților, întorcându-și armele și împotriva jefuitorilor de pe uscat, împotriva *semințiilor celtice*, și încercând să îi morie, să îi ingenuchie sub brațul lor energie și binefăcător.

Între Alpi, Apeninii de mijloc și marea Adriatică, în frumoasa câmpie a Italiei de nord, locuia semințiile celților italiei, dintre cari cele mai de căpetenie erau: *Boii* spre miază-zi și *Insubrii* spre miază noapte de la râul Padu. Satele lor erau răspândite peste totă țara; în pădurile seculare de stejari, cu cari era acoperită o parte din câmpie, pășeau nenumăratele lor turme de porci; căci ocupația de căpetenie a acestor nemuri era crescerea vitelor, și puțina agricultură a lor abia scotea din acest pământ bogat cele trebuincioase pentru hrană. De aci ei luaseră parte la marile lupte din Italia. Romanii au avut să se lupte cu mercenarii recrutați din aceste ținuturi în Sicilia și în Africa, și din când în când, una sau alta din semințiile lor năvălia ca o vijelie pustiitoare asupra ținuturilor înfloritoare ale Etruriei sau Umbriei. Prada o duceau apoi în satele și colibele lor, unde adese-ori se întâmpla că la împărțirea ei se iscau certuri și bătăi sângeroase între căpetenii și chiar între seminții întregi. Întinderea necontenită a Romanilor, întemeierea coloniilor romane *Sena* (289), *Arimin* (268), și altele, în apropierea țării lor, nu le venia la socotelă, și strîmtorați în libertatea lor seltatică, cetele lor începură să năvălescă erăși, peste Alpi, în frumoasa țară de la miază-zi. Acum, când Italia era unită sub supremația Romei și când marea cetate Cartagina, — ale cărei bogății erau bine cunoscute în palatele primitive ale căpeteniilor din țara Celților, — era biruită de vechii dușmani de la Alia, (cari au trebuit să jöce de sigur un rol mare în cântecele barzilor lor, celți) le venise și lor rîndul să se bată pe socotela lor: ast-fel de la anul 238 încöce ei începuseră să dea erăși de lucru Romanilor.

Romanii împărțiseră, la anul 232, pământul Senonilor în ogöre cu scop ca să așede aci colonii noi de cetățeni romani; prin aceste erau amenințați mai cu sémă Boii. Aceștia, dimpreună cu Insubrii, (cele mai puternice două seminții ale Celților), se uniră cu o altă seminție de pe albia Ronului. La anul 225 năvăliră peste munți în cete numeroase de bărbați, mercenarii, lăncierii

Iacomii de pradă și puseră în mișcare întregă Italia de la Alpi până la marea tarentină. Poporul din Roma era cuprins de o groză mare; ca să se liniștească trebui să se aducă o jertfă întunecatelor și deșartelor sale credințe. Mulțimea auzise că un oracol a proorocit că nisece Galii vor ajunge în stăpânirea pământului Romei. Ca să se împliniască această prooroceire și Roma totuși să rămână a lor, Romanii îngropară de vii un bărbat și o femeie, amândoi Galii, pe una din piețele Romei și îi puseră astfel în posesia pământului Romei, dând prooroceii acest înțeles plin de cruțime. Să făcură pregătiri grabnice și Italia întregă se arătă de astă-dată gata să se adune împrejurul stégurilor Romei împotriva jefuitorilor Galii, dușmanii comuni ai tuturor. Amîndouă armatele consulare porniră în Etruria, unde năvălise deja o oște a Galilor de 50,000 pedestri, 20,000 călăreți și luptători în care. După ce această oște strînse o pradă bogată se aședă în apropierea cetății Clusii. Unul din cei doi consuli, *Emiliu Papu* plecă cu oștea din Ariminiu și îi atacă în coste; Galii începură să se retragă urmăriți cu înviersunare de trupele romane cari se adunaseră în Etruria sub comanda unui pretor; apoi se opriră de o dată, întâmpinată aceste trupe, și le risipiră în toate părțile. Emiliu primi, prin pădure, scirea despre primejdia în care căduse rămășița aceluși corp nenorocit și porni fără întârziere înainte. Când Galii vedură focul castrelor oștirea consulare, căpeteniile lor ținură un consiliu de război. Lucrul cel mai însemnat li se părea să și asigure prada; hotărîră dar să se retragă pe lângă țermuri. Porniră într'acolo, dar retragerea nu le mai era deschisă: cel-l'alt consul al anului, *C. Atiliu*, care se afla cu oștea în Sardinia, trecuse în urma unui ordin al senatului în Italia, și debarcase la Pisa, în sus dar de ținutul în care se afla oștea Galilor. El plecă apoi în jos pe același drum pe care Galii porniseră în sus. Aceștia ajungînd la *Telamon*, aflară de la nisece prizonieri trista veste; nu mai era nici o îndoială, erau apucați între două armate consulare; nu le mai rămânea de cât vitejia sêlbatică în care și puseră totă încrederea.

Se aședară în linie de bătae. Gesații și Insubrii împotriva lui Emiliu, Tauriscii și Boii, spre nord, împotriva lui Atiliu; la aripă carele de transport și de luptă, la mijloc bagagele și prada. Consulul Emiliu (de la sud) vedîndu-i că se aședă în

ordine, ghici ce se întâmplase; strigătul de război al Galilor și răsunetul bine cunoscut al cornurilor romane deteră semnalul luptei. Pe când în óstea lui Atiliú, consulul însuși cădu, chiar de la începutul luptei, de cea-l-altă parte erau strîmto-rați rău. Plóia de săgeți romane și de pietre rareaú șirurile sêlbaticilor de Ron, cari, în îndrăznéla lor de barbari, și aruncaseră hainele de pe dênșii și și acoperiaú rău, numai cu scuturile, corpurile lor uriașe. Când Tauriscii și Boii ajunseră și dênșii la luptă, piept la piept, se dovedi și aci superioritatea palelor romane, scurte dar tari, și bine făurite pentru loviri și străpungeri asupra săbiilor de război ale Galilor rău oțelite, cari la cea d'întâiu lovitură se îndoiaú și nu le mai puteaú sluji. Biruința trebuia să rămână a Romanilor; ea fu desevêșită, căci dușmanul n'avea pe unde să scape; 10,000 prizonieri Galii trăiră să vadă triumful Romanilor; 40,000 morți acopereaú câmpul de luptă, între care și unul din regiú Ge-sașilor, pe când celalt, după obiceiul Celților se ucise d'impreună cu suita sa de călăreți, îndată după încetarea luptei.

Italia ro-
mană.

Acéstă mare biruință s'a câștigat în anul 225; cu dînsa războiul nu se sfârșise. În anul următor Boii se plecară sub stăpânirea romană; dar Insubrii, hotărîți să mERGă până la estrem, luară insemnele lor de războiú „neînvinse“ înaintea cărora și aduceaú jertfele lor sângeróse, din templul Zeiței lor, ca să încerce o ultimă luptă cu dușmanii națiiei celte. Consulul anului următor, Flaminiu, îi bātu. Următorul acestuia, *M. Claudiú Marcel*, repurtă asupra lor o a doua biruință și mai hotărîtore la *Clastidiú*, în care cădu și căpetenia Galilor Viridomar, străpuns chiar de mîna consulului. Colegul lui Marcel, *Cn. Corneliiú Scipione* luă cu asalt capitala lor Mediolan și și serbară apoi triumful „împotriva Galilor și Germanilor insubrici“. Pentru întâia óră se numérah Germanii între dușmanii Romei. Acestea se întemplară în anul 222. Italia devenise romană de la Alpi până la strâmtoarea siciliană. Romanii se grăbiră să și asigure stăpânirea țerei Galilor întemeind două colonii — fortărețe, *Placentia* și *Cremona*, pe ambele rîpe ale rîului Padu, când același dușman cu care se mai luptaseră două-zeci și patru de ani de a rîndul se bizui, încă o dată, să le dispute supremația asupra apusului.

În anul 221 ajunse la demnitatea cea mai de frunte în sta-

tul cartaginez un fiu a lui Hamilcar Barca, *Hanibal*, căruia i s'ar dade comanda supremă asupra ostirei din Spania și Africa. Acesta moștenise nu numai demnitatea dar și planurile părintrului său, căruia îi semăna în tôte, dar pe care 'l întrecea cu mult prin geniul său de strateg.

CAPITOLUL III.

Al douilea războiū punic.

(218—201 în. de Chr.)

După ce Cartaginezii 'și vëdură cetatea scăpată din primejdia îngrozitoare a războiului cu mercenarii și pacea cu Roma rëscumpărată cu prețul greū al renunțarei la Sardinia, s'ar iscară între dënșii douë partide. Una voia pacea cu or-ce preț, chiar și dacā ar fi trebuit ca cetatea lor s'ar se plece și mai mult în fața Romei; ei se temeau de războiū care le împedica negoțul și descoperea neajunsurile constituției lor oligarchice. Cea l'altă. în frunte cu Hamilcar Barca, comandantul victorios din ultimele lupte, nu considera pacea lui Lutațiū de cât ca un armistițiū, care va înceta îndată ce Cartagina va prinde érași putere. Dar pentru a putea purta atunci războiul cu mai mult succes de cât la început, oligarchia, neprevëdătoare și coruptă, trebuia rësturnată; în locul ei trebuia s'ar vie la putere un guvern mai popular și mai energetic. Nu putem s'ar urmărim cu de amăruntul fazele prin cari a trecut lupta dintre aceste douë partide, pentru că timpul nu ne-a păstrat nici un izvor punic. Din poziția înaltă și neatârnată pe care o ocupa Barca, ca comandant suprem al armatei, s'ar pôte însă vedea cât de influent era el însuși și cât de puternică era partida lui. Ura nației punice împotriva învingătorilor Romani, înăsprită încă prin pierderea umilitore a Sardiniei, cea mai prețioasă dintre posesiile ei din apusul mării Mediterane, dăduse lui Barca, această dictatură; ér el s'ar folosi de dënșa ca s'ar cucerescă pe s'ar s'ar patriei sale o țară nouă în *Spania* în locul Sicilei pierdute.

Partidele în
Cartagina.

În timp de nouë ani (238—229), acest mare bărbat, întinse puținele posesii ale Cartaginezilor și le transformă în provincii

Hanibal în
Spania.

marî, — ér din venitul minelor de argint, cu ale căror comori închidea și gura invidiei partidei vrăjmașe din Cartagina,—el creă o armată escelentă din masele bărbaților răsboinicî, recrutați din sînul nenumăratelor seminții spanice; el îi interesă pentru causa Cartaginei, nu atît prin solda pe care le-o plătia cît mai cu sémă prin superioritatea persónei sale. El sciu sê însufle acesteî armate cu totul un alt spirit de cît acela al cetelor învâlmășite de mercenari, în mâna cărora se încredințaseră pînă atunci armele Cartaginei. În acest chip întemeiă un stat, pe care, atunci când își găsi și dînsul mórtea într'o luptă cu una din semințiile iberice (229), putu sê'l lase ginerulú sêu Hasdrubal ca pe un regat ereditar. Hasdrubal, în cei opt ani ai administrărei sale, întinse influința Cartaginei pînă la Ebru, nu atît prin rēzbóe, cît prin politica sa istētă prin care scia sê cástige pe căpeteniile semințiilor iberice. Romanii, cari erau încurcați în rēzbóele cu Ilirii și cu Galii, și afa ră de acésta nu întrevedeau încă planurile urmărite de familia Barca, încheiară cu Hasdrubal, în anul 228, un tratat prin care recunoscură acest rîu ca linie de despărțire între posesiile lor reciproce. Hasdrubal cădu jertfă rēzbunărei unuî indigen la anul 221; trupele proclamară imediat de comandant suprem pe fiul neuitatuluî lor conducător Hamilcar, pe tînérul (de douē-zeci și opt de ani) Annibal. Adunarea poporuluî din Cartagina întări acésta alegere. Astfel ajunse, cel mai mare dușman pe care putea sê'l aibă Roma pe atunci, în fruntea unei armate viteze, devotate și credincioșe familiei Barca. Noua poziție a acestuî bărbat,—pe care tatăl sêu 'l pusesese, pe când era încă un copil de nouē ani, sê jure înaintea altaruluî Regeluî Zeilor ură vecinică Romanilor,— însemna pentru poporul roman un rēzboiú nou, crud și primejdios.

Hanibal.

Vom cunósce pe acest om extraordinar, care sê urcă acum pe scena politică, din planurile și faptele sale. Un rēzboinic desēvîrșit, care s'a vēdút adesea zdrobit de obosélă odihnindu-se, învêlit într'o manta, pe pămîntul gol; tot-d'auna cel d'întăiú și cel din urmă în luptă. Pe el nu mulțimea trebuințelor 'l deosibia de soldatul de rînd, ci pôte cel mult strălucirea armelor, frumusețea caluluî de rēzboiú și mai presus de tóte spiritul sêu superior de mare căpitan; el era un strateg desēvîrșit, îndrăzneț și prevēdător, în același timp, pândind cu vicle-

șug și atacând cu energie ; idolul soldaților săi, a căror credință o scia câștiga și păstra chiar și în mijlocul împrejurărilor celor mai grele, Hanibal, era în același timp un om de stat și patriot desăvârșit, care până la tragicul lui sfârșit și-a consacrat sabia numai țerei sale și patrioticeii sale urii împotriva Romanilor. Un spirit îndrăzneț și coprindețor, pregătit pentru ori-ce întâmplări, pe care nici o nenorocire nu 'l încovoia, nici o fericire nu 'l scotea din minți. După ce câștigă și întări încrederea armatei sale, prin câte-va expediții împotriva seminițiilor din Spania, porni împotriva cetății *Sagunt* (lângă Valencia), care era de origină grecească și în relații de prietenie cu Romanii, precum era întreaga lume grecească de la războiul cu Iirii și de la neînțelegerile cu Cartaginezii. Prin urmare ar fi fost foarte primejdiosă întreprinderea pe care o plănuia Hanibal împotriva Italiei. Romanii, chemați într'ajutor de locuitorii cetății *Sagunt*, trimiseră o solie lui Hanibal ca să 'l provoce să lase în pace cetatea amică ; Hanibal însă, fără să 'i primesea cel puțin, ordonă să spună trimișilor romanii că n'are vreme să 'i asculte ; atunci solia romană se duse chiar în Cartagina, unde dete nascere la desbateri și la certuri înviersunate între partida războiului și partida păceii din senatul cartaginez. În fruntea celei din urmă sta Hanone ; cu multă stăruință aminti el învățămintele trase din războiul din urmă, sfințenia tratatelor, grozăvia armatelor romane și procedarea arbitrară a lui Hanibal. Pe când însă solii mergeau și se întorceau, pe când se discuta înțelesul tratatelor, și pe când certa urma cu înviersunare între partide, *Saguntul* căduse în mâinile lui Hanibal, după o apărare vitejescă de opt luni. Războiul nu se mai putea opri.

Totă iarna anului 219 spre 218 o petrecu Hanibal în Noua Cartagină, (capitala Spaniei punice), ocupat cu pregătiri. Romanii mai trimiseră o solie la Cartagina ca să cêră satisfacție și estrădarea lui Hanibal. Scenele violente se repetară în senatul cartaginez. „In cutele acestei haine, zise trimisul roman strângându'și toga, stă și războiul și pacea ; alegeți-vê“ ; „dați-ne ce vreți,“ răspuseră Cartaginezii. Atunci Romanul lăasă să cadă toga și le dete războiul. Cartaginezii 'l primiră nu cu mai puțină hotărîre (primăvara anului 218).

Dărtmarea
Saguntului.

1. Până la lupta de la Cane

Izbucnirea
războiului.

Intregul apus al Europei, toate popoarele și statele de pe a-mîndouă țărmurile Mării mediterane se puseră în mișcare la aușul acestei vești. Popoarele Italiei, cetățile grecesci din Italia de jos, Sicilia, țărmul spaniol, acela al Galiei, întréga lume grecescă, pe care o ură instinctivă de rasă îi unia cu Italia împotriva Punilor, erau pentru Roma. De partea lui Hanibal, mijlocit sau nemijlocit, erau numeroasele seminiții celte, pe cari o ură veche împotriva Romanilor, învrăjbită cu întâmplările anilor din urmă, îi făceau aliații firesci ai Punilor. Dincolo de marea Adriatică, privirea ageră a lui Hanibal descoperi un alt aliat în Regele Filip V al Macedoniei, care ura pe Romani pentru că aceștia se pusese în calea planurilor sale d'împotriva Greciei, prin războiul cu Ilirii. Apoi el avea să fie cel mai apropiat dușman al lor dacă se întâmplă să cadă Cartagina.

Planul lui
Hanibal.

Planul lui Hanibal, când părăsi Noua-Cartagina, în vara anului 218 cu 90,000 pedestri, 12,000 călăreți și câți-va elefanți, era să strămute teatrul războiului pe pămîntul Italiei; sprijinită ast-tel de Celții Italiei de sus, cu cari întreținea de mult legături de prietenie, și a căror ură neîmpăcată împotriva Romanilor trebuia să izbucnescă. O armată punică trebuia să trecă pe teritoriul Italiei sub un conducător bun ca să dea lovitură nimicitoare Romei, să desfacă confederația ei italică, și după ce, în cazul cel mai fericit, va fi dărîmat cetatea, sau va fi încheiat o pace favorabilă, să se întoarcă în Cartagina ca să reformeze forma de guvernămînt, putredă și oligarchică, a patriei sale.

Marșul până
la Alpi.

Patru căi naturale deschide drumul din sudul Spaniei până la Italia de nord: *Ebrul*, *Pirineii*, *Rodan* și *Alpii*. Causa pentru care Hanibal a preferit această cale celei maritime, se crede că a fost starea rea a flotei cartagineze, or lipsa de sprijin la timp din partea guvernului cartaginez. Să pare că Romanii au voit să țină cea d'întâiu, sau cel puțin a doua din aceste căi, căci unuia din cei doi consuli ai anului, *Publiu Corneliu Scipione*, i s'a dat provincia Spania, pe când cel-lalt, *Timberiu Semproniu Longu*, a fost trimis în Sicilia; de acolo, sprijinit de aliatul

credincios al Romanilor, de Regele Hieron din Siracusa, la timp potrivit, avea să treacă în Africa. Romanii sperau că în curînd vor putea să 'și îndrepte puterile chiar împotriva capitalei dușmanului. Războiul 'l începuseră însă cam fără voie, căci pe de o parte le lipsiau conducătorii, ér pe de alta, tocmai atunci se reînnoise și dezbinarea dintre senat și marile familii de o parte, iar de alta dintre capi demagogi ai adunărilor poporului. Peste Ebru și peste Pirineii Hanibal trecu fără să întîmpine nici o împotrîvire din partea Romanilor; numai câte-va seminții ispanice 'i făcură greutăți. După ce lăsă însă pe fratele său Hasdrubal cu 12,000 pedestri și 2,500 călăreți în Spania de sud, un al doilea corp de armată sub conducerea lui Hanone, în cea de nord, el însuși porni mai departe spre riul Rodan. Peste acest riú avea de gînd să treacă în ținutul Aveniú, situat ceva mai în sus pe cursul rîului, depărtat de cetatea grecéscă Marsilia și de trupele romane cari puteau să staționeze acolo. În adevér, Scipione plecase din Genua spre țermul galic. Cea d'întăiú piedică o întîmpină însă Hanibal de astă dată din partea Celților cari până atunci nu i se arătasera vrăjmași. Când trupele lui Hanibal ajunseră la țermul drept al rîului Ron, deteră cu ochii pe cel-l'alt țerm de cetele seminției care locuia în acele ținuturi. Bărbații pe jumătate despueti esecutau sêlbaticile lor jocuri războinice; rêsunetul cântecelor lor de luptă străbătea până pe țermul drept. Hanibal trimise un mic corp pe riú în sus, și pe când el dete ordine să se facă tóte pregătirile pentru trecerea armatei, să se construésca plute și luntri, acest corp izbuti să trecă riul ceva mai în sus; atacă de la spate castrele Galilor și dete foc satelor lor. Fumul care se înălța dete de scire lui Hanibal că a sosit momentul potrivit, în care Galii fiind ocupați cu ceia ce se întempla la spatele lor, armata putea să 'și începă trecerea. Soldații se aședară în luntrile improvizate în grabă; malul și riul rêsunaú de zgomotul imbarcării și al trecerei, de lovirea lopeților, de strigătele de îmbărbătare, de mugirea pătrundătoare a elefanților cari treceau riul pe plute mari. În scurt timp tótă armata trecu pe cel-l'alt țerm, fără să întempine nici o împotrîvire din partea Galilor; apoi 'și urmă calea imediat, spre nord, ca să treacă și a patra și cea mai grea piedică ce o mai despărția de Italia, Alpii. Consulul roman între acestea

debarcase în adevăr la Masilia, pe Hanibal însă nu l mai putu ajunge. Numai un corp de observare compus din călăreți numidieni dete peste călăreții romanii trimiși de la gurile rîului Ron în sus, și după o luptă neînsemnată se retrase. Scipione cu mirare, când sosi în satele Celților de lângă Aveniū, vădu că cele din urmă trupe ale lui Hanibal trecuseră pe acolo de trei zile. Nicî linia Alpilor nu mai putea fi prin urmare apărată. Romanii aveau să se aștepte la invasia dușmanului în Italia și la un nou război cu Celții în ținuturile rîului Padu Boii deduseră semnalul acestui război, și nu fără noroc. Lui Scipione nu i mai rămăsese alt ceva de făcut de cât să se întoacă repede cu corăbiile la Pisa, ca să țină pept dușmanului cel puțin când se va scobori din munți. Pe fratele său l trimise în Spania cu cea mai mare parte din trupe, făcînd ast-fel greșelă după greșelă.

Peste Alpi.

Între aceea Hanibal trecuse fără greutate prin țara dintre Ron și Isere, și, ajutat de căpetenia Celților din acea țară, pe care o sciu câștiga cu obiceinuita lui istețime, ajunse la patele șirului de munți uriași cari l mai despărțiau de Italia. Multora din soldații lui Hanibal le va fi perit curagiul când deteră cu ochii de acei munți înalți, de acele vîrfuri acoperite cu zăpadă cari se perdeau în nori, de aceea vegetație sêracă și de colibele mizerabile, ale locuitorilor din munți, pleoștite pe niște stânci pleșuve. Dar ceea ce a fost cu puțință pentru cetele nomade ale Galilor, cari trecuseră tot pe acest drum în Italia, trebuia neapărat să fie cu puțință și pentru o ôste condusă de Hanibal. Suirea munților a fost grea, pentru că pe lângă piedicele puse de natură să mai alăturau atacurile perfide ale populației din munți, care nu putea să lase să trecă o astfel de ocașie pentru jafuri, fără să profite de dînsa. În sfîrșit după un marș de nouă zile, și după tot felul de lupte, ôstea sosi culmile frigurose pe cari tocmai atunci căduse cea d'întăi zăpadă. Aci așteptă două zile până să sosescă toți ômenii și vitele de transport, risipiți sau rătăciți; apoi și urmă coborișul munților cu mult mai greu chiar de cât suișul. Nemulțumirea și desperarea să citeau pe toate fețele; totuși, când soldații putură vedea, de pe o culme mai înaltă, frumoșă vale a rîului Padu, țara promisă a Italiei, și când comandantul însuși le arată ținutul în care trebuia să fie situată Roma, țelul

atâtor osteneți și fapte vitejesci, ei prinseră la inimă. Peste zăpada prăpătită, care se transformă lesne în noroiu sub pașii atâtor oameni și animale, peste ghiața care începuse să se prindă, oștea porni înainte, lunecând, agățându-se și cădând. Stânci întregi trebuiau sfărâmate; prăpăstii umplute; din când în când câte un cal, un animal de transport câte o dată, chiar un elefant puternic cădea în prăpastie cu tot ce aveau pe dênșii. În sfârșit, după cinci-spre-zece zile de chinuri, și după cinci luni de la plecarea din Noua-Cartagină, oștea trecu pasul — astăzi micul St.-Bernhard, după cercetările amănunțite făcute la fața locului — și ajunse în ținuturi mai populate, pe drumul din spre valea Dorei-Baltea; de aci, decimată și slăbită, după ce pierduse în munți jumătate din oameni și din vitele de transport, sosi, în număr de vr'o 20,000 pedestri și 6,000 călăreți, în câmpiile Italiei de sus.

La Roma scirea că o oște punică, condusă de un fiu al lui Hamilear, sosise; se spunea că această oște se aședase în ținuturile vulcanice ale țerei Galilor de lângă Padu. Aste zvonuri produse o mare consternație. Consulul Semproniu Longu, într'aceea, făcuse mai multe excursii în apele Siciliei și Africeii, și aștepta acum izbânde mari de la sprijinul Regelui din Siracusa și de la flota puternică care avea la spate ca bază a operațiilor sale în insula Sicilia; el se prăgătia să începă războiul pe toritoriul african. Dar tocmai când se întorcea, după o luptă norocösă de lângă Lilibeu și dintr'o expediție împotriva insulei Melita (Malta), pe care o și cucerise, găsi un ordin al Senatului prin care i se poruncea să se unescă fără întârziere cu colegul său peste Arimin, ca să întêpine apoi cu puteri unite pe dușmanul din nord.

Intr'acestea, Scipione se întorsese din călătoria sa zadarnică din Galia și debarcase în Pisa; după ce mai strînse câte-va ajutöre, trecu râul Padu și își aședă castrele în apropierea unuia din râurile cari se varsă în Padu spre nord, lângă *Ticin*. Pe țermul drept al acestui râu se întimplă cea d'intăiu izbire între călăreții din oștea romană și cei din oștea punică, în care se dovedi de la început superioritatea punilor în această armă. Consulul însuși, rănit, scăpat cu mare greutate din învâlmășală, se întorse înapoi peste Padu, sprijinit de fortăreța Placentia, se aședă lângă râul Trebia, așteptând aci sosirea

Luptele de
la Ticin și
Trebia, 218.

colegului său. O revoltă, puternică și sângeroasă, a trupelor galice ajutătoare din tabăra sa, îi dovedi frământarea groznică în care pusese pe Galii sosirea marelui Cartaginez, pe cari încă de mult îi iritase și îi învierșunase ridicarea fortărețelor Placentia și Cremona; răscolă generală a acestor seminții nu putea acum să mai întârzie. Semproniu sosi și dînsul de la Arimin, unde debarcase. Zelul său neîmfrenat, mărit încă prin o izbândă neînsemnată raportată de cavaleria sa, îl îndemnă chiar în contra sfatului lui Scipione să treacă cu totă oștirea peste râul Trebia, pe al cărui țărm stîng îl aștepta un desastru aproape desvîrșit. În aripă, cavaleria punică superioară respinse cu ușurință pe călăreții romani, cu mult mai slabi și afară de aceea osteniți; în centru, eseculenta pedestrimă romană se luptă mult timp cu succes împotriva celei cartagineze; dar pe când cea dintâi înaintase destul de mult și soldații osteniți, și rău îngrijiți, începuseră să slăbescă, năvăli de o dată fratele lui Hanibal din poziția sa ascunsă în spatele liniei romane; împresurată din toate părțile oștea romană, ar fi fost pierdută cu desvîrșire, dacă o parte din soldați n'ar fi scăpat atât prin vitejia lor desnădăjduită, cu care își făcură cale prin mijlocul dușmannului biruitor, cât și din cauza timpului rău care a împiedicat pe dușman să îl urmărească cu destulă energie. Fortăreța Placentia era, ce e drept, scăpată; de asemenea și scirile din Spania erau bune, dar Hanibal câștigase două biruințe și se aședase în cartierele de iarnă, în ținuturile de lângă Padu. Romanii începură să se îngrijescă și mai mult când vădură că Celții se string în mase sub stégurile lui Hanibal, și când acesta, după lupta de la Trebia, liberă pe toți prizonierii aliaților italicei, fără nici o despăgubire, spunându-le că n'a venit să se lupte cu ei ci numai cu cetatea Romei de al căreia jug vrea să scape Italia întregă.

Lupta de la
lacul Tre-
men. 217.

Iarna trecu într-o așteptare plină de neliniște. O mulțime de minuni și semne prevestiașii populației superstițioase vremurile grele ce aveau să cadă peste Roma. La Preneste căduseră din cer pietre aprinse; în Capua se văduse cerul ardînd; în mai multe părți se văduseră eclipse de soare și de lună, se aușiseră voci în temple, strigăte de război în aer. Inchipuirea aprinsă vedea pretutindeni urme sângeroase, izvoare din cari izbucnia sânge, spice sângerînde, statuți de Zei pe fața cărora eșiau

sudorî. Aceste prevestiri n'au fost nici de cum desmințite prin întâmplările din anii următori.

Cu toate acestea, pregătiri deosebite nu se prea făceau. Unul din consuli anului următor, *C. Flaminiu*, apăra la Aretiu trecătorile Apeninilor, cari duc din Galia cisalpină spre Etruria, pe când oștea celui-llalt, Cn. Serviliu, se aduna la Arimin pe țărmul Adriaticei. Fără să aștepte bine sosirea timpului priincius, Hanibal pătrunse, ajutat și de cetele Galilor, în Etruria lângă Fesule după un marș îngrozitor prin valea inundată a râului Arnu, pe care el însuși a trecut-o pe singurul elefant ce-i mai rămăsese. Prădarea ținuturilor bogate ale Etruriei, începută chiar după ordinele date de Hanibal, aprinseră zelul războinic al înflăcăratului consul roman, care fără să iea în băgare de seamă nici semnele trimise de Zei, nici sfaturile prevederei omenesci, fără să mai aștepte sosirea armatei din Arimin, se aruncă orbesce în cursa ce i se întindea. Dușmanul trecuse pe dinaintea lui pe calea cea mare spre Roma; și-alesese câmpul de luptă acolo unde șoséua. după ce tac cetatea Cortona pléca spre Perugia între un șir lung de coline la stânga și între lacul Trasimen la dreapta. Intre acest lac și între șirul de colini acoperite cu pădure și tufiș se află o mică câmpie, a cărei intrare despre nord e strîmtoată prin o colină care se ridică la o mică depărtare de lac, și a cărei eșire spre sud-est e de asemenea aprópe închisă prin o altă colină. Pe această colină și aședă Hanibal castrule, ér pedestrima libiană și spanică și o aședă în front spre apus. Șirurile de coline le ocupară pe ascuns călăreții și trupele de Celti, coprinđend și colina, cu care se închee șirul despre nord. O cetă désă se lăsase pe lac și pe câmpie, când Flaminiu, care nu cređuse cu cale să trimetă nainte trupele de cercetare, intră în acest loc de pierđare. Când cel din urmă soldat din oștea romană trecu peste colina care încheia valea, Hanibal, de te semnalul atacului. De pe înălțimi năvăliră Celtii ca să și rézbune pentru înfrîngerile suferite la 223 și 222, la cari luase parte și Flaminiu; de o dată cu dênșii porniră nainte și călăreții numiđi ca să arunce în lac pe dușman; din față, din spate și din toate părțile începură să năvăléscă masele dușmanilor asupra nenorocitei oștiri romane; în scurt timp nu'i mai lăsară de cât alegerea între mórtea de sabie și între înecarea în lac. Nu

mai era cu putință nici o aședare în ordine a trupelor, nici o luptă regulată; or-ce încercare de a strînge rîndurile ôstei romane era zădărnicită prin năvălirea cetelor dușmane. Consulul însuși cădu de la începutul luptei lovit de lancea unui Gal. Bătălia întrégă se transformă, în cele din urmă, în nenumărate lupte între grupuri, lupte neegale, ast-fel în cât, când só-rele ridicându-se risipi cęta de pe lac și de pe câmpie, nu putu sę lumineze de cât desastrul desevirșit al ôstei consulare. Mulți, în desperarea lor, căutară scăpare în apele lacului, dar parte sę înecară acolo, parte sę vedură siliți sę înóte înapoi la țerm, negăsind nici un mijloc de scăpare pe lac; dar ajungënd éráși pe uscat, cădură în mâna dușmanilor, în mâna călăreților numiți cari ocupaseră tot țermul. Cei mai mulți însă cădură morți sau prizonieri în acea învălmășală gróznică. Sę zice că numérul celor morți s'a ureat la 15,000 ómeni, ér al celor prinși la 13,000. Vr'o 6,000 încercară și izbutiră, după o luptă desnădăjduită sęși facă cale prin mijlocul cetelor dușmane; dar Maharbal cu călăreții lui îi urmări, îi ajunse, îi impresură într'un sat etrusc, și'i aduse prizonieri în tabăra punică. Din tótă ôstea consulară abia o mână de ómeni putu sę scape la larg, pe când tótă pierderea lui Hanibal nu s'a ureat de cât la 1,500 morți.

Fabiú Dic-
tator.

La început nu sę auđi în Roma de cât o scire surdă despre o luptă mare, în care consulul dimpreună cu o parte însemnată a oștirea căduse. Mulțimea îmboldită de curiositate și de frică sę adunase în fața curiei în care senatul ținea ședința. Mult timp curiositatea lor îngrijită rēmase nesatisfăcută; de abia spre séră eși pretoriul Pompiniú afară și se adresă către mulțime și începu cu aceste cuvinte: „Quiriți, am pierdut o luptă mare.“ Apoi începu sę le descopere tótă mărirea nenorocirei care în curënd fu confirmată și descrisă, în tóte spăimântátorele ei amenunte, de fugarii cari sosiră în zilele urmátore prin pórtă de nord a Romei. Nici acéstă nenorocire nu veni singură: o altă scire veni că 4,000 călăreți romani trimiși într'ajutor de Cn. Serviliú colegului sęú, sub comanda pretorului Centeniú, aú fost făcuți prizonieri de Hanibal în Umbria, după lupta nenorocită de lîngă lacul Trasimen. Inchipuirea înfierbântată vedea deja pe Hanibal înaintea porților Romei. Incepură sę se icia męsurí serióse; sę dete, ca în timpurile vechi, dictatura unui bárbat din vechia

și vestita familie a Fabiilor, un adversar al lui Flaminiu. Hanibal însă, îndemnat de drépta lui prevedere, de esemplul lui Piru și de acela al compatrioților săi, ale căror armate, adese-orî, după cele mai strălucite învingeri au fost silite să se retragă éráși în fața zidurilor din Siracusa, nu se gândi nici un moment să asedieze Roma, ci porni prin Umbria pe dinaintea fortăreței romane Spoletiu; ajungênd în Picen dădu voe soldaților săi să jefuésca acele ținuturi, drept despăgubire pentru nevoile pe cari au trebuit să le îndure până atunci. Timpul pe care 'l câștigase 'l folosi organizându'si óstea din nou după sistemul dușmanilor săi; și înarmă pedestrirea libiană cu armele romane, cari 'i căduseră în mână în lupta de la lacul Trasimen. Inaintând apoi, pe lângă țermul răsăritén, trecênd prin Picen, devastând ținuturile Vestinilor și Maruciniilor, ajunse în Apulia, de unde se puse în legătură cu patria sa; el spera că poporul, însuflețit de cele d'întâiu victorii trebuia să îndemne pe cei de la cârmă să trimită învingătorului ajutore mai însemnate. Aliații italicî nu se despărțiseră nici acum de Roma, cum socotea Hanibal după o biruință atât de strălucită; de asemenea nu izbuti să iea cu asalt nici fortăreța Spoletiu. Ura adîncă a italoților împotriva Punilor era și acum mai puternică în ei de cât gróza care le-o inspirase biruințele lui Hanibal.

Dictatorul roman, *Q. Fabiu Maxim*, numise pe *M. Minuciú* comandant al călăreților, și după ce esecută cu mare scrupulositate tóte prescrierile religioase prin cari se credea că se póte împăca mânia Zeilor, luă comanda óstei de la consulul *Cn. Serviliú*. Pe acesta 'l făcu comandant al flotei, și după ce 'și întări óstea cu două legiuni noi, plecă spre Apulia cu hotărîrea ca de o cam dată să urmărescă numai pe Hanibal, fără să dea ocașie puternicului său dușman ca să 'l atace. Dacă *Fabiu* a dat în adevér ordinul ca, în ținuturile prin care avea să trecă Hanibal toți locuitorii câmpiilor să se închiđă în cetăți și să pustiésca totul în urma lor, ca să flămândească ast-fel pe dușman, trebuie să recunóscem că a întrebuițat un remediu prea desnădăjduit într'un timp, când în realitate, nu era nimic pierdut; un mijloc, care afară de aceea, era și fórte greú de pus în practică într'o țară atât de roditóre și atât de populată; și într'adevér, prevederea extremă cu care acest „*Fabiu*

„tărăgăetorul“ (cunctator) purta războiul, deșteptă în scurt timp nemulțumirea soldaților, cari priviau cu mânie, de pe înălțimi, cum se consumau în flacări satele aliaților, și cum dușmanul le pustia ogórele. In ce chip meritaseră ei—murmurau soldații—ca să fie condamnați la o abținere atât de rușinosă? Nicî la Trebia, nicî la lacul Trasimen, unde pedestrirea romană căduse luptându-se cu vitejia vechilor romani, ei nu se luptaseră mai rău, de cât în alte lupte, în cari Zeii le au fost mai favorabili și conducătorii mai bunî; și această nemulțumire a soldaților găsi un răsunet puternic la Roma, mai cu sémă că însuși comandantul călăreților Minuciú se afla în fruntea nemulțumitilor cari doriau să se măsore cu dușmanul. Hanibal, ca să scape din o poziție care începuse să 'l apese, porni într'un marș îndrăsneț spre țara cea mai bogată a Italiei, spre Campania; acolo putea să se aștepte mai de grabă la o răscolă împotriva Romei. Fără să 'și pótă ajunge însé acest scop, luându-se după nisce călăuze, cari saú nu înțeleseseră bine modul de a se esprima al cartaginezului, saú 'l rătăciră într'adins, ajunse în alte ținuturi; lângă Casilin, pe țărmul drept al rîului Volturn, vėdu de o dată că Fabiú, care 'l urmărise fără încetare îi tăiasé drumul. Din această grea poziție, Hanibal sciú să ésa prin un mijloc neașteptat, ajutat de spiritul sėu ingenios. Nóptea porunci să se lege ramuri de arbori de córnelé unei turme de boi, și apoi aprindėndu-le să se máne boii, de pe țărmul drept al rîului, spre munți. Romanii cređură că óstea dușmană plecase cu torțe în acea direcție și plecară și ei spre punctul care li se părea amenințat, lăsând astfel calea liberă lui Hanibal; el să și grăbi să trecă 'nainte cu óstea întregă fără să fi suferit nicî o pierdere. După ce pustii țara Samniților, să întórse în Apulia. Aci cetele sale de călăreți începură să cutreere câmpiile roditóre, adunând cele de trebuință pentru castrele sale de iarnă. Cu această ócasie să întėmplă că Minuciú, care în lipsa lui Fabiú luase pentru cât-va timp comanda óștirea romane, câștigă o biruință împotriva soldaților lui Hanibal. Atunci, partida nemulțumitilor din Roma, sprijiniți pe această întėmplare, și înverșunați de mult împotriva bėtránului Fabiú, care—ziceau ei—lăsa în nelucrare vitejia armatei, pe aliați îi lăsa în voia sórtei și îi silea astfel să se desfacă, vrėnd-nevrėnd, de Roma,—izbuti să facă să se dea lui Minuciú con-

ducerea peste armată de o potrivă cu Fabiū. Acastă hotărîre, firese, era foarte greșită, și dovedesce că în acele momente statul roman era greu desorganizat. Nu mult după acesta, Minuciū, și cu dînsul, jumătatea din armată pe care o comanda el singur, era apröpe să cadă jertfă acestei hotărîri necugetate. Acest al doilea dictator să lăsă să fie atras de Hanibal într'o luptă, care s'ar fi sfârșit cu un desastru desevîrșit al östei romane, dacă Fabiū, venindu'î repede într'ajutor, nu l'ar fi scäpat pe el și pe soldații săi. Minuciū, vädënd cät de greșită era dispoziția ce să luase în favorul său, și împreună caștrele cu ale lui Fabiū și să puse eräși de bună voce sub comanda supremă a acestuia.

Cu acesta însö venise timpul cänd dictatorul, după lege, trebuia să 'și dupună puterea; Fabiū putea să se retragă cu conștiința că cel puțin nu pierduse nici o luptă împotriva lui Hanibal. Consulii Cn Serviliū și M. Regulu (acest din urmă ales în locul lui Flaminiū care cäduse în luptă), luară comanda pentru restul anului; dar nu se întimplă nimic mai însemnat pe cämpul de rözboiū. In comițiile pentru alegerea consulilor anului următor, 216, se purtă o luptă învierșunată între partida poporului și partida senatului. Fie-care izbuti să alögă cäte un candidat; astfel se aleserä consulii, pentru anul fatal 216, *M. Terențiū Varone*, un bärbat din clasa de jos, (nu era mult de cänd toți 'l putuserä vedea umbländ din casä în casä cu marfa tatälui său care fusese mäcelar) însö iubit de popor și considerat din cauza discursurilor sale vehemente, și *L. Emiliū Paul*, dintr'o familie veche patriciană, care în anul 219 a condus cu multä dibäcie un rözboiū împotriva Ilirilor.

De astä datä Romanii făcurä pregätiri eștraordinare, potrivite cu starea critică în care să gäsiaū. Nu mai puțin de opt legiuni să puserä pe picior de rözboiū; socotindu-se și contingentele aliaților, representaū o putere de 80,000 miē pedestrii, și mai bine de 6,000 cäläreți. Cu acastă putere, sau cu nici una, 'și zicea consulul Terențiū, trebuie să se pötä pune sfirșit rözboiului, și plin de acastă mändrie nesocotită, care caracteriza pe soldatul roman, el să credea bärbatul chemat să îndeplinească acastă grea sarcinä; Emiliū însă, un bärbat mai prevädător, mai încercat în rözboie, un partisan al lui Fabiū, nu să încredea în acastă mare putere, toemai pentru că o vedea în

mâni atât de nedibace. El vedea că singurul lucru, și în realitate cel din urmă, pe care 'l mai putea aștepta și dori Hanibal era o luptă; prin urmare nu trebuia cu nici un preț să i se împlinescă această dorință. Trupele lui Hanibal erau de abia pe jumătate cât trupele cari alcătuiau armata celor doi consuli. Tocmai atunci ele ocupaseră magaziiile romane de lângă Cane, un orașel în Apulia, situat spre miază-zi de la râul Aufid. Trebuia să se facă ceva pentru salvarea onoarei romane, pentru a se arăta aliaților șovăitori că Roma e încă destul de puternică ca să pôta apăra Italia; de aceea Terențiu se folosi de ziua cea d'întâiu, în care veni rîndul lui să ia comanda supremă asupra armatei, ca să pornescă, în contra sfatului lui Emiliu cu oștirea întregă, afară de 10,000 de omeni pe cari îi lăsă să apere pe cea mai mare din cele două tabere romane; el se aședă pe șesul larg care se întinde, spre apus de la Cane, pe țărmul stîng al râului Aufid, cotind după sînul Manfredoniei.

Lupta de la
Cane 216.

Hanibal urmări fără întârziere pe dușman peste rîu. Aci și puse în ordine trupele. La stînga, în apropierea nemijlocită a rîului, se aședară călăreții iberieni și cavaleria frumos echipată și viteză a Celților, sub conducerea lui Hasdrubal; lângă dînșii, centrul, pe care marele general însuși 'l aședă cu o măiestrie vrednică de mirare. Aci sta pedestrima galică cu săbiile late și cu corpul pe jumătate despuiat, acoperit numai în parte de scut; lângă dînșii, ispanii în hainele lor albe cu șireturi roșii, armați cu săbii scurte cu cari în luptă se pricepeau să străpungă pe adversar; înaintea șirurilor lor, arcașii și lăncierii din insulele Baleare, cari aveau să începă lupta; la dreapta și la stînga, tot în mijloc, dar ceva mai retrase, trupele cele mai bune ale lui Hanibal, 15,000 pedestrii libieni, întăriți cu noile arme luate de la Romani. La dreapta, către șes, se aședară călăreții numiți pe caii lor, mici, vioi, neobosiți, fără frâu și șea, — o trupă neînsemnată la vedere, — dar vrednică de temut. Centrul voia să 'l comande Hanibal însuși ajutat de fratele său mai tîner, Mago. În fața aripei stîngi a oștei cartagineze, Emiliu, aședă cavaleria romană; în fața centrului legiunile, sub conducerea lui Cn. Serviliu, consulul anului trecut, formară colone compacte de atac; în potriva numiților din aripa dreaptă a dușmanului se puse Varone cu călăreții aliaților. Lupta se începu cu o încăerare înviersunată între călăreți, la aripa stîngă a

osteii cartagineze. Călăreții lui Emiliu fură respinși curînd și cea mai mare parte dintr'înșii aruncați în rîu. La centru însă, îndată după începutul luptei, pedestrima ispaniolă și galică se dete înapoi în fața atacului puternic al legiunilor, cari înaintînd neconținut și grabnic, formară în scurt timp nisece mase compacte și nemișcate, în contra cărora năvăliră acum libienii, întocmai după planul lui Hanibal: de o dată și de la dreapta și de la stînga. Pe cînd astfel în centru se începe o luptă înviersunată piept la piept, Hasdrubal plecă înainte cu călăreții săi, cari nu mai aveau în fața lor nici un dușman, și trecînd de-alungul șesului, în partea dreaptă, apăru fără veste la spatele călăreților italicei ai lui Varone cari erau deja osteniți și aduși în învălmășală prin chipul ciudat în cari se luptau numidiții, acum atacînd, acum retrăgîndu-se éráși. Ne mai putînd să reziste acestui nouă atac, călăreții italicei părăsiră cîmpul de luptă și se împrăștiară în toate părțile cîmpiei; numidiții se luară după dînșii, pe cînd Hanibal rămase să pîndescă ocazia ca să își completeze gloria printr'o a treia învingere, și să hotărască sôrta luptei, pôte chiar a războiului întreg. Iși aședă în ordine pentru a treia óră călăreții și apăru în centru, la spatele legiunilor romane, cari avînd să lupte atît în față cît și în amîndouă cóstele se vędură acum încunjurate din toate părțile. Masa strînsă la mijloc nu se putea mișca în nici o parte; de la spate năvăliau călăreții; în cóste pedestrima africană; în față stau ispanii și celții cari prinseseră din nouă curaj. Un măcel gróznic se începu; ura reciprocă nu mai eruța nimic; și spre séra acestei zile, cea mai gróznică din totă istoria Romanilor — Iunie, 216 — flórea poporul italie, 70,000 ómenii, pedestrime romană și latină, zăceau morți, răniți sau murinđi pe cîmpul de luptă; peste trupurile lor, ici și colo, pe unde se deschidea câte o cale, mai cercau să scape, de călăreții care îi urmăriau din toate părțile, câte-va cete din marea óste romană. Printre grămeđile de morți, zăcea, unul din consuli Romei, Emiliu, care nu voise să scape cu fuga, și pe lîngă dînsul 29 de căpitani, 80 de senatori, foști consuli și pretori. Și nu mai era nicăieri o altă óste care să țină, pentru a patra óră, piept dușmanului îngrozitor.

Numai pricinuitoarul acestei nenorocite lupte, consulul Varone, scăpă cu șapte-zeci de călăreți în Venusia. În zilele următóre

mai sosiră acolo vr'o 4,500 fugari, cu cari consulul plecă la Canusiū, unde se mai strinseră alți fugari dimpreună cu câte-va mĩ cari putură se scape din cele douē tabăre romane, orī-cari și făcuseră cale prin mijlocul dușmanilor. Tot ce a mai rămas în castrerele romane a cădūt în mâna dușmanilor. Ei în câte-va zile adună de pe câmpul de luptă armele Romanilor căduți și corpurile morților lor.

Urmări.
Atitudinea
Romanilor.

Aceste sciri produsera la Roma o impresie cu atât mai înforătoare, cu cât erau neașteptate. Indată după această lovitură, venira apoi alte douē sciri ca se adîncescă și mai mult această impresie. Consulul designat, L. Postumiū, atacat de Boi, într'o pădure pe unde trecea cu armata, suferi o pierdere înfricoșată; amēdouă legiunile lui fură măcelărite și craniul conducătorului lor slujea acum druidilor Boi drept vas în care aduceau jertfe. La câte-va luni după acesta muri aliatul credincios al Romanilor, regele Hieron din Siracusa, în adēnci bătrânețe, dar într'un timp forțe nefavorabil pentru Romani. Un alt popor, pōte, într'un moment de disperare nesocotită, ar fi tîrît după sine pe conducători și ar fi complectat bătălia perdută prin o supunere lașă. Dar nici-o-dată nu s'a arătat mai neînfrînt, ca în aceste momente, spiritul de disciplină și de putere al poporului roman, spirit care se născuse din deprinderea supunerii militare severe, și din amintirea istoriei de cincī sute de añ, plină de glorie și de pericole. Cērta dintre plebe și senat amuți; senatul avu tăria se ēsă naintea parvenitului plebeū, pricinuitorul desastrului de la Cane ce preferise se rămānă în viață după această nenorocire, se'i mulțumescă că nu și pierduse încă nădejdea în patrie. Senatul, aristocrația romană, deprinsă se învingă și se domnescă, apucă cu putere cîrma în furtuna îngrozitoare care amenința se înecē statul; jăluirile zgomotose se interziseră, ordinea, liniștea, siguranța se restabiliră; în sfârșit se luară mēsuri ca or-ce veste rea se nu se mai comunice de cât funcționarilor, ca se nu sporescă turburarea spiritelor în Roma. Se strinseră trupe noi; statul cumpără 8,000 de selavi și'i armă; se luară mēsuri pentru apărarea capitalei și se întruni puterea în mâna unui dictator. Statul roman își încorda tōte puterile. Prisonierii romani din tabăra punică, imputerniciți de Hanibal, trimiseră o deputație la Roma ca se cēră de la senat se'i rēscumpere; un nobil car-

taginez, Carthalo, se duse și el cu această deputație ca să facă senatului propunerii de pace, în numele comandantului pun. Indată ce sosi însă în Roma, un licitor veni să 'l provoce să părăsască teritoriul cetății mai înainte de a însera. Hanibal avea să afle că cetatea luase hotărîrea înfricoșată să învingă sau să péră. Conducătorul prizonierilor nu cruță nimic ce 'i putea folosi ca să deștepte mila senatului. Când și sfârși vorbirea, poporul, care se adunase în fața curiei, începu să strige către senatorii să aibă milă de dânșii; întindînd mâinile înaintea senatului, se rugau pentru viața și liberarea fiilor, fraților, rudeniilor lor. Bărbații severi din nobilimea romană rămaseră însă neînduplecați. Trebuia să se rostescă acum pentru tot-d'una maxima că soldatul roman nu se pôte aștepta la nimic alt ce-va de cât la biruință sau la mórte. Prizonierii nu vor fi răsucuperați, acesta este trista hotărîre cu care se întorse deputația la Hanibal, însoțită de lacrimile zadarnice ale rudeniilor lor.

Acest moment al umilirii celei mai cumplite a Romei e totde-odată și momentul mării sale celei mai înalte. Geniul aceluia Napoleon al lumii vechi se opri în loc în fața tăriei de fier o acestui popor puternic. O cunosea, și de aceea nu urmări nici acum sfatul grăbit de a pleca, îndată după învingerea de la Cane, împotriva Romei, după cum nu 'l urmărise nici în urma luptei de lângă lacul Trasimen. Asediul unei astfel de cetăți, apărată de astfel de bărbați, era o problemă a cărei deslegare nu era garantată nici chiar de o biruință atât de strălucită ca cea de la Cane, și óstea lui orî cât de escelentă era când o conducea dânsul, nu era totuși de cât o óste de mercenari; scia că nici acum, după o luptă atât de glorioasă, nu și va ajunge țelul dacă nu va putea conduce pe câmpul de luptă puteri cu mult mai mari și avea destulă prevedere ca să nu pórte cu Romanii un „război pînă la cuțit.“ El, învingătorul, voia să închee pace, ce 'i învinși însă nu voia; și abia acum începu războiul în tótă gróznicia lui. Singurele mijlóce cu cari Hanibal putea încă să spereze că va izbuti să dobóre puterea romană, — care întocmai ca uriașul din mitologia grecăscă părea că găsesce isvóre de ajutor chiar în sînul pămîntului, — erau următoarele: să desfacă confederația romană din Italia, să înduplece pe cei din Cartagina ca să și întreiască si-

lințele, să completeze cu soldați din Spania trupele sale cele mai bune cari se împuținaseră, însfîrșit să facă o alianță puternică în contra Romei cu regiî din Macedonia și Siracusa, unde mórtea lui Hieron îi dădea óre-cari speranțe de reușită.

2. Până la lupta de la Sena (207).

Războiul se întinde.

O întindere uriașă luă acum acest război, cel mai mare din toate războiele câte s'au purtat în vechime. Vestea despre marea luptă de la Cane găsi un răsunset în toate părțile lumii. În Africa, în Spania, la țărmurile Galiei, în Italia, Sicilia, Sardinia, în Grecia și Macedonia, ba chiar până în Egipt și Siria, în satele Celților și la curțile stăpânitorilor din răsărit; pretutindeni deșteptă speranțele și temerile popórelor și regilor. O mare parte din popórele și cetățile Italiei de mijloc și de jos trecură fără întârziere în partea lui Hanibal. În multe cetăți ale confederației romane se produse o desbinare primejdióasă. Partida aristocratică care, după cum scim, era pretutindenea favorisată de Romani, ținea cu putere la alianța cu Roma; partida democratică căuta să intre în înțelegere cu Hanibal, ca să i dea în mână cetățile și să ajungă la putere cu ajutorul lui. Acéstă revoluție izbuti mai întâi în *Capua*, a doua cetate a Italiei. Hanibal intră în acéstă cetate, salutat cu însuflețire de poporul depravat și ambițios, care profită de acéstă ocașie ca să scuture un jug pe care 'l purtase un véc întreg. Aci se aședă óstea cartagineză în cartiere de iarnă (216 - 215). În *Siracusa* izbuti ușor, prin politica sa superióră, să câștige spiritul ușuratic a copilului care moștenise tronul Regelui Hieron, a nepotului acestuia Hieronim, pentru o alianță cu Puniî; după ce acesta, peste câte-va luni, cădu jertfă unei conspirații, partida democratică din Siracusa, care ținea cu Cartaginezii și era condusă de un agent iscusit al lui Hanibal, ajunse de-asupra, după mai multe încăerări sângeróse cu partida contrară. Perderea acestei cetăți însemnate a tras după sine deslipirea de către Romani și a altor cetăți din Sicilia. O solie trimisă de Regele Filip din *Macedonia*, care prinsese ură împotriva Romanilor din cauza legăturilor acestora cu Grecii și cu curtea Regelui din Alexandria ce rivalisa cu dînsul, se strecură printre corăbiile romane de la Brundusiú și Tarent, debarcă lângă promontoriul

Iunonei Lacinia, în apropierea vestitei dumbrave de brađi, în a cărei umbră pășteau vitele sfinte ale Zeiței, ajunse, fără să li se întempe nimic până la Hanibal și încheiă cu dînsul un tratat de alianță, în care nu se vorbea despre lucruri mai mici de cât despre supunerea desăvîrșită a Italiei. — o expediție a Regelui macedonén în Italia, și împărțirea dréptă a prădeii și a cuceririlor ce se vor face. O adîncă impresie produsera și asupra *cartaginezilor* istorisirile lui Mago, (pe care Hanibal 'l trimise în Cartaginea, îndată după lupta de la Cane), despre biruințele gloriose ale armatei punice, și mai cu sémă când acesta deșertă înaintea senatului un modiu (baniță) întreg de inele de aur, semne distinctive ale cavalerilor romanii, pe cari le strînseseră Puni de pe câmpurile de luptă de la Trebia, de la lacul Trasimen și de la Cane. Partida rězboiului izbuti. cu tótă împotrivirea celor cari voiau pace, să facă a să trimita ajutóre mai considerabile marelui comandant.

Intr'aceea Romanii 'și strîngeau tóte mijlócele ce le oferia puterea lor din Italia, organizată cu o iscusință fără sémán; și mai înainte de tóte *coloniile de cetățeni*, cu cari preseraseră întréga peninsulă, sciură să se apere cu un curagiú desperat împotriva Punilor, chiar și în punctele cele mai depărtate și mai espuse. Pe ele să întemeia rězboiul de apărare al Romanilor, în care mai întâiú se distinsu pretorul *M. Claudiú Ma cel*, pe care poporul 'l cređuse cel mai capabil să conducă óstea în aceste timpuri de grea cumpănă; el fusese al treilea roman care după biruința de la 222 putuse să așede în templul lui Jupiter Feretriu o pradă de frunte (*spolia opima*) — armurá Regelui Celților Viridomar, pe care el, comandantul însuși, 'l ucisesse în luptă, piept la piept. Era un bărbat pe atât de vitez ca soldat pe cât și de prevădător ca comandant; dibaciú în lupta pe uscat ca și în lupta pe mare; atât de sever, dar în același timp atât de capabil, a înrîuri asupra simțimîntului de onóre al soldatului, în cât să zicea despre dînsul că dojenile lui dureau mai tare de cât rănile. Óstei lui Hanibal nu 'i prea priise șederea în capitala desfătătoare a Campaniei. Ar fi putut negreșit să 'și găséscă Capua ori unde, căci era o óste de mercenari care cerea să fie despăgubită de silințele și lipsurile ce trebuia să le îndure de multe ori, prin plăceri tot atât de mari, și nici-o-dată nu se putea menține într'înșa disciplina

Italia.

severă a unei oștiri de cetățeni romani. Câmpul de război, în anul 215, a fost în Italia, ținuturile Campaniei. Hanibal încercă în zadar să cucerească în această provincie un port a cărui posesie era de mare însemnătate pentru dînsul. De asemenea și celelalte cetăți din Campania rămăseră credincioase Romanilor, și sub zidurile fortăreței *Nola*, Marcel izbuti să câștige cea d'întâiu biruință, de și mică, asupra dușmanului invincibil. Cel d'întâiu atac fusese susținut cu încetul; dar se îmbunătățea situația Romanilor, cu atât mai mult, cu cât nici unul din dușmanii lor, afară de Hanibal, nu arătau nici măcar umbra energiei pe care o dovedea guvernul și poporul roman. Romanii înconjură cu îngrijire ori ce dovadă de slăbiciune; atitudinea fermă și neclintită a guvernului roman sprijinea și ridica pretutindeni curajul populației. O propunere ca să se primescă și Latinii în senat, pentru a-i interesa mai strîns de cauza romană, a fost primită cu aceeași indignare ca și eu 120 de ani în urmă. Cu o severitate fără milă se procedă și împotriva soldaților cari scăpaseră din lupta de la Cane: cu toții au trebuit să plece în Sicilia, fiind oprîți să mai calce pe pămîntul Italiei pînă la terminarea războiului. Și în adevăr, lăsând la o parte câte-va cazuri de înșelăciuni din partea a provisionatorilor și alte abateri de acest fel, cari nu pot să lipsescă nici o dată în războie, unde li se oferă ocazia cea mai favorabilă, poporul arată pretutindeni patriotismul cel mai devotat. După ce trecu anul greu, 215, cu fie-care expediție nouă se îmbunătățea și starea Romei. Cu toate că războiul, condus de un comandant ca Hanibal și purtat cu cete de călăreți numiți și cu bande pustiitoare de celți, apăsa greu asupra țării. Pe când oștile romane, sprijinite pe fortărețele lor, se deprindeau în lupte numeroase cu dușmanul, când în Samnium, când în Campania, Apulia sau Bruțiū, și pe când conducătorii lor învățau și dînșii din ce în ce mai mult în ce chip să țină pept Punilor, — Romanii apărară Sardinia împotriva indigenilor răsculați și sprijiniți de Cartaginezi, purtară mai multe lupte norocoase împotriva talentatului frate al lui Hanibal, Hasdrubal; er în anul 214 consulii Marcel și M. Valeriū Levin începură să porțe marele război de apărare prin atacuri îndrăznețe; cel d'întâiu în Sicilia, er Levin în răsărit, unde plecase cu o flotă și debarcase pe țărmul grecesc.

Marcel începu în acest an asediul Siracusei, care se părea la început că va izbuti tot atât de puțin după cum mai înainte nu izbutiseră asediurile Cartaginezilor, și înainte cu 200 de ani (413) nici chiar vestitul asediū al Atenienilor. Mașinile de război de pe zidurile cetății, a căror construire și aședare se făcuse sub conducerea vestitului mecanic Archimede, — după ce o parte dintr'însele le construiseră dîn ordinul prevădătorului Rege Hieron, — aruncau asupra corăbiilor romane o plōe întrégă de pietre mari și mici, de glōnțe mari și de săgeți; în curînd marele măestru, inventând arme tot mai noi, tot mai ingenioase și mai înfricoșate, își sili să părăsescă o luptă neegală. Când corăbiile erau la o depărtare ôre-care, pietre grele veniau să le izbescă cu putere; dacă se apropiau — așa ne povestesc cel puțin tradiția, negreșit, exagerând lucrurile — le ridica cu puterile sale elevatorii, cu mâinile de fier sau cu „ciocurile de cocostîrc“, pînă la o înălțime ôre-care, și de aci le da érași drumul în adâncime, sau le sfărîma cu pietre și cu mase de plumb. Romanii și îl închipuiau ca pe un vrăjitor, un fel de Briareu cu o sută de brațe din mitologia grecă, și li se părea că au să se lupte împotriva Zeilor. Mișcările pe uscat erau împiedicate prin nesiguranța împrejurimilor, cutreierate de emisarii cartaginezi. O ôste cartagineză ocupă Agrigentul, și corăbiile de transport ale Cartaginezilor aduseră multă vreme, neturburate, în cetate cele trebuincioase. Cu tôte acestea energia comandanților romani nu cedă nici un moment; într'o zi de sêrbătoare, în care orașenii și petreceau fără grije, ei puseră mîna pe suburbia Epipole. Cei cari trecuseră la dușman, precum și toți aceia cari nu se mai puteau aștepta la milă și cruțare din partea Romanilor, mai țineau încă *Achradina*, cetatea veche, și acea parte a cetății care se numea *Insula*, dar numai ținînd în frîu cu sabia împotrivirea cetățenilor, cari voiau, ca cel puțin acum, în césul al un-spre-zecelea, să cêră iertare de la Romani. Armata punică destinată să despresore cetatea, fu nimicită de friguri în valea rîului Anapos, ér flota punică nu mai cuteză să atace pe Romani. „Insula“ fu luată și în sfârșit, la doui ani după începerea asediului, în anul 212, se deschiseră învingătorului și porțile Achradinei. Cu tôte că acesta se predase de bună voie, Marcel, dete voie soldaților săi să prădeze nefericita cetate, și în învâlmășala acesta fu omorît

și Archimede, marele ei apărător. Comandantul roman dase ordine să fie cruțat. Un soldat îl găsi, după cum se povestese, adâncit în figurile pe cari le desemnase cu bățul în nisip; soldatul roman nu-l cunosea, Archimede, dus pe gânduri, strigă să nu-i strice cercurile; atunci soldatul îl străpunse. Prada făcută a fost enormă. Totă mulțimea mașinelor de război și toate frumoasele opere de artă ale acestei cetăți grecești, foarte înaintate în cultură, alcătuiră podoba îndoișă a triumfului pe care îl serbă în anul 212, asprul învingător, pe muntele alban. Un comandant numid, Mutines, trimis în Sicilia de Hanibal, mai continuă cât-va timp cu noroc războiul în lupte mici, după cum îl purtase odinioară și Hamilear Barca. Învișunarea pe care o produse în populația insulei prădarea capitalei lor de către Romani, îi ușură mult această sarcină; dar, după câțiva ani, numidul, degradat și ofensat de comandantul trimis în Sicilia de către senatul cartaginez, predete Agrigentul în mâinile Romanilor (210). Ast-fel Romani ajunseră érași stăpâni peste Sicilia întregă. De aci Hanibal nu mai putea aștepta nici un sprijin, nici un ajutor.

Grecia. Tot atât de puțin sciū și Regele Filip al Macedoniei să și îndeplinească rolul pe care îl destinase Hanibal în această luptă uriașă. N'avea flotă și nici nu se gândi să și construiască una; astfel nu se putu folosi de succesul norocos al viclesugului și al puterei armate a lui Hanibal care pusesese mâna pe portul Tarent (212). În curînd se vădu înconjurat și amenințat din toate părțile de dușmani pe cari politica romană sciuse să îi atâte împotriva lui. Etolii lacomi de pradă, pe cari Romani îi câștigă promițându-le teritoriul Acarnanilor, și cetățile grecești cari se află în raporturi amicale cu Romani, îl atacaū din sud, — cetele pustiitoare ale Ilirilor și Tracilor din nord, — flota Regelui Atalas al Pergamului, care și împreunase corăbiile cu cele romane, din est, — și îi legaū astfel mâinile pe cari nu sciuse să și le libereze atunci când mai era încă timp. Astfel se purtă acest război accesoriu, zis „războiul întâiu macedonic“, până în anul 206, când se puse însfîrșit capăt învișunării atator dușmani mai cu sémă prin mijlocirea cetăților grecești de pe țermul răsăritean (Rhodus). Acest război n'a făcut de cât să consume în zadar puterile nenorocitei Grecii, pe Romani i-a costat foarte puțin, ér lui Hanibal nu i-a adus nici o ușurare în lupta grea pe care o avea s'o përdă în Italia.

Acastă luptă în Italia devenia din ce în mai neegală; par- Italia, Capua,
recucerită. tida de la cârmă din Cartagina făcea foarte puțin, și în orî-ce cas prea puțin în comparație cu însemnătatea luptei și cu energia Romanilor, și mai puțin în comparație cu cererile lui Hanibal. Poziția acestuia ajunsese într'aceea foarte critică. Superioritatea talentelor sale strategice se dovedi, ce e drept, în toate luptele în cari avea în față un singur dușman; și în anii 215 - 207, în cari și Puni și Romanii s'au luptat cu mai multă înveirșunare de cât tot-d'a-una, el repurtase un șir întreg de mari biruințe. Pretorul Fulviu lăsă pe câmpul de luptă, de la Herdonea, 16,000 ómenî din 18,000; 8,000, cari voiaŭ să încépă, sub conducerea unui centurion îndrăzneț, un rězboiŭ de trupe voluntare împotriva Punilor, cădură la Benevent. Loeri, Heraclea, Metapont cădură, ca și Tarentul, în mánile lui Hanibal. La anul 210 un alt Fulviu perdu o luptă tot la Herdonea; în această luptă, proconsulul însuși și un-spre-zece comandanți rêmaseră pe câmpul de luptă; în sfîrșit la 208, cel mai bun comandant roman, învingătorul de la Nola și Siracusa, Marcel, cădu în o cursă întinsă de Puni, în care și perdu viața. Tóte acestea însă nu puteau să ușureze greutatea de căpetenie a poziției lui Hanibal, căci se afla cu o armată compusă din soldați de diferite naționalități pe un pămînt străin, ai cărui locuitori nutriaŭ o ură de rasă neîmpăcată împotriva lui; și tóte acele biruințe nu putură să paralizeze, nici să împedice, evenimentul fatal al anului 211, cu care începe să se schimbe norocul rêsboiului, *căderea Capuei*. În zadar făcu Hanibal totul ca să înlătore această catastrofă. O luptă învierșunată cu óstea împreunată a consulilor Q. Fulviu și Apiu Claudiu, sprijinită și prin o eșire a Capuanilor asediați, remase nehotărîtă. Hanibal, ca să scape cetatea, atât de însemnată pentru dînsul, și care era aprópe să se predea, se decise să întreprindă expediția cutezătoare, pe care nu îndrăznise s'o întreprindă nici chiar după luptă de la Cane. Iși strînse trupele și plecă spre nord pe calea latină; o frică de mórte coprînsu populația Romei când ajunsu vestea în cetate că însuși cartaginezul temut, Hanibal, a ajuns naintea porților. Intr'adevăr era așa; de pe culmile Esquilinului se putea vedea spre rêsărit, în valea de către Anio, armata lui întregă în ordinea de bătae, puternicii elefanți de rězboiŭ și sprintenii călăreți numiți. Guvernul roman

însă nu credu cu cale să se grăbescă a rechema ôstea de la Capua. El aştepta plin de încredere; pămîntul pe care sta Hanibal se vîndu cu acelaşi preţ ca şi când ar fi domnit pacea cea mai deplină; şi trupele destinate pentru Spania plecară aproape pe dinaintea ochilor lui cu stégurile şi cu musica lor războinică. Consulul Fulviu plecase spre Roma cu un corp de ôste pe calea Apia; dupe câte-va zile intră în cetate prin pórta capenă; cetatea se transformă într'o tabără de război. Romanii însă nu voră să primescă nici o luptă şi Hanibal nu era nici pregătit şi nici nu venise cu scop ca să asedieze Roma. Astfel nu îi mai rămase alt-ceva de făcut de cât să se retragă şi să lase Capua în voia sôrtei. Cumplită a fost răzbuirea Romei împotriva acestei cetăţi, care fusese a doua în tótă Italia şi voise, într'un moment nenorocit, să fie cea d'întăiu. O parte din locuitorii fură vînduţi în selaviă, cei care lucraseră pentru desfacerea cetăţii de către Roma, membrii consiliului capuan, funcţionarii înalţi şi comandanţii, aũ fost decapitaţi pînă la unul, vechia constituţie a cetăţii nimicită.

Pe când ast-fel mijlocele de cari dispunea Hanibal se împuţinau din ce în ce, o cetate după alta se grăbia să facă erăşi pace cu Romanii; pe când ôstea lui, căreia nu i se trimetea nici un ajutor însemnat, trebuia să şi umple şirurile cu soldaţi recrutaţi din Italia, şi devenea pe fie-care zi prea mică pentru greutăţile din ce în ce mai mari cu cari avea să se lupte, Romanii şi strîngeau fără încetare puteri noi din pămîntul lor şi al aliaţilor, din patriotismul neclintit al cetăţenilor, din credinţa şi pocăinţa aliaţilor, din fidelitatea coloniilor lor, care n'aũ şovăit de cât pentru un moment. În anul 208 nu mai rămase spiritului ingenios al lui Hanibal de cât o singură combinaţie, fratele său Hasdrubal să lase Spania să se apere singură, şi să îi vie într'ajutor fără întîrziere peste Alpi; să aprindă încă o dată flacăra războiului care să consume cu desevîrşire tôte puterile Italiei, deja slăbite. Încă o ôste ca cea de la Cane, de şi numai pentru un timp scurt, şi încă o biruinţă ca aceea, — acesta era gîndul lui Hanibal, era singurul mijloc prin care războiul s'ar mai fi putut întorce în favorul lui.

Spania.

Intr'aceea Hasdrubal susţinuse războiul în Spania, împotriva celor doi fraţi *Publiu* şi *Cn. Corneliu Scipione*, cu noroc schimbător, între tot felul de şovăiri, cauzate prin spiritul nestator-

nic al semințiilor spaniole, a căror căpetenie erau foarte lesne influențați de or ce lingușire, pasionați și venali. Scipionii amîndoi nisece comandanți dibaci, cari și împliniseră însărcinarea de a reține în Spania pe Hasdrubal și toate ajutóarele destinate pentru óstea lui Hanibal din Italia, făcuseră pe Cartaginezi să sufere pierderi însemnate, în mai multe lupte, și câștigaseră teren de la indigeni în paguba Punilor. Ridicaseră din nou cetatea Sagunt și se întinseseră pîna la strîmtórea de la Gades, ér în anul 213 intraseră în legături cu un principe numit *Siphax*, din Africa. În anul 212 însă, talentul strategic al lui Hasdrubal îi încurcase într'o castastrofă grea. În două lupte cari urmară repede, una după alta, fratele lui Hanibal, ajutat și de puțina încredere ce o puteau pune Romanii în trupele lor ajutátore compuse din ispani, sfărámase amîndoué oștile lor, nimicindu-le aproape cu desêvêșire. Amîndoi comandanții cãdură în acéstă luptă și cu mare greutate putuse un cãlăreț roman curajos, C. Marciu, să scape rêmășițele oștilor romane, trecênd cu ele pe malul stîng al rîului Ebru; acolo se ținu apoi, strîngênd în jurul sêu toate trupele de cari mai putea dispune.

Impresia produsă la Roma de aceste vești a fost atît de descurajétore în cât nu se găsi nimeni care să cuteze a și încerca norocul și talentele, acolo tocmai unde cãduseră doi din cei mai buni comandanți romani. Comițiile erau în nehotărîrea cea mai grea. Atunci se presentă înaintea poporului un tînér de doué-deci și patru de ani, *P. Corneliu Scipione*, fiul unuia din comandanții cãduți, și declară, de sigur în înțelegere cu senatul, că e gata să priméscă gréua însărcinare, dacá poporul îl va crede vrednic de dinsa. Acest tînér de mult câștigase ótă simpatia poporului. În nenorocita luptă dintre cãlăreți de la Ticin se dice că el a fost care a scos din învãlmășală, prin mijlocul dușmanilor, pe tatăl sêu rãnit. După lupta fatală de la Cane el fusese unul din puținii cari și păstraseră cumpătul și cari cu sabia în mână se pusese în calea cãtor-va comandanți, cari ne mai sperând să și pótă mântui patria se pregătiseră să scape cu fuga peste mare. Ba se vorbea chiar că ar fi în legături ascunse cu Zeii; și Scipione întăria și mai mult în popor acéstă credință deșartă, visitând foarte regulat și foarte adese ori Capitolul, unde avea obiceiul să stea tot-d'a-una mai mult timp închis în templul lui Jupiter Capitolinul. Infățîșarea

Scipione,
Hasdrubal.

lui bravă, pe care scia să o pună cu multă îndemânare în lumina cea mai favorabilă, era atât de câștigătoare, în cât toate centuriile îi deteră, în strigăte unanime de aprobare, proconsulatul și conducerea războiului din Spania cu toate că era încă departe de a avea vârsta cerută de lege. Indată după aceasta plecă în Spania: cu aceeași siguranță și cu aceeași îndemânare cu care câștigase simpatia poporului în Roma, sciu să se porțe și față cu armată și față cu căpeteniile semințiilor ispane. Nu trecu mult, și poporul din Roma auzi cu însuflețire că proconsulul său din Spania și câștigase o izbândă însemnată, că piața principală de arme a Cartaginezilor din Spania, cetatea Noua-Cartagina, căduse ca printr'o minune în mâinile vitezului tiner. El se folosise de o întâmplare fericită: ivirea în același timp a refluxului și a vântului de nord, întâmplare pe care mulțimea uimită o considera ca o minune, un ajutor din partea Zeului mării, — și pe când dușmanii erau amenințați și ocupați tot de dînsul în altă parte, înaintă pe lângă țărmurile mării, de unde apa retrăgându-se lăsase pămîntul aproape uscat, pînă sub zidurile cetății, peste cari apoi trecu cu ușurință, în acest loc părăsit cu totul și nepăzit. Cetatea fu luată cu toate arsenalele ei pline de arme, cu o mulțime de aparate de război de tot felul, baliste, catapulte, scorpionii, și altele nenumărate, și ceea ce era mai important, toți ostaticii cari aveau să chezușească Cartaginezilor credința semințiilor supuse, cădură în mâinile Romanilor. Cu o mărinimie, bine cumpănită, Scipione — „Regele Scipione“ cum îl numiau spaniolii — libera pe toți acești ostatici și îi reda familiilor lor, îndată ce semințiile din cari făceau parte declarău că voese să intre în alianță cu Romanii. Acum, și ziceau Romanii, lucrurile vor lua în curînd o altă față, și în Spania și în Italia și pretutindenea, căci se găsisse în sfîrșit conducătorul sub care Roma va săi să învingă.

Hasdrubal
în Italia.

Nu trecu însă mult, și scena nestatornică a acestui război să schimbă érași, și alte sciri veniră să schimbe acea însuflețire în întristare și gróză. Hasdrubal pornise spre Italia. Perduse o luptă împotriva lui Scipione lângă Bécua, în Andalusia, dar sciuse să scape de urmărirea dușmanului, retrăgându-se spre apus; de aci, încunjurând pozițiile romane ajunse, după un ocol mare la trecătorile Pirineilor despre apus; porni apoi spre marele câmp de luptă din Italia, cu o armată pu-

ternică și încercată pe aceeași cale, pe care, cu un-spre-zece ani înainte, trecuse și fratele său. Ce impresie a putut produce ore ivirea acestui nou dușman pe pământul atât de încercat al Italiei? Hanibal era încă tot acolo; Galii se arătară tot atât de dispuși a da ajutor lui Hasdrubal ca și fratelui său, îndată ce puteau să aibă cea mai mică speranță de reușită, căci între ei și între Romani pacea nu mai era cu puțină. Etruria se arăta gata să se desfacă de Romani. Italia, cumplit pustiită, chiar și coloniile latine, cari și aruncaseră cei din urmă oameni și cei din urmă dinari în prăpastia acestui război îngrozitor, doriau din tot sufletul pacea pe care se părea că numai mândria romană le-o refuza. Unele din ele începură chiar să nu mai trimetă nici bani, nici oameni pentru război, pentru că nu mai aveau nici una nici alta; chiar pe piața Romei cuteză să și ridice capul o partidă a păcei. Toți ochii erau îndreptați cu îngrijire asupra consulilor anului 207, cari plecaseră pe câmpul de luptă; era într'adevăr anul critic al războiului; Roma n'ar mai fi putut să trăească după o a doua lovitură ca cea de la Cane. Unul din consuli, *C. Claudiu Nerone* plecă spre sud ca să ție pe Hanibal în Apulia; cel-l-alt, *M. Liviu Sclinator* plecă spre nord ca să ție piept noului dușman, care, după un marș miraculos de repede, ajunsese în adevăr pe pământul Italiei; și sub stégurile lui începuse să se adune tinerimea celtă, tot-d'una gata de luptă. Sôrta Italiei atârna érași de rezultatul îndoios al unei lupte; o lovitură îndrăznéță făcu ca faptul să éasă în favorul Romei.

Călăreții numiți, pe cari Hasdrubal îi trimisese să anunță lui Hanibal sosirea sa, cădură în mânilor Romanilor. Claudiu vădu, din scrisorile pe cari le duceau lui Hanibal, că cele două oștiri punice trebuiau să se împreune în Umbría; întemeiat pe această, și făcu un plan îndrăzneț. Trimise o parte din trupe la Roma pentru apărarea cetăței; lucrul de căpetenie era să sfărîme óstea lui Hasdrubal; de aceea lăsă partea cea mai mare a óstei sale împotriva lui Hanibal, care înaintase până la Canusiú, și aștepta cu nerăbdare sciri de la fratele său; érel, cu o parte aléasă din trupe, plecă într'un marș forțat, ajutat cu cea mai mare bună-voință de popor, cu tóte nevoile lui, prin Frentan și Picen, și ajunse fără să i se întimple nimic la *Sena*, lângă riul Metaur, în castrele colegului său. Hasdru-

Lupta de la Sena. 207.

bal auđi cu mirare semnale ındoite ın tabăra consulară, și, cu privirea deprinsă a unui comandant espert, vėđu ın haınele și pe fața unei părți din soldații dușmanı urmele marșului forțat pe care 'l făcuseră. Nu se mai ındoi că avea ın fața'ı amıdouė oștile consulare, și ıngrijat de sörta fratelui sėu, despre care n'avea nici o scire, cercă se evite lupta. Dar, părăsit de călăuze, se rėtăci și n'ajunse la timp ca se trecă riul Metaur, peste care voia se se retragă; călăreții romanı ajungėndu'l ıl siliră se primeseă lupta, pe care sciü prin sciınța sa strategică s'o țină mai mult timp nedecisă, dar pe care trebui s'o pėrdă, ın cele din urmă, ın fața superiorităței numerice a Romanilor. Dupė o luptă ındelungată și bine ıncepută, de o dată apăru Claudiü ın cöstele trupelor ispane din östea punică: ıneconjurată din töte părțile, fără se se mai pötă retrage, cu mult mai puțin numerosă, ostenită și descurajată, östea lui Hasdrubal era perdută, și ınsuși fiul lui Barca 'și găsi ın luptă mörtea pe care o căutase.

ıvingėtorul, cu totul altfel de cum făcuse Hanibal, care lăsase se se ımormınțeze cu töte onorurile corpurile lui Emiliü Paul și Marcel, tăiă capul comandantului cartaginez, și când, dupė douė sėptėmăni, consulul Claudiü se ıntörse la östea sa din sud, porunci se se arunce drept orı-ce scire acest trofeü rușinos, capul lui Hasdrubal, ın tabăra lui Hanibal. Hanibal băgă de sėmă prea târziü vicleșugul dușmanului și nu mai putu se facă nimic ca se'l paralizeze. Atunci vėđu el că ın zadar aü fost töte silințele sale de doi-spre-zece ani și că sörta Cartaginei era hotărıtă. ın Italia ıntregă ınsė, și mai cu sėmă pe stradele și piețele Romei, toți 'și spuneau cu ınsuflețire vestea ımbucurătore că östea romană căștigase o biruință hotărıtore, că rușinea de la Cane era spălată, și că se pusesese ın sfırșit capăt primejdiilor rėzboiului.

3. Până la lupta de la Zama 202 și ınceierea păcei 201.

Acėstă bucurie se manifestă ın tötă puterea ei la triumful pe care cei doi consuli, dușmanı personali 'nainte de rėzboiü, 'l serbară acum ımpreună. Liviü, ın a căruı parte se repurtase biruința, luase loc ın carul de triumf, ır Claudiü venia dupė dınsul călare; poporul ınsė 'l aclama mai mult pe cel din urmă,

care era adevăratul învingător. Cetatea, greu umilită, care doispre-zece ani de-a rândul fusese silită să se mărginească la un război de apărare împotriva marelui dușman, putea acum să iea și dinșa ofensiva. Țăranul latin putea să își ridice érași în totă siguranța coliba ruinată, să își lucreze în liniște pământul pe care îl lăsase în grija copiilor, femeilor și bătrânilor, pe când pe el datorია îl chema la luptă. Hanibal se retrase în Bruțiū, unde Romanii nu îl atacară, voind mai întâiu să își completeze biruința în Spania. Aci Scipione repurtase o nouă învingere tot la Beula asupra lui Hasdrubal, fiul lui Giscon, și asupra lui Mago, fratele lui Hanibal. In urma acestei învingeri, ocupase întreg țărmul de est, și apoi trecuse cu îndrăznélă în Africa, unde încheiă un tratat cu principele Numidiilor Sifax, pe care îl câștigă prin manierele sale delicate. De asemenea și Masinisa, căpetenia unei alte seminții de numiđi, și până atunci cel mai temut comandant al călăreților din armata punică, prevédënd ce are să se întempe, începuse să intre în tratări ascunse cu Scipione. O réscólă a ispanilor și o revoltă a unui corp de armată romană aũ fost sugrumate repede prin prezența de spirit a lui Scipione, și cea din urmă cetate a Punilor din Spania trecu la Romanii, când Mago se imbarcă cu tot materialul de război ca să apere pentru cea din urmă óră Africa, în urma unui ordin ce primise din partea guvernului cartaginez, care acum începuse să se témă chiar de sórta Africeii. Să arétaseră deja la țărmurile ei corăbiile romane conduse de C. Leliū, un prieten al lui Scipione. Spania era acum provincie romană. In anul 206 Scipione se întórse în Roma ca să își ia răsplata faptelor sale: consulatul pentru anul 205 și comanda în războiul ofensiv pe care avea de gând să'l începă împotriva Africeii.

Nuși ajunse însé pe deplin scopurile. Poporul însufletit îi dete consulatul, cu tóte că n'avea încă vârsta de trei-zeci de ani. Partidei conservátore, în frunte cu bătrânul Fabiū Cunctator, nu îi plăcea însé nici de cum chipul îndrăzneț și încredător cu care tînérul bărbat, sprijinit pe favórea poporului, călca în picioóre formele constituționale de câte ori acestea se puneau în calea ambiției sale. In senat i se aduse aminte că, ori-cât de norocos să fi fost în războiū, rămăsese totuși un cetățean între cetățeni, de o potrivă cu toți și că nu era stăpânul, ci

Scipione
Consul.

robul legilor. Tot ce putu să dobîndescă a fost că i s'a dat provincia Sicilia și făgăduința ca să trecă în Africa dacă va crede că acesta va fi de vr'un folos pentru stat. Cel-l-alt consul, P. Liciniu Crasu, plecă în Bruțiū împotriva lui Hanibal, care era otărît să rămăe în Italia, atât timp cât îi va fi cu putință. Numai astfel credea el că pôte să împiedice strămutarea câmpului de războiū în Africa. Astfel el rămase mare în apărare după cum fusese mare în atac; și chiar și Liviū, care a scris istoria acestui războiū cu totul în spiritul poporului său, se plécă aci în fața marelui bărbat ce purtase războiū într'o țară străină mai bine de zece ani, și sciuse să ție în frîu spiritele atât de bine, în cât nici un om nu l-a părăsit din întrega lui oștire, compusă din popoarele cele mai nestatornice de pe fața pămîntului.

Tôte speranțele sale se risipiră, însă, când se vădu silit să părăsescă Locri, și după ce, tot în același an (206 și 205), se puse capăt și războiului din Grecia, căci Regele Filip al Macedoniei încheiă pace cu Romanii. De aci înainte Romanii se mulțumiră să ție în loc pe Hanibal, să primescă supunerea din nou a cetăților cari se desfăcuseră de dinșii, și cari acum fură pedepsite într'un mod îngrozitor, în sfîrșit, se pedepsescă coloniile cari șovoiseră un moment, pe cari acum le aduseră la desperare, prin stôrceri de bani și de soldați. Cu această ocașie cădu o pată neagră și asupra lui Scipione. Unul dintre legații lui, Pleminiū, pedepsi cetatea Locri cu o cruđime neomenosă și Scipione nu făcu nimic ca să înfrîneze turbarea acestui ȳegaș și jefuitor de temple — căci jefuise până și templul Proserpinei. Fără să i pese de mânia venerabililor bărbai din senat plecă cu oștea sa, compusă mai cu sémă din voluntari, în Sicilia și atrase din nou asupra sa mânia cea mai învierșunată, când, uitânduși cu totul demnitatea, se dete la tot felul de plăceri în Siracusa, părăsinduși vestmintele romane, și îmbrăcându-se în haine grecesci. O comisie compusă din zece senatori plecă să constate aceste abateri. Scipione însă le dovedi că nu uitase nimic care ar fi putut să folosescă marelui său scop. Trimișii senatului putură să se încredințeze, cu ochii lor, despre acest lucru; expediția era gata de plecare; toți erau plini de cele mai frumoșe speranțe când trâmbița de pe corabia principală dete semnalul plecării, și mai ales când, după

o călătorie fericită pe 400 corăbii de transport și 40 de război, întréga óste, compusă din 30,000 ómeni, debarcă la frumosul promontoriu de lângă Utica. Nimeni nu se mai îndoia că Zeii nu'i vor ajuta alesului lor spre cucerirea Cartaginei și terminarea războiului (204).

Astfel se începe cel din urmă act al acestei lupte uriașe. Catarginezii, sprijiniți de Regele Sifax, căpetenia numiților de la răsărit, — care trecuse éráși în partea lor, — strinseră o armată considerabilă, trimiseră ajutóre și în Italia; oferiră Regelelui din Macedonia ajutóre de bani ca să reîncépe războiul. Astfel nădăjduiau că se vor putea apăra împotriva Romanilor căroro le veni în ajutor și Masinissa cu puținele sale trupe de călăreți numiți, rămas credincios după ce Sifax, dușmanul și rivalul său, îi răpise tóte posesiile.

Războiul
din Africa.

Norocul însé nu 'l părăsi nici acum pe Scipione. În doué lupte risipi óstea dușmană. Regele Sifax, încercânduși încă o dată norocul împotriva lui Leliu și Masinissa, cădu în mâinile Romanilor. Porțile cetăței Cirta, capitala regatului lui Sifax, se deschiseră înaintea rivalului său învingător; ér când Scipione coprinse și cetatea Tunes, de unde putea să vadă chiar portul și casele capitalei dușmane, Cartaginezii se vędură siliti săși íea refugiul la cel din urmă mijloc.

Ei chemară înapoi din Italia pe Mago și chiar pe Hanibal. Ca să mai câștige timp, trimiseră o solie de pace la Scipione, care le și îngădui un armistițiu. Mago muri pe drum, în urma unei răni căpătate în una din cele din urmă lupte în apropierea cetăței Mediolan; Hanibal însé, după ce mai repurtă o biruință la Croton, părăsi țara gloriei sale, în care șai-spre-zece ani de-a rîndul sfidase seméța cetate latină, și în care numele lui puternic, după vécuri întregi, rămase încă săpat în amintirea popórelor, întocmai ca pe acea tablă de aramă de la promontoriul Junonei Lacinia, pe care pusesé se se sape, cu caractere punice și grecesei, istoria faptelor sale din Italia (203).

Hanibal părăsesce Italia.

Propunerile de pace, pe cari le făcuse Scipione și pe cari Cartaginezii se prefăcuseră că erau dispuși să le priméscă, fură părăsitate cu totul când vestea, că marele comandant, învingătorul de la Cane, a debarcat la Leptis, veni să inspire din nou curaj Cartaginezilor; ei așteptău acum de la dînsul să dea patriei sale amenințate nimbul biruinței. Dar era prea târziu. Ha-

Lupta de la Zama. 202.

nibal făcu ca tot-d'a-una, tot ce mai era cu putință. Iși întări óstea sa de veterani cu recruți noi, și în primăvara anului 202 plecă să dea piept cu óstea romană, în lupta hotărîtore de la *Zama*. Înainte de a se începe lupta, cei doi mari bărbați se întêlniră în fața oștilor. Amîndouă erau ómenî superiori și destul de prevêdători ca să pótă cumpăni și discuta cu sânge rece sórta și condițiile de viață ale popórelor lor; însă, Cartaginezii rupseră armistițiul lui Scipione și acesta cerea satisfacție. Afară de acésta, amîndouă comandantii erau óre-cum datorî, pentru onórea numelui lor, să se mai măsóre încă o dată în acest năprasnic rēzboiũ.

Cei 40,000 de ómenî ai lui Hanibal stau împărțiți în trei corpuri; frontul lor era acoperit de o linie de 80 elefanți; corpul întaiũ era compus din Liguri, Galî, Baleari și Mauri; al doilea din Cartaginezi, Libieni; în sfârșit un corp de rezervă macedonean, în care se aflau veterani din rēzboiul cu Italia. În fața lor stau Romanii împărțiți în cele trei despărțăminte obicînuite ale lor: hastati, principes și triari. Elefanții, speriați de rēsunsetul puternic al cornurilor romane de rēzboiũ, aduseră în desordine cavaleria Punilor de la aripă, și Masinisa, cu cãlăreții sãi superiori, veni s'o sfărîme cu totul. La mijloc lupta fu îndelungată și grea între veteraniũ lui Hanibal și triarii legiunilor romane, acele rēmășite ale legiunilor cari stătuseră odiniórã în fața Punilor pe cãmpul de luptă de la Cane, și cãrora drept pedepsă li se prelungise timpul de serviciũ pentru tótã durata rēzboiului. Lupta era încã încordată când de o dată, întocmai ca Hasdrubal la Cane, Masinisa, cu cãlăreții sãi și cu ai Romanilor, se întórse, dupã ce respinsese cavaleria Punilor și izbiră în cóste pedestrimea lui Hanibal. Atunci lupta se decise: óstea Punilor fu sfărîmată cu totul; numai Hanibal scãpă cu câți-va cãlăreți la Hadrumetum, ér de aci se întórse în cetatea sa natală pe care n'o mai vêduse de 36 de ani, de pe vremea când era copil de nouă ani.

Pacea.

Cel din urmă serviciũ ce l'mai putea face patriei sale, acum când totul era pierdut, a fost să sfátuescă pe Cartaginezi să facă pace și să pună frîu ațîțarilor zmintite ale unor demagogi, cari, orbiți de patimă, creau și acum rēzboiul, dupã ce însuși Hanibal îl pierduse. Vocea lui, vocea necesitãtei, a fost mai tare. Când Scipione, pornind îndată după luptă din Utica, se

apropia de golful cartaginez, și eși în cale corabia împodobită cu ramuri de măslin, în care zece soli cartaginezi, veniau să ceară pace și să 'l rōge să cruțe cetatea. Scipione puse condiții moderate. Pōte că s'a grăbit să culēgă el gloria de a fi terminat acest războiū, pōte erășī că se temea de a asedia Cartagina, când apărareea ei era condusă de un geniū strategic ca al lui Hanibal; în sfirșit sō pōte că a fost dus de ideea mai înaltă de a nu nimici, fără nici un folos, o cetate atât de înaintată în cultură, centrul culturei de pe acest timp, — o cetate care nu mai putea să fie nici o dată primejdiosă pentru Roma, după ce un geniū ca Hanibal 'și sleise în zadar marile lui puteri într'o luptă de douăzeci de ani.

După ce o solie, trimisă într'adins la Roma, aduse aprobarea preliminarilor, pacea se încheiă cu condițiile următoare: Prisonierii și desertorii se vor înapoia; — cetatea predă toți elefanții ei de războiū și promite să nu mai domesticēscă alții; — corăbiile ei de războiū se vor nimici tōte, afară de 10; — 'și iea îndatorirea să plătescă Romei o sumă de 62,500,000 de lei (socotită în bani de ai noștri) în termen de cincī-zeci de ani; — se va încheia cu Roma o alianță vecinică ofensivă și defensivă, adică cetatea renunță la neatîrnarea ei și nu va putea să pōrte războiū fără învoirea Romanilor, nici chiar în Africa; — ea renunță la tōte posesiile ce le are afară din Africa, ér în Africa recunōșce regatul Numidiei, care se dă lui Masinisa dușmanului ei; — o sută de ostaticī aleși de Romanī vor chezașui pacea; — cetatea 'și conservă însă teritoriul ei african și legile ei proprii, și nici o garnisonă romană nu va mai rămānea pe pământul libian.

Acestea aū fost condițiile cu cari cetatea Cartagina 'și-a plătit greșēla că nu ajutase și nu înțelesese în destul pe marele ei Căpitan. Mai dureros de cât ori când 'și simți Cartagina căderea, când cele 500 corăbii de războiū ale ei plecară din port la larg, grupuri-grupuri, ca să lumineze marea cu flacările în cari se consuma puterea maritimă a Punilor.

Astfel se sfirși războiul dintre cele două mari cetăți, după opt-spre-zece ani de lupte grele. Scipione, căruia poporul îi dete numele onorific „Africanus,” după numele țerei pe care o învinsese, se întōrse la Roma să 'și sērbătorească triumful. Un triumf mai frumos a fost însă pentru dīnsul călătoria sa în-

Urmări.

trégă prin ținuturile Italiei, în cari, cu toate urmele adânci ce le săpase războiul greu și îndelungat, munca câmpului începea să renască pretutindeni.

În urma biruinței și a păcei de la 201, Roma rămase cea d'întâiu putere în apus. Stăpînirea ei se întindea, afară de confederația italică, asupra provinciei *Sicilia* sub care se înțelegea acum provincia întregă, dimpreună cu regatul cădută al lui Hieron, Siracusa, de aci înainte reședința pretorului roman, — asupra *Ariminului* sau Galiei cisalpină, a cărei populație rămăsese fără apărare în urma răscôlelor desnădăjduite din urmă, și trebui să lase calea liberă civilizației superioare romano-latine, — asupra *Sardiniei* și *Corsicei*, în cari locuitorii din interiorul insulei tot mai făceau năvăliri de pradă prin ținuturile de pe la țermuri, — asupra *Spaniei* de dincóce și de dincolo de Ebru, o țară pe cât de însemnată pentru minele sale de argint, pe atât de greu de stăpînit din cauza răscôlelor dese ale populației ei neastempărate, astfel în cât Romanii se vedură siliți să țină în permanență acolo o armată puternică de 40,000 ómeni. Cartagina ajunsese o cetate comercială fără putere. Căpeteniile numișilor, dimpreună cu cel mai puternic dintre dînșii, Regele Masinisa din Cirta, erau puși sub protecția poporului roman. De la océnul Atlantic și de la marginile pustiei Sahara până la munții Tauru, și până la Nil, Regi și popóre, ascultaú, cu supunere și cu băgare de seamă, tot ce se punea la cale în senatul din forul Romei, acum în adevăr o adunare de Regi, și tot ce hotára în adunările sale centuriate poporul roman.

PARTEA A DOUA

Războiele din răsărit. 200—168.

CAPITOLUL I

Al doilea război macedonic.

200—196 în. de Chr.

Nu i era dat poporului roman să se bucure în pace de roadele uriașelor sale eforturi.

O epocă mai bogată, literară și artistică, începuse să înflorească. Am văzut că încă pe la sfârșitul perioadei trecute începuse să pătrundă în poporul roman gustul pentru arta grecească, pentru literatura și limba grecească, pentru finețea grecească în cele mai felurite năzuințe ale vieții. Un tarentin, *Liviū Andronic*, tradusese, încă pe timpul întâiului război punic, *Odissea* în versuri latine vechi, saturniane, pentru scopuri didactice, și scrisese mai multe comedii și tragedii după modelul grecesc. În tâmplările însemnate din acel timp îndemnară pe câți-va bărbați romani ca *Fabiū Pictor* și *Cinciū Aliment*, acest din urmă mai mult timp prizonier de război al lui Hanibal, să scrie, în limba grecească, istoria acelor evenimente pe cari le-au văzut cu ochii. Poetul *Q. Eniū* (239 până la 169) scrisese analele romane în versuri hexametrice și în spirit grecesc; *Cn. Nevii*, contemporan cu Eniū, introduse spiritul roman în formele grecesci, pe cari le sciu mânu cu talentul său deosebit și cu îndrăzneț sa încredere în sine. O biruință strălucită pusese capăt războiului îndelungat. Nu putea ore să se desvolte acum

și la poporul roman o viață artistică și științifică, după cum se desvoltase la Greci, în urma marelui război de eliberare d'împotriva Persilor? Dar interesul pentru astfel de lucruri, abia deșteptat, se sugrumă éráși prin evenimente războinice, pentru cari se deschisese acum un nou câmp de luptă. Căci pe calea cuceririlor, o dată pornit un popor, nu se mai pöte opri de bună voe. Evenimentele din urmă împinseseră flotele romane până în mările ionică și egeică; proconsulii romani văduseră adunările grecesci; trupele romane ajunseseră până la pótele munților Parnas și Osta. Se găsiau printre Greci câți-va bărbați cari prevedeau întîmplările ce aveau să urmeze, și cari investiseră de mult că, în scurt timp, se va pune capăt frămîntărilor în cari Grecii și consumau puterile.

Tările de la
răsărit.

Din luptele pentru moștenirea lui Alexandru cel mare răsăriseră trei state mari, cele mai de frunte în tot ținutul întins al țărilor de la răsăritul mării Adriatice. Aceste trei state, tóte monarchice, erau: *Egiptul*, *Siria* și *Macedonia*. La mijloc, între ele erau *cetățile și micile state grecesci*, o jucărie a influințelor lor schimbătore, parte în legături felurite de alianță, parte în război între dînsese. Aceste cetăți și state se împreună, după cum cerea trebuința, în alianțe când mai mari când mai mici, când mai slabe când mai puternice. Așa erau confederațiile, *etolică* în Grecia de mijloc și cea *acheică* în Pelopones, confederații cari se războiau neconținut între dînsese, — o veche și nenorocită deprindere a Grecilor, — pentru câte-o cetate care intra sau nu voia să între în una sau alta din aceste alianțe. O partidă — mai cu sémă confederația acheică urmăria această politică — ținea cu Macedonia împotriva Romei; cea-l-altă, *Etolii* și cetățile din Pelopones, cari nu făceau parte din confederația acheică, ținea cu Roma împotriva Macedoniei. Tót aceste cetăți erau decădute, ruinate materialicesce și fie care din ele contribuia puternic la stingerea statului grecesc, a cărui iubire de libertate se prefăcuse în desfrîu, și al cărui spirit artistic degenerase în frivolitate. O poziție, cu mult mai strălucită și mai respectată de cât amëndouă aceste confederații, avea *confederația cetăților de pe țărmul și insulele egeice*, între cari cele mai însemnate erau Bizanțul, Cizic (Propontis) și *Rod*. Aceste cetăți au tras folóse însemnate din cuceririle lui Alexandru cel mare, căci cutreeraseră întreg răsăritul și dăduseră un avânt

puternic comericiului, dându-i teritorii, căi și centruri noui. In ele găsim un fel de reînflorire a vechiului stat grecesc, înaintat și îmbogățit încă prin tot ce a adus cu sine, nou și vestit, epoca lui Alexandru cel mare. Pe lângă această confederație de cetăți, pe care un istoric mai nou o asemănă cu hansa germană din evul de mijloc, — și afară de alte regate mai mici și mai mari, Bithinia, Capadocia,—mai trebuie să amintim și micul regat *Pergam* de la țermii apusani ai Asiei mici. Un cetățean bogat, Atalas, și întemeiase aci un regat ereditar, în urma unor lupte norocoase cu cetele nomade de Celti cari bîntuiseră și aceste ținuturi.

Nu trecuseră de cât câte-va luni de când Romanii, îmbrăcați în haine de sêrbătore, sê rugau în templele Zeilor pentru sfîrșitul norocos al greului rēzboiului cu Hanibal, — când o solie din Atena veni sê se plângă că Acarnanii le-au călcat țara și sê dea astfel Romanilor un cuvânt de a începe un rēzboiului cu Regele Macedoniei, care era un aliat al Acarnanilor. Acest cuvânt era însă aproape de prisos, căci rēzboiul împotriva Macedoniei era de mult un lucru hotărît între fruntașii din Senat. Roma era datore sê apere pe aliații ei direcți și indirecti, (Egiptul, Rodul, Pergamul), împotriva Regelui care pornise cu rēzboiului asupra lor și i strîmtorase destul de rău. Acesta singur era un cuvânt, chiar și dacā Romanii ar fi renunțat sê pedepsescā pe Rege pentru gîndurile rele asupra Romei, pe cari mai mult și le-a arētat de cât și le-a îndeplinit, în rēzboiul din urmă. Hotărîrea Senatului, prin care sê propunea rēzboiului împotriva Regelui Filip din Macedonia, sê aduse naintea poporului. Poporul însē era sātul de rēzboiului și respinse hotărîrea Senatului. Dar într'o a doua adunare Senatul și consiliul sciurā totuși sê ștergā încuviințarea poporului. Căci în realitate nu mai domniau adunările poporului, ca în timpurile vechi pe când era vorba de rēzboie împotriva cetăților Fidene sau Veii, cî Senatul în frunte cu marile familii, Scipionii, Fabi, Flamininii și alții. Aceștia sciurā sê sperie poporul cu prevestirea că Regele Macedoniei ar putea sê trecā cu oștea în Italia; ei îi aduserā aminte ce au avut sê suferi în anul 218, numai pentru că stătuserā prea mult la îndoială; afară de aceea sarcinile acestui rēzboiului, care de altfel nu prea cerea mari încordări, apăsa mai mult asupra aliaților; — comițiile centuriate apro-

Se hotărâse
rēzboiul im-
potriva Ma-
cedoniei.

bară, în cele din urmă, războiul, și astfel, încă în anul 200, consulul Sulpiciu Galba se aședă în cartiere de iarnă la Apollonia, cu două legiuni, un corp de călăreți numiți și căți-va elefanți.

Filip, Regele
Macedoniei.

Regatul Macedoniei, înconjurat din toate părțile cu șiruri de munți, greu de străbătut, avea o mulțime de mijloace de apărare împotriva dușmanului, care la rîndul său nu putea să l atace de cât cu mare greutate, din cauza poziției sale naturale. Tesalia și Eubea erau la dispoziția lui; o mare parte din Grecia făcea acum parte din Macedonia sau era sub atîrnarea ei; întregul mănuchiul al micilor state grecesci era ținut în frîu prin fortărețele macedonene de la *Chalcis* (Eubea), *Demetrias* (sînul pagaseic) și *Corinth*. Finanțele țerei erau în bună ordine; armata bine organizată, deprinsă cu focul, mîndră de vechea ei glorie. Regele Filip V, era un domnitor luminat și vitez, un bărbat de o deșteptăciune pătrunzătoare și de o mare istețime. Dar calitățile sale bune au fost întunecate și paralizate, tocmai în momentul hotărîtor, prin escesele și capriciele sale despotice, prin cruzimea și nehotărîrea sa.

În anul întâiu și al doilea al acestui război (199) nu se făcură de cât câte-va operații și intrigi în Grecia al căror rezultat a fost pustiirea ținutului de lingă Calchis de către Romani, al celui din Atica de către Filip,—mai multe lupte, cu noroc schimbăcios, la granița despre apus a Macedoniei, și în sfîrșit o biruință desăvîrșită a lui Filip împotriva mulțimei de mici dușmani, pe cari îi întăritaseră Romanii asupra lui. Acești dușmani erau între alții Etolii și Regele Aminandru al Athamanilor. Filip îi izgoni pe toți din Macedonia în care năvăliseră. Astfel respinse Filip toate atacurile îndreptate împotriva țerei sale, și în anul 198 se pregătea să iea la rîndul său ofensiva, când sosi în Grecia consulul roman al acestui an, *T. Quinctiu Flaminiu*. Noul consul era încă un bărbat tîner, dar talentat, iscusit și cu o înfățișare câștigătoare; mai cu sîmă însă, cultura sa superioară literară, făcea dintrînsul cel mai potrivit bărbat pentru conducerea afacerilor în cari un rol însemnat aveau și Grecii. În ținutul muntos al Epirului, acolo unde rîul Aaos izbucnesce dintre doi munți, se întălniră față în față oștile macedonene și romană. O căpetenie a Epiroților, Chareps, arată Romanilor o cărare care ducea la spatele oștei

macedonene ; această mișcare a Romanilor fu decisivă ; atacat de o-dată din două părți, Filip părăsi câmpul de luptă cu mari pierderi și se retrase în strîmtórea de la Tempe. Totuși, resistă încă în Tesalia, unde cetățile și închiseseră porțile în fața dușmanilor, Etoli, Athamani și Romani, cari năvăliau din toate părțile. Tot astfel și garnisonele macedonene din Chaleis, Elatea, și mai cu sémă din Corinth, se împotrivară cu bărbăție chiar și după ce Acheii, cari până atunci ținea cu Macedoneni, trecură în partea Romanilor. Astfel nici această expediție, de la 198, n'avu nici un rezultat.

Filip, neputînd să nădăjduiască că va eși învingător din acest război, căută să încheie pace, și era gata să facă jertfe însemnate. Dar condițiile pe cari le puneau Romanii erau prea aspre. Ei cereau ca Filip să renunțe la toate posesiile sale afară din Macedonia și mai cu sémă la cele trei cetăți Demetrias, Corinth și Chaleis, pe cari el însuși le numia cu obicînuitul său sarcasm „scaetii Eladei”. Intr'o întîlnire, pe care o avu cu comandantul roman la Nicaia, respinse aceste pretenții. De asemenea și solia pe care o trimesese la Roma nu era împuternicită să le primescă. Romanii nu voiau să cedeze nici dinșii ; astfel amîndouă părțile începură să se pregătescă pentru a treia expediție. Filip trebui să strîngă cele din urmă puteri ale țerei sale, slăbite și fără apărare, împotriva flotei dușmane. El plecă cu óstea în Tesalia (197). Aci, în mijlocul acestei țări, lângă șirul de colini de la Scotusa, la *Kinoskefal* (Capetele de cîni), se întîlniră cele două armate, amîndouă de câte vr'o 26,000 de ómeni. Aprópe din întîmplare se începu o încăerare între avangardele celor două oștiri, într'o zi cu ceta și cu plóe. Cu încetul, trimițendu-se necontentit ajutóre și dintr'o parte și dintr'alta, această încăerare se prefăcu într'o luptă generală. Vitejia călăreților Etoli, aliații Romei încă de pe timpul întaiului război macedonic, dete timp lui Flaminiu să și așede legiunile în ordine de bătae ; cu toate acestea la aripa dréptă învinse falanga lui Filip. Masa compactă a acestei falange, armată cu lănci lungi, îngrozitórele sarise, fiind și pe un teren favorabil, atacă cu atâta putere pe dușman, în cât chiar și escelenta pedestrimă romană trebui să se dea îndărăt. In aripa dréptă însă falanga lui Filip fu adusă în desordine,

Lupta de la
Kinoskefal.
197.

și neputând să se apere bine, tocmai din cauza masei sale compacte, în scurt timp fu sfărâmată cu totul. De aci Romanii atacară trupele învingătoare ale dușmanului din aripa stîngă, și căștigară astfel lupta. Regele Filip perduse 5,000 prizonieri și 8,000 morți, fiind-că Romanii, nedeprinși cu obiceiurile grecesci, omorîseră și pe aceia cari prin ridicarea sariselor, cereau ertare și se dau prinși. Filip fugi la Larisa. Acum nu mai putea să facă nimic de cât să primescă pacea, așa cum voiau să i-o dicteze Romanii. Aceștia îi acordară un armistițiu, în care se trimetă o solie de pace la Roma. Aci, Flaminiu, cu o comisie de zece senatori, încheiă pacea definitivă.

Pace.

Etolii, și cei-lalți Greci dușmani Regelui macedonean, povățuiți de o ură orbă, cereau să se nimicescă cu totul regatul Macedoniei. Flaminiu însă, căruia începuse să îi displacă semeția fără margini a Grecilor, le răspuse că în acest caz chiar câmpiile și cetățile lor proprii s'ar da pradă cetelor pustiitoare de Traci, Iliri și Gali; regii Macedoniei trebuiau să mîntinuți, lăsați ca o pază împotriva barbarilor din nord. Această politică înțeleptă făcu ca Regele să păstreze Macedonia propiu zisă; el trebui însă să renunțe la toate celelalte posesii din Asia mică, Tracia, Tesalia, Grecia, și la insulele din marea egeică. Afară de acestea, mai trebui să și ia îndatorirea să nu mai începă nici un războiu împotriva aliaților Romei, — să nu mai fie elefanți de războiu, — să plătescă 1,000 talanți (6,250,000 lei) la termene anumite, — să predea toate corăbiile sale de războiu, afară de cincă, — în sfîrșit să și restrîngă puterea armată la 5,000 de ómenî (196).

Grecia liberă.

După ce comisia Senatului dictă astfel pacea lui Filip, se apucă să pue în ordine afacerile încurcate ale Greciei. Mulțimea care se adună în anul 196 la jocurile istmice din Corinth, cu mult mai numerosă de cât altă dată, avea să asculte hotărîrea Senatului roman. O adîncă tăcere se făcu când răsună tuba și când apoi pristavul începu să citescă această hotărîre, așteptată cu speranță și cu temere de Elada întregă, despre a cărei sórtă avea să hotărască. „Vor fi liberi;“ așa începea decretul, „Corintienii, Locrii, Focienii, Eubeii, Acheii, Ftioții, Magneții, Tesalii, Perhebii“ — În realitate decretul cuprindea restabilirea autonomiei grecesci, rezultat al moderației Senatului roman, și al iubirei însuflețite a învingătorului de la

Kinoskefale pentru Elada, o dragoste care o împărtășiau. pe acel timp, mulți bărbați influenți din Roma. Numai acest cuvânt de libertate, care ajunsese de mult în această țară o vorbă gólă, — de multe-ori chiar o mască sub care se ascundeau or-ce mișelie și or-ce intrigă,— fu primit și repetat cu un entusiasm nespuns de rasa decădută și putredă care locuia acum pământul sfințit prin atâtea fapte mari și nobile din trecut. Masa poporului salută cu strigăte unanime de laudă și mărire pe liberatorul Eladei, pe proconsulul roman T. Quinctiū. Prin unele locuri începură să 'l cinstescă, ca pe un Zeu sau semi-zeu, cu altare și jertfe. Nu se gândia această mulțime amestecată de bucurie, că libertatea, ca și virtutea, nu se poate vinde sau dăruia, — că ea nu se poate câștiga și întări de cât prin lupte, după cum și o câștigaseră strămoșii acestui popor la Maraton și Salamina, după cum de-abia și o afirmaseră Romani în luptele cu Hanibal și cu Piru.

Din prada de războiū Romani nu și opriră nimic pe sēma lor; nu umblău încă dupe cuceriri esterne. Tot ce câștigaseră în acest războiū, împărțiră cu desinteresare și dărnicie între aliații lor. Insula Egira se dete lui Atalus, Regele din Pergam; Rodienii dobândiră mai multe posesii pe țărmul Asiei mici din fața insulei lor; Atenienii, cari nu cruțară nici cu această ocazie tot talentul lor de a linguși, dobândiră câte-va insule; Etolii încorporară în cofederația lor mai multe cetăți fociene și locriene. Tote posesiile lui Filip din Pelopones, între altele și Corinthul, rămaseră pe sēma confederației acheice, a cărei putere era însă precumpănită prin tiranul *Nabis* din Sparta. Acesta, profitând de turburările din acel timp, se ridicase cu ajutorul unor cete de mercenari la cîrma vechei cetăți a lui Licurg, și pusese mîna pe Argos, pe cînd Grecia era încurcată în războiul macedonic. Prin stăpînirea sa despotică, el atrase asupra i ura peloponesienilor și mai cu semă a confederației acheice cu care trăia într'o vrajbă neîntreruptă. Îndărătnicul despot, care poate și pusese nădejdea în Etolii nemulțumiți cu aliații romani, sau poate chiar în Antioch, Regele Siriei, nu voi cu nici un preț să înapoieze Argosul. Flaminiū trebui să pue în mișcare o putere, neasemnat de mare, 50,000 ómeni, ca să sfărîme acesta împotrivire încăpățînată. Numai cînd această óste puternică, în care se află și macedonenii, se arată

înaintea zidurilor Spartei, Nabis cedă însfirșit. El perdu toate posesiile sale, afară de Sparta, și trebui să predea și Argosul. Fugarii pe cari stăpînirea sa despotică îi alungase din Sparta, se aședară sub numele de *laconii liberi*, Eleutherolaconi, în cetățile Laconiei de pe țărmuri. Sparta însă rămase în mâinile tiranului, spre marea nemulțumire a celor-l'alți Greci. Le venea foarte greu Grecilor să jöce simplul rol de protegiați, plecați, față cu puternicul popor roman. Dar nu trecu mult și se arătă cât era de greu să se restabilească ordinea în starea dărăpănată a Grecilor. Astfel se întâmplă în Beoția, unde partida macedonénă, profitând de blândețea proconsulului roman, rămăsese neîntreruptă la cîrmă. Căpetenia acestei partide, Brachilas, fu ucis de către cei din partida romană. Mulțimea rămasă fără conducători, se înfurie grozav și 'și întorse mânia împotriva câtor-va soldați romani care se aflau în cetate. Îi atacă pe neașteptate; îi ucise; pe mulți din ei îi aruncă în bălțile copoice, legându-le câte-o piatră de gât ca să rămăe la fund; astfel, că în cele din urmă, trebui să se trimetă putere armată împotriva lașilor răzvrătiți.

Organizarea
raporturilor
grecesci.

Guvernul roman urmări și aci, pe cât îi sta prin putință, aceeași politică ca și mai înainte în Italia; el 'și dete silința să pue în sfaturile cetățitorilor și în fruntea justiției pe cei mai cu dare de mână, cari aveau un interes pentru păstrarea ordinei cetățenesci. După ce se făcu tot ce se putea în acest scop, și după ce Romanii putură să se lase pe nădejdea înșelătoare că au restabilit ordinea în derăpănatul stat grecesc, Flaminin adună încă o dată la Corinth pe trimișii cetățitorilor grecesci și le ținu o cuvântare (194). Le reaminti intențiile bine-voitoare ale poporului roman față cu Grecii; 'și îndemnă să fie uniți, să 'și întrebunțeze cu măsură și înțelepciune libertatea redobîndită. Acest îndemn nu era de prisos, dar era zadarnic pentru un popor la care libertatea, fructul nobil răsărit în vechime pe acest pămînt, ajunsese de mult o flöre retorică, ba chiar o buruiănă otrăvitoare. Față cu această adunare garnisona romană părăsi stăncile de la Acrocornith; de asemenea garnisonele romane se retraseră și din fortărețele Chalcis și Demetrias. Flaminin se întörse în patrie cu acești soldați și cu prizonierii romani cari ajunseseră în mâinile Grecilor încă de pe timpul războiului cu Hanibal, prin cumpărare sau după dreptul de război. Răsplata

lui Flaminin a fost un triumf care a ținut trei zile. Prisonierii de război, liberați, au fost una din cele mai frumoase podobe ale acestui triumf bine meritat : cu pălăria pe cap, semnul libertății recăștigate, străbăteau stradele cetății, în urma carului triumfătorului căruia aveau să îi mulțumescă că și revedeau patria.

De aci înainte Flaminin rămase cea dintâi autoritate în Senat în ceea ce privea afacerile din Grecia. Mult timp după acesta se aduceau încă laude însuflețite nobilului și tinărului proconsul căruia avea să îi mulțumescă lui de libertatea lor, și poporul în numele căruia Flaminin săvârșise faptele sale. Poporul roman era singurul în totă lumea,—așa se zicea și se repețea cu admirație,—care purta războie ca să *libereze* pe alte popoare. Era o însuflețire, după cum am văzut-o în zilele noastre la poporul italian, în împrejurări asemănătoare (1859). Bucuria pentru răsturnarea unei ordini de lucruri nesuferite nu lasă să se ivescă încă într'insul simțirea neplăcută că n'a fost liberat prin puterea sa proprie, ci prin o putere străină. O singură seminție, pe lângă care aveau să se strângă în curând nemulțumiții din toate celelalte seminții și cetăți, începuse să nutrească o ură adâncă împotriva Romanilor, căci se simțeau înșelați și nedreptățiți, pe când ei credeau că ar fi avut dreptul să fie preferiți și răsplătiți mai bine de cât toți. Aceștia erau *Etolii*.

CAPITOLUL II.

Războiul împotriva lui Antioch din Asia și împotriva Etolilor. Hanibal și Scipione. P. Corneliu Scipione și M. Porciu Catone.

192—187 în. de Chr.

Spiritul îndărătnic al acestui mândru popor al munților nu se putea împăca nici măcar cum cu acel jug blând pe care Romanii să siliseră să îl potrivească pe grumajii Greciei. Nemulțumirea lor începuse să se ivescă încă din ziua luptei de la Kinoskefale. Cu toate că ei credeau că au contribuit mai mult de cât toți la câștigarea biruinței, și în adevăr contribuiseră mult, partea din pradă care li s'au dat fusese prea mică ca să

le pótă mulțumi lăcomia. Nu se lăsase pe séma lor Macedonia, după cum jinduaia, ci se făcu pace cu nenorocosul Rege. Cele mai bune róde ale biruinței le dobândiseră rivalii lor, Acheii, și Romanii amenințau să ți țină într'un frîu și mai strîns de cît Macedonenii. Mânia lor se arătă mai întăiu în tot felul de laude ridicule și în cuvântări umflate ținute în adunările lor. O epigramă asupra biruinței de la Kinoskefale se respîndise în Grecia întrégă. „Macedonenii au căđut“ — zicea epigrama — biruiți de Zeul Ares al Etolilor și Latinilor, pe cari Titus i-a adus în Grecia din câmpiile Italiei.“ Intr'o dispută cu trimisul roman, le scăpă Etolilor cuvântul ridicul că cërta lor cu Roma îi va face să pătrundă cu armele *până la Tîbru*. Retorica grecescă și sleia tote puterile, inventând icóne prin cari se zugrăvescă noua robie a Grecilor; căci Romanii îi puseră în lanțuri mai strălucitoare dar cu atît mai grele, îi liberaseră de lanțurile de la picíore ale Macedonénului, dar le pusesese un alt lanț de grumajî. Agenții lor începură să viziteze Sparta și chiar curtea vechiului lor dușman Filip din Pela. Ochiul lor se îndreptau însă mai cu sémă spre răsărit, peste mare, unde „Regele“ — așa numiaii Grecii pe domnitorul de acum din Asia, după cum numiseră ordiniórá pe Regii Perșilor — unde Regele Siriei, Antioch, se pregătia să țină piept influinței copleșitoare a Romanilor.

Monarchia
Siriană.

De la anul 223 domnia Antioch cel mare asupra satrapiilor puțin strînse între ele, cari alcătuaia întinsul dar slăbitul și decăzutul imperiú sirian. Antioch era al șaselea, în șirul urmașilor lui Seleucu, — unul din generalii lui Alexandru cel mare și întemeiătorul acestei dinastii, zisă a Seleuciđilor. Mai întăiu în alianță cu Filip al Macedoniei, și mai tîrziu singur, se folosise de nevîrstnicia Regelui Ptolomeú Epifan din Egipt, că se răpescă posesiile acestui imperiú de pe țărmurile Siriei și Asiei mici. Cu acéstă ocazie luase o atitudine amenințătoare față cu aliații romani: Regele din Pergam și Rodieni. Afară de acésta el întăritase împotriva sa și mai mult pe Romani, trecënd Helespontul, pregătindu-se să cucerească Tracia, și întărind cetatea *Lisimacheia* pe țărmul europén al strîmtórei. Dispute vii se iscaseră între împuterniciții Regelui și între comisia celor zece bărbați romani căroro le încredințase Senatul punerea la cale a afacerilor din răsărit. Se trimiseră solii dintr'o parte

și din alta, dar toate aș fost în zadar. În curînd apoi sosi la Roma vestea că *Hanibal* însuși se afla la curtea Regelui din Siria, și că fusese primit de acesta cu mari onoruri. Numai numele lui *Hanibal* deșteptă la Roma o mulțime de temeri. Pentru romanul de rînd numele acestui bărbat era vrăjtit, și unde se afla el i se părea că trebuie să se țese vre un plan gróznic împotriva Romei

De astă dată însă Romanii însuși și deșteptaseră pe acest dușman. *Hanibal* rămăsese după pacea de la 201 în Cartagina; găsisese acolo un câmp nou pentru spiritul său neobosit care cunoștea și scia să împlinască pretutindenii ce era de lipsă. Se puse în fruntea partidei poporului, căreia nu i trebuia alt-ceva de cât un conducător ca dînsul; cu ajutorul ei răsturnă de la putere colegiul oligarhic al celor o sută-patru. Ajungînd el însuși la putere, nu scim mai de aproape în ce chip, deșteptă în scurt timp o nouă viață în vinele amorțite ale statului atît de greu umilit. Puse capăt vătămătorei și rușinoșei administrări financiare; desfundă din nou izvoarele de venituri ale Cartaginei — destul de multe chiar și acum — și puse astfel érași în mișcare statul decădut. Romanii începură să se îngrijescă, și, rugați fiind chiar de partida răsturnată din Cartagina, trimiseră o comisie în Africa, ca să cêră estrădarea marelui bărbat. *Scipione*, învingătorul de la *Zama*, a arêtat cu această ocașie o purtare vrednică de laudă; el a fost singurul care a desaprobat în Senat acest războiú nevrednic împotriva unui singur om. *Hanibal* din parte-i rămase și de astă dată același. El cruță Cartaginei rușinea estrădărei sale și fugi la *Tir*; de aci se duse la *Efes* la Regele *Antioch*. Căci locul lui era pretutindenii unde erau dușmanii Romei. Intr'adevăr se pôte recunoșce ceva din spiritul său îndrăzneț în planurile mărețe ce s'aú țesut cât-va timp la curtea Regelui din Siria. Gîndurile cu cari se măgulise cât-va timp Regele *Antioch*, — escitat de spiritul îndrăzneț al lui *Hanibal*, sau cu cari se lăsa să fie lingușit de curtezanií săi, — erau acestea: să atragă în partea sa, prin mijlocirea *Etolilor* pe cei lalți Greci, să îndemne sau să siléscă pe Regele *Eumenes*, urmașul lui *Atalus* și pe cetățile de pe țărmurii Asiei mici, ca să se desfacă de alianța cu Romanii, — să înduplece pe Regele *Filip* din Macedonia și pe Cartaginezii să iese și ei parte la războiú, — să se foloséscă de răscolile indi-

genilor din Spania împotriva Romanilor,—să deștepte astfel acestora dușmani din toate părțile și pe cât se va putea de o dată, — mai înainte de toate însă, să construiască o flotă pe care s'o încredințeze Cartaginezului ca să ocupe un punct bine situat în Italia și apoi să își adune trupe.

Hanibal la
Antioch.

Romanii se temură și ei un moment de o alianță a diferiților lor dușmani, așa după cum își-o închipuia și Hanibal. Dar curtea desfrînată din Efes și spiritul deșert și leneș al Regelui Siriei, nu erau un pământ bun pentru sămînța unor astfel de planuri cutezătore, și cele d'întâiu succese nu răspuseră de cât foarte puțin cu acele proiecte mărețe. Etolii își aleseră de comandant suprem pe Regele, și începură să umple lumea cu laude și făgădueli goale despre puterea gróznică cu care se va arăta în curînd comandantul lor, Regele, în Grecia. Dar numai câte-va cetăți și semînții neînsemnate îi ascultară: Aminandru Regele Atamanilor, Magneții, Eleii și Mesenienii.

Încercarea de a atrage și Peloponesul în partea lor se sfîrși cu un desastru deplin al cauzei pentru care își puneau silințele; tiranul Nabis din Sparta fusese omorît de unul din strategi săi, ér mai tîrziu cetatea a fost cucerită de *Filopemen*, vestitul cap al confederației acheice. Regele Filip al Macedoniei, pe care Hanibal credea că trebuie să l câștige cu orî-ce preț, —sau dacă nu se va putea acésta, cel puțin să l ocupe cu un război în Tracia,—nu voia să știe nimic de Regele sirian pe care l úra și l disprețuia; el își puse trupele la dispoziția Romanilor. Vechii aliați ai Romei, Pergamul și cetățile de la țărmuri, rămaseră credincioși aliatului lor, ér cetatea Cartagina nu se mai putea hotărî așa ușor să ridice armele din nou după învățămintele trase din cele din urmă două războie mari. Cu atît mai puțin însă era cu putință așa ceva, după ce chiar Hanibal cădu în scurt timp în disgrafia Regelui. Vecinătatea acestui spirit mare începu să supere pe sufletele mici dimprejurul despotului asiatic, ba chiar pe Regele însuși a cărui strălucire mincinosă se întunea în fața gloriei adevărate a lui Hanibal. Curtezaniî meraseră pînă acolo cu lipsa de judecată, în cât deșteptară în Rege bănuială că bărbatul de la Cane ar fi un prieten ascuns al Romanilor. Cât de puțin înțelegea Antioch seriositatea situației se vîdu și mai bine când debarcă în Chersones, în tóamna anului 192, cu o óste foarte

slabă, de și de mult trebuia să scie că războiul nu se putea evita.

Într'aceea debarcase și o oște romană la *Apolonia*, și Flaminin, care vedea acum că pusese prea multă încredere în Greci, când îi lăsase atât de liberi, străbătuse încă mai d'inainte țara întregă, îndemnând pretutindenii pe partizanii Romei să se împotrivescă. Regele se aședă cu oștea în cartiere de iarnă la Chalcis în Eubea, care se dase în partea lui; acolo petrecu o parte din iarnă cu sărbări pregătite în onórea căsătoriei sale cu o chalcidiană. Astfel Grecia ajunsese éráși, după cum se exprimă un istoric vechi, — să se lase să fie ruinată de demagogi prin mincinoase făgădueli regesci.

Războiul cu Antioch.

Războiul începu cu primăvara anului 191. Comandantul suprem al Romanilor, Maniu Aciliu Glabrione, ridicase numărul soldaților săi la 40,000, și avea pe lângă sine subcomandanți capabili, cum era spre pildă *M. Porciu Catone*, care tocmai se întorsese din Spania unde năbușise o răscolă. Regele Macedoniei, Filip, care se împreunase în Tesalia cu Romani, arătă și dînsul mult zel, nădăjduind că prin o sprijinire leală a vechiului său dușman va recâștiga cel puțin o parte din pierderile suferite în războiul din urmă. Regele Siriei aștepta în zadar ajutórele din Asia, anunțate cu atâta pompă; numai câteva cetăți din Grecia și Tesalia se aliașeră cu dînsul. Plecă deci cu pedestriimea sa în număr de 10.000 ómeni, cu 500 de călăreți și șase elefanți, pe lângă cari se mai alăturară 4,000 Etoili, și se aședă în dosul strîmtórei de la Termopile, pe care, pe lângă întăririle sale naturale, o mai întări cu ziduri și șanțuri. În același timp oștea romană înainta din spre nord. Peste muntele Eta, la spatele poziției siriene, ducea acea cărare fatală pe care condusesese odinioară Hidarnes pe cei 10,000 Perși în spatele lui Leonida, și pe care Etoili o păzeau acum tot atât de puțin ca atunci Phocienii. Pe această cărare înconjură Catone oștea siriană, care, atacată cu inverșunare și din față de către colónele romane, se risipi în toate părțile, îndată ce se vădu amenințată din cósțe și de la spate. Parte dintr'insa fu sfărîmată în strîmtóre, parte risipită sau ucisă din fugă. Regele însuși scăpă cu fuga la Eubea în cartierul său din Chalcis. De aci se întóse la Efes, părăsind Grecia în voia întîmplărei.

In Europa.

In Asia. Romanii se vedură acum încurcați fără voia lor într'un război în Asia. Senatul încredință conducerea acestui război consulului (190), *Luciū Cornelii Scipione*, pe care nu atât meritele lui proprii cât influința fratelui său Publiū îl ridică la acest înalt post. In realitate însă războiul îl conducea însuși învingătorul de la Zama, care însoțea pe fratele său ca legat; el era adevăratul comandant; de aceia, veteranii din războiul al doilea punic, cari sciaū acēsta, se grăbiră să se înroleze ca voluntari sub stégurile consulului. Antioch pregăti o flotă care să împedice trecerea Romanilor în Asia; dar și Romanii aveau aliați pe mare. Flota din Asia mică a lui Antioch comandată de Polixenida, învinse, ce e drept, pe a Rodinienilor în portul de la Samos; dar flota siriană-feniciană, pe care o strînsese Hanibal, nu putu să se unescă cu cea a Asiei mici, și pierdu o luptă la Aspendas (Pamfilia), cu tôte că Hanibal învinsese în partea în care comanda el. Flota lui Polixenida mai pierdu apoi o luptă la Mionesos (Colophon) împotriva Rodienilor, superiori în luptă pe mare. In același timp Scipione ajunse pe țermul Asiei. El acordase un armistițiu de șase luni Etoților, cari neputând primi condițiunile cele grele ale Romanilor, continuaū din munți un războiū desnădăjduit împotriva acestora. Apoi trecuse prin Macedonia și Tracia, sprijinit cu lealitate de Regele Filip — pretutindenī găsise calea asigurată și punțile lăsate, — și ajunsese în Asia neîmpedecat de nimeni, ca și când ar fi domnit pacea cea mai desevrșită. Regele Antioch în nepricerea sa părăsise fortăreța Lisimacheia de pe țermul european, fără să cerce măcar s'o apere, și lăsase acolo tot materialul de războiū. Vedându-se acum strîmătorat ceru pace cu condițiile pe cari se mai încercase o-dată să le propue comandantului flotei romane Emiliū: renunțarea la posesiile sale din Europa, — la cetățile grecesci din Asia mică, — jumătate din cheltuelile de războiū, — jumătate din veniturile lui. Un fiū al lui Scipione căduse în mânilor lui, ca prizonier de războiū: îl trimise înapoi fără să cēră nici o despăgubire. Dar Romanii nu se mulțumiau cu condițiile lui, și Publiū Scipione îi dete sfatul „prietenesc,” după cum zicea, să închee pacea cu orī-ce condiție. Antioch nu sciu să se folosescă nici de cel din urmă mijloc ce îl mai rămăsese, adică să trăgăneze războiul, ceea ce era ușor de făcut după cât era de

întinsă țara în care se purta. El 'și aședă ôstea la *Magnesia* lângă Sipil, în apropierea cetăței Sarde (190). Acéstă ôste, fôrte numerosă, — și pe care o adunase din tôte țările întinse de sub stăpînirea lui, — era, în compunerea ei amestecată și organizația ei slabă, o icônă fidelă a mulțimei de provincii de tot felul, fără nici o legătură strînsă între ele, cari alcătuiau imperiul Seleucidilor. Elemente europene și asiatică erau amestecate la un loc; falangiții, soldați armați după model macedonên, cu scuturi de argint, arcași călari Dahî, Misî, Elimî, Galogrecî, Capadoci; călăreți înzeuați, care de rēzboi, 53 elefanți indieni, Arabi pe dromaderi, — cu totul 80—100,000 ômeni. Ca să le fie piept erau însē de ajuns cei 20—30,00 de soldați romani și aliați, după cum în luptele vestite de la Isus și Gavgamela fuseseră de ajuns 40,000 ostași macedoneni, de ai lui Alexandru-cel-mare, ca să sfărîme oștile de sute de mii ale Regelui Perșilor. Romanii erau conduși de legatul Cn. Domițiu, de ôre-ce P. Scipione era bolnav, ér fratele sēu, comandantul suprem, nu era în stare să'și conducă însuși ôstea. Domițiu, dimpreună cu Regele Eumenes din Pergam, câștigară cu ușurință biruința, și fără multe pierderi, asupra ôstei rēu conduse a lui Antioch, o biruință care puse capăt rēzboiului. Romanii perdură 24 călăreți și 300 de pedestrii. Sirienii cădură cu grămada. Amestecați de la cea d'întâiu ciocnire în mulțimea cailor și elefanților; parte cercară să scape cu fuga, parte rēmaseră pradă săbiilor dușmane. Regele însuși scăpă cu fuga la Sardes. Acéstă învingere atât de ușoră trebui să le reamintescă multora o asemănare pe care o făcuse Flaminin într'o adunare grecescă în care Etoliî se lăudau cu acești Dahî și Carduchi, Elimî și Indieni ai Regelui din Asia. Un amic din Chalcis, spunea atunci Flaminin, mă ospătase cu friptură de porc sēlbatic, cu tôte că era vara, când nimeni nu vîna; acéstă friptură însē nu era alt-ceva de cât carne de porc domestic căreia bucătarul sciuse prin arta sa să'i dea forma și gustul cărnei de porc sēlbatic; așa să ascunde și în dosul acelor nume pompoze și pregătiri grozave ale ôstei regesci sirianul laș și servil.

Antioch părăsi or ce împotrivre. Primi pacea așa cum voia
să 'o dicteze Romanii — (189). Romanii puseră și acum ace-
leași condiții ca și înainte de luptă. Aceste condiții așa după

Lupta de la
Magnesia.
Pace.

cum aũ fost formulate definitiv de comisia Senatului, erau : Antioch sã renunțe la tôte țerile de dincoace de munții Taur și de riul Halis, și anume în starea în care sã aflaũ în momentul încheierei pãcei. — adicã fãrã sã pótã scóte din ele material de rãzboiũ sau bani ; el trebui apoi sã plãtescã o despãgubire de rãzboiũ de 82,500,000 de lei (15,000 talanți eubeici) sã predea tôte corãbiile de rãzboiũ, afarã de zece, și toți elefanții, — sã trimetã ostaticii pe fiul sãu și pe alți 70 sirieni, în locul cãrora avea sã trimetã la fie-ce trei ani alții, — în sfirșit trebui sã renunțe la orĩ ce amestec în afacerile statelor de la apus, — la dreptul de a purta rãzboiũ în Europa. Promontoriile Kalikadn și Sarpedon (țermul sudic al Asiei mici) erau cele din urmã puncte pãnã la cari avea voe sã înainteze cu corãbiile sale de rãzboiũ. Cu acest preț, dupã ce pacea fu aprobatã și la Roma, Regele dobîndi titlul de „amic al poporului roman.“

Rãsplata aliaților.

Republica sã folosi de țerile pe cari i le cedã astfel Antioch ca sã și rãsplãtescã aliații cu o dãrnicie adevãrat regescã. Regele din Pergam, *Eumene*, care merse în persónã la Roma ca sã și iea rãsplata, ajunse, din grația Romanilor, stãpîn peste un imperiũ care coprindea în Europa Chersonesul cu *Lisimacheia*, ér în Asia provinciile *Misia*, *Lidia*, amîndouë *Frigiele*, pãrți din *Licia* și din *Caria* ; ast-fel fu pus fațã cu Antioch, în aceeași poziție în care fusese pus odiniórã *Masinisa* fațã cu *Cartaginezii*. *Rodienii* dobîndirã frumósele provincii din fața insulei lor *Sicia* și *Caria*. *Cetãțile* de pe țermurile de vest ale *Asiei mici*, de la *Ilion*, patria lui *Enea*, pãnã la vestita cetate comercialã *Milet*, pentru cari *Rhodienii* sã luptarã la Roma cu mult zel, sã proclamarã libere ; *semintuile galice* din interiorul *Galatiei*, Regele *Bithiniei*, *Prusias*, și Regele *Capadociei*, *Aniathes*, și pãstrarã aprópe tôte posesiile. *Galii*, împotriva cãrora consulul *Cn. Manliu* întreprinse o expediție, fãrã scirea Senatului la anul 189, și pãstrarã țara neștirbitã, dar furã siliți sã înceteze cu prãdãrile.

Afacerile din Grecia trebuiã regulate și ele din noũ. *Etoli*, cari și continuaserã rãzboiul desnãdãjduit în unire cu pirații din insula *Cefalene*, fuseserã învinși în sfirșit de proconsulul *M. Fulviu Nobilior*. Indãrãtnicia lor trebui sã sfãrime ; li se luã tot ținutul, afarã de munți, trebuiã sã plãtescã o a-

mendă grea și se recunoscă supremația Romei. Romanii păstrară pe séma lor insulele *Cefalone* și *Zacynth*. *Regelui Macedoniei* i se ertă tributul pe care mai avea să 'l plătescă și i se trimise înapoi copilul, *Demetriu*, care fusese dus ostatic la Roma; pe lângă acesta mai dobândi cetatea *Demetria*, și mai multe ținuturi vecine din *Tesalia* și *Tracia*. In sfârșit *Acheii* și păstrară *Peloponesul* și libertatea de a face zgomot și a se certa în adunările lor. Ast-fel se încheiă pacea și Romanii putură să admire, peste puțin, grămețile de aur și de argint prădate, cele 234 stéguri cucerite, dinții de elefant, vasele de aur și de argint, icónele cetăților luate și alte trofee cari tóte împodobiaū triumful lui *L. Corneliu Scipione Asiaticu*, după cum s'a numit de atunci, mulțumită onórei și influenței de care se bucura fratele său. N'au fost însă numai aceste trofee pe care le a adus óstea din Asia. „Cea d'întéiū sãmîntă a luxului străin,“ zice *Liviū*, a fost adusă la Roma de óstea din Asia.“ Ei aū introdus mai întâiū în Roma paturī cu picioare de aramă, perne îmbrăcate cu stofe scumpe, perdele și alte țesături fine, și mesele de tot felul, cari se consideraū atunci ca obiecte de lux. Atunci începură să se întrebuinteze la mese, ca podóbă deosebită, cântecele din harpe, sambuca și pantomimele; chiar și mâncările începură să se pregătescă cu mai multă cheltuială și cu mai multă îngrijire. Bucătarul, care în timpurile vechi era sclavul cel mai nebăgat în sémă, începu să fie prețuit și preferit, și ceea ce mai înainte nu era de cât un serviciū de rînd, începu să se considere drept o artă.“

După ce Romanii puseră capăt războiului cu *Antioch*, și continuară războiul lor deosebit împotriva lui *Hanibal*. Una din condițiile păcei cu *Antioch*, era și estrădarea lui *Hanibal*; aceasta însă scăpă de răzbunarea Romanilor, fugind la Regele *Bithiniei Prusias*, oferindu'și serviciile acestuī Rege. *Flaminin* repeți și acestuia cererea să 'l predea în mâinile Romanilor, și Regele nu putu, saū nu voi să 'l apere. Soldații 'i înconjurară casa; nu 'i mai rămânea nici o scăpare. Pămîntul era al Romanilor; pe dînsul nu mai era nici un loc pentru *Hanibal*. „Să scăpăm dar pe Romanī de frica care 'i a coprins,“ se spune c'ar fi zis el atunci, „căci nu pot aștepta mórtea unuī bĕtrân,“— și se sfârși cu aceiași mórte de care murise odinióră cel din

Mórtea lui
Hanibal.

urmă mare bărbat de stat al Greciei libere, Demosthene. Luă otravă, și puse ast-fel capăt glorioasei tragedii a vieții sale. Muri în vîrstă de 67 ani (183). Nicî o dată n'a avut Roma un dușman mai îngrozitor, de cât pe acest bărbat genial, care suportase tóte capriciele sórtei, dar rămăsese tot-d'auna credincios țerei sale; el a fost fără îndoială bărbatul cel mai însemnat, și spiritul cel mai luminat din vécul sěu; el a fost unul din cele mai mari caractere a căror descriere împodobesc paginile istoriei.

Mórtea lui
Scipione.

Póte tocmai în același an cu Hanibal muri și Scipione, învingătorul de la Zama; și el, departe de cetatea în care se născuse și în care nu voi nicî măcar se fie înmormîntat. Consciința de sine, sporită prin atâtea succese, 'l făcuse fórte simțitor și 'i venia greú se se restrîngă în formele și marginile severe pe cari republica le impusese de o potrivă celor mari ca și celor mici. Avea mulți vrăjmași, și între ei de aceia cari 'l uraú pentru că purtarea lui li se părea primejdiósă libertăței; ei vedeau într'insul un Alcibiade roman. Fu acusat că ar fi delapidat bani publici în rězboiul cu Antioch; că s'ar fi lăsat, a fi mituit; acésta pentru-că, în orient, renumele acestuí bărbat întunecase cu desăvîrșire renumele statului însuși, și pentru că dênsul nu disprețuia nicî de cum acéstă admirare ce i se aducea. N'a cređut însé nicî acum că trebuia se se spele de acusarea ce se ridicase împotriva sa, dând o socotélă deslușită, după cum de sigur ar fi putut'o face, și după cum se cerea de la un cetățén față cu concetățenií sěi; — ci, povesti poporului adunat, într'o descriere elocuentă, istoria faptelor sale; rupse în bucăți în fața mulțimei socotelile, și aducéndu'í aminte că tocmai în acea zi era aniversarea marelí biruințe de la Zama, plecă spre Capitol în fruntea poporului se aducă Zeilor o jertfă de mulțumire. Mulțimea desarmată prin acéstă purtare mîndră 'l urmă și schimbă acusarea într'un triumf. Anevoe însé putea se fie aprobat acest nou chip de justificare de către bărbații mai severi, și chiar nicî judecata rece a posterității nu'l póte aproba. Căci cu cât un cetățén e mai mare, și a bine meritat mai mult, cu atát póte se rěztorne cu mai multă liniște acusările réutăcióse și calomnióse, aducénd dovedí. Cel puțin tribunii 'și aduseră aminte, după cum erau datorí s'o facă pentru ei însiși și pentru demnitatea funcțiunei lor, că părinții

le incredințaseră odinioară apărarea libertății poporului, că trebuie să se țină d'asupra bunului plac al or cărui bărbat, fie el cât de glorios. Ei nu cederă: puseră un termen nou lui Scipione, dar Scipione nu se înfățișă. Să esilase de bună voe din Roma, ca un nou Coriolan, și trimise vorbă că e bolnav. Ne-mulțumirea de această purtare, nevrednică de un cetățen, începu să se manifesteze cu putere, când faimosul tribun Tiberiū Semproniu Grachu, de și un vrăjmaș al lui Scipione după cum însuși o recunoscea, puse capăt acestui proces supărător. După ce în câte va cuvinte desaprobă și deplinse purtarea necoretă a lui Scipione, el declară în același timp că oprește, în puterea dreptului său de intercesie, or-ce altă urmărire împotriva unui astfel de bărbat. Curînd după aceea P. Corneliū Scipione muri la Litern, în Campania, unde se retrăsese fără să mai revadă cetatea, căreia de altfel avea să-i mulțumescă tot atât de mult, cât și ea lui. El a fost un bărbat mare, nobil, cavaleresc, dar nu se pôte asemăna cu marele său dușman nici în privința talentului strategic, nici a agerimeii politice, nici în sfîrșit a adevăratului spirit de șef domnitor, care trebuie să se arate nu numai în sciința de a porunci, ci și în cea de a se supune.

Lupta împotriva „purtărei regesci a Scipionilor“, după cum o numiau vrăjmașii lor, s'a continuat și după mórtea lui Publiū. Fratele acestuia, Luciū, a fost condamnat pentru risipă de bani publici cu rea credință, și numai intervenirea lui Tiberiū Grachu 'l scăpă de rușinea închisórei. În același timp se ridicară și alte acuzări împotriva multor bărbați însemnați, în cari un rol însemnat jócă *M. Porciū Catone*, al cărui nume 'l-am întîlnit pentru întăiași dată în rēzboiul cu Antioch. Lui i se părea că ceea-ce 'și permisesse Scipione nu era un fapt isolat, ci numai unul din multele simptome cari prevestiau un timp nou și obiceiuri noi. I se părea că eleganța grecescă și corupția asiatică năzuesc să iea locul puterei și virtuților străbune, — că bunul plac al câtor-va bărbați geniali, călcarea în picioare a legilor încep să se arate în locul vechiului spirit de disciplină și de supunere cetățenescă. Născut în Tuscul (234), 'și petrecu junețea la moșia tatălui său în Sabina; luă parte în vîrstă de șapte-spre-zece ani în rēzboiul cu Hanibal, apoi, îndemnat de vecinul său Valeriū Flacu, intră în serviciul statului; ajunse

Catone și Scipione. Timpul vechi și timpul nou.

consul în anul 195, și după ce comandă și se luptă cu noroc în Spania și Grecia, fu ales censor împreună cu prietenul său Valeriu Flacă, în anul 184. Poporul întreg și mai cu seamă familiile fruntașe și aduseră aminte mult timp de această censură, de asprimea neînduplecată și neînfricoșată cu care Catone căuta să sugrume corupția ce începea să se ivescă, și cu care pedepsea abaterile nobililor criminali — „fără milă ca un medic”, după cum zice el însuși. Astfel, când făcu clasificarea prescrisă de lege, scose din Senat pe L. Quinctiu, fratele lui Flaminin, pentru că, aflându-se în Galia cisalpină, poruncise să străpungă la un ospăț pe un prizonier nearmat ca să mângâie pe pajul său favorit că întârziase de la jocurile gladiatorilor din Roma; lui Luciu Scipione îi luă calul de cavaler, îl pedepsi cu vorbe aspre, dictate de ura atât politică cât și personală ce o nutrea împotriva ambilor Scipioni, și mai cu seamă împotriva lui Publiu.

În fața acestui din urmă Catone sta ca timpul vechiu în fața timpului nou. Catone a rămas ca un model de vechiu cetățean roman. Același spirit sever, cumpănit, economic, cu care și administra moșia sa proprie, și și ținea în frâu omeni, și îl păstra și când era vorba de afacerile statului. Tote le făcea singur. Lucrurile cele mai mari ca și cele mai mici; adeseori, în război lua el însuși sapa sau lopata din mâinile vre-unui soldat, care lucra la șanțuri, și îi arăta cum trebuia să facă. O împărțire severă și conștiințioasă a afacerilor sale, îi da timpul să se ocupe cu o mulțime de lucruri de o dată: cu serviciile ce le aducea țării în consecință, cu afacerile sale particulare, cu judecățile asupra selavilor săi, cu crescerea viguroasă a copiilor săi, pe cari îi învăța el însuși toate virtuțile romane, cu procesele și acușările numeroase pe cari le a susținut tot-d'una el sigur până la adâncile sale bătrânețe, or fiind acusatul ori acuzând el pe altul; și pe lângă toate acestea mai găsia timpul să aperse și ca scriitor bunele moravuri amenințate să dispară cu totul, făcând loc obiceiurilor grecești. Cu toate acestea scia să prețuiască, după adevărata lor valoare, pe clasicii greci, și, în bătrânețele sale chiar, citea cu mult zel operele lui Tucidide și Demostene. Chipul în care vorbea el însuși, și forma, scurtă, aspră și nemerită, a sentințelor sale, reamintesc forma veche spartană. „S'a sfârșit cu acea cetate în care un pește prețuiesc mai mult de cât o vită de plug”; așa caracteriza el

influența cotropitoare a luxului ce se întindea tot mai mult. Oratorilor începători le da sfatul coprindeător: „ține-te de subiect, cuvintele vor veni de sine.“ „Omul care nu lucrază nimic, nu e nimic“ zice el în alt loc și „nefacând nimic, omul învață a face rele;“ un om adevărat trebuie să își dea socotăla despre timpul său liber, întocmai ca și despre timpul în care e ocupat.“ Un Postumiū Albin scrisese o istorie în limba grecă, și în prefață cerea indulgența cititorului, pentru că nu scrisese în limba sa maternă. Catone îi răspunde foarte nemerit, luându-l în rîs: „Te-a osândit oare tribunalul Amficionilor să scrii grecesc? Conștiința datoriei sale, mintea sa ageră și sănătoasă, energia sa neobosită, ajutată și de o sănătate de fer care nu 'l părăsi până în adânci bătrânețe, știința sa coprindeătoare și experiența sa bogată, 'l făceau să nu se dea în lături din fața nici unei însărcinări, și se le împlinescă pe toate cu vrednicie. Cea mai de căpetenie însărcinare ce 'și o luă, dimpreună cu colegul său, — censorul Valeriū Flacu, nobil și dînsul, — dar care ura ea și Catone obiceiurile noi, — era să sperie și să urmărescă tocmai pe acei bărbați nobili, cari abusaū de poziția ce le încredințase statul în paguba concetățenilor sau supușilor lor. Asprimea, care se citea chiar din trăsurile feței sale, spiritul său mușcător, pe care nu 'l cruța față cu nimeni, considerația de care se bucura la popor, în urma serviciilor aduse statului în război și în pace, caracterul său bărbătesc și drept, puterea cuvîntărei sale, făceau dintr'însul cel mai temut dușman al înaltei aristocrații. Scipione Africanul trecea de cel mai de frunte reprezentant al acestei aristocrații, și de aceea pe dînsul 'l combătea Catone cu mai multă învierșunare. Catone însă nu era un om genial ca Scipione. Acesta se simțea atras de superioritatea netăgăduită a literaturii și culturii grecesci, cu mult mai bogată și mai desvoltată; principiile sale erau mai nobile și mai liberale; năzuințele sale politice mai mărețe și mai largi de cât ale lui Catone; mărginirea acestui din urmă s'a arătat mai cu sémă în ura orbă împotriva Cartaginei și în republicanismul său învierșunat care 'l făcea să urască și să desprețuească chiar și pe Regii cari se aflaū în legătură de prietenie cu Roma. Catone găsia superioritatea constituției romane în faptul că ea nu fusese creată de un singur om, de vre-un Minos sau Solon, ci de înțelepciunea cōptă în-

cetul cu încetul a multor generații și vécuri; de aceea el a arătat și a cerut tot-d'a-una o supunere necondiționată la legile ei. Firea mai regéscă a lui Scipione era însă cu atât mai aplicată să trecă peste marginile și întocmirile republicei, acolo unde i se păreau prea strimte, și în chipul acesta să le sfărâme. El a fost premergătorul unei generații noi, crescută sub alte înrîuriri, care, deprinsă să stăpânéscă, uită să se mai supue. — În adevăr, vechiul stat roman, cu vînjoșia și cu asprimea sa, cu virtuțile și cu prejudecățile sale, a fost îngropat de o dată cu M. Porciú Catone.

CAPITOLUL III.

Filip, Regele Macedoniei; al treilea războiú macedonic și căderea monarhiei macedonene. Schimbarea năzuințelor în Roma.

171—168 în. de Chr.

Filip móre.
179.

Amestecul Romei în răsărit, în lumea grecéscă și în afacé-rile statelor pe jumătate grecesci și pe jumătate asiatice, a avut o mare însemnătate atât în privința politică cât și mai cu sémă în privința morală. Urmările cele d'întâiú ni se arată însă mai curînd și mai lămurit de cât cele din urmă. Ar fi aprópe de prisos să mai vorbim cu deamăruntul despre luptele cari s'aú purtat în același timp la miază-nópte și la apus, în Gália cisalpină, în Liguria și în Spania; aceste lupte, cari se pot asemui cu luptele de astăđi ale Rușilor în Caucas, ale Francezilor în Algeria, nu serviaú la alt-ceva de cât să ție necontenit deștepți pe soldații romani, să'i deprindă cu nevoile războiului. Aprópe în fie-care an Romanii repurtaú câte-o biruință asupra vre-unui din aceste popóre, și aprópe în fie-care an trebuiaú să se trimită trupe noi în fie-care din aceste provincii. Complicații mai serioase se produsérá însă la răsărit, când Regele Macedoniei Filip, muri, la Amfipolis, în anul 179.

Încărcat de crime, muncit de o învierșunare năbușită, dusese cu dînsul în mormînt ura sa neîmpăcată împotriva Romanilor, sporită încă prin chipul în care fusese tratat de aceștia după pacea cu Antioch. De două ori pe zi, ne spune Livíú, avea obiceiú să citéscă tratatul de alianță cu Roma; tot

mai nutria nădejdea să mai dea piept odată cu stăpânitorii lumii. Cu deosibire era încredințat împotriva Grecilor, cari lăudându-se cu libertatea lor romană, ațîțeau neîncetat pe Romani în contra lui. O-dată, când trebui ărași să se certe cu acești „selavi liberați“, după cum îi numia, cu trimișii tesalieni, greci și pergamieni, fiind de față și comisia romană, într'o adunare la Tempe, îi scăpă un cuvânt care îi da pe față gîndurile ascunse. „Încă n'a apus sôrele pentru tot-d'a-una,“ le răspușese el cu un vers al lui Teocrit, când 'l scôseră din răbdări cu plîngerile și injuriile lor. Din când în când 'și astîmpăra mânia sa năbușită prin acte de cruțime împotriva unor nevinovați. Jertfa cea mai vrednică de plîns a bătrînului tiran a fost chiar fiul său legiuit, *Demetriu*. Acesta trăind mai mult timp ca ostatic în Roma, unde fusese tratat din-adins cu o deosebită favoare de către familiile nobile, se întorsese cu o preferință neprefăcută pentru tot ce era roman, și 'și însușise nisce principii politice, cari, ori cât ar fi fost de sănătose în sine, 'l înjosiau cu desevîrșire în ochii macedonenilor. Credința urmașului lui Filip era că lucrul de căpetenie la care trebuia să țintescă macedonenii era buna înțelegere cu Roma, pe când poporul întreg, în frunte cu Regele lui, aștepta cu nerăbdare ocazia să 'și răzbune onórea vătămată de Romani, căci suporțau cu o mînie reținută pacea cumplită și apăsătoare. Fiul cel mai mare al Regelui, Perseu, născut însă dintr'o căsătorie nelegiuită, se folosi de mânia tatălui împotriva fiului său care ținea la Romani, și 'l azmuți atît de mult în cât, în cele din urmă, Filip porunci să răpue pe nenorocitul Demetriu. Ast-fel 'și implini Regele restul zilelor, în mijlocul nefericirilor, crimelor în familia lui proprie și a părerilor de rău sosite prea tîrziu. Fiul său Perseu moșteni de la dînsul, pe lîngă ura sa împotriva Romanilor, tóte mijlócele lui pe cari le adunase cu mare îndemânare și cu o răbdare neobosită, în decurs de două-zeci de ani, ca să se mai pótă măsura o dată cu Romani.

Perseu, ajuns pe tron, simția că monarchia lui Alexandru cel mare nu trebuia lăsată să se prefacă într'un stat vasal Romanilor, ca Pergamul sau Bithinia. El era un domnitor mîndru și talentat, poporul macedonen ținea la dînsul cu credința pe care a arătat-o tot-da'una regilor sei; era un bărbat cu înfățișare adevărat regescă, calm și fără patime, fără acea aplecare

Regele Perseu.

spre escese, care înjosise pe tatăl seü și îi sfărîmase tóte planurile. Dar pe lîngă aceste calități regesei avea și douë defecte cari îi paralizaü tótă puterea: nehotărîrea, (care 'l împedea să profite la timp de împrejurări potrivite), și sgîrcenia sa extremă. O mulțime de mijlóce i se puneau la îndemná pentru începe-rea unui noü rözboiü cu Roma. In cei douë-zece de ani de pace (de la 197), țara 'și adunase din noü puterile. Vămile din porturi și minele aduceau venituri însemnate. In tesaurul bine administrat din fortărăța regescă de la Pela se aflaü bani cu cari s'ar fi putut plăti solda pe zece ani pentru 30 — 40,000 de macedoneni și 10,000 de mercenari. Se strînseseră provisiü enorme de grâne și arme. Popórele pe jumătate sëlbatice cari locuiaü împrejurul Macedoniei, Ilirii Tracii, Galii, puteau să trimetă trupe cât de numeroase, cari nu cereau de cât bani și arme; în sfîrșit, focul s'ar fi întins asupra Greciei întregi, îndată ce mâna puternică a noului Rege macedonén, în care 'și puseseră nădejdea tóte popórele încă neatîrnate, ar fi dat semnalul răs-cólei împotriva Romanilor.

Spiritul
public în
Grecia.

In Grecia spiritul public se schimbase; ómenii începuseră să simțá cá acea libertate de care se bucuraü sub veghiera neador-mită a Romanilor, nu era adevărata libertate. Partida macedo-néná dobîndia, din zi în zi, mai mult trecere chiar și în cetă-țile cele mai devotate Romanilor; pâná și cetățile de la țermurile Asiei mici, cu tóte cá aveaü se mulțumescă atát de mult Ro-manilor, simțiaü o înclinare tăinuítă către Regele Macedoniei, care se apropia mai mult de dênșii de cât Romanii, al cãror caracter național întreg era cu totul opus celui grecesc de pe atunci. Numele lui Perseü era în gura tuturor, pe când acela al Regelui Eumene, vasalul și prietenul Romanilor, era urgisit de toți. Atát de mare ajunsese în cele din urmă fierberea, în cât, în unele cetăți grecesci cele douë partide de la dispute a-jugeau adesea la bătăi sângeróse pe strade și prin piețe.

Rözboiul cu
Perseü.

Romanii stătuseră póte prea mult la îndoiálá. Regele Eumene din Pergam, cel mai înviersunat dușman personal și politic al lui Perseü, îi îndemna neîncetat să începá rözboiul; aflându-se în Roma, în o ședință secretă a senatului, 'și arëtá recunoștința ce era dator Romanilor, luând asupra'și rolul de pîrîtor, pușin potrivit cu demnitatea regescă. Când se întórse de la Roma fu atacat la Delfi de nisce ucigași plătiți, din mâna cãrora abia

scăpă cu viața. Agitația creșu și mai mult. Vina acestei încercări de omor cădu asupra lui Perseu; ea dovedesce, în tot cazul, până la ce grad ajunsese învierșunarea de o parte și de alta. O solie romană trebui să se întorcă din Macedonia în toamna anului 173 fără nici un sfârșit. Războiul era ast-fel hotărît, și după ce mai trecu un an cu pregătirile, în anul 171 se și deschise. Firea nehotărîtă a lui Perseu se arătă însă chiar în răstimpul pregătirilor. Acest defect fatal l'împedică și de astă-dată să se folosească de noroc și de împrejurări. Incercarea de a încheia o alianță cu Regele Siriei și al Bithiniei, Antioch IV Epifane și Prusia, nu izbuti. Regele Capadociei Ariarat trimisese tot atunci pe fiul său la Roma ca să l'crească acolo. Trimișii cari au plecat din partea lui Perseu la Cartagina, și pe cari se zice că senatul cartaginez i-a primit în ascuns, noptea, în templul lui Esculap, trebui să se întorcă acasă fără nici un rezultat, dacă în adevăr vor fi fost trimiși. Nici una din aceste alianțe, la cari alergă Regele, nu izbuti, pentru că puterea Romanilor era prea temută și caracterul lui Perseu inspira prea puțină încredere. Tot atât de puțin izbuti un alt plan, cu mult mai mareț, pe care l'urzise de mult însă spiritul ingenios a lui Filip: el ar fi voit să atace prin mijlocirea seminției germane a Bastarnilor (de pe țărmul nordic al Dunărei) pe poporul Dardanilor (de pe țărmul Sudic al Dunărei, Sârbia de azi), să i'alunge din acele ținuturi și așa să dea nascere la un fel de imigrație a tuturor semințiilor barbare din acele ținuturi spre Italia de nord. Dardani i'nsă se împotriviră cu desperare și izbutiră să respingă atacul contra Bastarnilor; numai câțiva principii barbari, Gentios din Iliria și Kotis, căpetenia Odrisilor din Tracia, au putut fi înduplecați prin aurul lui Perseu să intre în alianță cu densusul

Norocul lui, dacă era unde-va, era în Grecia. Dar și aci se mulțumi să strângă legăturile cu confederația acheică și să se bucure ascultând speranțele și lingușirile Grecilor; și în loc să începă acolo războiul cu îndrăznélă, în spiritul național grecesc, și înstrăină clasele influente și bogate și le împinse în brațele Romanilor, deschidând un asil în statele sale numeroșilor faliti, cari în acele împrejurări nenorocite de sdruncinare economică, fermau ore-cum în cetățile grecesci o partidă politică. În sfârșit, în loc să pună piedici debarcării Romanilor, cu tôte că era pe

deplin pregătit, primi, în urma unei propunerii ce i-o făcu Q. Marciū Filip, într-o întâlnire la Larisa, un armistițiu primejdios și trimise o nouă solie la Roma. Romanul îl înșelase. Solii macedonenii primiră ordinul să părăsescă Italia în trei-zeci de zile. Poporul hotărî într'un mod sərbătorese (în centuri) rezboiū împotriva lui Perseū, poruncind în același timp tuturor Macedonenilor cari locuiaū în Roma să părăsescă cetatea. Purtarea nevrednică de un roman a lui Q. Marciū, „acastă cursă punică, această farsă grecescă, a fost desaprobată cu asprime de bărbații mai severi din Senat, dar timpul rămase perdut pentru Perseū. Nu mai putea acum să se dea îndărăt. „Să purtăm dară rezboiū, esclamă el, cu ajutorul Zeilor, dacă trebuie să fie astfel;“ și, după vechiul obicei macedonen, și strînse oștile, și înainte de plecare ținu soldaților o cuvântare aducându-le aminte de marii lor Regi, de Filip și Alexandru, și de faptele pe cari le aū împlint părinții lor sub conducerea acestor bărbați nemuritori.

Rezboiul 'l începu Perseū năvălind; în Tesalia, dar se mulțumi cu atât. Romanii se grăbiseră înaintea lui să pue mâna pe Apolonia și pe cetățile de pe țărmul mării Adriatice. Din Apolonia înaintară apoi sub consulul lor. P. Liciniū Crasu (171), neîmpedicați de nimeni, și intrară în Tesalia, fără ca Perseū să fi încercat măcar să le taie drumul greu de peste munți. La o mică depărtare de Larisa se întâlniră pentru întâiași dată trupele ușore și călăreții din amândouă oștirile. De la cea d'întâi izbândă atârna mult. Macedonenii o cășitgară; dar Regele lor nu fu în stare să o urmărească până la o biruință decisivă. Cu toate acestea în Grecia întregă se răspândi în poporul nemulțumit și lesne credător scirea că oștea macedonenă repurtase o biruință strălucită. O a doua izbândă ar fi dat naștere la o răscolă pe față a întregii partide macedonene din Grecia, de alt-fel destul de numerosă. Se părea însă că lui Perseū îi era témă să învingă pe Romani. El se folosi numai de cât de această ocașie ca să cêră pace și, fără să fie silit cătuși de puțin, să retrase după șirul de munți greu de străbătut care desparte Macedonia de Tesalia. Nicî Romanii nu se arătară mai zeloși. Oștea pretorului Lucretiū devastă în Grecia cetățile Beoției, Haliartas și Coronea, cari trecuseră în partea lui Perseū, ér pe locuitorii acestor cetăți îi vîndu în selavie. Tot ast-fel și

oștea principală din Tesalia apăsa mai mult pe aliați de cât pe dușmani. Acestora nu le lipsia de cât hotărîrea, ér nici de cum împrejurările ca să câștige biruințe. In curînd începură să curgă din tóte părțile plângerile aliaților împotriva brutalității și lăcomiei comandanților romani, și mai cu sémă împotriva pretorului C. Lucrețiú și a consulului Liciniú. Consulul anului următor (170), Aul Hostiliú Mancin, găsi armata într'o stare atît de desorganizată, atît de abătută de la deprinderile romane, în cât nu putea face nimic mai însemnat nici în vara acestui an. Perseú nu se folosi de loc nici de această întîmplare favorabilă. Incepuse să simță că își a luat uă însărcinare pe care nu era în stare s'o îndeplinescă. Negocierile de pace pe cari încerca să le începă după fie-care izbândă neînsemnată arătau Romanilor cu ce fel de protivnic aú de a face. O greșelă neiertată, în poziția în care se găsia, sgîrcenia sa jósă l'împiedică să își ajute cu cel mai puternic mijloc de care dispunea, cu bogățiile sale nenumărate. O óste de 20,000 Celți și oferi serviciile, dar nu putură cădea la învoială în privința soldei pe care o cereau și care i se părea lui Perseu prea mare. Principelui Gentios din Iliria îi făgăduise Regele o sumă mare de bani, dacă se va rescula împotriva Romanilor. După ce însă Gentios și împlini îndatorirea, Perseú nu mai cređu de a sa datorie să îi mai plătescă restul banilor, căci barbarul, o dată încurcat în rězboiú cu Romani, trebuia să l'pórte mai departe și fără banii lui. O ast-fel de purtare neînțeleptă, trebuia, mai curînd sau mai târziu, să dea nascere la o catastrofă.

Iarna anului 170 spre 169, când zăpada făcea cu neputință trecerea munților cari despart Macedonia de Tesalia, o folosi ca să întreprindă o expediție mai însemnată spre hotarele Iliriei, și apoi spre sud către hotarele Etoliei; dar nici această expediție n'a avut urmări mai însemnate. Norocul îi mai oferi odată, în cursul expediției din anul 169, ocazia pentru o izbire decisivă. Q. Marciú Filip, consulul aceluí an, avu îndrăznela órbă să trecă în Macedonia pe un drum greu peste înălțimele muntelui Olimp, lăsând îndărătul său fortărețele de munte, Tempe și Lapatos. Strîmtorat între fortăreța Dion, de către Macedonia, și între Tempe, de către Tesalia, ar fi fost pierdut cu tóte trupele lui, dacă Perseú îi ar fi oprit proviziile, dacă

’l ar fi atacat cu bărbăție sau ’l ar fi flămândit. Regele însă se speria, credu că totul e pierdut, pentru că trupele romane trecuseră munții, și fugi la Pidna. Când își redobândi sângele rece, ocazia trecuse. Q. Marciū scăpase din aceea poziție primejdiosă și într’aceea capitulase și fortăreța Tempe, situată pe nisea înălțimii de pe care poți privi, fără să ametești, în prăpastia unde Peneios șerpuesce între două ziduri de stânci. De alt-fel Marciū făcea tot atât de puțină trebă cu trupele de uscat ca și comandantul flotei pe mare. Era o conducere slabă și neînțeleptă, care dacă ar mai fi ținut mult, ar fi fost foarte primejdiosă pentru prestigiul Romanilor. În anul 168 însă comițiile puseră în fruntea oștei pe bărbatul sub care se putea câștiga biruința hotărîtoare, pe *L. Emiliū Paul*.

Emiliū Paul.

Era timpul să se trimită un astfel de bărbat. Molicieuna cu care se purta războiul vătămase în adevăr mult renumelul Romanilor. Regele Iliriei Gentios prinsese curagiū, și corăbiile sale înarmate făceau nesigur întreg țărmul epirotic. O dovadă și mai vedită despre căderea prestigiului roman a fost solia neașteptată pe care *Rodienii* o trimiseră ca să ofere, celor două mari puteri care se războiaū, mijlocirea cetății lor în acest războiū care nu era indiferent pentru cetate, de ore-ce îi turbura negoțul; chiar și chipul în care *Rodienii* și oferiaū mijlocirea lor, era foarte puțin potrivit cu poziția cetății lor ajunsă la o ore-care însemnătate numai din grația Romanilor. Pote, dacă Romanii nu s’ar fi grăbit să începă o acțiune mai energică, ar fi ajuns cu încetul și Regele Eumene din Pergam, după cum a fost acusat mai târziu, la convingerea că cauza Macedoniei împotriva Romei e cauza tuturor regilor, cauza monarhiei împotriva republicei.

L. Emiliū, fiul celui cădut în lupta de la Cane, era un bărbat cu o cultură însemnată, un comandant înțelept și activ, elocuent, desinteresat și încercat în războiele trecute. Înainte de a începe acest războiū, făcuse asupra lui studii și pregătiri serioase, și ’l sfârși cu aceeași iuțelă cu care ’l și începuse. Pretorul L. Aniciū strîmtoară în trei-zeci de zile atât de tare pe Regele piraților ilirieni, Gentios, în cât acesta se aruncă la piciorle Romanilor, blăstemându-și neprevederea care ’l ispitise să și pună în joc domnia pentru zece talanți: atâta primise de la Perseū. Emiliū sosi cu ajutorele sale la oștea din

răsărit; el sciu să inspire numai decât acestei oștiri un alt spirit de disciplină. Indată cele două tabere cari stau față în față, lângă râul Enipeu, în Tesalia, începură să se misce, și cei doi dușmani începură să se măsore în lupte dese. Un marș îndrăzneț al tînărului P. Scipione Nasica făcu să se apropie momentul hotărîtor. El plecă peste unul din cele mai înalte vîrfuri ale munților cambuni, peste strîmtórea de la Piton, a-păru la spatele Regelui și îl sili să se retragă la Pidna (în Macedonia). Aci se opri. Trebuia în sfîrșit să cuteze lovirea dêsăvîrșită, pe care de altfel o cereau și soldații romanî de la înteleptul și prevădătorul lor comandant. Cu puțin înainte de ciocnire se întîmplă o întunecime de lună. În tabăra romană unul din comandanți proorocise de mai nainte esact ziua și ora în care avea să se întemple acest fenomen natural, pe care el și-l esplica în mod sciințific. Macedonenii însă, la vederea fenomenului fură cuprinși de o gróză superstițioasă. Li se părea că vîd în discul întunecat al lunii o prevestire despre nenorocirile cari aveau să dea peste imperiul macedonén. O ciocnire din întîmplare dete nascere luptei pentru care amëndouë părțile erau de mult pregătite. Falanga macedonénă porni înainte în șiruri dese, nepătrunse; chiar și consulul care în cei șai-zeci de ani ai vieței sale stătuse în fața multor dușmani, se speria la vederea pădurei de lănci care năvălia spre dînsul prin câmpie. La cea d'întâiu lovire, în adevăr, falanga împrăștiă o cohortă a Peligrilor și legiunile trebuiră să se dea îndărăt, în fața acestui atac puternic, până lingă șanțurile taberei. Dar în marșul ei, masa compactă a falangei ajunse pe un teren mai ridicat în unele locuri și astfel trebui să se despartă în mai multe părți. Indată trupele mai sprintene ale Romanilor se repeziră în acele goluri Neputința în care se găsia acum falanga de a manevra cu repediciune, o făcu să piardă și această luptă întocmai ca și pe cea de la Kinoskefale. Călăreții de la aripă luară fuga fără să mai încerce a se împotrivi. Regele însuși cu garda sa de călăreți fură cei d'întâiu cari întórseră spatele câmpului de luptă. După dînșii se luară numai de cât tóte cetele de călăreți Traci. Soldații romanî se năpustiră atunci cu o putere îndoită asupra falangei dată lor pradă, și sulița, greu de mînuit, cădu biruită de pala mică dar bine învîrtită a Romanilor. În timp de un

ceas lupta se hotărîse; 20,000 Macedonenii cădură morți sau fură strîmtoși către mare, alți 11,000, cari încercaseră să scape cu fuga, au fost ajunși și făcuți prizonieri. Lupta de la Pidna era câștigată, și, sfărîmat sub această lovitură, ca du și cel din urmă imperiul care se mai împotrivese puterii superioare a Romanilor, monarhia lui Alexandru-cel-mare, la 155 ani după moartea marelui Rege.

Perseu prins. Perseu însuși, îndată după acesta, se dete învins. Fugind de la Pidna, se întorsese în capitala lui, la Pela. Șirurile puținele trupe cari mai scăpaseră cu dînsul începură să se rărescă repede; chiar și prietenii săi începură să-l părăsescă. La câteva zile după această luptă trupele romane ajunseră naintea zidurilor puternice ale vechei fortăreți regesci, lîngă lacurile din mijlocul cărora ea răsare ca o insulă, și intrară apoi în vechea cetate a regilor macedoneni, de unde plecase odinioară Alexandru să cucerească lumea. Aci însă aflară că Perseu fugise și din Amfipolis unde se retrăsese din Pela, și că și căutase cea din urmă scăpare pe insula Samotrake; acolo dusesese cu sine comorile ce și le strînsese, și cari i se păreau mai prețioase chiar de cît corôna regescă. În fortăreță se găsiră pecetluiți cei 300 talanți destinați pentru Gentios din Iliria.

La câte-va zile după lupta hotărîtore, pe cînd poporul se afla în tétu, se răspîndi în Roma zgomotul despre o mare învingere asupra armatei macedonene. Nimeni nu scia să spună de unde a venit scirea, nimeni însă nu putea să dovedescă adevêrul ei. Dar cu atît mai mult se considera acest zgomot drept o prevestire favorabilă, după cum era spiritul roman. În curînd apoi sosi și scirea adevêrată despre biruința ôstei romane, de o dată cu scirea că însuși Regele Macedoniei a cădut în mânilor consulului roman.

Perseu trimisese acestui din urmă o scrisore din Amfipolis, pe care Emiliu nu voi s'o primescă din cauză că se începea cu vorbele: „Regele Perseu către consulul Emiliu.“ Macedonia nu mai avea regi. Pe cînd nenorocitul bărbat se afla în Samotrake, părăsit și evitat de toți, o flotă romană sosi în insulă. Descuragiat și desnădăjduit, după ce mai încercă o dată să scape cu fuga fără să izbutescă, se predete dimpreună cu copiii săi în mâna învingătorului. Ajuns în tabera de la Amfipolis se aruncă la piciorele consulului Emiliu. Își uitase de sine cu de-

sëvîrşire. Prin purtarea sa laşă nu făcu de cât să deştepte dispreţul tuturor. Compătimirea ce se cuvine nenorocirei, respectul ce se datorază măririlor cădute, nici nu se număra de altfel, între virtuţile timpurilor vechi. Fu aruncat în închisóre ca mai târziu să fie purtat înaintea carului de triumf al comandantului roman. „De la el atîrnă ca acésta să nu se n-tîmple,“— îi spusese Emiliu, dar Regele cădut nu găsi curagiul să şi ia refugiul la acest ultim mijloc, mórtea de bună voe, care după conceptele morale ale lumii vechi era aprópe o datorie de onóre după o astfel de cădere. Aşa, Perseu rămase în captivitate, pe când Emiliu începu să facă cele d'întăiu pregătiri pentru introducerea reformelor cerute de marea biruinţă şi de noua politică care trebuia să se începă cu lupta de la Pidna şi cu stăpânirea lumii, dobîndită de o dată cu dînsa.

Emiliu rămase în răsărit totă iarna anului 168 şi o parte din vara anului 167. El călători prin tóte Grecia parte în interesul noiei organisării, parte de plăcere şi însoţit de Scipione Nasica şi de un frate al Regelui Eumene; cercetă locurile sfinte ale artei şi ale serviciului divin grecesc: vestitul oracol de la Delfi, unde aduse jertfă şi lăsă să se aşeze statua; Lebadia cu vestitul oracol din peştera lui Trofoniu, Chaleis, Aulis, Oropus, Athena; în acéstă din urmă cetate aduse o jertfă Zeiţei protectóre, Athene, în amintirea timpurilor mari de odinióră. Apoi trecu peste Isthmos în Sicion, Argos, Lacedemonia; de aci, prin cetatea arcadică Megalopolis, în Olimpia, unde admiră măréta statuă a lui Zeus lucrată de Fidias. De aci se întórse napoi la Amfipoli, după ce admirase destul minunile şi marile amintiri ale trecutului cu care prezentul de atunci al poporului grecesc făcea un contrast atât de trist. În Amfipolis l' aştepta o comisie de zece senatori cu care apoi aduse în ordine şi stabili definitiv relaţiile Macedoniei şi ale Greciei.

Din tóte comorile prădate, Emiliu, spre cea mai mare laudă a lui, n'a oprit nimic alt-ceva de cât biblioteca regescă pentru fii săi. Monarchia macedonénă era acum sfărîmată; ţara se desarmă şi se împărţi în patru *tetrarchii* sau republice de sine stătătoare: Amfilopi, Pela, Thesalonic, Pelagonia. Aceste republice trebuiau să plătescă Romanilor jumătate din dările pe cari le plătea până atunci Regelui; încolo, puteau să trăiescă după legile lor proprii şi sub magistraţi aleşi de dînsese. Pen-

Impărţirea
Macedoniei.

tru ca despărțirea între aceste patru state să fie și mai pronunțată să opri chiar și căsătoria între locuitorii din state deosebite. Exploatarea minelor de fier să lăsă pe sēma macedonenilor. Spre nord pământul lor era apărat împotriva barbarilor prin un lanț de posturi. Nu le era însă ertată exploatarea minelor de aur și de argint; și pentru ca noua ordine de lucruri să nu fie turburată, foștii funcționari regesci și comandanții de oște, precum și alți bărbați mai însemnați din partida monarchistă, fură duși în Italia și reținuți în cetățile de acolo, putând de altfel să se folosēscă de libertatea persoanei lor.

Grecia.

Acceași măsură se luă și pentru a se pune capăt turburărilor ațitate de cetățile grecesci. Două comisari ai Senatului se duseră în Grecia să cēră condamnarea la mōrte a celor mai de căpetenie vrăjmași ai Romei. Acheii refuzând să dea ascultare acestei cereri, capiū partidei protivnice Romanilor din cetățile ahaice, vr'o 1000 de bărbați, fură prinși și aduși la Roma ca să fie judecați acolo. De aci ei fură împărțiți ca și Macedonienii prin cetățile Italiei. Intre dînșii se găsia și fiul strategului Lihortas, *Polibios*, care după ce servise cu credință patriei sale, în războiū și în pace, acum învățā să cunōscă vēdând cu ochii sēi, constituția statului învingētor și starea lui morală, și putu s'o asemene cu aceea a patriei sale. În istoria sa, fōrte prețioasă, el descrie faptele mari ale Romanilor și micile certuri ale compatrioților sēi decăduți; cu judecata sa limpede el recunoscū superioritatea politică și morală a Romanilor asupra statelor din răsărit, și se supuse cu linisce și resig-nație judecāței istoriei, care părea că așa hotărise ca Romanii să ajungā stăpânitorii lumei. Biruința de la Pidna, așa i se părea, dovedise în deajuns și destul de lămurit că acēsta era voința sōrteii.

Iliria. Epirul.

Ca și Macedonia se împărți și statul de pirați al Regelui Gentios în trei state mici; flota piraților se dăruī cetăților de la țermuri ca să apere siguranța mării. Ingrozitoare a fost însă sōrta cetăților cădute din Epir. Prădarea lor avea să fie rēsplata oștei romane din Macedonia. Ne putem închipui cât de grōznic trebuie să fi fost acel jaf, când ni se spune că prada cea mai prețioasă, al cărēi preț s'a împărțit între soldați, erau 150,000 omeni vīnduți toți în robie. Acēstā cruđime lasă o pată neagră asupra gloriei lui Emiliū, cu tōte că e cu putință ca el

să nu fi făcut alt-ceva de cât să împlinescă voința Senatului, pôte chiar în contra voinței sale proprii. Cât de mult s'aũ sël-băticit soldații în urma acestor cruđimĩ, sê pôte vedea mai cu sémã din împrejurarea cã, nemulțumiți nici cu acéstã rêsplata, când s'a pus la vot în centuriĩ triumful lui Emiliũ, ei aũ votat în contra comandantului lor propriũ, pentru cã credeau cã ȳ tratase cu prea multã asprime.

Tôte aceste biruințe, și mai cu sémã cea din urmă, aũ adus cu sine saũ aũ grăbit o schimbare mare și fatalã, în mai rêu, care trebuia sê se resimțã în scurt timp în toate manifestãrile vieței romane. Vechia simplitate dispãru; o generație mai exigentã crescuse în mijlocul succeselor din urmă. În curĩnd se vëdu cã era cu mult mai greũ a stãpni și pãstra cu unire un imperiũ atãt de întins, de cât cum fusese a 'l cucerii. De o cam datã însă nu sê gãndia nimeni la lucruri atãt de îngrozitoare, în momentul când învingëtorul de la Pidna pusesese în sfîrșit în ordine afacerile în rãsãrit și acum era așteptat la Roma. O mulțime mare de ómeni acoperia țermuriĩ Tibrului, printre cari Emiliũ se apropia încet de cetate, cu o corabie mare mânata cu șase-spre-zece șiruri de lopeți, care fusese mai înainte a Regelui Perseũ. Puntea corăbiei era acum acoperitã cu covóre scumpe, ér pereții de la margine erau împodobiți cu trofeele cucerite aședate cu măestrie. Peste câte-va zile se oferii poporului o priveliște și mai strãlucitã: triumfurile asupra lui Perseũ, asupra puterii sale pe uscat și pe mare, și asupra lui Gentios din Iliria. Mai strãlucit dintre toate aceste triumfuri, și în genere mai strãlucit din toate câte sê sêrbãtorise pãnã atunci, a fost triumful lui Emiliũ asupra Regelui Perseũ și asupra Macedonenilor. Strãlucirea și bogăția acestui triumf dãdea o idee lãmuritã despre însemnãtatea biruinței câștigate. Tôte templele aũ stat deschise; din ferestrele caselor, de pe tribunele ce se ridicaserã, poporul aștepta trecerea convoiului, care trebuia sê plece de la „Porta triumphalis“ de a lungul stradei sfinte spre Capitol. În ziua cea d'ĩntãiu sê purtarã comorile prãdate ale artei grecesci, tablouri și statuĩ, un șir nesfîrșit de 250 care. Poporul, stãpinit de alte simțiri de cât cele grecesci, sê bucura mai mult de mulțimea lor de cât de marele lor preț artistic. Mai conformã cu gustul roman a fost zioa a doua. În acéstã zi se purtarã

Triumful lui
Emiliũ.

pe dinaintea poporului armele cucerite, curățite frumos și împărțite cu măiestrie; mașine de război de tot felul și de totă mărimea treceau uruind, și poporul se înveselia la audirea sunetului războinic al metalului. Coifuri și scuturi de tot felul și de totă forma; scuturile mici ale arcașilor din Creta; hățuri scumpe, targe și tolbe de ale Tracilor se desfășurau sub ochii mulțimei. Ceea ce 'i-a atras însă mai cu sémă luarea aminte au fost sulițele lungi, arma falangei, cucerite pe câmpul de luptă de la Pidna sau prădate de prin arsenalele din Pela. După ce trecură toate armele, urmă un șir lung de 3,000 ómeni îmbrăcați sərbătorește, patru câte patru; aceștia purtau cele 750 vase în cari se puseră monedele, câte trei talanți în fiecare; veniau apoi pahare, cupe, urcióre, tot felul de vase de jertfă, cu cari se încheia convoiul. După dinsa veniau cei 125 tauri cu córnelor aurite și împodobiti, destinați pentru jertfa ce trebuia să se aducă în Capitol. Acești tauri erau mânati de ómeni îmbrăcați în haîne de sərbătóre, la drépta și la stânga cărora copii îmbrăcați curat purtau vase de aur și de argint. Apoi în șapte-zeci și șapte de vase, cari coprindeau câte trei talanți, monede de aur, o sumă nenumărată; după aceea venia carul regese, pe care se aflau armele și diadema Regelui. In urma carului regese mergea convoiul prizonierilor, rudenii, comandanti, sfetnici, apoi copii nevirstniciei ai Regelui, doi báeti și o fată, cari plîngând ridicau mâinile spre mulțime, după cum fuseseră învățați de mai nainte; în sfirșit — o priveliște de care abia se puteau sătura ochii mulțimei — cel din urmă și cel mai mare dintre prizonieri, cea mai prețiosă pradă, el însuși, strănăpotul răsturnat și prins al atâtor regi, învinsul de la Pidna, Perseu. Inlănțuit, îmbrăcat în haîne negre, pâșia înainte nesimțitor, doborât de loviturile sórtei care se păreau că'l ametișera. După dînsul veniau învingătorii cari încheiau cortegiul: lictorii, cu fascele înfășurate în frunze de laur, înainte și apoi comandantul L. Emiliu Paul, consulul anului 168, bogat în fapte, un bėtrân frumos, cu o înfățișare majestósă, ședând în carul de triumf, tras de patru cai albi. In sfirșit venia óstea învingătoare, escadrónele de călăreți și cohortele de pedestrii, toți veseli, împodobiti cu ramuri de laur, rîdend și cântând, după vechiul obicei roman, și fără îndoială salutați și

sărbătorii de popor cu urări zgomotoase și cu o drăpță mândrie națională.

Astfel merse convoiul până la Capitol, unde Senatul l' aștepta îmbrăcat în haine de sărbătoare. Jertfele se înălțară spre cer și comandantul depuse în templu o cunună de aur și partea din pradă consacrată Zeilor. Apoi se dete drumul ostașilor și ziua se sfârși cu un banchet în onórea triumfătorului, care fu și pentru plebea capitalei o sărbătoare poporală, prăznuită atunci de sigur cu o deosebită bucurie.

În adevăr, cel mai sărac cetățen al Romei era în drept să se simță stăpân al lumii întregi și să se mândrească că picioarul său apăsa pe grumajii regilor. Acest popor, și mândrul lui Senat, ajunsese moștenitorul lui Alexandru cel mare. Republica cetățenilor italicei pusese cu sabia sa temelile de fier ale unei stăpâniri peste o lume mai bogată în urmări și mai statornică de cum fusese scurta strălucire a acelei stăpâniri pe care a avut-o marele om în curs abia de câțiva ani. O pradă uriașă, al cărei preț numai în cele două războaie din urmă, împotriva lui Antioch și a lui Perseu, se urca la vr'o 112,500,000 lei (în bani de-ai noștri) se depusese în templul lui Saturn unde se păstra tesaurul statului roman. Templul lui Jupiter Capitolinul se umpluse cu cununile de aur, pe cari ceruseră voe să le depună acolo state și regi din Italia, Grecia, Asia, Africa, ca semne plecate ale bucuriei ce le-o pricinuiau biruințele Romanilor. Din toate părțile se grăbiau la Roma soli, și chiar regi înșiși, ca să desvêlescă tot talentul de lingușire, ca să se închine 'nainte a celui Senat roman, care tocmai atunci trimisese în prinsóre la Alba pe acela care fusese odinioară cel mai puternic între dânșii, pe Regele detronat al Macedoniei, d'înpreună cu copiii săi.

Regele și Regina din Egipt, Ptolomeu și Cleopatra, trimiseră soli ca să dea probe de vechea prietenie care esista între dinastia egiptiană și între poporul roman. Regele Eumene trimise pe fratele său Atal să felicite poporul Romei. Regele Prusia din Bithinia veni în persoană, cu capul acoperit, ca și un liberat al Senatului și poporului roman. Când intră în Senat să aruncă în genunchi și să închină Zeilor mîntuitoari. În numele Regelui Masinisa veni fiul său Masgaba, care nu cruță lingușirile cele mai jóse și mai nevrednice de semețul apăsă-

Inchinările
Regilor.

tor al Cartaginezilor. Să prefăcu că impută Romanilor de ce'l rugaseră să le dea ajutorul lui și de ce nu'î porunciseră, și de ce 'î-a'ă întors bani în schimbul grânelor pe car'î le-a trimis la Roma în loc să le primescă ca un tribut datorit? Căci al Romanilor e tot ce produce țara lui, ér ale Regelui sunt numai cele ce Romanilor nule trebuie; el are numai dreptul de a să folosi de imperiul său, ai cărui domni și stăpânitori adevărați sunt Romani.

Urmări. Negreșit că aceste mari cuceriri și acest eco' de lingușiri regesci, ce a'ă găsit, n'a'ă trecut fără să lase urme adînci în spiritul poporului stăpânitor și al Senatului său. În timpurile cele d'întâiu poporul roman era ca și împins de cursul natural al lucrurilor de la o cucerire la alta. În adevăr, poporul roman după firea lui nu era doritor de cuceriri; războiele cu Cartagina, cu regii Macedoniei, cu Regele Siriei să purtaseră pentru apărarea onorei proprii, lucru vrednic de laudă la or'î-cine și mai cu sémă la un popor întreg. Abia acum începu să prindă acest popor o adevărată patimă pentru cuceriri; spiritele mai nobile le doria'ă din pofta de a stăpâni, cele mai de rînd din dorința de a prăda, cele mai multe însé erau stăpânite de amêdoué aceste dorințe. Mai întâiu acéstă poftă de cucerire se arêță, firește, la *nobilime*, la bărbații car'î prin nascerea lor, prin poziția înaltă a familiilor lor puteau nădăjdui mai curînd să ajungă în funcțiile mari ale statului. Provinciile din Asia, a căror bogăție s'a vêdut în războiul cu Siria, erau acelea car'î ațîta'ă mai cu sémă poftetele de stăpânire ale bărbaților mai de frunte. Indată după sfîrșitul războiului cu Antioch, consulul Cn. Manliu nu putu rezista unei astfel de ispite și întreprinse o expediție cu totul nefolositoare împotriva Galilor din interiorul Asiei mici, împotriva Tolistoboilor, Tectosagilor și Troemilor. Pe cele două semînții d'întâiu le și respinse peste rîul Halis, după o luptă grea pe munții Olimp și Magaba pe car'î se retrăseseră cu tot ce aveau. Barbarii lăsară pe câmpul de război' o mulțime de morți și fôrte mulți prizonieri în mâna Romanilor (189). Acum începu să 'și ridice capul în Senat o partidă întregă a celor car'î doria'ă războie. Procedeu Romanilor față cu *Eumene*, împotriva lui *Antioch Epifane din Siria*, împotriva *Rodienilor*, făcu să se simță începutul acelei politici negîndite, brutale și în același timp rafuate, de cucerire și pradă, căreia trebuia'ă să cađă în curînd jertfă cele mai frumoșe cetăți și cele mai înflorite ținuturi.

Vina care se atribuia lui Eumene, sau pe care Romanii se prefăceau că i-o atribuie, era că nu i ajutasese îndestul în războiul al treilea macedonic. Regele din Pergam trebui să i întrebuinteze totă înțelepciunea ca să înconjure aceste încercături serioase. Fratele său Atal fusese primit în Roma cu o distincție prea bătătoare la ochi ca să nu se dea nascere la bănuelă că era făcută cu un calcul politic. Romanii voiau să arunce semînța desbinării între cei doi frați și de aceea i se făcu cunoscut lui Atal că Senatul ar fi dispus să i încuviințeze orice cerere, chiar dacă ar dori să i aibă și el regatul său propriu. Atal însă nu cădu în cursă; el vedea că înflorirea și esistența imperiului pergamic atîrnă de la buna înțelegere între membrii familiei domnitoare, și de aceea nu primi primejdiosul dar ce i se oferea. Intr'aceea Eumene însuși plecă în Italia ca să restabilească în persoană legăturile de prietenie cu Roma. Dar, abia ajuns la Brundisiu, se întorse napoi fără să facă nici un pas, după ce i se făcu cunoscut că poporul din Roma nu mai vede cu ochi buni vizitele regesci.

Regele Antioch Epifane, din Siria, urmașul lui Antioch cel mare, crezuse că războiul din urmă îi oferia o ocazie favorabilă ca să redobîndescă ținuturile la cari Siria trebuise să renunțe în urma păcii de la 189, în favorul Egiptului și suveranilor lui nevîrstniciei Ptolomeu Filometer și Cleopatra. El și izbutise să recucerescă mare parte din acele ținuturi și răzbiise pînă în mijlocul țerei Nilului, la o depărtare de câte-va miluri de Alexandria, când l întîmpină solia romană în frunte cu C. Popiliu Lena. Ea îi aducea o scrisore din partea Senatului; trimisul roman nici nu voi să primescă mîna ce i-o întindea Regele, în semn de bine-cuvîntare, pînă cînd acesta nu va fi citit mai întaiu scrisorea. Senatul provoca pe Antioch printr'însa să părăsescă numai de cît Egiptul și să renunțe la tôte cuccirile făcute. Regele căută să mai trăgăneze lucrurile, ceru să l lase să se mai gîndescă; atunci Romanul făcu în nisip un cerc împrejurul Regelui și i dîse: „mai nainte de a eși din acest cerc să mi dai un răspuns pe care să l duc Senatului.“ Era după lupta cea mare de la Pidna. Antioch scia ce putere era aceea care făcuse cercul împrejurul lui și răspunse: „Voiu face ce mi cere Senatul.“ Abia acum trimisul îi strînse mîna.

Fată cu Ro-
dienii.

Și mai greu trebuiră să plătescă Rodienii cutezarea ce 'și-o permiseseră într'un moment de orbire: să ofere Senatului roman mijlocirea lor, să se pună între săbiile ridicate ale Romei și Macedoniei. Acum, după ce se câștigase marea luptă hotărîtoare, veniră și trimișii lor dimpreună cu ai celor-l'alte cetăți, îmbrăcați și ei în haîne de sêrbătore, ca să felicite pe învingătorii. În curînd însê se vëdură nevoiți să 'și schimbe haînele. Senatul se arêtă fără milă față cu dînșii. Erau între senatorii unii cari ar fi fost dispuși să completeze prada făcută în Macedonia cu o expediție do jaf împotriva bogatei cetăți comerciale. Un pretor vrăjmaș făcu chiar propunerea să se declare războiul Rodienilor. Atunci trimișii, îmbrăcați în haîne de jale, și ținênd în mână ramura de măslin, semnul rugărei de ertare, să aruncară cu lacrimile în ochi înaintea Senatului; și după ce jurară că poporul lor să căesce amar, să rugară de Romanii să nu se gîndescă la acel ceas de necugetare, ci la credința îndelungată pe care le-au dovedit'o mai 'nainte. Abia cu multă greutate putură să cruțe cetăței lor nenorocirea unui război cu Romanii, și acêsta mai cu sêmă mulțumită sprijinului puternic al bêtânului M. Porciu Catone, al cărui simț de dreptate să revoltase în contra acestui procedeu arbitrar și barbar față cu un popor de altfel bun și vrednic de cinste. Cuvêntarea rostită de Catone cu acêstă ocașie, care ni s'a păstrat, este pentru noi un document prețios din acele timpuri. „Acela care vorbesce împotriva lor cu mai multă dușmănie, nu pôte să zică alt-ceva de cât că au *voit* să ne fie dușmani. Este ôre unde-va o lege atât de aspră, care să prescrie că acel care a *voit* să facă un lucru să se pedepsescă cu jumătatea averei sale fără 1,000 sesterțe? dacă a *voit* să aibă mai mult de 500 de jugere să se pedepsescă cu atât, și dacă a *voit* să aibă un număr mai mare de vite, cu atât? Să impută Rodienilor că sunt mândri—o imputare care așii voi să mi se facă mie și copiilor mei mai puțin de cât orî-care alta. Să zicem că sunt mândri. Dar ce vë pasă vouê dacă sunt? Vë supêrați pôte pentru că se găsesce cine-va care să fie mai mândru de cât voi?”

Rodienii perdură tôte posesiile de pe pămîntul Asiei micî, dăruite lor odiniôră de Romanii, și de-abia în anul 164 Romanii reînôiră tratatul de alianță cu dînșii.

PARTEA A TREIA

Statele vasale prefăcute în provincii. Înfruntarea marilor cuceriri
asupra vieții și moravurilor poporului.

161—133 în. de Chr.

CAPITOLUL I.

*Dărimarea Cartaginei, Corintului și Numanției; prefacerea Afri-
cei, Macedoniei și Greciei în provincii.*

1. Cartagina.

Izbînde de uriașe ale armelor romane, cuceririle mari și după mărimea lor ușoare, au avut, după cum am vădit, asupra poporului roman în întregul său, și asupra bărbaților și familiilor fruntașe în deosebi, acea influință firească pe care o au astfel de fapte neobiceiuite și întâmplări fericite asupra orî cărui spirit omenesc. Se știe despre Alexandru cel mare că succesele repede și nemăsurate ale armelor și norocului său îl făcuseră, cel puțin pentru un timp scurt, să își pierdă bunul cumpăt și moderația, și îl împinseseră la fapte de cruzime și de despotism. Aici era un popor întreg care într'un timp scurt, de o jumătate de veac, străbătuse o cale tot atât de victorioasă ca aceea a marelui cuceritor din răsărit; și patimile unui popor sunt cu mult mai greu de ținut în frâu și sunt mai fatale în rezultatele lor de cât acelea ale unui singur om. Intre cetățenii romani erau poște mulți cari luaseră parte ca omeni tineri la acel dezastru îngrozitor de pe câmpul de la Cane, care împinsese Roma până la marginea prăpăstiei și cari mai târziu au ajutat și ei la câștigarea biruințelor de la Zama, de la Kinoskefale,

Spiritul
politicei ro-
mane se
schimbă.

de la Magnesia; și acum, ca bătrâni, priviaă cum cel din urmă Rege al Macedoniei mergea înaintea carului consulului roman, de-a lungul stradei sacre. Bogăție și putere se scurgeau tôte în Roma; o cetate grecescă tremura la vorba unui centurion roman, regate întregi la vorba unui senator. Să întâmplă cu poporul roman ceea ce se întâmplă cu toți aceia cari ajung repede la o putere și la o bogăție peste măsură în mijlocul turburărilor și sëlăbăticirei războielor. Vom vedea în ce chip acești șai-zeci de ani bogăți în întâmplări din ziua luptei de la Cane și până la cea de la Pidna, aș schimbat din temelie întregul caracter al vieței romane și al năzuințelor statului roman. Mai lămurit, de și de o cam dată numai pe d'asupra, se arată această schimbare în *raporturile externe* ale Romei; cetatea nu mai pörtă de aci înainte războe cu înțelepciune și dreptate, ca până acum, ci numai războe de eucerire și de pustiire.

Cartagina.
Intrigile lui
Masinisa.

Cel d'întăiu Stat, care avea să resimță urmările acestei noi politici, a fost Cartagina, ai cărei locuitori erau cu Romanii într'o dușmănie firescă, întemeiată pe deosebirea de rasă ce era între dânșii. Afară de acesta, Roma nu putea să uite că a trebuit să tremure douăzeci de ani în fața unui cetățen al acelu stat. In urma păcei de la 201 cetatea fusese atât de umilită, în cât numai putea fi nici o dată primejdiösă pentru Romanii. Negreșit că în cei cinci-zeci de ani de pace și adunase erăși puterile, și făcuse plățile tot-d'a-una la timp, și și exploatase cu o silință și cu o vioiciune caracteristică fenicianilor poziția ei atât de favorabilă lângă mare și ținuturile ei roditöre. Dar în tôte războiele de atunci încöce ea s'a plecat tot-d'a-una la poruncile Senatului roman, ba de multe ori îi împlinia dorințele mai înainte de a și le rosti; încunjurase cu cea mai mare grije, tot ce ar fi putut să deștepte, în vr'un chip öre-care, mânia Romanilor. Era și acum o cetate comercială bogată, dar fără putere; pentru Africa era un centru de cultură și de civilizație; pentru Roma însă nu mai era nici vătămătöre nici primejdiösă. Politica romană îi dăduse de vecin regatul Numidiei și pe regele ei Masinisa, pe care interesul său îl lega de Roma. Masinisa înțelesese förte bine scopul protegiuitorilor săi Romani, și profita de öri-ce ocașie ca să chinuască și să aște pe Cartaginezi.

Nu trecuse mult de la încheierea păcei, când el și ridică pretenții asupra unor părți din ținuturile Cartaginei. Cartaginezii se adresară atunci către Romani rugându-i să le fie ei judecători. Trimișii cartaginezi se întîlniră înaintea Senatului cu trimișii lui Masinisa, și aci trebuiră să audă vorbele dușmănoase că ei, Puni, în realitate n'ar avea nici un drept asupra ținutului libian, că sunt străini și nici de cum fii ai acelei țări. Comisarii romani stăteau la îndoelă cui să dea dreptate, și sub felurite pretexte lăsară în cele din urmă chestia nehotărîtă, după cum fusese și mai înainte. Masinisa nu cruță nimic ca să înegrască și să calomnieze la Roma pe vecinii săi Cartaginezi, ér în Africa să facă totul pentru a'i scóte din răbdare. În anul 161 ridică pretenții asupra ținutului roditor de lîngă Sirta mică; o comisie romană veni și i dete dreptate. În sfîrșit în anul 154 Cartaginezii 'și pierd răbdarea. Regele dușman, care voia cu or-ce preț să pună capăt neatîrnării cartagineze, dar nu și cetăței, le mai luă o parte din ținuturile lor de lîngă rîul Bagrada. Cartaginezii începură să strîngă o óste ca să respingă pe năvălitori. Atunci, politica cea nouă a actelor despotice și frica miópă care nu vedea isvórele de putere nescate ale Cartaginei, frica moștenită de pe vremea lui Hanibal, póte și téma de planurile prea îndrăznețe ale Regelui Numidiei, făcură să se hotărască peirea nefericitei cetăți.

Între dușmanii cetăței cel mai de căpetenie era M. Porciu Catone, bét_rânul bărbat, și cu dînsul restul generației de pe timpul războiului cu Hanibal, vedeau cu mánie cum cetatea și ținuturile ei încep să înflorască éráși; și aduceau aminte de timpurile din tinerețele lor, când se luptaseră la Cane și la Sena împotriva acestui dușman care părăuse cu neputință de învins. De aci nainte cel d'întâiu și cel din urmă cuvênt al politiceii sale, pe care 'l repeta neîncetat înaintea Senatului, era că Cartagina trebuie dérîmată. Pe când bărbații mai măriminoși și mai prevédători, precum era ginerile marelui Scipione, P. Corneliu Scipione Nasica, credeau că cruțarea cetăței punice era mai mult în interesul Romei. O cruțime atît de nefolositoare față cu un protivnic, așa zicênd, fără nici o apărare, și față cu o cetatea atît de veche, atît de vestită și atît de bogată, — ziceau dînșii — nu numai că ar strica renumelui statului roman, dar o astfel de procedare ar demora-

Intrigele lui
Masinisa.

lisa și poporul care și-ar permite or-ce când ar sei că n'are să se tēmă de nimic. Ura orbă însă, covârși vocea înțelepciunii și a moderației; se hotări să se urmeze părerea lui Cato. Pregătirile pe cari Cartaginezii fură siliți să le facă ca să se apere însfîrșit împotriva atacurilor Numidului erau contrare înțelesului tratatelor, căci prin pacea lui Scipione se interzisese cetăței să porțe războiul fără învoirea Romanilor. Pregătirile, după înțelesul vielén ce li se atribuiau de Romani, erau îndreptate împotriva Romei; Cartaginezii într'aceea și încep războiul cu Regele Numidiei; întăritat și mai mult de partisanii săi izgoniți din Cartagina, bētrānul Masinisa, care, de și în vîrstă de opt-zeci de ani, și conducea singur călăreții, călărind el însuși, după obiceiul țerei, fără șea, învinse într'o luptă pe comandantul cartaginez Hasdrubal. Atunci Roma declară și dînsa războiul Cartaginei. Incepură să se facă pregătirile trebuincioase, se primi supunerea cetăței Utica, care tocmăi în acest moment se dete în partea Romanilor; și la începutul anului 149 o oște îndoită, consulară, să îmbarcă și porni spre Africa.

Să hotărască
dărîmarea
Cartaginei.

Cartaginezii ca să depărteze marea primejdie ce îi amenința, trimiseră o solie la Roma. Senatul se arată dispus să le acorde pacea; li se spuse că Romanii să învoiesc să le lase teritoriul, legile și guvernul lor propriu, dacă vor trimite 300 ostaticii în timp de 30 de zile și vor împlini și cele-l'alte condiții pe cari au fost însărcinați consuli să le comunice. Solii să duseră la Lilibeum, unde găsiră pe amîndoi consuli, *Maniu Maniliu* și *L. Marcii Censorin* cu oștile lor; aceștia le spuseră că vor afla cele-l'alte condiții în Africa, și fără să le mai dea alt răspuns, să urcară pe corăbii cu cei 80,000 omeni ai lor, între cari să aflați mulți voluntari, și plecară spre Africa. La Utica îi întîmpină din nou întreg consiliul cartaginez; consuli i primiră în fața oștei întregi aședată în rînd înaintea ochilor Cartaginezilor. Nu se rostise încă cuvîntul din urmă, dar înțelesul lui se arăta din ce în ce mai lămurit; consuli cerură mai înainte de tôte, în numele Senatului roman, ca cetatea să fie desarmată. Să făcu și acēsta. Materialul pentru construirea flotei, aparatele publice de război, armele cetățenilor să predară sub supravegherea comisarilor romani și numai din arsenalele orașului se transportară 2,000 catapulte în cartierul general al Ro-

manilor ; tremurând aşteptau acum părinţii oraşului desarmat cel din urmă ordin al duşmanilor şi stăpânilor lor. Era, ceea ce presupuneau şi dinşii fără însă să se 'şi fi putut da seama lămurit despre toată grozăvia acestui lucru : dărîmarea cetăţii. „Senatul vă dă voie,“ ziseră consulii, „să vă strămutaţi locuinţele pe teritoriul nostru, dar la o depărtare de cel puţin 10,000 paşi de la mare.“ O scenă de desnădăjduire sêlbatică urmă după aceste cuvinte. Cartaginezii se aruncară la pămînt frîngându-şi mâinile şi chemându-şi într'ajutor Zeii. Acésta însă nu era nimic în asemănare cu furtuna ce se iscă în mijlocul populaţiei cetăţii la auđul acestei sciri. Era mai mult de cât putea să suporte răbdarea fenicienilor. „Ar fi mai uşor, ڊise unul din soli, să omorîţi poporul şi să cruţaţi cetatea, de cât să omorîţi cetatea şi să cruţaţi viaţa poporului.“ Un altul făcu Romanilor îngrozitorea rugare să 'şi trimetă fără întârziere flota în faţa Cartaginei, ca poporul să se împace mai uşor cu sórta neevitabilă ce e plăcuse Romanilor să 'i pregătescă. Cea mai mare parte a populaţiei trăia din veniturile ce 'i aducea marea; ea era gloria ei, elementul ei de viaţă ; fără mare, Cartagina nu putea să mai existe. Invierşunarea desperărei, care luă numai de cât locul supunerii umilite, făcu să amuţescă vocea partidelor protivnice cari ţineau sau cu Romanii sau cu Masinisa. Poporul întreg nu se mai gîndia de cât la singura hotărîre de a apăra cetatea pînă la cea din urmă piatră şi a cădea în acelaşi chip în care căduse cu două vécuri mai înainte cetatea-mamă Tiru, din vechia patrie feniciană. O nouă solie de pace şi supunere plecă ca să mai trăgăneze lucrurile, şi pe când consulii aşteptau dintr'o ڊi într'alta, să primescă supunerea cetăţii, acésta începu să se misce. Cu o hotărîre înspăimîntătoare şi o energie puternică, bogata cetate, începu să 'şi adune tóte puterile, pe cari putea să le scóţă la ivelă însufleţirea desnădăjduită a unei populaţii de peste 700,000 de locuitori, ca să înlocuescă cât mai în grabă armele predate. Să dărîmară edificiele publice ca să se întrebuinţeze materialul pentru scopuri rēzboinice ; din pērul femeilor să făcură córde pentru arcuiri ; cu toţi pînă la unul se puseră pe lucru ziua şi nóptea, unii la ridicarea zidurilor, alţii la construirea armelor şi a maşinelor de rēzboi. Invierşunarea fanatică a poporului să descărcă într'aceea asupra unor bărbaţi

din partida contrară saŭ asupra cetătenilor italicei cari veniseră, din întimplare, pentru afaceri de negoț. Când consulii, cari în adevăr, se lăsasera să fie înșelați de supunerea aparentă a Cartaginezilor, porniră în sfârșit din Utica și ajunseră în fața zidurilor dușmane, vedură că erau érași apărate cu arme și mașine de război de tot felul. Cartagina nu voia să lase să se pună capăt esistenței sale gloriose de 800 de ani fără o ultimă luptă pe viață și pe morțe.

Războiul al
treilea punic.

Acésta luptă avea să fie pentru dinșii destul de grea. Cartaginezii rugară pe comandantul lor esilat Hasdrubal să nu refuze ajutorul său patriei în primejdie. Hasdrubal dete ascultare acestei rugăciuni și se aședă în apropierea cetăței cu 20,000 ómeni. De la Regele Masinisa nu se prea putea aștepta mult ajutor, căci lui nu îi prea venea la socotélă ca Romanii înșiși să pornescă cu război asupra unei cetăți, pe care el spera că o vor lăsa pe séma lui și din care voia să facă capitala unui regat libian. Insfârșit chiar și cetatea era bine întărită atât de natură cât și artificial. Ea era situată pe o peninsulă, udată de apele mării spre nord și spre sud și legată de uscat spre vest printr'un istm larg de o jumătate de oră; spre sud era apărată de lacul tunesic, despărțit de mare printr'o limbă de pământ largă abia de 62 de pași. Aci, în partea de sud-est a cetăței era situat marele port comercial a cărui intrare se putea închide cu lanțuri de fier. Portul militar mai mic era situat mai îndărăt, astfel că pentru a ajunge într'insul trebuia să se traverseze cel-lalt port. Cetatea era înconjurată cu un singur zid de către mare și cu un zid întreit de către uscat; înălțimea acestor ziduri era de 15 metri, adîncimea de 10 metri, cu parapete și turnuri. În apropierea porturilor, spre sud, se ridica cea mai puternică fortăreță a cetăței, *Birsa* saŭ fortăreța de stânci, apărată, pe lîngă țăria ei naturală, și de ziduri puternice cari erau în același timp și casarme, întoemai ca și zidurile cetăței. Pe platoul întins al acestei fortărețe, de pe a cărei înălțime se putea vedea dincolo de cetate câmpiile înfloritóre și marea întinsă, se afla punctul care domina cetatea întregă, templul lui Esculap, Zeul sănătăței, pe un fundament înalt de șai-zeci de trepte.

Asediarea
cetăței.

Cetatea era așa dar destul de puternică ca să pótă respinge cel d'întăiu atac, și nici unul din consulii anului 149, Maniliu

în partea despre apus, Censorin pe limba de pământ spre miază-zi, nu ajunseră la nici un rezultat mai însemnat. Cele două mașine mari de război ale Romanilor, cari operaū în partea despre sud sparseră ce e drept zidul în câte-va locuri, dar peste noapte Cartaginezii umplură  rași spărturile,  r c ț -va năvăliră din cetate și stric r  mașinele dușmanului. În ziua urm tore Romanii încercă un atac, care nu izbuti; numai tribunul militar Corneliu Scipione evita o pierdere mai însemnată ținendu-și în loc  menii și primind apoi pe cei respinși. Pe mare Cartaginezii erau c t p'aci să dea foc flotei care le asedia cetatea; un comandant de călăreți f rte  ndem natic, Famea, aduse multe stricăciuni consulului Maniliu într'o escursie ce o făcu în interiorul țerei. O încercare împotriva lui Hasdrubal care se afla la Neferis lingă marginea despre apus a lacului tunesic, se sfirși cu un desastru pentru Romanii. A doua încercare nu fu mai noroc s  și aci încă numai Scipione a fost care a acoperit retragerea, ș'a scos din mijlocul dușmanului patru-zeci și una de cohorte cari fuseseră înconjurate din t te părțile, țin nd în friu pe Hasdrubal, care devenia din ce în ce mai îndrăzneț. Solii cari plecară la Regele Masinisa ca s l provoce să trimet  un ajutor mai considerabil nu mai găsiră în viață pe b tr nul Rege. Murise, în ad nci bătrânețe, după o viață de nouă-zeci de ani plină de peripeții, fără să mai potă ajunge să vadă d r marea cet ței dușmane. Unul din fiii săi, Gulusa, plecă numai de c t în castrele romane ca să-și  ndepinesc  datoriile de aliat. Maniliu prinse apoi și mai mult curaj, c nd,  r și prin mijlocirea lui Scipione, trecu în partea Romanilor și îndrăznețul comandant de călăreți Famea cu cei 2,200  meni ai săi, perd ndu-și încrederea în izb nda cauzei Cartaginezilor.  n acest  stare găsiră asediul consulul anului 148 L. Calpurniu Pisone și pretorul L. Mancin; aceștia încă continu r  r zboiul cu at ta moliciune în c t în Libia începu să se resimț  o nemulțumire  ngrijit re. Cei din Roma înțeleseră în sfirșit, mai cu s m  după ce nu izbutiră mai multe atacuri asupra unor cetăți libiene, că nu mai trebuiau să stea la îndoială multă vreme; trebuia să se trimit  b rbatul al cărui nume singur părea că însemneză biruință asupra Cartaginezilor, b rbatul despre care însuși b tr nul Catone — (mort

toemai în zilele acelea fără să pótă vedea nici dînsul nimicire-a cetăței dușmane)— zicea cu un vers al lui Omer :

„Singur el e bărbat, cei-lalți nu sunt de cât umbre “

Era *P. Corneliu Scipione Emilianu*, care învățase arta militară sub ochii tatălui său L. Emiliu Paul, și care, după întorcerea sa din Macedonia intrase în familia Scipionilor prin adopție. Și puse candidatura pentru edilitate, dar fu ales consul și i se încredință conducerea războiului libian, pentru care se arătase și până atunci cel mai destoinic. Când debarcă în Africa cu flota și cu ajutórele, sosi toemai la timp ca să mântuiescă pe Mancin, care se aruncase cu câte-va trupe asupra stâncilor din partea despre sud-est a cetăței. De acolo izbuti să răzbească în cetate prin una din porți, dar fu respins de dușman, cu mult mai numeros și acum ; fiinduși tăetă or ce retragere și espus la atacurile Cartaginezilor, aștepta în acéstă primejdiosă poziție sosirea unui ajutor. Scipione, care toemai debarcase la Utica, scăpă pe Mancin și rămase stăpîn pe acele stânci importante. După ce restabili apoi, întru cât-va, disciplina în óstea destrăbălată, ocupă și suburbia Magala, care se întindea în partea despre miază-nópte a cetăței până lîngă mare, cu casele ei rar zidite printre grădini și ogóre, despărțite între ele prin garduri și șanțuri.

Cele din urmă lupte.

În curînd fómetea și ciurma începură să bîntuie între asediați, strîmtorați din ce în ce mai mult, și Hasdrubal care se retrăsese acum cu trupele sale în cetate și introdusese un regim ostășesc de teróre, trebui să și iea refugiul la mijlóce barbare ca să pótă susține apărarea. În fața Romanilor, pe zidurile cetăței, porunci soldaților săi să ciuntescă de vii și în modul cel mai înflorător pe prisionieri, și să i arunce ast-fel de pe ziduri în jos. Fómetea crescú și mai mult când Scipione aședă o tabără încunjurată de șanțuri pe limba de pămînt de la vest și opri astfel aprovisionarea cetăței de pe uscat, așa în cât nu mai putea primi provisiu de cât peste lacul tunesic, sau din când în când, daca se întîmpla un vînt puternic și favorabil, câte o corabie cu provisiu pătrundea până în port prin linia de blocadă a corăbiilor romane întreruptă în câte-va locuri. Dar și acéstă speranță începú să dispară când Scipione puse să se prelungescă limba de pămînt prin bănci de nisip până la intrarea în port. Marea primejdie în care se aflau învăță pe

Cartaginezii încă un mijloc de scăpare. Prisonierii spuneau, că în porturile Cartaginei, locuitorii cetății lucrau cu sîrguință și că neconținut să audia din partea aceea sunetul ciocanelor; nimeni nu scia să spună mai mult; într'o zi însă se deschise într'un loc nepăzită un nou loc de îmbarcare pe țărmul de est al mării, și cinci-zeci de corăbii mici construite din nou, bine echipate, apărură la spatele liniei romane, care se vede astfel expusă la un atac neașteptat, cu totul surprinsă și nepregătită. Dar printr'o întâmplare, cu neputință de înțeles, acest atac întârzie trei zile; abia atunci începură Cartaginezii lupta; într'acesta însă și Romanii avuseseră timp să se pregătească. Cei doi dușmani se măsurară astfel încă o dată într'o luptă pe mare, care negreșit n'a fost mai puțin învinsă de cât cele de până atunci. Micile corăbii libiene aduseră multe stricăciuni corăbiilor mari ale Romanilor, intrând cu îndrăznélă printre ele pe o cale grea dar pe care o cunoscău mai bine de cât dușmanii lor. Lupta nu era încă decisă când începu să se întunece. Atunci Cartaginezii începură să se retragă. Noul port însă se închise de mulțimea micilor corăbii și a luntrilor, astfel în cât corăbiile romane cari le urmăreau, le ajunseră; lupta se reînoi séra acolo în strîmtórea portului și se sfîrși cu mari pierderi pentru corăbiile cartagineze strînse într'o poziție atât de nefavorabilă.

Cetatea scia însă că n'are să se mai aștepte la nici o crutare. Cu cât apărarea era mai desnădăjduită cu atât creștea și învinsura asediaților. O parte dintr'înșii înotară sau trecură prin apă nóptea până în apropierea mașinelor romane și izbutiră să dea foc la mai multe dintr'insele și atacă cu atîta îndrăznélă pe soldații cari le pădeau în cât în cel d'întăiu moment îi puseră pe fugă; dar la ordinele lui Scipione călăreții opriră în loc pe fugari și îi siliră să se întórcă. Romanii trebuiră să construască alte mașine și în timpul acesta Cartaginezii și întăriră din nou lucrările de apărare. Să mai făcură și să mai respinseră câte-va atacuri; Cartaginezii mai încercară de vr'o câte-va ori să rupă lanțul ce'i înconjura, dar fură respinși și dînșii. Anul 147 trecu. Cartagina nu era încă învinsă.

Dar cercul asediatorilor se strîngea din ce în ce. Când sosi primăvara, mijlócele de traiu lipsiau cu totul în Cartagina; cei

din urmă aliați ai lor din interiorul țerei, dimpreună cu cetatea Neferis, cheia lacului tunesic fuseseră biruiți. În primăvara anului 146 Romanii începură asaltul; fometea și ciurma bântuise cu atâta furie în cetate, în cât, după o slabă apărare, porțile și piața din apropierea lor neputând rezista asaltului, cădură în mâinile Romanilor. Trei strade duceau de aci spre Birsă în sus printre șirurile caselor cu șase caturi; în această parte a cetății se concentra încă o dată apărarea într'o luptă încăpăținată și desnădăjduită. De pe acoperișele caselor se aruncau între luptători lănci, săgeți, pietre, și lupta se mai susținu în acest chip cât-va timp. Ea se purta pe strade și pe acoperișele caselor de o dată, și Romanii nu puteau să răzbescă înainte spre fortăreță de cât luând cu asalt fie-care casă pe rînd. Atunci se încinse un foc gróznic în stradele cucerite, și opera distrugerii se continuă încă șase zile și șase nopți îngrozitoare. În ziua a șaptea plecă din fortăreță în jos o procesie de Cartaginezi, cu ramuri de măslin în mână, și se rugară, în numele celei mai mari părți a restului populației refugiată în fortăreță, să le lase viața; 50,000 fură grațiați și li se dete voie să iasă pe rînd din fortăreță și să se pună sub paza soldaților romani. Numai vr'o câți-va cartaginezi, și între dînșii 900 desertori romani, nu cerură și nici nu puteau spera vr'o milă. În frunte cu Hasdrubal se retraseră în templul lui Esculap; și după cum înainta dușmanul se retrăgiau și dînșii din curte în interiorul templului și din interior pe coperiș. Atunci începu să i piară curajul și lui Hasdrubal; luă și el în mână ramura de măslin, fugi în ascuns și se aruncă la picioarele învingătorului. În această poziție Scipione îl arătă desnădăjduiților din fortăreță; răspunsul îl deteră însă flacăările cari izbucniră de o dată din templu și prefăcură în cenușă pe cei din urmă apărători ai Cartaginei. O scenă și mai îngrozitoare se înfățișă naintea ochilor Romanilor, când vedură pe soția lui Hasdrubal cu copii săi de mână blăstemând pe soțul ei care voia să mai trăiească după căderea „marei Cartagini”; apoi o vedură omorîndu-și cu mâna sa copii și aruncându-se cu cadavrele lor în flăcări.

Tot ce mai rămăsese din cetate se dete pradă flăcărilor; șapte-spre-zece zile de-a-rîndul ținu focul în mijlocul ruinelor de pe acel loc întins, pe care stătuse, timp de șapte vécuri, una din cele mai gloriose cetăți din lumea veche, și unde stăpânise

una din cele mai harnice, mai capabile și mai civilizate nații. Apoi se trase cu plugul peste pământul cetății și preoții romani l blestemară solemn.

Scirea despre căderea cetății produse la Roma o bucurie fără margini; această mare crimă fu sărbătorită apoi printr'un mare triumf; în totă țara, pe unde trecu Scipione reîntorcându-se la Roma, l aștepta un triumf și mai strălucit încă; pretutindeni poporul da curs liber bucuriei ce o simția vedându-și rivala trântită la pământ și simțindu-și pofta de răzbunare îndestulată. Invingătorul însă judeca evenimentul cu mai multă serioșitate. Istoricul Polibiū, care însoțise pe Scipione ca prieten și veduse din suita acestuia îngrozitoare privelise a focului Cartaginei, povestese că Scipione privia gânditor cum ardea cetatea, reamintindu-și sôrta cetățitorilor și statelor, creșterea și căderea lor, și apoi întorcându-se spre dînsul esclamă, repetând cuvintele cu cari Homer pune pe Hector să predică căderea Troiei:

Veni-va ziua în care vor peri sfânta cetate Ilios,

Priam și poporul întreg al regelui iscusit în lupta cu lancea.

Ținutul cucerit fu prefăcut în provincie romană, și i se dete numele, acestei părți de pământ, *Africa*; guvernatorul roman și alese reședința în Utica. Împărăția lui Masinisa și păstră aproape întoemai vechiul teritoriū și se împărți între cei trei fii ai săi Micipsa, Gulusa și Mastanabal. Cea d'întăiu cetate comercială din nordul Africei, și în genere cea mai însemnată cetate din acele ținuturi, rămase acum *Utica*, care în curînd se și umplu de neguțatori romani.

Provincia
Africa.

2. Corintul.

Aprupe în același timp în care cădu statul cartaginez, se prefăcură și *republicele macedonene*, cea mai nouă creație a politiceii romane, într'o provincie, și se stinse și libertatea grecească într'un chip foarte puțin măreț. Poporul macedonian nu se putea împăca cu noua rînduieală a lucrurilor. Odiniôră el fusese cel mai glorios dintre toate popórele; acum era rupt în patru bucăți, împărțite într'un chip cu totul arbitrar. Era un popor obicinuit să și aibă regiū săi și să ție la dînșii; regiū

Provincia
Macedonia.

săi din familia Heraclidilor îl făcuseră mare. Forma de stat republicană ce i se impusese îi era străină, neobicinuită, nu se putea împăca cu dînsa. Astfel se întimplă că la anul 151, când apăru în Tracia un tîner, care se dedea drept Filip, fiul lui Perseu, macedonenii însuflețiți de iubirea ce o mai păstraū pentru vechia familie domnitore se agățară de această umbră, cu tóte că cei din urmă fiū adevărat al lui Perseu murise la Alba, într'o condiție de jos, — fusese scriitorul unui funcționar roman. Acest Filip fals era un aventurier adramitean, după adevăratul său nume Andriskos. El se adresă mai întăiū cu pretențiile sale asupra tronului macedonén la regele Siriei Demetrios Soter; acesta însă îl prinse și l' predete Romanilor. Ne fiind păzit cu destulă băgare de sémă, izbuti să scape, fu prins éráși la Milet, dar de astă dată Senatul însuși porunci să îl libereze, de óre-ce îl credea prea neînsemnat ca să se mai ocupe cu dînsul. Atunci el apăru în mijlocul populației neliniștite a Traciei ca să își jóce aci mai departe rolul său de Rege. Aci își făcu o partidă, învinse óstea trimisă împotriva lui de tetrarchia macedonénă Amphipolis, trecu peste rîul Stimon, și se vădu, în urma unei noi învingeri, pentru un moment în adevăr stăpîn al Macedoniei, care doria atăt de mult să aibă un Rege, și a cărei populație orbită de farmecul îndoit al numelui și al învingerilor sale, începuse să se strîngă împrejurul lui. Chiar și o legiune romană, sub pretorul Juventiū Thalna, fu învinsă (149); cetele falsului Filip năvăliră în Thessalia, pînă când în cele din urmă veni în Macedonia Q. Ceciliū Metel, ajutat de trupe mai numeroase și de corăbii pergamice. Intr'un timp fôrte scurt și după câteva biruințe hotărîtore zidirea înșelătore se risipi de sine (148). Filip cel fals fu predat în mînile Romanilor de către una din căpeteniile trace. Macedonia se întruni acum éráși, în tótă întinderea ei cea veche, dar fu prefăcută în provincie romană. Dupe câțiva ani se mai sculă un Alexandru fals, care se da éráși drept fiū al lui Perseu; acesta încă fu învins cu ușurință și poporul macedonén trebui să se împace cu noua ordine de lucruri introdusă de Romani. Un pretor roman luă acum stăpînirea asupra lui, și trupe romane îi apărau granițele de către semințiile barbare de la Nord. O cale militară mare, calea *egnatice*, împreuna interiorul țerei, trecînd de a curmezișul prin

acele ținuturi, cu cele două porturi de pe țărmul grecesc de la apus, *Apolonia (S) Dirachium (N)*.

Nici în Grecia nu se putu menține multă vreme starea de lucruri introdusă din nou și stabilită într'un chip artificial. Libertatea dăruită de Romani n'a putut să scotă, după cum am văzut, cetățile grecesci din starea lor desnădăjduită. Să îngropară în datorii, hoția și nelucrarea începu să le bântue; poporul se sëlβάticia, țara se despera. Amintirea acelei libertăți mândre, din zile mai bune, a acelor fapte vitejesci de la Marathon și Salamina se prefăcuseră în blestem asupra nepoților degenerați; mândria națională, care șade atât de bine unui popor viguros și sănătos în interiorul său, pentru Greci se prefăcuse într'o vanitate bolnăvicioasă, într'o lăudăroșie orbă cu elenismul lor, din care nu sciuseră să păstreze alt ceva de cât numele. Cërta și luptele dintre partide nu se mai sfârșiau nici o-dată între dânșii; una din aceste certuri începută de confederația achaică împotriva Lacedemoniei, căreia Romanii îi recunoscuseră câte-va drepturi deosebite față cu acea confederație, dete nascere la cea din urmă și la cea mai nevrednică din luptele Grecilor pentru libertate. Incercările senatorilor romani de a împăca lucrurile fură zadarnice; Acheii începură războiul împotriva Spartanilor și îi și învinseră într'o luptă; ér în anul următor (150) aleseră de strateg al confederației achice pe *Dieos* pricinuitorul acestei certe, și unul din cei mai înviersunați dușmani ai Romanilor. În anul 151 Romanii liberaseră pe toți bărbații achei cari mai rămăseseră în viață din cei trimiși ostaticii la Roma, pentru că credeau că Grecii avuseseră timp să se convingă de superioritatea forțelor romane și de neputința lor proprie. Acum rînduiră ca cetățile încorporate la confederația achaică, în urma războiului al doilea macedonic, să se scotă éráși din confederație. „Când aũ luat Romanii Capua,“ ziceau cei mai mândrii și mai lăudăroși dintre Achaï, „noi nu îi-am întrebat ce aũ făcut cu cetatea învinsă; ei însă ne cer acum socotélă ce am făcut cu Lacedemonienii pe cari îi-am învins în luptă.“ Romanii puteau să le răspundă că poziția lor ca stat le impune îndatorire să apere pe unul din statele aliate împotriva apucăturilor arbitrare ale altuia. Starea Greciei era astfel în cât Romanii erau nu numai în drept, dar erau datori chiar, să se intereseze de dânsele. La Corint, unde Ro-

manii ridicaseră acele cereri, populația, îndârjită și neînfrînată, puse mîna numai de cît pe Lacedemonienii cari erau acolo, căci ei erau de vină pentru tôte, îi scóseră afară din locuințele trimișilor romani, în cari încercaseră să scape. Nicî mustrările, nicî soliile romane nu avură vr'un rezultat. Când una din ele încercă să aducă în simțiri poporul destrăbălat din Corint, adunarea sgomotósă sili pe conducătorul soliei, pe Metel să părăsescă tribuna și aplaudă pe conducătorul partidei războiului, pe strategul Critolaú când acesta declară că ei consideraú pe Romani ca prieteni ér nu ca stăpâni. În ce 'și puneau nădejdea acești nebuni? Romanii, ce e drept, erau ocupați în Africa și în Spania; în amîndouă locurile dușmanul li se împotriva încă; dar daca cele câte-va mii ale confederației achaice s'ar fi gîndit puțin mai serios asupra situației adeverate, ar fi trebuit să recunoscă ei înșiși că învingătorii de la Magnesia și de la Pidna, după o generație, nu erau încă atât de decăduți în cît se tremure înaintea lor. Venise așa dar timpul ca Romanii să schimbe prietenia, pentru cari nimeni nu li se arăta bucuros, într'o adevărată stăpînire.

Óstea achaică năvăli în Tesalia (148) cu gînd să iea cu asalt cetatea Heraklea de lîngă Oeta, pe care Senatul roman o scosese din confederația lor. Pretorul Macedoniei, Q. Ceciliú Metel, plecă împotriva lor cu legiunile din Macedonia cu cari tocmai învinsese pe Filip cel fals. Cetele de Achei și Thebani, luând fuga, Metel le urmări pînă în ținutul Loerilor și le învinse. De aci ele se risipiră în tôte părțile, urmărite și măcelărite de Romani. Strategul Critolaú dispăru în luptă. Dieos luă atunci comanda asupra micului rest, care se refugiase pe Istm, și nevoind să primescă ofertele de pace cu condiții ușore, se întări neconținut cu sclavi liberați. Metel începuse marșul împotriva puterii principale a Grecilor, când sosi consulul anului 146, *L. Mumíu*, și luă numai de cît comanda generală. Cele doué oștiri se întîlniră la Leucopetra; numai hopliții greci, resistară cât-va timp, călăreții se împrăștiară îndată după începutul luptei. Dieos scăpă și el cu fuga și se ucise luând otravă. Óstea romană intră în Corint, de astă dată ca dușmană, și consulul în unire cu o comisie senatorială de zece membri stabili noua administrație a țerei; ea atîrna la început

de guvernatorul Macedoniei, mai târziu însă formă o provincie deosebită, *Achaia*.

Cetățile plătiau de aci înainte impozitele la Roma. Numai Theba și Chalcis, aliatele Acheilor în ultimul război, fură prefăcute în orașele neapărate, în colo țara a fost tratată fără asprime, și a fost în adevăr o fericire, că acest popor care perduse puterea și capacitatea de a se governa el însuși, se cădă sub stăpânirea puternică, de și aspră, a Romanilor. Singurul lucru cu care s'a arătat măreția acestei biruințe, a fost dărîmarea brutală a frumoasei și bine așezatei cetăți comerciale Corint, ai cărei locuitori au fost vînduți cea mai mare parte în sclavie, după ce ea însăși, fusese prădată, jefuită de toate bogatele sale monumente artistice, și apoi ștersă de pe fața pămîntului. Mumiū, care nu se putea asemăna nici cu Flaminin, nici cu Emilū, procedă cu o onestitate romană-străveche la vîndarea monumentelor artistice grecesci, fără să ție nimic pe séma lui. Să mai zice, dar pôte că acesta e o născocire rēutăciōsă a fruntașilor romani cari primiseră o educație îngrijită, prin care voiau să 'și bată joc de consulul eșit dintre plebei, — să zice că nu uită să reamintescă neguțătorilor cari aveau să ducă în Italia o parte din acele capete de operă neimitabile de nici unul din mîzgălitorii de pe atunci, că va trebui să *facă din noi* pe socotela lor, tot ce se va strica sau se va sfărîma pe drum.

Astfel se împreună istoria Grecilor cu cea a Romanilor; astfel se deșertară și decădură vechile locașuri ale libertății cetățenești și ale artei. Cu un veac mai târziu, un Roman, scriind oratorului Cicerone, și voind să 'l mîngăe pentru pierderea fiicei sale, îi zicea: „Pe cînd plutiam de la Egina spre Megara, la reîntorcerea mea din Asia, începui să mă uit la ținuturile cari se aflau în apropierea mea. Îndărăt era Egina, 'nainte Megara, la dreapta Pireul, la stînga Corintul; toate orașe cari odinioară fuseseră foarte înfloritoare, ér acum zăceau dărîmate la pămînt. Atunci începui să mă gîndesc: vai de noi, ómenii ticăloși, cari ne întristăm cînd unul din noi, a căror viață seim că trebuie să fie scurtă, móre sau e omorît, ér aci zac într'un singur loc cadavrele atator cetăți! Reculege-te, Serviū, și gîndesce-te că te-ai născut și tu om.“

3. Numanția.

Lupta în
Spania.

Aceste lupte, împotriva unor naționalități slăbite și desbinate între ele, au fost ușore și neînsemnate în comparație cu luptele purtate în același timp împotriva popoarelor din peninsula iberică, cari nu mai puteau să se sfârșescă, renoindu-se din an în an, din deceniū în deceniū.

Acolo, în Spania, cetățile feniciene și grecesci de pe țărmuri s'au alipiseră curînd și din totă inimă la Romani; dar indigenii, semințiile de origine iberică și celtică nu voiau să și schimbe neatințarea lor cavalerescă și hoțescă cu o stăpânire regulată și străină; cu atât mai puțin cu cât această nouă stăpânire străină și însuși în curînd unele din cele mai rele calități ale celei răsturnate. Semințiile celtiberice întemeieseră, în proporție, mai de timpuriu cetăți în număr mare și se bucurau în munții și câmpiile lor, din interiorul țerei, nu numai de o bogăție mare a pămîntului care oferia turmelor lor pășune îmbelșugată, și lor înși-le nutrimînt în de-ajuns, și juvaeruri scumpe de argint, dar se bucurau și de o cultură destul de însemnată, ce e drept, mai mult aparentă de cât o cultură mai înaltă sau mai adîncă. Colonisarea Grecilor și stăpînirea Cartaginezilor trecuse fără urme pentru dezvoltarea lor internă. Ca și în vremurile vechi, semințiile lor năvăliau din munți jefuind câmpiile bogate și câștigînd astfel nu numai pradă, dar, după priceperea lor, și onore. Aceste expediții de pustiire și aventurile lor erau faptele, și conducătorii acestora erau eroii despre cari povestiau cîntecele lor. Ei și vînduseră de multe-ori vitejia Cartaginezilor, și ar fi fost tot atât de gata, în schimbul unei solde bune, să se lupte și sub vulturii romani. Dar Romanii nu se îndetulau cu această atîrnare aparentă; pe de altă parte, ori-ce încercare de a o strînge mai multe biruri trebuia să dea naștere la acea împotrivire înverșunată și neînfrînată în micile hărțueli pe munți și după zidurile cetăților, care a făcut temută nația aceasta în toate luptele pe cari a avut să le porțe până în timpul cel mai nou.

Spania, moștenită de Romani de la Cartaginezi și mărită încă cu câte-va ținuturi cucerite de nouii ei stăpâni, se împărția în *provincia de dincoace* și *de dincolo de Ebru*. Misia Romanilor aci era să pătrundă neîncetat spre apus, cucerind și civilisînd,

sprijiniți pe ținutul cultivat de pe lângă țermuri, și se 'și asigură împotriva năvălirilor pustiitoare ale semințiilor vecine tot ce izbutia să cucerească în luptele lor grele cu spiritul național al acelor popoare. Pentru acest scop aveau nevoie de o oște de 40,000 oameni, care să nu se misce din Spania. Totuși, aproape în fie-care an, se reînnoia răscolă și războiul. Rare-ori, câte un bărbat mai însemnat, întrunind talentele militare și știința unei drepte administrații ca *M. Porciū Catone* la 195 și *Tiberiū Semproniū Grachu* la 179 și 178, izbutia să asigure pacea pentru câte-va decenii și să dea un nou avânt civilizației, întemeind cetăți noi și folosindu-se înțelepțesce de cele vechi. Mai cu seamă tratatele lui Tiberiū Grachu, al cărui nume era cel mai iubit în Spania, asigurară o pace mai îndelungată țerei. Apröpe trei-zeci de ani de-a-rîndul popoarele Spaniei 'și plătiră tributurile lor moderate, fără să se întîmple nici o turburare mai serioasă.

În curînd însă începu să se resimță și aci spiritul timpului Războiul lusitan. mai nou. Pretorii cei noi nu mai erau bărbați ca Porciu Catone și Grachu. Ast-fel la anul 154 izbucnesc un nou război, mai întăiu în ținuturile de la miază-zi, și *Lusitania*, și de aci se întinde când într'o parte când într'alta. Acest război ținut mai bine de două-zeci de ani și se sfîrși cu dărîmarea cetății Numanția.

Luptele cu Lusitani sî începură în ținuturile de pe lângă Tajo; sî purtară mai mult timp cu noroc schimbător. Câte-va succese ale Lusitanilor fură însă de ajuns ca să comunice focul răscolii și la câte-va seminții din Spania de mijloc. Consulul *M. Claudiū Marcel* izbuti să pue capăt acestui război, zis războiul celtiberic, — anul 151.

Dar purtarea neleală a consulului *L. Lucul* 'l aprinse din nou. Acesta atacă pe nedrept o cetate a Vaceilor, Cauca. Încheie cu dînși un tratat de care să folosi într'un chip neomenos și rușinos, ca să desarmeze pe toți cei ce purtau arme, și apoi să 'l măcelărească. Pretutindenă, pe unde avea să trecă cu oștea comandantul, care să necinstise astfel, populația de prin cetăți și sate sî retrase în munți. Oștea romană ajunsă într'o situație foarte grea, din care nu scăpă de cât mulțumită lui Scipione Emilianu. Aci dete el, ca tribun militar, cele d'întăiu probe despre capacitatea sa care făcu să fie chemat peste puțin timp

la cele mai însemnate sarcine ale statului. Dându-și cuvântul său propriu, în locul cuvântului de onoare al comandantului său, putu să încheie cu cetatea Intereația un tratat prin care se făcu cu puțină retragerea oștei romane în cartierele sale de iarnă, după ce nici una din întreprinderile expediției nu izbutise.

Viriat.

Cam tot astfel de lauri, ca și Lucul, în Spania de nord, seceră și Sulpiciu Galba, guvernatorul provinciei de sud. În curând se ivi un dușman primejdios pentru Romani și un conducător și erou slăvit pentru Lusitani în persoana unui cavaler aventurier, care din păstor se face bandit și ostaș, cea ce era tot-una la Lusitani, și din bandit și căpitan de tâlhari ajunge un erou și înfârșit un Rege. Acest bărbat îndrăzneț și mare, *Viriat*, conduse pe compatrioții săi în războiul îndărătnic, purtat, după natura țerei și după caracterul populației, prin năvăliri dese din munți. După cea d'întâia izbândă împotriva unei oștiri romane, el luă comanda supremă, și în fie-care an după acesta repurtă câte o biruință asupra Romanilor (149 — 141). Lusitani îi copleșiră ținuturile aliaților și provincia romană. În anul 141 Viriat izbuti să impresore pe pretorul Q. Fabiū Maxim Servilian și să îi storcea o capitulație prin care Senatul roman recunosea neatârarea poporului Lusitan și pe Viriat de Rege al Lusitanilor și amic al poporului roman. Dar comandantul următor, Q. Serviliū Cepione nu recunoseu acest tratat. În anul 139 oștea lui, și cea din provincia nordică, sub M. Popiliū, pătrunseră în Lusitania. Dar și așa cu greu ar fi putut să înfrîngă pe eroul Lusitanilor, dacă acesta într'un moment de slăbiciune nu s'ar fi înduplecat să intre în negocieri cu Romanii. Nu putu însă să primescă condițiile lor, și puse din nou mâna pe arme. Dar nehotărîrea sa dete nascere tradărei, chiar între cei mai de aproape ai săi; și câți-va din acești trădători l'asasinară într'o noapte, pe când dormia, după obiceiul său, cu toate armele pe dînsul. Ucigașii scăpară. Un joc războinic strălucit executat de patru sute de omeni, perechi, perechi, și plîngerile nației întregi lipsite de conducător, însoțiră alaiul funebru al Regelui drept, pe care nici strălucirea armelor nici mărimea părții din pradă nu l' deosebiau de tovarășii săi de arme, ci numai curajul care le slujea drept pildă, statura sa înaltă și spiritul său tot-de-a-una senin. Cât timp a trăit, poporul său a trăit și dînsul în amintirea și în cântecele lui.

Acastă întâmplare puse capăt turburărilor din provincia *suedică*, afară numai de hărțuilele cu cetele din munți, cari ră-mâneau după fie-care război în Spania. Războiul nu se sfir-șise însă în provincia *nordică*, unde succesele lui Variat aprin-seseră din nou focul răscăleii. In cele din urmă războiul se răstrînse împrejurul cetăței *Numanția*, în partea de sus a râului Duero. Romanii 'l purtară în acelaș chip rușinos și perfid, Hispanii cu aceeași îndărătnicie și lealitate ca și pe cele de mai nainte.

Războiul
celtiberic.
Numanția.

In anul 140 proconsulul Q. Pompeiū încheiase un tratat de supunere cu Numantiniū, și aceștia, sătuiū de războiū, începu-seră să 'l îndeplinescă în conștiință. Pompeiū avu îndrăznela să tăgăduescă esistența acestui tratat chiar în fața afirmărilor oficerilor săi, când veni să 'l înlocuescă un nou comandant, M. Popiliū Lena. Senatul hotărî ca războiul să urmeze 'nainte. Consulul anului 137 C. *Hostiliū Mancin* 'l reîncepu cu un de-zastru din care nu 'l mai rămase alt mijloc de scăpare de cât saū să 'și facă drum printre dușmani cu sabia, lucru pentru care soldații săi erau prea lași, saū să închee un nou tratat primind condițiile pe cari le puneau Numantiniū. Alese mijlo-cul din urmă. Hispanii, în onestitatea lor de atâtea ori înșe-lată, să arătară și de astă-dată gata să închee pace, după ce un fiū al binefăcătorului lor, tînărul *Tiberiū Sempronii Grachu*, care servia ca cestor în óstea lui Mancin, primi să cheazășue-scă respectarea tratatului. Cei din Roma însă fură destul de neonești ca să mai repete o dată infamia de la Caudiū, hotă-rînd să predea pe Mancin dușmanului și să nu recunoscă tra-tatul. Numantiniū nu primiră nici dînșii această nevrednică jertfire, după cum n'o primiseră odinióră nici Samniții. Răz-boiul să purtă mai departe două ani de zile fără vr'o izbîndă mai însemnată în potriua acestei singure cetăți, care nu nu-măra mai mult de zece mii ómeni destoinici de a purta ar-mele. Ca să i să pue capăt o dată, să alese érași consul, pentru anul 135, acel „bărbat unic“ pe care 'l avea atunci Roma, *Scipione Emilianu*, cuceritorul Cartaginei.

Acesta ajunse la rîndul său în fața cetăței, situată într'un ținut păduros, între două riuri, pe o înălțime de la care o sin-gură cale ducea în câmpie. Cel d'întăiu lucru ce cređu că tre-bue să facă noul comandant fu, ca și în fața Cartaginei, să prefacă cetele destrăbălate, pe cari i le lăsaseră predecesorii

Dărîmarea
Numanției,
133.

săi, în oștire regulată. El alungă din castru femeile desfrîdate, neguțătorii de mărunțișuri, preoții sacrificatori. În locul vitelor de transport soldații trebuiau să își poarte erăși ei singuri pâlidadele și bagajele. Pe de altă parte, Scipione evită după putință ori-ce ciocnire cu dușmanul. Înfință o gardă deosebită, un corp model de 500 oameni, *pretorianii*. Puse pe soldați să sape șanțuri ca să le redea astfel puterea și caracterul ostășesc. Nu cutează însă să se măsore în câmp deschis cu cetele viteze ale Hispanilor, de și avea o oștire de 60,000 oameni, și de și îi venise în ajutor din Africa, cu elefanți, arcăși și lăncieri, un principe tînăr din Numidia, Jugurtha, căruia de altfel sôrta îi rezervase un rol mai strălucit pentru viitor. Scipione înaintă până aproape de cetate; o înconjură cu întărituri întinse, zidite și pădite cu cea mai mare îngrijire, și aședă birne lungi de fier peste râul Duero, pe care le venia până atunci celor din cetate mijlócele de traiu. Fómetea care începu să bântue cu furie sili în curînd pe Numantini să își iea refugiul la hrana cea mai nenaturală. Câți-va dintre dînșii se strecurară printre liniile dușmanului în cetățile vecine și cercară să înduplece semințiile înrudite să le vie într'ajutor. Aceste încercări fură însă zădărnice de Scipione. Atunci Numantini trimiseră o solie ca să cêră de la Scipione, care încă era un om vitez, să cruțe pe vitejii din cetate. Comandantul roman însă le ceru să se predea fără condiții. Cu acesta Numantini nu se învoiră și continuară rezboiul cu furie pînă ce le secară tôte puterile. Hrana nenaturală, și în mare parte îngrozitoare, lupta necurmată, sêlbătăciseră pe asediați. Cei mai mulți dintre cei cari nu muriseră de sabie, fómete sau bóle, își rēpuseră singuri viața. Cei-l'alți se predară. După ce își depuseră armele pe un câmp hotărît de Scipione, învingătorul alese cincî-zeci dintre acești oameni îngrozitori pentru triumful pe care avea să îi sêrbătorească.

Cetatea fu dărîmată (133), ca și Corintul, ca și Cartagina. Dar când se întorse la Roma, Scipione „Numantinul“, găsi acolo un alt soi de luptă, ce se încinsese ca o urmare neînlaturabilă a schimbărei grabnice și nenaturale în starea socială și politică a Romei. Tînărul Tiberiu Semproniu Grachu, înrudit cu învingătorul, făcuse acele propunerî fatale cu care se începe pentru Roma o nouă epocă, *epoca rēzbóelor civile*. Să în-

cepusese cea revoluție de care se temuseră de mult bărbații prevădători, pe care poate chiar Scipione o prevăduse atunci când rostise, pe ruinele Cartaginei, versul lui Omer despre căderea neînălăturabilă a Troiei.

CAPITOLUL II.

Repruire. Starea statului și a poporului 'nainte de izbucnirea revoluției.

Republica romană număra acum aproape patru veacuri de la întemeierea ei, a cărei istorie internă și esternă am urmărit-o până aci. Să aruncăm încă o dată o privire repede asupra dezvoltării sale. Partea întâia a acestei epoci (501—264) este însemnată mai cu seamă prin turburările interne: la începutul ei patricienii și plebeii stau ca potrivnicii, față în față, și întreaga istorie internă a Romei, în parte și cea esternă, nu ne vorbește în acest răstimp de cât despre luptele dintre cele două clase. Fazele prin cari au trecut aceste lupte se caracteriză prin *imigrația plebei* pe muntele sfânt și introducerea *tribunatului* (494), *legislația decemvirală* și alcătuirea unei constituții scrise (451), *rogațiile lui Licin* cu împărțirea de pământ plebeilor și primirea plebeilor la consulat (368). Insfârșit se pune capăt acestor lupte la anul 300 prin *legile lui Ogulniū*, cari deschid plebeilor calea și la funcțiile preoțesci. Către sfârșitul acestei perioade unirea claselor ajunge atât de desvîrșită, în cât chiar conștiința deosebirei începe să dispară. Ori-ce talente militare sau politice se pot desvolta neîmpedicate. Acastă unire în năuntru ajută și întărește izbândeale din afară ale Romei, pe cari neînțelegerile interne le ținuseră în loc atâta vreme.

De la început până la Grachu.

Astfel, pe la începutul republicei, *războiul cu Etruscii* (509) făcuse ca existența Romei să atîrne pentru un moment de la mila dușmanului său strămoșesc. Supunerea Latinilor se prefăcu într-o alianță dréptă. Sabinii, Equii și Volscii, în unire cu turburările interne, făcură îndoiósă crescerea cetăței, ba aproape chiar și existența ei. În curînd însă puterea Etruscilor intră în descompunere, slăbită prin dese atacuri ale Galilor din nord ;

poziția lor maritimă se nimicesce prin concurența grecescă, și nu mai pot ținea piept cu dușmanii lor latini. Cetatea Veii cade în mâinile lui Camiliu (395). O Romă nouă răsare din cenușa focului aprins de *Gali* (390). Latini și Hernicii ajung ărași sub stăpânirea Romanilor. *Equii*, *Volscii*, *Sabini* sunt învinși în lupte desevârșite sau se spun de bună voie puternice cetăți, a cărei chemare de a stăpâni asupra altora începe să se arate tot mai lămurit. O luptă din ce în ce mai neîmpăcată se începe apoi între cele două puteri de frunte din Italia, între *Samniți* și *Romani* (343—290). Această luptă se pörtă pentru stăpânirea Italiei. O jumătate de veac se luptă între dinsele aceste popore. Răscólele celor mai multe seminții italice împotriva Romei vin să mai întirzie rezultatul acestui război, dar nu pot împedica hotărârea sórtei: la anul 290 Romanii rămân stăpâni pe Italia. În *războiul tarentin* (281—272), provocat cu atâta ușurință de către cetatea Tarent, și purtat cu atâta glorie de Regele Piru, Romanii și afirmă stăpânirea asupra Italiei, ținând pept cu și mai multă bărbăție Regelu din Epir.

Italia ajunge astfel romană de la Apeninii nordici până la strîmtórea siciliană. Pentru insula de dincolo de această strîmtóre, pentru Sicilia, izbucnesce *cel d'întâiu război cu Cartagina* (264—241). Acest război conduce pe Romanii pe un nou teren al unei noi și mărețe politice, războinică, și se sfirșese cu câștigarea celei d'întâia provincii, Sicilia. Ceii doi dușmani și dau apoi pace două-zeci de ani, pe care Romanii îi folosesc ca să înfrîneze pe Iliri (230—228) și să supună pe *Celții din Italia de sus* (238—222). Nicii nu sfirșese bine acest război, și dușmanul, care și strînsese din nou puterile începe *al douilea război*, al cărui tétu este de astă-dată mai cu sémă Italia (218—201). După o luptă uriașă de șai-spre-zece ani, ale cărei scene schimbătóre au umplut Italia, Spania, Sicilia, Africa, țărmurile Galiei și cele grecesci, cade învins și geniul lui Hanibal în fața puterei neînfrînte a poporului roman. Roma ajunge cea d'întâiu putere în apus, ér Cartagina o cetate comercială fără însemnătate politică. De abia se sfirșese însé acest război, și sabia romană se îndreptăză împotriva acelei puteri din răsărit care se amestecase în lupta celor două puteri apusene. Intr'un război norocos (200—196) Romanii desarméază *Macedonia* și liberéază pe Grecii. Dar o-dată amestecați în afacerile

răsăritului, ei trebuie să își asigure preponderanța politică și pe alte câmpuri de luptă. În anul 190 resping pe Sirieni dincolo de Taurus, în urma luptei de la *Magnesia*, ér la 168 desrădăcineză monarchia macedonénă în lupta de la *Pidna*. Prin aceste biruințe Roma se înconjoră de la océnul atlantic până la Taurus și de la marginea pustiei africane până la Alpi, cu un șir de state vasale, unele monarchii altele republice, dar cari atârnă tóte, în deosebite chipuri, de acea „adunare de regi“ din Senatul Romei.

Nu mai era nimeni, care se fi putut cuteza să începă o nouă luptă cu republica romană. De aci nainte Roma cređu că trebuie să trecă de la sistemul stăpânirei mijlocite la cel al stăpânirei nemijlocite, de la *sistemul statelor vasale* la cel al *administratiei provinciale*. Războiele cari le mai pórtă, împotriva *Cartaginei*, *Corinthului*, *Numantieii*, nu mai sunt de cât aducearea la îndeplinire a unor sentințe de mórte rostite la Roma. Ele dovedesc că un nou spirit începe să domine statul roman. Nascerea și desvoltarea acestui nou spirit se întreveđe și reese din tot zgomotul de arme al războielor și al biruințelor, din tot cutremurul imperiilor cari se dărímă; pe la sfirșitul acestei perióde el se arată în simptome tot mai lámurite, în forme tot mai pipăite. Am observat acéstă schimbare fatală la comandantii și soldatii oștirilor pe cari le am întilnit în cele din urmă zecimi de ani pe pămîntul Greciei, Africei și Spaniei. Istoricii cei vechi atribue stingerea vechilor virtuți ostășesei și morale obiceiurilor aduse din Grecia și Asia, cari au contribuit în adevér fórte mult. Numérosele și încurcatele cause ale acestui rău, zac însé în schimbarea desévârșită a raporturilor romano-italice. Cele d'întâiú simptome și urme ale acestei schimbări se arată încă de pe timpul războiului cu Hanibal și chiar mai nainte. Vom căuta acum să le cercetăm și să le judecăm mai de aprópe, trecénd de la afacerile esterne ale republicei la situația ei din năuntru.

În tóte ramificațiile vieței esterne și interne vom găsi aceste schimbări îndeplinite sau pe cale de îndeplinire. Ceea ce ne izbesce mai înainte de tóte este ivirea bruscă a unui nou fel de aristocrație. După ce patricienii și plebeii se luptară două vécuri întregi ca să ajungă la o egală îndreptățire politică, vedem éráși puterea supremă moștenindu-se, așa zicénd, din mână

în mână, de către membrii câtor-va familii influente. Rare-ori vedem la cârma statului printre Cornelii și Quinții, Scipionii și Flamininii, Marcii, Claudii, Emiliii, Licinii, Servilii și Ceciliii, câte un bărbat fără strămoși însemnați ca Terențiu Varone, Porciu Catone, L. Mumiū. Acastă nouă aristocrație, *nobilimea*, răsărise ôre-cum din vechiul patriciat. Plebeul, care ajungea la vr'o demnitate curulă saū chiar la consulat, eșia din rîndul ômenilor de obște, și intra în aristocrația firăscă pe care în tot locul și de sine o alcătuesc ômenii aședați pe o tréptă socială mai înaltă. Era apoi natural, de și acésta nu se pôte aproba tot-d'a-una, ca tatăl se și dea silința să lase moștenire fiului său poziția, o dată câștigată, ca familia care ajunsese nobilă, alegându-se din sînul ei un consul, să și pună tótă influința ca să o împărtășescă cu acastă onóre și alți membrii din sînul ei; însfîrșit era firese cu un număr de familii pe cari le lega acum una și a ceiași aspirație să se închidă într'un cerc strîns, și să privescă cu neîncredere și cu nemulțumire pe or ce „om nou” (homo novus) care aspira la demnități înalte, și să cerce a i pune tot felul de piedici când rivalisa cu unul din ai lor. Inelul de aur de la degetul tatălui său, chipurile strămoșilor săi din atriu casei, lista demnităților, biruințelor, triumfurilor lor, aduceau aminte fiului datoriile către sine însuși și către familia sa. Astfel superioritatea începu să se moștenescă, și acolo unde acésta lipsia, să moștenia cel puțin distincția. Aceste două motive, cel d'întăiu mai vrednic de laudă și mai drept, al doilea de un caracter mai îndoios, contribuiră ca acastă politică a familiilor fruntașe, cari năzuiau să formeze o nouă aristocrație, să devie din ce în ce mai cutezătoare și tocmai din acastă cauză din ce în ce mai vătămătoare.

Banii
și puterea.
Funcțiile.

A sta la cîrma statului nu mai era acum o sarcină atât de ușoră ca pe vremea când starea lucrurilor era mai simplă și mai ușor de coprins cu gîndirea. Acum se cerea o cultură mai înaltă și cunoștințe întemeete pe experiență, pe cari mai ușor și le putea însuși acelea care crescea printre consulari, foști pretori și senatori, de cât acela pe care nascerea sa l silia să rămăe departe de aceste cercuri. La acésta vine să se mai alătore influența crescîndă a banilor. Funcțiile nu erau retribuite, ba ele erau îngreuete cu cheltueli din ce în ce mai mari, pe cari un om de rînd nu le putea suporta. Astfel noua

aristocrație se afirmă din ce în ce mai lămurit și se închide într'un cerc din ce în ce mai nepătruns. De la anul 194 încôce, de pe timpul consulatului lui P. Scipione Africanul, senatorii ocupă locuri deosebite în teatru; și fiind-că funcțiile începură să aducă nu numai cinste ci și bogăție, nobilimea se îngriji ca să se pôtă împărtăși cât mai mulți membrii din sânul ei de aceste onoruri aducătoare de câștig. Astfel se hotărî mai întâi ca un consular să nu se mai pôtă alege la demnitatea cea mai înaltă de cât după trecere de zece ani. La anul 180 se fixă prin *legea Vilia* scara funcțiilor, vârsta cerută pentru fie-care din ele și timpul care trebuia să trecă de la una până la alta. Cu trei-zeci și unu de ani putea să fie cine-va *cestor*, cu trei-zeci și șapte *edil*, cu patru-zeci *pretor* și cu patru-zeci și trei *consul*. Câte o dată numai se întâmpla vr'o abatere de la aceste legi, parte din cauza unor necesități politice, parte prin influența puternică a unor familii fruntașe. Numai cel ce a fost o dată consul putea să devie *ensor*; acestuia i se încredința arma cea mai puternică a clasei dominante: dreptul de a supraveghia și de a completa senatul. Dacă vedem ajungând la cenzură ómeni ca Porciu Catone și Flacu, cari o administrau înir'un spirit contrar nobilimei, acestea sunt întâmplări cu totul isolate. Intâia tréptă către demnitățile mai înalte era însă *edilitatea*, a cărei însărcinare era să supravegheze și să conducă jocurile și ceremoniile, un bun mijloc de a dobîndi favórea poporului. Când citim că, un joe de gladiator dat de un edil în onórea poporului l'a costat până la 187,500 lei, în bani de ai noștri, ne putem face o idee despre cheltuiala cu care era împresurată o astfel de funcție și despre averea de care trebuia să dispue acela care aspira la demnitățile cele mai înalte ale statului. Negreșit că acești bani cheltuiți ca edil și îi întorcea fie-care îndată ce ajungea consul în fruntea unei oștiri care purta războiul în vr'o țară străină, sau în fruntea unei comisii senatoriale care mergea să reguleze starea unei țări învinse, sau ca pretor, în capul unei provincii bogate. Astfel banii aduceau puterea și puterea érași banii. Lăcomia și ambiția se uniau ca să pue piedici cât mai multe și cât mai grele aceloră cari n'aduceau nici bani nici influență, ci numai talente și merite în *comițiile* în care popo-

rul roman și alegea și acum funcționarii, împărțit ca și mai înainte în centurii.

Formele
constituțio-
nale.

Or cât de tare se schimbase spiritul, *formele* constituționale aș rămas aprópe aceleași; ba ele deveniseră chiar ceva mai democratice de cât mai înainte. *Constituția centuriilor* se reformă în acest înțeles mai liberal, după aparențe (241); se desființă prerogativa centuriilor călăreților de a începe votarea, și se dotează acest drept unei centurii din clasa întâia, trasă tot-d'a-una la sorți; toate cinci clasele se împărțiră în tot atâtea centurii, adică fie-care în câte 70, ér liberații se considerară deopotrivă cu cei născuți liberi. Prin urmare se micșoraseră prerogativele pe cari vechea constituție le acordase celor bogați și nobili. Afară de acésta comițiile centuriate se convocău fórté rar, atunci numai când trebuia să se alégă vre'un funcționar sau să se hotărască un războiú ofensiv; încolo, când era vorba să se aducă vre-un proiect de lege, în casurí de provocății, și în alte afaceri însemnate, hotărău de obiceiú adunările (și mai democratice) după triburí, cari se urcaseră acum la trei-zeci și cinci, *comițiile tribute*. Tot ast-fel, supunându-se aceluiași curent democratic, dictatura, eși cu totul din obiceiú. De la anul 212 încóce adunarea cetățenilor începu să alégă chiar pe unii dintre preoți, a căror colegii se completau până atunci prin cooptăție (alegere făcută de către membri). Jumătate din comandantii mai înalți ai oștirea, tribunií militari, cari erau numiți mai înainte de către comandantul suprem, începură și ei încă, de la anul 311, să fie aleși de cetățeni; cele mai importante chestii de stat să aduceau naintea acestui tribunal cu multe capete al adunărilor de cetățeni. Acésta însă nu era de cât o aparență înșelătoare; în realitate aceste adunări nu erau de cât un instrument neputincios și ascultător în mânilor familiilor fruntașe sau chiar în mânilor a câte-unui ambițios, ca Scipione, care scia să dobîndescă de la cetățeni, ceea-ce nu voia să i acorde Senatul.

Constituția
Senatului.

Și cum putea să fie altfel? Cum puteau fi în stare aceste adunări, din forul roman, la cari să ducea cetățenul de la plug sau din atelier, să hotărască după propria lor chibzuială chestii și să resolve probleme atât de încurcate ca acelea cari se presentaú statului roman, pe acel timp, pe când stăpânia, parte mijlocit parte nemijlocit, peste o jumătate de lume? Numai senatul era în stare să îndeplinescă o astfel de însărcinare; el

număra în sînul său bărbați cari, cunosceaŭ de apröpe afacerile, raporturile, persoanele din fie-care țară, și erau prin urmare în stare să lumineze și să hotărască chestiile politice ce li se presentaŭ. Cetățenii romani n'aveaŭ de cât să aprobe ceea ce hotăra senatul, și dacă nu voiaŭ s'o facă, împotrivirea lor se înfrîngea ușor, saŭ se trecea cu vederea. Afară de aceea, cetățenii romani, cu drept de vot, locuiaŭ împrăstiați în tötă Italia, și aceia dintre dînșii cari locuiaŭ în capitală și se presentaŭ de obiceiŭ în comiții, nu erau nici de cum cei mai vrednici de stimă și mai capabili de a aduce o hotărîre. Dinpotrivă, cu cât Roma devenia mai mult capitala lumei, cu atăt se strîngea mai multă plebe într'însa. cu atăt mai mult se aduna în reședință partea cea mai decădută a cetățenilor, care mergea acolo să-și vîndă singurul lucru ce mai poseda, dreptul de vot. Elementele demoralisatöre ale epoei, cum era de exemplu creșterea enormă a populației de sclavi din töte némurile, trebuiaŭ să aibă o influență cu atăt mai energică în marea cetate în care aveaŭ ocașie să se îmulțescă pe fie-care ți. Atăt și altele, ar fi fost de ajuns, chiar și dacă nobilimea de o parte și demagogii potrivnici nobilimei de alta n'ar fi venit să nutrească și să sporască acéstă demoralizare, întrecîndu-se în exemple rele și folosindu-se de o corupere sistematică.

Acéstă corupere sistematică se ațîță prin cheltuelile tot mai mari cari se făceaŭ pentru jocuri, prin împărțire de grâne și altele de acest fel. Exigența, din ce în ce mai mare, a poporului se arată în îmulțirea sêrbătorilor populare. Astfel, pe lîngă jocurile vechi romane (ludi Romani) se mai introduc: la 220, *jocurile plebee*, pentru cari se clădesce un nou cire, *circul flamin*; la 212, *jocurile apolinare*; la 204, *megalesiele*, jocurile marei zeițe-mume a frigienilor care s'a adus de la Pesin în chipul unei pietre mari; la 173, *floraliele*.

Corupția
cetățenilor.

Castrele nu mai sunt ca în vechime o scölă a supunerii și a disciplinei severe. Ele ajung, dimpotrivă, chiar centrul desfrîului. Oștirile biruite ca și cele biruitoare aduceaŭ acasă din rēzboiŭ pretenții semețe și obiceiuri corupte. Poporul nu mai avea așa dară o putere adevărată. Noua stare face ca mândria, vrednică de laudă a bărbatului liber, care pöte și e dator să servescă statul cu sfaturi înțelepte și cu fapte vrednice, să përdă din ce în ce mai mult tērēm. Ea contribuesce dinpotrivă, ca

mândria dréptă a cetăţenului se se înlocuică cu o aroganţă gólă; acéstă semetie se arată mai cu sémă faţă cu *aliatîi* şi *supuşii*, a căror stare devine din deceniü în deceniü tot mai rea.

Situaţia
aliatîilor şi a
provinciilor.

Clasa cetăţenilor fără drept de vot, „*cives sine suffragio*“ se desfiinţă. In locul ei se introduse categoria aşă numiţilor peregrini dediticii, a *supuşilor*, precum erau Capuanii, care erau trataţi ca nise sclavi ai statului şi consideraţi ca o clasă a pedepsitilor. Posiţia *aliatilor nelatinii* se schimbă aprópe pretutindenea în detrimentul lor. Un motiv al acestei schimbări a fost atitudinea lor în decursul războiului al doilea punic. Dar şi *cetăţile latine* perdură mult cu tóte că atitudinea lor contribuise mult la biruinţa asupra lui Hanibal. Incă de pe la anul 218, ele încep se dea de două ori atâţi soldaţi ca cetăţenii. După sfirşirea războiului al doilea punic trupele aliaţilor rămaseră tot sub stég. Ceí mai mulţi dintre dînşii fură trimişii în Spania, unde serviciul militar era mai greú şi mai neplăcut. Când era însé vorba de a se împărţi prăđile sau darurile triumfale, a lor era, tot-de-a-una, partea cea mai mică. De la anul 268 încóce cetăţilor cu drepturi latine, întemeiate din nou, nu li se mai recunósee dreptul de imigraţie (dreptul de a şí strămuta locuinţa la Roma); ér de la anul 181, când se întemeiă Aquilia (în potriva barbarilor de prin ţerile de la nord estul Italiei) nici nu se mai întemeiă altă colonie cu drept latin. In convulsiile deceniilor următoare vom vedea cum es la lumină, în conjuraţii şi rěscóle, urmările acestei politice neprevăđătoare care voia se despăgubică pe cetăţenii romani pentru perderea însemnătăţei lor politice cu înjosirea şi mai mult a aliaţilor.

O instituţie nouă, importantă, şi în mare parte caracteristica acestei perióde, erau *provinciile*, cari în timpul din urmă se urcau la opt: *Galia*, *Sicilia*, *Sardinia*, cele două *Spanii* şi *Africa*, *Macedonia* cu Achaia, la cari se mai adaogă după stingerea dinastiei pergamice. (133) încă una, provincia *Asia*. Cu cât aceste provincii se înmulţiau cu atât era nevoe de mai mulţi pretori şi cestori. Situaţia acestor provincii era din cele mai rele. La început li se impusesse tributuri moderate, dar guvernatorul şi strîngătorul de dări începură, în curînd, se stórcă de la locuitori sume enorme pe cari apoi le risipiau în Roma. Dările pentru suita pretorului şi pentru tru-

pele sale deteră ocașie la abuzuri mari, după cum de altfel cel puternic găsește lesne astfel de ocașii acolo unde nu 'l lăgă onórea și consciința. Cât timp ținea puterea guvernatorului ea era nemărginită și prin urmare rēul sē întimpla tot-d'a-una mai nainte chiar ca cel nedreptățit sē se pótă plînge cel puțin. O protecție óre-care gășiau provincialii în legăturile de clientelă în cari putea sē se afle provincia față cu vre-una din familiile fruntașe, clientelă care sē moștenia. Așa de exemplu Sicilia sē afla în o astfel de legătură cu Marcel. Provincia mai putea apoi sē facă apel la dreptatea Senatului, care în adevăr și pedepsia, cel puțin în casuri mai grave, pe funcționarul vinovat, ale cărui abuzuri nu putea sē le pedepsescă după constituția romană. Ea mai putea sē ridice plîngerii și sē cēră despăgubirii; în acest cas însē judeca un tribunal compus din senatori, așa dar din ómenii cari făceau parte din aceeași clasă cu acusatul, și cari adese-orii erau chiar complicii lui și deopotrivă vinovați cu dînsul. Insfirșit sē mai întimpla ca un funcționar roman lua în mîna sa cauza aliaților nedreptății și a onórei romane vátamate și ridica o acusare în potriua celui vinovat; așa de exemplu Catone a ridicat o mulțime de acusări de acestea. La anul 149 sē institui chiar o comisie permanentă de senatori, care n'avea altă însărcinare de cât sē cerceteze plîngerile provinciilor. Dar în tóte aceste casuri vinováția trebuia sē fie vedită ca sē se pótă pronunța condamnarea; cu timpul sē înalță la valórea de principii, regula rușinosă că cine fura cu măsură n'avea sē se témă de nimic. E evident că între astfel de împrejurări nobilimea romană a trebuit sē se demoralizeze repede și într'un mod îngrozitor. Nu era însē de ajuns guvernatorul, mai erau și *bancherul* (*argentarius*) și *strîngătorul de dări*, cari contribuiau la ruinarea provinciei. Cel d'întăiiu împrumuta provincialilor tributurile datorite și alte plăți cu speculă de cămătar; al doilea plătia înainte tesaurului roman suma întregă a dărilor prescise și primia în schimb împuternicirea sē încaseze dările provinciei pe séma lui. Acéstă încasare, de și trebuia făcută după prescripțiile anumite, 'l îmbogăția atât pe el cât și pe funcționarii sēi subalterni, ba adese-orii chiar și pe pretor saū pe cestorul acestuia, care 'l ajuta în manoperile sale saū i le trecea cu vederea în paguba provincialilor.

Buna stare
națională dă
îndărăt.

Situația provincialilor era astfel vrednică de plîns; destul de rea era însă și situația unei părți însemnate din *populația liberă* a Italiei. Finanțele statului erau negreșit strălucite. Sume enorme de bani se vărsa în tezaurul roman din țările învinse. Venitul vămilelor din porturi se urcă foarte mult în urma întinderii din ce în ce mai mari a comunicației cu Italia. Statul mai trăgea apoi veniturii mari din domeniile sale date în arendă, cum erau Capua, Leontini în Sicilia și altele. Dar statul nu este bogat acolo unde lipsese buna stare a poporului, și în acest înțeles statul da îndărăt cu pași repezi și era amenințat de o crasă fatală. Numărul proporțional, și mai cu seamă buna stare a ómenilor liberi cu avere, se micșora într'un chip nenatural, ér numărul cător-va bogați—și mai cu seamă bogăția cător-va din ei — se urca éráși într'un chip firesc. Causele acestei schimbări erau de multe feluri. Rézboiele ráriau șirurile cetățenilor și i ținea pe mulți adese-orî anî întregi de la munca regulată a câmpului; mai cu seamă ruina pe micii agricultori preponderanța capitalului mare și deprețierea bunurilor lor, pentru care nu era vinovat alt-cine-va de cât politica neînțeleptă a stăpânirii. Bogatele țeri agricole, Sicilia, Africa, Sardinia, erau în stăpânirea Romanilor. Mulțimea grânelor cari se aduceau de acolo pe piețele Italiei făcea să le scadă prețul, astfel în cât ogorul nu mai aducea țeranului un venit proporțional cu munca sa. Guvernul, în loc să sprijinească și să ridice cultura pămîntului în Italia, și cu dînsa buna stare a clasei țeranilor liberi, prin un sistem de vămi protecționist, i grăbia din potrivă ruina, înlesnind și favorisând în tóte chipurile importul grânelor de peste mare. Sicilia ajunsese grânarul Romei și al Italiei, ale cărei provincii proprii, bogate în grâne, nu puteau să și prefacă în bani bogățiile. Orî-ce altă cultură, grădinile de măslini, viile, cultura vitelor, cereau terenuri mai întinse, capital mai mare, muncă și inteligență mai multă. Tóte acestea i lipseau micului cultivator, și astfel se vedea în curînd silit să și vîndă bucată de pămînt senatorului său cavalerului bogat, care adăoga micile făși de pămînt la proprietatea sa mai întinsă; el și punea astfel capitalul în mai multe pămînturi de acestea, pe cari punea apoi să i le lucreze sclavi, în număr destul de mare, și cari i să înmulțeau din ce în ce. Cu dînși putea să și exploateze mai éftin pămîntul și să scóță

dintr'însul un câștig cu mult mai mare de cât omul sêrac, care nu dispunea de un capital mai însemnat, cu familia și cu slugile sale. Acêstă mișcare o-dată începută, micile proprietăți începură să dispară repede, fiind înghițite pe rînd de cele mari. Cu tôte că se mai găsiu pe ici pe colo în Italia ținuturi înfloritoare populate cu țerani, cari se bucurau de o bună stare mulțumitoare, totuși în multe părți ale Italiei se vedea ținuturi din ce în ce mai întinse, în cari mai nainte locuise o mulțime de țerani veseli și muncitori, și în cari acum bogăția cea mai mare și da mâna cu cea mai adîncă miserie. Liveți de o întindere uriașă, vile pompoze, lacuri, grădini, parcuri și alături selavii în lanțuri, sau țerani decăduți cari acum luerau pe sêma altuia, cu ziua, după ce trebuiseră săși vîndă pămînturile lor proprii împovărate de datorii.

Un contrast izbitor cu acêstă sărăcie, care coprinde tot mai mult mulțimea și partea cea mai bună a poporului, formeză bogăția câtor-va fruntași. Astfel citim despre L. Emiliu Paul că avea o avere de vr'o 375,000 lei (în bani d'ai noștri) și cu tôte acestea nu se număra între cei bogați. Despre Scipione Africanul ni se spune că a dat fie-căreia din fiicile sale câte o zestre de 318,750 lei. Puterea banului creă, sau cel puțin dezvoltă, în acêstă epocă o clasă a sa deosebită care jocă un rol însemnat și se bucură de mare influență, clasa *cavalerilor*. Acêsta era clasa adeveraților omeni de bani, a marilor capitaliști și industriași, care se ridică cu încetul alătura cu nobilimea; căci obiceiurile și legea opriau pe senator să ica parte directă la întreprinderi mari financiare și industriale ca și la negoțul maritim, sau la alte afaceri de comerț. Cu tôte acestea adevărata industrie nu prea era cunoscută la Roma, și anume, clasa atît de importantă în zilele noastre, a industriașilor liberi lipsia aprôpe cu totul, pentru că aci munca selavilor juca și a jucat tot-d'-una un rol și mai mare de cât la cultura pămîntului, și pentru că liberații au fost firesce porniți de la început la acêstă meserie. Comerțul roman era mai cu sêmă pasiv, adică mărfurile se aduceau tôte pe piețele romane, mai multe *fabricate* de cât materii prime, cari se trebuescă să le lucreze dînși. Industria cîtă era în Roma nu lucra pentru export ci aprôpe numai pentru trebuințele capitalei. Fôrte înfloritoare erau însă *afacerile de bani* și marile *asociații de capita-*

Bogăția.
Clasa
cavalerilor.

lăști. Intinderea imperiului roman, și varietatea țărilor din care era compus, dădea o însemnătate deosebită afacerilor de bani și de schimb. Marile biruințe și prădările făcute în ultimele zecimi de ani aduseseră capitale enorme în mâinile Romanilor, și bancherul roman se ducea în provincie să speculeze aceste capitale. Ca „civis romanus“ el avea o poziție favorisată și putea să exploateze neturburat, trebuințele provincialilor în folosul său, împrumutându-le bani cu dobândă mare; sau să însoția cu mai mulți ca dînsul și forma o asociație de acelea cari plătia înainte tesaurului veniturile unei provincii, și apoi, după cum am văzut, ridica în schimb dările la fața locului pe sîma lor și adese-orî spre cea mai mare pagubă a provincialilor. Chiar și în Roma se puteau face astfel de afaceri. Să lua în întreprindere construirea unui templu, facerea unei strade sau a unui canal, și din banii dați de stat pentru aceste lucrări, întreprindătorul câștiga o parte, construind lucrarea mai eficient de cît i se plătia lui. În chipul acesta se făceau și afaceri comerciale, în asociație. Oamenii ajunseseră atât de doritori de astfel de câștiguri comerciale în cît chiar și Catone, cu tôte că era senator și apărător gelos al bunelor vremuri trecute, a luat parte, cel puțin mijlocită, la astfel de afaceri.

Luxul;
sclavia.

Importanța din ce în ce mai mare a banului n'a lipsit să se arate urmările și pe terenul moral, pe care se întilni și se împreună cu alte influințe distrugătoare. Mai înainte de tôte *luxul* crescu de o-dată cu bogăția. Mîi de mîni și de capete nu se ocupa de cît cu măestria de a l' înmulți, de a l' rafina și de a l' amesteca cu elemente otrăvitoare. Oștile învingătoare au adus din răsărit, din Grecia și din Asia, pe lîngă bine-facerile unei culturî mai înalte, tôte vișile unei civilizații rafinate, trecute în stare de putrediciune morală. Pe lîngă mărețele opere de artă și poezie ale Greciei libere, au adus și ornamentele pompoze și tôte artele molatice ale timpului de decădere; pe lîngă Fidias, Sofocle, Demostene, arta degenerată și literatura ușurică a perioadei din urmă. Lăpădăturile Greciei și ale țărilor de la răsărit, liberi și sclavi, se adunau la Roma; mai cu sîmă cei din urmă, *sclavi*, au contribuit mai mult de cît orî-ce la distrugerea moravurilor populației din Roma și din Italia întregă. În urma războielor din urmă mulțimea sclavilor se sporise enorm. Sclavi de tôte naționalitățile, Celti și Afri-

cani, Hispani și Sirieni, Germani și Greci, umpleau târgurile și pătrundeau cu încetul în toate cercurile și pe toate terenurile vieții romane. Astfel de relații nu puteau, firește, de cât să demoralizeze și pe unii și pe alții, pe stăpâni ca și pe robi. Poziția sclavilor, întrebunțați la munca câmpului, o putem cunoaște din chipul în care îi trata Catone cu nesimțirea rece a unui Roman, dar fără cruțime arbitrară. Îi cumpărau din târgul sclavilor când ajungeau destoinici de muncă și îi vindeau érași tot acolo, după ce îmbătăniau sau se bolnăviau muncind. Trebuințele li se îndeplineau, într'atâta numai, ca să nu își pérđă puterea de muncă. Tot din această considerație li se acorda și zile de odihnă și de sərbătore, atâtea câte erau trebuitoare ca să se reculegă; încât despre vre-un drept, nici vorbă nu era. Catone dădea stăpânului sfatul să semene neînțelegeri între sclavi săi, ca să nu se pótă uni nici o-dată împotriva lui. Când sclavul era leneș, nesupus, ba chiar și când era sleit de puteri, stăpânul și ajuta cu biciul, pe care adese-orî îl mânia el însuși, sau cu fiarele și cu închisorea sclavilor, care nu trebuia să lipsescă de pe nici o moșie bine organizată. Nu se pôte negreșit tăgădui că tot se mai găsea încă stăpâni cinștiți, umani, sau chiar slabi de caracter, pe moșiile cărora sclavii aveau o sórtă mai bună; tot se mai păstra, pe ici pe colo, și în timpul mai noú, acele legături patriarhale cari esistaú în vremile vechi între stăpân și sclavi. De asemenea trebuie să se mai aibă în vedere și aceea că chiar interesul ce îl avea proprietarul ca să cruțe viața și sănătatea sclavilor săi punea o limită cruțimilor stăpânilor celor mai căinoși. După lege însé, nimic nu opria pe stăpân să își tortureze și să își omóre sclavii, și nu tot-d'a-una era mai puternic interesul de cât patima sau caprițiul. În ce privește vechile obiceiuri patriarhale, ele dispăriaú tot mai mult față cu spiritul cotropitor al distincției, lăcomiei de bani și mândriei celor bogați. În genere, poziția *sclavilor industriali* de prin cetăți era mai bună; pe lângă că aceștia erau liberați mai adese-orî, ei împărțiaú órecum venitul muncei lor cu stăpâni. Dascălul grec care creștea copii vre-unui senator distins, bucătarul sicilian sau sirian, care pregătia ospetele în case nobile, medicul, secretarul, scriitorul, camelierul, erau tratați negreșit mai blând, după cum era și prețul de mare cu care erau plătiți. Tot astfel era și cu sclavii.

vii întrebuințați în întreprinderile conduse de liberați sau de sclavi pe socotela stăpânilor lor. Dar de și la aceștia se arată mai puțin urmările demoralizatoare ale maltratărei și chinuirei omului de către om, ei serviau cu atât mai mult aceluiași scop prin imoralitatea lor proprie care se făcea de bună-voe, sau cu sîla, instrumentul imoralității stăpânilor, prin vițiurile pe cari le importaui din tôte părțile lumii, din hotarele extreme ale barbariei și ale culturii exagerate, și prin tôte simțirile rușinoase pe cari le deșteptă în om lipsa libertății și pierderea conștiinței valorii sale morale. Din cînd în cînd această populație de sclavi încerca să și ușureze poziția prin răscoluri sau să și răzbuie împotriva stăpânilor, după cum a fost răscolul sclavilor care a pustiit de la 135—132, cu foc și sabie, insula Sicilia. Cu mult mai îngrozitoare era însă răzbuirea tăcută a sclavilor, cari începuseră să distrugă tôte legăturile morale, disciplina căsniciei, credința și obiceiurile vechi.

Religia.

O nestatornicie caracteristică, o desbinare între cele moștenite prin tradiție și între ceva nou, dar încă nelămurit, vedem și pe terenul puterilor spirituale și morale, cari, ridicînd pe om din lumea reală într'o lume dumnezească și ideală, l'opțesele împotriva ispitelor și ideilor joase cu cari l'copleșese realitatea simplă de tôte zilele. Intre aceste puteri morale, locul de frunte l'ocupă *religia*, al doilea *arta și literatura*, întru cât ele nu servesc numai pentru cele neapărat de trebuință.

Cultul roman luase cu încetul o dezvoltare foarte mare. Pe lângă vechii Zei, la cari se ruga țeranul, din Roma și din Quirium, ca să i păzescă turmele, să i dea plouie pentru semănătură, biruință armelor lui în război, să mai alăturase întreaga mulțime a Zeilor grecesci, al căror nume și ființă se contopiră, în mare parte și într'un mod curios, cu acelea ale vechilor Zei naționali. Tôte sferele vieții stău sub influința unor divinități protectoare speciale; în literatura întregă, prin rămășițele templelor și prin inscripții, găsim și astăzi urmele acestei mulțimi confuze de divinități. În fruntea tuturor Zeilor, în fruntea lumii întregi a spiritelor, stă *Jupiter*, cel mai mare Zeu al cerului, Zeul luminei însuflețitoare și al plouii care face ca pămîntul să dea rod; puterea lui nemărginită se arată în grozăvia furtunelor ca și în izbînde miraculoase ale armelor romane; o

mulțime de connune arată feluritele chipuri în cari și manifestă această putere. Alătura cu dînsul stă Zeița cerului, *Junona*, care în același timp e Zeița căsătoriei și a casei; ajutorul ei 'l cer femeile în durerile nascerei ca să ajute vieții care se luptă să vadă lumina zilei. Sub scutul Zeiței înțelepciunei, *Minerva*, stau toate descoperirile, arta, știința, munca folositoare și înțeleptă a mumei de familie. *Apolon* păzesc pe muritorii de boale, ca Zeu al sănătății; el e în același timp Zeul oracolelor care povățuesce pe cei ce sunt nedomiriți, și Zeul protector al artelor. După cum *Apolon* era un Zeu grecesc, așa și vechia divinitate italică *Diana* se asimilă tot mai mult cu Zeița grecăscă *Artemis*; ea era Zeița vînatorei, a lunii, a nascerilor. Tot ce era vesel, frumos și fericit aducea jertfe Zeiței amorului, *Venera*, întocmai ca și Grecii Zeiței lor *Afrodita*. *Venera* mai era și Zeița biruințelor repede și a norocului *Marte*, la care pe vremea regilor se rugau „frații arvali“ ca să scutescă și să bine-cuvinteze ogórele, deveni, din ce în ce mai mult, Zeul esclusiv al războiului, ca *Ares* al Grecilor. Comandantul care pleca la rezboi se ducea în vechiul templu al Zeului, atingea lancea și scutul sfînt, și cu strigătul: „păzesc *Marte*“, 'l provoca să iea parte le războiele poporului său. În jurul Zeiței rodului hrănitor al câmpiei, *Ceres*, (*Demeter*), se grupază numeroasele divinități ale agriculturii și vieții țărănesci, *Liber* (*Bacchus*, *Dionysos*) și *Libera* (*Persephone*) *Saturn* și *Ops*, *Tellus*, *Consus*. În jurul lui *Vulcan* divinitățile focului, în jurul lui *Neptun* ale apei; *Mercur* care nu desprețuesce nici jefele hoților, păzesc pe neguțătorii. Pe lângă acești Zei se mai alătură tot felul de spirite și semizeii, *Genii*, *Larii*, *Penatii*, *Semonii* și *Indigeții*, divinități servitoare și eroi. Și cu aceștia suntem încă departe de a fi numit în parte pe toate aceste nenumărate divinități. Afară de Zeii pămîntului și ai cerului mai sunt și cei ai adîncimei, ai infernului, *Orcus*, tatăl *Dis*, „Zeița mută“ (*Dea muta*), *Manii*, *Furinele* și tot felul de fantome și strigoii. Or ce noțiune și or ce fenomen se preface într'un Zeu nou în închipuirea superstițioasă a poporului: vînturi și furtuni; rîuri și isvóre; munți și arbori; boale, virtuți; biruința, onóra, speranța, libertatea, izbînda, provisiile de gráne, frigurile; și nu se putea prevedea încă unde se vor opri aceste divinisări, căci pe fie-care

zi să creau zeități noi pe cari mulțimea era gata să le primescă și să le cinstescă în tot momentul.

Or cât a împrumutat însă cultul și credința romană de la Greci, totuși religiozitatea romană era cu totul de altă natură de cât cea grecască. Ușurința cu care sculptorii, poeții și filosofi greci aduceau artele și poesia în legătură cu credința, lipsia cu totul la Romani. La dinșii serviciul dumnezeesc sever și aspru, foarte încureat în formele sale, și păstrează caracterul său naiv mai multă vreme, și ține în frâu viața morală a poporului cu mai multă putere de cât la cel grecesc. Insuși grecii au admirat seriozitatea și pietatea cu care îndeplineau comandanții romani ceremoniile jertfei înainte de a se începe luptele. Cei mai luminați oameni ai lor și dau silința să impue prin caracterul deosebit de sărbătorește al cultului și obiceiurilor religioase cari se manifestați la toate ocaziile mai însemnate în afacerile statului, la înmormântări, căsătorii, contracte și pe toate terenurile vieții publice și casnice. Această religie, sprijinită de corporații preoțești puternice, păstrate cu stricteță de către stat, strângea spiritele în lanțuri puternice și greu de sfărâmat; ea a menținut o bine-făcătoare disciplină, atât timp cât obiceiurile pioase au ținut ore cum deștept în popor simțul religios.

Dar ca să putem cunoșce mai bine puterea și tot-de-o-dată părțile slabe ale acestui fel de cult, trebuie să esaminăm într'un exemplu acea țesătură de formule pedante, de porunci și de opreli, între marginile căreia trebuia să se învârtescă servitorii acestei religii.

Preotul (*flamen*) lui *Jupiter*, liber de toate îndatoririle vieții cetățenesci, era consacrat Zeului pe care îl servia el însuși cu tot ce avea și cu tot ce îl înconjura. El trăia în o căsătorie care nu se putea desface nici o dată; er când se întâmpla să îi moră femeia sa, care era supusă acelorași îndatoriri ca și dînsul, — el trebuia să și depue demnitatea de preot. Nu îi era ertat să vadă cu ochii vr'o oștire, nici să se urce vr'o dată călare; noțtea nu îi era ertat nici o dată să esă din casă. De câte ori se arăta în cetate trebuia să fie îmbrăcat în vestmintele sale de preot, și dacă se întâmpla să îi cadă din cap pălăria ascuțită, care făcea parte din acea îmbrăcăminte, nu mai putea rămănea nici un moment în funcție. Când trecea

pe stradă un licitor și mai mulți servitori mergeau înaintea lui, și unde vedeau pe cine-va muncind 'l provocau să înceteze cu lucrul până va trece flamenul, pentru care fie-care zi trebuia să fie o sərbătore și nu trebuia să vadă prin urmare nici pe alții lucrând. De asemenea nu 'i era ertat preotului lui Jupiter să atingă nici un mormînt, nici un om mort și nimic ce era consacrat Zeilor infernului. Tot astfel, din tot felul de motive subtile și absurde, nu putea să atingă o capră, un cal, un câne, aluat nedospit sau carne crudă. Nu putea nici să porțe nici să vadă lanțuri, nici să 'și facă vr'un nod în haină sau să atingă plante acățătore, ederă, viță de vie. Un om înlănțuit care intra în casa lui era din acel moment liber; și numai un om liber putea să 'l tundă. Același pedantism exagerat domnesce în cultul întreg și mai cu sémă în chipul de a aduce jertfe; adese-orî se repeta o jertfă de câte trei-zeci de orî, dacă se întîmpla ca cea mai mică particularitate să nu se facă, după adevăratul us. Acest pedantism religios, care se perdea cu totul în formalități lipsite de înțeles, era însă îndoit de primejdios Superstiția, care reese din acest pedantism și care se satisfăcea atât de greū, primia cu ușurință or ce cult străin care 'i impunea cu farmecul depărtărei și al necunoscutului, ér pe de altă parte trecea ușor în cea-l'altă extremă, la o necredință absolută, îndată ce o atingea rașele luminei; și această necredință se libera apoi repede și cu o singură lovitură de lanțurile ridicole pe cari orbirea veche și le pusese ea în-săși.

Amîndoué aceste urmări s'aū arătat chiar în decursul acestei periode. La anul 204 se întroduse în Roma *cultul frigian al Cibelei*. Musica străină, fluerele și trâmbițele, precum și strania pompă orientală a îmbrăcămintelor acestor preoți frigieni castrați, îi făceau „să câștigue mulți bani când mergeau din casă în casă cerënd milă penru mama lor cea mare“. Cu timpul această aplecare spre servicii străine, serioșe și escesive, se manifestă cu atâta putere, încât statul a trebuit să iea în mai multe rînduri măsuri aspre ca să le pue o stavilă. Așa în anul 181 Senatul porunci să se arunce în foc hârțiile din pretinsul cosciug al lui Numa pe care 'l descoperiseră nisce pioși înșelați ei înșiși, or voinđ să înșele pe alții; ér în anul 186 statul procedă cu multă energie în contra unui cult secret al lui Ba-

chus, răspândit în Italia întregă și împreunat cu tot felul de crime și imoralități. Senatul trimise tuturor cetăților aliate un ordin sever, din care s'a găsit un exemplar în anul 1640, într'un sat din Italia de sud; este o tablă de aramă care conține textul decretului: „Să faceți ca aceste sărbători în onoarea lui Bachus să dispară din ținutul vostru, în decurs de zece zile de la primirea acestui ordin“. De o dată cu această desvotare și rătăcire a cerințelor religioase, se ivesce și cealaltă înclinare. Tot cam pe atunci și începe aci lumina opera sa pe când în Grecia începuse de mult să înflorască. Poetul roman Eniu traduse scrieri de ale Grecilor, *Epicharmas* din *Megara* (470 și *Euhemeros* din *Mesena* (300); cel dintâiu învață că Zeii nu sunt de cât substanțe naturale; al doilea, într'o scriere foarte citită, dovedește că Zeii poporului nu sunt de cât ómenii însemnați și cari au bine meritat de la semenii lor; astfel a fost de exemplu regele Zeus care a desvătă pe ómenii de a se mai mânca unii pe alții și pe care în urmă ómenii recunoscători l'au zeificat. Templele vechi nu sunt, după Euhemeros, de cât mormintele acestor muritori vestiți, pe cari orbirea și recunoștința ómenilor i-a prefăcut în ființe divine. Acest metod de a explica și de a nimici vechea credință n'a avut, de o cam dată, și prin sine însuși, urmări însemnate; dar cu cât chipul în care Grecii judecau lumea câștigă mai mult tărâm în literatură întregă, în timpul din urmă destul de variată, cu atât se înmulțesc și influențele distrugătoare în ceea ce privește credințele și obiceiurile vechi.

Literatura
și artele.

Tot *Catone* a fost și aci acela care a luat apărarea stărei de lucruri vechi, — a spiritului roman viguros, — împotriva lucrurilor noi cari cercau să se introducă; pentru el toate operele de artă pe cari óstea învingătoare le-a adus din cetatea grecăscă dărîmată (*Siracusa*) erau „chipuri dușmane.“ În acest înțeles lucră dînsul în toate căile literaturii. Într'o scriere mare istorică, a cărei pierdere trebuie s'o deplîngem, a povestit el poporului, în o limbă romană simplă, istoria de la începutul Italiei (*origines*) până în timpurile cele mai apropiate. Cu câte-va luni înainte de a muri mai adause la sfîrșitul cărței a șeptea a acestei scrieri una din cuvîntările sale. Cu toate că nu era nesimțitor față cu măreția și frumusețile literaturii grecesci, a combătut însă în totă viața sa, și pe toate căile, slăbă-

nogitul elenism, cu un zel care l'împingea câte o dată până la marginile ridiculului; așa s'a întâmplat, de exemplu, în disputa ce a avut-o cu medicii și filosofi greci. Lupta lui era însă o luptă zadarnică. El singur nu putea să ție piept cu spiritul timpului. Nu putea să oprască pe ómenii culti și distinși ca să nu admire operele de artă ale Grecilor, după cum erau și vrednice, și să nu se lase influențați de filosofia grecească pe care le-o tălmăciau învățătorii elocuenți, capabili și instruiți. Nu putea opri ca știința adevărată și mincinosă, arta adevărată și falsă, prin poezie bună și rea să nu răspândească asupra neadevărurilor și contrazicerilor religiei existente, și să nu pătrundă în spirite mai multă lumină de cât aceea cu care se putea împăca credința simplă în tradițiile strămoșesci. Acest spirit mai modern, spiritul grecesc, se manifestă în literatura întregă și mai cu seamă în acea parte a ei care influențează mai de aproape asupra sentimentelor, în *poesie*.

Bărbatul, care dominase odinioară scena tragică grecească, elocuentul și învățatul Euripide, a servit de model poezilor imitatori ai Romanilor, *Eniu*, *Acii*, *Pacuvii*,—în ale căror serieri recunoștem stilul său patetic, care caută să misce pe ascultător, dialogul său sofistic îngrijit, chipul său de a judeca lumea întorcându-se spre realitate, spre lucrurile firești și părăsind lumea atât de măreță, în naivitatea ei, a Zeilor și a eroilor. Ca și tragediei tot astfel și scriitorii de comedii, între cari cei mai însemnați sunt, pe lângă *Eniu* și *Neviu*, *Plaut* (254—184) și *Terențiu* (194—159), s'a luat după modelele grecești ale așa numitei comedii mai noi, după *Philemon*, *Menandru* și alții, (pe la 300). Cu ei literatura dramatică intră în o epocă, în care scena nu mai este o putere care influențează asupra moravurilor, ci numai un mijloc de petrecere pentru o generație neînsemnată, care stă de asupra înșelăciunilor și închipuirilor trecutului, dar care nu se mai poate ridica până la înălțimea faptelor și simțirilor lui.

Astfel, săpat din toate părțile, vechiul stat roman începe să cezeze unor influențe noi care năvălesc cu putere. Pe tărâmul politic, acest ceva nou, dar încă nelămurit, se manifestă prin zguduirii profunde și gróznice.

CARTEA A TREIA

EPOCA TURBURĂRILOR ȘI RĂZBÓIELOR CIVILE

133—31 in. de Chr.

PARTEA ÎNTAIA

De la tribunatul lui Tiberiū Grachu până la sfîrșitul r zboiului cu Socii

201—88 în. de Chr.

CAPITOLUL I

Tiberi  și Caiu Grachu.

Omenii prev d tori și bine-voitori nu să sfia  de a spune că
ac st  întregă zidire socială, după cum am v dut' o la sf rșitul
perioadei trecute, era subminată, că de desubtul acestei supra-
fețe at t de strălucite, pe alocurea, se deschidea o prăpastie.
In decursul vécului din urmă ei nu s'au dat îndărăt d'a pro-
pone legi prin cari să se pue capăt unora cel pușin din relele
esistente; aș  au fost, de exemplu, legea împotriva luxului, le-
gea pentru împărțirea de p m nt celor s raci, și altele. Aș 
s'a împărțit ținutul dintre Apenini și Pad,  r în anul 194 se
 ntemeiar  opt colonii noi în felurite puncte de pe țărmul it-
talic. Demagogi pasionați ca Flamini  și patrioți însemnați ca
Valeri  Flacu și Catone încercărĭ să pue stavilă r ului cotro-
pitor, prin tot felul de mijl ce, parte bine parte r u alese. R ul
 ns  nutrit din miș de izvóre pe cari ochiul nedeprens, și în
mare parte și cel deprens, nu era în stare să le descopere, și
bătea joc de t te aceste stavile; și chiar bărbați de stat ca-
pabili și influenți, că C. Leli  sau Scipione Emilian , nu cute-
za  să încerce o reformă radicală, să  ncep  o lucrare, care

Incercări de
reformă.

trebuia să deslănțuescă toate patimile și să dea naștere la o luptă pe lângă care vechile lupte ale patricienilor și plebeilor aveau să părădă orî-ce însemnătate. Revoluțiile, zice un spiritual istoric francez din zilele noastre, *) nu se nase îndată ce o ordine de lucruri esistență se pare nesuferită, ei ele încep din momentul în care se face cea d'întîi încercare de a se îmbunătăți o organizație politică și socială putredă căci se deșteptă astfel *conștiința* ticăloșiei existente și *sensibilitatea* maselor pentru nedreptățile poziției lor. Un abus se șterge, o sarcină se ridică; dar poporul nu se simte ușurat cu atîta, -- el se învierșunază și mai mult împotriva celor lalte o mie, cari se presintă acum de o dată privirei sale mai deștepte. Cu natura omului și a societății omenesci, astfel de revoluții sunt neevitabile în viața popoarelor, ca furtunile și vijeliile în viața naturii; acea furtună care coprinde acum din toate părțile *republica romană* și după ce bîntue, aprôpe neîntreput, timp de un veac, o preface în *imperiu roman*, e una din cele mai distrugătoare, cele mai mărețe și mai însemnate din câte au trecut peste omenire.

Tiberiū
Grachu.

Cel d'întîi care a urnit această mișcare a fost *Tiberiū Semproniu Grachu*, fiul aceluī Grachu care a fost tribun al poporului în anul 187, guvernator al Spaniei în 179, consul în 177, censor în 169, împlinindu-și cu cînste toate aceste funcții, și pe care l'am cunoscut ca pe un bărbat cu simțiminte nobile în procesul Scipionilor. Muma lui Tiberiū a fost *Cornelia*, fiica lui P. Corneliū Scipione, a învingătorului de la Zama, femeia cea mai instruită și cea mai nobilă de pe timpul ei. Fiul ei cel mai mare moșteni de la dînsa simțirea ei bogată, cel mai mic spiritul ei luminat și distins, și ea singură a fost care a deșteptat ambiția înaltă în inimile lor. Era respectată ca fiică a lui Scipione învingătorul Cartaginei și ca sócră a învingătorului din Numanția; ambiția ei înșe era ca să fie laudată și ca muma a fiilor ei. Acastă poziție a lui Tiberiū îi câștigă considerația poporului, cu toate că până atuncî n'avea alte merite de cît acela de a fi luat parte la o expediție în Africa în suita lui Scipione Emilianul, și de a fi administrat bine o Cestură sub Mancin, în tabăra de lângă Numanția. El a fost

*) Tocqueville, „Istoria vechiului regim în Franța“.

acela care, cu o însuflețire tânără și nepreocupată, începu opera a cărei greutate și primejdii spăimântase pe cei mai distinși bărbați de stat din Roma.

Neajunsurile nenumărate de cari suferia statul roman se împreunaseră toate într'un rău de căpetenie, care se resimția mai mult de cât ori care, — stingerea clasei țăranilor liberi și înmulțirea peste măsură a sclavilor. O răscolă îndărătnică și plină de grozăvii a sclavilor din Sicilia, care se prefăcu către sfârșit într'un adevărat război, n'a putut fi înăbușită de cât după ce bântui patru ani întregi (135 — 132) și după ce se trimise împotriva răsculaților o oște consulară. Acastă răscolă arătase forțe lămurit ranele de cari suferia societatea de atunci. Inima umană a lui Tiberiū îi inspiră planuri îndrăznețe, când, într'o călătorie ce o făcu la Numanția cutreeră toate ținuturile binecuvântate ale Etruriei, fără să mai vadă nicăiri pe țăranul liber mergând în urma plugului, ci pretutindenea numai sclavi în lăntuiți cari singuri arău acum pământul Italiei. El și aduse aminte că o asemenea stare tristă mai consumase odată puterea de viață a Romei, atunci când patricienii nu voiau să dea plebeilor nimic din pământul statului, așa în cât aceștia fuseseră reduși la cea mai cumplită miserie. O aristocrație nouă, seméță, neînduplecată, egoistă ca și cea veche, ținea acum în mâinile sale cîrma statului. Pentru ea se lupta și câștiga omul de rînd biruințele strălucite, ca să se întorcă apoi în urma carului de triumf, la lipsă și miserie, întocmai ca și acei plebei cari aū silit în cele din urmă pe patricieni să încheie tratatul de pe muntele sfânt. Și mai lămurit ca mai nainte eși la ivelă acest contrast, acum după sfârșitul marilor cuceriri. Acești stăpâni ai lumii, după cum dicea Tiberiū în una din cuvântările sale, cari n'aū nici o fășie de pământ a lor proprie, acești luptători ai Italiei și învingători în atâtea lupte cari nu se bucurău de cât de aerul și de sorele țerei lor, stău mai rău de cât animalele sălbatice, căci n'aū nici măcar o locuință a lor proprie, un culcuș sigur. Acum ca și atunci poporul putea să se întrebe: aveău ore vr'un drept acele puține familii mari asupra pământului întreg? O mare parte din acest pământ era al statului (ager publicus). Despre chipul în care se proceda cu acest pământ s'a vorbit în alt loc. Starea de lucruri în această pricină rămăsese aceeași. Statul nu renunțase nici o dată la

dreptul de a putea lua îndărăt, pentru scopurile sale, aceste pămînturi de la posesorii lor provisorii, și în ori ce moment putea să se folosescă de acest drept. În tot momentul se putea aduce o lege ca cea veche a lui Liciniu (376) ca nimeni să nu pótă avea mai mult de 500 jugere din pămîntul statului.

Propunerea
lui Tiberiu.
133.

Tocmai cu această propunere, (reînnoirea legii vechi a lui Liciniu) eși la ivelă Tiberiu Semproniu în anul 133, când fu ales tribun al poporului. El și întregi propunerea astfel ca nici un roman să nu pótă ținea pentru el mai mult de 500 jugere din pămîntul statului și de 250 jugere pentru fie-care din fiii săi adulți, ér pămîntul care va mai prisosi să se împartă de către o comisie specială de trei bărbați (triumviri agris dandis assignandis) în părți egale de câte trei-zeci de jugere și să se dea cetățenilor sêraci ca *proprietate neînstreinabilă*, în schimbul unei arendi moderate și perpetue. Dacă însă Tiberiu credea, amăgit de asemnarea aparentă a stăreii de lucruri de acum cu cea de pe vremea lui Liciniu, că și remediu trebuia să fie tot atât de ușor și de sigur cum fusese atunci, negreșit să înșela fôrte. Atunci, un drept să prefăcuse în cursul vremurilor într'o nedreptate; stârpirea acestei nedreptăți era, în comparație, ușoră și statul dispunea de forțe sănătose din belșug așa că nu trebuia de cât să li-se dea un tărâm ca să pue din nou desvoltarea politică pe o cale de propășire. Acum, dimpotrivă, era o nedreptate care păstrându-se multă vreme să prefăcuse într'un fel de drept, și rēul consta mai cu sēmă într'aceea că neajunsurile sociale nu să puteau îndepărta prin simple desființări și hotăriri, căci nici aristocrația nici poporul nu mai aveau cea întregime de caracter, cea forță vigurosă de odinióră. Ocupările pe cari legea lui Tiberiu voia să le desființeze, să făcuseră cele mai multe în vremuri de demult, adeseori chiar uitate. În cursul timpului să confundase deosibirea dintre *posesie* simplă și *proprietate* desevîrșită. A voi cine-va *acum* să facă deosebire între posesie și proprietate, însemna a voi să rēstórne întręga ordine esistentă, și nainte de tóte, a zgudui din temelii domnia aristocrației. O furtună îngrozitoare să ridică în Senat și în sînul familiilor fruntașe împotriva reformei nimicitoare și împotriva cutezătorului care o propusese. Nu să putea tăgădui, ce e drept, că legea lui era în mare parte contrară dreptăței. Mulți, de bună credință, clădiseră

zidirii costisitoare, sau făcuseră plantații prețioase pe domeniile ocupate, căci se părea peste putință ca statul să le mai cêră înapoi. O parte din pământ se dăduse unui fiu, alta unei fiice drept zestre, alta se zălogise pentru o datorie; însfirșit, în alta se aflau monumentele unei familii vechi și bogate. Póte că lucrul ar fi fost mai ușor dacă s'ar fi acordat o despăgubire din casa statului; dar tribunul nu propuse așa ceva, sau dacă a avut acest gând, l'a părăsit curînd. În același an în care era dînsul tribun murise cel din urmă Rege din Pergam, Atal III și 'și lăsase imperiul și toate comorile sale poporului roman. Póte că această moștenire ar fi putut servi drept despăgubire pentru marii proprietari. Tiberiū însă, — (întăritat póte și mai mult din cauza împotrivirei pe care o găsisse, fie că voia să profite de ocazie ca să 'și întregescă propunerea), — propuse, din potrivă, să se împartă acești bani poporului ca să 'și procure cele de trebuință pentru întocmirea economiei celei noi. Pasiunile întăritate stau éráși față în față, și mai învierșunate de cât odiniórá, în această epocă în care și spiritele erau mai nedisciplinate de cât în cea veche. Cu toate acestea se găsiră ómeni cari se sprijinescă pe Tiberiū. Bárbați bine véduți, ca fostul consul Apiū Claudiū, ponteficeile suprem P. Crasu Mucian, fratele acestuia P. Muciū Scevola, sprijiniră în Senat propunerea lui, și chiar alții, ca Q. Metel, învingătorul Macedoniei, erau de aceeași părere. Dar marea majoritate a acestei clase, atinsă și amenințată în partea cea mai simțitoare a intereselor sale, se împotrivi cu totă înverșunarea egoistă a unei caste nobile, vătămata fără de veste în privilegiile de cari se bucurase neturburată atîta vreme.

'Și luară refugiul la mijlocul cel mai lesnicios, cu cari erau Impotrivire. obișnuiți de mult să împedice aducerea legilor cari nu le conveniau; câștigară în partea lor pe un tribun, *M. Octaviū*, care se pare că era din convingere în contra legilor propuse de Tiberiū Grachu; el își și ridică veto al seú când legea se aduse înaintea comițiilor tribuate. Tiberiū începu și el atunci, după vechea politică a tribunatului să pue piedici administrației și justiției; dar nu putu nici astfel să 'și ajungă scopul. Ar fi putut acum să se împace de o cam dată cu acest rezultat și să facă și dînsul ca Liciniū și Sextiū, să se alégă în fie-care an tribun și să 'și reînóescă propunerile pînă când izbutia să 'și

le voteze. Era însă tînăr și convins adînc de dreptatea cauzei sale, și nesuferita stare de lucruri cerea o îndreptare repede. Poporul nu'și mai da socotélă destul de lămurit despre situația sa și n'avea nici neatîrnarea, nici puterea de rezistență a vechiului plebeu. Astfel Tiberiū, al cărui esterior și purtare blîndă ascundea un caracter hotărît pînă la încăpăținare, alergă la un mijloc mai expeditiv, dar în același timp desnădăjdut și fatal. Își aduse pentru a doua-ora propunerile naintea poporului. După ce rugă în zadar pe Octaviū să renunțe la împotrivirea sa, împotrivire întemeiată de altfel pe convingerea colegului și în tot cazul pe drepturile sale de tribun,—Tiberiū puse poporului întrebarea dacă un tribun mai pôte să rămăe în funcție cînd lucră în contra intereselor poporului. Triburile începură să voteze; unul după altul se rosti în contra lui Octaviū; mai înainte de a începe să voteze tribul al opt-spre-zecelea cu care se împlinea majoritatea din trei-zeci și cinci, Tiberiū făcu o ultimă încercare: se zice că oferi lui Octaviū să'l despăgubescă de tôte pierderile ce ar resulta pentru dînsul din legea propusă; acesta însă nu se înduplecă nici cu condiția acêsta. Atunci se votă mai departe, și lucru ne mai auđit se întîmplă: tribunul poporului roman, ales după tótă regula, care se folosise într'un chip legitim de un drept pe care i'l recunoscea legea, fu scos din funcție în decursul funcționărei, printr'un vot al poporului și depărtat cu puterea de pe tribuna oratorilor și de pe banca tribunilor de către colegii săi. Revoluția începuse, constituția fusese vătămata într'una din părțile ei vitale, și Tiberiū pusese singur în mîna dușmanilor săi arma cea mai puternică pe care aceștia puteau s'o întorcă în potriua lui. În chipul acêsta legea se votă și se aleseră trei comisari cari se împartă pămîntul: Tiberiū însuși, socrul său Apiū Claudiū și fratele său de două-zeci de ani Caiu.

Mórtea lui
Tiberiū
Grachu.

Era de mare importanță pentru legea lui Grachu, și neapărat trebuință pentru siguranța lui personală, ca să s'alégă tribun și pentru anul următor (132). Dușmanii lui, pe de altă parte, juraseră să 'și răzbune îndată ce oficiul consacrat nu l va mai scuti, și 'și puseră tôte silințele ca să 'i zădărnicească realegerea. Strînseră împrejurul lor pe numeroșii cetățeni cari depindeau de dînșii și declarară că o realegere a unui tribun ar fi în contra legii. Invierșunarea partidelor cari se adunaseră

în ziua alegerii în masă, și în mare parte cu arme pe sub vestminte, începuse să se manifeste prin certuri și încăerări. Din nenorocire pentru Tiberiū, tocmai aceia d'între cetățeni pe cari îi interesa mai cu sēmă legile sale, veniseră într'un număr fôrte mic la Roma, cei mai mulți dintre dînșii fiind reținuți de lucrările secerișului. În mulțimea din capitală nu putea să pue multă nădejde. Tot felul de zgomote se răspândiseră cu scop ca să arunce o bănuială asupra intențiilor curate ale lui Tiberiū. Să împrăștie în mulțime cuvântul perfid, care o emoționa mai mult de cât ori-ce, că umblă să se facă Rege. Senatul adunat în templul Fides se pregătia să iea hotărîri estreme. Partidani cîi mai zeloși provocaū pe consulul P. Muciu Sevola să condamne la môrte numai de cât pe trădătorul care umbla după diadema regescă; și pe cînd consulul sta la îndoieală, să sculă consularul și ponteficele Corneliū Scipione Nasica, cu vorbele: — „consulul trădăză republica; cine vrea să mîntuiescă constituția să mă urmeze“,—și se puse în fruntea celor mai zeloși senatori, cari însoțiți de o mulțime de clienți și selavi plecară spre Capitol. Mulțimea surprinsă și speriată se dete la o parte în fața atâtor bărbați distinși. Tiberiū n'avu destul curaj să își strîngă ômenii și să se împotrivescă cu armele. Speriat de nisee presimțiri rele el 'și așteptă sôrta de care nu credea că ar mai fi putut să scape și, în învâlmășală, fu ucis pe cînd fugia pe Capitol în jos, și în fuga sa căduse lîngă statuele celor șapte regi.

De-o-dată cu dînsul mai fură uciși și alți partizani ai sîi, în acéstă luptă rușinôsă, în care nici nu se întrebuintară cel puțin săbiî, ci ciomege; trupurile celor morți dimpreună cu al lui Tiberiū fură aruncate nôptea în Tibru. Așa se sfîrși cu vîrsare de sânge, încercarea de reformă leală, dar nu destul de bine cumpenită. De la început chiar mișcarea de reformă se prefăcu în o revoluție, ale cărei valuri de sânge cresc neîncetat de aci 'nainte

Senatul luă asupra lui răspunderea faptei criminale ce se sîvîrșise. Adevêratul ei autor însê, Scipione Nasica, ajuns în ochii mulțimei un obiect de ură, fu trimis în Asia sub un pretext ôre-care, ca să nu fie espus la rîzbuarea poporului. Legea agrară însê nu se mai putea șterge acum, și comisia de împărțire a pămînturilor, în care după môrtea lui Tiberiū intră

P. Crasu Mucian, apoi M. Fulviu Flacu și C. Papiriu Carbone, și continuă lucrările cu energie. Intrebarea critică se puse, o idee nouă se născuse și ori-ce contrazicere irita spiritul de partidă tot-d'a-una deștept. Un șir întreg de chestii politice se grămădiau acum de o-dată și deștepta atenția publică: realegerea tribunilor, poziția Senatului față cu clasa de curînd ridicată a cavalerilor, starea și plîngerile aliaților italici. Nu trecu multă vreme după mórtea lui Tiberiu Grachu și un bărbat, și mai ilustru de cât dînsul, cădu jertfă urelor de partidă.

Scipione
Emilianu.

Scipione Emilianul se reîntorsese din Numanția și și ținuse triumful la anul 132 în cetatea în care tocmai atunci se vîrsase cel d'întăiu sânge de cetățen. El era fără îndoială cel d'întăiu bărbat în stat, și toți erau curioși să vadă ce atitudine are se ia față cu noua mișcare. Era în adevăr un om care sta de-a-supra mulțimei egoiste a celor din aceeași clasă cu dînsul; nu era de loc interesat, și era el însuși pătruns de trebuința vre-unui fel de reformă. Dar desaprobare cu desevîrșire mijlόμεle și căile lui Tiberiu, și aflând despre mórtea lui zisese, cu un vers al lui Homer :

Așa se se 'ntîmple cu toți cei cari vor face ea dînsul.

Chiar și în o cuvîntare ținută în contra unei propunerii a lui Papiriu de a se admite realegerea tribunilor, declară pe față că după dînsul Tiberiu a fost omorît cu drept cuvînt, și acésta chiar în fața fratelui său *Caiu Grachu*, care eșia din ce în ce mai mult la ivelă, și în ale cărui talente partida mai înaintată punea mari speranțe. Se pare că Emilian căuta în altă parte îndreptarea neajunsurilor de cari suferia statul, adică în *regularea raporturilor cu aliații*, care de sigur n'a făcut parte din planul de reformă a lui Tiberiu Grachu. Se știe cel puțin că aliații, dintre cari unii aveau și ei pămînt de al statului și și vedeau posesiile amenințate de către comisia de împărțire, se adresară către Emilian să le ia dînsul apărarea. El știe apoi, prin o hotărîre a poporului, să ia comisiei de împărțire dreptul de jurisdicție, adică hotărîrea definitivă dacă o bucată de pămînt este sau nu „ager publicus“, și prin acésta puse o piedică însemnată lucrărilor ei. Din acésta cauză învierșunarea împotriva lui era mare în sînul partidei lui Grachu. El avea de gînd acum să aducă în desbatere poziția cetățitorilor latine, și într'o sêră se retrăsese de vreme acasă ca să se gîndescă la

cuvântarea ce voia să ție a doua-zi înaintea poporului asupra acestei probleme. A doua-zi însă a fost găsit mort în pat. Nu e chiar sigur, dar totă lumea a crezut, și este chiar probabil, că a căzut jertfă urei democraților. Nu se făcu însă nici o cercetare; nici cel puțin o înmormântare publică nu se făcu euceritorului Cartaginei și Numanției, o dovadă că simțul patriotic se stingea, înghițit tot mai mult de valurile urelor de partidă.

Starea aliaților atrase pentru un moment atenția tuturor asupra lor. Să nascu ideea să se adormă iritația aliaților în contra împărțirii pământurilor, care lovia în interesele multora din comunele lor, așa că se dea tuturora cetățenia romană deplină; o idee dréptă și de totă însemnătatea, pe care o adoptă chiar consulul anului 125, M. Fulviu Flacu. Propunerea lui însă, ca fie-care latin să aibă dreptul să cêră cetățenia romană și să o pótă dobîndi prin un vot, fu respinsă. O urmare a acestei respingeri a fost că una din cele mai mari cetăți latine, cetatea *Fregele* de lângă Liris, se resculă, și fără îndoială această rēscólă s'ar fi putut întinde ușor asupra Italiei întregi. Dar Romanii sugrumară repede rēscóla semeței cetăți mai înainte ca esemplul ei să fi putut fi imitat și de altele. Drept pedepsă zidurile ei fură dērimate, și de aci încolo *Fregele* rămase un sat. Cu această lovitură însă, firesce, nu se deslegase nici de cum gréua problemă de căpetenie.

Astfel staū lucrurile, când *Caiu Grachu* se întorse din Sardinia, unde fusese Cestor, ca să își pue candidatura la tribunat pentru anul 123 și să continue opera fratelui său.

Caiu Grachu avea o natură cu mult mai distinsă de cât fra-
tele său Tiberiū. De când se arătase pentru întâiași dată în
adunări sciu să câștige simpatia poporului prin elocuența sa
înlocata, ajutată de o mimică vioie cu care fărmece pe cei ce
l ascultaū. Acéstă elocuență plină de foc rēsăria din un caracter
pasionat, înfocat, era însă povățuită de o inteligență clară,
cultivată, coprinđetóre și conscie pe deplin de scopul și ținta
ei din urmă. Planurile sale politice se împreună cu dorința
de rēzbunare, pe care își-o deșteptase în inimă asasinarea in-
famă a fratelui său; și aflându-se în condiții mai favorabile
de cât dînsul, avusese timp să se gîndescă serios la planul
său de atac împotriva partidei Senatului; putuse să se folosescă

Rēscóla
cetăței
Fregele.

Caiu Grachu
128.

de experiențele fratelui său și afară de aceia el găsia acum o partidă ore-cum organizată, care lipsise cu totul lui Tiberiū. Să alese tribun pentru anul 123. In feluritele măsurī și legī pe cari le-a propus apoi pe rīnd, recunoscem un plan bine cumpānit și idei de stat cari aū trăit încă multă vreme după scurta lui activitate și s'aū afirmat în decurs de trei generații în lupte purtate cu noroc schimbător.

Legile
și planurile
sale.

Maī nainte de tōte trebuia să caute să dobīndescă pentru el însuși o poziție sigură din care săși pōtă îndrepta atacul în potriva atot puterniciei Senatului. Dreptul de realegere al tribunilor să admisesse, de asemenea și ideea împărțirei ogōrelor era rezolvată în partea ei esențială. Caiu cercă pe altă cale să câștige de partea sa poporul, mulțimea din capitală de care avea trebuință maī nainte de tōte ca săși pōtă aduce la îndeplinire reformele constituționale. El propuse în acest scop o *lege pentru grāne* (lex frumentaria) — ca fie-cărui cetățen care va cere, să i se dea cu un preț fōrte eftin în tōtă luna o cantitate anumită de grāne din magaziele statului, cari pentru acest scop, trebuiaū negreșit să se lārgescă. Acastă lege nu servia de cāt scopurilor de partid și era fōrte vātēmătōre pentru stat, căci ea nu numai că încuraja proletariatul din capitală dar atrāgea în Roma pe toți cetățenii fără căpătāiū din Italia. Cu mult maī salutară, și în adevēr o idee care trebuia să aibă un mare viitor, a fost propunerea să se întemeieze o colonie de 6,000 cetățeni, *Junonia*, pe locul unde stătuse odiniōră Cartagina. Acēsta ar fi fost cea d'întāiū colonie romană afară din Italia și cel d'întāiū pas către romanisarea provinciilor imperiului; o urmare a acestei măsurī ar fi fost că s'ar fi oferit un ajutor însemnat și proletariatul din Italia. Statul ar fi întrebuintat și ar fi organizat astfel, el însuși, *imigrația*, acel mijloc la care și iaū refugiul astāzi cu atāt succes miliōne de ōmeni cari voesc săși îmbunătățescă sōrta. Aceeași nāzuință de a câștiga favōrea cetățenilor să observă și în cāte-va propunerī maī puțin însemnate ale lui Caiu, cum era aceea pentru ușurarea serviciului militar, reducerea timpului de serviciū, anevoința pēdepei cu mōrte.

Cu tōte acestea cetățenii, saū cel puțin mulțimea din capitală, era și rămase un aliat în care nu se putea cine-va încrede. Ea putea fi câștigată or cānd cu bani și de aceea era un instrument

în mâinile aristocrației; cu mult mai ușor putea Caiu să și ajungă scopul, să slăbescă partida Senatului semănând discordie chiar în sinul claselor stăpînitoare, sau mai bine zis mărind discordia care esista deja între dînsele, până când trebuia să ajungă la o ruptură nereparabilă. Seiu că pe lângă aristocrația senatorială, pe lângă nobilimea de naștere și de funcție se formase și o aristocrație a banului, care cu timpul se prefăcu tot mai mult într-o clasă deosebită; ea era cunoscută sub numele, întrebunțat din vechime, de *equites* sau *cavalerime*. La început se înțelegea sub „cavaleri“ aceia cari avînd o avere de 400,000 sesterții erau obligații să servescă călare în ôste, așa în cât erau și senatori și fii de senatori cari făceau parte din această clasă. Cu timpul însă clasa senatorială, cu adevărat stăpînitoare, se deosebi tot mai mult de ceea a neguțătorilor, până când se închise cu desevîrșire într'un cerc strîns; mai cu sémă de când legea lui Claudiu (218) opri pe senatori să se ocupe cu afaceri de negoț, fie pe mare, fie pe uscat, și de când, pe de altă parte, neguțătorii și bancherii, începură să se întrunescă în societăți mari pentru exploatarea provinciilor sau pentru alte scopuri de câștig; și ei ajunseră astfel la bogății enorme, la o influență tot mai mare și în același timp la o conștiință din ce în ce mai lămurită a influenței lor. Era însă între nobilimea de bani și nobilimea de naștere o gelosie și o dușmănie firescă, de care Caiu Grachu siu să profite pentru scopurile sale. El făcu să se resolve, într'un înțeles favorabil asociațiilor de capitaliști, chestia fixării și ridicării impozitelor în noua provincie Asia, dobîndită de imperiul roman prin moștenire de la Atal (133), luă apoi jurisdicția din mâinile Senatului și o dete clasei cavalerilor; amîndouă aceste legi, propuse de dînsul, au fost primite de popor fără împotrivire. Prin legea lui Calpurniu (149) se instituiseră comisii permanente de judecatori jurați, aleși dintre senatori; aceste comisii esercitau jurisdicția civilă și criminală. Inaintea unor judecatori din aceeași clasă cu dînsul avea să se înfățișeze așa dar cestorul care delapidase bani publici, pretorul care chinuise provincia ce i se încredințase cu lăcomia și crușimele sale. In toate aceste casuri un interes comun de clasă, care se punea adese-orî mai presus de interesele țerei, unia între dînșii pe judecător și pe acusat. Un șir întreg de întîmplări, mai mult sau mai puțin scandalose, dove-

diseră în de ajuns cât de adese-ori dreptatea trebuia să se plece naintea acestui interes de clasă. Puterea clasei stăpânitoare se întemeia în mare parte pe acest drept de jurisdicție, și de aceea a fost o lovitură zdrobitoare pentru nobileme votarea legii lui Caiu, prin care se luă acest drept din mâna judecătorilor de rang senatorial și se dete cavalerilor. Prin acésta Caiu câștigă în același timp și interesul unei clase întregi pentru reformele sale. O nouă *lege de provocăție* interzise numirea de comisii estraordinare pentru casuri de înaltă trădare, după cum se numise una chiar după mórtea lui Tiberiü. Prin o altă lege se interzise prelungirea funcționărei guvernatorilor de provincii și se luă dispoziția ca provinciile consulare să se desingneze mai nainte de a se face alegerea de consul. Insfîrșit prin o a treia se desființă privilegiul centurii lor din clasa întâiu de a începe tot-d'a-una ele votarea și se dete acest drept unei centurii care trebuia să se tragă tot-d'a-una la sorți.

Caiu făcuse să se voteze toate aceste legi aprópe fără nici o greutate; ajunsese să poruncéscă în adunările poporului aprópe ca un rege. Și mai cu semă acésta era ceea ce îngrijia pe nobili. Vedeau pe acest om, înconjurat tot-d'a-una de lucrători, de solii, urmat de o suită compusă de tot felul de ómeni, cum întrunia tot mai mult toate afacerile în persóna sa și se făcea pe el însuși punctul de rezám al statului întreg. Vedeau cum acéstă natură regéscă, care par' că era născută să domnéscă, desfășura o activitate estraordinară, neînduplecată din nici o parte. El ocupa mulțimea și interesul public cu îmbunătățirea drumurilor, el presida la împărțirea grânelor, el da sfaturi ca colonii să se mai întemeeze, el trăgea la sorți pe jurați. În câți-va ani (123, 122), marele tribun, aședase statul pe alte temelii și introdusese o ordine de lucruri, care, spre spaîma și în ciuda nobilemei, semăna tot mai mult cu forma de guvernământ monarhică.

Maî era de resolvat o chestie de mare însemnătate: raporturile *aliaților*. Acel M. Fulviü Flacu, care propusese când era consul, în anul 125, să se dea Latinilor cetățenia romană deplină, și nu izbutise cu acéstă propunere, să alese tribun pentru anul 122 dimpreună cu Grachu. Amîndoi se unese acum și propun din nou să se dea latinilor cetățenia deplină ér celor l'alți să li se dea drepturile de cari se bucuraseră până atunci Latiniü.

Aliații.
(Socii).

Propunerea era dreaptă și înțeleptă. Prin ea se punea stăpânirea romană pe temelii mai largi, se primia în sinul cetățenilor o mulțime de puteri mai vigurose și mai sănătoase, și se prefăcea o masă de elemente nemulțumite și întăritate în tot atâtea sprijine puternice și sigure ale ordinii existente. Dar împotrivirea nobilimei, care nu putea să vadă cu ochi buni nici o lege propusă de Grachu, se împreună de astă dată cu egoismul semet al populației capitalei, care nu voia să împartă privilegiile sale cu mulțimea aliaților, mai cu seamă acum când aceste privilegii se înmulțiseră cu unul din cele mai însemnate: împărțirea de grâne. Cel d'întâiu pas greșit era făcut, popularitatea tribunului era zdruncinată. Senatul începu să pregătască acum un atac serios împotriva lui Caiu. El lăsă mai multe luni câmp liber dușmanilor săi, fiind ocupat în acest timp cu regulara noii colonii Junonia-Cartagina.

Partida Senatului, ca să 'l facă să pérză favoarea poporului pe care se întemeia totă puterea lui, luă hotărîrea să pue pe un om din mijlocul lor să întrcă pe Caiu cu proiecte de legi populare, — să se folosescă împotriva lui de o anti-demagogie, după cum se exprimă un scriitor vechiu. Tribunul *M. Liviu Drusu*, pe care 'l alese nobilimea pentru această stratagemă, făcu propunerea să se erte noilor posesori de pămînt ori ce arendă și să se declare pămînturile împărțite de proprietate liberă și *înstrăinabilă* de către cei ce le primiseră în posesie. În locul coloniilor propuse de Grachu, tot Drusu făcu propunerea să se întemeieze *pe pămîntul Italiei* alte două-spre-zece colonii, și fiecare din ele să coprină 3,000 de cetățeni. Mulțimea neprevădătoare nu se gîndi că propunerea din urmă nici nu se putea măcar realiza, căci nu se mai găsia în totă Italia pămînt pentru colonizare; nu se gîndi că propunerea cea d'întâiu nu cuprindea de cât un beneficiu aparent și trecător, că micile proprietăți îndată ce puteau fi vîndute, aveau să fie înghițite, tot atît de repede ca și mai nainte, de capitalurile mari; nici nu și dete socotela din ce parte veniau aceste propuneri, și că o dată lipsită de conducătorul ei, avea să cază jertfă nobilimei, după cum i se mai întimplase de atâte-aori. Poporul orbit votă amîndouă legile, ér în anul 121 nu mai alese tribun pe Caiu Grachu. Tot în acest an comițiile consulare puseră în

Anti-demagogia lui Drusu.

fruntea administrației statului, pe cel mai crâncen dușman al partidei poporului, pe L. Opimiū.

Grachu și
Flacu omo-
riți.

Caiu își presimția sôrta: trebuia saŭ să ajungă monarch, saŭ să piară. Puterea lui nu era încă atât de neclintită încât să se pôtă lipsi de protecția de care se bucura ca tribun. Dușmanii săi și îndreptară mai întâiŭ atacul împotriva noiei colonii Junonia, întemeetă pe pămîntul Catarginei din stăruința lui, și propuseră să se caseze legea privitoare la întemeierea ei; motivele erau că nisce hiene scormoniseră pietrele aședate drept hotar. Acesta era un semn lămurit, după potrivnicii lui Grachu că Zeii nu aprobaŭ întemeierea unei cetăți nooi pe locul care fusese blestemat odinioră cu atâta solemnitate. Ziua în care avea să se hotărască sôrta acestei colonii a fost fatală pentru partida poporului și pentru conducătorii ei. Partida începuse să se strîngă. Consulul aducea jertfa obicînită în sala templului din Capitol, când licitorul săŭ îndreptându-se cu semeție către partisanii lui Grachu îi provocă să păstreze ordinea numindu-i „cetățeni rēi“. Invierșunați, partisanii lui Grachu, săriră asupra licitorului și 'l străpunseră. Jertfa era profanată și nu se mai putea continua. În învâlmășela care se iscă din acēstă causă Grachu înterupse pe un tribun care vorbea către popor. Era o lege veche care interzicea acēsta sub pedepsă grea. Dușmanii lui Grachu se folosiră de acēstă lege ca să l acuze, și consulul începu să pregătēscă măsurile ce să credea în drept să iea. A doua-ți, partida Senatului să adună înarmată și însoțită de o mulțime de alți partisanii ai ei și de sclavii, asemenea armați. Consiliul să adună în curie. Se rostiră vorbirile cele mai învierșunate. Senatorii provocară pe consul să mântuiască republica, să pue capēt uneltirilor tiranilor. Într'aceia Caiu Grachu să retrăsese cu M. Fulviū și cu partisanii săi pe vechiul munte al plebei, pe Aventin, și să baricadase în sanctuarul Dianeii. Socia sa Licinia, presimțind nenorocirea ce avea să se întēple, încercase în zadar să l reție acasă; Caiu să desfăcuse cu forța din brațele ei și alergase acolo unde credea că trebuie să își aștepte dușmanii. De pe Aventin trimese pe tînărul fiū al lui Flacu la curie ca să intre în tratări cu Senatul; acesta însă nu se mai temea de o partidă care să vedea deja silită să negocieze. Tînărul Flacu se întôrse cu rēspunsul că Grachu și cu Flacu tatăl să vie să își dea sin-

guri socotelă înaintea Senatului. Ei trimiseră atunci din nou pe tânărul Flacu la Senat; de astă-dată însă el fu aruncat în închisore și ucis în modul cel mai barbar. Apoi se dete semnalul atacului și arcașii din Creta, adunați de guvern, începură să înainteze spre Aventin. Mulți din cei cari se strânseseră aci începură să se retragă, aflând că guvernul a hotărît să nu pedepsescă pe cei ce vor părăsi Aventinul mai nainte de a se începe lupta. Conducătorii vădură că nu mai pot să ție piept soldaților cu puținii credincioși ce rămăseseră pe loc. Nu se mai puteau gândi de cât cum să scape; Caiu Grachu, de și nu mai nădăjduia să pótă scăpa, cercă să trecă pe țărmul drept al Tibrului. Câți-va partisanii credincioși, devotați până la mórte marelui bărbat și amicului credincios, apărară vechiul pod de peste Tibru până ce cădură morți cu toții. Flacu fugise într'o suburbie, și se ascunsese în casa un lucrător; aci însă fu descoperit și ucis. Curînd după aceea soldații găsiră în dumbrava Furinei, dincolo de Tibru, cadravul lui Caiu și al selavului său; după cum se părea, selavul își omorîse stăpânul, la porunca lui, și pe urmă își ridicase și el viața. Capul lui Grachu și al lui Flacu se cumpăniră cu aur; partisanii lor fură pedepsiți cu procese, amendi și chiar cu mórte; până acolo merseră cu cruđimea dușmanii lui Grachu în cât osîndiră până și pe soția lui să își piardă zestrea. Cu toți acești bani, pătați de sânge, aristocrația biruitoare clădi un templu nou Concordiei; în acest templu rămase apoi îngropată pentru multă vreme concordia dintre cetățenii Romei.

CAPITOLUL II.

Situația nenorocită a republicei după mórtea lui Caiu Grachu. Războiul cu Jugurta (111—106), cu Cimbrii și Teutonii (113—101); răscólele sclavilor din Sicilia și Italia (105—101).

Așa se înneacă în sânge mișcarea Grachilor și se stinse marele spirit creator al lui Caiu; lui nu i a fost dat nici să vadă ródele marelui lucrări ale căreia temelii le aședase dînsul. Nicăeri și din nici o parte nu se mai arăta un bărbat de stat care să fi fost în stare să l înlocuască și să reverse o nouă viață

Reacția. Regimul senatorial.

în vinele amorțite ale statului. Nici o-dată Roma n'a fost mai săracă în talente ca atunci. Aristocrația se vedu éráși stăpână pe situație; vr'o câte-va zeci de ani statul roman, rău guvernat, amenință să se descompue. Ideea atât de înțeleptă, de a se întemeia coloniă în provinciă, fusese părăsită cu totul. De-abia în anul 118 și cu multă greutate partida democratică izbuti să facă să se întemeeze colonia *Narbo* în Galia de sud. Din cele două-spre-zece coloniă italice ale lui Liviu Drusu nu s'a întemeiat nici-o-dată nici una. La anul 119 se desființă și comisia pentru împărțirea pământurilor, în urma unei legi a lui Spuriu Thoriu. La 111 se prefăcu cu desăvârșire pământul împărțit după legile Grachilor în proprietate înstrăinabilă, așa că marii capitaliști puteau éráși să cumpere ori când micile proprietăți. Statul renunțase în zadar la domeniile sale. Numai cea mai rea dintre legile Grachilor, legea pentru grâne, rămase neatinsă și plebea capitalei și păstră privilegiul de-a cumpăra pe un preț de nimic grâne din magaziiile publice. Aristocrației corupte îi trebuia un popor corupt. Pretorii și Censorii senatoriali și deteră mâna cu capitaliștii bogați, cu cavalerii cari avéu în mâna lor jurisdicția, ca să espoe împreună provinciile. Plîngerile aliaților răsuna în deșert sau erau înăbușite cu puterea. Rezbóele și răscolele cari urméză în cei trei zeci de ani după mórtea lui Caiu Grachu, și cari izbucnese aproape de o-dată, *războiul cu Jugurta, cu popóarele nomade germane și răscolele sclavilor*, ne arată cât de putred în năuntra și cât de neputincios înafară ajunsese regimul senatorial. Tóte aceste războie cu Jugurta, care în sine n'ar avea nici o însemnătate, sunt ca tóte acestea de cel mai mare interes, căci din ele se vede mai lămurit îngrozitóra demoralizare și slăbiciune a clasei stăpânitóra din Roma. Războiul cu Cimbrii și cu Teutonii aruncă o lumină îngrozitóra asupra stărei nenorocite în care se afla Roma, și ne arată cât era de aproape de peire în zilele acelea.

Războiul
sclavilor.
105—101.

Populația de sclavi din imperiú care se sporise fórte mult în urmă, din cauza marilor războie, începuse să se misce încă de pe la anul 134. Dezastrele sau nelucrarea în care se găsiaú armele romane, turburările interne, libertatea cu care pirații, (o rană care tocmai acum se deschide din nou), și esercitaú

meseria pe toate mările — toate acestea contribuira ca încercările de răscolă să devie tot mai îndrăznețe.

În Italia de sud izbucni o astfel de răscolă în anul 104. În fruntea răsculaților se pusese un cavaler roman fugit din Roma pentru datori. Dar cea mai gróznică răscolă izbucni în Sicilia unde războiul sclavilor ținu de la 105 până la 101, și în acești 5 ani pustii cu foc și cu sabie cea mai mare parte a insulei. În fruntea cetelor de sclavi se puseră aci un sirian anume Salviu căruia sclavii îi diceau „Regele Trifon“ și un silician, Athenion, un bărbat foarte capabil, care fusese mai înainte căpitan de hoți. Bandele acestor două prădară insula și se împotrivară multă vreme trupelor romane, până când în cele din urmă, după o mulțime de crușimi și din o parte și din alta, consulul Maniu Aquiliu izbuti să îi aducă la supunere parte cu sabia, parte flămîndindu-i în peșterile și ascunđătorile lor.

În *Numidia*, după cum am amintit, Regele Masinisa murise, ^{Numidia după mórtea lui Masinisa.} pe când óstea romană se afla încă înaintea Cartaginei. Fiul său *Micipsa*, care se urcase pe tron după mórtea lui, a ținut tot-d'auna la prietenia Romanilor. În războiul Romanilor cu Numanția am întilnit în castrele lui Scipione un corp de numiđi trimis de dînsul și comandat de nepotul său Jugurta. Aici se distinse tînerul principe, sub ochii marelui Scipione, și intrase în legături de prietenie cu tinerii nobili din óstea romană. De asemenea și acasă la curtea unchiului său se distinse Jugurtha mai mult de cât toți; el era cel d'întăiu la întrecere, cel d'întăiu călăreț și vînător de lei. Într'atâta sciuse se câștigi inimele numiđilor și a Regelui, în cât acesta 'l adoptă, și la mórtea sa (118) 'l lăsă și pe el d'impreună cu fii săi proprii, *Adherbal* și *Hiempsal*, moștenitori ai imperiului. Dar ambițiosul Jugurtha nu putea se suferi un egal alături cu dînsul. Mai întăiu puse se omóre pe Hiempsal și apoi 'și adună trupele și porni cu război împotriva lui Adherbal. Un război civil începu atunci se pustiéscă Numidia. Adherbal, avea tot dreptul se se témă de rezultatul luptei, căci Numiđii 'și puseseră totă nădejdea în Jugurta, în care li se părea că ved un al doilea Masinisa. De aceea, când Adherbal vedu că nu póte birui cu armele, se adresă la Roma. Jugurta trimise și dînsul soli la Roma, și avu grija se 'i încarce cu bani, ca se mai reîmprospeteze vechile prietenii și se câștigi și altele noue. Rugăciunile

umilite ale lui Adherbal au și rămas în adevăr neputincioase față cu aurul lui Jugurta. Mărtea lui Hiempsal, de care fără îndoială Jugurta era vinovat, rămase nerăzbunată. O comisie de zece senatori plecă în Africa ca să împace lucrurile între Adherbal și Jugurta. Ea împărți imperiul lui Micipsa în două părți, și partea cea mai bună o dete lui Jugurta. Acesta nu se mai temea acum de loc de un guvern cu asemenea organe, a căror venalitate o cunoscuse și tocmai acum o pusese din nou la probă. Plecă pentru a doua-ora în potrivea lui Adherbal, după ce încercase în zadar să-l aștipe ca să începă dinsul războiul.

După o împotrivire slabă Adherbal fu închis în cetatea Cirta. Pe când Jugurta îl asedia aici, sosi în Numidia o solie romană. Erau trei tineri aristocrați; căci pe atunci aristocrația romană începuse să își petreacă tinerețile în astfel de misiuni aducătoare de câștig. Jugurta izbuti ușor să îi trimită acasă cu un răspuns neînsemnat. Adherbal își reînoui rugăciunile cu o stăruință îndoită. Să trimise o a doua comisie de senatori, în frunte cu un bărbat pe care aristocrații de atunci îl priviau ca pe cea dintâi podobă a clasei lor, „princeps senatus“, consularul *M. Emiliu Scauru*. Jugurta stătu un moment la îndoială. Pe de o parte tema îl îndemna să se supună, pe de altă parte însă nu îi venia să se oprească la jumătatea drumului. Dar și Emiliu Scauru era venal. Deosebirea între el și ceilalți senatori nu era alta de cât că el era mai îndemânat. După ce se pierdu o mulțime de vreme cu negocieri, se întorse și această comisie acasă fără să isprăvescă nimic. Nu mult după acesta sosi la Roma o veste care umplu de rușine și de indignare pe toți cetățenii romani independenți: Cirta căduse, protejatul poporului roman, Adherbal, fusese ucis în modul cel mai crud de învingătorul care se părea că voise să își bată astfel joc de protecția lui, de republica romană; și ca insulta să fie deplină, o mulțime de cetățeni romani cari se aflau în Cirta pentru afacerile lor comerciale își găsiră mărtea în măcelul îngrozitor cu care barbarul stîrpise totă populația bărbătească a cetății cucerite.

Acum nu mai era cu putință să se mai trăgănească sau să se mai ascundă lucrurile. Să declare războiul lui Jugurta, și consulul anului 111, L. Calpurniu Bestia, primi ca provincie Numidia. Solii lui Jugurta trebuiră să părăsesc Italia în zece

zile. Óstea consulară pătrunse în Numidia, cuceri câte-va cetăți și Jugurta se supuse. Dar sub această supunere atât de grăbită se ascundea înșelăciunea cea mai insultătoare pentru statul roman; ea nu era de cât un simulacru, o învoială între Jugurta, consulul roman și sfătuitoarea acestuia Emiliu Scauru. Drept pedepsă Jugurta dete Romanilor trei-zeci de elefanți, câte-va turme de vite, cai și o mică sumă de bani, și pe acest preț de nimic, ucigașul aliatului Adherbal, ucigașul aliaților italiciei și al cetățenilor romani din Cirta, și păstră libertatea, comorile și rămase singur stăpân peste regatul Numidiei. Nu mai încăpea nici o învoială: o cetate de oameni, pe cât de influenți pe atât de necinstiți, era cumpărată de principile numid. Indignarea publică găsi în sfârșit un interpret în tribunul *C. Memiu*. Intr'o cuvîntare foarte aspră, Memiu, după ce dete pe față toate faptele rușinoase și după ce zugrăvi cu culori vii totă ticăloșia guvernului nobililor, făcu propunerea să se cheme Jugurta la Roma, ca să fie ascultat acolo și să se dovedească chiar din mărturisirile lui vinovăția nobililor. Propunerea să primi. Pretorul *L. Casiu* se duse în Numidia ca să comunice Regelui această voință a poporului roman. Și în adevăr, africanul, încredut în banii săi și în venalitatea fruntașilor romani, nu stătu de loc la învoială, ci se supuse voinței poporului și veni în persoană la Roma. Să hotărî o zi în care trebui să și dea socotelă de faptele sale. *C. Memiu*, înaintea poporului adunat, întrebă atunci pe principele care și bătuse joc opt ani întregi de poporul roman, cari erau complicii săi din Roma. Dar răspunsul, așteptat cu nerăbdare de totă lumea, fu oprit chiar de un tribun al poporului. Colegul lui Memiu, *C. Befiu*, cumpărat de Jugurta, se folosi de dreptul ce i l da constituția ca să împedice rēfuiala între poporul înverșunat și nobilimea compromisă. Nici cu această batjocură pe față nu se mulțumi africanul; ea se pue vîrf insultelor, pe când se afla încă în Roma, puse pe un servitor al său, *Bomilear*, să ucidă pe un nepot al lui *Masinisa*, pe vărul său *Masiva*, care se afla tot atunci în cetate și de care se temea să nu ridice pretenții asupra tronului Numidiei. Căci așa credea el, că toate sunt permise și cu puțință în o cetate, în care totul, chiar și cetatea însăși, era de vîndare, dacă ar fi putut găsi un cumpărător.

Perderile
Romanilor.

Atunci senatul îi porunci să părăsescă Italia. O oște consulară porni în anul 109 sub conducerea lui *Sp. Postumiū Albin* în Numidia. Dar Jugurta găsi și acum mijlocul să trăgăneze războiul până când consulul trebui să plece la Roma ca să fie de față la adunarea comițiilor. Postumiū lăsă comanda peste armată fratelui său Aul. Cu acesta Jugurta începu érašī să negocieze, 'l înșelă afară din cetatea Suthul, într'un ținut isolat, și după ce nimici cu totul prin agenții săi și tot cu ajutorul banilor disciplina militară în oștea romană, atacă într'o nópte fără veste castrale dușmane. Urmă apoi o scenă cum nu se mai văduse nici o dată până atunci în o tabără romană. O parte din oște trecu de-adreptul la dușman; alții căutară să s'ascundă sau să fugă, cei rămași puseră mâna pe arme, dar îndată ce numiții năvăliră în adevăr în tabără, le aruncară érašī și căutară o scăpare zadarnică în fuga rușinosă. A douazi comandanții făcură o învoială: oștea lui Aul care póte promise de mai înainte prețul acestei rușini, o oște romană, trebui să trecă pe sub furcile ridicate de numiți și să părăsescă țara în timp de zece zile. O urmare bună a avut cu toate acestea rușinea suferită de Romani. Ea trebuia neapărat să fie cea din urmă. Senatul nu recunoseu învoiala făcută între Aul și Jugurta. În urma propunerii unui tribun se numi o comisie care să cerceteze cauza acestor întâmplări ne mai audite. În locul lui Postumiū se trimise apoi un bărbat, de și din sînul clasei stăpînitoare, dar cinstit și capabil, consulul anului 109, *Q. Céciliū Metel*. Acesta luă asupra sa sarcina de a face érašī o oște din cetele desfrînate de soldați cari pustiau provincia lor proprie ca nisce dușmani, și de a păstra poporul roman provincia Africa.

Metel.

Războiul luă o altă față îndată ce se ivi în Africa Metel. Jugurta și perdu îndrăznéla când vădu că pe acesta nu îi mai póte cumpăra și declară că se supune necondiționat dacă îi se va lăsa viața. Curînd însé vădu cu spaimă, că tocmăi această era ceea ce îi trebuia mai cu sémă lui Metel, și că nu mai putea fi sigur nici chiar în cortul său de asasinii cari nădăjduiaș se fie răsplătiți de comandantul roman. Primind de la Metel un răspuns cu două înțelesuri, se pregăti érašī de război. Pe șesul de lângă rîul Muthul el izbuti să aducă pe Metel cu oștea în primejdie mare, din care n'o scăpă de cât vi-

teja legiunilor și legaților săi P. Rutiliū Rufu și *Caiu Mariū*. Desnădăjduirea lui Jugurta și natura acelor ținuturi făcură acum ca războiul să dobîndescă un caracter îndărătnic, uniform, în vecinicele sale schimbări, și foarte obositor. Era un războiū întocmai după cum au avut să pörte unul în veclul nostru și Francezii, în aceleași ținuturi, împotriva emirului arab Abdelkader. Pe când Metel asedia cetățile bogate din câmpie și le cuceria una după alta, Jugurta și aduna puteri noi printre semențiile din pustie și din munți, și căuta să dea luptei caracterul unei răscole naționale a Libiei împotriva invasiei străine. Amenința ôstea romană din depărtare mai mare sau mai mică. Căuta să surprindă când într'o parte când într'alta despărțăminte de trupe cari se depărtau de castre, și dispăria cu cetele sale de călăreți îndată ce vedea că 'l amenință vr'o primejdie. Așa atacă fără veste ôstea romană pe când se afla înaintea cetății Zama. În urma mai multor ciocniri sângerose, în cari Jugurta dete doveți neîndoiôse despre însemnatele sale talente militare, Metel fu silit să ridice asediul cetății. Cu tôte acestea, lui Jugurta i-se păru că războiul e pierdut, — și declară încă o dată că se supune necondiționat. Predete pe toți desertorii, trimise sume de bani, arme, cai, elefanți în tabăra lui Metel; tocmai atunci însă îi păru érași rău că s'a supus și neavînd destul curaj să suporte căderea de pe tron în robie, neîncredător, descurajat și îndărătnic în același timp, și căută încă o dată scăparea în arme.

Metel continuă războiul ca proconsul și în anul următor 108, și 'l purtă cu același noroc ca și mai înainte. În cele din urmă Jugurta fu zdrobit cu desevîrșire. Romanii coprinseră cetatea Thala, în care se aflau cele mai prețioase comori ale Regelui, după ce Jugurta încercase în zadar s'o despresore. Ne mai avînd acum nici o nădejde în forțele imperiului său propriu, cerea să atragă în războiū semințiile sêlbaticе getule și pe socrul său, regele *Mauretaniei*, *Bochu*, care stăpânia peste tötă partea apusană a Africei de nord. Pe când Metel câștiga astfel o biruință după alta, îi veni de o-dată o veste de la Roma, care 'i nimici, într'un chip foarte vătămător pentru dînsul, speranța de a putea sfîrși el însuși acest războiū. Legatul său *C. Mariū*, fusese ales consul de popor cu o mare majoritate și i se dăduse tot de o-dată și comanda ôstei din Africa.

Mariū era un bărbat de origine obscură, fiul unui lucrător din Arpin, (țara Volscilor). Crescut în mijlocul lipselor de tot felul, el intră în oște și ajunsese curînd la demnități înalte. Pentru întâia oară și arătase talentele sale militare în războiul numantin, unde atrase asupra lui atenția lui Scipione. Ajunse ofițer, apoi în anul 119 se alege tribun și în 115 pretor. Nobilii, și cu dînșii Metel, vedeau cu ochi rîi cum se înălța acest parvenit; credeau însă că aci trebuia să se oprască. Când Mariū ceru voie de la comandantul său Metel să-l lase să mîergă la Roma ca să și pue candidatura pentru consulat, acesta îi rîspunse în batjocură că mai are destulă vreme și că se va putea presinta la consulat de o-dată cu fiul consulului, care lua și el parte la expediție, de și forțe tîner. Dar Mariū avea încredere în stéua sa. Oracole însemnate îi prorociseră că va fi de șapte ori consul. Și în adevăr, el sciu de astă-dată să câștige de partea lui poporul comițiilor prin meritele sale, prin înfățișarea sa marțială și prin elocința sa aspră, inspirată de vechiul spirit roman ér nu de arta oratorică grecéscă pe care o disprețuia pentru că nu o cunosea. Și astfel Mariū învinse pe rivalul său din partida aristocratică pe care o ura din tot sufletul. Era cel d'întăiu triumf al partidei poporului de la tribunatul lui Caiu încóce. Bucuria poporului era mare că alegearea căduse de astă dată asupra unui bărbat a cărui valóre și ale cărui speranțe se întemeiau numai pe destoinicia sa proprie, pe esperiințele sale practice și pe rănile sale glorióse, ér nu asupra unui bărbat cu mulți strămoși și cu puțină esperiență, asupra unui nobil înfumurat, care ajuns comandant, trebuia să citéscă manuale grecesci ca să învețe dintrînsele tactica.

Mariū luă comanda din mînile legatului Rutiliū Rufu, căci Metel nu voise să mai dea ochi cu desprețuitul său înlocuitor.

Maí nainte de tóte Mariū și întregi oštea, dar după un sistem cu totul altul de cât cel întrebunțat până atunci. Serviciul în armată fusese până atunci un serviciū de onóre, și de aceea toți cari făciau parte dintr'insa trebuiau să aibă o avere anumită. Acest cens se scăduse mult în timpul din urmă, dar principiul se păstrase. Acum (107) Mariū deschise calea și celor lipsiți cu totul de mijlóce, proletarilor, ca să póta intra și dînșii în oște ca voluntari. Astfel se face cel d'întăiu pas către

prefacerea *óstei de cetățeni* în o *óste permanentă de soldați* care afirmă mai mult de la comandanți de cât de la stat.

Astfel pregătit, Mariuș, pornesce să răzbune onórea romană împotriva fostului său tovarăș de arme din Numantia. Nu putu însé se sfirșeseá războiul, care și acum era încá tot greu, atât de curînd dupé cum făgăduise în cuvîntarea sa către poporul din Roma. El euceri mai întaiú cetatea Capsa și apoi, printr'o cutezare aprópe ne mai auđitá a unui soldat din Liguria care învêțase sé se urce pe stânci în munții patriei sale, puse mâna și pe fortăreța de lîngá rîul Mulucha, unde 'și depusese Jugurtha o parte din comorile sale. Dar mai nainte de a se așeđa în cartiere de érná, trebui sé dea piept cu armata împreunată a Mauretanelor și Numiđilor în doué lupte sângeróse. Din amîndoué Mariuș eși învingétor, dar trebui sé se convingá încá o-datá că nu sé va putea pune capăt acestuî războiú cât timp Jugurtha nu sé va afla viú sau mort în mânilor Romanilor. Noul aliat al lui Jugurtha, Regele Mauretaniei, Bochu, ar fi fost póte dispus sé împlinéseá acéstá dorință a lui Mariuș. De mai multe ori el făcuse cunoscut Romanilor că ar dori sé se vađá scápat de acest războiú în care 'l încurcase ginerele séu. Dupé ce perdu și a doua luptá, trimise din noú soli în caarele romane ca sé facá propunerí de pace. Cu acéstá oca-sie se distinse cu deosebire cestorul lui Mariuș, *L. Corneliú Sula*, care luase o parte însemnatá și la luptele de pâná atunci. Acest bárbat, pe care 'l vom vedea în curînd jucádu'și rolul séu nenorocit alătura cu Mariuș, sé deosibia de acesta întru tóte.

Náscut din vechia familie nobilá a Corneliilor, el 'și însușise cu mare ușurință cultura cea mai înaltá, fiind înzestrat de la naturá cu o inteligență rará. Era tot d'o-datá un bárbat cu un spirit superior, a cărui naturá elasticá trecea adesea din vîrtejul esceselor sensuale la activitatea cea mai cutezátóre și mai statornicá. Scia sé cumpánéseá cu înțelepciune tóte greu-táțile, dar scia sé le și înfrunte cu o încredere nemárginitá în norocul séu, de care era mai mândru chiar de cât de faptele sale. Solii lui Bochu primirá la Roma, ca și în cartierul lui Mariuș, rěspunsul că poporul roman va erta pe Regele că a început războiú împotriva Romei, dacá va sci sé merite ertarea. Ce fel era acest merit ce i se cerea? despre acéstá barbarul nu se putea îndoi nici un moment.

Jugurta și Bochu, regele Mauretaniei.

Bochu pre-
dă pe Ju-
gurta.

Bochu rugă pe Mariu să îl trimită pe cestorul său Sula ca să se învoască cu dînsul. Sula primi, fără să stea la îndoială, această primejdioasă însărcinare. Călăuzit de Volux, fiul lui Bochu, trecu prin mijlocul castrelor lui Jugurta și ajunse la Regele. Până în ultimul moment barbarul sta încă la îndoială să predea pe Sula lui Jugurta sau pe Jugurta Romanilor. În cele din urmă însă Sula izbuti să îl câștige cu totul de partea sa, prin măestria lui de a se purta cu omenii, prin amestecul fericit al demnității impunătoare și al amabilității sale, precum și prin îndrăznelă și viclenie. Chemat la întrevorbire, Regele Numidiei se duse nearmat, fără să bănuiască nimic, când, de odată soldații ascunși se reped asupra lui, îi măcelăresc suita, er pe el îl prind, îl pun în lanțuri și îl predau lui Sula (106).

Pace, 106.
Corneliu
Sula.

Cu acesta războiul se sfîrșise. În anul 104 Regele cu copii săi fu purtat în urma carului de triumf al lui Mariu și a doua zi îl sugrumară la vechile fântâni de la pîlele Capitolului, unde era închisorea statului. „Ce sală de baie răcoroasă aveți aci “ zise el când trecu peste prag.—Regatul său fu împărțit în trei părți: o parte se dete lui Bochu, Regele Mauretaniei, a doua se încorporează la provincia romană și a treia rămase și mai departe regat de sine stătător sub principii din familia lui Masinisa.

Rușinea acestui război îndelungat rămase totă pe sîma nobilimei. Cele două partide și disputa înse cinstea biruinței. Aristocrația atribuia tot meritul eroilor săi Metel și Sula, cari făcuseră tot ce era mai greu și mai însemnat în acest război. Invierșunarea crescuse în inima ambițioasă a lui Mariu, când Senatul dete lui Metel connumele *Numidicus* și când Regele Bochu lăsă să se așeze în Capitol o iconă reprezentând predarea lui Jugurta în mâinile cestorului L. Corneliu Sula.

Cimbrii la
hotarele Ita-
liei.

Cu toate acestea numele lui Mariu era slăvit de popor, și nici un bărbat nu era în acest moment mai indispensabil ca dînsul. Era încă în Africa, când poporul îl alese pentru a doua oară consul în anul 104, — în contra legei, — ca și Scipione odinioară, căci nevoia nu cunoșce lege. El singur, fiul țeranului din Arpin, li se părea că e bărbatul chemat să mîntuie Italia de puhoiul popoarelor cari se adunaseră în nordul Italiei, bîntuiseră aproape neturburați nouă ani întregi hotarele Italiei, și amenințau acum să năpădească asupra Romei, pustiind totul în

calea lor. *Cimbrii*, un popor german, a căror patrie originară se pare că a fost Intlanda, și părăsiseră locuințele de la nord, din cauze pe cari nu le cunoșcem. Plecară spre sud ca să se caute locuințe noi, și în anul 113 se ivesc aceste cete fără patrie, însoțite și de alte seminții nomade, la hotarele Italiei. Nu era o oște, era un popor nomad întreg. Femeile și copii veniau în urma bărbaților în care trase de câni mari. Obiceiurile lor erau barbare; preotesele lor prevestiau viitorul din sângele care țîșnia din vinele prizonierilor jertfiți. Cetele lor erau conduse de căpeteniile său de regi, pe cari acești uriași bălani îi urmau la biruință și la mörte. Statura și puterea lor era cu mult mai mare de cât a Celților; armele și modul de a se lupta însă erau aceleași la dînșii ca și la Celți.

Romanii apărăseră până atunci cu succes țerile civilizate de la miază-zi în potriua barbarilor, cari, amenințau provinciile nordice ale statului roman din ținuturile întinse, ocupate de semințiile lor nenumărate dincolo de zidul care îl formeză de la marea atlantică până la marea neagră munții Pirinei, Alpii și Balcanii. M. Fulviu Flacu, acela care în anul 121 cădu jertfă răzbunării nobililor împreună cu C. Grachu, începuse un război împotriva Galilor de dincolo de Alpi; în anul 121 se întâmplă acolo unde Isere se revarsă în Ron o luptă mare între Romanii și Alobrogi, ajutați și de aliații lor Arverni, cari erau pe vremea aceea cea mai puternică seminție din țara Celților. Curînd după acesta se întâmplă o a doua ciocnire numai între Romanii și Arverni la Vindaliu lîngă cursul de sus al rîului Ron. Din amîndouă eșiră învingători Romanii, și urmarea acestor două biruințe a fost întemeierea unei noi provincii romane, *Galia de dincolo de Alpi*, care coprindea țara Celților de la Alpi până la Ron. Guvernatorul noii provincii și alese reședința în colonia romană *Narbona*, întemeiată tot pe atunci. Intrarea în Italia de către nord-est era astfel apărată. În nord-est încă se întâmplase lupta în același scop de când se întemeiease acolo la 183 colonia *Aquileia*. În anii 178 și 177 Romanii avuseseră să porțe un nou război cu Ilirii. De la anul 168 încôce, de când Romanii biruiră pe Regele Perseu și cu dînsul pe Regele Genthios din Iliria, și mai cu sêmă de la 148, de când Macedonia deveni provincie romană, Romanii avură să apere aci un ținut întins espus la năvălirile Dalmați-

Raporturile
de până
acum cu po-
porele bar-
bare.

lor, Tauriscilor, Scordiscilor, Iapizilor, Tracilor, și altor popoare semibarbare. Tote aceste seminții erau față de Romani pe aceeași treptă de cultură pe care se află, de exemplu astăzi, Muntenegrenii sau Cabylii față de Francezi, Englezi sau Germani. De atunci Romanii s-au luptat tot-d'a-una cu succes în privirea acestor seminții, dar n-au putut repurta nici o izbândă mai însemnată și mai durabilă.

Perderi.
Noreia. A-
rausio.

Cetele de Cimbrii se ivesc așa dar, în anul 113, la trecătorile Alpilor de la răsărit, și aci la *Noreia* (Carinthia), perdu cea d'întâiu luptă în contra lor consulul acestui an *Cn. Papiriu Carbone*. Nu se folosiră însă de această biruință, ci plecară mai departe prin ținutul Helveților (Elveția, Sviația, Franția), trecură peste Rin și peste munții Jura și ajunseră în Galia, așa dar în apropierea provinciei romane. În anul 109 sfârșimă din nou, în Galia sudică, o oște romană sub consulul *M. Iunius Silanus*, care refuzase să le dea pământuri de locuință. Semințiile helvetice Toigenii și Tigurini, împinse de Cimbrii, trecuseră și ele peste Jura. Consulul *L. Casius Longinus* cădu în o cursă întinsă de aceste seminții, și Romanii cari nu căduseră în luptă trebuiră să treacă pe sub furci (107). Hotarele romane însă nu fuseseră încă atinse de valurile barbarilor. Trei oștiri puternice erau însărcinate cu paza hotarelor. Cât de slab erau conduse aceste oștiri ne dovedesce o întâmplare vrednică de a se pune alătura cu întâmplările din războiul cu Jugurta. Cetatea Tolosa din provincia romană se răsculase în urma turburărilor iscate din cauza năvălirii Cimbrilor. Comandantul roman din acea parte, *Q. Servilius Cepione*, coprinse cetatea și trimise la Roma comorile bogate prădate de prin templele Zeilor cetăței și din care o parte se dăce că provenia din o expediție mare a Galilor în Grecia. Comorile erau destinate pentru tesaurul din Roma. Pe drum o bandă de hoți atacă convoiul și răpi toate obiectele de aur. Totă lumea spunea și credea însă că atacul a fost pregătit de consul și că comorile au fost prădate pe seama lui. Același bărbat vrednic, prin nesupunerea sa la ordinele comandantului suprem, consulului *Cn. Malius Maximus*, a fost și cauza îngrozitoare pierderi suferite de Romani la *Arausio*, cea mai gróznică din toate pierderile suferite până atunci în luptele cu Cimbrii. 80,000 de ómenii, se zice, că au cădu în acea luptă și că n-au putut scăpa de cât numai zece (105).

Scirea despre această pierdere produse la Roma o spaimă tot atât de mare ca și cea după lupta de la Alia, și mai mare de cât cea după lupta de la Cane. Trecătorile Alpilor rămăseseră deschise. O grăză și mai mare îi coprinse pe cei din Roma când aflară în ce chip pustiau barbarii tot ce întâlneau în cale. Aurul și argintul pe care puneau mâna îl aruncau în Ron, toate hainele le făceau bucăți, caii îi îneca, pe prizonieri îi spânzurau de arbori sau îi jertfiau Zeilor lor. Nu le mai rămăsese Romanilor de cât o singură oște, cea din Africa. Cea din urmă nădejde ce mai rămăsese poporului umilit, lăsat în voia sorții și trădat de toți comandanții săi necapabili, era această oște și vitézul ei conducător.

În contra legei care opria realegerea consulilor, se alegea acum Marius consul, cincă ani unul după altul. După lupta de la Arausio, Cimbrii nu trecură Alpii, după cum s'ar fi putut aștepta ori-cine, ci, ca și valurile capricioase ale mării, cărora ori-ce vânt mai puternic le dă o altă direcție, se întorseră spre Pirinei și începură să bântue Spania. Marius câștigă astfel timp să adune și să disciplineze din nou sfărâmurile oștii descourajate și să le inspire încredere în comandantul lor și în vitejia lor proprie. Cimbrii înaintaseră până la râul Ebru, pustiind totul în calea lor; aci însă îndrăznela lor se sfărîmă de împotrivirea hotărîtă și bărbătească a Celtiberilor. Respinși de aci, se întorseră la 103 'napoi peste Pirinei, și cuceriră totă țara de-a lungul oceanului până la Sena. Aci se împreună cu un alt popor nomad, de aceeași origine ca și dînșii. Erau *Teutonii* sub regele lor Teutobod, și cu dînșii semințiile helvetiche Toigenii și Tigurinii. De-abia acum, după ce și la nord întâmpinară o împotrivire puternică din partea Belgilor, se întorseră aceste seminții spre Italia.

Pe drum însă cetele se despărțiră. Cimbrii și Tigurinii trecură peste Rin ca să năvălească apoi în Italia de către răsărit; Teutonii, Toigenii și seminția celtică a Ambronilor, trecură peste Ron, și, pe țărmul stâng al acestui râu, acolo unde se varsă într'însul râul Isère, deteră peste tabăra lui Marius. Prevedătorul comandant nu se sperie nici de cum de strigătele și jocurile sălbătice ale barbarilor cari înaintau adesea până sub întăriturile caștelor. El voia să deprindă mai întâiu pe soldați cu aspectul îngrozitor al acelor războinici sălbatici. Momentul potri-

Espeđitiile
Cimbriilor.

Teutonii.
Teutonii în-
vinsii în Galia
102.

vit, în care s'î potă sfârîma, nu venise încă. Să șoptia prin tabără, în bună credință sa în batjocură, că *vrăjitoarea siriană* nu 'și spusese încă cuvântul. Acastă vrăjitoare siriană sa israelită, care se numia Marta, însoția pe Mariu în tabără și cu proorociile sale, avea o mare influință asupra hotărîrilor acestui bărbat superstițios. Teutonii 'și strînseră rîndurile și plecară îndrăzneți pe dinaintea castrelor romane. Când ajunseră în apropierea întăriturilor, pe cari stau mai mulți soldați romani, îi întrebară în batjocură, cam ce veste se ducă nevestelor lor din Roma. Mariu însă se luă după dînșii, și 'și aședă castrele din nou în fața dușmanului la *Aquae Sextiae*, nisce băi romane, nu departe de Masilia. Cele d'întâiu încăerări se întîmplară pentru apa din rîul apropiat; fie-care înghițitură de apă prospătă trebuia cumpărată cu sânge. În cea d'întâiu zi chiar, Ambronii fură bătuti și trupurile lor, dimpreună cu acelea ale femeilor cari se amestecaseră în învâlmășala luptei, umplură mica albie a rîului. Tôtă nóptea și a doua-zi, cele-l'alte cete se pregătiră de luptă. Strigătul de răzbunare al bărbaților sêlbaticii rêsuna în munții și în văile de prin prejur. A treia-zi, Teutonii, împotriva cărora Mariu 'și trimesese călăreții pe colină în jos, se repediră strigând ca turbați în sus spre castre; Romani d'abia avură timp s'și arunce lăncile asupra dușmanului și puseră îndată mâna pe spadă; o luptă învierșunată se încinse acum în câmpie unde barbarii trebuiseră se se retragă după cel d'întâiu atac; ea ținu până către miezul zilei, când sórele arđetor al Provenței slei cu totul puterea războinicilor de la nord; un corp roman 'î atacă atunci pe la spate și 'î sfărâmă cu totul.

Pentru acest popor, care scia numai se se lupte, dar nu scia se pórte război, o astfel de înfrîngere era ca și o nimicire desevîrșită. Pe câmpul de luptă învingătorii făcură o piramidă mare din curioșele coifuri și arme nordice; ósele miilor de morți, între cari se afla și urașul Rege al Teutonilor, albiră colinele cu vii dimprejurul Masiliei. Femeile parte fură ucise după o apărare pe carele lor de unde 'și îndemnaseră bărbații la luptă, parte căđură în prinsóre. Multe din ele se uciseră singure, neputënd se suferé sclavia. Femeile și fetele rêmase în viață se rugară se fie primite la Roma în serviciul Zeiței Vesta și a preoteselor ei fecióre.

Astfel, în vara anului 102, Mariu scăpase de o parte din dușmani, de Teutonî. Cea laltă parte, Cimbrii și tovarășii lor, într'aceea răzbișeră în Italia. Proconsulul *Q. Lutațiu Catul*, care avea comanda aci, trebuise să-și părăsescă pozițiile de la riul Atagis și să trecă peste Padu, lăsând în prada barbarilor acele frumoșe ținuturi. Mariu ales pentru a cincea-ora consul plecă în ajutorul proconsulului. Óstea romană astfel întărită luă érašî ofensiva și trecu pe țermul stîng al rîului Padu. Să zice că aci comandantul roman primi o solie din partea Cimbrilor ca să le dea lor, și fraților lor Teutonî, locuri de locuință, cu tóte că nu prea e de cređut ca Cimbrii să nu fi aflat încă despre dezastrul de la *Aquae Sextiue*. Romanul le răspunse în batjocură că frații lor Teutonî au și primit pămînturi, dară pentru vecie; și ca să-și încredințeze despre acésta le arătară pe principiî teutonî ferecați în lanțuri. Atunci Cimbrii cerură de la Mariu să hotărască o zi și un loc în care să se măsóre și cu dînșii. Mariu, un soldat vitéz și dînsul, care scia să mânuiască sabia tot atît de bine ca orî-care dintre legionariî scî, le dete întîlnire pe cîmpul raudic de lingă *Vercelle* (Piemont) pentru ziua de 30 Iuliu (101). Cimbrii începură să înainteze formând un patrat puternic. Să zice că în șirul cel d'întăiú ómeniî să legaseră de cingători unul de altul, ca dușmanul să pótă răzbi cu atît mai greú printre dînșii. Să luptară cu învierșunarea desnădăjduirei și a răzbuñareî; dar, îndată sórele începu să risipescă cęta și să orbescă cu razele sale cetele de Cimbri. Un vęnt puternic le sufla tot nisipul de pe cîmp în față și-și aduse în disordine, nesciind să reziste la astfel de întîmplări ca soldații disciplinați. Călărimea romană, cu mult mai superi-óra, împinse pe a Cimbrilor peste propria lor pedestrimé — și arta strategică a Romanilor sfărămă încă o-dată vitejia barbară. Lupta ținu o zi întrégă de vară, până ce dușmanul rămase zdrobit cu desevîrșire.

O scenă gróznică de desnădăjduire urmă în mijlocul carelor de la spatele liniei dușmane, unde, după obiceiul Germanilor, se aflau femeile și copii. Până și căiniî ceî mari săriră să apere carele stăpânilor lor căduți, când Romanii se apropiară de ele, — atît de mare era sęlbătecia grotescă a acestuî războiú și a acestor dușmani. Mariu și *Q. Catul*, a cărui óste aședată în centru avusese să suporte mai cu sémă greutatea zilei,

scăpaseră însfirșit cu desăvîrșire Roma de acest îngrozitor dușman. Tîrgurile de sclavi se umplură cu prizonierii de la *Aquae Sextiae* și de la Vercele. Ceî mai mulți însă și între ei și Regele Cimbrilor Boiorix, căduseră în luptă sau și răpuseră singurî viața. Astfel trecu această vijelie fără să lase după dînsa nici o urmă; căci nu venise încă vremea imigrațiilor, nu venise încă era Germanilor.

CAPITOLUL III.

Consulatul al șaselea al lui Mariu. Legăturile lui cu demagogii. L. Apuleiu Saturnin și C. Serviliu Glaucia. M. Liviu Drusu și aliații.

100—88 în. de Chr.

Partida poporului de la mórtea lui C. Grachu.

Primejdiile din afară, atât de amenințătore, în timpul din urmă erau astfel înlăturate, mulțumită chipului în care sciuse Mariu să regenereze óstea. Starea însă din năuntru devenia din ce în ce mai turbure. Partida poporului trebuise să privescă la început multă vreme, cu o mânia conținută, cum stăpânitorii tîrau în noroiu onórea statului în tot timpul războiului cu Jugurta și chiar în războiul cu Cimbrii. De o cam dată trebui să se mulțumescă cu darea în judecată a câtor-va vinovați, între cari unul din cei mai de frunte era Serviliu Cepione, care prădase comorile Tolosei pe séma statului și pe urmă pusesese o bandă de hoți să le răpescă pe séma lui. Acesta a și fost condamnat; mai cu sémă că tot dînsul era vinovat și de pierderea de la Arausio. Astfel de condamnări stîmpărau, ce e drept, întru cât-va setea de răzbunare, dar nu puteau să folosească nimie partidei însăși. Abia după ce C. Mariu se întórse după câmpurile de luptă de la *Aquae Sextae* și Vercele, poporul începu să mai prindă nădejde. Acesta se părea că ar fi singur în stare să continue opera celor doui Grachi. Mariu era acum în culmea gloriei și a puterei. Poporul, din sînul căruia eșise 'l slăvia ca pe un al douilea Romul și Camil. Óstea era devotată cu totul gloriosului ei comandant, care împărția primejdia ca și biruința, și tóte greutățile războiului cu cel din urmă dintre soldații săi; și el, plin de o ură neîmpăcată îm-

potriva nobilimei care 'l pizmuia pentru gloria ce 'și o câștigase, împins de o ambiție nemărginită — nu stete la îndoelă să iea saū să primescă asupra'și o însărcinare pentru care era departe de a fi chemat.

În fruntea partidei poporului stăteau doi bărbați talentați, dar cu un caracter îndoios, *C. Serviliū Glaucia* și *L. Apuleiū Saturnin*. Amîndoi erau bine vĕduți de popor și aveau o mare influință asupra lui, cel d'întăiu prin agerimea sa, ér cel din urmă prin elocuența sa neobicinuită. Amîndoi urau din suflet nobilimea și erau deopotrivă gata să întrebuinteze mijlόμεle cele mai extreme ca să 'și sature această ură. Acești bărbați sprijiniseră și până atunci interesele lui Mariū; dar nici acum, când nici un dușman din afară nu mai amenința Roma, Mariū nu se putea hotărî să se cobóre de la înălțimea la care se urcase. Nu se mulțumia să fie numai cel mai viteaz, după cum zice Plutarch, ci voia cu orî ce preț să fie și cel mai mare; de aceea încheiă cu ei o alianță mai strînsă al căreï scop era de o cam dată ca Mariū să se alégă pentru a șasea óră consul, Saturnin pentru a doua óră tribun, ér Glaucia pretor al cetăței. Avĕnd o dată în mână aceste trei funcții, și sprijinită pe veteranii lui Mariū, partida poporului credea că va putea să reîncĕpă lupta împotriva Senatului întrepruptă prin mórtea lui Caiu Grachu. Aliații puseră în lucrare tóte mijlόμεle ertate și neertate; una din cetele lor bātu până la mórte pe un candidat al partidei senatoriale; mai cu sĕmă Mariū să lupta pentru consulatul sĕu al șaselea cu un zel mai mare chiar de cât cum să luptase pentru consulatul întăiu. Însfîrșit reușiră toți trei și tribunul ales din nou, Saturnin, 'și însuși numai de cât tóte ideile și planurile lui C. Grachu.

Mai întăiu luă legea colonisărei. Reînoi propunerea de a să întemeia în ținutul Cartaginei o colonie romană de cetățeni, dāndu-se pămînt de preferință veteranilor lui Mariū. Aceeași propunere o făcu și cu privire la țara galică de dincolo de Pad, luată de la cetele de Cimbrii, și ceru să se întemeeze și alte colonii în Sicilia, Achaia, Macedonia. El propunea așa-dară ca statul să organizeze o imigrație mare. Italicii să fie considerați de o potrivă cu Romanii și C. Mariū să aducă la îndeplinire, ca consul, această măsură importantă. Pe cât de vaste erau aceste planuri, pe atāt de puțin alese aū fost mi-

Consulatul
al șaselea al
lui Mariū.

Glaucia,
Saturnin și
Mariū.

jlócele întrebuintate pentru a le aduce la îndeplinire. Saturnin câștigă plebea, scădând prețul grânelor pentru săraci la un minimum de $\frac{5}{6}$ dintr'un as de modiū; pe cavaleri se încercă să'i câștige, lărgind încă dreptul lor de jurisprudență; în sfârșit ca să înfrîngă împotrivirea Senatului se adăogă la legea agrară clausa ne mai pomenită că, dacă poporul va aproba această lege, Senatul va trebui să jure că o va aduce la îndeplinire în decurs de 5 zile, ér acei dintre senatori cari nu vor voi să jure, 'și vor pierde locurile în curie. Dacă legea se primia, Senatul era dat fără apărare pe mâna plebei și a conducătorilor ei. Aliații aveau la spatele lor o putere militară, veteranii lui Mariū, lucru care lipsise cu totul reformatoilor de mai 'nainte și care făcea acum împotrivirea mai grea. În sfârșit veni și ziua votărei; un tribun protestă în contra legei dar în zadar. Senatul încercă să împrăștie adunarea printr'un mijloc usat de mult, anunțând poporului că auguriū aū auđit un tunet. În timpurile vechi atâta era de ajuns ca să împrăștie o adunare mai 'nainte de a putea lua vr'o hotărîre. Saturnin înlătură de astă dată acest prejudiciū religios cu vorbele sarcastice că are să cađă și grindina dacă nu se vor astîmpăra. Atunci o cétă de nobili respinse cu puterea pe popor de pe piața unde trebuia să voteze. Poporul, în mijlocul căruia se aflaū o mulțime de veterani de ai lui Mariū, se adună din nou, recuceri piața cu puterea și votă legea dimpreună cu clausa.

Căderea demagogilor și a lui Mariū.

Îi mai rămânea acum lui Mariū să facă pe Senat să primească legea, să 'l siléscă să recunóscă clausa umilitóre, și astfel să 'l nimicéscă și să rămăe el însuși atot puternic. Natura 'l făcuse însé om de arme și nici de cum om politic. Să mișca aci pe un teren care 'i era cu totul străin. El, care nici o-dată n'a tremurat în fața primejdiilor războiului, n'avu curajul să'si urmărescă până la sfârșit cauza nedréptă, după cum o începuse. Aduse legea 'nainte Senatului, dar în fața atitudinei curiei sfârși prin a declara el însuși în mijlocul aprobărilor zgomotóse ale senatorilor, că nu va jura, de óre-ce clausa e nelegală. Peste cincī zile, încurajat fără îndoélă de partida sa, ceru totuși de la senatori jurămintul, avu însé slăbiciunea să'i liniscéscă, că se va găsi ușor un pretext pentru casarea legei saū a clausei, după ce vor pleca ómenii din țară. Atunci, parte linisciți vedénd slăbiciunea consulului, parte intimidatți sciindu'l

în legătură cu conducătorii plebei, senatorii depuseră jurământul; numai unul singur și-a păstrat numele nepătat în mijlocul atâtor înjosiri: Metel, învingătorul lui Jugurta. El singur a fost care nu și-a jertfit convingerea și a refuzat să depue un jurământ nelegal. A și fost proscris numai de cât; ca să scape de mânia plebei și a conducătorilor ei neleali, trebui să fugă din cetate. Acum însă, vedând că se înșelaseră în Mariū, care cu toate acestea era persoana de căpetenie în planul lor, conducătorii plebei își pregătiră ei înșiși peirea prin demagogia lor destrăbălată și fără țintă. La alegerea de consul, pentru anul următor, o cătă de partisanii ai lui Glaucia ucise în bătăi pe candidatul contrar C. Memiū. Era o anarhie desevirșită; și de cât cu o astfel de stare, partea cea mai mare a poporului care avea un interes ca să se menție ordinea, și mai cu sémă clasa cavalerilor, mai curînd să împăca cu regimul Senatului, căci ori-cât de rău ar fi fost, tot era mai bun de cât stăpânirea plebei. Chiar Mariū, omul obicînit cu disciplina soldătescă, se înspăimîntă, vedând aceste bande neînfrîinate cari se lăudaū cu tovarășia lui și îi pătaū numele lui cinstit. Când Senatul 'l provocă să și întorcă sabia sa încercată în potriva acestei adunături, el, consulul, nu putu să lucreze altfel de cum îi era datoria, cu toate că împlinirea ei avea să-i fie fatală.

Astfel se iscă o luptă pe strade, la care Maiū luă parte în fruntea partidei ordinei. Demagogii și partisanii lor fură împinși din for, de unde se începuse lupta, spre Capitol în sus; aci se predară avînd tătă încrederea în consulul, aliatul lor. O parte din cei prinși, între cari Saturnin, și cei mai mulți conducători, fură aruncați în închisore. În Mariū nu mai puteaū să și pue nici o nădejde; el însuși era un om nimic și perdut politicesce. În neînțelegere și în contrazicere cu sine însuși, în această zi nenorocită, nu mai era stăpân pe situație; trebui să privească cu mânilor încrucișate cum partisanii Senatului, în turbarea răzbunărei, se urcară pe coperișul curiei, desfăcură cărămișile și de sus le aruncară asupra prizonierilor pân' ce-i omorîră pe toți. Intre aceștia a fost și Saturnin; Glaucia, care se ascunsese, fu descoperit și omorît și dînsul.

Partida ordinei rămase așa dar învingătoare. Senatul, mai puternic ca tot-d'a-una, putea acum să exploateze neturburat această biruință prin procese și legi reacționare. Q. Metel se întorse

din Rhodos, unde și petrecuse anul de esil, pe când Mariu, desprețuit de Senat, care după ce se folosise de dînsul, l lăsă acum cu nepăsare să cadă,—desprețuit de partida sa pe care o înșelase și o dase singur pe mâna potrivnicilor, și desprețuit de sine însuși, nu vru să dea ochi cu potrivnicul său învingător, ci se duse în Asia, pôte ca să aștepte acolo o ocașie când Roma va avea erăși nevoie de falnica lui sabie. Invingerea partidei senatoriale era așa dară desăvîrșită și acum când potrivnicul zăcea la pămînt, era momentul potrivit de a și crea prin concesii înțelepte, o situație solidă și durabilă. In adevăr, se și găsi în sînul partidei senatoriale un bărbat care se credea chemat să împlinescă această operă a împăcării. Era *M. Liviū Drusu*, fiul aceluī Drusu pe care nobilimea l pusese în anul 122 să surpe pe C. Grachu, un bărbat bogat, distins și cu bune intenții, unul dintre acei puțini cari sciaū ce îndatoriri impun unuī om noblețea și poziția înaltă în acele timpuri de desbinări între cetățeni. I se păru că timpul e potrivit pentru un plan bine-cumpănit de reformă. Ales tribun, pentru anul 91, încereă să câștige pentru acest plan pe bărbații mai moderați din amîndouă partidele.

Jurisdicția
cavalerilor.

Legile lui Saturnin fuseseră casate numai de cât. Drusu adoptă din nou legea împărțirii de grâne și legea colonisării, în înțelesul propunerilor lui Grachu, de și nu propuse să se dea îndărăt jurisdicția Senatului și acesta să se sporescă cu 300 membri aleși din sînul clasei cavalerilor. Căci se dovedise că tribunalele de cavaleri nu erau întru nimic mai bune, ci în multe privințe mai rele chiar de cum fuseseră cele senatoriale. Dacă mai nainte se călea dreptatea în picioare în favorul guvernului și a subalternilor săi, acum se făcea același lucru în favorul întreprindătorilor cu strângerea dărilor. Provinciile erau date jertfă, fără apărare, societăților de capitaliști și agenților acestora. Plîngerile lor cele mai drepte erau respinse de județorii aleși din sînul aceleiași clase de neguțători fără inimă; ba chiar și pretorul, care avea dreptul și datoria să apere pe supuși în potriua capitaliștilor, avea să se témă că va fi acusat și condamnat de către această puternică clasă, dacă și împlinia datoria cu zel și în conștiință. Pôte în totă istoria nu vom găsi esemplu despre o nedreptate mai nerușinată de cât abuzul ce s'a făcut de formele dreptului în anul 92, când fu

dat în judecată *P. Rutiliū Rufu*. Acesta ajutase ca legat pe Q. Muciū Scevola în administrația esemplară a acestuia asupra provinciei Asia (98), și sprijinise cu multă energie pe provincialii apăsați împotriva lăcomiei neguțătorilor romani și a strângătorilor de dări; prin acesta, firesce, atrase asupra sa mânia puternicei clase a cavalerilor, și se găsi un miserabil, anume, Apiciū, care primi să acuse pe acest bărbat nepătat că ar fi stors bani de la provinciali. Rutiliū nu voi să ia refugiul la nici un alt fel de apărare de cât la espunerea simplă a faptelor, după cum se întâmplaseră în realitate. Dreptatea fiind cu dînsul, el nu cercă să influințeze nici asupra milei judecătorilor, prin lacrimi și vestminte de jale, nici asupra lăcomiei lor prin bani și daruri. Și când tribunalul în adevăr îl condamnă și îi luă averea, ca să îndestuleze lăcomia și pofta de răzbunare a dușmanilor lui, el se duse tocmăi în provincia aceea pe care, după sentința tribunalului, o jefuise, și care îl cinsti până la mărtea lui ca pe binefăcătorul ei cel mai mare.

Propunerile lui Drusu avéu de scop să pue capăt acestor abuzuri. Cele trei legi, pe cari le împreună într'o singură și nedespărțită propunere, fură primite de comiții. Dar planul de bună-credință și bine cumpănit al împăcării trebui să se sfărîme încă o-dată de asprimea neînvinsă a urelor și intereselor de partid. Cu legea în potriiva jurisdicției cavalerilor Drusu deșteptă în potriiva sa ura de mărte a plutocrației, ale cărei interese le apăra cu mult zel consulul L. Marciū Filip. Intre împrejurările de atunci nu era greu să se găsească o ocazie ca să se înlătore din cale și acest reformator ca și cei de până atunci.

În nemernicia populației din capitală, trebuința de a se introduce în stat un element nou, sănătos, erau vedite. Drusu, povățuit de aceleași sentimente nobile ca și Grachu, adoptă cu o energie nouă ideea acestuia de a se întări și a se întineri poporul roman, dându-se și aliaților italicei cetățenia deplină. El luase în această privință îndatoriri formale față cu italiei. Acest plan însă am vădut că era privit cu ochii răi atât de nobilime cât și de poporul din capitală. De nobilime pentru că vedea într'însul o reformă de-a Grachilor, de popor pentru că i se părea că prin el se restrîng privilegiile sale de cerșătorie. Cavalerii se folosiră de această ură comună ca să ni-

Starea
aliaților ita-
licei (Soci-
197).

Mărtea lui
Drusu.

micăscă pe noul reformat. Conducătorul și reprezentantul lor, consulul Filip izbuti să caseze legile lui Liviū din cauza unei greșeli de formă : anume, de la anul 98 încôce, nu mai era er-tat să se întrunească mai multe proiecte de legi într'o singură propunere. Majorității egoiste a Senatului puțin îi păsa dacă dreptatea se împărția bine sau rău ; ea perdea foarte puțin, chiar dacă lucrurile rămăneau cum au fost, numai provincialii aveau să sufere. Drusu nu cercă să se împotrivescă ; nu voia să părăsească tărîmul legal, ci preferi mai bine să aștepte o oca-sie mai potrivită ca să împlinescă opera căreia 'și consacrase tótă viața. Acastă oca-sie însă n'avea să i se mai presinte nici o-dată. Într'o sêră când, ajuns pe pragul casei sale, se des-părția de mulțimea care 'l însoțise, ca după obiceiū, din for-până acasă, o mână necunoscută îl doborî la pămînt cu o lo-vitură de pumnal chiar sub icóna tatălui sêu. După câte-va ore 'și dete sufletul. Ueigașul n'a putut fi descoperit ; nu pôte fi însă nici o îndoială că brațul lui a fost armat de setea de răz-bunare a cavalerilor. Se zice că cele din urmă cuvinte ale lui Drus au fost : „Când va mai găsi republica un al doilea cetățen ca mine ?“ — Aceste cuvinte dovedesc cât de curate e-rau intențiile sale, și în adevăr, el a fost cel din urmă care a voit să facă o reformă ne avînd în vedere de cât binele țerei. De aci încolo aceste idei și interese generale politice servese, din ce în ce mai mult, numai ca să mascheze sau să ajute ambiția egoistă a unuia sau a altuia.

Astfel cădu și Drusu jertfă răz-bunării jôse a potrivnicilor sêi politici ; de astă dată însă crima nu rămase nepedepsită. Scirea despre acastă crimă îngrozitoare aprinse spiritele agitate ale aliaților italicei, răpindu-le și cea din urmă nădejde ce le mai rămăsese ; și astfel se dă semnalul luptei, în care a curs fără nici un folos atâta sânge nobil, și care reînoid scenele îngrozitoare ale vechilor răz-bôe cu Samniții și Etruscii, aduse încă o dată în mare primejdie poziția și esistența cetăței dom-nitôre.

Cu mult înainte de izbucnirea turburărilor civile Italicii a-vuseseră destule motive să murmure în contra cetăței domni-tôre. Luaseră parte la tôte luptele care făcură din Roma cea d'întâiu cetate a lumii, dar pe când sarcinele acestor răz-bôe apă-sau din ce în ce mai greū asupra lor, partea lor de pradă

și de glorie era din ce în ce mai mică. Cu cât Roma devenia mai mare, mulțumită silințelor nației italiice întregi, cu atât creștea și semeția locuitorilor ei. Cetățenul roman care atirna mai mult de numărul mic al familiilor aristocratice juca față de aliații italiici un rol de patrician. Și cu toate acestea puterea statului sta mai cu sémă în aceste cetăți și sate italiice, în cari înfloreau încă o viață plină de sănătate, pe când populația capitalei era cădută în stare de putreziciune morală și sfîșiata de tot felul de elemente străine și nesănătose. Raporturile dintre patricieni și plebeți, cari zguduiseră odinioară temeliele statului prin încordarea lor prea mare, se repetă acum în totă sêlbăticia lor, și într'o măsură cu mult mai mare. Întocmai după cum pe vremea lui Manliu și a lui Liciniu Stolone, era un lucru nefiresc și stricăcios pentru stat ca vr'o cincî-zeci de familii să dispue după plac de averea și viața mai multor sute de mii, tot așa și acum era un lucru și mai nefiresc și mai stricăcios pentru stat ca vr'o câte-va sute de mii, sau mai bine zis câte-va sute, în numele lor, să dispue după plac și fără nici o răspundere de averea și viața atâtor milioane. De aceea a fost o idee mare și dréptă a partidei poporului, aceea de a face pe Italiici să se intereseze și dînșii de sôrta statului, să doréscă și ei ca să se păstreze neatinsă stăpînirea Romei asupra lumii întregi, făcându'i și pe dînșii părtași la această stăpînire, făcându'i Romani, în înțelesul politic al cuvântului, după ce aveau aceeași limbă, aceeași cultură, aceleași obiceiuri și idei ca și cetățenii cu drepturi depline. Tocmai acum însă funcționarii romani, prin faptele lor arbitrare, ațîțau și mai mult ura Italicilor împotriva stăpînirii romane, a acestei stăpîniri a „sêcurilor,” după cum o numiau ei. În războiul cu Jugurta avem un exemplu despre deosebirea ce esista între un cetățean roman și între un aliat italiic, despre asprimea acestei stăpîniri a sêcurilor: mai mulți oficeri latini au fost decapitați în acest războiu în urma unei simple condamnări, pe când chiar și cel din urmă soldat roman avea dreptul, după condamnare, să facă apel la concetățenii săi. Turburările civile, marile planuri ale lui Caiu Grachu, cari se referiau și la poziția lor, sporiseră și mai mult nemulțumirile Italicilor și făcuseră și mai vie într'înșii dorința ascunsă de a fi puși de o-potrivă cu cetățenii romani. Toate încercările de reformă cari se

făcură după acesta, iritară și mai mult aceste speranțe și dorințe fără să le împlinescă. Senatul, poporul și cavalerii erau uniți când era vorba să se opue silințelor bărbaților de stat și conducătorilor celor mai de frunte ale diferitelor partide, (cum au fost Grachu și Scipione, Emilianu Saturnin și Liviu Drusu), când aceștia cereau să se recunoscă socilor un drept ce li se părea firesc. Toți aceștia plătiseră cu viața cutezarea lor, și sorta aliaților în loc să se îmbunătățească, devenia tot mai nesuferită.

Conjurații.

O urmare a acestei stări de lucruri a fost mai întâi mai multe alianțe și conjurații. O astfel de ligă secretă se formase și pe când trăia încă Drusu, și cei ce intrau într'înșa trebuiau să jure „pe Jupiter Capitolinul și pe Vesta romană, pe strămoșesul Marte, pe sôrele dătător de viață și pe pământul hrănitor“, că vor sprijini planurile lui Drusu, că vor fi prieteni prietenilor, dușmani dușmanilor lui, — dacă cum-va această formulă împrăștiată în popor nu va fi fost o falsificare din partea dușmanilor politici ai lui Drusu. Invierșunarea era la culme, și acum, când cel din urmă reprezentant al dreptelor lor cereri căduse ucis tâlhăresce, când li se risipise și cea din urmă speranță de a ajunge la un rezultat pe cale pacinică, se deșteptă din nou într'înșii totă ura. O alianță mare începu să se organizeze în tăcere, fără ca guvernul roman, în orbirea lui, s'o descopere sau să i dea vr'o însemnătate. În această alianță intrară, pe lângă o mulțime de cetăți din cele mai însemnate din Italia de mijloc și de jos, multe din vitezile popore de munte sabelice, Peligni, Marucini, Frentani, Vestini. O scânteie era de ajuns ca să aprindă răscolul. Astfel stau lucrurile când pretorul roman, C. Serviliu, află că cetatea Aescul din Picen trimisese ostaticii în câte-va cetăți vecine. Numai de cât se duse să vadă ce se întâmplase. Mulțimea era adunată în teatru. Pretorul credu că o va speria cu cuvinte amenințătoare, arătându-i insemnele sale de pretor. Tote acestea produsera însă un efect cu totul contrariu. Poporul se înfură la vederea săcurilor cumplite, se repeși numai de cât asupra funcționarului roman și l făcu bucăți. Porțile cetății se închiseră numai de cât; toți Romanii cari se aflau în Aescul fură măcelăriți. Semnalul se dăduse. Și în curînd începură să izbucnescă din toate părțile flăcările răscolului.

Fiind bine pregătită, răscóla se organiză repede. *Corfiniú*, în Războiul cu
Socif. 90-88. țara Pelnigilor, avea să fie capitala noiei confederații, a noiei republice romane. Toți locuitorii ținuturilor răsculate primiră dreptul de cetățeni ai acestei noi capitale a confederației, căreia i se dete numele *Italia*, și în care avea să'și ție ședințele un Senat compus din 500 membri, precum și comițiile italice. In fruntea lor răsculații puseră doi consuli și doi-spre-zece pretori. Organizarea armatei și a constituției statului aveau să se întocmescă după modelul armatei și constituției romane. Dar mai 'nainte de a se putea lua tóte aceste dispoziții, lupta începuse în tóte părțile.

In fața primejdiei comune tóte partidele din Roma 'și dete ră mâna. Atât Romanii cât și răsculații puseră pe picior de războiú puteri mari și aprópe egale. Trupele răsculaților din nord erau comandate de marsul Q. Pompediú Silone. Aci câmpul de luptă coprindea Picenul, ținuturile sabelice, Campania și vechiul Samniú, atingea Umbria și Etruria de o parte, Apulia și Lucania de alta, și numai Lațiul spre sud și Galia cisalpină spre nord, rămaseră nebântuite. Trupele din sud le comanda samnitul C. Papiú Mutilu. Amîndoi comandantii aveau câte șase sub-comandanți. In potriva lui Pompediú porni consulul anului 90 P. Rutiliú Lupu, ér în potriva lui Papiú cel-alt consul, L. Iuliú Cesar. Cei mai de frunte comandantii, ai celor doué partide opuse din Roma, Corneliú Sula și C. Mariú, care se întorsese din Asia, 'și oferiră serviciile lor în acest războiú primejdios, în care comandantii și soldații erau deopotrivă de viteji, în amêndoué părțile, și care trebuia să se pórte de o-dată în mai multe puncte. Italicii atacară fortărețele romane situate în ținuturile lor. După o apărare desnădăjduită, una din ele, *Esernia*, din țara Pentrilor, (Apeniniú de mijloc), cădu în mâna răsculaților. *Nola*, din Campania, se alătură la „Italia“, îndată ce Mutilu pătrunse cu óstea samnită în acest ținut, care trecu apoi în partea răsculaților până la Vesuv. Răscóla făcu progrese repede și în sud. *Venusia* (din Apulia) intră și dînsa în confederație. Biruințele și perderile urmau repede ună după alta în amêndoué părțile de-opotrivă de tari. Mutilu, într'un atac asupra castrelor lui Cesar, perdu 6,000 de ómeni, dar îndată după aceea respinse o óste romană la Tean (Campania de nord). O perdere însemnată suferi consulul Lupu

când trecu, în contra sfatului lui Mariu, peste përiul Tolen, între Alba și Tibur, și atacă pe Marsii de sub conducerea lui Publiu Scatone ; 8,000 de morți, între cari și consulul însuși, rămăseră pe câmpul de luptă. Q. Cepione, care luă locul consulului cădut pe lângă Mariu, fu zdrobit și dînsul cu trupele sale în o luptă cu Marsii și Vestini. Curînd după acesta răscolății perdură o luptă în Picen în contra lui Strabone și alta în ținutul Marsilor în contra lui Mariu, ajutat și de un corp de armată comandat de Sula. În Picen rămăseră numai cu cetatea Ascul ; în Umbria unde trecuseră multe cetăți în partea lor, și în Etruria, unde încă trecuseră câte-va, Romanii rămăseră cu toate aceste de-asupra. În total însă, răscolă mai mult câștigase de cât perduse prin cea d'întăiu expediție, și pămîntul începu să se clatine sub picioarele Romanilor.

În fața acestor împrejurări, cel d'întăiu lucru de făcut era a nu lăsa să se întindă mai departe focul răscolăi. În acest scop, însuși consulul *L. Cesar* făcu să se voteze o lege în spiritul propunerilor lui Grachu și Liviu, prin care se acorda dreptul de cetățen roman orî-cărui locuitor din acele cetăți ale Italiei cari rămăseseră până atunci credinciose Romanilor. Curînd după aceea se votă o a doua lege, propusă de tribunii *M. Plautiu* și *C. Papiriu*, prin care se acorda dreptul de cetățen tuturor acelor latini cari vor anunța în decurs de două luni, unui funcționar roman, că doresc să 'l dobîndescă. În urma acestor legi, toate coloniile latine de până atunci, precum și altele câte-va din Etruria și Italia de sus, cari nu erau de origine latină și nici nu avuseseră drepturi de-opotrivă cu cetățile romane, dobîndiră cetățenia romană. Ținutul dintre Pad și Apenini, cu populație romanisată de origine celtică, dobîndi drepturi de-opotrivă cu cele pe cari le avuseseră până atunci numai cetățile latine, și putea să nădăjduescă că i se va da în curînd și dreptul de cetățenie deplină.

Astfel Romanii putură să continue războiul, în al doilea an, cu mai multă putere. Comanda peste armata din ținutul Marsilor se dete consulului *L. Porciu Catone*, ér peste cea din Campania legatului *L. Corneliu Sula*, înaintea căruia bătrânul Mariu rămâne pentru a doua-ora în umbră. Consulul *Cn. Pompeiu Strabone* plecă spre Picen. *Catone* cădu în luptă, după ce înaintase cu mult succes în țara Marsilor. *Strabone* se aședă cu

oștea în fața cetății Ascul din Picen, și sfărîmă o oște dușmană care venise sub conducerea lui Judaciliu să despresore cetatea; în această luptă au stat față în față 75,000 Romani și 60,000 Italicî. După o împotrivire îndelungată, se deschiseră înșfîrșit porțile cetății Ascul, și Romanii spălară cu sînge insulta cu care cetatea inaugurasese acest război funest. De aci înainte cetățile începură să se predea una după alta. Se pare că dezbinarea începuse să se arate între aliații italicî, cari nu putuseră să recâștige în câte-va luni ceea ce perduseră în decurs de vécuri întregi. Trupele romane pătrunseră în tóte ținuturile răscolate. Maruciniî, răscolatiî din Apulia, Marsii, Peligniî, chiar și Italia, capitala confederației, depuseră armele. În munții samnitici pătrunse Sula, și vechea capitală a acestei țeri viteze, *Bovianu*, fu silită să capituleze.

Astfel se risipiră și speranțele îndrăznețe ale patrioților italicî cari credeau că vor putea restabili vechea neatîrnare a ținuturilor, și vor întemeia o confederație italică. Adevăratul război se sfîrșise, după ce ținuse doi ani (90 — 88). Numai Venusia în Apulia, Nola în Campania, Samniții și Lucanii mai cercară să se împotrivescă. Samniții desvoltară tocmăi acum aceeași energie eroică, aceeași putere neînfrînată, cari cu trei vécuri mai înainte făcuseră din strămoșii lor nisce dușmani atât de înfricoșati ai Romei. În anul 88 reînnoiră războiul ei singuri sub conducerea lui *Pompediu Silone*. Speranța începu să încolțească din nou în piepturile viguroșilor țerani din munți, când auđiră că un nou război, care de mult plutea ca un nor amenințator asupra Romei, *războiul cu Mithridate din Pont*, începe să dea de lucru Romanilor. Sciri amenințătore veniau din Asia mică și din Grecia, și oștirile republicei trebuiau să plece spre răsărit. În același timp în Roma izbucnesc din nou vechile lupte de partide cu o furie mai gróznică și mai fatală de cât ori cînd.

Răscolă potoliță.

PARTEA A DOUA

De la sfîrșitul războiului cu Socii pînă la mórtea lui Sula.
Mariü și Sula.

88—78 în. de Chr.

CAPITOLUL I.

*Complicații și schimbări în răsărit. Propunerile lui Sulpiciü
în Roma. Intâiul războiü cu Mithridate din Pont;
fuga și reintórcerea lui Mariü.*

88—78 în de Chr.

Relațiile cu
răsăritul.

Regimul senatorial din Roma, neputincios, slăbit încă prin turburări interne cari ținuseră mai multe zeci de ani, neglijase cu totul relațiile esterne și mai cu sémă cele cu răsăritul. În anul 102 se întemeiase o provincie *Cilicia*, ca să se pótă ține mai ușor în friü piraiții cari își aveau cuibul mai ales în acele părți. Alt-ceva însă nu se mai făcuse. *Siria* și *Egiptul* își continuau vecinicile lor certuri interne pentru tron și între dînsele cërta pentru graniță. *Partii* slăbiau neconținut imperiul sirian care de alt-fel începuse să se descompue, coprinđend părți dintr'nsul, și în cele din urmă luând Mesopotamia întrégă. În altă parte a acestor ținuturi fără stăpîn să ridică un imperiü nou, *Armenia*; — tóte acestea fără ca guvernul roman să fi intervenit vr'o dată cu tótă autoritatea sa. În ținuturile și statele vasale ale *Asiei mici*, regimul roman perduse orî-ce simpatie și or-ce considerație, în ochii populației, prin lăcómia și nedrepta administrație a pretorilor. Din protectori, Romani, ajunseseră despoții

acestei provincii. Numele roman era întâmpinat cu spaimă și blesteme, și de o dată cu respectul începu să dispară și téma de Roma, ori unde se presinta provinciei vr'o ocașie de a scutura un jug atât de greú. O astfel de ocașie așteptaú acum să se presinte, atât feluritele populații ale ținuturilor din Asia mică, cât și populația vechei Macedonii și a Greciei, cari erau cu atât mai nemulțumite cu cât nu puteaú să uite nici strălucirea lor trecută.

Acéstă stare de lucruri oferi în același timp o ocașie bine venită Regelui *Mithridate VI Eupator*, care domnia, de la anul 120, peste *regatul Pont*, situat pe țărmul de sud-est al Mărei-Negre, ca să-și satisfacă ambiția și lăcomia. Pontul fusese mai nainte o provincie persică. In zilele lui Artaxerxe II un guvernator cetezător 'l prefăcu în regat de sine stătător. Poziția lui favorabilă lângă Marea Negră, pământul său roditor cu câmpii frumóse și munți păduroși, și înflorítórele cetăți grecesci de pe țărmuri, Sinope, Amisu, Trapezunt, făceaú dintr'insul o țară destul de însemnată pe care Mithridate să silia acum s'o mai măréscă în tóte direcțiile. Regele din Pont după o junete plină de aventuri și de primejdii, ajunsese să 'și asigure pe deplin tronul. El era, în bune ca și în rele, așa după cum 'și închipuesc orientalií că trebuie să fie un adevărat principe : un bărbat de o statură uriașă care scia să îmblánzescă calul cel mai sêlbatec, să ajungă din fugă pe călărețul cel mai dibaciú, să nemerescă vînatul în góna mare ; în escesele de harem și de ospete, în grămădirea lacomă de comori, în cruđimea sêlbatică și cumplită nu 'l întrecea nici un alt despot din Orient. Nici calitățile sale spirituale nu erau însă neînsemnate. Memoria lui era atât de extraordinară în cât putea să se înțelégă, fără tálmaciú, cu orí care din supușii imperiului său alcătuit din douêzeci și patru de popóre de limbí diferite. Nu era nesimțitor nici față de cultura grecescă ; cel puțin 'i plăcea să 'și îmbrace despotismul de barbar în haína strălucítóre a acestei culturí, să se înconjóre cu poeți, istorici și sofisti, cu sculptori și pictori greci cari să 'i diviniseze gloria și să 'l distreze în orele de repaos. Activitatea sa era însă neobosită. Un rēzboiú după altul, înșelăciune după înșelăciune, și crimă după crimă. Situația zdruncinată a Romei 'i dete însă timpul, îndrăznéla și

Mithridate
din Pont.

ocazia să 'și jöce până la sfirșit rolul său funest și sângeros în istoria Romanilor, în mijlocul miilor de crime și peripeții.

Cuceririle
sale.

De când se urcase pe tron el lărgise în toate părțile margi-
nile imperiului său, mic la început. Țara Colchis de pe țărmul de est al Mării Negre, cu însemnata cetate grecăscă Diascurias, o prefăcu în satrapie. Posturile înaintate și pierdute ale elenismului de la nordul Pontului Euxin, și de la strîmtorile mării de Azov, Panticapeo, Tanagoria, Chersonezu, înconjurată și amenințată din toate părțile de popore scite, se bucură că găsesse un sprijin în Regele barbar din Pont. Acest sprijin nu l' mai puteau găsi la compatrioții lor degenerați; ér guvernul din Roma nici nu se gândia la dinșii. Astfel Mithridate formă din peninsula taurică (Crimea) și din țara pe care o cuceri de la semințiile nomade de Sciți, un imperiū de sine stătător, *Bosporus*. Spre sud și spre est 'și întinse imperiul, oferind regelui *Tigranes*, din Armenia, ajutorul său în potriua vecinilor săi Parți și primind în schimb ținutul numit Armenia mică (spre vest de la cursul de sus al Eufratului), pe care îl prefăcu în satrapie a imperiului său. De asemenea ocupă Paflagonia și o împărți cu Nicomede Regele Bitiniei, ér în Capadocia puse pe tron o creatură a sa. Stăpînirea lui se întindea astfel de o parte peste ținuturile înfloritoare de la sudul și răsăritul Mării Negre, ér de altă parte peste ținuturile cari se întind până în inima Asiei mici. Flota lui stăpînea întreaga Mare Neagră. Oștirea, instruită de căpitani greci putea să 'și o sporăscă cât de mult în acele timpuri atât de bogate în ómenii fără patrie. Firesce că locuitorii lesne cređetorii ai Asiei și Greciei, și afară de acesta greū apăsați de jugul roman, fură orbiți multă vreme de puterea gróznică a Regelui din Pont. Când auđiau de flota cea mare, de comorile nestimate, de trupele nenumărate, de cultura grecăscă a Regelui Mithridate, și când comparaū toate aceste cu situația lor proprie și cu situația zdruncinată a Italiei, nu puteau să nu cređă un moment în órba lor închipuire, că despotul oriental are să fie mântuitorul lor, chemat să continue opera lui Filip și a lui Perseu.

Neactivitatea
Romaniilor.

Romaniū lăsaseră până atunci pe Regele să 'și urmărească planurile neturburat. Numai când voi să pună mîna și pe Paflagonia și Capadocia, senatul arată óre-care împotrivire. Am văđut că după ce Metel se întorsese în Roma, în urma nereu-

șitei planurilor revoluționare ale lui Saturnin, Mariū plecase în Asia ca să observe relațiile încordate cu Regele Mithridate. și, dacă s'ar fi putut, să le exploateze pentru dînsul. Și aci însă 'l ajunsese aceeași fatalitate care 'l urmărise în totă viața; și aci Corneliū Sula veni să 'i zmulgă lauri. In anul 92, ca propretor în Cilicia, prin îndrăznéla și îndemânarea sa, Sula alungă din Capadocia pe locoțiitorul Regelui din Pont, pe Gardiū, sili astfel pe Mithridate să renunțe la acéstă provincie, și înaintă cu corupul său de armată, strîns de prin tóte părțile, până la Euphrat și până la hotarele țerei Partilor. Aci 'l întâmpinară nisece soli Partî, înaintea cărora seiu să susție prestigiul Romei prin atitudinea sa mândră și în același timp înțeleptă. Curînd după acésta Mithridate să vedu silit să părăsescă și Paflagonia. Dar de-abia să întorse Sula la Roma, și turburările reîncepură în Bithinia și în Paflagonia, ațitate de Regele din Pont. Să trimise un alt împuternicit roman, Maniu Aquiliū, și Regele să supuse și de astă-dată, căci să temea de un războiū pe față cu Roma, aducîndu-și aminte de sórta atător Regi și popóre. Și tocmai atunci ar fi fost momentul mai potrivit să începă războiul, dacă în adevér 'l voia, pentru că chiar pe timpul acela răscolă Italicilor da mai mult de lucru Romanilor. Dar Regele barbar voia și nu voia; — nu scia să ica o hotărîre repede.

Romaniū însă, îndată ce să vedură scăpați de greutățile războiului cu Socii, fără să mai stea la îndoială porunciră, prin Aquiliū, Regelui Nicomede din Bithinia să declare războiū Regelui din Pont. Scusele sale nu 'i fură de nici un folos. Acum nu mai putea să mai evite războiul pe care 'l căutase necontenit și de care érași să temea. Vedu că trebuia „să se apere în potriua acestor bandiți“, după cum le zicea el, și în curînd răsăritul întreg începu să răsune de zgomotul armelor. Mithridate încheiă o alianță strînsă cu Tigrane din Armenia. Trimișii și agenții lui începură să entreere statele și cetățile Grecilor și să le înfățișeze pe Regele din Pont ca pe mântuitorul și răz-bunătorul libertăței grecesci. Ómenii săi adunară de pretutindenî, de prin locurile de unde să recrutaū mercenarii grecesci și de prin stepele Sciților, o óste amestecată de vr'o 250,000 pedestrii și 40,000 călăreți. Regele începu războiul încă din anul 88. Mica óste a Regelui din Bithinia nu putu să ție piept

întăiul războiū cu Mithridate.

trupelor cu mult mai numeroase ale lui Mithridate. De asemenea și trupele romane din Capadonia fură respinse după cea dintâia ciocnire. O biruință asupra Romanilor, orî cât de mică s'ar fi fost, avea o influință magică asupra populației. Asiați și Greci salutară în Mithridate pe mântuitorul lor și îi predară pe toți oficerii romani pe cari putuseră să pue mâna. Astfel Mitileneii predară în mâinile învingătorului pe Maniu Aquiliu. Mithridate și răzbună asupra lui poruncind să'i tórne aur topit pe gît. Romanii n'aveu în Asia nici o óste; tóte puterile le erau înlănțuite în țară, unde rěscóla nu s'e potolise încă.

Și astfel Mithridate purcese înainte, fără să întîmpine nicăiri o împotrivire serioasă, — și înlăturând din cale'i cu ușurință piedicele neînsemnate ce i s'e puneau, ajunse în Efes. De aci trimise el tuturor satrapilor săi, și tuturor cetăților liberate de dînsul, ordinul sângerós ca în una și aceeași-zi, în care vor desface scrisorile sigilate, s'e prindă pe toți italicii pe cari vor putea pune mâna, s'e îi ucidă pe toți fără deosebire de vîrstă, poziție și sex, și cadavrele lor s'e le dea pradă păsérilor și fiarelor sélbatice.

Măcelul din
Asia.

În decursul zecimilor de ani de când se aședaseră Romanii în Asia și atrăseseră asupra lor ura neîmpăcată a populației indigene; mulți vedeau în ordinul Regelui Mithridate o voe de a'și stêmpera setea de răzbunare în sângele chinuitorilor lor. Ordinul a fost îndeplinit în tocmăi. 80,000 de italicii, de tótă vîrsta și poziția, bărbați și femeii, cădură fără apărare sub cuțitele călăilor, și averile lor sporiră tesaurul Regelui. Cu tóte acestea nu puținii vor fi găsit de sigur un asil prin temple sau prin casele unor locuitori mai omenoși. Mithridate era acum stăpîn pe Asia; numai cetățile din Caria și Licia, și mai cu sémă cetatea Rodu, cea din urmă vatră a libertăței grecesci, s'e împotriviră cu succes. Dar focul războiului care izbucnise cu o furie atît de îngrozitoare în Asia, începuse s'e întindă și asupra Europei. Cete de Traci, de sigur căștigate prin aurul lui Mithridate, năvăliseră în Macedonia și înnaintaseră, încă în anul 89, până la Dodona în Epir. După dînșii trecu în Macedonia Ariarate, fiul lui Mithridate, și mai multe cetăți însemnate macedonene îi deschiseră porțile. Flota din Pont, comandată de oficerul, mercenar grec, *Arhelaú*, se arētă în marea Egeică. Un al doilea măcel urmă în care și perdură viața cea mai mare

parte dintre Italicii de prin insulele Archipelagului. Cele mai multe din aceste insule s'au deteră de partea lui Mithridate. Esemplul lor fu urmat de fostele state grecesci, Achaia, Laconia, Beoția, îndată ce trupele Regelui din Pont sosiră pe uscat. În Athena ajunse la cârmă, în urma unei revoluții a plebei, un agent al lui Mithridate, peripateticul Aristion, pe când în Beoția la Cheronea, teatrul atâtor lupte, Archelaus se măsurase de mai multe ori cu trupele slabe ale lui Brușiu Sura, un legat al pretorului din Macedonia.

Atât de primejdiosă și de rușinosă ajunsese situația Romanilor, când înfirșit, în primăvara anului 87 sosi în Epiru cinea legiunii comandantul suprem al Romanilor, *L. Cornelius Sula*. S'au împlinit un an de când i-se încredințase conducerea acestui războiu. Dar pe când satrapii și zbirii lui Mithridate v'ersau în Asia șir de sânge roman, stradele și piețele Romei fuseseră tetrul unor lupte sângerose și înfiorătoare.

Chipul în care nobilimea și cavalerii voiau să se folosescă de victoria raportată asupra lui Liviul Drusu, nu putuse nicidecum să liniștescă spiritele. După m'ortea lui Liviul Drusu, tribunul Q. Variul adusesse o lege (91) ca toți acei „cari chemaseră la arme pe aliați“ să fie judecați și pedepsiți; mulți căduseră jertfă acestei legi. Războiul italian izbueni, și cel cu Mithridate începea să amenințe. Aceste împrejurări, pe lângă cele existente până atunci, avură o influință desastroasă asupra comerțului și asupra creditului public, și o mulțime de datornici s'au vedură în neputință de a satisface pretențiile creditorilor lor. De aceea cerură protecția pretorului cetății, Aselio, și s'au rugară să li-se acorde o prelungire a plăților. Pretorul cedă în fața stăruințelor lor și de aceea, într'o încăerare provocată de capitaliștii furioși, fu omorât în fața templului Concordiei, pe când tocmai s'au pregătia să aducă o jertfă. Am vedut apoi că pentru a potoli răsc'ola italicilor, Romanii le acordaseră dreptul de cetățian în masă; dar această concesie s'au redus aproape la nimic prin aceea că italicii n'au fost înscrși de cât în opt din cele 35 triburi, astfel că rămaseră și mai departe espuși la voia majorității celorlalte 27 de triburi.

Nemulțumirea și agitația, rezultate din această încurcată stare de lucruri, îndemnă pe unul din tribunii anului 88, pe *P. Sulpiciul Rufu*, să reîncepă din nou opera lui Drusu și s'au întregescă.

Sula proconsul.

Turburări în Roma.

Sulpiciu și
Mariu.

Sulpiciu servise ca legat în războiul cu Socii. Era bogat, precum se pare, și bine-vădit de popor din cauza elocuenței sale curgătoare și vițe. La început făcuse parte din partida Senatului; încercături de bani, pe lângă motive patriotice, se pare că au contribuit la schimbarea părerilor sale. Fără de veste el eși la ivelă cu propunerile sale: se se recheme cei esilați în urma legii lui Variu, se se înscrie și se se împărtășcă în toate triburile noii cetățeni și liberații, o clasă numerosă și nu fără însemnătate; se se declare așa dară noii cetățeni întru toate de o potrivă cu cei vechi. Pe lângă acesta mai făcu propunerea ca toți acei senatori, cari au datorii mai mari de 2,000 denari, se nu mai potă ocupa această demnitate. Temându-se de sorta lui Liviu Drusu, se înconjură cu un fel de gardă, un „anti-senat,” după cum numia el, sau poporul, cetele înarmate de gladiatori, selavi și proletari cari 'l însoțiau pretutindenii. În acelaș timp se aliă cu bătrânul comandant și eroi al partidei democratice, cu C. Mariu. Tocmai acum Mariu trebui se resimță mai amar, neactivitatea nevrednică și insultătoare la care era condamnat neîncetat. L. Corneliu Sula, acel om care i-se pusese tot-d'a-una în cale, care 'i întunecase gloria câștigată (sau nădăjduită) în Africa, în Asia și mai pe urmă în războiul cu Marsii, fu ales consul, și tot lui i se încredință și conducerea războiului cu Mithridate. Ambiția nesățioasă a bătrânului Mariu, care se credea în drept se cêră orî-ce comandă și orî-ce provincie, 'i prefăcea în spinii laurii câștigați până atunci. Nu se mai da îndărăt în fața nici unui mijloc prin care credea că va putea surpa pe protivnicul său. Un mijloc cutezător și nelegal a fost și acela pentru care 'și deteră mâna acum Mariu și Sulpiciu.

Sula la ôste.

Propunerile lui Sulpiciu fuseseră primite de popor, după ce se înlăturase cu forța împotrivirea nobilei. Sula plecase la ôstea care se afla încă înainte cetăței Nola și care avea se plece în Asia, îndată ce și acest ultim loc de refugiu al răscolii italice va fi capitulat. Într'aceea în Roma Sulpiciu 'și puse în lucrare planul său îndrăzneț. În o adunare a poporului propuse se se iea războiul cu Mithridate din mânil consulului Sula, căruia i-se încredințase această demnitate în totă regula, și se se dea lui C. Mariu, care pe atunci nu ocupa nici o funcție publică, în mod estraordinar, cu putere proconsulară. Poporul

comițiilor, care era obicnuit să și schimbe hotărârile dintr'ô zi într'alta, în favorul celui care pentru moment era mai puternic, primi și această propunere a tribunului.

Vestea ajunse numai de cât în castrale de la Nola. Sula care tot-d'a-una a arătat aceiași hotărîre rece, avînd tîtă încrederea în norocul său, nu se gîndi mult ce trebuia să facă. Strînse ôstea la un loc și povesti soldaților ce se întimplase, îndemnându-i să nu asculte de cât de ordinele sale. Soldații înțelegeau ce avea de gînd să facă. Erau cu toții devotați comandantului, aspru în serviciu, dar fôrte blând afară din serviciu. O altă ôste, organizată de Mariu, și sub comanda lui, avea să le răpescă gloria și prada pe care nădăjduiau s'ô tacă în Asiă; de aceea, fără să mai stea la îndoială, răspuseră și dînșii : „la Roma!“ Acesta era și părerea lui Sula. Trimișii democraților din Roma, cari veniseră ca să câștige pe soldați pentru Mariu fură prinși și omorîți cu pietre; ér Sula se puse numai de cât în fruntea celor șase legiuni ale sêle și plecă spre Roma.

Pe drum, aprîpe toți oficerii rêmaseră înapoi, ne voind să se lupte în potrive patriei lor proprii. Mai multe solii veniră la consul s'el rîge să se oprêscă. Dar nu mai erau timpurile lui Coriolan, sabia o dată trasă din teca trebuia să și facă datoria. Sula și continuă marșul, după ce rêsponse solilor că intențiile sale sunt bune, că nu voesc alt ceva de cât să scape cetatea de un tiran. În apropierea cetăței 'l întîmpină colegul și partisanul său Q. Pompeiu Rufu și se uni cu dînsul. Sosind în fața zidurilor și turnurilor Romei, Sula, aședă o legiune la pîrta esquilină, alta la cea colină (amîndoué spre rêsărit), a treia la vechiul pod de peste Tibru, ér a patra rêmase ca rezervă în fața zidurilor. Cu cele-l-alte doué intră în cetate. În cele d'întăiu strade prin cari avea să trecă, ômenii începură să arunce după acoperișele caselor cu cărămiđi și petre în soldați. Aceștia însă și continuară calea neturburați pîna pe piața esquilină. Aci se aședară în linie de bătate și trîmbițele de rêsboi detersă semnalul atacului în potrive cetelor strînse acolo de Mariu și de Sulpiciu. Nu putu rêsbi înainte fără perderi; dar când o trupă de soldați amenință să înconjure pe partizanii lui Mariu, în strada sub-urbană, și după ce Mariu

Să întorce
în Roma.

îndemnă în zadar la luptă și pe selavi, promițându-le libertatea,—capii democrației vădura că totul e pierdut. Mariu și Sulpiciu dimpreună cu conducătorii cei mai de frunte ai poporului scăpară cu fuga prin porțile încă neocupate. Cetele lor se risipiră. Soldații și aședară castrere în for, unde rămaseră totă noaptea și ocupară posturile cele mai însemnate și cele de pe lângă porți. Roma zăcea acum ca o cetate cucerită la picioarele comandantului și legiunilor sale proprii.

Sula stăpân
pe situație;
măsurile pe
care le ia.

A doua zi Sula începu să-și dicteze legile. Mai întâiu scriseră pe doi-spre-zece conducători ai partidei contrare ca pe nise dușmani ai patriei, fără se respecte paladiul libertății poporului roman, dreptul de provocăție. Intregi Senatul cu trei sute membri noi, aleși din sîmul partidei sale; introduse érași vechea ordine de votare a lui Serviū, ca tot-d'a-una se începă votarea cu clasa întâia; hotărî ca pe viitor tribunii se supue la aprobarea Senatului ori-ce propunere mai înainte de a o aduce înainte poporului; însfîrșit dete o dovadă de moderație, îmbunătățind sórta datornicilor și luând dispoziții ca se se întemeeze coloniî noi. Afară de acestea nu mai luă nici o altă măsură mai aspră, de și îi sta prin putință; se grăbia să plece în Asia unde 'l așteptau dușmani mai vrednici de un comandant roman. Pentru anul 87 lăsă se se alégă în comiții pe lângă Cn. Octaviū, un bărbat cunoscut ca unul din cei mai zeloși democrați, *L. Cornelii Cina*. Se mulțumi cu un jurămînt din partea ambilor consuli că vor respecta întocmai legile sale, și cu rechemarea lui Cn. Pompeiū Strabone, în care n'avea încredere, din fruntea óstei din Picen. În locul acestui din urmă trimese pe fostul său coleg Q. Rufu. Dar Rufu fu ucis într'un tumult de proprii săi soldați, ér Cina n'avea nici de cum de gînd se se ție de jurămîntul pe care fusese silit să'l facă lui Sula. Capii democrațiilor scăpaseră. Nori de vijelie se adunau din nou asupra Romei. Sula nu mai putea acum se opréscă acéstă vijelie, căci onórea Romei și a lui 'l chema în altă parte. Mai întâiu trebuia se învingă pe Mithridate; prin acésta tot-d'o-dată el spera se căștigue și mai mult iubirea soldaților. Și astfel, la începutul anului 87, se imbarcă cu óstea. Ér când sosiră la Roma cele d'întaiū vești despre izbândile sale, cetatea își și schimbare guvernul.

Alegerea de consul a lui Cina dovedise că partida democratică nu se descurajase încă. Noul consul, d'abia se vedu scăpat de puternicul său potrivnic, reînoi propunerea lui Sulpiciu de a se da nouilor cetățeni și liberaților întocmai aceluși drepturi ca și cetățenilor celor vechi; afară de acesta mai ceru de la popor să recheme pe proseriși. Cei mai cunoscuiți din aceștia scăpaseră toți, afară de Sulpiciu, urzitorul de căpetenie al turburărilor, care fusese ajuns de ucigașii trimiși pe urma lui lângă bălțile din jurul cetății Laurent. Capul său fu adus la Roma și espus mai multe zile de a rindul pe tribuna din for. Cei-l alți însă, Cethegn, Graniu, Albinovan, Letoriu și alții, după multe rătăcirii și aventuri, se întâlniră cu toții în *Numidia*, unde găsiră și pe Mariu. Acesta, după ce fugise din Roma, se întorsese pe o altă cale la Ostia, și aci se îmbarcă cu gând să treacă în Africa. O furtună împinse corabia la țerm, și Mariu, persecutat de omeni și de elemente, și lipsit de toate, se vedu silit să se oprască la hotarele despre nord ale Campaniei. Aci rătăci el mai multe zile printre bălțile de la gura riului Liris, stând ascuns acolo zile și nopți întregi, până când fu descoperit și predat magistratului din orașelul apropiat Minturne. Acesta îl aruncă în închisore. Primise ordinul din Roma să îl prindă și să îl omore. Un sclav public, un celt sau un german, fu însărcinat să aducă la îndeplinire ordinul. Dar barbaru intrând în închisore se sperie de privirea sălbatică și fulgerătoare și de vorbele aspre, poruncitoare ale marelui prizonier, al cărui nume nicăeri nu era mai vestit și mai temut de cât în patria sclavului; scăpă sabia din mână și fugi strigând că nu poate să ucidă pe Caiu Mariu. Locuitorii din Miturne, cari nu puteau nici ei să uite că acest fugar fusese mântuitorul Italiei, îi înlesniră apoi fuga, și Mariu se îmbarcă pentru a doua-ora. In mijlocul altor primejdii, furtună și lipse, ajunse în sfârșit la țermul Africei. Numai nădejdea răzbunării îl mai susținuse, și încrederea superstițioasă în vorbele oracolului care îi proorocise șapte consulare. Adeseori, în mijlocul necazurilor el și consola prietenii și pe el însuși, aducându-le aminte a această proorocie. Să opri mai mult timp în mijlocul ruinelor Cartaginei, în o colibă din colonia democratică, decădută, Iunonia, până când pretorul din Africa îi porunci să plece și de acolo. In același timp însă se părea în adevăr că speranțele

Sula plecă
în răsărit 87.
Cina, consu-
lul demo-
crat.

sale erau pe cale să se îndeplinescă. Cina și făcuse propunerile; dar colegul său *Cneiū Octaviū* veni cu cete înarmate să împedice votarea și un măcel îngrozitor se întâmplă chiar în for. Cina trebui în cele din urmă să fugă din Roma și în locul lui să alege consul *Corneliū Merula*. Dar în drumul său el găsi partizani, sau pôte avusese de mai înainte, și îi pregătise pentru o astfel de întâmplare. Cetăți însemnate ca Tibur și Preneeste să declare război pentru dînsul. Sosind la Nola, luă cu dînsul corpul de oște care mai ținea încă asediul cetății; și astfel, recunoscut de oștea din Campania ca adevăratul consul, și strîngînd în jurul său o mulțime de cete de voluntari din cetățile al căror apărător se făcuse la Roma, porni și el ca și mai înainte Sula, împotriva capitalei.

Proscrișii
să întorc.

În curînd să începu apoi mișcările și în ținuturile Etruriei. Mariū, aflînd de cele întîmplate, se întorse în grabă cu esilații și cu un corp de călăreți numiți, debarcă în portul etrusc Talamon, sparse închisorile sclavilor, strînse o cătă puternică de cetățeni noi, sclavi, gladiatori, și porni cu patru-zeci de corăbii spre gura Tibrului. Guvernul din Roma chemase pe *Cn. Pompeiū Strabone*, în care nu putea să aibă nici o încredere, de ore-ce era un om care nici o dată n'avea în vedere altceva de cât interesul său particular. El veni numai de cât în Roma, dar nu făcu nimic; lăsă pe Cina și Carbone să se așeze pe țărmul drept al Tibrului lîngă muntele Ianicul, pe *Q. Sertoriū*, cel mai capabil și mai vrednic dintre capi democrației, pe țărmul stîng, ér pe Mariū 'l lăsă să coprină Ostia și să o dea pradă cetelor sale. În zadar Senatul, înspăimîntat, acordă acum dreptul de cetățenie tuturor cetățitorilor aliați, cari de altfel nici nu se mai luptau, în zadar încercă să intre în tratări cu Nolanii și cu Samniții îndărătnici. Mariū și Cina sciură însă să câștige pe Samniți în partea lor, acordându-le tôte drepturile ce le cereau; Italiciei chiar voiau mai bueros să primescă drepturile din mâinile partidei poporului, în care aveau mai multă încredere de cât în Senat. Democrații puseră apoi mîna pe Arimin, împedînd astfel aprovizionarea cetății din nord. Pe Tibru în sus nu mai putea să ajungă în Roma nici o corabie cu grîne, de când Ostia se afla în mâinile lui Mariū. Lipsese și fîmetea începură în curînd să se resimță în Roma. După fîmete veni ciurma, care începu să bîntue cumplit în ce-

tatea plină de soldați. Populația începu să murmure; sclaviți, cărora Cina le promisese libertatea, treceau cu grămada în tabăra democraților. În scurt timp Mariu ocupă aproape toate punctele din jurul Romei. Guvernul, în fruntea căruia în urma morții lui Strabone, se pusese cei doi consuli, Cn. Octaviu și L. Corneliu Merula, împreună cu Q. Metel, comandantul oștei trimise în potruva Samniților, începu să se clatine. În cele din urmă o solie de pace sosi în tabăra lui Cina; acesta ceru să fie recunoscut de toți ca adevăratul consul. În schimb solii cerură de la Cina să jure că nu se va vărza sânge. Cina refuză să jure, declară însă că cu voia lui acesta nu se va întâmpla; dar tăcerea sinistă a lui Mariu, care era de față, privirea ce o aruncă în jurul său, arăta destul de lămurit la ce aveau să se aștepte cei din Roma.

Orî ce împotrivire ar fi fost însă zadarnică; cetatea trebuia să se predea. Porțile ei se deschiseră înaintea esilaților reînțorși. Poporul se adună să caseze legea prin care se exilase Mariu, căci așa ceruse chiar dînsul, negreșit în bătae de joc. Mai înainte însă de a se sfîrși cu votarea, Mariu intră în cetate însoțit de instrumentele răzbunării sale. Învierșunarea grămădită de ani în inimă și-o răcori acum în sângele dușmanilor săi. Cinci zile și cinci nopți ținu măcelul în cetate, după ce mai întâiu se închiseră toate porțile. Consulul Cn. Octaviu, un bărbat cavalerese și vrednic, nu voi să fugă; cu însemnele consulare pe dînsul se duse pe muntele Ianicul și aci 'și așteptă mórtea în liniște. Capul lui fu cel d'întăiu care se înfipse pe tribuna din for.

Democrații
intră în
Roma 86.

Acesta nu era însă de cât începutul măcelului care avea să scalde în sânge cetatea și Italia întregă.

Colegul lui Octaviu, L. Merula, 'și deschise vinele lângă altarul lui Jupiter, al cărui flamen era, — după ce mai întâiu 'și descoperi capul, după cum cereau regulele ordinului său preoțesc. Cei mai de frunte bărbați de stat fură uciși, alții ciunțiți de vii; între ei a fost și Lutațiu Caiul, care împărțise cu Mariu gloria și biruința rețputată pe câmpul de la Vercele, și vestitul orator M. Antoniü, care în zadar 'și chemă în ajutor elocuența în fața soldaților setoși de sânge, și alții, ale căror averi rămaseră toate pe sēma ucigașilor. Pe cānd se întâmplau acestea, Corneliu Cina era pentru a doua oră și Mariu pentru

Mórtea lui
Marius.

a șaptea oră consul (86). Mariū, care începuse să se témă de propria sa partidă, de Cina, și mai cu sémă de Sertoriū, 'și împlinise așa-dară cele șapte consulat. Iși ajunsese scopul visurilor sale ambițioșe ; pe acest preț își pătase numele său glorios, perduse locul de onóre ce i s'ar fi cuvenit în istoria poporului său. O jertfă nenorocită a ambiției nesățioșe, a fanaticismului de partidă, care nu cunoșce nimic sfânt, — ajuns se caute în escese o alinare a muștrărilor și torturelor consciinței sale, a lipsei de somn care 'l chinuia. Până și în aiurările frigurilor 'l urmăriaū visurile ambiției sale sêlbatices; i se părea că vede lupte și biruințe în Asia ; însfirșit, după șapte zile de agonie, slăbit de bătrânețe, escese și patimi, abia la câteva săptămâni după alegerea sa de consul. Mariū 'și dete suflul spre marea bucurie a Romei și a Italiei, cari 'l cinstiseră odinióră ca pe mântuitorul lor.

Cina consul
87—84.

Cu mórtea lui Mariū se puse capăt și măcelului. Sertoriū trimise o trupă de ómeni armați cari impresurară bandele de ucigași ale lui Mariū și le nimiciră, ucidând 4,000 dintr'înși. Acum se putea restabili însfirșit o ordine. Cina se alese consul de patru ori pe rînd (87—84); dar acest bărbat nedestoinic, care n'avea alt îndemn de cât ambiția sa nesocotită, fără scopuri mai înalte, și fără o țintă lămurită, nu fu în stare să așede biruința partidiei democratice pe temelii mai puternice. Italiciei fură primiți în tóte triburile, după cum li se promisese ; sórta datornicilor fu îmbunătățită, prin un mijloc radical, er-tându-li-se trei din patru părți din ce erau dator; gránarele statului se deschiseră éráși pentru cei săraci. Dar unde era omul care se pótă ținea piept cu rézbunătorul nobilimei, cu comandantul învingător, L. Corneliū Sula, când acesta avea se se întórcă de pe câmpul de luptă din Asia ca să céră socotélă pentru sângele tovarășilor și partisanilor săi, vêrsat cu atâta prisosință ?

Și Sula nu putea se mai întârzie mult. Misia lui în Asia era împlinită.

CAPITOLUL II.

Continuarea și sfârșitul războiului întâiu cu Mithridate. Reîntorcerea lui Sula. Reînnoirea războiului civil. Dictatura lui Sula și restabilirea regimului senatorial. Abdicarea și mórtea lui.

(86—78 în. de Chr.)

Intr'aceea Sula îndeplinise una din cele mai grele însărcinări ce se pot da unui comandant, în chipul cel mai norocos și mai glorios. Cu o armată slabă de 30,000 ómenî, fără bani, fără corăbii de război, lăsând îndărătul său o partidă contrară care n'aștepta de cât să plece dînsul ca să pue din nou mîna pe putere, lăsând Italia în mînile rësculaților cari erau încă departe de a fi biruiți, și cari erau înteleși cu Regele din Pont, înconjurat de aliații grecesci în care nu putea să aibă nici o încredere, nesprijinindu-se de cât pe geniul său propriu, pe vitejia armatei și pe noroc,—astfel începuse Sula, în primăvara anului 87, espediția sa împotriva Regelui din Pont. Din Epir trecu în Beoția, unde câștigă cea d'întăiu biruință împotriva comandantului pontic Archelau, lingă muntele Tilfosu. De aci trimise o parte din trupe sub Hortensiu în Tesalia și Macedonia, o altă parte sub Munațiu la Chalcis (Eubea) ér pe L. Liciniu Lucul 'l trimise în rësărit, în Egipt și pe țermurii Asiei mici și Siriei, ca să adune cu orî-ce preț o flotă de război de care avea mare trebuință. El însuși 'și aședă castrele la Eleusis, pregătindu-se să asedieze Athena și Pireul.

Acest asediu era încărcat cu multe greutăți, căci lui Sula îi lipsiau aprópe tóte cele trebuincioase pentru acest scop. Fără să mai stea la îndoelă porunci soldaților săi să taie arborii Academiei și ai Liceului, sub umbra cărora învățase odinioară Platon, și lăsă să se construescă dintr'înșii mașine de război. Cheltuelile construirii trebuiră să le rëspondă templele din Olimpia și Delfi. Pireul, firesce, a putut să se împotrivescă mai ușor, căci Sula nu putea să taie calea corăbiilor cari veniau să aducă provisiu; dar cetatea Athena fu înconjurată din tóte părțile, așa că în curênd o fómete îngrozitoare începu să bântue în popor; până și focul din templul Zeiței Athene se stinse,

Sula
in rësărit.

Coprinde
Athena și

căci nu se mai găsia nicăiri uleiū. In cele din urmă filosoful Aristion, care poruncia în cetate, trămise câți-va soli la Sula; aceștia însă nu găsiră alt-ceva mai bun de făcut de cât să aminteseă comandantului roman despre Theseū și Eumolpos, despre Marathon și Salamina. „Plecați“, le răspunde Sula, făcându-i cu aceste cuvinte să revie, din sferele închipuirei oratorice, la aspra realitate, „plecați, ómeni buni, și luați-vă îndărăt și cuvântările vóstre. Eū n'am venit aci ca să învăț ei ca să aduc éráși la supunere pe nisece vasali rěsvrătiți.“ In ziua de 1 Marte 86, soldații izbutiră însfîrșit să așede scările pe ziduri și să năvălescă în cetate. Omoruri și jafuri fură rěsplata soldaților romanī pentru ostenele asediului. Aristion, care cercase să scape în fortăreță, trebui să se predea. Ce a cruțat Sula a cruțat numai din considerație către cei morți ér nici de cum către cei vii.

Lupta în
Beoția.

De și Athena căduse, Pireul însă tot se mai ținea. O nouă armată a Regelui din Pont sub conducerea lui Taxile venia de la Nord. In Roma catastrofa se întâmplase, Mariū intrase în cetate, conducerea războiului se luase din mânilor lui Sula și se încredințase consulului democrat *M. Valeriū Flacu*, care trebuia să soseseă dintr'o zi într'alta. Sula însă și continuă operațiile neturburat. Din ee în ce mai strîmțorat, Archelaū fu silit în cele din urmă să părăsească Pireul și să se împreune cu cei 110,000 ostași ai lui Taxile, care într'aceea rězbișe până în Beoția. Sula plecă și dînsul în Beoția, după ce chemă îndărăt pe Hortensiū cu corpul său de 6,000 ómeni. Taxile fără să asculte de sfatul înțelept al lui Archelaū care voia să slé. éscă puterile lui Sula prin o defensivă sistematică, să aședă pe câmpul de luptă Cheronea, și dete Romanilor ocașia binevenită să 'l atace. Óstea pontică era o óste puternică, dar compusă în cea mai mare parte din barbari; Sula rămase învingător, și din sutele de miī ale dușmanului, nu putură scăpa de cât 10,000 cari izbutiră să se retragă în Eubea; la o astfel de óste o înfrîngere însemna disolvarea ei desevîrșită. Sula închină trofeele cucerite divinităților sale Marte și Venus. Biruința câștigată nu făcuse de cât să 'i deschidă calea pe care avea să înfrunte primejdii și mai mari.

Valeriū
Flacu.

Intr'aceea protivnicul său democrat, Valeriū Flacu, debarcase în Epir. Era neapărat trebuință să 'l întîmpine cu óstea;

aşa cereau acele timpuri nenorocite. Cele două oștiri romane se întâlneau în Thesalia, lângă muntele Othris. Dar Flacu, vădând că soldații lui Sula n'aveau de gând nici de cum să l'părăsescă, evită lupta și pleacă spre nord, pe când Sula se vedu nevoit să se întorcă spre sud, în Beoția, unde debarcase o nouă oște pontică, din Eubea, sub conducerea lui *Dorilaos*. Nici aceasta nu voi să asculte de sfaturile lui Archelaū, ci primi lupta la *Orchomenos*. Cavaleria barbarilor, arma lor cea mai bună, era cât p'aci să pue pe fugă legiunile romane; dar Sula pe care nici o dată nu l'părăsia prezența de spirit, puse mâna pe un steag și porni înainte strigând: „soldați, dacă vă va întreba cine-va unde v'ați lăsat comandantul, să îi spuneți că la *Orchomenos*.” Aceste cuvinte aprinseră din nou curajul soldaților; barbarii fură respinși, și a doua zi Romanii puseră mâna și pe castrele dușmanului. Pușini izbutiră să scape și de astădată, trecând érași în Eubea; cei mai mulți fură prinși, omorîți sau împrăștiați printre mocirlele lacului *Copais*. Astfel se puse capăt războiului în Europa (85).

Dar și în Asia poziția Regelui era destul de zdruncinată. Populația Asiei mici, care veduse la început în Mithridate pe mântuitorul ei, curînd să vedu desamăgită. Dacă jugul Romanilor fusese greu, al lui Mithridate și al satrapilor săi era de zece-orî mai nesuferit. Prin măsuri arbitrare, împărțiri de pământ, ertări de datorii, liberări de sclavi, se încurcaseră toate lucrurile; întîmplându-se o dată ca populația din Chios să nu răspundă întocmai o sumă de bani ce i-se cerea, toți locuitorii fură legați, puși pe corăbii și transportați pe țermul colhic; aprópe pe fie-care zi se condamna și esecuta omenî și chiar comune întregi. De aceea câte-va cetăți, ca Smirna, Efesu, Colofon și altele, părăsiră pe rînd cauza Regelui din Pont. În același timp L. Lucul, care adunase cu multă iscusință și cu mari silințe o flotă de război, începu să iea și el ofensiva. În anul 85 el apăru cu corăbiile séle în apropierea insulelor Chios și Tenedos; de asemenea și corpul democratic al lui Valeriu Flacu trecuse peste Helespont. Ajungînd la Nicomedia, Flacu fu ucis chiar de legatul său C. Flaviu Fimbria, un democrat neînfrînat și plin de pasiune, dar un bun comandant, pe când Flacu fusese un om necapabil și fără cel mai mic talent militar. Fimbria alungă pe Mithridate din Miletopolis (nord-

Mithridate
cedeză.

vestul Asiei mici) pînă la Pergam, de aci pînă la Pitane (lîngă Kime) și de la Pitane pînă la Mitilene (85); dar de ore-ce aristocratul Lucul refușă or-ce ajutor compatriotului sîu democrat, nu putu nici unul nici altul sê pue mîna pe dușmanul comun. Nu mai putea sê începă nici o îndoială că în anul următor avea sê trecă în Asia și Sula, în urma izbândelor sêle din Europa, și în urma izbândeii și poziției câștigate de Lucul în marea Egeică.

Negoțieri. Mithridate, vîdîndu'si cauza ca și pierdută, credu că va putea sê mîntue ce mai era de mîntuit intrînd în negoțieri cu Romanii. Cu șiretenia neînțeleptă a unui despot oriental, începu sê trateze de o dată și cu Fimbria și cu Sula. Regele recunoscu însê că cel din urmă era adevăratul sîu învingător, și de aceea trimise pe Archelaū sê propună ajutorul sîu în potriua democrațiilor din Roma. Dar Sula, fără sê atingă măcar propunerea din urmă, ceru de la Regele sê renunțe la tôte cuceririle făcute, sê dea îndărăt pe tōți prizonierii și desertorii, sê predea 70 din corbiele sale de războiū, sê plătescă solda și cheltuelile ôstei romane și o despăgubire de 18,750,000 lei, sê recheme în cetăți pe cei din partida romană, érá el sê rămână Rege al Pontului. Mithridate preferi sê își mai încerce o dată norocul în luptă. Trimise vorbă lui Sula, că Fimbria îi-a pus condiții mai ușore; Sula îi răspunse că ar trebui sê se bucure că cel puțin i se crută mîna dreptă, care vîrsase atât sânge roman. Și fără sê mai întîrzie și puse în mișcare flota și ôstea care se afla încă în Tracia. Atunci Mithridate, înspăimîntat de hotărîrea dușmanului sîu, cedă é-răși. Solul de pace întîmpină pe Sula încă în Europa, lîngă riul Hebros din Tracia. Totuși Sula și continuă marșul spre Asia căci mai era acolo un dușman pe care nu putea sê lase la spate când avea sê se întorcă în Italia: Fimbria cu cele douê legiuni ale sale. Dar îndată ce ôstea lui Sula ajunse în apropierea legiunilor democate, lîngă Thiatira (spre sud est de la Pergam), sê vîdu că nu putea fi vorba de nici o luptă între dînsule. Soldații lui Fimbria, demoralizați din cauza lipsei de disciplină, și părăsiseră cu grămada comandantul și trecură în castrele lui Sula. Fimbria, vîdînd că totul era pierdută, se sinucise. Cei cari nu putéu spera ertare, fugiră parte în ôstea lui Mithridate parte pe corăbiile și în ascunđătorile

piraților, cari după fie-care pierdere și după fie care biruință, dobîndiau tovarăși noi.

În urma acestor întîmplări, se restabili érași vechea ordine în Asia. Cetățile, cari rămăseseră credincioase Romanilor în acele timpuri critice, ca Rodu, Ilion, Magnesia și altele, își aū primit fie-care răsplata credinței lor. Cele cari trecuseră în partea dușmanului fură judecate de Sula în Efes, unde trebuira să își trimetă tóte câte o solie. Drept pedépsă fură silite să plătescă tributul înainte pe cincî ani; fie-care locuitor, căreia i se da să găzduiască un soldat, să plătescă soldatului pe fiecare zi câte 16 drahme și mai mult dacă i se da să găzduiască un oficer. Nicomede și Ariobarzanes își recăpătară tronurile Bithiniei și Capadociei. Cele două legiuni ale lui Fimbria rămăseră în Asia sub comanda lui L. Liciniū Murena. Cu cele-l'alte cincî, cu vechile sale legiuni, și cu 6,000 de călăreți, Sula se întórse în Italia prin Efes, Atena, Dirhachiū și Brundisiū. Un istoric vechiū laudă pe Sula că numai după înfrîngerea dușmanului a venit să își rézbune împotriva concetățenilor săi; gloria lui ar fi fost însé mai curată dacă acéstă rezbunare ar fi fost mai puțin sângerósă. Mai nainte de a sosi în Roma, trimise un raport Senatului în care se numia pe sine proconsul, de și partida democratică 'l depusese din acéstă demnitate și chiar 'l exilase; anunța că se întóree în Italia și că va trebui să pedepséscă pe vr'o câți-va culpabili, dar că încolo va respecta drepturile nouilor cetățeni și în genere va fi cât se póte de blând.

Partida democratică învingétóre nu putea să uite negreșit, că mai ave să pórté o luptă pe viață și pe mórte cu vechiul ei dușman. Dar, din cauza nedestoîníciei conducétorilor ei, nu fusese în stare să merite recunoscînța Italicilor, săi unéscă și săi strîngă sub stégul ei. Senatul încercă în zadar să închee un compromis cu Sula,— pregătirile începură în tótă Italia,— și Cina plecă în grabă la óstea adunată în *Ancona* (84) ca să întîmpine pe Sula în Grecia și să nu'l lase să trecă în Italia. Dar nu putu face nimic cu soldații cari uitaseră orî-ce disciplină în rézbóiele civile. Îscându-se o revoltă în óste, el fu ucis chiar de soldații săi. Colegul său Cn. Papiriū Carbone mai capabil de cât dînsul, veni la Ariminiū, și urmă înainte cu pregătirile.

Partida democratică dispunea de puteri însemnate, pe când

Pace 84.

Reîntórcea
lui Sula.

Sula avea să se lupte cu multe greutate. Ea putea să strângă o armată cu mult mai numeroasă; Italicii și mai cu seamă cetățenii cei noi urau pe Sula și se temeau de dînsul, căci nu se încredeau în promisiunile lui; cauza democraților era într'adevăr, după cum o numiau, *causa populară*. Dar cu toate puterile însemnate de care dispuneau, le lipsia organizarea și conducerea, pe când Sula, pe lângă că era unul din cei mai talentați comandanți, putea să se încredă în cei 40,000 soldați ai săi ca în sine însuși. Sosind în Italia, trecu prin Apulia fără să întîmpine nici o împotrivire, apoi peste Apeninii în Campania. Pretutindeni păstră disciplina cea mai severă, în același timp însă se arătă blînd și ertător, silindu-se mai cu seamă să dovedească nouilor cetățeni că nici nu gîndesce la o știrbire a drepturilor ce li s'au recunoscut. Bărbați însemnați începură să se unească cu dînsul; nobilii fruntași ca Q. Metel se grăbiră să se înroleze sub stégurile sale; alții, între cari și *Cn. Pompeiū* tînărul fiu al lui Pompeiū Strabone, adunau trupe pentru dînsul în ținuturile în cari aveau moșii și influență. Óstea partidei populare sta sub comanda consulului aceluși an, Caiu Norban, un om nedestoinic. Altă óste sub L. Corneliū Scipione plecase pe calea apică în ajutorul celei d'întăiu. Legiunile lui Sula începură să înainteze de la muntele Tifata spre trupele lui Norban, după cea d'întăiu cîștigare óstea consulului se împrăstie în toate părțile. Norban se retrase cu cei rămași în Capua. Scipione nehotărît, primi armistițiul oferit de Sula, și dete astfel timp și ocazie veteranilor lui Sula să laude recruților săi pe comandantul victorios, blîndeța și cauza lui cea dreptă, și să le dovedească că cauza cea-l-altă pentru cari voiau să lupte ei, era o cauză percută. Când vădu Scipione că armistițiul amenința să fie fatal, voi să-l rupă; era însă prea tîrziu; soldații săi începuseră să treacă cu grămada sub stégurile lui Sula.

Luptele lui
Sula cu de-
mocrații în
Italia.

Bărbatul cel mai onest și cel mai capabil din partida democratică, Q. Sertoriū, perdu atunci ori ce nădejde în triumful cauzei sale și plecă în Spania. Comițiile din Roma aleseseră într'acea de consuli ai anului 82 pe fiul învingătorului de la Vercele, C. Mariū cel tînăr și pe Papiniū Carbone. Mariū se aședă în cetatea întărită Preneste, pe care o mai fortifică încă; aci credea că va putea opri în loc pe Sula în marșul lui victorios. Carbone plecă spre nord în potriua corpului de ar-

mată al lui Metel și al lui Pompeiū. Oștea lui Mariū, în care se aflău mulți Samniți, întâmpină pe Sula fără însă să-l pōtă opri în loc; cinci cohorte și două cete de călăreți aruncară stégurile și trecură în oștea lui Sula îndată după începerea luptei. Mariū învins, fu silit să se retragă éráși cu 25,000 de ómenī în Preneste. Sula trimise pe L. Ofela, un desertor din cea-laltă tabără, cu un corp de armată să împresóre cetatea, ér el plecă mai departe spre Roma. După cinci ani, aceleași legiuni cari stropiseră cu sânge stradele capitalei, în anul 88, stău éráși pe câmpul lui Marte. După ce se opri aci câte-va zile, Sula porni mai departe cu óștea în Etruria lăsând în capitală o garnisonă.

Stéua democrației începuse să pālěscă. Partisanii ei se împuținau pe fie-care zi. Carbone, după mai multe lupte, se retrase până la Arimin. Cele opt legiuni cu cari trimise pe unul din sub-comandanții săi, Carinas, spre Roma, ca să despresóre pe Mariū din Preneste, deteră peste óștea lui Cn. Pompeiū, și după o luptă nenorocită, aprópe toți soldații se împărăștiară în tóte părțile. De asemenea și Carbone, neputénd să fie piept cu Metel și cu Pompeiū vedea cum óștea-i se împuțina pe tótă ziua; în cele din urmă Ariminul capitală; numai Carbone izbuti să scape la Areții (Etruria), unde mai adună o óste de 30,000; dar după câte-va sfortări zadarnice o părăsi și pe acésta și fugi în Africa. Cele din urmă lupte desnădăjduite le susținură conducătorii résculaților samniți, Pontiū, Telesin, M. Lamponiū și capuanul Guta, cari nu mai puteau aștepta cruțare pentru dișși și pentru ai lor, căci orī-ce samnit cădea în mânilé lui Sula nu mai scăpa cu viață. Ei nu putură însă să despresóre pe Mariū din Preneste a cărui poziție devenia din ce în ce mai grea. Tóte încercările de a rézbi într'acolo se zădărniceau parte din cauza greutăților drumului, parte din cauza superiorității trupelor lui Sula. Intr'aceea (în nord) luptele se sfârșiseră cu înfrîngerea desévrișită a partidei democratice. Dacă veniau acum și trupele lui Pompeiū, cari nu mai aveau nici un dușman în fața lor, se opereze împreună cu óștea lui Sula, democrații erau perduți cu totul. Mai era un mijloc, dar era un mijloc desnădăjduit, căci în chipul acesta și sacrificău linia de retragere; acest mijloc era un marș chiar asupra Romei, în fața căreia ar fi putut să ajungă într'o di pe calea latină pe care se

Lupta de la
Roma 82.

aflău. În adevăr, se și puseră în mișcare ca să nimicéască pădurea în care își aveau culcușurile lupii; erau 50—70,000 ómenii sub comanda lui Pontiu, Lamponiu, C. Albiu, Carinas, L. Brutu, Damasip. Nóptea se opriră și se strînseră pe muntele Alban, și la 25 Octombree, 82, ajunseră în fața porței coline. Mica garnisonă a cetăței avu curajul să éasă și să atace marea óste a Italicilor. Aceștia însé în tot momentul puteau să se aștepte să vadă sosind după dinșii óstea întregă a lui Sula. În adevăr, chiar în acea diminéță sosi ó parte din cavalerie ér după amiază se arétă și Sula cu legiunile sale; fără să se odihnéscă, și fără să lase nici soldaților timp de odihnă, porunci să se dea semnalul de atac și să repeđi asupra dușmanului. Încă ó dată se mai luptă aci Roma și Samniul cu îndărătnicia învingătorului de ó parte și a desnădăjdutului de alta. În aripa stîngă legiunile lui Sula, obosite de marșul greú, fură silite să se retragă în fața vitejiei Italicilor; câți-va fugari să și duseră să vestéscă la Preneste că totul e perdut; dar aripa dréptă a lui Sula sub conducerea lui M. Crasu câștiga din ce în ce mai mult teren, și după ó luptă sângerósă care ținu tótă nóptea și chiar a doua-zi diminéța, aliații fură sdrobiți și împrăștiați; astfel să puse capăt de odată răscoléi Italicilor și răscoléi democrăților, sub zidurile Romei. Dintre conducători unii căduseră în luptă alții izbutiră să scape. Eroul acestei lupte din urmă, pe care un istoric mai nou l' numesce Aristomene al Italie. *Pontiu*, din Telesia, cădu, rănit în mânilor Romanilor și mai târziu fu ucis în închisóre. Cei mai mulți Samniți și Lucani căduseră în luptă; cu tóte acestea vr'o 3—4.000 dintr'înșii să găsiaú între prisionierii cari fură măcelăriți a treia-zi pe câmpul lui Marte, la ordinul lui Sula. Pe când să întîmpla acest măcel îngrozitor, Sula vorbea către Senat în templul Belonei, de unde se auđia tot zgomotul esecuției, vaetele murinđilor și strigătele ucigașilor.

Răscolă să potoli și în Italia cu încetul; răscolaii etrusci fură împrăștiați cu desévîrsire; Mariu, după ce încercă în zadar să fugă, să ucise singur; Preneste, Populonia, Nola, cele din urmă focare ale răscoléi, cădură, una după alta, în mânilor lui Sula; drama să sfîrși cu un măcel în care își perdură viața alte câte-va mii de Samniți.

Astfel isprăvi Sula războiul civil, pe care de altfel nu el 'l Sula invin-
 începuse. Acum nu 'i mai sta nimeni în cale; sprijinit pe ós-
 tea lui și pe oboséla generală ar fi putut să céră și să dobîn-
 descă ori-ce rêsplată, póte chiar și diadema regéscă pentru
 mántuirea Italiei. Mulți se și așteptău să vadă regalitatea luând
 éráși locul republicei. Sula era în adevér un om născut ca să
 stăpánescă; solií Regelui din Partia, cari 'l întâmpinasera lângă
 Euftrat îi prorociseră că are să ajungă în curînd cel d'întăiú
 în țara lui și să miraú numai cum de nu ajunsese până
 atunci. Ambiția nu era însé dintre slábiciunile lui. Era de pa-
 tru-zeci și noué de ani când se alese consul, și multă vreme
 se purtase așa ca și când nici n'ar fi dorit să fie ales. Dacă
 demagogia lui Mariú nu se punea în calea planurilor sale, ar
 fi plecat fără îndoială liniștit în Asia, s'ar fi întors după o în-
 vingere glorióasă cu o avere enormă, și după un triumf stră-
 lucit 'și ar fi ocupat éráși locul în Senat. Prin calitățile sale,
 prin esperiența sa de militar și om de stat ar fi devenit unul din
 conducătorii partidei sale. S'ar fi retras apoi cât de desla vr'una
 din moșiile sale încunjurat de dăntuitoare și de bufonii sêi ca
 să 'și împartă timpul între desfrânări și ocupări spirituale, după
 cum îi plăcea să trăescă. Dar sórta și împrejurările nu'l lăsaú
 să ducă acéstă viață epicureică; o misie mai seriósă i se im-
 punea. Trebuia să reconstituéscă statul care începuse să se cla-
 tine din temelii; aceleași principii le avu în vedere și acum ca
 și în anul 88, și nici acum nu se dete îndărăt înaintea nici
 unei crime pe care o cereaú, sau se părea că o cer. rézbuna-
 rea și interesele statului, de și de firea lui nu era nici crud,
 nici rézbunător. Mai 'nainte de a se întórce în Roma serisese
 Senatulú că împrejurările cer ca o putere estraordinară să se
 concentreze în mânilor unui singur bărbat; poporul, la propu-
 nerea lui L. Valeriú Flacu, incredință bucuros acéstă putere
 proconsulului L. Corneliú Sula, numindu'l dictator pe timp ne-
 mărginit, cu putere de a aduce legi și a pune statul în ordine.
 Opera reconstituirei se începu între noui vèrsări de sânge.

Mai 'nainte de tóte Sula avea trebuință de bani ca să sa-
 ture lăcomia favoriților și amicilor sêi, și de sânge ca să le
 stêmpere setea de rézbunare. Trecuse timpul când ar fi putut
 să procedă cu blândețe, după cum voise o dată. Printr'un de-
 cret el proscrise, și declară vrednică de mórte, pe toți funcțio-

Dictator.
 Proscrieri.

narii cari sprijiniseră, în orî-ce chip, pe duşman în urma tratatului încheiat cu Scipione, de asemenea şi pe toţi cetăţenii cari sprijiniseră pe faţă răscóla; orî-cine putea să 'i omóre, ayënd dreptul în urmă să reclame un premíu de 12,000 denari, (11,250 lei în bani d'ái noştri). Averele celor omoriţi se confisca pe séma statului; copii şi nepoţii celor căduţi în luptele cu Sula fură opriţi pentru tot-d'auna să ocupe vr'o funcţie în stat. Cel d'întâiu decret nu fusese destul de lămurit, așa în cât orî-ce ucigaş găsia un pretext; de aceea, pentru ca lăcomia şi răzbunarea să 'şi cunóscă jertfele se espuse în for o listă cu numele celor proserişi. Căci lăcomia şi pofta de răzbunare a favoriţilor săi, căroro Sula nu le refusa nimic, contribuise tot atât de mult la luarea acestor măsuri ca şi scopul lui Sula de a stabili un esemplu pentru cei ce vor voi să mai facă pe viitor ceea ce făcuseră democraţii. Mulţi din cei înscrişi pe listă nu erau vinovaţi de alt-ceva de cât că aveau vr'o vilă frumoasă sau altă moşie preţioasă. Cruşimile revoluţiei din 87 se repetară cu prisos. Mormîntul lui Mariu fu deschis, cenuşa lui aruncată în Anio, monumentele sale sfărîmate. Vînătórea de ómeni se încinse peste tótă Italia; ura, trădarea, lăcomia, setea de sânge şi tóte viţiile ordinare, găsiau un câmp deschis; pe piaţa de lingă lacul Servilie, se grămădeau pe tótă ziua capetele senatorilor ucişi. Patru-zeci de senatori şi o mie-şase-sute de cavaleri erau înscrişi pe listele de proscricţie, afară de sutele şi miile de ómeni din clasele mai de jos, pe cari nimeni nu 'i mai numéra. Acesta a fost „secerişul lui Sula,“ marile „lăsări de sânge ale Italiei.“ Aşa sfîşiară cele doué partide statul, zmîcindu'l când într'o parte când într'alta.

Restabilirea
regimului
senatorial.

Dar pe acest tărâm, scaldat în sânge, dictatorul nu aşedă o stăpânire despotică, ci se mulţumi să restabiléscă vechiul regim aristocrat-oligarchic. Acésta o făcu prin un şir de legi, zise *Cornelice*, create în réstimpul scurt de la 81—78, legi cari dovedesc că Sula era şi un bun bărbat de stat. Una din aceste legi hotára vîndarea moşilor celor căduţi în şirurile duşmanilor; prin alta se lua comunelor, cari ridicaseră armele în potrivă lui Sula, dreptul de cetăţenie şi o parte din pămînturi; aceste doué legi au dat dictatorului mijlócele de cari avea nevoie ca să 'şi pótă răsplăti partizanii şi soldaţii. Numéru celor împroprietăriţi de dînsul se zice că se urca la 120,000.

Prin această el își întăria pe de o parte partida și în același timp se îngrijea și de siguranța persoanei sale și a regimului restabilit de dînsul. Tot pentru acest scop liberă el zece mii de sclavi din Roma, dându-le chiar dreptul de cetățenie. Acești sclavi liberați, numiți după dînsul cornelianî, îi serviau lui Sula de gardă. El restabili apoi vechia scară a demnităților. Numai acela putea fi pretor, care fusese cestor, și consul numai acela care a fost odată pretor. Nimeni nu putea să ocupe aceeași funcțiune de două ori în restimp de zece ani. Numărul cestorilor se spori de la opt la douăzeci, al pretorilor de la șase la opt. Senatul își recăpătă toate drepturile sale de odinioară. Jurisdicția criminală se dete éráși Senatului, și numărul comisiilor de judecată se spori. Senatul avea să împartă de aci înainte provinciile consulare; guvernatorul trebuia să rămăe în provincia lui până ce Senatul trimitea pe altul ca să-l înlocuiască. Acei cari se dovediau că au stors bani aveau să fie pedepsiți cu esil și cu restituirea pagubelor. O lovitură simțită dete dictatorul drepturilor poporului, *mărginind atribuțiile tribunilor*. Nimeni, care a fost o dată tribun, nu mai putea să aspire la alte funcții ale statului. Tribunii perdură dreptul de a propune poporului legi și de a lua cuvântul în adunările lui; nu le rămase de cât dreptul de a apăra persóna și posesiile cetățenilor în potriua arbitrarității judecătorilor și funcționarilor; cu alte cuvinte nu li se lăsa de cât drepturile pe cari le avuseseră, îndată după imigrarea plebei pe muntele sfânt, chiar de la înființarea tribunatului. Prin restrîngerea atribuțiilor acestei demnități populare Sula a voit să facă ca ómenii talentați și ambițioși să nu mai aspire la dînsa; și în adăvăr tribunii ajung éráși un instrument în mâinile aristocrației și ale Senatului. Prin un șir întreg de alte legi Sula voi să introducă o ordine pe diferite rămuri ale administrărei justiției și ale siguranței publice. Așa sunt: legea în contra falsificatorilor de testamente, în contra falsificatorilor de monedă, în contra lovirilor și a insultelor, a ucigașilor și otrăvitorilor; o lege asupra cheltuelilor, „lex sumptuaria“, punea o stavilă luxului la ospete și înmormîntări, și reducea prețurile unor mijlóce de traiu al căror preț și farmec nu consta în alt-ceva de cât în raritatea și scumpetea lor. Caracteristic pentru legislația această, și pentru puțină ei putere de viață, este

însă, între altele, chiar faptul că însuși Sula a fost acela care a dat mai puține exemple de moderație.

Prin urmare, după legislația lui Sula, puterea avea să fie în mâinile *Senatului*; cu formarea listelor de senatori erau însărcinați cestorii. Censura se desființase, atribuțiile tribunatului și chiar ale consulatului și ale preturei se mărginiseră. Consulul și pretorul trebuiau să stea în Roma cât timp funcționau, și numai după trecerea anului de funcție căpătau de la Senat ca *proconsuli* sau *propretori* comanda militară în vre o provincie. Contrazicerea ce există în totă această constituție, cu care se întrebuintează despotismul pentru a se întări din nou aristocrația, se dovedește între altele prin faptul că Sula, ca să întregască Senatul, decimat în urma proscricțiilor sale, a fost silit să-și alegă omenii dintre favoriții și centurionii săi. Aceasta era o aristocrație care trebuia să cadă de odată cu monarchul, căruia avea să îi mulțumescă măestrta ei constituire.

Abdicarea
și morțea lui
Sula 78.

Statul, reconstituit astfel, începu să funcționeze, regulat, mai departe. Încă în anul 81 Sula lăasă să se alegă érași consuli; căci numai împrejurările, și nici de cum ambiția lui personală și pofta de a domni, îi impuseseră acea însărcinare estraordinară. În anul 80 se alese consul el și Q. Ceciliu Metel; însăsfirșit în anul 79 cređu că misia îi era împlinită și că sosise timpul să se despăgubescă, de ostenele îndurate, prin câți-va ani de viața epicureică. Depuse dictatura și dete poporului îndărăt puterea extra-ordinară cu care îl învestise. Apoi se retrase la frumoșa sa moșie de lângă Puțeoli pe țărmuri Campaniei, petrecându-și vremea cu vînatul și pescuitul, cu scrierea memoriilor sale, și dându-se plăcerilor de tot felul. În tinerețele sale, pe când nu era de cât urmașul unei familii nobile vechi dar sêrăcite, nimeni n'ar fi putut să prevadă ce viitor strălucit îl aștepta; și cu atît mai puțin dînsul, care se părea că se gîndese mai mult la plăceri, la escese sensuale; urmele acestui fel de viață, ce îi plăcea să ducă, se întipăriseră de timpuriu pe fața lui palidă, în ochii săi albaștri deschiși. Mai târziu chiar, când afacerile abia îi mai dau răgaz, în mijlocul încurcăturilor războiului și revoluției, îi plăcea să-și uite de griji când se pune la masă; tot timpul era în stare, să și-l jertfescă pentru stat, afară de cêsul ospetului. Nu era ambițios; dar norocul care nu l'a părăsit nici-odată, căci în joel de no-

roc al vieței tot-d'a-una ȳ căduse sorțul fericit—„sorțul Zeitei Venus,“ cum ziceaŭ Romaniŭ—,și în mare parte și geniul său ȳ înlesnia ori-ce izbândă. Pretutindenŭ era cel d'întâiŭ, ca și când acesta ar fi fost un lucru ce se înțelegea de sine. La început, el nici nu și da măcar silința să se ridice la demnități înalte; numai atunci să ridică când vedu că Mariu, pe care 'l știa cu mult mai pe jos de cât dînsul, și demagogiŭ pe cari el, aristocratul consciu despre superioritatea sa reală, ȳ ura din suflet, când vedu că aceștia voiau să ȳ dispute rangul ce i se cuvenia lui; ér după ce să ridică, lucră cu tótă energia de care era capabil, fără să alégă mijlócele, ne avênd în vedere de cât ținta din urmă la care ȳ plăcea să ajungă tot-d'a-una pe calea cea mai scurtă. În tótă viața lui a rămas același: rare-ori biruit de mânie, nici-o-dată de milă; blând sau crud, după cum vedea că póte să ajungă mai ușor la scop. Sufletul său împietrit să bucura la gîndirea că nici un om nu sciusese să rêsplătéscă dușmanilor și prietenilor săi ca dînsul. ȳ plăcea când vedea cât e de temut; când vedea pe cine-va tremurând înaintea lui, ȳ plăcea să 'l erte cu câte o vorbă glumétă. Vulpea și leul, zicea unul din pòtrivniciŭ săi, cuibéză în sufletul lui, și vulpea e mai de temut într'însul de cât leul. El nu să laudă nici cu înțelepciunea nici cu faptele sale mari, ci numai cu norocul său. El era L. Corneliu Sula „Felix“ fericitul, și cea mai mare lingușire pentru dînsul era acest connume; pe piatra inelului său lăsase să-ȳ graveze cea d'întâiŭ dovadă mare despre favorul norocului său: predarea lui Jugurtha, prin care să făcu mai întâiŭ cunoscut.

Acum 'și ajunsese scopul. Siguranța personală i-o chezășua garda lui, cornelianii, aristocrația pe care dînsul o ridicase din nou la putere, descurajarea adîncă a democraților, și veteraniŭ săi rêsândiți în tótă Italia. Astfel să grăbi să sòrbă până în fund paharul plăcerilor ce ȳ era dat să mai guste. Mòrtea 'l surprinsé în mijlocul plăcerilor. O bólă pe care o căpătase din cauza esceselor să înrăi, din întîmplare în urma unei iritații, și o emoragie puse capăt vieței acestui bărbat vrednic de admirat. Cu două zile, naintea morței sale, tocmai isprăvisé cartea a 22 din memoriile sale.

Senatul hotărî să se adueă corpul lui Sula la Roma și să se îngrope în câmpul lui Marte. Veteraniŭ săi 'l aduseră pe umeri

Inmormînta-
rea lui Sula.

de la Puțeoli până la Roma, într'un coșciug aurit, împodobit cu insemnele dictaturei. Senatul, funcționarii, preoții și vestalitele îl întâmpinară la porțile Romei. De aci convoiul, apărat de consulul Catul în potruiva celui lalt consul, M. Lepid, care încercă în zadar să îl opréscă, înaintă în ordine până în for, unde se ținu cuvântarea funebră, și din for până în câmpul lui Marte. Aci senatorii depuseră cociugul pe care îl aduseră pe umeri, și arderea începu. Un monument se ridică mai târziu pe locul în care odihnea cenușa celui d'întâiu premergător al cesarilor romani, a celui d'întâiu „dictator perpetuus“, L. Corneliu Sula.

PARTEA A TREIA

De la mórtea lui Sula până la mórtea lui Cesar.

78—44 în. de Chr.

I. Pompeiü și Cesar până la încheierea celui d'întâiü triumvirat.

CAPITOLUL I

Rescóla lui Lepid. Q. Sertoriü și luptele din Spania. Spartac și războiul cu slavii. Cn. Pompeiü Magnu și M. Liciniü Crasu.

Liniștea de care s'a bucurat Roma sub dictatura lui Sula a fost fórte scurtă: era mai mult odihna unui stat sleit de puteri de cât liniștea unui stat mulțumit. Partida învinsă, pentru care această liniște a fost o epocă de persecuțiuni sângeróse, n'avea nici un motiv să fie mulțumită; pe cea învingătoare o neliniștea gândul că un singur bărbat o scăpase și acum o stăpânia: Turburările interne ținuseră cincî-zeci de ani și tot d'a-una o domnie teroristică urmasa după alta. La început doué partide se luptau în curie și în comițiile din for; în curînd lupta se încinse asupra Italiei întregi; apoi partidele încep să strămute câmpul de luptă în provincii; se amesteca în luptele lor chiar regi străini; ele și dispută biruința pe piețele și pe stradele Romei, pe câmp deschis, în lupte mari, cu oștiri puternice. Instîrșit se pune capăt luptelor de către un mare comandant și de către o armată care era mai mult a lui de cât a statului. Astfel se pune temelia unei noi forme de gu-

vernămînt: stăpînirea unui singur om sprijinită pe puterea armată. Pasiunile și învierșunarea partidelor, cari nu se dau învinse de cît în urma unor lupte îndelungate și după ce li s'eleise tôte puterile, ambiția unor ómeni însemnați cari încep s'ë rivalizeze de aci 'nainte, mai sfișie cît-va timp țara în lupte sângeróse. În cele din urmă îns'ë a trebuit s'ë se împlinescã singurul rezultat la care putea s'ë ajungã statul roman, o-datã plecat pe ac'ëstã cale. Un bãrbat a trebuit s'ë vie care, sprijinit pe devotamentul unei oștiri, s'ë ocupe tótã viața sa poziția pe care o ocupase Sula cãți-va ani. Însuși Sula, restauratorul aristocrației, dãduse exemplul aceștei poziții esecțiionale, care trebuia mai tîrziu s'ë ia locul formeii de guvernãmînt aristocratice-republicane; el deșteptase și nutrise, mai mult de cît r'ëzbóiele și de cât turburãrile civile, ambiția, lãcomia și neînfrinarea în inimele oficerilor s'ëi. Cursul evenimentelor viitoare este așã-darã urmãtorul: vom vedea ridicãndu-se pe rînd bãrbați cari, mai mult saũ mai puțin conșii, urmãresc și contribu'e la transformarea și desvoltarea monarchicã a statului; unul dup'ë altul apar și dispar, acești bãrbați, și din ce în ce mai mult luptele s'ë pórtã nu pentru triumful unei partide ci pentru triumful unui singur om.

Turburãri
dup'ë mórtea
lui Sula.

Nu trecu mult și s'ë dovedi cã partida aristocrațiilor nu era în stare s'ë și susție poziția la care o ridicase Sula și armata lui. Abia muri Sula și elementele de rezistență, ținute pãnã atunci în respect de autoritatea lui, începurã s'ë se ivescã din nou; în scurt timp cele dou'ë partide staũ erãși fața în fața, mai învierșunate de cât ori-cãnd. Multe și puternice erãu aceste elemente de rezistență. Copii celor proscrisi, cãrora Sula le rãpise averile, poziția lor în stat și viitorul pe care 'l puteau nãdãjdui; proscrisii cari scãpaserã de mãcel și rãtãciaũ acum prin țeri str'ëine, dar cari și m'ëntinuserã legãturile lor cu Roma și Italia; cavaleriã cari trebuiserã s'ë și cedeze erãși drepturile nobilimeii de nascere; liberații, cari fuseserã reduși la vechiul lor drept de vot mãrginit; mulțimea celor pedepsiti și învinși în urma celor din urmă catastrofe, cari alcãtuiau marea majoritate a nației, — toți aceștia erãu dușmanii fireșei ai noului regim. Cu dînșii erãu elementele cele mai vrednice de stimã, și în același timp și elementele cele mai de jos din stat. Poporul roman și pãstrase chiar și în aceste timpuri simțul a-

dine înrădăcinat al dreptului și al formelor sale protectoare; cei mai vrednici bărbați erau mâhniți și nemulțumiți cu chipul în care Sula guvernase statul, și deplungeau mai cu seamă micșorarea atribuțiilor *tribunatului*, acea funcție consfințită prin vechimea ei și amintirile legate de dinsa, la care poporul ținea mai mult ca la orîce. De altă parte era mulțimea ómenilor decăduți, perduți, ruinați din cauza luxului și desfrînărei împreunate cu sërăcia; aceștia urau ordinea existentă chiar și numai pentru că era o ordine, căci ei nu 'și vedeau mântuirea de cât în turburări și neorîndueli. Cei mai mulți dintr'înși erau tocmai dintre cei ce contribuiseră la crearea ordinei de lucruri esistente: — nobili corupți cari se îmbogățise în urma proscripțiilor și 'și risipiră apoi averile tot atât de iute după cum le și dobîndiseră; soldați obicînuți cu viața destrăbălată de castre, cu desfrînările și cu luxul asiatic, cari nu sciau să 'și lucreze ogórele ce li s'au împărțit în urma revoluției lui Sula; însfîrșit ofițerii și favoriții lui Sula, a căror ambiție și lăcomie se escitase numai fără să se fi putut sătura.

Cel d'întâiu dintre conducătorii acestei opoziții atât de variate, care se ridică în contra legilor lui Sula, a fost *M. Emiliu Lepid*. La început Lepid fusese aristocrat și unul din cei mai activi partizani ai lui Sula; ajungînd pretor în Sicilia, făcuse atâtea abuzuri în cât era să fie dat în judecată; atunci trecu în tabăra partidei populare. Iși puse candidatura la consulat pentru anul 78, și fu sprijinit chiar de cel d'întâiu și cel mai puternic partizan al lui Sula, de *Cn. Pompeiu* pe care aci 'l întîlnim pentru prima óră pe scena politică. Acest bărbat, care avea să jóce un rol însemnat, de și nu tot-d'a-una vrednic de laudă în istoria țerei sale, era fiul aceluși Cn. Pompeiu Strabone care luase parte ca consul la rězboiul italic în anul 89, și după doi ani, chemat de Senat în potriva lui Mariu și Cina, muri sub zidurile cetăței trăsnit, sau de altă mórte; un istoric vechiu zice despre acest Pompeiu Strabone că a păstrat tot-d'a-una o purtare nehotărîită și neutrală față de partide, așa în cât se părea că nu se gîndia de cât la folósele lui proprii și că pândia necontentit ocasiunea de a profita de împrejurări; — aceeași purtare echivocă față de partide, aceeași nehotărîire interesată caracteriséză peste tot și cariera politică a fiului. Incă de ténér el făcuse parte din améndoné ta-

Emiliu Lepid. Cn. Pompeiu.

berile politice; cu multă greutate izbuti apoi să scape de urmărirea democraților ér după mórtea lui Mariuș să țină ascuns până când se reîntórse Sula din Asia. Atunci se grăbi să se înroleze sub stégul acestuia. Incepu să strîngă soldați pentru dînsul în Picen unde familia sa avea moșii întinse și făcu după cum am vădut, serviciu mari aristocraților. Sula, care recunoscuse numai de cât spiritul mai mult deșert și presunțios de cât ambițios al tînărului, care n'avea atunci mai mult de 23 de ani, 'l resplăti cu titlul de imperator, comandant suprem. Ca să 'l câștige și mai mult pentru dînsul și pentru cauza sa, îi dete în căsătorie pe o rudă a sa, după ce 'l făcu să și părăsescă soția cea d'întăiu; apoi 'l trimise în Africa, ca să nimicescă rêmășița partidei democratice de acolo și din provinciile vecine Sicilia și Spania. În scurt timp Pompeiu și îndeplini această ușoră însărcinare. După ce supuse Sicilia și puse să omóre pe nenorocitul Carbone care căduse în mâinile sale, trecu în Africa și, avînd la îndemână tôte mijlocele necesare, sfărâmă în timp de câte-va luni rêmășițele trupelor democratice comandate de Cn. Domițiu, un ginere al lui Cina și trupele principelui numidian Hiarbas care sprijinia pe democrați. De aci se întórse în Roma; poporul 'l primi cu entuziasm, și Sula îi dete numele onorific de Cn. Pompeiu „Magnus“, cel mare. Pe lângă acesta însă, Pompeiu mai ceru dreptul de a serba un triumf, drept care nu i s'ar fi cuvenit, dar pe care Sula i-l acordă de și nici chiar el nu i'l recunoscuse. Tot așa a mai acordat el un triumf și lui L. Murena, care după plecarea lui din Asia, reîncepu fără nici un motiv războiul cu Mithridate și 'l purtă fără nici un succes; căci rare-ori se întempla să refuze ceva oficerilor și favoriților săi. Dar aroganța tînărului comandant, care se asemăna pe sine cu sórele care răsare față cu stéua gata să apue a lui Sula, 'l făcu să pérđă simpatia dictatorului; la mórtea sa Sula nu 'l lăsă nimic prin testament—după cum era de altfel obiceiul între prieteni—nici nu 'l alese între epitropii fiului său.

Răscolă lui
Lepid.

Indemnă numai de dorința de a arăta de câtă influință dispune, Pompeiu, făcu marea imprudență de a sprijini candidatura lui *Lepid* la consulat,—dând astfel singur, după cum șiccea Sula, sabia în mâna dușmanului. Sula muri tocmai în anul în care Lepid era consul, și scim că acesta voi să împedice înmormîntarea sərbătorească a dictatorului, crezînd că va

fi sprijinit și de Pompeiū. De astă dată însă Pompeiū l' părăsi; plin de pretenții semețe dar fără o ambiție spre ceva mare *), după cum a fost tot-d'a-una, nu scia să se alăture pe față și hotărît la o partidă, cu atât mai puțin scia s'o conducă. Trecu și acum de partea celui-l'alt consul Catul, și și puse toate silințele ca înmormântarea să se facă în liniște, după cum se proiectase. Lepid însă nu se opri aci. El propuse să se rechieme esilații și să li se dea îndărăt averile, să se dea éráși cetățitorilor italice drepturile desființate sau reduse de Sula, să se înscrie definitiv noii cetățeni în toate triburile, să se redea tribunatului toate vechile sale atribuții, jurisdicția să nu mai fie o atribuție esclusivă a senatorilor, și să se începă éráși a se împărți grâne poporului; cu un cuvânt el propunea să se desființeze cu totul constituția lui Sula.

Senatul, sprijinit pe veteranii lui Sula, sciu să reziste. Cu toate acestea, Lepid totuși și ajunsese un scop; propunerile sale, o-dată făcute, deveniră un stég sub care începură să se strângă toți nemulțumiții, cari acum nu mai aveau să se témă de Sula. Intre aceștia era și un tînăr, în care partida democratică punea mari speranțe și care începuse să câștige o însemnătate prin acușările celor mai răi dintre aristocrați — *C. Iuliū Cesar*, un ginere al lui Cina. Astfel Lepid și strîngea în jurul său partizanii, și chiar Senatul îi înlesni planurile trimițendu'l, după trecerea anului de consulat, în provincia sa proconsulară Galia, și dându'i bani și mijlócele trebuincioase pentru acest scop. Numai de cât el și ridică stégul răscolei în Etruria, și nemulțumiții încep să se adune cu grămada în tabăra lui. Incercarea acésta grăbită nu putea însă să izbutescă. Senatul trimise împotriva lui pe Catul, atunci cel mai de frunte între aristocrați, și pe Cn. Pompeiū. Negocierile începute n'aură nici un rezultat, căci Lepid, încurajat de lașitatea ce o dovedise la început Senatul, nu voia să lase nimic din pretențiile sale; în același timp însă, conducătorii democraților din capitală, între cari și Cesar, prevădend că răscola nu va izbuti, l' părăsiră. Lepid fu declarat de dușman al republicei și cel

*, *Esperia* este a lui Guizot, care o întrebuițează în al său „Discours sur la révolution d'Angleterre“ vorbind despre Carol I, regele Angliei, un caracter asemănător cu al lui Pompeiū.

d'întâiu atac al său asupra Romei fu respins. Pe fiul său 'l trimisese la Alba, ér pe subcomandantul M. Brutu la Mutina. Pompeiú cuceri acéstă din urmă cetate și puse să omóre pe comandant; tot așa se întîmplă și cu Alba. Atunci Lepid se imbarcă și trecu în Sardinia ca să împedice de aci aprovizionarea cetăței și să se pue în legătură cu Q. Sertoriú din Spania, care dispunea de o putere mai însemnată de cât dînsul. Dar guvernatorul din Sardinia se împotrivi, până când se întîmplă că Lepid muri și, cu dînsul, se stinse și rěscóla (77). Legatul său M. Perperna trecu cu trupele cele mai bune și cu banii statului în Spania, unde se împreună cu Sertoriú.

Q. Sertoriú. Q. Sertoriú este una din victimile tragice ale acelei nenorocite epoce care 'l răpi și pe dînsul în vîrtejul ei ca să 'l cufunde apoi în prăpastie. Să născuse în orașelul sabin Nursia; crescut cu îngrijire de muma sa, pe care în tótă viața lui o iubi mai presus de tóte, ajunse prin talentele sale extraordinare la niște demnități, la cari după constituția aristocratică de atunci a Romei, un plebeú ca dînsul n'ar fi avut dreptul să aspire. La Aquæ Sextæ se distinse în óstea lui Mariú; în anul 97 fu numit tribun militar în Spania, ér în anul 92 cestor. Aristocrații temêndu-se de dînsul, 'l împedicară de a se alege tribun. O ambiție ertată, întemeiată pe intenții oneste, și convingerea lui sinceră 'l făcură să între în tabăra democratică; astfel 'l găsim și pe dînsul în anul 87 intrând în Roma cu Mariú și cu democrații; el a fost singurul care s'a încercat, de și în zadar, să pu frîu furiei nebune a lui Mariú și care nu'și-a pătat mânilor cu sângele versat fără folos și dreptate. Neîncredător în conducerea apărării împotriva lui Sula, și vėđut cu ochi rěi de cei-l-alti conducători ai democrațiilor din cauza superiorității sale intelectuale, Sertoriú se duse în Spania, dar neputênd să se împotrivescă puterilor, cu mult mai mari, a guvernatorilor lui Sula C. Aniú și Valeriú Flacu, trecu de aci în Africa. Voia să se retragă cu totul din învãlmășala pasiunilor necurate, cari coprinseseră întreg statul roman, în insulele Canarice, insulele fericite, după cum se numiaú în vechime. In curînd însé, luat éráși de vîrtejul acelor timpuri neliniștite, începe să ducă o viață de aventurier fără patrie, de corsar pe lîngă țermurii Siciliei, Spaniei și Africei și să lověscă, ori unde i se înfățișa ocașia, în stăpânirea pe atunci a tot puternică

a lui Sula. Vestea despre cutezătorul esilat se respîndi în Roma și în toate ținuturile de pe lângă țermuri. În anul 80 când Lusitanii se răscolă ca să apere încă o dată vechea libertatea munților lor împotriva apăsătorilor, trimeseră o solie la Sertoriu ca să-l roge să le fie el, bărbatul liber și viteț, conducător în lupta pentru libertate.

Sertoriu trecu prin strîmtorea de la Gades și apăru cu 2,600 Se duce în Lusitania. soldați romani în mijlocul populației răscolate. Răscolă fu organizată repede; lângă rîul Bastis câștigă Sertoriu cea d'întăiu biruință asupra guvernatorului Spaniei de dincolo, L. Fufidiu; în curînd se dovedi că acest popor sub acest comandant, și în această țară, nu era un dușman de disprețuit. Din bandele neorganizate de păstori bandiți, Sertoriu, făcu o oște, și prin disciplină cultivă vitejia lor sîlbatică. Cu mare îndemănare sciu să contopescă elementele romane și hispane ale puterii sale. Pe copii hispanilor nobili îi creștea la Osca în spirit roman; cetelor de soldați indigeni le dete arme romane; pe de altă parte însă îi organiză după metoda căpeteniilor lor și purta războiul după obiceiul țerei. Prin moralitatea, moderația, dreptatea sa, prin aspectul său impunător, el câștigă iubirea și devotamentul soldaților; biruințele sale repede și neașteptate 'l făcură și mai slăvit în ochii lor. Indigenii, popor primitiv și cavaleresc, 'l consideraū ca o ființă superioară, și credeaū că acea căprieoră albă pe care o ducea pretutindenea cu sine îi este trimisă de la Zei ca să 'i arate calea biruinței. Când 'l vedeaū, Hispanii și aduceaū aminte de marele Cartaginez sub conducerea căruia se luptaseră părinții lor pe câmpiile Etruriei și Apuliei și sub zidurile cetăților italice. Mulțimea de fugari și de esilați din aceste timpuri de nenorocite vrăjbi interne se strîngeaū sub stégurile lui. Iscusitul comandant Q. Metel Piu, pe care 'l trimise Sula în potrivea lui, nu putu să 'i înfrîngă puterile bine organizate; până la anul 77 el ținu piept cu trupele romane. Cetele lui apăreaū fără veste pe locul luptei; tot atât de repede dispăreaū când nu putēu nădăjdui să câștige biruința, și se strîngeaū în altă parte gata de atac; nu se gândiaū la viața lor proprie de cât după ce 'și sciaū comandantul în siguranță; pentru dînsul eraū tot d'a-una gata să 'și jertfescă viața

Continuă
războiul cu
noroc.

În anul 77 veni în Spania Perperna, pe care soldații 'l siliră să se unescă cu Sertoriu. O mulțime de bărbați din familii fruntașe cari luară parte la expediție trecură d'împreună cu oștea întregă în partea lui; Sertoriu alege 300 dintr'înșii și 'și formă un Senat. Aceste vesti îngroziră pe cei din Roma. Să putea prea lesne ca Sertoriu, ajutat de nația viteză care și 'l alesese de conducător, să recucerescă Italia pe séma partidei democratice, ca un nou Hanibal, după cum 'l și numiau Hispanii, să trecă peste Alpi în ținutul de dincolo de Pad, unde populația nemulțumită că nu i s'ă dăduse dreptul de cetățenie deplină l'ar fi primit cu bucurie, după cum 'l primiseră odinioară Celtii pe Hanibal.

De această grăză, negreșit exagerată, se folosi Cn. Pompeiu ca să dobîndescă una din acele demnități înalte de cari era atât de rîvnitor; de și n'avea nici o funcție publică, și nici nu fusese încă consul, ceru comanda proconsulară în Spania. O vorbă de spirit a consularului Filip risipi nedomirirea Senatului. Cum s'ar putea, se întrebau senatorii, se se trimiță un particular, un simplu cavalier roman, ca locoțiitor al unui consul, ca proconsul? — Trimițendu-se ca locoțiitor al *ambilor consuli*, răspunse Filip. Era lucru cunoscut, că nici unul dintre consuli cari guvernau, nici dintre cei designați nu voiau să nu erau în stare să iea asupra'și conducerea acestui războiu primejdios.

Pompeiu
plécă în
Spania.

Sertoriu era însă superior chiar și lui Cn. Pompeiu. În anul 76 'l învinse lângă Lauron (spre sud-est, aproape de Valencia) și dete foc cetăței, pe când Pompeiu se afla în apropiere, așa în cât, după cum se zicea în bătae de joc, se putea încălzi la dogorea flacărilor. Mai însemnat și mai puțin norocos pentru Sertoriu, a fost anul următor 75, în care Metel primi să conducă operațiile în unire cu Pompeiu. Sub-comandanții lui Sertoriu nu ascultară de ordinul lui espres de a nu primi nici o luptă cu dușmanul. L. Hirtulei fu învins de Metel la Italica lângă Baetis (în apropierea Sevillei sau cetăței Hispalis) și apoi a doua-ora lângă Segoria, unde cădu și dînsul; de asemenea și Perperna fu învins de Pompeiu lângă râul Turia (Valencia); numai Sertoriu zdrobi și de astă dată oștea lui Pompeiu, atacându'l fără veste noptea lângă Suero în apropierea cetăței cu același nume, chiar în aceeași zi în care Pompeiu raportase o

biruință. Cu toate acestea cei doi comandanți romani izbutiră să și împreune trupele; Sertoriu asemenea și împreună trupele cu ale lui Perperna. Oștile se întâlniră lângă Sagunt, unde dintr-o luptă îndoită, amândoi protivnicii eșiră învingători și fură învinși: Sertoriu învinse pe Pompeiu și Metel pe Perperna. Războiul se continuă astfel cu noroc schimbător. Lipsa de provizii sili pe Pompeiu să se retragă în Galia unde se aședă în cartiere de iarnă, așteptând să își sosescă alte două legiuni noi care să împlinescă golurile făcute în oștea lui de Sertoriu; într-aceea dușmanii săi din Roma aveau material bogat de glume pe socotela talentelor lui militare.

O consecință nenorocită a războielor civile, este că chiar și Sertoriu ucis de Perperna. 72.
cel mai onest bărbat și pierde simțul național într-atâta, în cât atunci când mijlocele proprii i se sfârșesc, e în stare să încheie alianță chiar cu un dușman al țerei sale numai ca să și potă birui protivnicul. În iarna anului 75-74 veni în Spania o solie a Regelui Mitridate din Pont, care pe de o parte căuta un nou război cu Romanii, pe de altă parte să temea de dinsul; din această solie făceau parte mai mulți Mariani care găsiseră un refugiu la curtea Regelui din Pont. Sertoriu încheiă cu dînșii un tratat de alianță; afară de aceea el intrase de mai nainte în tratări cu pirații din marea Mediterană care se ridicaseră la o putere mare. Prin aceste fapte el deveni trădător de patrie și dușman al republicei, și Metel puse un preț pe capul lui; dacă s'ar fi găsit cine-va care pentru acest preț, 100 talanți și 20,000 jugere pământ, se omóre pe acest om primejdios, răscóla ar fi fost ca și suprimată. O primejdie mai mare îl amenința însă pe Sertoriu din altă parte. Ambiția josă a legatului său, Perperna, nu putea să mai sufere superioritatea lui Sertoriu; pe lângă acesta mai era deosebirea între elementele romane și hispane din castrele sale, care da nascere la pizmă și dușmăni, și lungimea războiului, de care atât Romanii cât și Hispanii se desgustaseră. Astfel se esplică pentru ce în expedițiile din 74—72, despre care nu ne-a rămas amănunte, Sertoriu pierde din ce în ce tot mai mult teren, și o cetate după alta cade în mâinile dușmanului. Nemulțumirile crescú cu nenorocirea; Perperna, și alți oficeri romani, calomniau pe comandantul suprem și nutriau cu dibăcie nemulțumirile între indigeni, pe cari îi maltratau sub pretext că nu se supun

de cât ordinelor lui Sertoriu. In cele din urmă crederă că a venit timpul să dea lovitura decisivă. Sertoriu primi o scrisore mincinosă în care unul din sub-comandanții săi îi vestește o învingere strălucită. Perperna îl invită la Osca la un ospet prin care să sărbătorască această învingere, și el se duse fără să bănuască nimic. In decursul banchetului, Sertoriu, supărat din cauza unor vorbe nerespctose, întorse spatele comensilor; atunci Perperna lăsă să îi cadă paharul din mână, — acesta era semnalul învoit; conjurații traseră sabiele și unul dintrînsii, Antoniu, răsturnă pe Sertoriu și îl ținu până când ceilalți îl străpunseră cu săbiile.

Perperna prins.

Nu trecu însă mult și Perperna vădu că fusese mai ușor să ucidă pre Sertoriu de cât să îl înlocuască. Ca să paralizeze încrederea generală și să își asigure comanda, întrebuița pe de o parte cele mai mari crușimi, pe de altă parte trecea cu vederea cele mai mari neorîndueli. Dar îndată ce reîncepu războiul fu învins și prins de Pompeiu. Acesta porunci numai de cât să îl omore, ér hârțiile lui Sertoriu cu care credea Perperna că își va putea răscumpăra viața, le arse fără să le citească. Răscola mai ținu cât-va timp; cetățile, în cari se refugiaseră oficerii romani însemnați, se apărară cu îndărătnicia caracteristică Hispanilor; războiul se putea însă privi ca sfârșit. Metel se întorse la 71 în Italia și Pompeiu, în unire cu o comisie a Senatului, începu să se ocupe cu organizarea din nou a provinciei. După ce își îndeplini și această însărcinare se întorse și el în Italia (71), după ce lăsă să se graveze într'o inscripție pomposă istoria faptelor sale, cucerirea a 876 cetăți de la Alpi până la mare, fără să se turbure câtuși de puțin la ideia că îi trebuise șase ani ca să potă restabili ordinea în Spania, și că dușmanul înpotriva căruia fusese trimis, n'a fost învins, ci asasinat.

Pompeiu învingător.
Războiul cu gladiatorii.
Spartac.

Norocul, de care Pompeiu scia să profite atât de bine pentru folosul său propriu, nici o dată însă pentru a face fapte în adevăr mari, îi înlesni, pe când se întorcea în Italia, o nouă biruință. In anul 73, pe când era ocupat în Spania, fugiseră dintr'o școlă de gladiatori din Capua vr'o șapte-zeci de sclavi, hotărâți să își jertfescă viața mai bine pentru libertatea lor de cât pentru distracția sălbatică a plebei romane. Sub conducerea unui tracian *Spartac*, ei se retraseră în nise ascunzătorii din apropierea Vesuvului, și de aci jefuiau și omorau de câte

orî li s'ă presenta ocașia. O mulțime de sclavî și gladiatori veniră s'ă se unescă cu dînșii. Puterea armată care s'ă trimese împotriva lor fu învinsă în mai multe rînduri; primejdiōsa rēscōlă începu s'ă se întindă asupra Campaniei, Lucaniei, Bruțiu-lui. Cetățile și satele din aceste ținuturi avură s'ă sufere cruđimî s'ălbatică din partea cetelor de sclavî, din ce în ce mai numeroșe. În zadar s'ă încercă spiritul nobil și prevēđător al lui Spartac s'ă le stēmpere setea de răzbunare și lăcomia neînfrî-nată, și s'ă î îndemne s'ă se retragă în patria lor, sigurul resul-tat practic la care putea s'ă ajungă acēștă rēscōlă. Mult timp s'ălbaticele lor expediții de pradă s'ău păstrat în amintirea po-pulației. Mai cu deosebire le plăcea s'ă predeze pivnițele cu vin*). După ce gladiatoriî mai învinsēră o dată pe pretorul Variniū, consuliî anulū 72, L. Geliū și Cn. Lentul vēđură cā trebuie s'ă facă pregătiri serioșe împotriva lor. Cetele de sclavî, compuse din omenî de felurite naționalițăi, nu puteau fi dis-ciplinate; cu tōte acestea Spartac învinsē pe amîndoi consuliî, unul după altul. Gladiatoriî făcură un număr însemnat de pri-sonieri; cā s'ăși rēsbune pentru cruđimele îndurate de soții lor, îi despărțiră perechi-perechi și îi puseră s'ă se lupte între ei pe viață și pe mōrte, așa, după cum trebuiseră și dînșii s'ă se lupte odiniōră prin circuri; pe învingētorii rēmași în viață îi uciseră apoi dînșii. Nicî oștile împreunate în Picen, ale ambi-lor consuli nu putură s'ă ție pept cu cetele de sclavî cari al-cătuiaū acum o oște de 100,000 de omenî. Romanii cređură de cuviință s'ă întărăscă zidurile și porțile capitalei, pe dinain-tea cărora dușmaniî trecură erăși în Sud. Pompeiū era ocupat în Spania; un lucru caracteristic pentru acest timp s'ărac în ta-lente este cā pentru orî-ce misie însemnată s'ă părea cā nu e-destoinic de cāt unul și același bărbat. Și astfel comanda în contra lu Spartac s'ă dete pretorului *M. Luciniū Crasu*, care s'ă distinsese în oște lu Sula; pe timpul proscritiilor, acest Crasu s'ă îmbogățise enorm, cumpărând moșiile celor proscriși, și de o dată cu acēștă mare bogăție căștigase și o influință însemnată în Stat. Trupele amestecate și nedisciplinate ale lui Spartac, nu puteau s'ă se mai împotrivescă mult timp acum când aveau în fața lor un adevērat comandant. Spartac s'ă re-

*) Horatiū, Ode, cartea III, oda 14 și 19.

trase spre sud până la Reghium; de aci voia să trecă în Sicilia. Niște pirați din Cilicia se aflau acolo cu corăbiile; se învoiră cu gladiatorii, primiră și prețul învoit, dar în ultimul moment îi părăsiră. Crasu, profitând de încurcătura în care se găsea, îi înconjură din toate părțile. Dar nu erau încă prinși; într-o noapte furtunosă Spartac sparse linia dușmanului și eși ărași cu trupele sale la larg. Li se părea acum în adevăr Romanilor că numai Pompeiū ar fi în stare să sugrume răscola. Dar Crasu, care nu voia cu nici un preț să lase acest nou triumf bărbatului pe care îl considera ca pe un rival, și adună toate puterile și într-o luptă sângerosă zdrobi pe răscolați. 35,000 de sclavi rămăseră pe câmpul de luptă, și oștea romană recucerii cinci aquile legionare, douăzeci și șase de stéguri și cinci fasce. Spartac fugi în munții din Brutiu, se întorse apoi cu trupe adunate din nou în Lucania, și aci cădu și el în o luptă, după o apărare bărbătească, pe care o continuă el singur greu rănit, căzut în genunchi, până la cea din urmă răsuflare.

Biruința lui
Crasu.

Toți sclavii cari cădură în mâinile Romanilor fură uciși. 6,000 dintrînșii fură răstigniți pe cruci ridicate pe drumul de la Roma la Capua. O cetă de 5,000 de inși, care izbutise să scape, apucă să fugă peste Alpi, dar fu întâmpinată de Pompeiū care se întorcea din Spania, și nimicită cu ușurință. Acastă întâmplare norocoasă, din care după obiceiul său și făcu un merit, îi dete ocazie lui și lingușitorilor săi să se laude că Pompeiū, a pus cap și războiului cu gladiatorii, a căror înfrângere era fără îndoială meritul lui Crasu. Mai pretențios de cât tot-d'a-una se întorse în Roma și ceru un triumf, consulatul pentru sine și ogoră pentru soldații săi.

Aroganța lui
Pompeiū.

Trupele lui Pompeiū și ale lui Crasu și aședară castrere în apropierea cetăței, de și după lege, amîndoi comandantii ar fi trebuit să și concedieze oștirile. Senatul, sciindu-i sprijiniți pe nisece argumente atât de puternice, n'a putut firesce să refuze nici unuia dintrînșii onorurile cerute. Lui Pompeiū i se acordă triumful. Crasu trebui însă să se mulțumescă cu o *ovatie*; nu intră în oraș pe carul tras de patru cai, ci călare, fără mantaua de purpură a triumfătorului și neîncununat cu laur, și numai o jertfă modestă, un miel, să închină Zeilor pentru biruința reputată asupra unui dușman de o condiție atât de neegală. Cu toate aceste el și ascunse nemulțumirea, căci avea nevoe

de Pompeiū, care tocmai acum era slăvit de partida poporului. Voia să ajungă consul și pentru acest scop să sili să câștige sprijinul rivalului său. Acesta, lingușit că poate să și ofere protecția unui bărbat de însemnătatea lui Crasu, se uni cu dînsul; amîndoi comandanții și oștirile lor împreună erau prea puternice ca Senatul să li se fi putut împotrivi, și astfel se aleseră consuli pentru anul 70 *Cn. Pompeiū și M. Crasu*, cei mai însemnați bărbați ai zilei.

Amîndoi încep acum să și dispute favoarea poporului; dar în cele din urmă tot Pompeiū rămîne de-asupra. Crasu, cu ocazia unei mari jertfe pe care o aduce în onoarea lui Hercule, ospătă pe toți cetățenii din Roma (la zece miî de mese) și împărți poporului grâne pentru trei luni. Pompeiū oferi și el poporului un spectacol care este tot atît de caracteristic pentru dînsul ca și acel ospet pentru colegul său. Censura se reintrodusese; cînd censorii aceluî an ținură obiicnuita revistă pe cîmpul lui Marte, între șirurile cavalerilor apăru însuși consulul cu lictorii și fascele, cu tôte insemnele demnităței consulare, dar ținîndu-și și dînsul ca și cei-lalți calul de frîu. Țr cînd censorul, după ce stătuse puțin la îndoelă, mirat de acestă vedere îi puse obiicnuita întrebare, dacă a luat parte la războie după cum cere legea, cavalerul Pompeiū răspunse în mijlocul aclamărilor poporului că a luat parte la tôte, și anume sub comanda sa proprie. Popularitatea sa creșcu repede, mai cu sêmă după ce într'o adunare a poporului, ținută mai nainte de a intra în funcție, se rostise în sensul ideilor democratice. Cu cât se apropia însc mai mult de partida poporului, cu atît fostul sultan, Pompeiū, și înstrăina pe cei de frunte, pentru ale căror interese se luptase la început. Poporul avea încredere într'însul, conducătorii lui l sprijiniau întrecîndu-se să îi câștige favoarea. Îi plăcea mulțimei să și aducă aminte de atitudinea semeață pe care Pompeiū avusese curajul s'o iea față cu Sula și, acum de curînd, față cu Senatul, care trebuise să îi acorde fără voe triumful. Tôte cele-l-alte le uita și aștepta de la dînsul să revoece legile cornelice, cari n'au putut fi desființate cu tôte încercările făcute după mórtea lui Lepid. Consulul Pompeiū, care fusese comandant suprem și serbase triumfuri, care ajunsese la cea d'întăiu demnitate în stat mai nainte de a fi fost cestor sau pretor, putea să facă cu ușurință ceea ce nu putuseră nîsce

Pompeiū și
Crasu con-
suli. 70.

bărbați obscuri ca Aureliu Cota și M. Lepid, ori tribunii L. Siciniu, L. Quinctiu sau C. Liciniu Macer, cari toți încercaseră același lucru. Când Pompeiu propuse în Senat să se *restabilească tribunatul cu vechile sale atribuții*, conducătorii partidei conservatoare Q. Catul și L. Lucul, credincioși principiilor lor, combătură acest proiect; dar majoritatea Senatului vădu că ori-ce împotrivire avea să fie zadarnică, și cedă. Poporul, firește, aprobă cu însuflețire rogația, — un dar din partea consulului, a cărui popularitate și atinsese acum culmea. Senatul trebui să renunțe apoi și la dreptul exclusiv de jurisdicție în urma unei propuneri a pretorului L. Aureliu Cota făcută în înțelegere cu Pompeiu, care intra în legături tot mai strânse cu partida poporului. După această propunere comisiile de jurați trebuia să fie alcătuite pe viitor din o treime a membrilor aleși dintre senatori și două treimi dintre cavaleri, și anume astfel ca una din aceste două treimi din urmă s'o alcătuescă *tribunii erari*, căpeteniile triburilor și strângătorii de dări, așa-dar bărbați având censul cavalerilor, dar fiind în același timp aleși de popor, și cari prin urmare puteau fi priviți ca reprezentanți ai clasei a treia.

Procesul lui Veres.

Tribunalele senatoriale nu se mai puteau mântui și meritaseră să fie desființate. Totă lumea se plîngea de venalitatea lor; chiar conducătorii partidei Senatului nu puteau nici să ascundă, nici să desvinovătescă abuzurile lor. Procesul lui *C. Veres*, fost pretor în Sicilia în anii 73—70, și acusat de stôrceri de bani de către unul din cei mai vestiți oratori de pe acel timp, *M. Tului Cicerone* din Arpin, ne dă o idee lămurită despre abuzurile pe cari și le permiteau pretorii provinciilor pe când n'aveau să se témă de cât de acele tribunale senatoriale. În adevăr, stôrcerile de bani și crimele acestui *C. Veres*, trec peste ori-ce margine a nerușinărei. În cinci cărți mari povestesc Cicerone nenumăratele abuzuri pe cari acusatul le-a comis în Sicilia, unde însoțise pe Cn. Dolabela ca cestor în anii 80 și 79, apoi în Roma, unde fusese pretor în anul 74, înstfșit în Sicilia, unde pustiise de la 73—70 cea mai frumoasă provincie a republicei romane. Cu o elocuență mișcătoare arată acusatorul cum fie-care pas al lui rămânea însemnat prin câte-o hoție mișelăscă, prin câte-o faptă rușinosă sau prin câte-o crimă. În Athena, în Delos, în Samos, și în alte multe locuri, je-

fui pe față saū în ascuns templele Zeilor; în Lampsacus condemnă pe un cetățian distins care nu voise să 'și dea fata pradă desfrânării lui. Ajuns pretor al cetății prin cumpărarea voturilor, dreptatea îi era de vîndare și nu se sfa s'o calce în picior, sub influința concubinei sale Chelidon, în favorul celor cari promiteau mai mult și mai cu sémă în favorul nobililor de la ale căror tribunale spera și el mai tîzriū indulgență. Ca pretor în Sicilia, pradă acéstă provincie mai rău de cât altul o țară cucerită și abusa de poziția sa, ca cel d'întăiū judecător al provinciei, într'un chip și mai nerușinat de cât în Roma. De câteori i se presinta un proces pentru moștenire să folosia de ocazie ca să'si însușescă averi străine. Demnitățile de tot felul le împărția după plac în schimbul unor daruri. Fără nici un drept să amesteca în jurisdicția și admnistrația comunelor. Strîngerea grânelor pe cari Sicilianii erau, ce e drept, obligați să le trimetă la Roma, dar, cu nisece condiții drepte, îi oferia lui Veres cea mai potrivită ocazie de a jefui pe provinciali și a să îmbogați pe sine. Grânele nu putéu fi scóse din arie până când întreprindătorul strîngerei dijmelor nu era mulțămit. Într'o zi hotărîta ele trebuiau să fie transportate pe țermul mării și gata de a fi încercate pe corăbiū; tóte aceste dispoziții înlesniaū ori-ce abus. Afară de acésta pretorul mai decretă, că pe viitor să nu se mai dea dijmele după legea lui Hierone, pe care o respectaseră până atunci toți guvernatorii, ci fie-care să dea atît cât va cere întreprindătorul, ér dacă se va crede nedreptățit să'l pîrască și să cêră o despăgubire de opt ori mai mare de cât suma care i s'a cerut pe nedrept. Nimeni însé nu cuteza să se plîngă, căci scia că pretorul și întreprindătorul erau învoiți ca să 'l jefuescă, așa în cât, zice Cicerone, acela care nu era silit să dea de cât o dijmă întreită să credea fericit. Și astfel, la Roma să trimetea dijma obicînuită, ér cê rămânea împărția Veres cu complicită săi. Aproniū, Valentii, Diognot, și alții, pe cari îi asmuța ca pe nisece căni asupra nenorocitei provincii. Afară de aceea îi plăcea să jefuescă operele de artă cari să aflaū din belșug, rămășițe ale vechei culturii grecesci din Sicilia, parte în posesia publică, parte în posesia particularilor, și la cari populația grecéscă ținea și acum mai mult ca la ori-ce. Galeria lui artistică din Roma și vilele lui să umplură în scurt timp cu statuele, cu va-

sele, cu lămpile și cu covorele răpite. Altele le vindea saū le dăruia. Inelul din deget, vasul pentru sare de pe masa la care sta ca őspe, icóna consacrată din templul Zeilor, nimic nu mai era sigur. La apărarea insulei, care era datoria lui cea d'întăiū, nici nu se gîndia. Pe cînd el, pretorul poporului roman, petrecea la una din vilele de lângă Siracusa cu favoriții și cu curtisanele sale, flota lui fu zdrobită de nisece pirați cicilianī. Ca să se acopere rușinea guvernului, conducătorii flotei fură dați în judecată și decapitați. Cine cuteza să se plîngă pe față păția ca Gaviū care, de și cetățen roman, fu răstignit pe cruce în contra legei lui Porciū care prevedea pedepse grele pentru biciuirea saū uciderea unui cetățen roman, și în contra dreptului de provocații. Acel cuvânt magic, care apăra pe Roman în mijlocul barbarilor și sēlbaticilor: „civis Romanus sum“ — rēsuna aci în zadar în fața pretorului poporului roman. Cînd se ridicară tóte aceste acuzări în potriua pretorului criminal, cei mai de frunte aristocrați, marele orator *Q. Hortensiū* care se întrecea cu Cicerone în arta elocutenței avocațesci, frații Metel și alții cari avēū un interes să apere pe Veres, încercară totul ca să zădărnicescă acuzarea saū cel puțin să trăgăneze procesul. De astă-dată însă tóte aceste silințe nu putură nimic față cu zelul și îndemânarea acuzatorului și față cu primejdia care tocmai atunci amenința tribunalele senatoriale. Veres prevēdu că are să fie condamnat și fugi din Roma.

Senatul perde dreptul de jurisdicție. Tribunatul se restabilește.

Acest proces vestit împotriva celui mai înfricoșat dintre bandiți senatoriali, ne pôte da o idee despre ceea ce valorau tribunalele senatoriale și despre reacția ei asupra situației provinciilor romane. Ar fi destul de rău, chiar și dacā numai jumătate din ceea ce spune Cicerone în cuvântările sale în contra lui Veres ar fi adevērate; și chiar dacā Veres a fost pôte cel mai rău din toți, totuși nu era de cât unul din nenumărații pretori bandiți cari veniau în fie-care an să jefuiescă provinciile.

Popularitatea lui Pompeiū.

Pe lângă noua organizație judecătorească, cavalerii mai dobîndiră reintroducerea legei lui Grachu privitoare la strîngerea dărilor în provincia Asia. Acestea aū fost pe lângă restabilirea tribunatului și censurei faptele de căpetenie ale lui Pompeiū în anul primului său consulat; ele aū fost de ajuns ca să i în-

străineze pentru multă vreme pe senatori, mai cu sémă după ce noii censoři începură să rărească șirurile Senatului. Aici însă se opri. Cetele de ucigași ai lui Sula le lăsă nepedepsite; pe esilații democrați nu îi rechiamă în masă; moșiele confiscate rămăseră în posesia nouilor proprietari; capilor și moștenitorilor celor învinși, în anul 81, nu li se deteră îndărăt drepturile politice răpitate. Pompeiū nu voia să își taie din toate părțile retragerea, și Crasu, care tot mai trebuia încă băgat în sémă, nu putea să cêră desființarea unei stări de lucruri căreia avea să îi mulțumescă cea mai mare parte din bogăția sa enormă. Amînduoi consuli și concediară acum trupele, și statul scăpă astfel de tēmă că se vor încăera între dînșii, silindu-se fie care să devie ceea ce fusese Sula.

Anul consulatului trecu. Pompeiū la început nu voi să se ducă în provincia sa, Asia, unde izbucnise, încă de la 74, un nou război cu Mithridate. El rămase în Roma fără să ocupe nici o funcție. De câte ori se arăta însă în public era înconjurat de o suită numerosă. Astfel stătu el două ani așteptând ca împrejurările, norocul său favoarea poporului, să îl cheme la succese și la onoruri noi.

CAPITOLUL II.

Pirații din marea mediterană și propunerea lui A. Gabiniū. Războiul al doilea și al treilea cu Mithridate. L. Liciniū Lucul în Asia.

Pe când partidele se hărțuiau în Italia, Sicilia, Africa și Spania, pe timpul dictaturei lui Sula și al urmărilor ei nenorocite carî se resimt încă în războiul cu Sertoriū și în cel cu gladiatorii, o nouă plagă, care ajunge cu timpul nesuferită, vine să înmulțescă suferințele Romei și ale provinciilor sale. Din timpuri străvechi se încuibase hoția de mare pe țărmurii vesticii ai provinciei *Cilicia* din Asia mică, unde munții sêlbaticii Taur oferiau piraților, și prădilor pe carî le făceau, un refugiū sigur. Descompunerea în care căduse imperiul sirian, din care făcea parte și Cilicia, desfăcuse toate legăturile ordinei și disciplinei în acele părți; ea făcuse să înflorască din ce în ce mai mult

Pirații din
marea Medi-
terană.

acastă meserie lucrativă pe care la început o sprijiniseră chiar statele dușmane monarhiei siriane, cum erau Rhodul, Ciprul, Egiptul. Am văzut cum în anul 228 Romanii stîrpiră pe pirații iliri; în potrive piraților cilicieni de-abia în anul 103 se trimise M. Antoniū. După cât-va timp Antoniū serbă un triumf pe care însă nu l'a prea meritat. Lipsa de energie a guvernului roman și turburările interne contribuira și mai mult la nesiguranța mărilor. În războiul cu Mithridate, cu care de o dată izbucnese și se continuă nenorocitele lupte interne, corăbiile Cilicienilor oferiau un refugiu dușmanului învins, fie el din Pont, fie grec, fie roman, fie el alungat de Mithridate sau de Sula. Aceiași protecție o aflau la dînșii toți condamnații scăpați, sclavii fugiți, poscrișii din ori-ce țară. Corăbiile lor când erau în totă marea mediterană, când nicăeri. De când decăduse Grecia și puterea maritimă a Romanilor, nici o corabie comercială, nici un ținut de lângă țermuri nu mai erau sigure. Omenii prinși, cari nu se puteau rescumpăra cu sume mari erau vînduți în tîrgurile de sclavi, dintre cari cel mai mare era pe insula Delos. În castelele sigure din munții Ciliciei pirații grămădiau bani și obiecte prețioase, strînse de pe totă întinderea mării mediterane. Ceea ce îi făcea însă mai primejdioși era escelenta organizare a puterei lor. Acela care făcea parte din marea asociație, n'avea să se tēmă nici o dată că va fi trădat de un pirat, ci tot-d'a-una putea să se aștepte la ori-ce ajutor din partea lui. Interesul comun, dușmanii și viața comună, deșteptaseră în acești exploataitori liberi ai mării un fel de solidaritate, un fel de simț național.

Încercările repețite de a se pune o stavilă rēului nu folosiră nimic. L. Murena (84-81) nu putu să ajungă la nici un rezultat, de asemenea nici P. Serviliū Vația (78-75), de și a purtat războiul cu multă energie și cu totă buna-voință. Tot ce putu face acest din urmă, a fost că a coprins cetatea *Isaura* din Taur, pentru care i se dete numele onorific de „Isauricus“ și i se acordă un triumf. El aduse în Roma prădăi bogate, și spre marea bucurie a poporului, și câți-va căpitanii de pirații. Să întemeiă apoi o provincie romană *Cilicia*. Prin această însă nu se micșoră nici de cum rēul. În anul 74 Romanii făcură greșală să trimetă ca proprietar în potrive corsarilor cilicieni pe M. Antoniū, un fiū al celui pomenit mai sus, punên-

du-i la dispoziție mijloce însemnate. Pirații din Creta i nimiciră cea mai mare parte din flotă. Din ce în ce mai îndrăzneți, pirații, începură să entreiere de la țărmurii Siriei până la columnele lui Hercule, să și bată joc de puterea statului roman și să se i paralizeze puterea de viață. Bărbații însemnați ca P. Clodiū și C. Iuliū Cesar cădură în mâinile lor. Soli străini trimiși la Roma, soli romani și funcționari curali, erau opriți în drum și trebuiau răscumperați. Două-spre-zece securi,—să plîngea Cicerone,— cădură în mâinile piraților, cari și băteau joc de aceste insemne ale puterei romane. Cetățile italice, Caieta, Misen și altele, fără a mai vorbi de cele grecesci, ca Cnidos, Colophon, Samos, fură prădate una după alta; până și în Ostia, la gura râului Tibru se arătaseră micile și sprintenele mioparone ale Cilicienilor. Negoțul și transportul provisiilor era împedicat din toate părțile, și mai cu seamă Roma avu să sufere din această cauză. Prețurile grânelor începură să se urce și tesaurul se se goléscă, căci bani nu mai sosiau din nici o parte. Această stare de lucruri începu să devie nesuferită. Incercările făcute până acum dovediseră însă că nu se putea pune capăt hoției pe mare de cât numai stîrpindu-se cu o lovitură puternică toate cuiburile piraților.

Astfel staū lucrurile, când un favorit al lui Pompeiū, *A. Gabiniū*, unul din tribunii anului 67, eși la ivelă cu propunerea ca să se însărcineze cu stîrpirea piraților un comandant cu puteri estraordinare. Un comandant suprem pe trei ani, care să poruncéscă cu putere proconsulară, fără răspundere și fără nici o restrîngere, peste totă marea Mediterană, de la columnele lui Hercule până în răsăritul cel mai depărtat și peste țărmurii tuturor țărilor, dimpreună cu Italia, pe o întindere de 400 stadii (10 mile germ.) de la mare, acestui comandant se i se pue la dispoziție cinci-spre-zece legați senatoriali cu drepturi de pretor, pe cari să și i alegă el singur, 200 de corăbii, 6,000 talanți atici (34 milioane de lei) și trupe de usecat câte va crede dînsul de cuviință. Gabiniū nu spunea cui anume să se încredințeze această misie; toți înțelegeau însă că era vorba de Pompeiū. Poporul primi cu însuflețire această rogație. Ca în toți favoriții săi, poporul avea o încredere nemărginită în bărbatul căruia până atunci îi eșise în bine orî-ce întreprindere și care nu de mult restabilise tribunalul, idolul orî-cărui cetățean roman. Se-

Propunerea
lui Gabiniū
67.

natul, fresce, judeca cu totul altfel această propunere. A să da unui singur bărbat, pe trei ani, o putere atât de nefermuită, ziceau senatorii, ar însemna a'i-o da pentru tot-d'a-una, ar însemna a schimba libertatea cu tirania, a face un monarh din acest nauarh, după cum 'l numiau pe Pompeiū în batjocură. Q. Catul întrebuință toate influința numelui său respectat, Q. Hortensiū totă puterea elocuenței sale ca să împedice primirea acestei propuneri primejdioase. Alții încercară să câștige opunerea celor-l-alți tribuni în contra rogației prin care se puneau toate forțele statului la dispoziția unui singur om, căci se crea un adevărat despotism, un nou Romul. Și în cuvântările pline de venin, rostite în contra propunerii lui Gabiniū, s'aū strecurat între altele și cuvintele, că în acest cas ar trebui să i se întâmple și noului Romul ca și celui vechiū, al cărui trup sfîșiat în bucăți 'l aduseseră senatorii de pe câmpul lui Marte, ascuns sub togele lor. Dar când propunerea se puse la vot în comiții, senatorii nu putură nimic în contra voinței hotărîta a poporului, sprijinit de conducătorii cei mai de frunte ai partidei democratice, între cari era și Iuliū Cesar,—căci interesele acestor din urmă erau de o cam dată identice cu ale lui Pompeiū. Tribunalul Trebeliū voi să împedice votarea prin veto al său, dar după ce șapte-spre-zece triburi votară pentru scoterea lui din funcție 'l părăsi curagiul și nu se mai împotrivi. În zadar propuse Q. Catul ca cel puțin legații să fie numiți de popor; în loc să mai restrîngă puterea care se da lui Pompeiū prin propunerea d'întăiū, poporul o mai largi, punându'i la dispoziție 120,000 pedestri, 5,000 călăreți, 24 legați și 500 de corăbii, după ce el, cu o modestie prefăcută se rugase să nu 'l încarce cu această grea misie. Atât de mari erau speranțele pe cari le punea poporul într'însul, în cât îndată după numirea lui, și mai înainte de a face vre-un pas, prețul grânelor scădu.

Pompeiū co-
mandant su-
prem.

În curînd să dovedii că aceste speranțe erau legitime; Pompeiū întrebuință mijlocele însemnate ce i se puseseră la dispoziție, în chipul cel mai nimerit. Impărți totă oștea și corăbiile între legații săi în trei-zeci de despărțăminte, ér el cu corpul principal plecă de la apus spre răsărit. Pretutindenii, în toate colțurile scormoni pe pirați și 'i strîmtoară dintr'un loc în altul; un comandant îi împingea în cursele celui-lalt; în mai puțin

de patru-zeci de zile tótă partea vestică a mării Mediterane era curățită și după o întrerupere de mai mulți ani corăbiile cu grâne începură să sosescă éráși neîmpedecate în porturile romane din Africa, Sardia și Sicila. Pompeiū se întorse la Roma, și după câte-va zile de odihnă porni éráși pe mare ca să continue vânătoarea și în răsărit. Trădarea și supunerea începu să rărescă șirurile piraților, cari nu mai găsiaū nicăiri scăpare; celor cari se supuneau, Pompeiū le promisese ertare. În mai puțin de trei luni flota romană ajunsese la hotarele Ciliciei, la promontoriul Coracesiū, unde, într'o ultimă luptă pirații fură zdrobiți cu totul. Marea era liberă; castelele din munții cilicieni și licieni și deschiseră și ele porțile, și tótă prada, tóte armele, tóte comorile și prizonierii piraților cădură în mâna lui Pompeiū. Numărul corăbiilor arse se zice că se urca la 1,300, al celor prinse la 72 și al celor predate la 306. S'au dărîmat 120 fortărețe și cetăți, s'au omorît 10,000 și s'au prins 20,000 de pirați. Prizonierii liberați cari puteau acum să se reîntorcă în patria lor, soldații cari se îmbogățiseră în această veselă vânătoare, poporul, care încetă de a mai suferi de lipsa de grâne, neguțătorii din tótă întinderea statului roman, cari puteau să și transporte éráși fără frică mărfurile pe mare,—toți aceștia ridicau la ceruri numele marelui proconsul care împlinise în trei luni dorința lor de zeci ani. În adevăr, această stîrpire a piraților din marea Mediterană e póte cea mai strălucită, și în tot casul cea mai meritorie faptă a lui Pompeiū, cu tóte că și aci trebuie să recunoscem că această biruință atât de repede ne arată mai mult de ce era capabilă Roma dacă și întrunia tóte puterile, de cât de ce era capabil Pompeiū. Pirații prizonieri au fost tratați cu destulă, blândețe. Pe cei mai buni dintr'ênșii, învingătorul, îi așeză în cetatea Soloi din Cilicia; în onórea și amintirea lui, se dete de aci nainte acestei cetăți numele de *Pompeiopole*; cei-l'alți fură așezați prin alte cetăți și sate din interiorul țerii, unii chiar în Italia de sud. Această blândețe cu care trata Pompeiū pe cei învinși, îndemnă pe Creteni, în contra cărora pretorul Q. Metel începuse la 68 un războiū plin de cruđime, să trimetă o solie lui Pompeiū și să declare că sunt gata să se supue lui. Pompeiū primi această supunere și trimise în Creta pe legatul său L. Octaviū; Metel protestă în contra acestui amestic în afacerile provinciei

sale, de și după legea lui Gabiniu n'ar fi avut dreptul s'o tacă; când legatul lui Pompeiu voi să iea în stăpânire Creta, el se împotrivi și de aci se născu un mic războiu civil pe insulă, care, de și fără însemnătate, dovedește totuși cât de zdruncinate era stare statului roman.

Hoția de mare
stîrpită.

Pompeiu însă n'avea nici de cum de gînd să se mulțumescă cu acest triumf. Ii trebuia acum o altă comandă, mai mare și mai însemnată de cât cea din războiul cu piraii. De la început, dorința lui era să conducă el *războiul din Asia*, și acum, după ce învinsese pe piraii, poporul nu mai avea nimic să îi refuze. Indată după ce Sula plecase din Asia la anul 84, *L. Liciniu Murena*, pe care 'l lăsase acolo cu cele două legiuni ale lui Fimbria, reîncepuse războiul, 'l purtă cât-va timp fără succes și, la porunca lui Sula, 'l părăsi érași; aceste operații se sfîrșiră în anul 81 cu triumful propretorului Murena; ele au fost considerate ca *al doilea războiu cu Mithridate*. Mithridate scia că pacea încheiată cu Sula nu era pentru dînsul de cât un armistițiu; el se vedu amenințat din nou când Romanii transformară în provincie romană *Bitinia*, lăsată moștenire lor de cel din urmă rege Nicomede III (75). Scim că Mithridate intrase în tratări cu Sertoriu, prin mijlocirea marianilor cari se refugiaseră la curtea lui; și astfel în anul 74, consuli *L. Liciniu Lucul* și *M. Aureliu Cota*, răspunđend la provocările Regelui din Pont, se începe al doilea, sau socotindu-se și expediția lui Murena, *al treilea războiu împotriva lui Mithridate*.

Al doilea și
al treilea
războiu cu
Mithridate.
Liciniu Lucul.

Regele găsi în piraii un aliat destul de temut pe mare; proscrisii romani de la curtea sa, și oficerii trimiși de Sertoriu, îi ajutară să își organizeze armata după modelul celei romane. Cu conducerea războiului erau însărcinați Lucul și Cota; cel d'întăiu, un bărbat dintr'o familie nobilă fruntașă, și arătase tot pe acest câmp de luptă, sub conducerea lui Sula, talentele sale însemnate; în toate funcțiile pe cari le-a ocupat de atunci, dovedise că era un comandant iscusit și prevădător, un bărbat moderat și blând, de o cultură superioară, la care Sula ținea mai mult de cât la toți. Războiul se începu la anul 74. Mithridate luă ofensiva, chemând la arme mai multe ținuturi din interiorul Asiei mici și cucerind Bithinia cu ajutorul corăbiilor și soldaților săi. Trupele romane se retrăseseră la Chalcedon; aci Cota, care nu voise să aștepte și pe colegul său

mai înainte de a intra în luptă, fu învins și pe mare și pe uscat; după acesta Regele plecă mai departe spre sud-vest în contra cetății *Cizic* (provincia Asia), pe care o și împresură. Populația grecască a acestei cetăți, știind ce sôrtă așteptă pe toate cetățile cucerite de regele din Pont, se apără cu o energie extremă. Lucul putu astfel să apuce o poziție spre est lângă tabăra lui Mithridate și să își oprască de aci comunicația cu Pontul și aprovizionarea ôstei pe uscat, lăsându-i deschisă numai marea. O parte din ôstea lui Mithridate, încercând să străbată prin linia Romanilor, fu sfărâmată de Lucul lângă râul Rhindacos (spre est de la Cizic); lipsa de provizii și asprimea timpului de érnă începură să rărescă șirurile asediatorilor, cari alcătuiău o masă de 300,000 ómeni. În primăvara anului 73, Regele se vădu silit să își mântuiască restul armatei pe corăbii și să ridice asediul; catastrofa ar fi fost desevîrșită dacă flota de război a Romanilor n'ar fi fost aprinsă cu un an mai înainte în portul de la Chalcedon. Așa însă flota lui Mithridate, stăpână peste marea Négră și peste Propont, putu să încerce neîmpiedicată o expediție în marea Egeică; se zicea chiar că esilații romani cari o conduceau, aveau de gând să străbată până în Italia. Dar Lucul, întorcându-se de la Cizic érași spre vest, se puse în fruntea micii flote care se strînsese într'aceea în marea Egeică pe séma lui, și în o luptă, între Lemnos și Skiros, sfărâmă flota dușmană; cei mai mulți din esilații romani și perdură viața în acéstă luptă.

În același timp, legații lui Lucul, Veconiū, Barba și Triariū, și adunaseră puterile și porniră împotriva, lui Mithridate, care se aședase cu trupele sale lângă Nicomedia (Bithinia). Regele evită lupta, fugi pe o corabie de a piraților și se opri în Heraclea, unde și adună restul flotei împrăștiată aproape cu desevêșire de o furtună. De aci se întorse prin Sinope la Amisos pe teritoriul țerei sale; acum era rîndul Romanilor să ia ofensiva.

Aureliū Cota se aședă în fața Heracleei, ér Lucul, în tómma anului 73, intră în Pont. Mithridate îl înconjură, și de astă dată lupta și începu să se retragă în interiorul țerei, unde dușmanul cu greū 'l putea urmări. Dar Lucul, cu toate că soldații începuse să murmure, plecă repede în urma Regelui cu corpul principal, lăsând în fața celor mai însemnate cetăți, Amisos,

Eupatoria, corpuri de asediū saū de observare. In primăvara anului 72 Romanii ajunseră la Kabeira (lîngă Likos, în Pont). In zadar căutase Regele să închee alianță cu vre una din țerele vecine; nici sultanul Armeniei, ginerile său *Tigrane*, nici Partii nu voiră să'l sprijinească. Totuși izbuti să strîngă din statele sale o armată considerabilă, 40,000 pedestri și 4,000 călăreți, sub comanda lui Diaphantos și a lui Taxile. Lucul n'avea de cât trei legiuni. Printr'o norocită întîmplare, legatul lui Lucul, M. Fabiū Adrian sfărâmă într'o luptă tocmai arma cea mai puternică a lui Mithridate, călăreții săi. Mithridate dete ordin trupelor să continue retragerea; atunci o spaimă grozavă coprinsă pe barbari; Lucul profitând de învălmășală, îi atacă fără veste și îi împrăstie în toate părțile. Regele cu 2,000 de călăreți trecu în Armenia și găsi un loc de refugiū la ginerile său Tigrane. Tote bogățiile strînse în castrele dușmane, cădură în mânilor Romanilor; femeile din harem fură silite de un eunuc regesc să iea otravă, căci cel mai mare ultragiū pentru un despot oriental era ca femeile lui să cadă în mânilor dușmanului.

Lucul în
Asia.

Cât-va timp războiul rămase încă nehotărît. Populația din câmpie să supuse totă Romanilor. Numai cetățile de la marginea mării, Amisos pe țărmul pontic, Sinope și Amastris, pe cel paflagic, și Heraclea pe țărmul bitinic, să împotriviră cu energie, sprijinite pe de o parte de trupele Regelui, ér pe de alta de corăbiile piraților.

Pe când legații erau ocupați cu asediul acestor cetăți (72-70) comandantul suprem să îngrijia de regularea afacerilor interne ale provinciei Asia, cari aveau într'adevăr lipsă de îngrijirile unui bărbat destoinic ca Lucul. In urma păcei lui Sula, locuitorii acestor țeri înfloritorea căduseră din nou pradă mizeriei desnădăjduite, pricinuite de strîngătorii de dări trimiși din Roma. Cei 20,000 talanți pe cari aveau să 'i plătescă, conform condițiunilor de pace ale lui Sula, să urcaseră cu dobîndile exagerate ale capitaliștilor romanii cari le împrumutaseră cea sumă, la 120,000 talanți; și ca să mulțumescă pe puternicii și neînduplecații lor creditori, trebuia să vîndă darurile consacrate din templele Zeilor, să 'și vîndă fiil și ficele în sclavie, ér dacă totuși întărzia cu plata, trebuia să sufere toate torturile pe cari le putea inventa lăcomia și crușimea, așa în cât

chiar și sclavia li s'ă părea pe lângă o astfel de viață, pace și „seisachtheia“ *) după cum zice Plutarch. Ca s'ă pue frîu acestor abusuri rușinoșe, Lucul publică un decret din Ephes prin care s'ă stabilia maximul dobîndeii la 12 la sută, s'ă erta plata dobîndilor a căror sumă trecea peste suma capitalului d'întăiū, și s'ă opriău creditorii de a lua mai mult de a patra parte din averea datornicilor. Provincialii s'ă bucurău că aū dat însfîrșit peste un proconsul atît de drept și de omenos; capitaliștii romani îns'ă jurară o ură de mórte omului care le strica astfel câștigul, și 'și puseră în joc tótă influența de care dispuneau la Roma, ca s'ă 'l r'estórne. Ei găsiră un sprijin puternic în soldații cari încă începuseră s'ă murmure, nemulțumiți pe de o parte cu dreptatea și moderația lui Lucul, pe de alta cu lungimea războiului care tocmăi acum lua un noū av'ent.

Mithridate 'și pusesese anume tóte silințele ca s'ă atragă și pe Tigrane în războiul cu Romaniș, pe care în or' ce cas nu putea s'ă 'l înconjóre nici el multă vreme. Puterea lui Mithridate era sfărîmată cu des'evîrșire; fiul s'eu Machares, satrapul imperiului s'eu basporic, încheiase pace cu Lucul pe r'espunderea lui proprie, ér corăbiile lui cari s'ă reîntorceau din Creta și Spania, fuseseră nimicite de către legatul lui Lucul Triariū, la Tenedos. Tigrane 'și întinsese imperiul s'eu, adăogându'i mai multe bucăți din ruinele imperiului sirian, pentru cari s'ă certaū încă principii din casa Seleucișilor; regatul s'eu, Armenia, încă fusese odinióră o provincie a imperiului sirian și s'ă desfăcuse pe timpul lui Antioch cel mare. În anul 83 Siria și Cilicia figurău ca provinciū armene, administrate de satrapii armeni. Reședința pompósă a Regelui Tigrane era la *Tigranocerta*, la hotarele Mesopotamiei, una din acele cetăți uriașe zidite în grabă la porunca unui despot, și populate cu ómeni adunați din tóte părțile, cetăți, ale căror grămeși de ruine ne mai reamintesc și azi, în r'esarit, nestatornicia creațiilor despotice. În alte timpuri, guvernul roman n'ar fi stat la îndoială atît de mult p'ână s'ă pue frîu aspirațiilor despotului. Acum îns'ă Lucul trebui s'ă provóce războiul în contra voinței guvernului s'eu, cer'end estrădarea lui Mithridate. Pentru acest scop trimise la Tigrane pe Apiū Claudiū, a cărui semetie puse în uimire

Tigrane din
Armenia.

*) Măsura prin care Solon ușură sarcinile datornicilor atic'i.

pe sultanul barbar. Tigrane nu voi să dea ascultare pretențiilor lui Lucul, și supărat că nu îi dăduse titlul ce credea că i se cuvine, 'l numise numai Rege, ér nu Rege al regilor, și răzbună refuzând și el Romanului titlul de imperator, și de abia acum începu să facă cauză comună cu Mithridate, pe care până atunci nici nu voise să 'l vadă.

Biruința
de la Tigra-
nocerta.

Lucul și conduse óstea peste munții Capadociei și apoi peste Eufrat de și era nemulțumită și mai cu sémă cele două legiuni ale lui Fimbria, cari putéu cu drept cuvânt să cêră să fie liberate din serviciu după ce luaseră parte la 13 expediții; acest pas al lui Lucul era cu atât mai cutezat cu cât pe lângă numărul cel mic și nemulțumirea soldaților săi mai avea să se lupte cu solul și clima nepriinciosă a Armeniei, și cu nesiguranța Pontului de la Spate. Pe când regele Tigrane se legăna încă în deșertăciunea sa de despot oriental, și și închipuia, după cum 'l asigurase curtezani, că óstea romană nu va cuteza nici o-dată să se măsore cu trupele Regelui regilor,— un om veni și îi aduse vestea că Lucul sosese cu óstea. Aducătorul acestei vești neplăcute fu ucis, ceea-ce nu împiedică însă ea vestea să fie adevărată. Trupele trimise în potriua Romanilor, sub conducerea lui Mitrobarzane, drept pedépsă pentru că el nu aprobase lingușirile curtenilor, fură respinse cu ușurință. Tigrane părăsi capitala cu puțin timp mai nainte de a se ivi Romanii în fața ei, și începu apoi să adune oștile diferitelor naționalități supuse stăpânirii sale. La vederea acestor trupe și redobândi éráși încrederea în sine; erau Arabi, Siroieni, Međi, Adiabeni, Armeni, Iberii și Albanii din munții și văile Caucasului, în număr, după cum se zicea, de 150,000 pedestri, greu armați, 20,000 ușor armați, și 55,000 călăreți, între cari 17,000 cuirasați. Cu toate acestea Mithridate, care cunoscea pe Romanii din o îndelungată esperiință, sfătui pe Rege să nu primescă o luptă pe câmp deschis, ci folosindu-se de cavaleria sa superióră să împedice aprovizionarea óstei dușmane. Tigrane însă nu voi să 'l asculte, ci ocupă cu toată mulțimea trupelor sale înălțimile din jurul Tigranocertei. Lucul lăsă 6,000 de ómenii înaintea cetăței, ér cu cei-lalți, cari i se păreau Regelui prea mulți pentru o solie și prea puțini pentru o óste, plecară pe țermuriu riuului în jos ca să ajungă la un loc de trecétore. „Iată'i cum fug, acești hopliți romanii

neînvinși !”, esclamă Regele plin de încredere, — când de-o dată vedu cu spaimă cum se înalță vulturul primei legiuni și cum o cohortă după alta trece râul în atitudinea mândră și sigură a trupelor romane. Abia atunci se grăbi și Regele să se așeze trupele în ordine de bătae; dar și de astă-dată barbarii începură să fugă mai înainte chiar de a se așeza în ordine și Regele însuși fu cel d'întâiu care dete semnalul acestei fugi rușinoase. Respinși de la cel d'întâiu atac, barbarii și amestecară șirurile împedicându-se unii de alții, și oferiră astfel săbiilor dușmane câmp liber pentru măcel și pradă. Invingătorului chiar îi era rușine de această biruință care, după cum pretindea, nu'l costase mai mult de cincî morți și 105 răniți. Perderile dușmanului aũ fost enorme; țara și diadema Regelui Armeniei cădură în mâinile Romanilor. Acum nu se mai putea ținea nici Tigranocerta; în scurt timp fu luată cu asalt și dată pradă soldaților, er locuitorii cei adunați din toate părțile imperiului fură trimiși în mare parte 'napoi în vechea lor patrie. Lucul ar fi dorit acum să și continue expediția ca să împedice pe dușman de a și aduna érași puterile. Mulți din vasalii lui Tigrane declaraseră că sunt gata să se supună Romanilor; Parții încă trimiseră o solie de pace; nu mai trebuia de cât o singură lovitură pentru a răsturna de pe tron pe Regele Armeniei. Îi trebui însé cât-va timp lui Lucul ca să liniștescă spiritele iritate ale soldaților săi nemulțumiți, și regiți aliați putură să strângă într'aceea o altă óste de 70,000 pedestri și 35,000 călăreți. De astă-dată Tigrane urmă sfatul lui Mithridate și evită cât-va timp lupta. Dar când vedu că Romanii amenințau și a doua capitală a imperiului, *Artaxata* (lângă Araxes), cređu totuși că trebuie să le fie calea. Óștile se întâlniră lângă râul Arsamias; lupta ținu ceva mai mult; biruința trebui cumpărată mai scump, perderile dușmanului fură mai puțin însemnate; cu toate acestea barbarii rămaseră învinși și de astă-dată. Nici o armată asiatică, cât de mare și de alésă, nu putea să țină piept cu o óste romană bine condusă.

Cu toate acestea Lucul nu putu să și ajungă scopul Era ne-
greșit un comandant talentat, dar n'avea darul aprópe mai pre-
țios, în acele timpuri, de a câștiga devotamentul soldaților prin
farmecul persoanei sale. Ostașii săi se plângeau că îi duce pe
lângă cetățile cele mai bogate, dar nu îi lasă să le ia cu a-

Nemulțumiri
in óste.

salt ca să n'aibă parte și ei de pradă; dar de el însuși, ziceau soldații, comandantul scie să se îngrijescă; și în adevăr nu se pôte tăgădui că Lucul profita de ocazie ca să se îmbogățescă. Cu firea sa rece și severă el n'ar fi lăsat însă în nici un cas pe soldați să 'și sature lăcomia de pradă; 'l urău pentru că era aristocrat și pentru că se purta cu blîndețe față cu populațiile pe cari soldatul s'elbătăcit le considera pretutindenea ca o pradă ce i se cuvenia de drept. Zăpada, gerul ernei, și drumurile troenite și fără sfîrșit, veniră să le mai mărescă nemulțumirea; oficerii luară și ei partea soldaților, și mai cu sémă cumnatul comandantului, P. Claudiu, ale cărui intrigi contribuiseră mult la iritarea spiritelor în contra lui Lucul, atât în ôste cât și în capitală. Proconsulul nu putu să înduplece pe soldați ca să'i mai ajute cel puțin să cucerescă și Artaxata, a doua capitală a Armeniei; și astfel să v'edă silit să se întorcă spre sud în Mesopotamia, unde mai cuceri capitala acestei țeri, Nisibi.

Mithridate
recuceresce
Pontul.

De aci nainte însă soldații nu mai voiră să se supue cu nici un preț poruncilor comandantului lor. Să aședară cu sila în cartiere de érnă în Nisibi, și în împrejurimile ei, declarând că voesc să aștepte aci pe următorul lui Lucul. Dușmanul, care trebuia să se aștepte acum la ultima lovitură, r'esuffă éraš'i. Tigrane nu putu să câștige mult; un atac al lui împotriva lui L. Faniu fu respins de soldații lui Lucul; dar Mithridate cređu că a venit timpul să se folosescă de neactivitatea ôstei romane, ca să 'și recucerescă imperiul. Să întorse în Pont și izbuti cu trupe puțin numeroase să câștige mai multe biruințe mici asupra Romanilor urgisiți de tótă țară; învățase și el ceva în acest război îndelungat; pe la începutul anului următor 67, el sfărîmă trupele legatului Triariu în o luptă la Zela, lângă rîul Iris (în Pont, la sud-vest); Romanii perdură în această luptă 7,000 ômeni, între cari un număr însemnat de oficeri. Lucul, aflând despre această nenorocită întimplare, părăsi Mesopotamia și să întorse în Pont; Mithridate strămută teatrul războiului în Capadocia. Dar când Lucul voi să 'l urmărescă și aci, fimbriani din ôstea lui să revoltară, ne-voind să 'l mai recunoscă de comandant; de abia după ce să întrepuseră și cele-l-alte legiuni, primiră să mai stea sub arme până la tómnă. Intr'aceea Mithridate să folosi cum sciu mai bine de acest timp. Guvernatorul Bithiniei, Maniu Aciliu Glabrone, care trebuia să în-

locuescă pe Lucul, și guvernatorul Ciliciei, Q. Marciū Rex, nici nu se mișcau din provinciile lor; și când sosiră cei zece comisari ai Senatului roman, ea, în înțelegere cu Lucul, se prefacă Pontul în provincie Romană. Mithridate își recucerise cea mai mare parte din imperiū. Tot atunci însă, intrigile lui Pompeiū și ale amicilor săi, ale cavalerilor și oficerilor nemulțumiți, și năzuințele poporului amăgit, și ajunseseră scopul: omul neevitabil, care secera pretutindeni pe unde nu semănase, *Cn. Pompeiū* fu numit comandant al oștei din răsărit cu puteri și mai întinse, și mai escesive, de cât acele cu cari 'l investise cu un an mai nainte legea lui Gabiniū.

CAPITOLUL III.

Legea lui Maniliu și partidele din Roma. Biruințele lui Pompeiū în Asia, mórtea lui Mithridate. Reintórcerea lui Pompeiū.

66—62 în. de Chr.

Acéstă măsură atât de importantă pentru istoria internă ca și pentru cea esternă a Romei a fost propusă de unul din tribunii anului 66, *C. Maniliū*, pe când Pompeiū se afla încă în Cilicia și își exploata marea sa biruință asupra piraților. Propunerea lui Maniliū era ca să se rechieme atât Lucul, cât și Marciū Rex și Glabrione, și în locul lor să se numescă Pompeiū singur, cu putere nemărginită asupra oștei întregi și asupra floței, pînă la terminarea războiului în potriua regilor din Armenia și din Pont. Acéstă propunere era sprijinită mai cu sémă de cavaleri, din ură împotriva lui Lucul care pusese frîu lăcomiei cu care despuiau provincia Asia, și de popor, care nu numai admira pe Pompeiū dar credea chiar că trebuia să i se arate recunoscător pentru cele din urmă merite ale sale. Senatul, negreșit a combătut acéstă propunere cu o înviersunare și mai mare de cât pe a lui Gabiniū, și chiar și conducătorii partidei democratice, ca Cesar și Crasu, mai prevădători de cât mulțimea erau în realitate în contra propunerei; s'ar fi putut prea lesne ca din acéstă lege să se desvolte o dictatură perpetuă, de care democrații să temeau tot atât de mult ca și aristocrații. Cesar însă se temea mai puțin de Pompei, de când

Legea lui Maniliū. 66.

începuse să 'l cunoscă mai bine; pe atunci chiar se scia cu mult mai superior de cât dînsul; în cele din urmă tot era un câștig pentru dînsul și pentru partida sa, dacă puternicul Pompeiū se învrăjbia tot mai mult cu aristocrația. De aceea el pe față sprijinia propunerea combătută de aristocrație cu aceleași argumente și cu aceeași neizbândă ca și propunerea lui Gabiniū.

Lucul reche-
mat; Pom-
peiū impera-
tor.

În zadar senatorii frunțași repetară și acum că e lucru primejdios a face a tot puternic pe un bărbat, chiar dacă ar fi el cel mai bun din toți. În contra argumentelor lor, apărătorii legii, între cari se distinse mai cu sémă pretorul M. Tuliū Cicerone, puseră interesele capitaliștilor cari—ziceau ei—sunt în acelaș timp și ale statului, și superioritatea lui Pompeiū, talentele lui, moderația și norocul lui, pe cari Cicerone le laudă în cuvântarea ce ne-a rămas asupra rogației, cu elocința unui curtezan. L. Sula, L. Murena, L. Lucul,—zicea el—au avut negreșit succese însemnate; cu toate acestea însă, omul care a măcelărit miī de cetățeni romani, tot mai stă pe tron, tot mai stă pe câmpul de luptă, avînd de aliat pe un rege nu mai puțin puternic și atâtea popore învierșunate; numai un bărbat este care ar putea să pună capăt acestui războiū, pe care toți 'l chiamă; acela care a supus pe pirați cu un noroc ne mai aūdit, cu o vitejie neasemănată, cu o stăpînire de sine și o moderație fără exemplu. Se zice—continuă Cicerone—că ar fi primejdios a se încredința unui bărbat o putere atît de nemărginită; ce ar fi fost însă dacă acest argument ne ar fi împiedicat să primim legea lui Gabiniū? Aceste motive erau de ajuns poporului; legea fu votată și Pompeiū, care primi acéștă veste pe când se afla încă în Asia, trecu fără întârziere peste munții Taurici (66). „Ca o pasăre de pradă“, zice un istoric vechiū, „se repeđi asupra vînatului doborît de altul.“

Reîntorcerea
lui Lucul.

Noul comandant se întilni cu cel pe care avea să 'l înlocuiască la Danala o cetate în Galația, și aci se întimplă între dînșii un schimb de vorbe aspre; dușmănia lor era veche; ea data încă de pe vremea lui Sula. Lucul se întorse în Roma; triumful, pe care în adevăr 'l meritase, trebui să i se amâne din cauza intercesiunei unui tribun. În anul 63 însă, după ce izbuti să 'l serbeze, se retrase pentru tot-d'a-una la frumoșele sale vile de lângă Tuscul și din Campania, ca să guste a-

colo plăcerile vieții epicureice, însă într'un chip mai nobil de cât Sula. O armată întregă de selavi și liberați, în care erau represintate toate artele, arătau oșteților bogățiile colosale ale stăpânului lor; băile, sălile răcoroase, boschetele umbróse de prin grădinile sale minunate, dovedeau toate gustul ales și variat al distinsului aristocrat. Tóată capitala vorbea de clădirile sale artistice, de canalurile, lacurile sale pline cu pește, de pivnițele sale și de ospetele somptuoase, împreunate cu muzică, danț și teatru, de vasele și de sălile sale luxurióse. Avea tablourile și statuetele celor mai vestiți maestri, precum și o bibliotecă din cele mai prețioase; ea unui bărbat de o cultură superióră, care vorbea limba grecéscă cu aceeași ușurință ca și limba sa proprie, îi plăcea societatea bărbaților literați, a filosofilor și poeților greci; el însuși făcu câte-va încercări literare; sălile bibliotecii sale erau locul de întâlnire al învățaților greci și al Romanilor instruiți, pe cari îi onora cu prietenia sa.

Maí 'nainte chiar de a-și termina pregătirile, Pompeiú se vedu pentru cât-va timp scăpat de un dușman. Fiul Regelui din Armenia, Tigrane cel ténér se rěsculase cu ajutorul Regelui Partilor, Phraates în potriwa tatălui său; astfel Pompeiú plecă de o cam dată în contra lui Mithridate, care numai avea de cât 30,000 pedestri și 2,000 de călăreți. La început Mithridate izbuti, prin mișcările sale strategice, să obosescă pe Romani și să 'i facă să sufere de lipsă de provizii. In cele din urmă însă Pompeiú izbuti să 'l strimțoreze în Armenia mică, înconjurându'l din toate părțile, maí 'nainte de a putea scăpa peste Euftrat. Óstea Regelui, atacată nóptea fără veste, fu adusă în o disordine atât de mare, în cât se lăsă, maí fără apărare, la discreția Romanilor. Cu tót că óstea dușmană a fost nimicită cu desevírșire în această luptă, numai 10,000 ómeni aú căduť și tot atâți aú fost făcuți prizonieri, ceea ce dovedesce că puterea lui Mithridate fusese sfărîmată de Lucul; Regele însă scăpă și de astă-dată. La început credu ca va găsi și acum un refugiu la Tigrane; dar de la acesta nu maí avea să nădăjduescă nimic. Sosind la hotarele Armeniei, auđi că ginerile său încheiasse pace cu Romanii și că pusese chiar un preț pe capul fostului său aliat. Nu'i maí rămânea acum nimic lui Mithridate de cât ura sa, tot-d'a-una bogată în năs-

Tigrane se
supune.

cociri noui, și pôte imperiul său bosporic, care însă în acest moment se afla încă în mâinile fiului său răsculat Machares.

Intr'aceea Tigrane cel tînăr, cu trupele aliatului său part, fusese învins de tatăl său sub zidurile capitalei Artaxata și, după această pierdere, trecuse în castrele lui Pompeiū. Acesta se păzi însă de a'i face vr'o promisie; căci era de prevădut că nici Regele Armeniei nu se va împotrivi multă vreme, sciind că are în fața sa un dușman atît de puternic. Nu trecu mult și în adevăr Tigrane sosi în fruntea suitei sale, și predete calul și sabia lictorilor la pórta castrelor, se duse pe jos pînă la cortul comandantului, și depuse diadema sa regală la picioarele proconsulului roman. Acesta luă diadema și i-o puse éráși pe frunte, asigurându'l de prietenia poporului roman. I se lăsă țara sa strămoșească, Armenia; câte-va ținuturi însă (Gordiene, Saphene), trebui să le dea fiului său și tot-d'o-dată să'l recunoscă de succesor. Siria, Fenicia, și ținuturile pe cari le cucerise în Cilicia, Galatia și Capadocia, i se luară și se încorporară la posesiile romane; afară de acesta mai trebui să plătescă o despăgubire de război de 6,000 talanți. Bucuros că a scăpat cu atît, el se înjosi pînă acolo, în cât dăruia soldaților cari 'l învinseseră o sumă însemnată de bani.

Pompeiū în
Caucas.

Astfel Mithridate nu se mai putea aștepta la nimic din această parte; nu'i mai rămăsese de cât imperiul său bosporic, unde și izbuti să se retragă. Dar Pompeiū se pregăti să'l urmărească și aci.

Iberii și Al-
banii.

În curînd însă se dovedi că aci nu era așa de ușor de cules laurii și că răsplata nu era vrednică de jertfele ce se cereau. Drumul din Armenia spre ținuturile bosporice, de la țărmul nordic al mării negre, e închis ca prin un zid ridicat de-a curmezișul de șirul munților Caucașiei; aceste ținuturi erau locuite și apărate de Iberii (Georgia) și de Albanii, cari și păsciau turmele de-a lungul rîului Ciru pînă la marea Caspică. Ca să și apere vechia lor libertate, neturburată pînă atuncii de nimeni, trecură mai întăiu Albanii, sub principele lor Oroize, peste rîul Ciru și se năpustiră asupra celor trei corpuri despărțite ale Romanilor. După o luptă scurtă ei fură însă biruiți cu ușurință și respinși pînă lîngă rîu; areășii lor, cari și aruncau de după arborii săgețile și lăncile asupra dușmanului, călăreții lor frumos echipați nu puteau să iea cu asalt castrele romane, clădite

cu măiestrie, nici să reziste la atacul unei colone de legionari. Regele *Iberilor* încercă să înșele pe Romani cu negocieri și să retrase din naîntea lor în interiorul țerei; lângă râul Pelora se opri, dar fu învins și trebui să se supue. Pompeiū plecă apoi de-alungul râului Fasis spre Colchis, unde se afla o flotă sub conducerea lui Serviliū. Cu toate acestea munții cei înalți erau încă departe; vedând însfirșit greutatea nespuse cu cari era împreunată o expediție peste Caucas, și ne-având să se mai témă de o nouă răscolă a lui Mithridate, se hotărî să nu și mai urmărească biruința în această direcție; se mulțumi cu recunoșcerea formală a suveranității romane din partea semințiilor iberice și albane, după ce le mai învinse o-dată. De aci se întorse în Pont, puse capăt războiului, sfărâmând și cea din urmă împotrivire (65) și se îndreptă apoi spre sud ca să resolve o problemă puțin primejdiosă dar foarte încurcată: să organizeze din nou, și într'un chip statornic, imperiul sirian.

Marea grămadă de țeri care purtase numele de imperiul sirian se afla într'o stare de descompunere totală. Fie-care din părțile din cari fusese alcătuit năzuia să ajungă neatârnată; cine putea cuceria și și întindea imperiul pe socotela vecinilor săi. Imperiul lui Mithridate și al lui Tigrane nu erau de cât nisce astfel de bucăți din vechiul imperiū sirian, ajunse la o întindere mare în urma cuceririlor făcute în dreapta și în stînga. Același lucru se întîmpla pe rînd și cu cele-l-alte părți ale imperiului sirian. *Romanii* și întinseseră stăpînirea până la Tauru și până la râul Halis; spre răsărit străbătuseră *Partii* până la Eufrat; nordul și nord-estul erau ocupate parte de regiū din *Pont* și *Armenia*, parte de țeri vasale Romanilor, precum erau *Bithinia*, *Paflagonia*, *Capadocia*. Spre sud, în Siria propriū zisă până la granița egiptenă, descompunerea era și mai desevîrșită. Principii *arabilor* liberi, Abgaras și Edesa, Sampsikeramas din Emesa, Azipos, Alchandonios și alții tot cu astfel de nume elenisate, apoi semințiile libere ale Itureilor din văile Libanonului, strîmtoraū și amenințau aci comerțul cetăților grecesci cari se întemeaseră în timpuri mai bune în această vecinătate primejdiosă. Pretutindenī pe unde munții sau pustiile offeriau un loc potrivit să formaū astfel de triburi cari trăiau din jafuri; numai zidurile cetăților erau o stavilă în contra jafurilor lor; numai în aceste cetăți se mai și păstrase o rē-

Pompeiū în
Siria. Impe-
riul sirian.

mășiță de spirit de ordine, susținut de interesul și de primejdiile comune. În această învălmășelă caotică se formaseră două state mai mari de ȃre-care însemnătate: statul *Israelitilor* în Palestina, și al *Nabateilor* în Arabia petrosă.

Israelitii.

Sorta statului israelit de la marii săi regi David și Solomon încece, a fost din cele mai schimbătoare și mai grele. După mórtea celor din urmă, el se împărți în două împărății, *Iuda* și *Israil*; amândouă au fost cucerite, împărăția lui Israil de către Asirienii (772 în. de Chr.) și a lui Iuda, cu vechia capitală Ierusalim, de către Babilonenii (586). Partea cea mai alésă a populației fu dusă în țerile de la nord. Ciru, Regele Persiei cucerind aceste imperii, dete voe esilaților israeliți să se întórcă în patria lor. În Ierusalim se ridică din nou atunci templul, centrul și locul de întâlnire al poporului ales; starea lui sub stăpînirea lui Alexandru cel mare, care respecta culturile străine, a fost suportabilă. După mórtea lui, noul stat Israil făcu parte din imperiul Seleucidilor, din monarchia siriană; dar încercările neînțelepte ale unor regi din dinastia Seleucidilor de a asimila diferitele seminții ale imperiului lor, silindu-le să primescă cultura, obiceiurile și religia Grecilor nu putură nimic împotriva credinței eroice și mândriei îndărătnice cu care acest popor ținea la vechile revelații, la cultul singurului Dumnezeu adevărat, neplăsmuit, și la conștiința că el era alesul între popóre. Astfel, Antioch Epifane, care urmări cu mai multă energie această idee, dete nascere la acea luptă îngrozitoare, a cărei descriere o citim în cartea Macabeilor; în această lupta poporul sub conducerea familiei de eroi a Macabeilor, și apără curățenia vechei sale religii și vechilor sale obiceiuri în potriua elenismului, și și afirmă de o-dată cu vechia credință și vechia sa neatîrnare. În anul 161, la trei-zeci de ani după pacea republicei cu Antioch cel mare, Senatul roman recunósee această neatîrnare. În anul 139 Sirienii trebui să recunóscă pe Simon, fiul lui Matathia, de mare preot și principe al Israelului; în deceniile următoare poporul coprinde în tóte părțile ținutului nou, așa în cât în anul 79 țara lui se întindea spre apusul rîului Iordan de la lacul Genezareth până la hotarele Egiptului. În acelaș timp însă se iscară în sînul statului certe și desbinări între partide. Două elemente se contopiseră în acest stat, unic în felul său, unul *preotesec* și altul

lumesc; aceste două elemente începură acum să iese la iveală cu contradicțiile lor. Erau mai întâiu *Fariseii*, cari ținea cu tărie la vechea idee despre stăpânirea lui Dumnezeu și la elementul religios în viața poporului israelit, sprijiniți pe sanctuarul Iehovah, spre care se întreceau și la care peregrinau toți Israeliții credincioși, pe colegiul preoților din capitală, în fruntea căruia sta marele preot, și pe tribunalele preoților și levitelor răspândite din vremuri vechi în totă țara; protivnicii lor erau *Saduceii*, cari ținea și ei la sfintele scripturi, dar cari nu recunoseau tradiția preotească, și mai cu seamă învățătura despre reînviere și despre îngeri, după cum se desvoltase mai cu seamă în timpul esilului; din punct de vedere politic ei voiau să reînvie și să sprijinească înainte de toate puterea lumescă în imperiul reînființat al lui David. Ca și poporul de pe timpul marilor preoți, Eli și Samuil, această partidă cerea un Rege care să conducă poporul în război, un suveran după cum aveau toți păgânii de prin prejur. Această desbinare se ivi chiar și în sânul familiei domnitoare; cu atât mai ușor îi fu acum lui Pompei să supue această țară.

Vecinii Israeliților spre sud-est erau *Nabateii* din peninsula Sinai, o seminție arabă, îmbogățită prin negoț, căci în porturile peninsulei lor se făcea schimbul între produsele indiene și mărfurile țărilor din marea Mediterană. Mărețele ruine ale capitalei lor Petra, „cetatea stâncilor,” se mai pot vedea și azi. Ei și întinseseră imperiul sub principele lor Aretas, și în paguba Israeliților, fiind chemați chiar de dinșii cu ocazia unui război civil între partida preotească și partida regescă, între Hircan și Aristobul.

Nabateii.

Astfel, din totă monarchia siriană nu mai rămăsese de cât numele; și cu toate acestea tot se mai găseau urmași din dinastia Selencișilor cari se luptau pentru acest nume; unul dintr'înșii, Antioch Asiaticul, fusese chiar recunoscut de Rege al Siriei de către L. Lucul.

Pompeii în Siria.

Nici unul din aceste diferite state și triburi nu era în stare să ție piept cu puterea militară în fruntea căreia se afla Pompei. Câți-va din legații săi plecaseră înainte cu trupele lor; în anul 64, după ce puse la cale relațiile din Pont, sosi și el cu oștea în Siria. Micile triburi de bandiți fură supuse cu ușurință și parte din ele pedepsite cu mörte. Ca să pötă res-

tabili ordinea în statul israelit, trebuia să alégă între cele două partide. Pompeiū sē hotărî în favorul partidei preoteșei, care îi trimesese o solie. Aristobul, capul partidei potrivnice veni și el sē trateze cu Pompeiū; dar chiar și această partidă, tot atât de fanatică ca și cea-l-altă, nu voi sē primeseă o supunere necondiționată și Aristobul părăsi pe furiș caștrele romane. Atunci Pompeiū porni înainte și 'și aședă caștrele pe locul unde pîrful Krith intră în câmpia Iordanului, lângă *Iericho*. Aci 'l ajunseră niște soli din Pont; bețele lor încununate cu laur îi prevesteau o noutate mare. Marele dușman al Romanilor nu mai era; Farnace vestea printr'o scrisore mórtea tatălui său Mithridate și sē punea pe sine și țara sa la dispoziția Romanilor.

Mórtea lui
Mithridate.
63.

În anul 65 Mithridate sosise la Panticapeon (Chersonезul tauric), în imperiul său bosporic, răsturnase de pe tron pe fiul său Machares care sē rēsculase împotriva lui și 'l silise sē se omóre. Încă o-dată mai eroi despotul cădut un plan uriaș. Voia sē porneseă cu mica sa óste spre vest, sē tragă după sine popórele Thraciei, Macedoniei, Panoniei, pe Sciții și Celții de la Dunăre și sē năvăleseă cu această masă de popóre în Italia. Dar temeliile acestui plan îndrăzneț erau săpate, Regele însuși sē afla sub ruinele lor. Stăpânirea sa sē întemeiasse pe frică; și acum, când nimeni nu mai avea sē se témă de dînsul, nu mai rēmasse de cât ura care îndemna pe supușii săi la rēscólă. Guvernatorul din Fanagoria (în fața cetăței Panticapeon) sē sculă împotriva lui, și chiar fiul său propriu *Farnace*, care sē temea de cruđimea bătrânului bănuitor, sē puse în fruntea rēscólei. Fugarii italicei și óstea întrégă luară partea lui Farnace. Mithridate fu împresurat în palatul său din Panticapeon. De sus de pe coperiș sē rugă de fiul său sē 'i cruce cel puțin viața; dar fiul său nu voi sē 'i promită nimic. Atunci el 'și ucise tóte femeile din harem silindu-le sē iea otravă; același mijloc voi sē 'l întrebuinteze ca sē pue capăi și vieței sale ajunsă de acum nefolositoare. Dar corpul său de fier, obișnuit de bănuitorul despot cu tot felul de otrăvuri, resistă acestui mijloc; atunci porunci unui mercenar celt să 'i dea lovitura de mórte, și astfel muri în vērștă de 68 de ani, după o domnie de 57 (anul 63). Nicī o faptă mare n'a făcut acest despot energie, în tot cursul stăpânirii sale îndelungate; tot ce 'i dă óre-care

însemnătate și 'l face vrednic de amintirea popórelor, este viața sa romantică plină, de schimbări și împotrivirea neînfrîntă cu care a sciut să ție piept, el, Regele barbar, cu poporul roman cu mult mai puternic, dispunând nemésurat mai multe mijlóce, și avënd și o cultură mai superióră.

Legiunile romane, îmbărbătate la auđirea scirei despre desvîrșirea marei lor biruințe, porni 'nainte ca să supue și îndărătnică cetate israelită. Cetatea se și predete când vëđu că legiunile se apropie; dar partisanii regelui Aristobul ocupară stânca piezișe pe care se afla templul și o apărare cu o energie vitejescă, până când într'o zi de „Sabath“ — „ziua lui Cronos“, după cum zice Greul care ne povestese aceste evenimente — Romanii izbutiră să o ocupe. Chiar și în fața primejdiei ce 'i amenința, asediații ținuseră să sərbătoréscă acea zi, întocmai după cum poruncia legea israelită, abținëndu-se de la orí-ce lucrare; Romanii se repeđiră atunci asupra fortăreței în frunte cu Faust Sula, un fiu al dictatorului. După o ultimă încordare desnădăjdută asediații trebuiră să cedeze. Spre marea gróză a Evreilor, Pompeiú intră în sanctuarul templului, și chiar și în „sfânta sfintelor“, unde nu intra de cât marele preot în marea zi a împăcării. Nu mai puțin mare a fost însé și mirarea comandantului păgân, când nu găsi în templu nici o statuă, nici o iconă a dumnezeirei, ci numai o masă de aur și un candelabru cu șapte brațe, tămâie și scrieri sfinte; totul era străin și altfel aci, unde nu se cinstea de cât un singur Dumnezeu, pe care scriitorii greci nu sciú s'el descrie — un Dumnezeu fără firmă și fără nume — și se cinstea cu un zel care punea în uimire pe cuceritorii păgâni. Nici nu le trecea prin gînd că are să vie un timp când tocmăi acest Dumnezeu nevëđut și fără nume va fi cinstit de la o margine până la cealaltă a imperiului lor, când Zeitățile atât de variate ale religiei și poesiei lor nu vor mai trăi de cât în amintirea popórelor.

Statul preoțesc israelit deveni de aci înainte tributar republicei romane; frînele guvernului se deteră în mâna marelui preot *Hircan*, șeful partidei farisee. Fratele său Aristobul, rămase sub supravegherea Romanilor, și titlul de Rege dispăru. Expediția în potriva Nabateilor și a Regelui lor Aretas nu se mai făcu, de óre-ce Regele se supuse de bună voe.

Pompeiú în
Ierusalim.

Palestina
stat preoțesc.

Supunerea
Nabateilor;
alte dispo-
siții.

Pompeiū cucerise acum tótă Asia anterióră până la Eufrat. Acéstă parte asiatică a împărăției romane se compunea din provinciile următore: *Asia* (Misia, Lidia, Frigia, Caria, Licia); *Bithinia*; *Pontu*; *Cilicia* cu Pamflia și Isauria; *Siria* și *Creta*. In Capadocia, Comagene, Galația, stăpâniaū regī vasalī Romanilor; de asemenea și alte ținuturi mai mici locuite de tot felul de popóre; altele staū sub stăpânirea unor principī preoțesci, saū erau guvernate într'un chip particular; între statele preoțesci cel mai mare era al Israeliților, cu capitala Ierusalim, ale cărei ziduri aū fost derâmuate. Tóte aceste state atârnaū în felurite chipuri de Senatul și poporul din Roma. Stăpânirea Romanilor era însă sprijinită pe lingă sabie și de un alt element: *cetățile*, de carī Pompeiū se îngriji mai mult de cât or-care alt comandant roman. Am văđut că pentru înflorirea acestor centruri de cultură și stâlpī ai puterei romane, întrebuințase el, mai de mult chiar, partea cea mai alésă dintre pirații supuși de dînsul. Cetățile încă înfloritóre le favorisa în tóte chipurile, pe cele dērâmuate saū decăđute le ridica éráși, întemeiă altele noūi, dându-le numiri, ca odinióră Alexandru cel mare, în amintirea sa și a biruințelor sale: Nicopole, Pompeiopole, Magnopole și altele; numaī în Celesiria și în Cilicia, numărul acestor cetăți întemeiate în cinstea lui Pompeiū și a biruințelor romane, șē urca la yr'o două-zeci.

Reintórcerea
lui Pompeiū.

Dupē ce Pompeiū puse astfel capăt războiului și aduse în ordine afacerile încurcate ale țerilor din răsărit — o lucrare vrednică de laudă — se imbarcă în primă-vara anului 62 la Amisas (Pont), trecu la Lesbos și de aci la Afes, unde și adună flota și óstea. Dupē ce împărți el 16,000 talanți între soldații săi, plecă în Atena și de aci, la sfirșitul anului 62, trecu la Brun usiū pe pămîntul Italiei.

El se întorcea ca și Sula în fruntea unei oștiri mari, victorioase, care i era cu totul devotată, aducēnd cu dînsul bogății mai mari chiar de cât acele pe carī le putuse strînge Sula. In lipsa lui se petrecuseră în capitală lucruri carī ar fi putut oferi orī-cărui bărbat ambițios, dispunēnd de o putere atât de mare, un pretext pentru o schimbare desévîrșită a constituției statului. Dar Pompeiū, pe care tótă lumea l aștepta cu încordare, unī cu tot felul de speranțe, alții cu tot felul de temeri, îndată ce sosi la Brundusiū și concediă óstea, spre cea mai

mare mirare a tuturor, și se întorse în vila sa de lângă Roma, însoțit numai de o suită pacinică, ea și când n'ar fi fost el cuceritorul răsăritului, bărbatul care scosese și pusese pe tron atâți Regi, și care ar fi putut acum să se proclame și pe sine Rege al Romei,—ca și când n'ar fi fost de cât un simplu cetățean care se întorce dintr'o călătorie.

CAPITOLUL IV.

M. Tul. Cicerone și conjurația lui Catilina (63-62). Rein-torcerea lui Pompeiū și alianța lui cu Cesar și Crasu: întâiul triumvirat (60).

Lipsa îndelungată a lui Pompeiū lăsase în Roma câmp liber luptelor interne. Consulatul lui Pompeiū și Crasu fusese o lovitură grea pentru partida Senatului; partida democratică se puse însă să exploateze din toate puterile succesele pe cari avea să le mulțumescă acestui consulat. În fruntea ei se afla *C. Iuliū Cesar*, în care Sula, cu privirea sa pătrunzătoare, veduse încă de timpuriu mai mult de cât *un Mariū*; cu toate acestea, nici acum când începea să iese din ce în ce mai mult la ivelă, nimănui nu îi trecea prin gând că acest bărbat va avea să întunece o dată cu strălucirea sa pe toți comandanții și pe toți omenii de stat ai Romei.

Situația
în Roma.

C. Iuliū Cesar s'a născut în anul 100, anul turburărilor lui Saturnin — după alții în anul 102 — dintr'o familie veche, care se pretindea că datază de pe vremea imigrației Albanilor; despre tatăl său *C. Iuliū Cesar* nu se scie alt-ceva de cât că a fost pretor și că a murit în anul 84 la Pisa. Tînărul Cesar primi o educație îngrijită, din care talentul său extraordinar îi permise să tragă folose însemnate. Cu toate că era patrician, el se alipi de la început pe lângă partida poporului; cu mintea sa ageră și coptă de timpuriu, el prevăduse că viitorul nu putea fi de cât al acestei partide saū al vre-unuia din conducătorii săi mai talentați. Pe timpul războiului cu Socii și al celui d'întâiu războiū cu Mithridate era încă foarte tînăr. Totuși între cei proseriși de Sula se afla și dînsul, și nu scăpă de cât prin intervenirea unor rudenii influente; mai târziu Sula începu să l

*C. Iuliū
Cesar.*

persecute din nou pentru că nu voise să se despartă de soția sa, o fiică a lui Cina; ea se scapă de mânia dictatorului, Cesar, părăsi de bună voie Roma și se duse în Grecia. Aci și petrecu vremea cu studii, luând parte din când în când la experiențele comandanților romani; astfel în anul 80 se distinse sub M. Thermanus la asaltul asupra cetății Mitilene, care nu depusese încă armele după înfrângerea lui Mithridate; și pentru curajul dovedit cu această ocazie fu răsplătit cu cununa civică.

După morțea lui Sula se întorse la Roma, și în scurt timp și făcu un renume ca orator; nu mult după aceea, figura între cei mai capabili conducători ai partidei poporului. Indrăzneț și elocuent de la natură, el nu perdea nici o ocazie de a se ridica împotriva bărbaților din partida senatorială a căror purtare era bănuită. În anul 77 plecă pentru a doua-ora în rășărit; corabia pe care se afla cădu în mâinile piraților. El adună în Milet bani, pe cari aceștia îi ceruseră drept răscumpărare, dar îndată ce și recâștigă libertatea, strânse câte-va corăbii, îi atacă cu îndrăznală, îi prinse și și răzbună răstignindu-i pe cruce. O altă dovadă despre caracterul său îndrăzneț și hotărît o dete în războiul al treilea cu Mithridate; în anul 74 plecă în Asia și cu nise trupe strânse pe socotela lui proprie, atacă și respinse o cetă de soldați din Pont care răzbișe până în provincie. În anul 70 izbuti, prin stratagemele sale și prin măestria sa de a câștiga omeni, se atragă pe Pompei în partida poporului și se se ridică astfel de o dată cu dînsul în stima poporului; el sprijini legea lui Gabini și nu se opuse nici la legea lui Manili; acum însă, după ce Pompei avusese succese atât de mari, și nu înceta de a mai dobândi și altele noi, când nu atirna de cât de la dînsul se pășescă pe calea către tron, deschisă de Sula, — acum era timpul să se gîndiască la mijlocele prin care să l oprască de a merge mai departe.

încercările
partidei
democratice.

Nu mai era acum de nici un folos pentru democrați să mai întărite și să mai umilască partida Senatului, destul de desorganisată și slăbită. Nimeni nu se mișcă, când Cesar ridică din nou la 65 trofeele lui Mariu de pe Capitol, cari fuseseră dărâmate la ordinul lui Sula. Prin acesta nu făcu de cât pe de o parte să câștige o popularitate și mai mare, pe de alta să dovedescă, într'un chip netăgăduit, umilirea Senatului și căde-

rea regimului introdus de Sula. Causa partidei poporului, întru cât era și cauza republicei, nu era amenințată de o primejdie serioasă de cât din partea comandantului victorios din răsărit, în mâinile căruia statul se dăduse ca și legat, prin legea lui Maniliu. Dar și Cesar era un bărbat influent; în anul 68 fusese cestor în Spania, la 65 edil-curul, ér acum ajunsese la înalta funcție de pontifex maximus; acum însé armele cumpăneau mai mult de cât tóte, și nici una din cele două partide n'ar fi putut sé ție pept cu puternicul comandant de la răsărit. Era de trebuință așa dară ca séși crezeze și ele o putere armată; dar tóte încercările fură zadarnice; desbinarea dintre partide, neîncrederea, cu care sé purta una față de cea-l-altă, nu putea sé dispara nici chiar în fața pericolului comun ce le amenința.

Nu ne-au prea rămas date sigure despre cele întâmplate în Roma de la plecarea lui Pompeiu (66) și până la reîntórcerea sa (62); partidele își continuă certele lor interne, intrigile și conspirațiile lor nesfârșite; dar scopurile pe cari le urmăriaú nu putem, în cea mai mare parte, de cât sé le presupunem, fără sé putem fi chiar siguri. Găsim pe Cesar și pe Crasu, care ura pe Pompeiu, în legături strânse de prietenie; intenția capilor partidei populare sé pare că era sé se dea unuia o comandă militară estraordinară în Egipt sau în Spania, ca în cas de nevoie sé se și pótă întrebuița puterea armată în potriua lui Pompeiu; cu tóte acestea láudaú și ei, ca și Senatul, faptele mari ale lui Pompeiu, ca și când el ar fi fost omul dorințelor lor. Nu puteau nici ei, nici Senatul, sé pășéscă pe față în contra lui Pompeiu. O ultimă încercare, ca sé pótă pune mâna pe o putere armată o făcură prin propunerea unuia din tribunií anului 64, *P. Serviliu Rul*, care sé zicea că are de scop o colonisare întinsă a Italiei. Propunerea era ca sé se împartă în loturi mici tóte domeniile statului din Campania, singurul ținut în care statul mai avea posesii, ér pentru colonisarea celor-l-alte ținuturi ale Italiei sé se cumpere pământ; și ca sé se pótă cumpăra acest pământ, sé se vîndă domeniile statului din Macedonia, Bithinia, Pont, Cipru, Spania, Africa, și în sfîrșit din orî-ce provincie; cu vîndarea acestor domenii și cu conducerea tuturor afacerilor colonisării sé se însărcineze o comisie de zece bărbați; în acéstă comisie sé

Propunerea
lui Rulu 64.

nu se p^otă alege de cât aceia cari se vor presinta în pers^onă la alegere — prin urmare, cei absentⁱ, între cari era și Pompei^u, se nu p^otă fi aleși. Daca se primea această lege și se alegea^u Cesar și Crasu în comisie, p^ote că prin acest mijloc ei ar fi putut dob^ondi nu numai bani, dar și o putere armată. Acum îns^e, când Pompei^u era apr^ope gata cu războiul, era prea târ^odi^u și legea n^oavea o temelie destul de puternică. Combătută, și de Senat și de popor, de cel d^ontâi^u pentru că avea să serv^ească scopurilor partidei democratice, de cel din urmă pentru că era îndreptată în contra lui Pompei^u, legea fu retrasă chiar de cei ce o propuseseră. Astfel, îi fu ușor lui *M. Tuli^u Cicerone*, consul designat pentru anul 63, să doved^ească cu elocuența sa, că propunerea trebuie respinsă.

Catilina și
Catilinarii.

Pe când partidele erau în niște relații atât de puțin lămurite, nu putea să câștige de cât o clasă de omeni, care nu alcătuia o adev^erată partidă politică, căci nu era alt ce-va de cât drojdiile tuturilor partidelor, dar care se sporia pe t^otă zioa în aceste timpuri nenorocite, atât în Roma cât și în Italia întregă. De mult dispăruseră cele din urmă resturi ale vechilor moravuri severe. Biruințele atât de multe și atât de mari au avut de urmare prisosul în t^ote; din prisosință s^a născut luxul, care prin legăturile neîntrerupte cu răsăritul se întinde din ce în ce și devine tot mai neînfrinat. T^ote bogățiile națiilor se adună în Roma, centrul unei împ^erății uriașe; tot ce cuceria^u și storcea^u de prin provinciⁱ, comandantul înving^etor, pretorul lacom și cămătarul, tot ce jefuia soldatul norocos în ț^eri dușmane, se risipia aci, în palatele pompoze în cari furnica^u sclavii și liberații strînși din t^ote colțurile lumii, în parcurile și vilele luxoze, în ospete somptuoze și în tot felul de plăceri, sau în cârciume și locuri de corupție, la pahare și la jocuri de noroc. Mai veni apoi și războiul civil; în zilele îngrozitoare ale proscipțiilor t^ote legăturile pietăței și disciplinei se desfăcură. Familii bogate ajunseră la sapă de lemn; soldați de rînd, liberați, criminali îndrăzneți, puseră mâna pe averi princiare; și t^ote aceste schimbări se făc^eură în mijlocul omorurilor, aprinderilor, jafurilor și crimelor de tot felul. Pe de o parte patricienii îngropați în datorii, din cauza risipelor nesocotite, pe de altă parte soldați sărăciți din aceeași cauză tot atât de repede precum se și îmbogățiseră, alcătuiau cu timpul acele bande cu cari putea ori-

cine se alunge pe un rival din piața, în care se făceau alegerile, sau se'l repue dintre cei vii; pentru bani, aceste bande erau în stare să comită ori-ce crimă. Intre dînșii, aceste lepădături ale societăței, croiau tot felul de planuri sêlbaticе; nedestoinici de a'și asigura un traiu modest prin muncă cinstită, se gîndiau cu dor la vremurile lui Sula, când proprietatea era a aceluia care putea să pue mâna pe dînsa, când ucigașul unui om bogat era și moștenitorul lui. Astfel, ei pregătiseră de mult tîrimul, pentru ori-ce complot desnădăjduit, când se și găsi între dînșii unul care se oferi să conducă firele unui astfel de complot. Era *L. Sergiū Catilina*, un bărbat dintr'o familie veche, nobilă, dar fără nici o avere. Acesta avea să găsească mijlocul prin care se 'și recâștigate atât el cât și tovarășii săi averile risipite, chiar dacă ar fi trebuit să se înece în sânge și să se acopere cu ruine cetatea și țara întregă.

În adevăr, fostul pretor, Catilina, nu era un om de rînd. Era un bărbat de o inteligență superiôră, care scia să se pörte cu aceeași îndemănare față de tot felul de ómeni, și scia să impue prin câte-o mlădiere particulară fie-căruia pe care voia să 'l câștigate. Era îndrăsnеț, și talentele sale militare nu erau neînseminate; nici escesele la cari se dete fórte de timpuriu, nici neajunsurile vieței ostășesci nu putuseră să 'i zdruncine sănătatea de fier. Dar dacă tóte aceste însușiri făceau dintr'însul un bun conducător, înfățișarea lui stranie, fața palidă cu privirea sêlbatică, mersul lui acum grăbit, acum leneș, trăsurile rêtăcite ale feței, în cari se citiau tóte patimele, — tóte dovediau că nu putea fi de cât conducătorul unor criminali. În tinerețele sale, unul din cei mai zeloși zbirii ai lui Sula, 'și risipise și el ca atâți alții tot rodul crimelor și serviciilor sale, averea și reputația sa; acum se părea că sosise érași timpul în care un om capabil punându-se în fruntea unei cete de îndrăzneți să pótă pescui în turbure comori de aur.

Încă în anul 66 'l găsim în fruntea unei asociații, al cărei scop era, — dacă e să dăm cređemînt tradiției, care negreșit nu se întemeiază de cât pe zgomote,— să se dea unui membru al asociației consulatul, lui Crasu dictatura și lui Cesar comanda peste călăreți, și astfel să se pue partida democratică în poziție de a strînge o óste, de care se părea că va avea trebuință la reîntórcerea lui Pompeiū. De douэ ori aceste planuri

Conspira-
ții.

nu izbutiră, din cauză că semnalul nu se dăduse la timp, sau nu se dăduse de loc; o a treia încercare o făcură conjurații la alegerile de consuli pentru anul 63. Sprijiniți de ómenii din toate clasele ei puseseră candidatura lui Catilina și a unui alt partisan al lor neînsemnat, C. Antoniù. Dar numai Antoniù fu ales; în contra lui Catilina nobilimea izbuti să scóta pe *M. Tuliù Cicerone*, care 'și vèdu astfel satisfăcută una din ambițiile sale cele mai mari.

M. Tuliù Ci-
cerone.

Cicerone, care jócă în acest an de turburări un rol lăudat și slăvit de el însuși mai mult de cât póte să admită istoria,— nu făcea parte prin nascere din clasa aristocrată. Tatăl sèu, din clasa cavalerilor, fusese proprietar în *Arpin*, locul de nascere al lui Mariù, unde la anul 106, i sè născu cel d'întaiù fiù, Marcu. Esemplul compatriotului sèu Mariù deșteptă ambiția și în inima tînérului Cicerone; el sè distinse de timpuriù prin inteligența și zelul sèu. Elocuența era o putere în stat pe acele timpuri când viața publică era atât de agitată; cu ajutorul ei 'și propuse Cicerone să se alătore pe lângă cei d'întaiù bărbați ai republicei; prin silința sa neobosită, deprindèndu-se în școala retoricilor greci și a bărbaților de stat romani sciu sè 'și însușiască cunoscînțele cele mai variate și mai presus de toate, măestria de a vorbi. În anul 81 susținu cel d'întaiù proces; în anul 80 apără pe Sextu Posciù din America, pe care 'l acuzaseră de paricid câte-va din rudeniile sale lacome de bani, în unire cu Chrisogon, un liberat influent și favorit al lui Sula. Clientul sèu fu achitat, și elocuența îndrăsnéță a tînérului orator merită lauda tuturor. Nu mult dupè aceea plecă în Grecia și petrecu mai mult timp în Rhodos unde 'și sfîrși studiile și 'și întări corpul; întorcèndu-se apoi éráși la Roma, sè distinse în o mulțime de procese ca apărător; în curînd începu să rivalizeze cu cei d'întaiù oratori de pe acel timp, cum era între alții *Q. Hortensiù*. În anul 75 fu ales cestor în Sicilia, și 'și îndeplini acéstă funcție spre cea mai mare mulțumire a provincialilor; în anul 70 'l am vèdu ocupat cu acuzarea lui Veres,— în anul următor ajunse edil, împărți poporului grâne din Sicilia, și sciu sè 'și asigure favórea cetățenilor, cu toate că nu era bogat. În anul 66, ei 'l ridicară cu o tréptă mai sus, alegèndu'l pretor al cetéței; acum putea sè nădăjduiască că va ajunge și la cea din urmă țintă a orî cărui roman ambițios, la

consulat. Cicerone n'avea o convingere politică neclintită; vanitatea care îi întuneca numeroşele sale calităţi nobile, îl făcea să se gîndescă mai nainte de toate la mărirea lui. În procesul în privirea lui Veres, şi în cuvîntările sale de mai nainte, atacase cu multă asprime partida senatorială, — acei oameni, consuli sau pretori încă din lăgăn, cari se puneau în calea celor ce voiau să se ridice prin meritele lor. Mai tîrziu, tot din motive egoiste, se alipi pe lîngă eroul zilei Pompeiū; în cuvîntarea sa asupra legei lui Maniliū îi face nisece laude foarte ofensătoare pentru capiî partidei aristocrate. Acum însă, cînd ajunse prin rangul, talentele şi elocuenţa sa să ocupe unul din locurile cele mai de frunte din Senat, luă cu totul altă atitudine.

Catilinarii erau foarte nemulţumiţi că nu putuseră scote la alegerea de consuli şi pe conducătorul lor principal; cu toate acestea le mai rămăsese speranţa în laşitatea Senatului, în colegul lui Cicerone, C. Antoniū, cu care erau înţeleşi, în numărul cel mare al partisanilor conjuraţiei care se sporia pe fiecare zi, însfîrşit în sprijinul secret al unor bărbaţi însemnaţi. În adevăr, se pare că fruntaşii democraţilor, Cesar şi Crasu, nu erau cu totul străini de conjuraţie; dacă Catilina izbutia să răstörne ordinea de lucruri esistentă, ei sciau că le va fi uşor să ia dinşii cîrma din mînile bandeî de conjuraţi care era în stare să răstörne un guvern, dar nu scia să păstreze puterea pe séma ei. Cicerone însă scia ce îl ameninţă din partea rivalului pe care îl biruise; viaţa lui atîrna de la zădărnicierea conjuraţiei. El căută mai întăiū să se scape de colegul său, cedănduî de bună voe provincia sa Macedonia, în care Antoniū putea găsi ocazia să şi strîngă éraşi o avere şi să câştige şi glorie; secretele conjuraţilor le descoperi câştigănd prin promisiî mari pe o femeie depravată, Fulvia, şi pe concubinul ei, unul din conjuraţi; aceştia îi destăinuiau toate întîlnirile, planurile şi chiar vorbele conjuraţilor. În aceste întîlniri conjuraţiî vorbeau cu învierşunare împotriva oligarhilor, cărora tot pămîntul le plătesce biruri ca să pótă trăi în strălucire şi îmbelşugare, pe cînd oamenii cei mai vrednici din Roma per în întunerice, sêraci, îngropaţi în datorii, fără nici o nădejde; apoi — se povestia cu gróză prin Roma — conjuraţiî luară în mână pe rînd un pahar plin cu sînge de om şi fie-care din cei de faţă jură că va rămănea pururea credincios causei conjuraţi-

Cicerone
consul; 63.
Planurile
catilinarilor.

lor. Planul lor era mai înainte de toate să omore pe consulul Cicerone, să alégă pe Catilina consul pentru anul 62, și, având o-dată puterea în mână, să se despăgubescă după voe de neajunsurile îndurate; pe când în Roma conjurații deveniau din ce în ce mai îndrăzneți, un veteran de ai lui Sula, centurionul C. Manliu, începu să strângă în ținutul de lângă Fesule (Etruria) o cătă de omeni din popor, ajunși la sapă de lemn. Cicerone scia totul; Catilina însă tot mai avea îndrăznela să mergă în Senat, și răspuse cu semeție lui Cicerone, când acesta, de față cu dînsul, descoperi senatorilor toate secretele conjurației (26 Oct.)

Cicerone
și guvernul.

Guvernul însă avea aliați. Téma de o nouă epocă de jafuri făcu pe toți marii proprietari, și mai cu seamă pe cavaleri, să se alieze cu Senatul; la alegerea nouilor consuli (28 Octobree), planurile conjurațiilor fură zădărnice din nou; Cicerone veni pe câmpul lui Marte, înconjurat de o gardă puternică de cavaleri, așa că conjurații nu putură să 'l atace. Afară de aceea, Senatul îi dăduse în ziua de 21 Octobree puteri estraordinare prin cunoscuta formulă: consuli să iea sêma cu statul să nu suferă vr'o stricăciune.

Intr'aceea Manliu ridicase în Etruria stégul răscolei în ziua de 27 Octobree. Cicerone dete ordine să se strângă trupele de lipsă pentru a sugruma răscola, luă măsuri pentru siguranța capitalei, dar n'avu curajul să aresteze pe Catilina și să procedeze cu totă energia împotriva conjurațiilor. Catilina vedea însă că nu mai era nici un moment în siguranță, și de aceea se hotărî să plece cât mai curînd la óstea din Etruria; ceilalți capi ai conjurațiilor, P. Lentul, P. Antoniú, L. Statiliú, P. Gabiniú și C. Cetheg, dintre cari cel mai însemnat era acesta din urmă, aveau să rămâe în Roma și să lucreze aci pentru cauza comună. În nóptea de 6 spre 7 Noembrie, conjurații hotărîră, în presința lui Catilina, ca mai înainte de toate să curețe din cale pe Cicerone; doi dintre conjurați să însărcinară să aducă la îndeplinire acéstă hotărîre. Dar a doua-zi de dimineță, când consulul obiceiunia să primescă, cei doi conjurați nu putură să intre la dînsul; Catilina avu îndrăznela, și după acéstă încercare criminală, să se arate în curie, dar îndată ce se aședă pe o bancă, toți fugiră de dînsul ca de un ciumat. Consulul luă atunci cuvêntul: „Până când, Catilina,

vei abusa óre de răbdarea noastră? — așa și începu el cuvântarea violentă și plină de amenințări, pe care Catilina o ascultă în tăcere până la stîrșit. De ce se mulțumea însă consulul, care avea tótă puterea statului în mîna sa, să amenințe numai pe un criminal, despre a cărui vinovăție era pe deplin convins? Cicerone își închipuia că vorbele pe cari i-le inspira elocuența sa, erau de ajuns, n'avu însă nici de astă-dată curajul să iea o măsură energetică. Neîmpedecat de nimeni Catilina părăsi cetatea; însuși consulul trimite astfel un comandant în tabăra dușmană.

O mare neliniște còprinse atunci spiritele în Roma. Conjurații, nemulțumiri și toți cei cari favorisau conjurația se află în mijlocul lor; tótă lumea scia că conjurații plănuiă și acum se omóre pe Cicerone, se între în legătură cu óstea lui Catilina, se aprindă cetatea și se reîncepă era proscritiilor; și consulul șovăitor nu cuteza nici acum să procedeze cu energie în privra conjurațiilor; credea că trebuie să aibă mai întâiu scrisori și sigile, sau alte doveđi pipăite, despre un lucru pe care 'l scia tótă lumea și el mai bine de cât toți. O faptă neprecugetată a conjurațiilor îi dete însfirșit în mână doveđile pe cari le doria. Ei atrăseseră în complotul lor pe nisece soli *alobrogii* din Galia, cari veniseră la Roma pentru afaceri privitoare la țara lor decădută economicese; conjurații credeau că printr'înșii vor putea dobîndi ajutor, și anume călăreți, de la seminția celtă pe care o reprezentau. Barbarii, neavînd destulă încredere în reușita complotului, cređură că era mai înțeleptese să facă un serviciu consulului încunoscîntându'l despre cele ce se plănuiă. Ei ceruseră de la conjurați o scrisóre pentru ea să pótă încredința pe compatrioții lor; conjurații avură neprevederea de a le-o da. Consulul și croi numai de cât planul. În noptea de la 2 spre 3 Decembre solii plecară din Roma; dar abia ajunseră pe puntea milvică — la depărtare de un ceas de la Roma — și se vėđură înconjurați de o trupă de soldați condusă de doi preoți. Să scóseră săbiile de o parte și de alta, dar sângele nu curse; Alabrogii predeteră scrisórea nedesfăcută, și în aceeași noapte capii conjurației, Lentul, Cetheg, Gabiniu, Statiliu, fură arestați. A doua zi consulul după ce'i ascultă pe toți în fața Senatului, desfăcu scrisórea; coprinsul i'l cunoscea de mai înainte. Scrisórea, mărtu-

Catilina părăsesce Roma.

riile solilor alabrogî, erau nisce dovedî în contra cărora nu puteau nimie; ei 'și mărturisiră crima și cetatea înversunată află că nu mai era nici o îndoială: că o bandă de criminali nobili complotase în contra vieței și averii cetățenilor pacinici, și că ei toți, bărbați, femei și copii, nu scăpaseră de această primejdie de cât prin privegherea consulului.

Prinderea și
executarea
conjuraților.

Cu toate acestea, cetatea încă nu era mântuită. Conjurația era foarte ramificată; sclavii numeroși, liberații și amicii celor arestați, începură să se misce, și întréga partidă democratică se revoltă vădînd în ce chip aveau de gînd senatoriî să pedepsescă pe vinovați. Deciu Iuniu Silan, consul designat pentru anul următor, propusese ca toți cei prinși să se condamne la mörte. C. Iuliu Cesar, marele pontefice și capul partidei democratice, combătu această propunere, fără pasiune, dar cu tărie, cu toate că el însuși era bânuit că sprijinesce complotul; când eși din curie cavaleriî cari așteptau afară 'l amenințară cu săbiile scöse. Legile oprese, le răspunse dînsul, ca să se omöre un cetățean roman, și cu atât mai puțin fără judecată în regulă; cine vrea să discute afaceri de stat, trebuie mai 'nainte de toate să fie liber de ori-ce pasiune, căci nu e bine ca să se trecă peste hotarele legéi nici față de criminali dovediți, pentru că mai tîrziu s'ar putea folosi de acest exemplu și cei răi față de cei buni; să nu se pedepsescă așa dar vinovații cu mörtea, ci să li se iea averile, să se trimetă în diferite municipiî unde să se țină închiși, și să fie oprit a se mai vorbi despre dînșiî înaintea poporului sau Senatului. Cel care vorbea astfel era conducătorul partidei democratice. Senatul și Cicerone începură să șovăescă. Atunci se ridică un bărbat al cărui nume chiar reamintea asprimea timpurilor vechi, *M. Porciu Catone*, un bărbat care 'și Juase însărăcinarea să imiteze exemplul vestitului său strămoș; principiile sale erau mai severe chiar de cât ale bĕtrânului Catone era însă tot atât de consecuent și de netemător ca și acela. Cuvintele sale energice îmbărbătară pe senatori; ei adoptară din nou propunerea lui Silan și cerură ca vinovații să fie condamnați la mörte. Roma întréga era în fĕrbere; poporul întreg se adunase în for. În cele din urmă, Senatul hotărî că toți cei prinși să fie esecutați; în zioa de 5 Decembre, séra tîrziu, arestații fură conduși în închisöre sub o escortă numerosă; pe cel mai dinstins dintre dînșiî, pe fostul

pretor Lentul îl conduse consulul însuși. Acolo, sub boltele puternice ale întunecósei închisori Tulianum, la lumina făcliilor și sub ochii consulilor, fură sugrumați cei cinci capi ai conjuraților,—între dinșii și Corneliu Lentul, căruia i se prooroceise că va ajunge rege, ca și lui Corneliu Cina și lui Corneliu Sula. Apoi Cicerone se întorse în for urmat de o suită numerosă de bărbați distinși, și anunță poporului adunat că dreptatea s'a făcut.

Prin această esecție nelegală se paralizase puterea conjuraților din capitală; dar dușmanul cel mai primejdios era încă liber. Catilina se afla în Etruria în fruntea unei oștiri care cu încetul se ridicase până la un număr de două legiuni, din câte erau alcătuite și armatele consulare, cete de tot felul de ómenî rău armați, ómenî cari își perduseră averile, sclavi fugiți se mai adunau pe fie-care zi în jurul vulturului de argint care fusese purtat în fruntea unei legiuni de ale lui Mariu în războiul cu Cimbrii și acum căduse în mâna catilinarilor. Cicerone nu sciuse așa dar se evite războiul civil; cu toate acestea ca și când totul s'ar fi sfârșit, el își luă răsplata, primind elogiile Senatului, cavalerilor și populației capitalei, care se vedea scăpată de primejdia cea mai apropiată și nu întreba în ce chip această primejdie fusese înlăturată. Dar Cicerone nu se mulțumi numai cu elogiile altora; de aci înainte el nu perde nici o ocașie de a se încerca pe sine însuși cu laude, trecând de multe ori peste marginile cuviinței, mergând cu ele chiar până la ridicul; nu se sfa să se pue alături cu Romul, Scipione Africanul, Mariu și Pompeiū; și cu toate acestea, greșala lui era că guvernul se vede acum silit să eșă la luptă pe câmp deschis cu conjurații, căci nu cutezase să pună mâna pe căpetenia lor până mai era încă timp, ci îl lăsase să scape. Pentru ca nesocotința să fie deplină, în fruntea óstei trimise în potriua conjuraților se puse Antoniū, care era pe jumătate înțeles cu conjurații. Din fericire însă Antoniū era un om nehotărît și slab, așa că oficerii săi îl siliră să ocupe o poziție în fața lui Catilina lângă *Pistoria* (Etruria) la pólele munților, după ce pretorul Metel tăese de mai nainte calea óstei conjuraților. catilinarii fură atacați în o vale strîmtă; vitejia lor, vrednică de o causă mai bună, făcu ca lupta să fie grea și biruința multă vreme nehotărîtă; 13,000 de cadavre acoperiră câmpul

Catilina
invins.

de luptă; între ele se afla și acela al îndrăznețului cap al conjurației; după ce condusesse lupta multă vreme cu iscusință și vitejie, când vădu că totul era pierdut, căută și găsi mărta în șirurile dușmanilor și compatrioților săi. Ostea statului a fost comandată de M. Petreiu, er nu de Antoniu însuși; cu toate acestea Senatul îi dete titlul de imperator, un titlu și mai nepotrivit și mai puțin meritat de cât acela de „părinte al patriei“ cu care fusese cinstit Cicerone. Șovăind când trebuia să procedă cu energie, și grăbindu-se când trebuia să cumpănască lucrurile, Cicerone în unire cu Senatul, pe de o parte lăsase să se prefacă conjurația în războiul civil, pe de alta, prin executarea nelegală a celor cincă conjurați știrbise într'un mod primejdios zidul apărător al legilor, — singurul sub care să mai puteau adăposti aristocrații. Complotul însă s'a zădărnicit mai mult din cauza perversiei autorilor lui proprii (62).

Urmări.

Cu toate că sugrumarea conjurației lui Catilina n'a lovit mai de aproape de cât în ecrescențele anarchiste ale partidului democratice, totuși partida întregă avu să sufere de urmările ei. Capii democraților, Cesar și Crasu, au fost acușați, la început în taină, mai târziu chiar și pe față, că au luat parte la complot. Nu se poate ști cu siguranță întru cât această acuzare e întemeiată; în tot cazul e probabil că Cesar nu vedea cu ochi răi conjurația, de ore-ce nădăjduia atât el cât și Crasu, că într'un moment potrivit vor putea să se folosască de dînsa pentru scopurile lor; astfel se esplică pentru ce Cesar a sprijinit candidatura lui Catilina la consultat și a propus o pedepsă mai blândă pentru capi conjurației. Acum, după ce conjurația era zădărnicită, cavalerii și toți cei cari aveau ceva de pierdut părăsiră pe democrați și se alipiră de Senat, care într'adevăr putu să credea cât-va timp că repurtase o biruință hotăritoare și durabilă. El nu știu însă să păstreze multă vreme ceea ce câștigase, ei perdu în curînd totul prin politica sa neînțeleptă și nehotărîtă, lipsită de un conducător destoinic. Cicerone, ușor impresionat de frică și de lingușire, fără o convingere și fără prevedere politică, avea lipsă el însuși de unul mai puternic care să l sprijinească. Catone, dovedia ce e drept o iubire sinceră și gata de a jertfi totul pentru vechea constituție republicană, dar pentru ea să potă fi conducătorul unei partide, îi lipsea spiritul liber al omului de stat, care nu să preocupă

de lucruri mici și de amănunte, ci are în vedere numai ideea de căpetenie; din potrivă, asprimea lui stoică se pierdea în superficialități minuțioase, într'un pedantism esagerat.

Pompeiū sē reîntorsese. Încă cu un an mai înainte Q. Metel ^{Planurile lui Pompeiū.} Nepos venise la Roma din castrele sale, se alesese tribun și începuse să lucreze pe față pentru ca între consuli anului următor să se alegă și Pompeiū, și să i se încredințeze tot lui conducerea războiului catilinar care atunci amenința încă Roma. Ca să combată aceste propuneri M. Porciū Catone sē alese și el tribun; în ziua votărei, bandele partidei senatoriale ocupară cu puterea piața unde sē făcēu alegerile, și rogațiile lui Nepos fură respinse. Partida senatorială sē ridicase așa dară pe față în potriva puternicului bărbat care avea să se reîntorcă în scurt timp; cu totul altfel, și mai înțelepțesc, lucră partida democratică și conducătorul ei Iuliū Cesar. Acesta ajunsese acum pretor; cunoscēnd forțe bine caracterul lui Pompeiū, și sciind că i va face o mare plăcere, propuse ca sfințirea noului templu al lui Jupiter din Capitol, reconstruit sub conducerea lui Q. Catul, să se facă de către Pompeiū, cu care atât el cât și partida sa stătuse și până atunci în bună înțelegere, cel puțin la părere.

Pompeiū nu lăsase să se întrevadă nimic din planurile lui. ^{Posiția lui.} Dacă ar fi dorit restabilirea monarhiei, sub orî-ce formă, îi sta prin putință s'o facă. Venia ea și Sula în fruntea unei armate mari și în nisce împrejurări mai favorabile pentru dînsul: căci nici partida poporului, nici Senatul, nu dispunea de trupe destul de numeroase; afară de aceea, el avea și mijloce bănesci considerabile, cari lipseaū cu totul partidelor din Roma. O conjurație criminală amenințase în chipul cel mai dușmănos temeliile ordinii sociale, persoane și proprietate; o parte din ura pe care o deșteptă conspirația în inimele celor cu ore-care avere sē întorse împotriva partidei poporului și a conducătorilor ei; alții erau înverșunați în potrivă Senatului, pentru chipul în care acesta sugrumase rēscōla. Pompeiū n'avea să se témă de nici una din cele două partide, și toți cei cu avere s'ar fi pus la dispoziția bărbatului de la care puteaū nădăjdui restabilirea ordinii și siguranței în locul luptelor de partide, cari le amenințaū în tot momentul proprietățile și le amăraū toate plăcerile vieței. Imprejurările erau așa dar mai favorabile de cât or când, mai favorabile de cât acelea pe cari le găsi-

seră Mariū și Sula, și chiar de cât acelea pe cari le găsesce mai tîrziu Cesar. Un lucru însă îi lipsia lui Pompeiū: îndrăznela, hotărîrea neclintită, cari nu sunt de cât însușirile spiritelor în adevăr mari. Orbit de propria sa strălucire, Pompeiū credea că nu va avea nevoie de nici un mijloc violent pentru ca să rămână și de aci înainte tot dînsul cel mai mare; și de aceea făcu el acel lucru care puse în uimire pe toți: 'și congediă armata îndată ce puse piciorul pe pămîntul Italiei. Dacă scopul lui ar fi fost numai acela de a trăi ca un cetățean între cetățeni, în marginile formelor legale, această faptă a lui ar fi fost vrednică de laudă; nu era însă acest gînd care îl îndemnase. Căci nimic nu îl împedică să ceară de la Senat lucruri extraordinare: consulatul; aprobarea tuturor dispozițiilor pe cari le luase în răsărit fără cercetarea lor mai de aproape; triumful pentru sine și ogóre pentru soldații săi, după promisia pe care le o făcuse. Nimic nu arată mai bine contradicțiile acestui caracter nehotărît de cât acest fapt: după ce avu neprevăderea să se mulțumescă cu poziția unui om privat, ridică de o dată pretenții pe cari nu le-ar fi putut susține de cât cu o armată la spate.

Triumful.

Triumful i s'a acordat fără greutate; era lucrul cel mai puțin costisitor din toate, și care nu i-se putea refusa. Nici o dată capitala n'a vădut un triumf mai strălucit de cât acesta. Triumful lui Lucul din 63, la care cortegiul nu se compunea de cât din vr'o 1,600 ómeni, vr'o câți-va călăreți cuirasați, câte-va care de război și vr'o 60 prizoneri nobili, fusese nimic pe lîngă triumful lui Pompeiū. Pe table mari se înscriaseră numele țărilor învinse: se spunea că numărul fortărețelor cucerite se ridica la 1,000, al cetăților la 900, al corăbiilor la 800, al cetăților populate din nou sau întemeiate la 30, al talanților vărsați în casa statului la 20,000. Arme, ciocuri de corăbii, lucrări de artă, mărunțișuri prețioase, erau purtate pe care fără număr, între aceste din urmă erau câte-va bucăți vrednice de admirat: — 33 coróne de mărgăritare, două cuburi de joc făcute din două perle, un munte de aur cu cerbi și lei și póme de tot felul, statua de argint a Regelui Mithridate, și un portret al învingătorului său făcut din perle. Înaintea carului mergeau prizonierii și ostaticii, fii și fiice de principii, căpetenii și principii armeni, colchiei, israeliți, iberi, albanii. Un tablou atrăgea

mai cu sémă tóte privirile : el reprezenta pe Regele din Pont întindênd fiicelor sale paharul cu venin din care avea sã bea mai pe urmã și dînsul. Tot alte și alte minuni deșteptau și îndestulau curiozitatea mulțimei, pânã când însfirșit apãru și marele învingetor urmat de tribunii sãi militari și de legații sãi ; pe un car împodobit cu pietre prețioase sta marele Pompeiũ, îmbrãcat în o hainã care sã zicea cã fusese a lui Alexandru cel mare ; poporul salutã cu o însuflețire zgomotosã pe bãrbatul care, de și în vêrstã numai de 45 de ani, intra acum pentru a treia-órã în cetate încununat cu laurii triumfãtorului.

Astfel Pompeiũ desfășurã în ochii mulțimei tótã pompa regescã ; la puterea regescã însã renunțase el însuși. Lucul și Metel Creticul, amîndouă dușmanii personali ai sãi, d'imprennã cu Catone republicanul, și puserã tóte silințele în Senat în potriva lui Pompeiũ ; al doilea consulat i sã refusã ; nu sã încuviințarã dispozițiile luate de el în rêsãrit mai înainte de a sã cerceta cu deamênuntul ; promisia cã va împãrți ogórele soldaților sãi, i se aprobã, dar nu sã împlini. Puternicul bãrbat care fusese comparat odiniórã cu Alexandru, cu Hercule și cu Bachus, era batjocorit acum de dușmanii sãi cu numele de Sampsikeramus, Hierosolymarius și alte numiri sonore de regi barbari și cetãți învinse de dînsul. Ca și dupã întãiul consulat, Pompeiũ sã retrase pentru cât-va timp din viața publicã. N'a sciut sã se folosescã de norocul care i zîmbise mai mult de cât ori cui, și partidele începeau acum sã uite frica ce le-o însuflate la început. Nimeni nu și putea esplica ce gîndurii avea dînsul ; nimeni nu scia ce gândesce el despre conjurația lui Catilina despre executarea capilor conjurației despre cele mai însemnate chestii ale zilei. Poziția lui era atãt de falșã în cât putea sã pizmuiascã chiar și pe Cicerone, de care sã apropiase cât-va timp ca printr'însul sã și ajungã scopurile.

Trebuia însã un spirit mai deprins și mai deștept, ca sã pótã scóte pe Pompeiũ din poziția lui neplãcutã, sã reînsuflețescã vechea lui influință care nu era de cât adormitã, și s'ó folosescã pentru nisce planuri politice mai vaste. Acest lucru îi izbuti lui Cesar, care sã apropie acum pentru a doua-órã de Pompeiũ. În anul 62 ajungênd pretor, plecase în provincia sa *Spania*, dupã ce bogatul sãu amic Crasu l scãpã de urmãririle numeroșilor sãi creditorii. În *Spania*, într'o espediție no-

Cererile i se refusã.

Alianța lui Cesar, Pompeiũ și Crasu.
60.

rocósă în potriva semințiilor de la nord-vest, dovedi că scia să pórte și sabia; și cu tóte că n'a lăsat să trecă această oca-sie fără să se îmbogățescă, administră provincia cu atâta înțelepciune și energie în cât toți provincialii se arătau mulțumiți cu dînsul. Intorcându-se în Roma (60) împăcă pe Pompeiū cu vechiul său dușman Crasu; să născuse în capul său ideea, că o alianță a acestor doi bărbați și a influinței lor, împreunată cu a sa, ar fi fôrte puternică în stat; și în adevăr, prin îndemânarea sa sciu să 'și realizeze această alianță, cunoscută sub numele de *întâiul triumvirat*. Statul trebuia să se supue de aci înaintea puterii unite a acestor trei bărbați; în realitate însă nu era de cât geniul lui Cesar care scia să se folosescă pentru scopurile și planurile sale de puterea renumelui și a banului.

II. Cesar și Pompeiū până la lupta de la Farsal și mórtea lui Pompeiū.

CAPITOLUL I.

Consulatul lui Cesar. Invoelile triumvirilor. Cuceririle din Galia

59—49 în. de Chr.

Consulatul
lui Cesar.

Cu sprijinul influinței lui Pompeiū și Crasu, Cesar fu ales consul pentru anul 59. Partida aristocrată strecură alătura cu dînsul și pe M. Bibul, care fusese colegul lui Cesar în edititatea curulică. După ce Cesar începu activitatea sa în funcție, propunând împărțirea țerei italice, care avea să fie cumpărată spre acest scop din mijlócele ce să găsiu în abundență, s'a vădut numai de cât că o mână liniștită și sigură conduce frînele, și că pe d'asupra Senatului acum în adevăr a venit unul mai puternic. Țara, împreună cu domeniul de la Capua, avea să fie împărțită la părinții de familie cu trei sau mai mulți copii, luându-se în considerație, nu în mod esclusiv, dar totuși după cum era obiceiul mai 'nainte, cu deosebire la veterani, așa dară la războinicii lui Pompeiū. Opoziția crâncenă, pe care a făcut'o acestei legi nedrepte, colegul lui Cesar, Bibul și M. Porciū Catone, nu numai în Senat dar și în adunarea

poporului, și care se basa pe vechile întocmiri augurale, a fost lesne înfrântă; obiecția tribunică ce se făcuse, n'a fost luată în considerație. și ambii conducători ai aristocrației, Catone și Bibul, au fost duși din for acasă cu forța, dar fără a comite vr'o altă injurie contra persoanei lor. Astfel opoziția era învinsă. Bibul rămase după aceea acasă, lăsând forul lui Cesar. Dînsul se mulțumi să protesteze contra celor-l-alte măsuri ale colegului său, „să observe,“ după cum spunea, „semnele cerului,“ al căror nefavor, nu'i vorbă, le făcea puțină bătae de cap puternicilor zilei, tot atât de puțin ca și pamfletele cari le afișa contra lui Cesar. De altmintrelea nici dînsul, nici tovarășii săi nu izbutiră contra poporalului consul. Bibul a cules numai dispreț; Caiu Cesar și Iuliu Cesar, după cum se zicea în batjocură, erau consuli acestui an.

Planurile triumvirilor fură acum fără greutate executate; cavalerii fură câștigați prin ertarea de resturi însemnate din arendi. Senatul confirmă întocmirile lui Pompeiū, întocmai după dorințele acestuia, fără de a mai cerceta cu deamănuntul, și când tribunul P. Vatiniū, din însărcinarea consulului și în conformitate cu învoelile puternicilor, propuse să se dea lui Cesar o comandă extraordinară, cum se dase o-dată lui Pompeiū, lăsându-se pe séma lui în decurs de cinci ani guvernarea și comanda supremă în Galia cisalpină, Senatul, nu numai că a aprobat această propunere, dar a mai adaos la teritoriul de sub stăpânirea lui Cesar și provincia de dincolo, Narbona, numai pentru ca să mai pótă zice și părinții câte un cuvînt și să nu se hotărască totul pe d'asupra capului lor prin unelta plecată, pusă în serviciul puternicilor, prin adunările cetățenesci. Spre a asigura domnia triumvirilor, mai fură îndepărtate din Roma vr'o câte-va persoane neplăcute. Între ele se găsia Cicerone, care în timpul încercăturilor catilinare avea aparența d'a să fi lipit prea strîns de Senat și de interesele sale. El fu acusat că a omorît pe nedrept cetățeni romani, și P. Claudiū, vechi dușman al său, a propus exilul. In zadar se rugă în genuchi Cicerone, vîdînd acum a tot puternic pe Cesar cu Pompeiū, de acest din urmă, să intervie și să'l menajeze, căci a trebuit să se supue, orî-cât de greu ȳ-ar fi fost. Catone a fost trimis la Cipru ca să câștige pentru statul roman această insulă, moștenire a principelui care a stăpânit'o mai pe urmă: ce'i drept,

Planurile
triumvirilor
realizate.

sub pretestul onorabil că numai un om ca dînsul, de o onestitate probată, pôte să îndeplinéscă o misie atît de grea, dar totuși în contra voinței lui. Spre a încheia și mai mult prietenia cu Pompeiù, Cesar, care îl câștigase deja prin farmecul persoanei sale plăcute, într'atîta cât putea fi câștigat un om rece, vanitos și moleșit de noroc, 'i-a dat pe fiica sa Iulia de soție; după aceea, în anul 58, plecă la armată și la importata provincie cu a cărei conducere îl însărcinase poporul. Pompeiù și Crasu rămaseră în Roma, în fruntea comisiei, care avea să conducă noua împărțire a țerei.

Cesar
în Galia.

În decursul istoriei de pînă acum a Romei, am dat în mai multe rînduri peste Celți, pentru cari proconsulatul lui Iuliù Cesar a fost atît de bogat în consecințe, și peste ciocnirile lor cu Roma. Acum Cesar s'e duse și 'i căută în locurile lor; întinse granițele imperiului roman, după o luptă de zece ani, peste teritoriile lor, eveniment de cea mai mare importanță pentru întregul occident. Țărilor, pe care Cesar le cuceria cu sabia, le deschidea tot o dată și drumul spre civilizația romană; și față cu barbaria galică, această cultură de și pornită în vârtejul corupției, totuși era un progres de o importanță enormă în ceia ce privesce urmările ei.

Țara
și poporul
Galilor.

După cum scim, nația celtă, împărțită în mai multe triburi, locuia pe teritoriul dintre Pirinei, Rin, marea Mediterană și marea Atlantică. Pe pămîntul *provinciei romane*, care acum s'e întindea spre vest și nord pînă la Tolosa, Viena și Geneva, și unde vechiul oraș elin *Masilia*, și noua colonie romană *Narbona*, erau centre sigure de cultură, Celții 'și însușiseră deja în mare măsură civilizația greco-romană. În această parte locuită de Celți s'e așezaseră deja agricultori romani și cultivatori de vite în mare număr, medici și retori greci; s'e bătea monedă, s'e întrebuința scrisul, s'e vedeau băi romane, construcții de artă și biblioteci. Și această cultură pătrunsese deja peste granițele romane, de ore ce de acolo s'e întreținea un viu comerț cu *Galii liberi*, unde populația destul de desă, schimba bucuros, și mai mult în profitul comercianților romani, multele și diversele lor produse — cu deosebire produse brute, dar și produse industriale: ornamente și instrumente, articole de lînă, carne de porc sărată etc. — pentru ulei și vin, și alte articole de lux din părțile romane. Cu cât merge însă cine-va mai departe,

spre nord și spre vest, cu atât dispăreau mai mult urmele agriculturii și ale vieții orășenesci. Locuri de pășune, păduri dese se întindeau d'alungul Ardenilor, de la marea de nord până la Rin, și traiul liber al păstorilor nomazi era cu mult mai preferit, ca și înlăuntrul Galiei, de cât regularitatea monotonă, munca obositoare a vieții agricole. State mari cu centre orășenesci dominante, nu se afla în țara liberă a Celților. Triburile, având căpeteniile lor, trăiau în pace și aliatae sau se războiau între ele. Tribul mai slab devenia tributar celui mai puternic, dar imperii mari, un regat puternic nu s'a înființat pe urma acestor lupte neostiate; cavalerésca nație a fost curagiosă, a făcut drumuri îndelungate, pe de o parte până în munții Scoției, pe de alta până înlăuntrul Asiei mici, s'a bătut și a jefuit, dar la o unitate mai mare în propria ei țară n'a ajuns. Cavalerimea, *nobilimea*, eșise d'asupra vechiului regat, și apăsa cu totă asprimea poporul care devenise vasalul nobililor săi, sau ajunsese chiar și în stare de completă iobăgie, — pe când din contră acei mari cavaleri se înfățișau la adunarea țerei, cu câte o suită de 10,000 de slugi, și cu ajutorul acestor slugi numeroase ici și colo puteau chiar să înființeze noi tronuri.

În caracterul poporului recunoștem multe din trăsurile Francezilor de astăzi: Strabone îi numește războinic și curajos și tot-d'auna gata de luptă, de altmintrelea cinstit și nu malițios, dar superstițios și dependent de preoți și prooroci. Curioși și guralivi, oprese pe fie-care călător și îl fac să istorisască ce a văzut și ce a descoperit pe unde a trecut; ascultă cu plăcere cântecul bardului; cochet și lăudăros, îngâmfat după biruință și umilint după înfrângere, au fost în vechime și sunt și acum. Iar obiceiul lor d'a pironi d'asupra ușei capetele dușmanilor omorîți, ne amintesc sëlăbăcia neînfrînată a barbarilor; obiceiul jertfelor omenești, ne amintesc blestemul îngenucherei în care preoții țineau acest popor talentat, nervos și superstițios. Acești preoți, Druidii, împreună cu nobilimea, și mai presus chiar, forma, sub conducerea Druidului suprem o societate intimă, — reslătită peste tota țara celtică, în instituții erarhice, care societate imprimă artei și științei, precum și întregii vieți a poporului, ceva din caracterul religiei lor misterioase și chiar sângerose, și care pretutindea era venerată orbesc de către popor.

Discordia
între Galii;
pericole.

Din două părți de odată se vădu acum nația amenințată în independința ei, din sud de către Romani, a căror putere bine închiegată, în urma oricărei răscolite zadarnice, devenia și mai întărită, și de la nord și est de către Germani, ale căror triburi sălbătice și doritoare de războie, (cele mai multe fără locuințe stabile), fură atrase de rodirea și cultura țărilor de partea stângă a râului. Cu toate aceste pericole evidente, Galii nu sciură să se unescă. Găsim, ce-i drept, ici și colo câte-va cantone unite între ele, așa de exemplu pe cele *belgiane* la nord-est, pe cele *aremorice* (Bretagne, Normandie) la nord-vest; dar în partea cea mai amenințată, în Galia de mijloc, lucrurile au luat o față desastroasă pentru nație. Acolo în „Auvergne“, la Loirul de sus, cel mai puternic canton era cel al Arvernilor, și despre strălucirea regilor lor multe lucruri se povestiau în țara Celților. Acum rolul principal trecu la Hedui (între Loire și Saone, Bibracte-Autran), cu cari lupta pentru întâietate un al treilea trib puternic. Sequanii (Alsația de sud, Franche-Comté, Vesontis-Besançon). Cu ocazia acestei lupte s'a întâmplat (71) că un comandant german din némul Suevilor, anume *Ariovist*, fiind în serviciul Sequanilor contra Heduilor, a trecut Rinul cu 15,000 de ómeni; la Admagetobriga a bătut pe Hedui; astfel că aceștia, sacrificați de către guvernul roman, al cărui ajutor în zadar îl ceruse Diviaticu, unul dintre nobilii lor, deveniră după aceea tributari Sequanilor (61). Dar nici Sequanii nu avură cuvânt ca să se bucure de biruința lor, pentru-că din *principele* popórelor ajutătoare germane sau al trupelor mercenare, din servitorul biruitor să făcu numai de cât un *stăpânit*or: le ceru o treime din câmpia lor și după aceea alta, le-o luă cu puterea pentru compatrioții săi, cari în cete tot mai mari treceau de pe țărmul drept pe țărmul stâng al Rinului. La Rinul de jos și de sus, în același timp, se hotărîră Germanii să facă acest pas, pe când Senatul roman la anul 59 era destul de orbit spre a putea trece pe Regele armatei germane în lista regilor prieteni cu Roma. În același timp când Ariovist să întindea tot mai departe, să pregătiră și *Helveții*, cari locuiau de la lacul Genevei până la lacul Constantei,—în Elveția de astăzi și o parte din Germania de sud,— să părăsescă cu tot ce aveau locuințele lor, unde să vedeau și dinșii amenințați de către Germanii de la nord, și să-și caute o nouă

patrie spre vest de la munții Iura, în Galia de sud. A fost ôre-cum al doilea talaz a imigrărei popórelor, care póte că n'a amenințat imperiul roman cu atâta furie ca valurile cimbro-teutonice din zilele lui Mariù, dar care a fost cu atât mai puțin trecător.

Astfel era starea lucrurilor când a pășit Cesar pe scena a-
celor evenimente, a căror importanță el a cunoscut'o destul de bine. Dintre cele două drumuri, cari conduc din țara Helveților la Galia, Helveții aveau de gînd să apuce pe acela, care trecea printr'o parte a provinciei romane. Cesar se afla încă în Galia de dincóce, când a primit scire despre acésta. El porni imediat în Galia de dincolo, la Geneva, strică podul, care se afla peste Rhon, și dădu ordin să se facă o recrutație generală în întreaga provincie, unde, afară de Cispadaniî cu drept latin și datorî d'a face serviciî militare, se aflau și o mulțime de cetățeni romani. Solilor helveticî le refuză cererea de liberă trecere prin teritoriul roman, și dădu ordin să se facă la partea amenințată, de la capătul apusan al lacului Geneva până la Iura, ridicături și șanțuri. Intr'aceea, cantónele Helveților, aù fost pus în esecutare decisia lor, aù ars colibele și curțile lor și porniră în număr de 263,000 de ómeni, un număr care după ce s'aù mai alăturat și alte triburi vecine, s'a urcat la 368,000. Pe drumul pe care îl apucaseră, prin teritoriul Sequanilor și al Heduilor, se apropiară fórte mult de provincia romană. Cesar nu voia să lase nici țara vecină, părăsită de Helveți, să fie ocupată de către alte triburi germane războinice: el concentră trupele sale din Galia de dincóce — erau cinci legiuni, după mărimea mijlociă din vremea aceea vr'o 18 până la 20,000 de soldați, la cari mai era d'a se socoti încă și contingentele de călăreți gali, precum și trupele recrutate din alte părți ale imperiului roman, Numidi, arcași creteni și prăștiași baleari, și trecu granițele provinciei romane, unde primi deja plângerile Heduilor și ale Alobrogilor, a căror țară și ale căror posesii, de la țermul de nord al Rhonului, fuseseră jefuite de către Helveții cari trecuseră pe acolo.

Aceștia ajunseseră acum la Saone (Arar). Trei din cantónele lor trecuseră rîul, al patrulea se afla încă dincóce: era acela care la anul 107 a nimicit o armată romană sub L. Cas-siù Longin; Cesar pricepu îndată situația; porni contra lor;

Helveții.

surprinse și împrăștiă pe Tigurini, dintre cari mulți fură omorîți. Mare frică îi apucă pe Helveți, când Cesar, dând ordin să se facă pod peste Arar, peste puțin timp se afla deja la țermul drept. Helveții trimiseră soli și începură să negocieze, dar după ce Cesar ceru ostatică și satisfacție pentru pagubele pricinuite aliaților săi gali, negocierile fură curmate.

Invinși.
58.

Cesar simți necesitatea unei lovituri decisive. Căpeteniile helvetice, o scia el, avéu legături chiar între aliații săi Gali; pretutindenea în Galia se afla în fața unei partide romane o partidă patriotică, dușmană Romanilor; și apoi o alipire sinceră a Celților la Romani, mai nainte d'a se fi dobîndit biruințe decisive contra lor, era imposibilă și din cauza reminiscentelor din timpurile de mai nainte. Câte-va ore spre apus de la Bibracte (Autun) se întîmplă o ciocnire. Cesar ocupă cu legiunile un deal și trimise cavaleria să întîmpine pe Helveți. În timpul acesta cele patru legiuni ale sale se aședară în ordine de bătaie cu trei rînduri, ca de obicei. Cele două legiuni recrutate de curînd, și trupele ajutătoare, întocmiră o tabără întărită pe vîrfurile delurilor; bagajul cel greu făcea drumul înapoi spre Bibracte. Cavaleria lui Cesar fuse respinsă și se retrăgea pe drumul spre Bibracte, pe unde se transporta și bagajul. Cu o sêlbatică vitejă năvăliră Helveții asupra legiunilor, dar atacul nu izbuti din cauza poziției favorabile și atitudinii brave a pedestrimii romane. Ei fură respinși și ocupară un deal în tața pedestrimii, unde acum îi atacară Romanii. În acest moment apărură Boii și Tulingii, 15,000 de oameni, cari formaū ariere-garda helvetica, pe cîmpul de război, și intrară în luptă; începură să înconjure aripa stîngă a Romanilor. Acastă mișcare putea deveni periculoasă, pentru că trupele lui Cesar erau deja ostenite. Al treilea șir al lui Cesar se întorse numai de cât, și făcu frunte spre noul năvălitor; tocmai sêra, târziu, se retrăseră Helveții în întăriturile lor de care; era noaptea târziu, când Romanii deveniră în fine stăpâni peste tabăra și bagajul lor. A patra-zi după luptă, diminéta, veniră solii umiliților Helveți, și vestiră supunerea poporului lor. Ei trebuiră să dea ostatică, să depue armele, și apoi aū fost trimiși în patria lor. Până când s'aū aședat din nou în țara lor pustiiată, Alobrogii, vecinii lor de la cel-alt țerm al Rhonului, aū fost însărcinați să-i sprijinésă cu grâne (58).

Partea cea mai ușoară din lucru era terminată, pericolul la Rinul de sus era înlăturat. Mai anevoie era de a lua în stăpînire poziția de la Rinul de mijloc, pe care o ocupa și o întăria din zi în zi principele Suevilor, Ariovist. Reprezentanții cantónelor galice aliate, pe cari îi cheamă Cesar la sine, exprimară temerea unei invații în masă din partea Germanilor, a unei imigrații a popórelor. Cesar intră în negocierii cu Ariovist. El propuse o întrevorbire, pe care principele o refuză, și ceru Suevului, ca acesta să nu mai tragă alți imigranți pe țărmul stâng al Rinului, să redea Heduilor ostaticii și să nu mai cauzeze nici o pagubă acestora și aliaților lor. Ariovist răspunse că dînsul a procedat față cu Hedui după dreptul războiului, după dreptul roman, și a pus în vedere vitejia trupelor sale neînvînșe, care de 14 ani nu s'au mai adăpostit în vre-o casă. Harudii, ultima cétă trecută din Germania, prădau în țara Heduilor, pe când se urmau aceste negocierii. Plângerile acestui trib celtic ajunseră pînă la Cesar, și iute, mai înainte d'a putea veni noui cete peste Rin, porni contra lui Ariovist, care își adunase popórele sale și înainta spre *Vesontio* (Besançon). Cesar îi luă înainte cu ocuparea acestui oraș, dar o spaimă órbă de Germani, despre a căror sêlbatică vitejie Galii povestiau lucrurile cele mai îngrozitoare, coprinse armata sa. Soldații de rînd și oficerii își făceau testamentul său căutau să obție concediu sub fel de fel de preteste. Cesar apostrofă lașitatea lor într'un discurs plin de vervă și de efect. Numai cu a zecea legiune a sa, zicea dînsul, va dobîndi cununa, dacă nu'l va mai urma nimenea. Numai de cît tribunii de război din a zecea legiune, trimiși de soldații lor, să presentară ca s'îi mulțumescă din partea legiunii pentru mândra sa încredere. Cele-lalte își veniră în fire. Pe tóte le pîtrunse siguranța de succes a comandantului. Și după ce întrevorbirea la care se învoise în fine principele barbarilor, rămase fără nici un rezultat, Cesar își porni trupele sale la luptă. Ariovist primi în fine lupta nu departe de Rin, pe șesul de la Cernay, după ce esitase multă vreme, de óre-ce femeile vrăjitoare din tabăra germană, nu voiau să permită lupta înainte de luna nouă. Lupta ce s'a început trebuia să decidă dacă Galia avea să devie germană sau romană. Romanii erau așezați în trei șiruri, ér Germanii după triburile lor, — Harudii, Marcomanii, Tribocii, Vangioni, Nemetii, Iedusi,

Suevii, — se aflau în șesul cel întins dintre râulețele Doler și Tur, care astăzi se numesc Ochsenfeld. În spatele lor se afla șirul cel lung de care, unde ședeau femeile, care priviau cu poftă începutul luptei. Stégul roșu, semnul de atac, se vedea pe cortul comandantului roman, și ciocnirea a urmat atât de iute în cât nici n'a mai rămas timp pentru întrebuintarea armelor la distanță. A fost o luptă cu spada și cu lancea. Aripa stângă a Germanilor, a fost înfrântă, dar de altă parte vitejia lor sêlbatică aduse la grea strîmtorare aripa stângă a Romanilor. Observând acêsta tînêrul P. Crasu, fiul triumvirului, care conducea pe călăreți pe răspunderea sa, dădu ordin întregêi liniî de rezervă (al treilea șir) să înainteze spre aripa amenințată și acêstă mișcare hotărî învingerea. Retragerea Germanilor în curînd se prefăcu în fugă. Regele lor, ajungênd la Rin, abia a mai avut timp să trecă pe o barcă rîul protector; cei-l'alți toți fură ajunși dincôce de Rin de către călăreții romani. Printr'o singură luptă imperiul roman a dobîndit granița Rinului, și a dat înapoi valurile populațiilor germane. Armata, mai înainte de timpul obicînuit, se duse la Sequani pentru adăpostire contra iernei, și Cesar se întorse în Galia de dincôce pentru ca să ție obicînuitele zile de judecată (58).

Belgii.

Astfel egemonia Romanilor în Galia era decisă, dar nu și întemeiată. Pe cînd Cesar, peste iarnă, se ocupa cu afacerile obicînuite ale unui pretor roman, triburile celtice de la nord, cari mai rămăseseră libere, *Belgiî*, îngrijați pentru independența lor, se uniră între ele spre a opune o rezistență comună Romanilor. Ele primiră asigurări de ajutor din partea triburilor germane din apropiere, și puseră la cale o armată de mai bine de 300,000 de luptători, sub conducerea Regelui Suesonilor (Soissons), Galba. Neînțelegerea, care a fost peirea Galilor, a avut și aici o înrîurire dezastrôsă. Remii, unul din aceste triburi galice de la nord, nu intrară în acêstă alianță; de la ei primi Cesar seire din vreme despre tot ce se petrecea, și astfel la anul 57 porni cu opt legiuni spre acele locuri, dând în același timp ordin Heduilor să năvălescă în teritoriul Belovacilor, unul din triburile cele mai vrăjmașe. Pe teritoriul Remilor, la Aisne (Axona), lingă Berry-au-Bac, se aflau Romanii în tabăra întărită, față în față cu Belgii aliați. Romanii se mărginiră în ași apăra din rêsputeri liniile lor. Curînd ce-

tele înflăcărate pierdură răbdarea de a mai continua o luptă târăgăitoare, și slaba legătură a tovarășiei se desfăcu. Belovacii auțiră de năvălirea Heduilor în țara lor și o luară spre casă; mijlocele de traiu începură a se împuțina; astfel exemplul Belovacilor a găsit imitatori: fie-care trib acésta era hotărîrea, pe care a dictat'o neînțelegerea și a executat'o nepriceperea—avea să se apere pe teritoriul patriei sale, și în cas când un trib ar fi fost strîmțorat cele-l'alte s'îi dea ajutor. Cu modul acesta Cesar a învins fără luptă. Descompunerea maselor rezboinice, dușmane, în urma grabnicei persecuții din partea lui Cesar, se prefăcu în fugă, și uniți după alții se supuseră. Suesonii (Soissons), Belovacii (Beauvais), Ambianii (Amiens), ale căror orașe, se supuseră fără multă rezistență, când vedură turnurile mișcătoare ale Romanilor și uneltele lor de asediare, care făcură asupra barbarilor aceeași impresiune zdrobitoare, care o fac puscile și tunurile din timpul mai nou asupra popórelor nedesvoltate.

Cu mai multă energiă resistară triburile răsăritene, între cari *Nervii* (Henegau), cari mai puțin atinși de cultură, au fost cei mai bravi și mai numeroși. La Sambrul de sus se strînseseră *Nervii* și aliații lor. Intr'acolo porni Cesar. Era regiunea de la Haumont; înainte mergeau șase legiuni gata de bătăc; după ele urma bagajul cel greu, carele apărate de cele două legiuni din urmă, cu cari se termina cortegiul. Pe un deal care se lasă de către sud spre Sambru, colónele se opriră și se apucară, după obiceiul de rezboi al Romanilor, să facă tabăra. Să fixă locul pentru cortul comandantului, ocolul taberei, cele patru porți, stradele principale și laterale, locurile pentru șirurile corturilor diverselor legiuni și cohorte, spațiul pentru bagaj, și în liniscea și ordinea consacrată prin tradiția seculară și deprinderea proprie, fie-care despărțămînt și fie-care soldat să apucă de treburile sale. Nu atât de sigur și fără turburare însă putură să se termine de astă-dată lucrurile.

Dincolo de rîu se vedea un deal asemenea celui de dincóce, care în nemijlocită apropiere de rîu era fără pădure, dar mai în sus era acoperit de tufiș și arbori. Călăreții și trupele ușore ale lui Cesar trecură rîul și acolo se bătură cu călăreții dușmani. Să părea a fi o luptă neînsemnată, dar de o dată dușmanii eșiră din pădurea în care se ascuseseră în

Nervii
învinși. 57.

Lupta
de la Sabis.

mase compacte. Luară la gónă pe călăreții romani, alergară spre țerm, trecură râul, răzbiră la cel-alt deal; astfel Romanii mai nainte d'a prinde de veste, avură să lupte de odată la toate punctele cu dușmanul năvălitor. Acum erau puse la încercare cunoscințele tactice ale soldatului roman. Intr'o clipă: stindardul de război fu arborat, buciumași suflău de atac, și semnalele răsuna în toate părțile, chiemând la luptă pe cei trimiși la lucru. Sapa și lopata fură aruncate și schimbate cu spada; fie-care se opria pe loc unde putea, și se alătura la cea mai de aproape cetă de luptători. Cesar însuși mergea de la cetă la cetă, pentru ca să ridice moralul soldaților în fața acestei năvăliri neașteptate. Pe când la aripa *stângă* a Romanilor, elita lui Cesar, a zecea legiune cu a noua, care iute se aședaseră în șir, alungă pe Atrebați pe deal în jos, până dincolo de rîu și urmărindu-i de aproape se pregătia să trecă și ea dincolo; pe când în *centru*, a opta și a unspre-zecea legiune, după ore-care încordare, alungă pe Veromandui cel puțin până la țermul rîului și acolo lângă rîu și în rîu se încaeră la o luptă înviersunată, — la aripa *dréptă* a Romanilor, dimpotrivă, a șaptea și a două-spre-zecea legiune era aproape să fie înfrântă, în urma atacului în masă din partea Nerviilor. Aceștia aș înconjurat de-a-drépta și de-a-stînga cele două legiuni, și o parte din ei dădu asalt asupra culmei délului, asupra taberei dușmane, unde produse numai de cât zăpăcélă. O cetă de zăpăciți, păzitorii bagajelor, și câți-va soldați fugiți, eșiră în fuga cea mare pe la pórta din dosul taberei. Védënd acésta trupele ușóre bătute, care se întorceau spre tabără, o luară din nou la fugă; de la aceștia se molipsiră și călăreții trevirii, cari cređënd că totul este pierdut, încălecară și plecară. Atât de mare era pericolul la aripa dréptă în cât Cesar însuși luă scutul unuia dintre legionarii săi și se aședă în rîndul luptătorilor. În acest moment periculos ajunseră cele două legiuni, care aș apărat bagajul pe drum, de-asupra dealului și în același timp legatul T. Labien, (care alungase cu desevîrșire pe dușman de pe dealul său și urmărindu-l necontentit străbătu până la malul țermului drept), observă zăpăcélă și pericolul în care se găsia comandantul său suprem. Să grăbi d'a i trimite în ajutor a zecea legiune; acum mai intrară în luptă legiunile a trei-spre-zecea și a patru-spre-zecea. Lupta reîncepu, norocul

să schimbă : cu o vitejie stăruitoare, cedând numai pas cu pas, perdând tot mai mult speranța, Nervii, continuară lupta, ne mai ținând sémă de nimic.

După această înfringere înfricoșată Nervii, și aliații lor se su-puseră ; numai Aduatukii (din jos de Namur) trebură să fie miuieți cu armele, fiind vînduți apoi ca sclavi. Cea d'întăiu pu-tere ajunseră acum, în acele părți, Remii, amicii și aliații Ro-meii. Tot atunci sosi și de la P. Crasu scirea că și cantónele situate la mare, Veneții, Uneli etc., s'au supus domniei romane. Acésta s'a întimplat la anul 57.

Peste érnă afacerile capitalei îl preocupaū pe Cesar mai mult de cât altă-dată. Pompeiū, în ochii săi și ai mulțimei, primul triumvir, n'a știut să se foloséscă de poziția sa în Ro-ma. Dînsul n'a fost făcut ca să fie regent ; cu mai multă cu-tezanță ca orî-cînd și făceaū treburile ceii mai obraznicii dema-gogii împreună cu bandele lor. Dintre ei mai însemnat era *P. Clodiū*, tribunul poporului pentru anul 58, care avea la dispo-siție o bandă bine organizată și bine disciplinată, compusă din lepădăturile capitalei, pe care Pompeiū nu scia să o ție în frêu. Puternicul om însuși fu asediat de vulg în casa sa. Adunările electorale se aflaū sub stăpânirea lor, incendiu-rile și omorurile erau lucruri de tóte zilele în capitală. Și din acești mișei, cari nu urmăriaū nici un plan politic, ci numai planul de a necăjii pe adversarii lor, și la ocașie a i înlătura, sau de a procura tovarășilor orî conducătorilor lor func-ții grase, Pompeiū n'a știut să se scape altmintrelea de cât răzimându-se pe *T. Aniū Milone*, un alt conducător de aseme-nea bande, și căutând să se apropie éráși de Senat. De altă parte, după ce se vedu tot mai clar că mersul lucrurilor tinde la monarhie, Senatul căștigă acum tērêm, și mulți se declarară éráși de partea aristocrației ; unii pentru că se temeau de sê-mînța lui Catilina, a anarhistului, alții pentru că țineau mult la vechia constituție republicană. Drept semn al acestei schim-bării în opinia publică a fost revocarea, la anul 57, a lui M. Tuliū Cicerone, din esil, a cărui călătorie, de la Brundusiū la Roma, a fost ca o aducere în triumf. Pompeiū consimțișe la a-césta revocare ; simpatiile republicane se manifestaseră în tótă puterea cu acésta ocașie. Dînsul căută să și întăréscă din nou poziția, cerênd de la Senat o funcție estraordinară, supraveghierea

Afaceri ro-
mane ; intil-
nirea la
Luca. 56.

peste cereale, care trebuia să fi fost împreună cu puteri întinse. I s'a acordat dar în măsură mămică de cât a dorit. Umblând după aceea pentru o comandă în Egipt, spre a reintegra pe Regele acestei țări, alungat de către o partidă dușmană, planul îi fuse zădărnicit cu concursul gelosului său coleg din triumvirat, M. Crasu. Senatul hotărî să nu mai intervie în Egipt. Alegerile pentru 56 reușiră numai în parte după placul triumvirilor; începuse a se face pregătiri pentru un atac asupra legilor julice din anul 59; și chiar Cicerone se arătă dispus d'a sprijini o asemenea încercare. Nimic nu era mai popular de cât ura partidei populare; sosise timpul pentru Cesar ca să pue un nou rézim fundamentului puterii sale, care începuse să se clatine. Lucrul de căpetenie era de a restabili unirea între cei trei aliați. Cesar puse la cale o întîlnire a celor trei puternici la Luca (Etruria), Aprilie 56, unde se duseră o mulțime de amici politici, aderenți și partizani plătiți de ai lor. Cesar, care după marile sale biruințe și cu bogatele sale mijloce bănesci, de care dispunea acum, putea vorbi cu totul altfel de cum vorbise cu doi ani înainte, izbuti să strîngă din nou legăturile stabilite. Pompeiū și Crassu — astfel fuse înțelegerea între puternici — aveau să primescă consulatul pentru a doua-ora în anul 55; lui Pompeiū să i se acorde de către cetățeni pe cinci ani guvernarea ambelor Spanii; lui Crasu tot pe atîta guvernarea Siriei, fiind liberi să hotărască ei când să pornescă din Italia trupele ce se vor recruta din nou pentru aceste funcții. Pentru sine, Cesar, ceru prelungirea comandei sale din Galia încă pe cinci ani și întreținerea și achitarea legiunilor, pe cari el le recrutase pe răspunderea sa, din casa statului. După aceea se reîntorse în provincia sa pentru ca să îndeplinească marea și dificila operă ce începuse.

Veneții
supuși.

Supunerea cantónelor de la mare a fost numai aparentă, și tocmai în anul 56 izbucni acolo, în Normandia și Bretania, răscóla cu *Veneții* în frunte. Răscóla a putut fi înăbușită, numai după ce apărură la țerm, sub comanda lui Decim Brutu, flota de la sud, construită la gura *Loirului*, din ordinul lui Cesar. Prima luptă în océnul Atlantic se întemplantase. Ea a fost destul de anevoioasă pentru Romani; biruința a fost câștigată, însă, ca odinioară la Mile, printr'un mijloc inventat la timp și cu noroc: tăind cu cósse lungi funiile înaltelor corăbii dușmane și

ast-fel făcându-le netrebnice. Acastă învingere a avut de urmare supunerea cantónelor de acolo, a căror răsulare fuse pedepsită cu o cruđime sângerósă. În părțile situate mai spre nord bātu pe insurgenți legatul Tituviu Sabin; numai Menapii și Movinii, cari fugiră cu tot ce au avut în pădurile nemăsurate ale Ardenilor, n'au putut fi supuși nici în acest an (56) de către Cesar, nici în cei următori de către legatul său. De altă parte însă, la 57, prin învingerea popórelor de la munte, din Walisul de astăzi, s'a realizat unirea Galiei cu Italia, și la anul 56, prin învingerea triburilor aquitane (în Galia de sud-vest) de către P. Crasu, unirea Galiei cu Spania.

Noile cuceriri trebuiau acum asigurate din două părți: la răsărit contra *Germanilor*, la nord-vest contra *Celților din insulele Britanice*, și aceste întreprinderi, în anii 55 și 54, îi dau de lucru lui Cesar, care nici-o dată nu se mulțumia cu lucrul pe jumătate.

Usipeții
și Tencterii.

Două Triburi germane, *Usipeții* și *Tencterii*, trecuseră Rinul la Nimvegen; ivirea lor la țermul stâng al Rinului putea prea lesne să ațite, în triburile supuse de curând, speranțele unei răscole norocoase contra Romanilor. Cesar se duse săi întâmpine. Ei nu doriau război; s'au început negocierii pentru a li se da pământ; o neînțelegere, foarte probabil provocată cu intenție de către comandantul roman, a dat prilej la un atac din partea unui despărțământ german asupra cavaleriei romane, în timpul când negocierile erau încă neterminate. Cesar se folosi de acesta: în contra oricărui drept, dădu ordin să lege pe toți principii germani, cari voiau să cêră ertare pentru atac, și năvăli apoi cu legiunile asupra mulțimei germane rămase fără conducători, care a fost măcelărită în mod îngrozitor. O parte s'a înecat în Rin; alții au cădut tăcți de săbiile Romanilor; restul a găsit asil pe țermul drept al Rinului, la Singabrii. Astfel Cesar, prin acest mijloc înspăimântător și neal, a tăiat cu totul Germanilor poarta d'a a trece Rinul, și pentru ca această spaimă să aibă și mai mare efect, a făcut un pod peste Rin între Bonn și Koblenz, pe care l'a trecut, primul dintre Romani, cu legiunile sale. Dînsul a arătat țerei de dincolo vulturii romani: acesta îi era scopul, și se mergă mai departe nu găsia cu cale. S'a întors; podul l'a dărîmat.

Cesar peste
Rin. 55.

De la aceste triburi n'avea nimic ce să cucerească ; cele mai multe dintre ele nici nu ajunseră să trăească la un loc stabil.

Dincolo
de canal.

De la Rin duse, Cesar, armata sa la canalul care desparte Galia de insulele britanice. Atunci țara de dincoace și de dincolo de această apă era celtică. Religia druidă și avea patria adevărată acolo pe insulă ; naționatitatea, obiceiurile, cultura, erau mai tot aceleași. Cesar luă informații de la comercianți despre obiceiurile și constituția Celților din insulă, despre țara și porturile lor, și o corabie de război romană, sub C. Volusen, făcu recunoșterea la țărmul de sud al Engilterei de astăzi. Celții de dincolo se grăbiră d'a anunța lui Cesar supunerea lor, spre a preîntîmpina debarcarea de care erau amenințați. Dar în zadar, căci Cesar îndată adună corăbiile trebuincioase pentru transportarea a două legiuni, și îndată ce luă măsurile necesare, dădu ordin să se ridice ancora ; peste vr'o zece ore se vădu în fața stîncilor albe de la Dover. Acolo se aflau dușmanii : cavaleria, pedestrime și luptători cu carele. Când corăbiile romane plutiră spre nord, se traseră și ei după corăbii ; mult timp împediară cu succes debarcarea, până ce în fine corăbiile de război dobândiră o poziție în còstele lor și săgețile romane îndepărtară puțin pe britani. Soldații nu îndrăzneau, atunci purtătorul vulturului din legiunea a zecea, cu vulturul în mână, se aruncă în apă ; provocă pe cei-alți să 'l urmeze, dacă voiese să nu cađă semnul sfînt în mîna dușmanului ; legiunea urmă după vultur și ajunse pe uscat, dar numai după o luptă grea, cari a pricinuit mari pierderi Romanilor, cedară inamicii, cari aũ fost puțin urmăriți, de ore-ce cavaleria lui Cesar nu trecuse. Căpeteniile veniră cu asigurări de pace și cu ostaticii în tabăra romană. Ei și schimbară însă părerea după ce, la cea mai apropiată lună plină, se ivi fluxul care causă mare pagubă corăbiilor romane. Cu uimire și gròză se uitaũ Romanii cum creștea apa din minut în minut ; ei nu luaseră nici o măsură contra acestui fenomen al naturei, care, lor, ca locuitori vecini cu marea Mediterană, le era cu totul necunoscut în această mărime. Și dușmanii nu stau cu mîinile în sîn. Când porni legiunea a șaptea ca să strîngă bucate și soldații depuseră armele, de o dată se vădură înconjurați de cetele barbarilor, cari aũ stat la pîndă în pădurea din apropiere. Dar Cesar era la postul său ; sosi la timp cu ajutorul și duș-

mani îndată ce 'l observară încetară atacul. Cu noui cete se apropiară, câte-va zile după aceea, de tabăra romană, dar fură respinși cu totul de către legiuni, cari eșiseră în deplină ordine de bătae. Cu toate acestea Cesar, fiind timpul înaintat, curmă întreprinderea, pe care o începuse cu mijloce nesuficiente și se reîntorse spre Galia, unde ajunse fără vr'un accident mai însemnat. Capitala, unde numele și obiceiurile populațiilor cari au fost aduse de curând și de care nu mai auădise nici o dată, deșteptând în mare măsură interesul populației, serbă în semn de recunoștință două-zeci de zile aceste biruințe.

Cu mijloce mult mai însemnate fu repetită expediția în anul 54. Opt sute de corăbii transportară cinci legiuni și 2,000 de călăreți la țărmul de la Kent. Un mic despărțământ rămase înapoi la corăbii, ér cu puterea principală înaintă Cesar înlăuntrul țerei. Dînsul dobîndise deja succese contra cetelor de Celți ce se retrăgeau, când primi scire despre o furtună îngrozitoare ce se descărcase asupra flotei sale: o scire, care l'a silit să amâe de o cam dată operațiile și să iea mai întâi măsură de precauție suficiente pentru apărarea corăbiilor sale.

A doua expediție în Britania. 54.

În timpul acesta Britanii 'și schimbară modul lor de luptă. Peste ținuturile de la râul Temse, care acum sunt acoperite de océnul de case ale orașului lumei, Londra, și peste care atunci erau semenate case și curți, de unde păstorul celtic, jumătate gol, mâna turma sa la livezile verzi sau în păduri, domnia atunci *Casivelan*, pe care triburile aliate îl însărcinară cu conducerea. El scóse masele nefolositoare ale pedestrimii celțice, rău înarmate, opri numai cavaleria și carele de luptă, cu care el — erau 4,000 — îngreuia și amenința înaintarea Romanilor din aripe și de la spate. Carele ușore se strecurară neobservate, înconjurară și înfrinseră colónele romane și când acestea erau aduse în desordine, luptătorii se dedeau jos, se pregătiau, între colónele de călăreți la un nou atac, luptând pe jos; și dacă linia romană se închidea și rezista cu succes, dușmanii sprinteni se suiau érași în care și o luaă la fugă, ne mai putend fi urmăriți de către soldații greu înarmați ai legiunilor. Unde lupta dura mai mult, Romanii rămăneau negreșit învingători. Și astfel, după dese lupte, după perderi și suferințe, ajunseră la Temse, pe care îl trecură cam pe la Kingston, din sus de Londra. Drumul și războiul deveni însă

Casivelanu.

tot mai dificil, de ore-ce pretutindenea Casivelaun lua turmele cu el și populația fugia în păduri. În realitate, Cesar a dobândit ce a voit; un atac, pe care l-au întreprins capi din sudul râului Temse asupra corăbiilor sale, îl puse pe gânduri, de și atacul n'a izbutit. De aceea el se mulțumi cu supunerea pe care i-o oferi Casivelaun, de și ea avea puțină valoare reală, primi ostaticii și făgăduința unui tribut din partea triburilor britanice, și se reîntorse în Galia.

El așa dară dusese spaima numelui său și al armelor romane dincolo de Rin și dincolo de Canal. Pretutindenea barbarii tremurau dinaintea îngrozitoarelor lor arme—dinaintea acelor *Katapulte*, cari aruncau drept înainte săgeți, săgeți incendiare, ghiulele incendiare la 600 de pași și mai mult, dinaintea acelor *Baliști* cari aruncau pînă la 1,000 de pași, în formă de arc, pietrele lor; dinaintea scorpionului, spărgătorului de ziduri, bróscei țestoase pentru spargeră, berbecelui prăvălitor. Masele pedestremei lor, marea vitejiă a călăreților lor, nu puteau ține pept cu plôia de pietre și fer, cu atacul bine condus al legiunilor romane—cu acea regularitate grozavă, cu care urma, după plôia de fer a lancelor, atacul și mai periculos cu spada și cu care acest atac cu pilum și cu spada se repețea neconținut, de ore-ce semnalul cu cornul, în locul trupelor ostenite, chema pe câmpul de luptă altele noi, centuriă cu centuriă, manipulă cu manipulă, șir cu șir Zidurile lor nu oferiau nici un scut contra acelor mașine teribile, care, apărute cu coperișuri de lemn, cu glii și cu piei umede se opintiau neconținut contra zidurilor și le dărâmau cu lovituri grele și minunat potrivite.

Britania
supusă.

Războiul era acum terminat și cuceririle erau asigurate din spre partea britanică și germană; Galia însă era numai supusă, dar nu liniștită și conspirațiile și răscólele reclamau acum grijea pentru apărare, pînă ce în fine vitéza nație învăță se se plece sub jugul pe care îl purta deja jumătate din lume.

Răscóla în
Galia.

Nu fără nouă și grea luptă s'a putut face acésta. Nația galică fusese ore-cum surprinsă, pentru că loviturile lui Cesar au fost repede și ametițore, nelăsându-i-se timp d'a se reculege și a se uni. Sentimentul național era însă puternic în peptul Celților. Ei erau mândri de vechia glorie a armelor lor, care a fost probată în atâtea lupte, în tóte părțile, cu ocazia atâtor

călătorii și escursii, și nu arare-ori, chiar contra noilor lor domni; ținea mult la independința lor fără nici o restricție. Póte că poporul ar fi avut un viitor mai bun sub domnia romană, dar nobilimea și preoțimea, cele două clase puternice, sciaū că sub domnia streină influența lor va fi nimicită. Cesar vedea prea bine, cât de puțină credință póte avea în ele. Incă cu ocazia ultimei escursii, dînsul, sub pretexte și cuvinte drepte a luat cu sine pe unii dintre bărbații cei mai periculoși, pe trevirul Indutiomar, pe heduil Dumnorix. Acest din urmă a refusat d'a dreptul să iea parte cu ai săi la expediția din Britaniă și mănios a plecat cu suita sa acasă. A trebuit să fie urmărit și o dată ajuns de trupa care 'l urmăria a fost omorît în luptă. Iernând cele șapte legiuni, în anul 54—53, în ținuturile belgice și diversele corpuri ale trupelor pentru aprovizionarea mai lesnicioasă, fiind nevoite să stea mai depărtate unele de altele, principii Eburonilor, *Ambiorix* și *Catuvolcu*, înduplecară pe legatul *Tituriu Sabin* să ăsă din orașul Aduatuca și în câmp deschis dădură năvală asupra lui, unde el cu o legiune și jumătate, găsindu-se în luptă neegală, cădu victimă numărului covârșitor. Unindu-se cu Aduatucii, Nervii, Menapii, înaintară până la tabăra cea mai apropiată de la Namur, unde comanda Q. Cicerone, un frate al oratorului. Numai cu cea mai mare greutate a putut acesta să ție pept celor 60,000 de inamici, până ce sosi Cesar și 'l bātu cumplit. Tăria de inimă, în cas de nenorocire, nu era însă virtutea Celților; luptătorii din diversele cantóne se împrăștiară pe la locuințele lor. Acolo capii continuară a ațîța în linisce răscolă, dar pe la sfîrșitul ernei, cu armată mai numerosă, merge la locul răscolei în ținutul Nerviiilor, Senonilor, Carnuților; contra Trevirilor, cari speraū să primescă ajutor de la vecinii germani, trimise pe legatul *T. Labien*. Tóte aceste expediții aū avut succes, și în țara Trevirilor s'a reunit întreaga armată, pe care Cesar, pentru ca să mai înspăimînteze încă o-dată pe Germani, a condus'o a doua-óră peste Rin. Și de astă-dată se reîntorsese numai de cât și împrăștia gróză prin pedépsa ce aplică vinovatului tribal Eburonilor. Teritoriul lor 'l lăsă soldaților săi spre jefuire; cine a voit, a putut să iea parte la acest jaf, pentru că nenorocitul popor a fost lipsit de orî-ce protecție: unde voiaū ómenii să se ascundă erau descoperiți și măcelăriți; numai pu-

țini, între cari cei mai vinovați, însuși Regele Ambiorix, au scăpat peste Rin. Dar pôte că mai mult de cât această bae de sânge, a întăritat spiritele, faptul că un nobil carnutic cu numele Acco, după sentința pro-consolului roman a fost decapitat dn către lictorii romani, deschidându-se cu modul acesta „domnia securii“ în ținuturile cucerite de curînd. Acesta de sigur nu era mijlocul d'a liniști mândrul popor, ce venia fôrte lesne în foc : cu atît mai de grab cu cât nobilii gali cunoseaă starea lucrurilor în Roma.

Starea lucrurilor în Roma.

Acésta nu era nici de cum favorabilă lui Cesar, astfel că izbucnirea unui noă războiă civil nu era cu neputință. După ce sã înțeleseră cei trei puternici la Luca, nu'i vorbă, cei mai mulți senatori, între ei și Cicerone, care era făcut d'a fi mai curînd servitorul unui monarch, decât bărbat de stat al unei republici, deveniseră ascultători, și mulți, chiar și Cicerone, fuseseră, prin mituire, câștigați pentru Cesar. Alegerile, pentru ea sã fie în favorul triumvirilor, unde a fost necesitate s'au făcut cu forța și prin mituire; cu tôte acestea republicanii zeloși și convinși, în fruntea căroră se afla Catone, reîntors la 56, nu perduseră speranța în succesul causei lor. Din potrivă, ei desfășuraă o mare activitate. Sprijin, destul de însemnat, aflară în opiniunea publică din orașele provinciale ale Italiei; în unul din acestea, în Verona, se născuse poetul *Q. Valeriu Catul*, care tocmăi acum, fără sã se tēmă de nimic, îndrepta ascuțișul epigramelor sale contra celor doi puternici, contra sorcului și ginerelui. Mai mult de gîndit însã da împrejurarea că Crasu într'aceea, la anul 53, după cum se va arêta mai târziu, se retrăsese de pe scenă și acum staă unul lângă altul, și mai târziu față în față: Pompeiū și Cesar. În Pompeiū sã deșteptă tot mai mult gelosia față cu aliatul sãu, care devenia tot mai strălucitor și mai puternic; prin mórtea ficei lui Cesar, Iulia, (54) sã rupse și legătura exterioră care îi mai ținea legați. Atât de rea era starea lucrurilor încã din iarna spre 53 și ea înlesni partidului național din Galia planurile sale.

Rescóla lui Vercingetorix.

Tribul, căruia aparținuse acel călăreț decapitat, Carnuți, sã resculă și dând năvală, sub conducerea a două capi, peste Romanii, cari locuiaă în orașul Genabum (Orleans), îi măcelăriră. În desișul pădurilor, la locuri îndepărtate, principii și no-

biliu poporului 'și comunicară plângerile, speranțele și planurile lor. Mișcarea, de mult preparată, era gata de izbucnire și valurile se înălțau foarte sus, când se puse cavalerul *Vercingetorix* ca Rege în fruntea țerei Arvernilor (Auvergne), care mai înainte a fost cel mai puternic canton din Galia de sud, și făcu apel la compatrioții săi să recucerescă vechia gloriă de război, vechea libertate a țerei Celților. Conducătorul luptei era găsit în cavalerescul, energicul și înțeleptul bărbat: de la Garonne și pînă la Sena triburile îl însărcinară cu guvernarea și conducerea lor. Dar în puternicul canton al Heduilor ambele partide, cea romană și cea patriotică, 'și staū față în față, cu puteri aproape egale: esitarea acestui trib putu deveni fatală. Iute, și pe neașteptate, veni impunătorul imperator din Italia de sus, unde îl ajunseră scirile cele rele, și se puse în fruntea trupelor sale.

Vercingetorix s'a hotărît să porțe războiul cum l'a purtat Casivelanu în Britania, și pe când el 'și da silința să facă masele pedestrimii capabile pentru război și să le învețe câte ceva din arta de război romană, precum întărirea taberei, strînse în același timp cete numeroase de călăreți, pentru că cu ele se îngreueze Romanilor aprovizionarea și să amenințe linia de comunicație a lui Cesar. Tot o-dată înduplecă pe aliați, ca în vederea scopului mareț, să pue tot felul de pedici Romanilor și să le facă stricăciuni, să dea foc ei însăși la orașele și provisiile lor, pentru ca să nu pótă profita dușmanul de ele. Boii, cari fuseseră colonisați de către Cesar în ținutul Heduilor, aū fost mai întâiū atacați de către resculați. Cesar veni de la nord, de la Agedincum în ținutul Heduilor; în drum dădu foc orașului Genabum, și intră în țara Biturgilor, cărora le veni numaī de cât în ajutor Vercingetorix. Conform ordinului acestuia, ei arseră sate și curți, dar capitala Avaricum nu se putură hotărî d'a o sacrificia. Asediarea acestui oraș deveni grea pentru Romani fiind că isprăviseră mijlócele de hrană; ce trupe 'și formase însē Cesar, dovedesce hotărîrea unanimă a armatei d'a continua asediarea chiar și atunci când Cesar propusese d'a se curma. După o apărare stăruitoare, orașul fuse luat în primăvara anului 52, și acum trimese Cesar 4 legiuni sub T. Labienu spre nord, contra Senonilor și Parisiilor, și cu cele-l-alte șase legiuni porni el însuși spre sud la Gergovia, lîngă Elaver (Allier) lo-

cul de căpetenie al Arvernilor. Vercingetorix, ajuns acolo mai înainte de Cesar, a luat măsuri ca să se aprovizioneze bine orașul și afară din oraș să se facă o tabără întărită, — o artă, în care Galiți făcuseră progrese îngrozitoare. Aci se aședă el. Cesar nu putea întreprinde nimic contra orașului, ér în același timp legatul Labienu, care întâlni pe dușman la Melodunum, lângă Sena, era ținut în asemenea situație de către insurgenți, la Lutetia, pe teritoriul Parisiilor. Situația deveni penibilă; în fie-care moment putea izbucni răscola și la Hedui. Tocmai avea să mērgă spre Cesar un corp din acest trib. Cesar luă o parte din armata sa de asediū, eși înainte acestui corp și astfel împedică pentru astă-dată izbucnirea sentimentelor anti-romane. Intr'aceea, legiunile rămase înapoi la Gergovia, fuseseră espuse la cel mai mare pericol, și Cesar se vedu nevoit să renunțe la asediare, ca să scape pe Labien. Mai încercă încă o-dată un atac asupra orașului, dar acesta se termină printr'o pierdere, din cauza îndrăznelei prea mare a soldaților săi, cari fără să ție sēmă de semnalul de retragere, străbăteau tot mai înainte

Asediarea
Alesiei.

Sosise cel mai periculos moment. Și pōte cine-va închipui cu câte esagerații se duse vestea despre învingerea Galilor la Gergovia prin tōtă țara celtică cu populația ei întăritată și lesne credetore. Acum ajunse la cārmă la Hedui partidul național. Aceștia se puseră în legătură cu Vercingetorix, contingentul lor părăsi pe Romani și luă orașul Noviodunum lângă Loire, unde Cesar avea casa de războiū depozitul și ostaticii. De asemenea se răsculară unele cantōne belgiane, și se spera că focul entuziasmului pentru cauza comună galică se va transmite și în provincia Romană. Cesar izbuti însă să se unescă cu Labien, și când ni se spune, că în adunarea insurgenților de la Bibracte (Autun), soldații atât de puțin cunoscură natura acestui războiū, în cât cerură, în locul lui Vercingetorix, comanda supremă pentru unul din ómenii lor, putem înțelege că față cu o armată strîns unită, pe care Cesar o supusese și o întocmise după voința și cugetul său, nici chiar vitejia cea mai cavalerescă nu pōte ținea pept timp mai îndelungat. Lupta se concentră împrejurul orașului *Alesia*, în țara Mandubiilor, în părțile de unde izvorasce Sena. Intr'acolo dădu Vercingetorix ordin să se tragă tōtă trupele sale, aprovizionând-se cât se

va putea mai bine; dînsul spera s'izbutescă ca la Avaricum și Gergovia. Dar Cesar cu cele zece legiuni ale sale era acum destul de tare pentru ca s'începă o asediare formală. Vercingetorix, cînd v'ed'u că provisiile nu vor mai ținea multă vreme, d'adu drumul întregii cavalerii. Călăreții aveau s'îstrîngă în părțile triburilor lor tot ce purta arme, pentru ca Romanii dinaintea Alesiei s'fie înăbușiți de masele acestei armate de despresurare. În adev'ăr, cantónele 'și încordară tóte puterile, ér Cesar într'aceea 'și termină liniile sale. Cei închiși în Alesia vedeau cum dispar din ce în ce provisiile lor; espediară mulțimea netrebnică, bătrâni, femei, copii, cari, după aceea, între oraș și tabără, respinși din ambele părți, a'u murit în modul cel mai miserabil. Deja s'auđia propunerile cele mai îngrozitoare între cei închiși; în fine, așteptate cu nerăbdare, apărură sub conducătorii lor, doi Hedui, un atrebat și un principe arvernic, masele armatei de despresurare, 250,000 de ómeni în dosul celor două linii de șanțuri ale Romanilor. Dar primul asalt a fost respins și la șes călăreții germani ai lui Cesar siliră pe cei-l'alți s' se retragă. A treia zi s'a reînóit asaltul; a fost o luptă grozav de periculósă; era în joc tot ce, în general, putea fi pierdut. Zioa s'ângerósă s' sfîrși cu înfrîngerea Galilor. După acésta a urmat disolvarea trupelor descuarajate, apoi capitularea Alesiei, și cu ea s'a dus și libertatea galică. „În zioa următoare,“ ast-fel istorisesc învingătorul însuși în memoriile sale despre r'ezboiul galic, acest sfîrșit tris-al independinței unui brav popor, — „în zioa următoare Vercingetorix dedu ordin s' se adune poporul și declară înaintea tuturor că dînsul n'a început acest r'ezboi pentru interesul s'eu particular, ci pentru libertatea comună; și de óre ce acum plecarea înaintea s'ortei a devenit necesară, dînsul s' oferă ca jertfă, omórindu'l, spre a da satisfacție Romanilor sa'u d'ându'l de viú pe m'ânile inamicilor. Porni o deputație la Cesar. Acesta ceru s' se predea armele și s' se aducă capii înaintea lui. El însuși s' aședă într'un șanț dinaintea taberei; acolo fură conduși principii. Ii fuse predat Vercingetorix; armele fură depuse înaintea lui. Pe Hedui și Arverni 'și 'i rezervă pentru mai tîrziu, pentru că prin ei spera s' rec'âștige cantónele lor; dintre cei-l'alți prizonieri de r'ezboi s'a dat fie-cărui soldat câte unul ca pradă. .

Apunerea
libertății
Galice.

Vercingetorix a refuzat d'a să scăpa pe sine ; astfel se sfîrșise cu orî-ce speranță. Mai rezistară cît-va timp Belovacii, al căror conducător Coreu mai continuă puțin lupta, dar încetul cu încetul armatele se prefăcură în diverse corpuri, corpurile libere în bande de jetuitori ; și la anul 50 încetă orî-ce rezistență. Prin cîte-va reforme mari Cesar puse fundamentul noii organizații a țerei cucerite. Țara galică trecu în rîndul provinciilor romane ; fie-care comună trebuia să plătească dare către Roma, ceea ce pentru întreaga Galie făcea în bani de ai noștri suma de 10,500,000 lei. Cât pentru sine și armata sa, Cesar, îngriji prin jafurile și confiscările, cari urmară imediat după război. Dintre vechile instituții nu mai rămase ceea-ce împedica d'a dreptul noua ordine ; pretutindena însă ajunsese d'asupra partida romană, pe care Cesar, prin donații întinse, căută să o lege pentru tot-d'a-una de interesul Romei. Mai importante aũ fost începuturile pentru romanizarea țerei : primirea Galilor fruntași între cetățenii romani, înființarea sistemului monetar roman, a dreptului roman, propagarea limbei romane. Aceste începuturi aũ fost sîmburele unei desvoltări culturale, întinse și bogate în consecințe. Civilizația superioară greco-romană o copleși tot mai mult pe cea inferioară indigenă ; noii drumuri se deschiseră în țară ; și cu drept s'a accentuat că tocmai aceste fapte ale lui Cesar aũ făcut de s'a deschis pentru întâia-dată drumul spre nord culturii mai înalte, astfel cum a fost creată de către poporul grecesc și apropiată și întocmită de către cel roman. Prin Cesar s'a stabilit legătura între acele ținuturi cu anticitatea greco-romană, care a devenit un moment de mare importanță în istoria popórelor europene de la nord. Ceea-ce a fost Alexandru cel mare pentru răsărit, a fost Cesar pentru apus.

CAPITOLUL II.

Al doilea mare război civil izbucnesce. Intimplările din resărit : Expediția și mórtea lui Crasu; intimplările din Roma. Causa și izbucnirea războiului; Brundusiü, Herda, Dirachiu. Farsal.

53—49 în. de Chr

Un deosebit noroc a avut Cesar că a îndeplinit supunerea Galiei mai înainte de a se fi unit adversarii săi la Roma, Vercingetorix a fost învins mai înainte d'a fi pus Pompeiü mâna pe armă. Intilnirea de la Luca și învoielile de acolo au pus érašî însemnate mijlóce la dispoziția acestuia. Dînsul a rămas în Roma; colegul și rivalul său, Crasu, plecase în anul 54 în Siria, și curînd se auđi vestea că dînsul nu va mai împedica planurile lui Pompeiü saü ale lui Cesar. El a întreprins o expediție nenorocósă care l'a costat gloria și viața.

Desfacerea triumviratului.

La anul 56, următorul Regelü Fraate, Mithradate din Parția, declarase războiü Regelü Artavasde din Armenia, fiul lui Tigrane și protegiatul Romei, și guvernatorul Siriei, Gabiniü, dusesse trupe romane peste Eufrat. De la acesta ceru sprijin însuși Mithradate, Regele Parților, când a fost amenințat de către o partidă dușmană. Aceste încercături oferiră ocazia d'a încheia socotelile cu Parții, și Crasu, căruia învoielile de la Luca îi desemnară provincia Siria, spera cu ocazia acestei întreprinderi, nu numai d'a adauge noi bogății la cele deja adunate, dar tot-d'o-dată să culégă și lauri, din 'nainte a căroră să dispară ai lui Pompeiü.

Anul 54 trecu cu pregătirile, între cari Crasu numéra și jefuirea templului lui Iehovah din Ierusalim și a altor lucruri sfinte. În anul 53 trecu Eufratul. Impaciența îl împingea mereu înainte : în loc să iea drumul spre sud, pe Eufrat în jos, pe unde, după un drum scurt și ușor, ar fi ajuns la Tigri, dînsul, momit de vorbele unui principe arab Abgaro și orbit de lăcomia sa, luă drumul d'a dreptul prin șesul Mesopotamiei, pentru ca nu cum-va săi scape dușmanul, despre care i se spusese că voiesce să fugă cu comorile regale în orientul îndepărtat. După un drum lung și anevoios prin șesurile arse

de sóre și lipsite de pomî, fură vëduți cei d'întâiu călăreți dușmanî ai lui Surena și ai vizirului Regelui Orode; ei dispărură éráși; Abgaro cu Arabii sêi îi urmăresee dar nu sê mai întórce : și mai 'nainte d'a fi prins de veste, întréga armată a Parților se afla deja în față și cu Abgaro, care a trădat pe Romanî Parților. Parții sê gătiseră de rězboi și luaseră învelitórele de pe arme; în depártare, la lumina sórelui sê vedea lucind linia călăreților lor, bine înarmați; sê vedea șirul cel lung de cămile, cari erau încárcate cu proiectile pentru arcași; sê audia sunetul înfundat al tobelor care din ce în ce din departare sê apropiaũ; în curênd sê dádu pe față că situația armatei romane era desperată. Sórele arđetor seca puterea soldaților romanî, greũ înarmați, cari obosiseră de drum prin nisipul adînc și cari în șesul fără apă nu putură gusta nici o béutură próspătă. Trupele ușóre, trimise înainte, nu putură ține piept față cu numêrul covîrșitor al arcașilor Parți, ale căror proiectile ajungeau mai departe de cât ale lor. Arcașii călări descárcau armele lor în masele dese ale Romanilor, cari în loc sê se resfire, formaseră un mare patru-unghiũ, ér călăreții cuirasați loviaũ în drépta și în stînga în láncele lor cele lungi, și când legiunile sê așédaũ în colóne de asalt și voiaũ sê încépa atacul, călăreții dispárușeră deja de pe șesul, care lor le era pe atát de cunoșcut, pe cât le era Romanilor de necunoscut și desastruos. Astfel ținu tótă ziua dupé amiază acéstă luptă fără speranță. Armata era aprópe sê fie împresurată, când P. Crasu fiul, care sê distinsese încă în Gália sub Cesar, și care acum însoția pe tată-séu ca legat, făcu cu un corp compus din ómenî aleși, un atac vehement care sili pe dușman sê se retragă. Aprins cum era, urmări pe dușman pánă când perdu din vedere armata principală, și mai înainte d'a'și da séma, cădu și dînsul, fără speranță de scápare, în prăpastia acestuî nóũ rězboiũ: el sê vëdu împresurat de călăreți, cari de o dată sê puseră pe lucru. Bravul conducetor cu întregul séu corp — împreună cu călăreții celți pe cari 'i dase Cesar — fu zdrobit; dupé aceea a început din nóũ lupta contra armatei principale, pe care numai nóptea a înterupt'o. Sub-comandanții, Octaviũ și Casiũ, de óre-ce comandanții supremi 'și perduseră cu totul cumpátul, dádură ordin ea cei capabili încă de luptă sê plece repede spre a sê apropia, sub

scutul nopței, aprópe de orașul Carhe, în depărtare de șase mii. 4,000 de răniți și soldați răspîndiți, afară de morți, cari încă erau numeroși, rămăseră înapoi, și asupra lor dădură năvală în dimineața următoare Partii ce se întorceau. Din norocire armata principală, care fusese bătută, ajunsese la oraș, unde garnisóna își eșise înainte; dar, său că armata acolo nu se credea destul de sigură său că lipsia mijlocele de hrană, destul că armata porni mai departe și apucă în direcția de la nord spre munții armeni, unde era asigurată contra îngrozitorilor călăreți. După un marș de o zi Partii ajunseră din nou armata romană. Surena primi acum să negocieze și ceru o întrevedere personală cu comandantul suprem. Armata cu totul demoralizată îl sili pe acesta să primescă. Această întrevedere a pus vîrf nenorocirii. Partii, fie că de la început au avut în vedere trădarea, fie că a fost la mijloc o neînțelegere, au dat năvală asupra oficerilor romani și în învălmășala aceea toți fură omorîți, chiar și Crasu. După acesta Partii se aruncară asupra mulțimei rămase în tabără fără conducători, și o măcelăriră și împrăștiară. Capul comandantului roman fu trimis de către Surena Regelui său Orode, și prețiosul trofeu servi spre a înfrumuseța prânzul unui principe part. Dintre cei 40,000 cu care a plecat Crasu, pöte că numai a patra parte au scăpat și au mai revăcut patria; 10,000 de prizonieri romani fură duși departe în Orient. De altminterea în ce privește starea lucrurilor în Orient, prin învingerea cea mare de la Carhe nu s'a produs vr'o schimbare esențială. Principele Partilor, care a dobîndit această biruință, nu mult după aceea fu omorît de către despotul căruia îi servia. Legatul C. Casiu, care primise provisoriu comanda organizată cum putu forțele de rezistență, și la anul 51, când Partii în adevăr intrară în Siria, nu izbutiră din cauza orașelor pe cari nu le sciau asedia. De încurcătura noului război civil ce se urzia tot pe vremea aceea la apus, ei nu putură să se folosescă, de öre-ce izbucniră turburări în propriile lor ținuturi.

Statul roman se găsea într'o situație în care nu hotăra în-
tr'atata rușinea pierderii, cât consecințele politice. Crasu era
mort; Cesar și Pompeiu stau acum față în față.

Pompeiu și
Cesar.

În fine, la anul 52, un incident de puțină importanță i dede lui Pompeiu prilejul (pe care îl căuta și nu îl putea găsi)

de a trage la sine frânele puterii supreme din Roma. Acel Clodiū, dușmanul lui Cicerone, cel mai îndrăzneț dintre conducătorii ochlocației, fu omorât cu ocazia unui conflict pe strada apică, de adversarul său Milone, care umbla să ajungă consul pentru anul următor. În învălmășeala, care s'a produs după această în Roma, bandele omorîtului au dat foc curiei. Pompeiū, care avea ca proconsul din Spania o comandă militară, fu însărcinat să apere patria pusă în pericol și să înfrâneze mulțimea, care pe de o parte din cauza omorîrii lui Clodiū, pe de alta din cauza procesului contra lui Milone, nu mai voia să mai scie de nimic. El concentrează trupe și Senatul acum nu îi mai putu refusa locul ce pretindea: fu proclamat consul fără coleg, cu alte cuvinte dictator. Dînsul avea numele și era mulțumit; ordinea monarhică a lucrurilor, care devenise o necesitate, a o întocmi cu temeiul n'a știut. El scia numai să comande, nu să domnească. La 1 August 52, se lăsă de monarhia și primi ca coleg pe favoritul său, Metel Scipione. Cesar îi propuse acum reînnoirea legăturii lor de rudenie. Pompeiū refuză și ceru să i se dea guvernarea Spaniei încă pe cinci ani, fără d'a stărui și pentru provinciile lui Cesar. Și aici a făcut primul și al doilea pas și n'a știut să'l facă pe al treilea, pe cel hotărîtor. În loc d'a face pe Senat să revocă imediat pe Cesar din Galia, s'a încreutat într'un joc de intrigă, care l'a făcut să afirme de o partidă nechibzuită și care s'a terminat prin nimicirea lui totală.

Unirea lui Pompeiū cu aristocrații.

Pompeiū avea nevoie de o partidă; partidă aristocraților avea nevoie de un cap, care nu putea fi nici Catone, nici Cicerone, nici alt cine-va. Și Pompeiū și aristocrații, în fața puterii și influenței lui Cesar, care devenia tot mai amenințătoare, n'aveau ce face, trebuiau să se unescă, și astfel conducătorii adeveraților aristocrați, Catone, M. Bibul, M. Claudiū Marcel, se apropiară tot mai mult de Pompeiū, care se întorcea la amintirile din perioada lui Sula. Lui Cesar i se asigurase la Luca consulatul pentru anul 48. Ajungînd aci, el putea prea lesne, răzimat pe armata sa învingătoare, pe autoritatea faptelor sale, pe banii săi și pe puterea superioară a spiritului său, să întunece pe Pompeiū, care nu era om de stat, să organizeze partidă poporului și să îndeplinească opera care a început-o Grachu și care nu îi izbuti nedibaciului Mariū,

monarchia democratică; și dacă acesta se făcea fără întrebunțarea forței armate, cu atât ar fi fost mai avantajos și mai glorios pentru el. Dar apărătorii cei mai călduroși ai nobilimei, asigurându-se de Pompeiū, începură a deveni foarte îngînfați. Nici o transacție, nici o învoire, când este republica la mijloc; de la începutul anului 51, îi aruncară mânușa lui Cesar. M. Claudiū Marcel propuse să se dea, de la 1 Martie 49, consulilor, ce aveau să fie înzestrați din nou cu provinciile, cele două provincii administrate de Cesar, Galia de dincoace și de dincolo. Partida mai cerea în același timp, ca Cesar să congedieze imediat armata sa, și afirma că coloniile întemeiate de el și drepturile cetățenești acordate de el, nu sunt valabile. Acesta se petrecea tocmai în timpul când un locuitor din Novum-Comum, un oraș, căruia Cesar îi acordase dreptul latin, cu totă acordarea acestui drept fu bătut cu nuiele. Aderenții lui Cesar dovediră nedreptatea acestor vederi și intenții ce împărtășia Pompeiū; ér acesta hesita de a lucra, de a se declara; s'a amânat discuția asupra acelor propuneri, asupra numirei succesorilor pentru 1 Martie anul 50. Într'aceea unirea lui Pompeiū cu aristocrații se da tot mai mult pe față; timpul, pe care îl perdură ei, îl câștigă Cesar.

În timpul acesta Cesar înăbușise răscóla lui Vercingetorix și Galia începu să se liniștească. Spre a dovedi iubirea sa de pace, cedă două legiuni din ordinul Senatului, una pe care o împrumutase de vr'o câți-va ani de la Pompeiū și alta pe care o recrutase el însuși. Pe amândouă le dăruí îndestulător, mai nainte d'a le da drumul; guvernul însă nu le trimise, după cum se hotărîse, la Eufrat, ei le opri în Campania pentru ca-surí ușor de prevădut. Cu toate acestea Cesar câștigă și în Roma, unde lucraū pentru el agenți dibaci, tot mai mult tărêm și obținuu un succes de o deosebită importanță prin tribunul poporului *C. Curione*, un bărbat imoral, dar talentat și plin de spirit, pe care îl atrase în partida sa, plătindu-i datoriile enorme ce avea. Acesta declară că ceea ce este potrivit pentru Cesar, trebuie se fie potrivit și pentru Pompeiū, și a amenințat că va opune veto orí căreí procedări nedrepte contra lui Cesar. Aristocrații esitaū. Într'aceea Cesar sosise, fără armată, la *Ravenna*, punctul cel mai de sud din provincia sa. Curione formulă propunerea sa așa că ambii, Cesar și Pompeiū, să părăsescă

de de-o-dată provinciile lor, astfel să scape și poporul de tema ce l'a coprins: Planul a fost foarte bine chibzuit și, după cum a dovedit rezultatul, foarte bine preparat. Punându-se propunerea la vot în Senat, s'a întâmplat ceea-ce nimenea n'ar fi creșut; 370 aș votat pentru propunere și 20 contra. Două-zeci, așa dară, după cum se văduse, și nu mai mulți, erau în Senat omenii, pe cari Pompeiș și Catone puteau să se bizue în ori-ce împrejurări. „Luați-vă dar pe Cesar de stăpân“ strigă mânios consulul Marcel, când ridică ședința.

Atitudinea
ostilă față cu
Cesar.

Partida era în adevăr în mare neastîmpăr: Cesar—probabil cu mari sacrificii—dobîndise ceea-ce voia: el silise pe adversari să începă cu ilegalitățile. Pompeiș, fără autorizație valabilă, începu să recruteze trupe și acum și Cesar, care se afla la Ravena cu o legiune, trimise ordin tuturor trupelor sale să pornescă fără întîrziere. Tot-o-dată adresă și Senatului o scrisoare, declarând că este gata să părăsescă Galia de dincolo, și să reducă cele zece legiuni ale sale la două, dacă acestea și guvernarea Galiei de dincoace i se vor lăsa până după terminarea alegerilor consulare pentru 48. Această scrisoare a fost prezentată în Senat de către Curione, tribuniș M. Antoniș și Q. Casiș stărniră să se citescă. Ședința a fost furtunosă; cu deosebire cei doi consuli, C. Claudiș Marcel și L. Corneliș Lentul, cerură ca Cesar să procedeze ca un particular, să se presinte înaintea judecăței. Și, în sensul lor, s'a luat hotărîrea ca Cesar, la un termen anumit, să lase provincia sa și să dea drumul armatei sale Nesupunându-se săvîrșese un act de înaltă trădare. Și pentru ca să nu mai lipsescă nimic, numiră și succesori pe L. Domișiu. Acestea s'aș petrecut la 1 Ianuarie, anul 49; tribuniș opuseră veto. În oraș întărîtarea era mare. Pompeiș concentrase două legiuni în el. Răzimat pe acestea, Senatul terorizat, la 6 Ianuarie, după ce tribuniș, cari protestaș, fură scoși de către consuli din Curiă, luă hotărîrea definitivă, care era declarația de războiș. Insărcină în mod solemn pe conducători, pe funcționarii investiți cu comandă militară din oraș și împrejurime ca să veghieze pentru siguranța statului periclitat. Tribuniș opuseră din nou veto, dar amenințați de soldații lui Pompeiș, fără sorți de reușită, fugiră din Roma și luară drumul spre cartierul general al lui Cesar. Pasul decisiv să făcuse; săbiile eșiră din tecă.

Cesar se afla încă tot cu o legiune la Ravena, când sosiră la el tribunii, cari după aparență aveau în adevăr caracterul unor ómeni veniți se cêră protecție. Ce era de chibzuit, chibzuise. Avea un plan clar și hotărît : el avea pentru sine armata sa, care în timp de zecce ani, în pericol și la biruință, a fost alătura cu dînsul; și cunoscea din fie-care cohortă mai pe fie-care soldat, fie-care soldat ținea cu însuflețire la comandantul care a împărțit cu ei toți pericolul și onórea, și nu i-a părăsit nici-o-dată. Era armata sa, unde comanda el. Afară de acésta el mai avea pentru sine pe Transpadani, pe Galii romanisați din ținutul Poului, căroră dînsul, de la sine, le acordă dreptul cetățeniei romane : cu aceștia însê erau secate și izvórele lui de ajutor. Din potrivă, tóte mijlócele de putere ale Romei, legiunile din Spania, tesaurul statului, flota, tributurile imperiului, contingentele și milócele bănesci din întregul orient, venerabilul nume al republicei, — tóte acestea erau la dispoziția lui Pompeiú, care, după cum se lăuda el însuși, și putea cu tot dreptul se se laude, n'avea de cât se bată cu piciorul în pămînt, pentru ca se vadă rêsărind armate. Póte că farmecul gloriei celei vechi a lui Pompeiú tot era mai mare de cât strălucirea biruințelor prospete ale lui Cesar. Cesar însê nu șovăi : dincolo de micul rîu Rubicon, care despăția provincia cisalpină de țara italică, începea teritoriul patriei, începea războiul civil, care nu se putea termina de cât cu peirea saú biruința sa completă. Incercă norocul : după un discurs plin de foc trecu dincolo, urmând după el legiunea, și astfel începu războiul, care rêsturnă republica și întemeiă un nou tron, deschidênd o nouă eră în istoria romană.

Grabnica hotărîre a lui Cesar a produs zăpăcélă și spaimă în rîndurile aristocraților, la cari nu corespundeau nici de cum faptele cu cuvintele sforăitoare și cu hotărîrile energice. Ei au sperat că trupele îl vor părăsi pe Cesar, și póte au mai sperat că întréga Italiă într'un suflet se va ridica contra lui și pentru constituția republicană, dar Cesar a sciut cu multă dibăcie se se presinte ca apărător al constituției, și dintre office-rii sêi, numai unul, ce'i drept, cel mai bun legat, *T. Labienu*, părăsi pe șeful sêu și trecu în rîndurile aristocraților. In ce privesece înarmările din partea aristocraților, acestea s'au făcut cu mare negligență, astfel că Cesar le-a zădărnicit pe tóte Za-

Roma și Italia perdută pentru aristocrați.

darnicile negoțierii de pace nu l'au oprit în mersul lui și primul pas al partidei vrășmașe a fost că ei înșiși au părăsit Roma, lăsând acolo, în zăpăceala lor, casele cu bani, și s'au retras până la Capua. Pompeiul singur se duse la Apulia, ér o parte dintre senatorii aveau să strângă trupe în Campania, Picen și pretutindenea unde era posibil. Cesar înaintă fără încetare; de astă dată soldații trebuiră să renunțe la odihna de iarnă Arimin, Fanum, Ancona, Auximum, de la nord spre sud de-a lungul țărmului mării fură ocupate de către el fără rezistență. Cu modul acesta înarmările vrăjmașilor în Picen fură zădărnice. La Roma din cauza friceii exagerate publicul în fie-care moment credea că vede în depărtare primii călăreți ai lui Cesar și toți fugiră pentru că se temeau să nu se repețescă crușimile din timpul lui Mariu. Recrutările în nordul Capuei fură curmate, cele săvârșite pe jumătate le folosi Cesar pentru sine. ale cărui rînduri se măriseră deja printro mulțime de desertori; orașele pretutindenea îl primiră bine. Pe la mijlocul lui Februarie, aflându-se deja în fruntea a 40,000 de soldați, ajunse la Corfiniu (Samniu) unde se găsia L. Domițiu cu 15,000 de recruți, lăsat de către Pompeiul fără sprijin; acesta, în neprevăderea sa stătu pe loc până când soldații începură să devie rebeli și în fine predară lui Cesar orașul împreună cu comandantul. Intr'aceea Pompei luă hotărîrea care în împrejurările acelea, negreșit, era cea mai nemerită, care o putea lua : să părăsescă de o-cam-dată Italia și să trecă peste mare. Trupele care le strânsese, le concentrase la *Brundisium* și pe la începutul lui Martie mai mult de jumătate din ele au trecut în pace în Grecia Cesar ajunse înaintea orașului; legiunile sale i sosiseră, dar Pompei izbuti să zădărnicească toate încordările lui d'a închide gura portului, până când se întorse flota; baricadă acum orașul și ambele drumuri cari conduceau la port : restul armatei se imbarcă și se retrase peste mare. În mâinile lui Cesar nu rămase de cât orașul deșert, nerealizânduși astfel speranța d'a termina războiul tot atât de iute precum îl începuse.

Situație serioasă pentru Cesar.

Succesul era mare; dar seriozitatea și pericolul situației, în care se aruncase Cesar, abia acum începură să se desfășure. El nu putea urmări pe Pompeiul, câtă vreme avea la spațele sale, în Spania, cele șapte legiuni spaniole sub legații lor,

M. Petreiu și C. Afraniu, amândoi oameni capabili. Și apoi întorcându-se contra acestora, cum putea dînsul, care n'avea nici o flotă, să împedice pe Pompeiu, care stăpînea marea, d'a să reîntorce în Italia? Afară de acesta: Italia fuse mai mult surprinsă de cât învinsă. Cesar nu putea să câștige în două luni influința pe care Pompeiu o câștigase în timp de zece ani. Ce nu se putea întîmpla, dacă ar fi izbucnit aici răscolul contra lui și dacă flota lui Pompeiu ar fi oprit aprovizionarea? Un singur mijloc îi mai rămînea spre a înfrunta aceste pericole: d'ași îndoi forțele, ca și pînă acum, prin iuțela mișcărilor sale. Cu atîta însă greutatea situației sale încă nu erau înlăturate. Jefeind, ca Mariu și Sula, s'ar fi unit contra lui elementele cele mai desperate; cruțînd viață și avere, 'și-ar fi înstrîinat oameni însemnați din partidul său, ca *M. Antoniu* și *P. Corneliu Dolabela*, cari așteptau ștergerea datoriilor lor prin liste de proscritii din partea lui Cesar. Fiind-că Cesar, înainte de toate, voia să dissolve armata spaniolă a lui Pompeiu, s'a dus mai întîiu la Roma, căutînd pretutindinea să câștige pentru sine mulțimea cetățenilor pașnici, partida ordinei. Listele de proscritie, de cari oamenii se temeau așa de mult, nu apărură; în loc de acesta se auzia pretutindenii de grațieri. Cu toate acestea, și pôte tocmai pentru acesta, Cesar găsi adunarea Senatului, (pe care o întregi din senatorii rămași în Roma) puțin dispusă d'a-i da puteri legale întinse; tot Pompeiu era privit ca cel mai puternic; învingerea lui Cesar părea a fi trecătoare, bunătaea lui era luată drept slăbiciune. Astfel, nici Cicerone, care în aceste zile jucă un rol cât se pôte de păcătos, stînd nehotărît între ambele partide, nu se presintă în Senatul cesarian. Dînsul, și cu el mulți alți oameni slabi de fire, 'și îndreptău duios privirile spre cea-l-altă tabără de dincolo de mare, dar nu aveau curagiul să trecă cu totul de acea parte. La Roma s'a făcut cel puțin încercare de rezistență: tribunul poporului, L. Metel, acoperi cu trupul său intrarea la casa cu bani a statului. Cesar ordonă acum în liniște tot ce era necesar, fără să mai întrebe pe Senat; și în liniște ordonă îndepărtarea tribunului îndărătnic de la ușă, pe care după aceea o sparse. Acolo găsi un puternic aliat în banii pe cari partida pompeiană, fiind grăbită să fugă, nu i-a luat cu sine; în casă se aflau, în banii d'ai noștri, 86,250,000 lei. Luă numai de cât mē-

surile necesare ; prepară totul spre a-și procura o flotă ; puse pe pretorul M. Emiliu Lepid prefect al orașului șiși împărți oficerii săi ast-fel : pe legatul *Valeriu* îl trimise cu o legiune contra Sardiniei și contra pompeianului M. Cota, care comanda acolo ; pe *Curione* cu trei legiuni în Sicilia contra lui M. Porciu Catone și de acolo mai departe în Africa ; pe alții îi însăreună cu organizarea unei flote, őr dînsul porni cu cele-l-alte nouă legiuni în Spania.

Cesar prin
Roma în Spa-
nia. Herda.

Acolo, la Ebru, se aflău cele șapte legiuni pompeane sub *Afraniu* și *Petreiu*, pentru Pompeiu se declară și orașul Masilia, la îndemnul lui L. Domițiu, căruia Cesar îi dăduse drumul, după ce pusese mîna pe el la *Cominium*. Cesar și de astă dată, ocupând prin legații săi trecătorile de la Pirinei, preveni pe adversarii săi, cari se aședaseră acum cam spre nord de la Ebru, la *Herda* lîngă Sicoris (rîu lateral de-a-stînga Ebrului.) Cesar se aședă în fața lor, lăsând pe Decim Brutu la Masilia. În decursul luncii lui Iunie ambele armate își încercară puterea în lupte numeroase și în operații grele, până ce în fine Cesar, care învățase cu mult mai bine războiul de cît dușmanii săi, izbuti să trecă armata pe țermul stîng al rîului Sicoris și dușmanilor se le închidă drumul spre Ebru. După ce a duse pe dușmani în această situație, ai săi începură să fraternizeze cu pompeanii. A mai vërsa sânge, era de prisos ; la începutul lui August 49, pompeanii capitulară, și din armata lor o parte se disolvă și o parte intră în serviciul lui Cesar. După capitulația armatei de dincoace, urmă și capitulația celei din provincia de dincolo, unde comanda *Terentiu Varone*, un renumit învățat și zelos republican, și tot în același timp se supuse și Masilia, care trebui să dea provisiile ei pentru arme și pentru flotă, perdu o parte din teritoriul ei, primi garnisonă și astfel scăpă de o pedepsă mai aspră pe care o merita.

Sardinia, Si-
cilia, Africa,
Ithiria.

Nu tot atît de bine mergeau lucrurile, unde nu putea fi Cesar de față. *Sardinia* și *Sicilia*, ce îi drept, fură ocupate de către sub-comandanții cesariani, dinaintea cărora cei pompeiani se retrăseseră. De asemenea și Curione, care și aici a dovedit talentul său, s'a luptat, după ce a trecut din insula Sicilia în Africa, la început cu mult succes. A învins la Utica și a început asediarea acestui oraș. Dar o veste falsă, care îl făcu să credă că are a face numai cu un mic corp dușman, îl a-

trase pe șesul Bagrada. Deschise cu îngâmfare lupta, care se termină prin înfrîngerea lui desevîrșită, când de o dată sosi aliatul pompeanilor, Regele Juba din Numidia, cu armata sa care sta gata în apropiere Curione însuși cădu în luptă, ér restul trupelor sale se supuse în ziua următoare guvernatorului pompean din Africa T. Atiú Varu. O altă lovitură primi Cesar în Iliria. Corăbiile sub *P. Dolabela* și trupele pe uscat și *C. Antoniu*, menite a preîntîmpina un atac al lui Pompeiú din partea acésta, aú fost atacate și nimicite de armata cu mult mai puternică a lui Pompeiú.

Pompeiú însuși, în tot decursul verei, n'a făcut de cât înarmări pe scara cea mai întinsă. Să póte ca zăpăcéla, nesiguranța îngâmfarea aristocraților din prejurul său—pe cari noi din cele ce ni sunt cunoscute, nu ni' y putem închipui destul de tarí — s'el fi împedecat și atunci când ar fi voit să facă mai bine, cu tóte acestea nu se póte admite de cât o slabă părere despre talentul lui de comandant, când vedem că dînsul a petrecut tótă vara anului 49, care era hotărîtore, cu aceste înarmări neurmăte de fapte, lăsând adversarului Spania, Italia, Sardinia, orașul Masilia și despre partea lui și Africa, fără d'a ataca și dînsul în vr'o parte, lăsându'í chiar și timpul de a aduna forțe pe apă. Locul de concentrare al aristocraților și pompeianilor era Macedonia, Senatul lor, care se înmulțise până la 200 de membrii, 'și ținea ședințele la Tesalonic. Aici se împreună incapacitatea politică ridicolă cu complecta aroganță a prejudiciilor aristocratice și furia neputincioasă a acestor ómení, cari, bătúți din vina lor, 'și rezbunaú prin cuvinte sforăitóre de faptele energice ale lui Cesar, se manifestaú în tot felul de discursuri sêlbatice și planuri de rézbunare. Orí-ce propunere de pace, pentru care Cesar și acum stăruia, era respinsă de acești aroganți încăpăținați, și în schimb nu se auđiaú de cât declarații învăpăiate de rézbunare, în cari bunurile lui Cesar și ale aderenților sêi erau deja împărțite. „Ei sunt“, serie Cicerone, care în fine se hotărise la un fel, despre tovarășii sêi din tabără, în rézboiú jefuitori și în discursurile lor atát de sêlbatice, în cât mă îngrozesc chiar și învingerea lor; sunt ómenii cei mai nobili, dar cufundați în datorii; ce vreí? aici nu'í nimic bun, de cât cauza.“ Dar și acéstă cauză era rea, dacá ea n'a găsit alți luptători de cât pe aceștia. Lucru firesc, Pom-

peiu se simția strîmtorat între acești generali nobili, acești ofițeri incapabili; norocirea lui e că a știut cel puțin să se folosească cât mai bine de bogatele isvóre de ajutor, pe care i le deschidea Orientul, unde autoritatea sa era încă deplină: avea la dispoziția sa 11 legiuni, 7,000 de călăreți, Celti, Traci, vînători comagenici, călăreți armeni, numiți, o flotă de 500 corăbii și o casă de război plină. Totă armata sa și-o concentra la țărmul epirotic.

Cesar por-
necesce spre
Grecia. Dir-
hachiū.

Intr'aceea Cesar se întorse din Spania, puse de să alese la Roma — după o scurtă dictatură — consul pentru anul 48 și împreună la începutul acestui an trupele sale la *Brundisiū*. Cu mare necaz puse la cale o flotă, care, spre marea mirare a dușmanilor, îl debarecă nesupărat de nimeni la țărmul acrokeraunic. Dar acest pas îndrăzneț, putea deveni desastroos: flota dușmană stăpânia marea și al doilea transport nu se zăria. Cesar se vedea închis despre Italia cu 25,000 de soldați; el era pierdut dacă Pompeiū înainta de la *Dirhachiū* repede contra lui. Deveni nerăbdător, se urcă într'o corabie, ca să mērgă înapoi la *Brundisiū* și să se reîntōrce, cu orî-ce preț, cu cele-l-alte patru legiuni. Furtuna împedică însă corabia d'a porni din loc. Norocul veni în ajutorul iuțelei neclibzuite cu care Cesar provocase destinul său. Ca prin minune, îndrăznețul și dibaciul M. Antoniū izbuti, trecēnd pe lângă flotele dușmane, să debarece la *Lisos*, spre nord de la poziția lui Pompeiū, cu cele patru legiuni ale sale și cu 800 de călăreți, și apoi tot ca prin minune, înconjurând poziția lui Pompeiū, izbuti să se unescă cu Cesar. Cu tōte acestea, poziția lui Cesar era încă tot desperată. Aprovisionarea regulată nu se putea face din cauza superiorității puterei maritime a dușmanului; Pompeiū n'avea de cât să prelungească cu stăruință războiul, pentru ca să nimicēscă cu siguranță pe dușmanul care deja era fōrte strîmtorat în ce privește mijlócele de hrană. Ambele părți operaū acum în apropiere de *Dirhachiū* cu șanțuri și cu gropi, și s'a întîmplat ca Cesar să fie de douē-orî bătut, și a doua-ōră cu mari pierderi, de către Pompeiū. Ori-cărui alt comandant, în asemenea împrejurări, armata își-ar fi refusat supunerea; nu însă această armată, care ea însăși cerea de la comandantul său cea mai aspră pedēpsă pentru pierderea provenită din vina ei, pedēpsa cu mōrtea pentru fie-

care al zecelea soldat. Cesar nu se învoi; situația sa însă era desperată. Un singur mijloc îi mai rămăsese, dar și acesta era un mijloc desperat, pe care Pompeiul îl putea de asemenea zădărnici: retragerea înlăuntrul țerei. Cesar îndeplini această retragere prin Apolonia, trecu șirul de munți dintre Tesalia și Epir, apucă în sus pe valea Aoolsului, împreună éráși cu armata sa corpul lui Cn. Domițiu Cabru, pe care 'l trimisese mai 'nainte contra lui Cn Domițiu Scipione, trimis de Pompeiul în Tesalia, și ajunse apoi la izvoarele râului Peneiul. De aci se stabili în Thesalia, mai 'nainte de a'l fi putut ajunge Pompeiul, care nu s'a prea grăbit cu urmărirea.

Aroganța partidei învingătoare, după succesele de la Dirhachiul nu mai cunosea nici o limită. Aristocrații întârziară d'a se asigura imediat de Italia, după cum îi sfătuiau ómenii prevădători: după ei, pericolul, dacă a esistat vre o-dată, acum trecuse. Restul campaniei nu va mai fi de cât un un marș fără pericol; sêlbaticile planuri de rês bunare, cu cari ar fi întrecut cu mult restaurația lui Sula cu tóte ale ei grozăvii, li se păreau aprópe de realizare. Astfel era opinia în armată, și mai vîrtos la îngâmfata tinerime aristocrată, când se uni armata lui Pompeiul cu corpul lui Scipione la Larisa. Catone rămase cu 18 cohorte în Dirhachiul și flota pompeiană de 300 de corăbii ancoră la Coreira.

La țărmul stîng al rîulețului Enipeul, care taie șesul dintre șirul de dealuri al Kinoskefalei la nord și dintre munții Otri la sud, lîngă orașul *Farsal* se afla Cesar; pe țărmul drept, la pólele Kinoskefalei, se 'aședă Pompeiul. Și aici ar fi putut Pompeiul, prelungind războiul, se nimicéscă pe adversar, și el, cu atâta experiență în ale războiului, avea de sigur atâta minte ca se înțelégă acest lucru. Dar dînsul de mult nu mai era stăpân în tabăra sa. Aici cârmuiaul o mulțime de capete de ómenii nobili și svăpăiata tinerime nobilă, care, ea și când ar fi fost sigură de biruință, se certa pentru demnitățile lui Cesar, pentru bunurile aderenților lui, stăruia mereul pentru hotărîrea cu armele; ei îl lăsară pe Pompeiul se înțelégă că prea se îndeletnicesce cu rolul seul ca Agamemnon, ca „Regile Regilor“, ca supremul comandant al atâtor pretoriani și consulari, lăsând la o parte Regiul vasali și principii clienți, și, siguri de izbîndă, arătară spre cele 47,000 de ómenii pedestri și 7,000 de călă-

Farsal. 45.

reți din armata sa, cari trebuiau să fie cu mult superiori celor 20,000 de soldați bătuți ai lui Cesar. Pompeiū nu putu rezista acestor stăruințe; el însuși și crease această situație falsă; nu mai esită, și în ziua fatală de 9 August 48 trecu cu armata sa peste râulețul Enipeū. Numeroasa sa cavalerie avea să înconjore aripa dreaptă a lui Cesar, care se afla întinsă spre șes și așa s'a și întâmplat. Pe când la aripa stângă a lui Cesar se purta o luptă nedecisă, aici lucrurile păreau a fi luat repede o întorsătură decisivă. Cavaleria cea slabă a lui Cesar nu ținu mult pept mulțimei de călăreți ai lui Pompeiū. Aici comanda contra fostului său imperator Titu Labien, care înaintând mereu biruitor, dădu apoi peste 2,000 de legionari aleși, pe cari Cesar, prevădend planul de atac al dușmanului, îi aședase aici. „Impungeți în față pe acei jucători frumușei și tinerei“, le zise comandantul legionarilor, și atacul lor energic și neasteptat, cu ocazia căruia întrebuintară, contra obiceiului, pilum ca lance de împus, aduse masele de călăreți în desordine, care curînd se prefăcu în fugă completă. Cesar se folosi de acest moment și dădu ordin liniilor sale de rezervă să procedeze la un atac general. Legiunile lui Pompeiū, în ce privese hărnicia militară neputend sta față cu veteranii lui Cesar, neîncetând lupta, începură a se retrage peste râulețul Enipeū. Încă nu era nimic pierdut, dar Pompeiū, fiind prea mult obișnuit cu norocul, de cât se mai pôtă suporta un moment nefavorul său, se abătu de la datoriile sale — lăsă lucrurile în voia lor și alergă în tabără. Acolo sosiră încetul cu încetul și legiunile bătute, în ale căror rînduri se scia deja că Italiciei vor fi cruțați și iertați de către dușman. Urmând noii atacuri, fură alungați din tabără, care pe la amiază fu luată cu asalt de către cesariani. Mai înainte de a sosi acest moment, Pompeiū se sui pe cal și o luă la fugă. Soldații săi, tot mai în desordine și fără conducere, continuând însă lupta, se retraseră pe dealuri în sus, pentru ca pe acest drum să ajungă la Larisa. Dar din oră în oră disolvarea lua dimensiuni tot mai mari; mulți aruncară armele, în credința că vor fi iertați, după cum li se promisese, și chiar și aceora, cari apucaseră deja pe dealuri, li se zădărnici speranța de a mai ajunge la Larisa, de ore-ce Cesar încă în séra aceea puse să tragă liniile ca să-i închidă. În dimineața următoare depuseră și acestia, 20,000 de soldați, o armată întregă, armele. Ziua pre-

cedentă i-a costat pe Pompeiani vr'o 15,000 de soldați, morți pînă la 1,000. Pe Cesar l'a costat biruința sa vr'o 1,000 de soldați. Armata inamică era nimicită ; dar consecințele luptei cu anevoie s' puteau prevedea. Intrebarea era : ce va mai întreprinde Pompeiū ? Despre dînsul nimenea nu scia s' spue mai muît, de cît că a luat drumul spre mare și a scăpat.

Lămurit este că această luptă a fost percută, înainte de tôte, Pompeiū fuge, urmările.
a fost percută din lipsă de comandanți. Cum s'a întîmplat însă că Pompeiū a lăsat'o percută atît de repede, fără nici o încercare d'a opri mersul lucrurilor ? Nu ne-a rămas nici un raport din cartierul s'eu general, care s' ne lumineze cu deamănuntul în privința acestor lucruri ; din tôte însă reese că partida, al cărei comandant era el, s' ridicase peste el, că o a'dîncă nemulțumire și descurajare 'i pătrunsese inima, și că el mai nainte de luptă era deja scârbit de cauza saū partida pentru care s' lupta. Numai astfel s' p'ote explica purtarea lui în luptă. Și nu putea fi altfel. Vederile și scopurile sale erau cu totul deosebite de ale partidei, de care era acum legat, și partida într'atîta 'l avea acum în mîinile sale, în cît chiar și biruința desevîrșită ar fi fost numai spre binele lor și nu al lui. Acum p'ote că l'a făcut s' fugă atît de repede, pe de o parte rușinea de a mai da față cu partida sa după o luptă percută ; p'ote că el însuși era expus pericolului din partea furioșilor s'ei tovarși, pentru că această tabără pompeiană era sfișiată de tôte patimile ; destul că el fugise, și tocmai această fugă făcu ca pierderea s' fie dezastr'osă : pers'ona sa era punctul de unire împrejurul căruia s' grupase partida de rezistență. Dînsul fugise la Larisa ; de aci, în ascuns și însoțit de câți-va inși, s' duse la gura Peneului, la renumita vale Tempe, și apoi plecă cu corabia la Amphipolis. La Mitilene luă în corabie pe soția sa Cornelia și pe fiul s'eu Sextu, dar de rămas aci nu era. În Asia mică s' lășise deja pretutindenī vestea despre fataia luptă și despre rezultatul ei atît de neașteptat. A mai face aci încercări, nu i s' p'ărea potrivit. P'ote că i s' deschideau alte drumuri : putea s' se pue în fruntea flotei sale numeroase, putea s' se împreune cu armata sa învingătoare din Africa. El alese drumul și țara unde spera s' fie mai independent. S' hotărî s' se ducă în Egipt și pe această țară, bizuindu-se pe Regele de atunci, care numai lui avea de

a'î mulțumi reintegrarea sa, și basându-se pe poziția ei escelentă, se o facă basa nouilor sale întreprinderi — nu'î vorbă, întreprinderi și planuri, în cari nici el, după ce a fost odată părăsit de noroc, nu mai avea destulă încredere. Pe când principii și puterile Orientului se grăbiau în urma luptei de la Farsal se depue saū se arunce armele și se caute favorul biruitorului, Pompeiū urma pe drumul său neospitalier, pentru ca se 'și împlinescă destinul.

Mórtea lui
in Egipt.

De la țermul Asiei mici veni la Cipru și de la Pafos (Cipru) o luă spre țermul egiptén, după ce încunoscintă mai întâiū pe Regele, care se afla încă sub tutelă, despre apropiata lui sosire. Eunucul Potheinos înduplecă pe Ptolomeū, un copil de trei-spre-zece ani, să'si asigure, după cum credea el, printr'o faptă sângerósă favorul biruitorului, al cărei sprijin avea să 'i fie necesar contra pretențiilor surorii sale Cleopatra, care putea să 'i contesteze tronul. Corăbiile lui Pompeiū se iviră spre răsărit de la Pelusiū, la promontorul casic. Trupele egiptene se adunară la țerm, avênd în mijlocul lor pe Regele. De la țerm porni un mic vas, în care se afla comandantul suprem al armatei egiptene Achila și doi ofițeri romani. Unul din acestia salută pe comandant și 'l invită să trecă în vas, de ore-ce o corabie mai mare nu s'a putut trimite, fiind apa prea mică, la margine. Însoțitorii începură să bănuiască ; Pompeiū, după ce fusese în zadar rugat să rămăe în corabia sa, trecu în vas cu doi însoțitori, recitând mai întâiū Corneliiei versul din Sofocle :

Da, cine 'și îndreptă pașii spre tiran,
devine sclavul lui, chiar dacă s'a dus ca om liber.

Vasul se apropia de țerm, — „pot să te salut ca pe un tovarăș de arme“, zise Pompeiū către unul din ofițeri, care fără să răspundă un cuvînt, dădu numai din cap. După acesta Pompeiū, fără să mai vorbescă ceva, luă o fôie pe care scrisese în limba grecescă discursul său către Rege. Vasul ajunsese la țerm ; Pompeiū se ridică ca să trecă pe uscat. În acest moment primi o lovitură dinapoī și imediat se aruncară și cei-l'alți doi însoțitori asupra lui. Resistența era zadarnică. Fără să zică ceva, Pompeiū se plecă înaintea sôrței, 'și acoperi fața și cădênd la pămînt, muri. Anul morței sale a fost al 58-lea din viața și al 35-lea ca comandant. Cadavrul fu aruncat de către

omorîtor animalelor la țerm, și pôte că unii din credincioșii lui l'au înmormîntat pe ascuns. Capul, semnul faptei lor mișelescî, l'au luat Egipteniî cu ei.

Acesta a fost tragicul sfîrșit al unui om, pe care adînce putrediciune a statului roman și norocul l'au ridicat la o înălțime, care nu sê potrivea cu mărimea lui internă. Ca și Mariu, era înainte de tôte un soldat harnic, destoinic d'a rezolva cu succes problemele ce le lua asupra'si, dar nu d'a'si pune înainte și d'a realiza, el prin sine, scopuri mărețe. Neîntrecut în curagiul sêu la rēzboiū, în iscusința militară, în vitejia personală, făcea, în același timp, de rușine prin viața sa moderată, de și avea o avere enormă, pe aristocrații desfrînați din acea vreme; dar calitățile superiōre, cu care sê dobîndesc succese mari și durabile, sê rēstōrnă institutiî, care 'și-au făcut traiul, sê înființēză altele noi, i-au lipsit cu desēvîrșire. Dînsul a fost aspru, egoist și fără milă, saū dupē cum l'a aprețiat un Roman mai tārziū: „n'a fost mai bun de cāt Mariu saū Sula“. Nici ca comandant n'a dovedit hărnicia lui cānd a sosit timpul de încercare, cānd a venit în adevēr un om mare asupra lui, și împrejurarea cā dînsul a fost cu tetul incapabil ca bārbat de stat, a fost tocmai stāncea de care s'a izbit barca vieței sale. La Cesar din potrivă, biruința lui sê basa tocmai pe împrejurarea cā dînsul era în același timp și comandant și bārbat de stat, și tot-d'a-una completa una prin alta.

Intr'aceea Cesar exploată cu iuțelăi obiēnuită urmările luptei decisive. Conducătoriî partidei bătute, ai armatei disolvate, sê împrăștiară; o parte invocă grația lui Cesar, între cari și Cicerone; o parte sê esilă de bună-voe ca M. Marcel; o parte sê duse în *Africa*, unde sê mai afla încă o armată în luptă pentru republică, precum Catone, Metel Scipione, Labien, saū sê înarmă ca sê continue cu flota lupta pe mare, căci pe uscat era perdată. Cesar dupē biruința nu 'și-a perdut vremea cu satisfacerea poffelor de rēsbunare. Corespondența lui Pompeiū și a celor-l-alți capi de partidă, care îi căduse în mână dupē învingere, puse de o arse fără sê o citēscă; avēnd, ca tot d'a-una, în vedere scopul principal, grābi sê sfîrșēscă cu Pompeiū. Trecu prin Helespont, unde cu o singură corabie a sa prinse escadra pompeiană sub comanda lui Casiū, care, amētit de lovitura de la Farsal, n'a avut curagiū saū nu s'a

gîndit să pue mîna pe învingătorul, care pentru un moment era lăsat la discreția lui. După o repede plutire, câte-va zile de la îngrozitorul fapt care se petrecuse la țermul egiptean, sosi Cesar în portul de la Alexandria. Aci i se aduse capul fostului său amic și ginere și cunoseutul inel cu trei semne de birăință pe care îl purtase Pompeiū. Vădënd acęsta Cesar, sincer și conform naturei omenesci, nu a putut să își fie lacrămile și procedă fôrte just și laudabil că nu dede omorîtorilor recompensa pe care o sperau de pe urma faptei lor mișelesc.

III. Cesar domnesce singur.

CAPITOLUL I

Alte lupte în Egipt, Armenia, Africa. Reîntorcerea lui Cesar la Roma.

47—46 în. de Chr.

Cesar în Alexandria.

Cesar era departe d'a fi satisfăcut, după cum credeau Egipteni, în urma vederei aceluî trofeū sângerous, și d'a se îndupleca să se întorcă imediat la Roma. El rămase, de ore-ce se considera ca domnitor, ca posesor al puterei supreme și al majestătei imperiului roman, decise cęrta pentru succesię în Egipt dintre tînęrul Rege și sora sa Cleopatra, căruia mai pe urmă i-a fost rezervată o pagină atăt de tristă în istoria romană, astfel că acęsta să fie părășe la guvern alătura cu fratele ei. Acęstă decisię însę, precum și modul cum s'a făcut a provocat o ręcólă între populația neliniștită și ușor de ațîțat a capitalei Alexandria, un oraș de 300,000 de locuitori: vederea securilor romane în capitala Regilor egipteni a fost de ajuns ca să deslănțuiască furia mulțimei. Până s'ar fi putut aduce trupe în număr suficient, Cesar se gășia într'o poziție fôrte critică. Și era în adevăr o situație ciudată și periculósă: omul care tocmai bătuse într'o luptă atăt de însemnată și atăt de repede, decisivă pe cei mai sęrbătoriți comandanți ai Romei, să fie acum în castelul regal din Alexandria deținutul unei populații resculate și al unei armate barbare. Din acęstă încercătură îl scóseră numai ajutóarele sosite. încetul cu încetul,

din părțile vecine ale Asiei. Unindu-se cu ele, bătu pe tânărul Rege, al cărui cadavru s'a găsit după luptă în nămolul Nilului, și intră, după aceea ca învingător în Alexandria, unde populația îl primi acum, tremurând, ca pe domnul ei. Dînsul împărți acum Egiptul între Cleopatra și fratele ei, de tot nevîrstnic, Ptolomeu, și se duse după aceea în corăbiu cu puține trupe spre Siria, pentru ca să-l facă să înțeleagă pe Regele *Farnace din Pont*, că mórtea lui Pompeiü n'a schimbat întru nimic poziția imperiului roman în Orient.

Acest Farnace, fiul lui Mithridate, nu trimisese lui Pompeiü, căruia avea d'aî mulțumi domnia, nici un ajutor, ci din contra s'a folosit de încercăturile Romanilor, spre a recuceri țara părintescă. Porni cu războiü asupra Kolehisului, Armeniei mici, Capadociei și pe timpul când Cesar era strîmătorat în Alexandria, bătuse la Nicopoli pe comandul acestuia, Cn. Domițiu Calvin, care mai nu mai avea trupe. Domițiu conduse resturile corpului său în provincia Asia, ér trupele lui Farnace năpădiră Capadocia, Pontul și chiar Bithinia. Dar curagiul și îndrăznela, care le avea tatăl său din cauza urei neîmpăcate, nu le avea Farnace, și Cesar, după ce scăpă de războiul alexandrin, urma deja drumul prin Antiochia, Cicilia, Tauru spre Capadocia. În același timp când negoția cu Farnace, el înainta mereü, fără să iea în considerație propunerile acestuia. La *Zela*, unde a fost o-dată pus pe fugă legatul lui Lucul de către Mithridate, se întîlni cu armata regéscă și o puse pe fugă. N'a durat mult acéstă campanie; s'a terminat în cinci zile; astfel că Cesar a putut serie la Roma că venirea, vederea și învingerea aü fost tóte de-o-dată. Pentru a treia órá 'l proclamă aici armata sa ca imperator. Fiind o-dată aici, regulă repede și afacerile orientale; făcu în Bospor Rege, în locul lui Farnace, pe un frate vitreg al acestuia, *Mithridate*; pedepsi cu mustrări, cu bani și cu confiscări de moșii pe aliații lui Pompeiü și se grăbi înapoi spre apus de unde lipsia de mai multă vreme de cât se cuvenia (47).

Contra lui
Farnace.

Intr'un moment se cređuse că republicanii, sub M. Octaviu, cari aveau încă în stăpânire Iliria și pe mare erau încă superiori, se vor putea folosi de absența lui Cesar, spre a intra în Italia, unde purtarea legatului său P. Corneliü Dolabela deșteptase nemulțumire și neliniște, dar biruința cástigată de

La Roma.

consulul cesarian pentru anul 47, P. Vartiniu, la insula Tauris lângă țărmul dalmatin, sili și pe Octaviu să iea drumul spre ultimul asil al partidei bătute, spre Africa. Acolo, din resturile primelor lupte, din garnisioanele de la Dirhachiu și din cea-l-altă Grece, din trupele trimise de la început în Africa și din armata Regelui Juba din Numidia, care după cum am văzut se alăturase la partida aristocratică, s'a compus o armată, care încetul cu încetul a ajuns la 14 legiuni. De asemenea se adunară acolo conducătorii cei mai însemnați, Varu, Catone, Metel, Scipione, Labien, cei doi fii ai lui Pompeiu, Cneiu și Sextu. S'a întocmit la Utica un Senat din emigranți, ca cel din Tesalonic; s'a făcut mari aprovizionări în toate locurile întărite ale țerei și noi speranțe se deșteptară în rîndurile partidei aristocrate, care și acum era încă numerosă, cu atât mai mult că Spania nu avea nici de cum simpatii pentru Cesar. Afară de acésta turburările în capitală, provocate din cauza regimului lui Antoniu și Dolabela, și mărite din cauza absenței îndelungate a lui Cesar, continuau, și acum se lățise spiritul de revoltă chiar și între trupele cari erau concentrate în Campania spre a trece în Africa și cari, după atâtea încordări de mai nainte, nu erau nici de cum mulțumite să iea parte la o nouă campanie oboșitoare. Dar aceste dificultăți erau nimic în comparație cu acelea peste cari trecuse Cesar; rebeliunea soldaților săi o înăbuși marele bărbat, după ce debarcă în Septembrie 47 la Tarent, cu o ințelă care merită totă admirația noastră. Ofițerii săi fuseseră primiți cu petre; acum veni dinsul între resvrățitori, cari se duseră la Roma și tăbărâseră pe câmpul lui Marte, și îi întrebă ce poftesc „Remas bun“, i se răspunse. „*Quiritorilor*“, adause Cesar, „sunteți liberi.“ Cuvântul scurt și petrunșător, făcându-i din soldați cetățeni, modul d'a se adresa către ei al comandantului, care mai nainte nici odată nu-i numise altfel de cât camarazi de război, *comilitoni*, perspectiva d'a nu putea fi față la triumful definitiv, mișcărea inimile soldaților, și când Cesar continuă acum în liniște ca să se anunțe din vreme pentru timpul când se vor împărți darurile pe cari le-a promis și pe cari a pus de gînd să le mai dea, omenii schimbăți de odată cerură de la imperator să-i ierte, lăsându-se fără nici o vorbă să fie conduși la noul și ultimul câmp de luptă. La Roma, Cesar făcu să fie numit din nou dictator și se i se

acorde pentru a treia-ora consulatul; confiscă averile aristocraților, cari n'au încetat nici după lupta de la Farsal, d'a rezista și astfel, fără întrebuintarea urgentei măsurii a proscrisțiilor, găsi mijlocul d'a satisface întru cât-va pe aderenții săi, Antoniu și Dolabela, cei mai pretențioși și cei mai răpitori, fură de o cam dată satisfăcuți cu moșiile lui Pompei, pe cari le-au dobândit foarte ușor; alții cu alte moșii, cu provincii, cu locuri de onoare sau cu promisia unor asemenea locuri, și în Octobrie 47 se îmbarcă și porni Cesar cu șese legiuni—cele-lalte nu se adunaseră încă — de la Lilibeum din Sicilia spre Africa.

Republicanii
în Africa.
Lupta
de la Thapsu.

Acolo Catone, pe care armata îl cerea ca conducător, renunțase la această demnitate în favorul lui Metel Scipione, căruia se supuseră și ceilalți conducători Atiu Varu și Labienu; alătura cu el comanda Regele Numișilor Juba, care, având convingerea indispensabilității sale și cu deosebire după biruirea lui Curione, se purta față cu aristocrații cu atâta aroganță, în cât Catone a fost nevoit să-l pue la locul lui. Iarăși se repetă împrejurarile din iarna 49 spre 48. Mai întâi debarcă Cesar la Hadrumentum numai cu 3,000 de oameni; adversarii erau în număr covârșitor cu o flotă puternică la Utica; au avut timp să ia toate măsurile trebuincioase și să se aprovizioneze. Spre acest scop au jefuit și supt țara în lung și în lat, ceea-ce, bine înțeles, a întăritat pe provincialii până la extrem, dar în același timp a îngreuiat până la extrem și pentru Cesar întreținerea trupelor sale. Iarăși ajunse ca la Dirhachi, ca la Alexandria, în cea mai critică situație; numai cu mare greutate a scăpat lângă Ruspina să nu fie bătut de către fostul său legat Labienu, și s'a retras în oraș. Aici urma luptă peste luptă aproape în fiecare zi; dar Scipione nici nu îndrăzni să dea asalt asupra poziției lui Cesar, nici nu se hotărî sau nu putu să atragă pe dușman mai în lăuntrul țerei, unde având o cavalerie ușoară superioară ar fi putut obține succesele cele mai favorabile. Astfel pretutindenea, pe unde a fost posibil, orașele s'au declarat pentru Cesar, pentru că nu voiau să se sacrifice pentru o cauză străină și pierdută. Regii Mauretani, Bochu și Bogud, sprijiniți de către un aventurier roman, P. Sitiu, făcând atac de la apus, ținură pe loc o parte din armata lui Juba. Cesar, îndată ce i sosiră legiunile de veterani, luă ofensiva. În fine la *Thapsu*, într'o poziție nefavorabilă, dușmanii primiră lupta pe care Ce-

sar o doria Armata lor era mai puternică numai după număr, dar încolo sub orî-ce raport era mai slabă de cât a lui Cesar. Mai înainte d'a se da semnalul soldații lui Cesar siliră pe un cornist să sufle de atac și cu toții, furioși, se repeziră asupra dușmanilor. Nicî încercarea de eșire a garnisónei din Thapsu, nicî elefanții numidici din armata adversarilor n'au putut face îndoiósă biruința măcar pentru un moment. Ambele tabere dușmane fură luate. Ceî mai mulți dintre soldații lor aruncară armele dar fără să găsească iertarea, pe care o cereau în genuchî; Cesarianii, înfuriați din cauza serviciului obositor și îndelungat, pe care ei îl atribuiau numai nesfirșitei marinimosității a lui Cesar, tăiară tot ce aflară în cale: 50,000 de morți sau răniți zăceau pe câmpia de la Thapsu (Februarie 46). Armata era nimicită; conducătorii și sfirșiseră zilele în diterite moduri. Metel Scipione cădu pe mare în mânilor adversarilor săi și se omorî singur; Regele Juba, căruia capitala sa Zama îi închise porțile, se luptă pe viață și pe mórte cu legatul lui Pompeiú, cu Petreiú și după ce acesta cădu în luptă, Regele puse pe un sclav al său să îl omóre. Imperiul său fu sfărîmat; o parte fu încorporată la provincia romană și o parte fu dată regilor mauretanicî. Numai puținî aú scápat, pentru ca să continue ca jefuitoři sau pirați protestul contra noúei monarchii.

Mórtea lui
Catone.

Cea mai adâncă impresie o lăsă sfirșitul vieței bărbatului celui mai consecinte și celui mai onorabil din partida aristocratică, *M. Porciú Catone*. El a continuat rězboiul până când a mai fost speranță să întóacă fóia norocului. Acum dispăruse orî-ce speranță; se céră iertare de la Cesar, nu i se cuvenia lui, care în tótă viața sa n'a cunoscut alt-ceva de cât constituția republicană, pe care el și-o idealisase și la numele și formele căruia el ținea cu un fel de adorație fanatică; și astfel după ce regulă bine afacerile orașului Utica, care nu se predase încă și după ce ajută să fugă pe toți căți voirá să scape, se retrase în odaia sa, se pregăti pentru ultimul sfirșit, citind sublima carte de mângâiere din vechimea clasică pe *Fedon* al lui Platone, și se înfipse în sabia sa. Lumea romană simți atunci că cu el s'a înmormîntat pentru tot-d'a-una republica.

CAPITOLUL II.

Cesar domnește singur. Ultima luptă în Spania. Conspirația lui Brutu și Casiū.

46—44 în. de Chr.

Pe la sfârșitul lui Maiū, anul 46, se întorse Cesar la Roma. Războiul civil era terminat. Un șir de zile și săptămâni de sărbătore aveaū acum să facă să se uite sau să înceteze mai întâiū durerea pentru sângele cel mult ce s'a vërsat și apoi durerea mai adincă și mai durabilă pentru republica cădută. Senatul, lipsit de partisanii și conducătorii săi cei mai zeloși, înțelese numai de cât noul său rol în urma împrejurărilor schimbate și preveni dorințele învingătorului cu manifestații de mulțumire și de cinste. I s'a decretat o serbare de 40 de zile pentru învingerea lui Juba, cai albī la carul de triumf, 72 de licitori pentru dictatorul d'a treia oră, dictatura pe zece ani, funcția de judecător de moravuri pe trei ani, dreptul d'a vota tot-d'auna întâiū în Senat; atât de luxuriōse erau onorurile, în cât Cesar însuși a găsit de cuviință să refuze o parte din ele. Un triumf împătrit, pentru Galia, Egipt, Pont și Africa, s'a serbat acum (Iunie 46). Cu numele Regilor și țerilor străine se acoperea învingerea cetățenilor asupra cetățenilor. Că a fost un spectacol măreț, după o astfel de învingere, se înțelege de sine. Eraū de vëdūt statuetele Rinului, Ronului și oceanului legat; afară de aceste chipuri de aur și argint, afară de cununii și instrumente, cari nu lipsiaū la nici un triumf, conform neumanului obiceiū al Romanilor, treceaū și prizonierii însemnați pe dinaintea poporului ce sta cu gura căscată: cavalerescul Rege al Arvernilor, Vercingetorix, care a doua zi după serbare a fost omorīt, sora Cleopatrei din Egipt, Arsinoe, și fiul nevêrstnic al lui Juba. Istoria se oprește cu cel mai mare interes asupra triumfătorului însuși. El a început cariera sa ca conducător de partid, a vorbit în procese, ca mulți alții și încă cu o elocință, care a tras de timpuriū atenția asupra lui, și printr'o politică înțeleptă și consecință s'a folosit de Crasu și Pompeiū, pentru ca să și câștige în curīnd o poziție līngă cest din urmă. Ast-fel în anul 59, al 41-lea an al vieței sale, a-

Intōrcerea
lui Cesar.
Triumful
său.

junse consul și apoi se duse în Galia; în decurs de opt ani dînsul a învins și domolit această țară până la Rinul de jos; a pus basă la romanisarea țărilor europene de nord și a trecut de două-ori peste Rin și peste Canal. El a dus gloria armelor romane până în țările cele mai îndepărtate. Dar toate aceste succese, contra Germanilor și Britanilor, dispăreau în ochii poporului față cu învingerile sale cele mai noi. La anul 49, acest bărbat admirabil, cu capul ehiel, cu trăsuri foarte pronunțate, cu ochii negrii, selipicioși, a trecut peste Rubicon și în decurs de trei ani după aceea, s'a luptat în Italia, Spania, Grecia, Egipt, Armenia, Africa, și tot d'auna prin învingerea sa a sfărîmat armata dușmană. Acum și serba triumfurile sale. Omenii eunosceau importanța lor, și sciau prea bine că Cesar, pe acea putere care i-au procurat o aceste biruințe și acea armată de veterani, cari, cu glumele și cântecele lor obicînuite mergeau după carul triumfătorului, va sci se o exploateze cu mult mai bine de cât Pompeiū sau Mariū, sau Sula, sau ori-care alt comandant, care a intrat înainte de el triumfător în acest oraș.

Sărbătorile
poporului.

Pentru un moment mulțimea uluită putea se nu bage în seamă marea schimbare care acum devenise fapt împlinit; erau la mijloc zilele de petreceri pe cari le rînduia darnicul monarh. A patra zi de la începerea festivităților, toți cetățenii erau invitați la Cesar, luându loc la 22,000 de mese; mulți dintre ei de sigur pentru prima-ora în viața lor vor fi avut norocirea se mănânce și ei ca domnii cei mari, murane, și se bea vin de Chier și de Falern. In ziua următoare s'a împărțit la fie-care cetățen zece măsuri de cereale și tot atâți funți de uleiū, și pentru chiriașii săraci s'a plătit chiria pe un an din casele de bani ale lui Cesar. Mai strălucit a fost dăruită armata, a cărei hărnicie fără sémén l'a ridicat atât de sus. Fie-care soldat a primit 5,000 de denari, centurionii îndoit și colonelii și conducătorii de cavaleria împătrit; tot-d'odată veteranilor li s'a dat și pămînturi. Noi jocuri, noi daruri au urmat cu ocazia sfințirei unui nou for și a noului templu pentru Venus Genetrix, pe care Cesar zicea că o adorază ca pe mama neamului său. Jocuri de atleți, lupte de gladiatorii, lupte de animale, urmau unele după altele; abia putea coprinde întinsa Romă pe vizitatori; a trebuit se se facă corturi pe stradă ca să i adăpostéscă. 400 de lei și tauri sălbaticii, precum și gi-

rafă, a cărei pocită figură cu această ocazie s'a vădut pentru prima-dată la Roma, se prezentară la aceste „vînători“ (venationes) în cire; mai mult satisfăcură mulțimea luptele pe apă din marele basin, care era făcut anume pentru acest scop, și marea înfățișarea unei lupte, fiind de ambele părți câte 500 de ómenii pedestri, 300 de călăreți și 20 de elefanți. Ca un semn al timpului este de remareat că pentru aceste jocuri se înjosiaū cavaleri, ba chiar și senatori d'a da instrucție gladiatorilor.

Dupē atâtea jocuri și sērbători, cari se reînnoiaū din când în când, urmă întrēga seriositate pentru administrarea lucrurilor publice. Cesar își da tótă silința să împace partidele și să le contopēscă; să dea intereselor, prin tot felul de planuri și întreprinderi mărețe și folositoare, o altă direcție politică; printr-o guvernare bună și strînsă, de asemenea prin serbări, jocuri, clădiri mari, să câștīge masa poporului pentru administrația sa, principiile sale; și astfel pe nesimțite și încetul cu încetul să împace noua ordine monarchică, devenită necesară, cu formele, numele și amintirile republicane vechi dar iubite.

Acum el nu mai era conducătorul unei partide, ci domnitorul unui imperiū: față cu ambele partide proceda cu aceeași claritate energică. Dădu ordin să se ridice din nou columele lui Sula și Pompeiū, cum le ridicase odată pe ale lui Mariū, și tot dînsul acum sciu să pue capat încercărilor catilinare ale unor ómenī ca M. Celiū Rufu și P. Dolabela, cari voiaū să se scape de datoriī prin confiscății și brutalități. Cine primia ertarea, saū cine putea fi ertat, era ertat. Impăcarea adversarilor o reclama interesul poziției sale, de altminterea conciliația era în firea caracterului lui. Imprejurarea că dînsul, după cum am vădut, a aruncat în foc, fără să citēscă, scrisorile care le-a găsit în cartierele generale dușmane după biruințele de la Farsal și Thapsu, a fost un act de înaltă politică și, în același timp, generos. Succesul ar fi fost fără îndoelă, cel puțin pentru moment, că ar fi întăritat numai partida sa, fără de a fi împăcat pe cea învinsă. Sufletele lașe și mici, între cari, din nefericire, să găsia și marele orator Cicerone, îl lăudaū pôte în public, dar în ascuns pāndeaū numai ocașia d'a da vēnt dușmăniei lor prin cuvinte și dacā să pôte și prin fapte. Cesar nu să abātu din drumul său din cauza acestor dușmăniī, pe cari le cunoscea prea bine. Și în adevēr, aci stă mărirea

Ordine nouă.

Cesar monarch cu forme republicane.

lui, că dînsul, fără d'a căuta aplauzele și favorul mulțimei, creă cu puterea dobîndită cu atîta greutate o operă *durabilă*, care a lungit firul vieței statului roman cel puțin încă pentru cinci secole, și din care o parte însemnată a rămas și după căderea imperiului roman.

Legile
Iulice.

Am văzut că Cesar a primit dictatura în mai multe rînduri, mai întîiu pe timp scurt, și după aceea pe zece ani; la anul 44 a primit-o pentru totă vieța; tot în chipul acesta i s'a dat și prefectura moravurilor, precum și dreptul d'a vota întîiu în senat; de asemenea, de câte-ori a voit, consulatul; Pontifex maximus, așa-dar conducătorul suprem pe tărîmul cel întins și vag al cultului și religiei statului, era deja; ér poziția sa propriu ăisă fu denumită cu titlu *Imperator*, care, în contra obiceiului, fu pus *înaintea* numelui său. Sub acest titlu, care de altminterea nu însemna de cât comanda supremă militară, ér la dînsul și puterea judecătorească și administrativă, dînsul concentră totă puterea, precum o avuseseră odată Regii din vremea veche; și pentru ca lucrului să nu'i lipsescă nici espresia, făcu de să puse în capitol statua sa lîngă cele-lalte șapte ale Regilor din vechime. Comițiile poporului le lăsă să existe; legile sale fură sancționate de către acestea. Ba dînsul nu se dădu înapoi d'a recomanda el însuși pe candidații, pe cari voia să'i aibă la consulat sau la alte demnități înalte ale statului. Poporul se bucura de această aparență a vechei libertăți din zilele mai bune; putere reală însă de mult nu mai avéu aceste adunări. Numărul senatorilor îl urcă la 900; onórea și strălucirea rămase, dar puterea dispăruse. Mulți dintre credincioșii săi, centurioni, fii de libertini, chiar străini nobili, Spanioli și Galii, numiți de el, intrară în acest Senat, care nu mai avea să fie de cât o corporație pentru studierea legilor— un consiliu de stat al unui monarch care reserva pentru sine hotărîrea definitivă. Senatul se completa prin cestorii aleși în fie-care an, cari după terminarea slujbei, intrau în Senat și cari acum erau în număr de 40. Numirile estraordinare în Senat le rezervă imperatorul pentru sine.

Dintre *teritoriile provinciale* cele mai importante fură date la foști consuli, cele mai puțin importante la foști pretori, aleși după voia sa sub influența domnitorului, și anume jumătate din aceștia, 8 din 16, îi numia însuși domnitorul, ér cei-l-alți

trebuia să aleasă după recomandarea sa. Vechile funcții, consulatul, pretura, cestura, edilitatea, tribunatul, au rămas; dar de la sine se înțelege că poziția și însemnătatea lor sub monarhia era cu totul alta de cum era sub republică. *Instituțiile sacerdotale*, în fond, rămăseră neschimbate; în *magistratură* din contră se făcu o schimbare foarte esențială, astfel că Cesar în calitate sa de tribun al poporului putea să răstörne prin veto ori-ce sentință a juraților și să reînnoască procesul sub președenția sa personală. Cu modul acesta s'a creat o nouă instanță supremă la care putea să se adreseze partea condamnată, sau care putea să funcționeze și după buna chibzuélă a monarhului, dacă nu îi plăcea o sentință publicată. Lui Cesar i se atribuie meritul d'a se fi consacrat cu stricteță și mare străduință acestei părți însemnate din afacerile sale. O îmbunătățire internă în acest ram foarte important, dar pe atunci foarte corupt, al administrației publice l'a realizat prin faptul că pasiunile dintre partide, încetul cu încetul, dispărură în noua ordine a lucrurilor și astfel încetară d'a corupe și falsifica organele justiției, al căror semn caracteristic trebuie să fie imparțialitatea. Judecătorul suprem era însuși domnitorul, și el era cam în același sens, după cum erau mai înainte Regii. *Instituția armatei*, după cum am vădit și din aceleași motive ca și judecătorii, erau în decadentă în urma războielor civile. Póte că pe nici un alt tărâm ca pe acesta n'a fost atât de fatală pentru stat întreruperea prea timpuriă a activității organizatore a lui Cesar printr'o mörte violentă. Și-a asigurat însă o gloriă neperitoare prin faptul că a sciut să supue armata cu multă dibăcie ordinei statului, și că n'a întemeiat o domniă militară. Legiunile se complectau ca și mai înainte dintre cetățenii romano-italici, cu un timp de serviciu mai scurt de cât până acum; cavaleria se da de către socii. Imprejurarea că acum fură primiți în armată străini ca simbriași, corpori de mercenari, în număr mai mare de cât până atunci, a fost o măsură de temut dar inevitabilă. Comandantul suprem al întregii armate a imperiului a fost și a rămas imperatorul. El numia și pe generali de divisiă, precum și pe legații cu rangul de pretori, — o putere, pe care legea gabinică i-o acordase în *mod esceptional* lui Pompei. În ce privesce planurile sale pentru asigurarea granițelor imperiului, l'a întrerupt mörtea. Cu aceeași

putere organizatore regulă Cesar și *finanțele*, pe cari le administră el însuși prin libertinii și sclavii săi. Pentru dările indirecte, pentru taxele vamale, pentru furnituri, etc., lăsa în vigore sistemul de arendare de până acum; cele directe se percepeau imediat în socotela statului, o ușurare la timp și o mare binefacere pentru provinciali. Rēul cel mare, care pustia casa statului: împărțirile de grâne la mulțimea capitalei, de ore-ce nu puteau fi înlăturate cu totul, au fost cel puțin reduse la o măsură mai modestă și primate ca ajutor pentru cetățenii săraci și nu ca privilegii. Veniturile și cheltuețele fură echilibrate. Proletariatul capitalei i se oferia hrana de toate zilele prin construcții mari în oraș, prin întocmirea de strade și alte lucrări folositoare și mari, ținându-l în același timp în frâu o *poliție* severă și bine organizată

Timpuri
schimbate.

Acum însă începu o luptă pentru care nici spiritul lui Cesar nu era destul de puternic. Luxului escesiv avea să îi pue stavilă o lege amănunțită, care interzicea risipirea nebună pentru mese, îmbrăcăminte și clădiri luxoase, și care era cu asprime aplicată; în fața împuținării căsătoriilor se stabiliră recompense extraordinare pentru părinții cu familii numeroase, și în fața enormelor datorii s'au făcut noi legi pentru faliment și usură. Dar toate aceste rele și cele de astăzi, cărora poliția trebuia să le dea totă atenția, și aveau rădăcina în adâncă stricare a moravurilor, pe care nu o mai putea înlătura nici o religie nouă și față cu care legile s'au arătat neputincioase.

Despre corupția, în care erau cădute ambele sexe deopotrivă, am mai amintit și în alte locuri, și atunci am învățat a cunoșce cauzele creșterii ei: trei au fost cauzele principale care au făcut să crească continuu. Una era că ori-ce soi de demoralizație năpădia spre Roma, orașul cu putere și întindere enormă, și fie-care parte a corupției se aprindea și se înflăcăra de la cealaltă; a doua, religia romană nu era de cât religia de stat; în măsura în care ea înceta d'a fi o *religie credută*, să împuțina și puterea ei morală; a treia cauză era sclavia, care înjosia moralicesce o mare mulțime de oameni, și care pe de-o parte lua acestora condiția fundamentală a oricărui bine, libertatea, și pe de alta, pe toate tărâmurile vieții casnice, și din ce în ce mai mult și celei publice, le permitea cea mai mare influență, — o influență care trebuia să devie periculoasă. Cea

ce zice Homer, că omului, căruia Joe îi impune sclavia, îi se ia în același timp și jumătate din virtute, este un adevăr profund, bazat pe natura omenescă. Aici la Roma însă era o afluență de sclavi de naționalitățile cele mai deosebite; vițuriile brutalității barbare și vițurile culturii degenerate heleno-orientale se înfilniau și se amestecau aci. Astfel stând lucrurile, pretutindena era pus sîmburele unei decadente profunde, care chiar și acum, cu toată strălucirea din afară, se manifesta prin unele semne. Monarchia a grăbit această decadentă internă, de ore-ce omenii, înstrăinându-se tot mai mult de marile interese ale statului și ale libertății, și îndreptau privirea exclusiv asupra scopurilor vulgare ale câștigului și bunului traiu.

Puțin mai îmbucurătoare deveni *starea provincialilor* din momentul în care poporul domnitor, Romanii înșiși, se îndeletniciră d'a se supune unui domn. Puterea egalizătoare a unuia singur, care îi apăsa pe toți, înălța pe provinciali. Am vădută cât avură să sufere provincialii sub guvernatorii romani în timpul din urmă al republicei; pretorii, societățile de capitaliști se întreceau la jaf; ceea ce mai rămânea după ei, mistuia apoi războiul și invazia hoțescă a vre-unui popor vecin. Familiile domnitoare din Roma pare că uitaseră cu totul că statulare față cu provincialii nu numai drepturi ci și datorii. Cesar modifică administrația provincială într-atât că pretorii și proconsulii, fiind numiți d'a dreptul de el sau sub influența lui, deveniră dependenți de dînsul; contribuțiile fură încasate de către funcționarii cesariani; legile privitoare la stîrceri de bani fură aplicate de către monarch cu cea mai mare asprime; sarcinele fură împărțite în mod mai echitabil; granițele fură asigurate. Astfel, apropiindu-se teritoriile provinciale de Italia și de capitală, s'a format *imperiul roman*, a cărui amintire a rămas la popore, onorabilă și sfîntă, timp îndelungat. Tot mai departe și cu mai multă putere se lăți în toate părțile cultura și limba romano-grecescă; meritul d'a fi recunoscut formele potrivite și d'a fi deschis drumul pentru acest spirit al noiei epoce, este al lui Cesar, din ale cărui idei s'a hrănit domnitorii multor generații.

De la această activitate multiplă, enormă și folositore, a mai fost întrerupt încă o-dată, în toamna anului 46, de flacăriile reapărute ale războiului civil. În vechia patrie a conspirațiilor tilhăresci și a războielor dintre bande, s'a mai întocmit o ar-

Starea provincialilor.

Lupta de la Munda. 45.

mată din resturile împrăștiate și din nemulțumiți, în fruntea căreia se puseră ambiții ai lui Pompeiū, *Cneiu* și *Sextu* și pentru cari, se dovedi în curînd, că legații lui Cesar sunt prea slabi. Imprejurările reclamau prezența sa personală. În 27 de zile ajunse Cesar de la Roma la Obulco (lingă Cordova), și după ce s'a purtat războiul câte-va luni cu mare înverșunare și crușime din ambele părți, dar fără vre o luptă decisivă, se aședară în fine trupele pompejane, la 17 Martie, în poziție de bătaie la *Munda*, în apropiere de Sevilla. A urmat un măcel gróznic, o luptă răzbuunătoare și desperată, și numărul covîrșitor, precum și vitejia pompeianilor făcuseră într'un rînd rezultatul atît de îndoios, în cât Cesar însuși, cu cuvintele: „voiți să mă dați pe mâinile copilului,“ se aruncă în șirurile luptătorilor. Mult se bătură armatele între ele și nu se hotărîse la nici un fel, când legatul de odinioară al lui Cesar, T. Labienu, cel mai iscusit dintre conducătorii pompeiani, scóse în mijlocul luptei cinci cohorte dintr'un loc, pentru ca să le întrebuinteze într'altă parte. Cesar se folosi îndată de acéastă ocașie; „fug“ strigă el, și acest strigăt repetit iute de întréga sa linie, ca strigăt de biruință, produse în momentul critic neliniște, zăpăcélă și în curînd disoluție în rîndurile adversarilor. 33,000 de morți și răniți i-a costat bătaia și urmărirea. Intre capetele de conducători, cari i s'aũ adus lui Cesar, se afla și al lui Labienu. Cn. Pompeiū a cădut în timpul gónei, ér Sextu a scăpat cu fuga. În unele orașe resturile învinșilor aũ mai făcut óre-care rezistență, dar fără nici o ispravă. În vara anului 45 s'a întors apoi dictatorul la Roma, unde liniștea, în mod serios, n'a fost turburată nici măcar pentru un moment.

Planurile
lui Cesar.

Astfel fu zdrobită și ultima rezistență pe față. Unii, cum era d. e. Cicerone, așteptaũ acum să urzescă răzbuunarea; dar Cesar rămase tot același și continuă d'a lucra în liniște pentru, resolvarea marelui sale probleme. A triumfat pentru a cincea óră; noii jocuri și noii daruri se oferiră de către Cesar poporului, și noii onoruri se făcură de către Senat Domnitorului. Intre acestea, cea mai importantă era dictatura pe viață, titlul de imperator tot p'atâta, însă cu dreptul d'a l transmite urmașilor. Consul a devenit acum pe zece aũ; funcția de Pontif maxim a primit'o cu dreptul d'a o transmite asupra fiului său trupese saũ adoptiv; în asemenea condiții a primit și prefec-

tura moravurilor. Purpura, statua sa lângă statuele Regilor, scaunul domnese de aur, din care asculta deliberările senatului, noul monede cari purtau chipul lui, toate acestea lăsaŭ să se vadă tot mai clar liniamentele generale ale noiei ordine de stat. Luna Quintilis a primit numele Domnitorului și a devenit Iuliu; o secție a preoților Lupercus a primit numele Iuliu, și la casa lui Cesar, care acum fuse declarat de semi-deu, s'a făcut coperiș ca la templele Zeilor. Dar pe Cesar, care ajunsese ca om în vîrstă la înalta sa poziție și care pătrundea mai bine ca oricine altul în ființa Statului și în natura poporului său, nu 'l orbiau de loc aceste onoruri, cari pentru el nu erau de cât mijloce pentru scop. Pretutindena să simția ce putere uriașă ar putea desfășura acest imperiu, dacă puterea ar fi concentrată într'o mână așa puternică, la un om atât de genial și de creator. Noua viață pornia în toate părțile de la acest spirit. S'a trimis coloniști la Faru în Egipt, și la Narbona și Arelate în Galia; s'a hotărît restabilirea a două localități importante, a *Corinthului*, renumitul oraș comercial de odinioară la istm și a nenorocitei colonii *Iunonia* pe ruinele Cartaginei; s'a proiectat și s'a început noii lucrări colosale. Lacurile pontine aveaŭ să fie scurse, la Ostia avea să se sape un loc de port spațios, și cursul Tiburului avea să se reguleze astfel ca râul, în loc de Ostia, să intre la Teracina în mare; un drum peste Apenini avea să împreune marea tirenică cu cea adriatică, și tăierea limbei de pămînt de la Corinth marea Adriatică cu cea Egeică. De asemenea dădu Cesar, în a cărui natură bogată simțul delicat pentru orice ram de cultură nu era calitatea cea mai puțin însemnată, cea mai serioasă atenție cercetărilor intelectuale și științifice. Cu ajutorul matematicului Alexandrin Sosigene a regulat calendarul cel vechiu roman, care în urma intercalațiilor arbitrare ale pontificilor, devenise cât se poate de încurcat; învățatul M. Terențiu Varone, cel mai mare cunoscător în lucruri antice dintre Romani, care fusese odată comandant în Spania de dincolo în serviciul causei aristocraților, primi însărcinarea de a aduna opere grecești și romane pentru o bibliotecă publică; medicilor și profesorilor în artele libere din capitală li s'a dat dreptul de cetățeani romani, și s'a luat măsuri pentru o operă cât se poate de însemnată și salutară: colectarea și punerea în ordine a legilor în vîgore, cari fiindcă

erau multe și încurcate îngreuiată studiarea și aplicarea lor. Operă, cu care abia după cincă secole și-a câștigat împăratul Iustinian un merit neperitor, *corpus juris romani*; isvorul studiului juridic pentru timpurile noastre și cele viitoare, se bazează așa dar pe o idee a lui Cesar, sub a cărui conducere clară și înțeleptă era să se creze. O putere salutară și înviorătoare străbătu cu modul acesta imperiul, care se scufundase atât de tare sub slaba conducere a unei oligarchii degenerate; și dacă a fost cine-va vrednic și apt pentru a governa acest mare imperiu, făptuit prin munca și sângele atâtor generații, apoi acel cine-va a fost Cesar.

Dar n'a fost lăsat să și trăiască anii. Dinsul a cădută victima mai înainte de vreme, urei strîmte și egoiste a unei cete de nemulțumiți, cari sacrificară binele adevărat al patriei unei umbre de libertate.

Conspirația
lui Casiu.

Cesar a învins pretutindenea: basat pe aceste învingeri și pe trebuința generală, care pretindea grabnic un guvern tare, dinsul dobîndise o putere, contra căreia zadarnică ar fi fost ori-ce luptă pe față. Esista un nou regat, căruia nu îi lipsia de cât numele, și din purtarea domnitorului se vedea că nu va trece mult și se va da lucrului și numele. În public se presinta în purpură și cu cunună de laur; tribunii Flaviu și Marul, cari îndepărtară cununile și legăturile de la statuele lui Cesar, fură pedepsiți; în curiă se afla scaunul lui domnesc de aur, din care nici nu se scula când primia Senatul. Acestea toate și altele mi se ținură nestinsă nemulțumirea republicanilor învinși, cari ușor și sporiră rîndurile prin nemulțumiți de altă categoriă. Aceștia erau astfel de aderenți d'ăi lui Cesar, ale căror pretenții, fiind esagerate, noul monarch le lăsa nesatisfăcute. Din aceste elemente se înjgheabă la începutul anului 44 o conspirație contra vieții lui Cesar. Motivele și direcția politică a conspiratorilor erau deosebite. O parte din ei, Decim Brutu, cei doi Servil Casca, L. Tiliu Cimber, C. Treboniu, și alții, fuseseră cesariani; cei-l'alți, cari formau majoritatea erau Pompeiani grațiași și dintre ei escelau doi, *M. Iuniu Brutu* și *C. Casiu Longin*. Brutu, care purta un nume fatal pentru regat și care avea de soție pe o fiică a marelui republican, care și-a dat singur mórtea la Utica, pe Porcia, era în mare cinste la amicii săi, fiind un om învătăat, sirguitor și cult, cu

purtare plăcută și domolă, și poporul îl stima ca pe un om onest, a cărui viață nepătată era o raritate față cu deprinderile oamenilor de poziția sa, dintre cari puțini petreceau ca el nopțile cu studiul serios. Și Cesar îl distinsese mai mult de cât pe toți pe el, fiul surorii lui Catone, Servilia, cu care dictatorul avusese mai înainte relații de amor; îl grațiasese, îi dăduse administrarea Galiei de dincoace și pretura orășenească, și acum îi asigurase provincia Macedonia și consulatul. Cu mult mai însemnat era ca bărbat de Stat și războinic, Casiū. El a fost acela care după nenorocita luptă de la Carhe, la care luase și dînsul parte ca cestic al nenorocitului Crasu, a organizat întru cât-va resturile armatei și prin acesta a făcut servicii prețioase Statului. Cesar însuși se temea de acest bărbat uscat și posomorît, în a cărui față palidă se manifesta patima urei și a ambiției. Dar și Casiū primise după lupta de la Farsal ertarea lui Cesar, și acesta îl desemnase ca guvernator al Siriei, pentru care dînsul era cel mai potrivit. El era sufletul conspirației, pentru care voia să câștige pe Brutu, știind că numele lui cel stimat va câștiga amici întreprinderii. Astăzi aici, mâne dincolo, găsia pretorul admoniții grave, cari erau menite d'a aduce aminte ginerelui lui Catone de acel Brutu, de care fugise odinioară uititul Rege roman. Și nu era anevoie d'a l câștiga pe dînsul, care era un fanatic și un visător, pentru o întreprindere, pe care Casiū știu să i-o înfățișeze ca pe o ridicare imposantă a vechii libertăți republicane contra noului regat.

Fără să aibă cea mai mică presimțire despre cele ce se urziau contra lui, Cesar și vedea de treburile sale. Pregăti o mare întreprindere războinică: o expediție contra Partilor, peste cari domnia încă tot Arsacide Orode, al cărui comandant bătuse și omorise în luptă pe Liciniū Crasu la anul 53. Această expediție, fiind menită d'a asigura pentru tot-d'a-una granițele imperiului spre răsărit, avea tot-o-dată să creeze și o ordine durabilă în afacerile Orientului, învingerile de până acum ale lui Cesar se le întunice, și amintirea lor — căci nu erau de cât învingeri ale unui cetățean asupra altor cetățeni — se se mai slăbescă. Printr'o mărță întreprindere războinică avea ore-cum să se sfințescă noua ordine a lucrurilor în Roma. Pregătirile erau terminate și o parte din trupe pornise după fiul adoptiv

al lui Cesar, *C. Octaviu*, un nepot al dictatorului după mama sa Atia, fiica Iuliei, a surorii celei mai tinere a lui Cesar, care aştepta la Apollonia pe marele său consângean, pentru ca să înveţe războiul sub conducerea lui. Pentru provinciile guvernatorii erau deja desemnaţi pe mai mulţi ani. Mari speranţe erau împreunate cu această întreprindere; la Roma pare a se fi lăţit părerea sa zgomotul că Cesar cu această ocazie va lua semnul regatului, diadema. Dar versiunea cum că Cesar a avut de gând să pue senatul să-l facă Rege, „afară din Italia,” pentru că numai un Rege poate învinge pe Partii, este puţin probabilă: o provocare atât de directă şi nefolositoare nu era potrivită cu firea sa cumpătată. La 15 Februarie, la sărbătorea lui Lupercu, i s'a oferit de către ómenii lui de încredere, M. Antoniú, în public, semnele demnităţii regale. şi în aplausele zgomotoase ale poporului, el le respinse. Adevărul însă este că războiul cu Partii avea să pue pétra de încheere a noúei monarchii, că acesta s'a simţit de către nemulţumiţi, că tot felul de sgomote despre strămutarea reşedinţei cesariene la Ilion sau Alexandria, hrăniau îngrijirile republicane, şi că pentru aceea conspiratorii au grăbit cu executarea faptei lor.

Mórtea sa
44.

La 15 Martie, anul 44, senatul, după câmpul lui Marte, a fost convocat în teatrul lui Pompeiú. În această zi şi în mijlocul senatului plănuiră conspiratorii să execute fapta lor: să redea, după cum credeau ei, patriei libertatea prin mórtea tiranului. Sfaturile, zgomotele n'au lipsit, dar Cesar, neobiceiuit să ţie sémă de toate povestile, cu acelaşi curagiú, cu care s'a expus pericolului şi morţei în atâtea lupte, merse înainte pe calea sa, care era înconjurată pretutindenii de duşmanii pânditori. Escorta militară a refusat'o tot-d'auna; contra pumnalului unúi asasin tot nu l'ar fi putut scuti, şi viaţa însoţită de neîncredere continuă şi temerea vecinică 'r-ar fi fost cu mult mai grea de cât mórtea, care, lui, după cum se exprimase câte-va zile înainte de fatala şedinţă a senatului, i se părea mai bună dacă sosese pe neaşteptate. I s'au pus în vedere zicaniile Zeilor şi semnele jertfelor; şi când însăşi soţia sa Calpurnia, o femeia curagiosă şi energică, 'l rugă, înspăimîntată de visuri, să nu ésa afară în acea zi fatală, însăreina în adevăr pe Antoniú să spue senatorilor că nu ţine şedinţă. Dar Decim Brutu, care era iniţiat în tainele conspiraţiei şi care 'l visi-

tase în dimineața zilei aceleia, 'l făcu de 'și schimbă hotărîrea. Într'aceia conspiratorii țineau întruniri în casă la Casiu. Ei se alăturară pe lângă cei-alți senatori. cari, ca și altă-dată, așteptau pe dictator la intrarea în curie. În fine apărură; încă pe drum i se înmânase o descoperire a conspirației; dar el fără să citească a trecut-o între cele alte petiții numeroase care i se dau de obicei la asemenea ocași. Cesar era însoțit de consulul M. Antoniū, de a cărui forță și energie se temeau toți; unul dintre conspiratori izbuti să 'l încurece în vorbă dinaintea curiei. Cesar intră; senatorii se ridicară cu mult respect din locurile lor; Cesar se duse la scaunul său. Mai mulți conspiratori se apropiară de el și începură să 'l roge ca să grațieze pe fratele esilat al lui Tiliū Cimper. Ei deveniră tot mai îndrăzneți și mai impacienți. Pe când Cesar era ocupat cu imbulzela lor, unul dintre Casca se aședă în dosul scaunului lui; dictatorul se sculă ca să se apere de acești impertinenți. În acest moment Cimper, apucându'i mai întâiu genuchii ca un om cu jalbă, îi iea toga de pe umeri, și după acest semn, după cum se înțeleseseră de mai nainte, urmă prima lovitură de pumnal, dată dinapoī de către Casca. De o dată se vėdu apoi o învălmășală împrejurul scaunului domnesc de aur. Pe când Cesar strigă: „Ce vreai miserabile“, ridicând stiletul său de scris, singura armă care o avea în mână, ca să se apere, cei'alți dădură năvală asupra lui; loviturile urmau repede una după alta, până când Cesar vėdend că este perdut, 'și acoperi fața și într'o atitudine nobilă, după cum nu uită a adăoga istoriograful grec, cădu la pământ. Primind 23 de lovituri, cădu, plin de sânge tocmăi lângă statua lui Pompeiū, în spațiul care purta numele lui Pompeiū.

Mut de gróză și paralizat de spaimă privise senatul la această faptă ce s'a petrecut atât de repede. Acum, după ce se sėvırșise, a început chaosul: cei adunați se împrăștiară fugind; asasinii se vėdură în curind rămași singuri cu mortul, ér în oraș, vestea despre îngrozitorea faptă se lăția din casă în casă, din odae în odae. Nimenea nu 'și putea da sémă, ce este acum de făcut, și mai puțin autorii faptei; în curind se dovedi că marele domnitor a fost victima unei crime ordinare, fără d'a se fi putut mântui republica. Barea statului fu din nou espusă furtunilor revoluției și ale războielor civile.

PARTEA A PATRA

De la mórtea lui Cesar până la lupta de la Acțiu. 44—31 a. Chr.

CAPITOLUL I.

Turburările din Roma și din Italia până la căderea definitivă a republicei la Filipii.

44—42 în. de Chr.

Roma înfățișa priveriște stranie și îngrozitoare după sevârșirea sângeróseii fapte. Senatorii fugiseră din curiă și scierea despre cele întimplate străbătu repede prin tot orașul, în care numai de cât se încuiară prăvăliile, casele, și băncile schimbătorilor de bani. Ómenii pretutindenea se puneau óre-cum în stare de apărare contra unei grozăvii, pe care nimenea n'o cunosea mai de aprópe și care tocmai pentru aceea se părea că amenință pe fie-care; căci cine putea fi sigur, dacă chiar și cel a-tot puternic a putut fi omorît? Omoritorii, după ce izbutiră cu atentatul, se vedură singurii cu mortul. În fine, porniră. Ajunși în for, cu pumnalele pline de sânge ridicat, și apărați de bande de luptători, proclamară libertatea, al cărei simbol era purtat înaintea lor. Nu era însă nimenea cine să răspundă. După încurcături sângeróse, în restimp de 80 de ani, Romanii ajunseseră în fine să aibă un domnitor de care avea atâta nevoie statul lor cel bolnav; dar în urma faptei de la 15 Martie

totul fu pus din nou în îndoelă. A urmat o desfacere a tuturor legăturilor, precum se întâmplase odată în Orient după mortea lui Alexandru cel mare și suferințele poporului roman fură prelungite pe timp de zece ani, printr'o crisă plină de sălbătici și întâmplări îngrozitoare.

Conspiratorii, cari nu se gândiseră la nimic mai dinainte și cari nu pregătiseră nimic, după zadarnica lor opintire în for, s'aù retras de aci la Capitol, unde totă sera zilei de 15 Martie și ziua următoare s'a desbătut ce este de făcut. Acolo se duseră și aceea, cari de și n'aù luat parte la săvârșirea faptei, aprobaù cele întâmplate. Intre ei găsim și pe Cicerone, care acum, când pericolul părea a fi trecut, se distingea prin vrășmășia sa. La 16 Brutu se scoborî în for și începu într'un discurs să acuse pe Cesar. Dar a vorbi nu însemna a lucra; populația sta încă tot ascunsă și într'aceea conducerea lucrurilor trecuse deja în alte mâni. Cel mai inteligent dintre ómenii de încredere ai lui Cesar era *M. Antoniù*, care atunci ocupa o funcție importantă, consulatul. Planului d'a 'l omorî și pe el odată cu Cesar, s'a opus Brutu, pentru ca se nu se păteze mărșta fapta, omorîrea tiranului, printr'o altă vërsare de sânge. Conspiratorii avură în curînd ocașie să se căiëscă de generositatea lor. Consulatul îi da un titlu de drept și îl făcea singurul domn peste afaceri, de óre-ce colegul s'eu Cesar căduse. El fugise imediat ca să și pue casa în stare de apărare. Vëduva lui Cesar, Calpurnia, care la prima spaimă se temea să nu i se jefuiescă casa, precum și de alte rele, a alergat în grabă la Antoniù luând cu ea averea privată a lui Cesar, 25 milioane de denari, precum și hârțiile lui, cari erau de mare trebuință. Ba păcătósa tărăgăire a conspiratorilor îi dedu lui Antoniù ocașie să pue mâna și pe averea publică din templul Ops. În nóptea de la 15 spre 16 Martie s'a întors în oraș cu trupele sale din apropiere și *M. Emiliù Lepid*, care ocupa funcția de conducător la cavaleriă și care fusese numit de către Cesar guvernator al Galiei narbonense și al Spaniei de dincóce. Pe acesta l'a întors în oraș numai ambiția sa cea mare, dar basată pe puțină inteligență. Cu el se întelese ușor Antoniù, care îi era cu mult superior, și mai nainte d'a fi întreprins ceva omoritorii lui Cesar, fără ei și de aceea contra lor se formase o coaliție, care dispunea de sume enorme de

Antoniù și
Lepid.

banii și de o putere armată considerabilă și care putea mai virtos compta pe numeroșii veterani ai lui Cesar din oraș și împrejurime. De altă parte pretorul Corneliu Cina și un alt om de încredere al lui Cesar și desemnat ca consul, Dolabela, trecură în rîndurile conspiratorilor. Un plan, care se fi avut în vedere numai binele statului, n'avea nici unul dintre acești oameni: în locul, devenit gol prin căderea marelui bărbat, se vălăbăniau acum interesele ordinare ale ambiției, desfrului și lăcomiei.

Basându-se acum pe noii lor aliați, conspiratorii părăsiră capitolul. Iarăși ținu Brutu în for un discurs către popor și după el Cina; mulțimea însă și de astă dată răspuse prin tăcere. Conspiratorii trimiseră apoi vorbă lui Antoniu și Lepid că ei n'au sêvêrșit fapta pentru interesul lor personal și pentru binele tuturor. Antoniu, care în vederea tărêmului nesigur, pe care se găsia, trebuia să fie cât se pôte de precaut, răspuse, fără să aprobe măcar cu un singur cuvânt fapta, că afacerea privesce pe Senat, prin urmare să se aștepte hotărîrea acestuia. Dînsul, consulul, convocă Senatul pentru 17 Martie în templul lui Telu; a urmat o nôte neliniștită, în care toți funcționarii erau la posturile lor și o mulțime de veterani ai lui Cesar străbăteau stradele orașului, care din ordinul consulului, era pretutindenea luminat. Iturei înarmați, din ordinul lui Antoniu, ținea ocupată intrarea în templul lui Telu Antoniu se arată foarte blând; n'a împedicat nici pe adversarul său Dolabela, ca să se ocupe scaunul său eurulic și nu s'a opus nici când s'a propus ca să ia parte la întrunire și oameni din conspirație. Dînsul luase măsuri, ca acest lucru să nu se pôte face; n'ar fi avut ei curagiul să vină până acolo prin rîndurile soldaților. Discuția era foarte încureată: fost a Cesar un tiran sau un magistrat onest? Dacă s'ar fi afirmat cazul d'întâiu, s'ar fi dat de gol marea majoritate dintre cei de față, cari funcțiunile și insemnele lor sau perspectiva pentru acestea aveau d'ale mulțumi tocmai acestui tiran și ar fi trebuit să se supună cel puțin la o nouă alegere foarte îndoiôsă. Dacă s'ar fi afirmat cazul al doilea, atunci ar fi fost condamnați conspiratorii cu fapta lor și lui Antoniu i s'ar fi dat êrăși arma în mână. Nu s'a luat nici o hotărîre. Antoniu și Lepid, cari părăsiră ședința pentru scurtă vreme și se duseră în for, pentru ca să cunoască

opinia mulțimei, găsiind'o șovăitoare și astfel necredând oportun atacul asupra adunării Senatului din templul lui Telus, se întorseră din for în Senat și aflară mersul debaterilor tot atât de încurecat ca și mai înainte. Abia acum pronunță Antoniu cuvântul hotărîtor. Dînsul puse în vedere pericolul la care ar da naștere aprobarea, fără nici o rezervă, a omorîreii lui Cesar — ea ar însemna în acelaș timp resturnarea tuturor întocmirilor lui Cesar; accentuă într'un mod amenințator întăritarea grozavă, care domnesce în rîndurile veteranilor cesariani, și influențând astfel asupra mulțimei, făcu propunerea, care numai în aparență era o propunere mijlocitoare: ca întocmirile lui Cesar să se confirme, ér omorîtorii lui să fie ertați. Intre aceea cari recomandaū această propunere era și Cicerone. Inventator cum era, în numiri, numi această cu un termen din istoria Athenei, *amnestiă*, închipuindu'și probabil și de astă dată că cu un cuvânt a scăpat republica; în realitate însă hotărîrea nu era nimēnuî favorabilă de cât lui Antoniu, care era acum liber d'a face tot ce poștea. Omorîtorilor lui Cesar li s'aū dat numai ertare, dar nu aprobare, și dînsul avea hârțiile lui Cesar, din cari putea scôte și spune tot ce se potrivea cu scopurile sale egoiste. Pentru un moment însă pacea părea în adevăr restabilă. Cicerone, chiar în séra aceea sunținea înaintea poporului, căruia i se comunicase hotărîrea Senatului. că nu mai este de temut nici războiul civil. Bărbații conspirației, cari într'aceea se duseseră érași la capitol și de acolo, făcēnd mari promisiū, încercaseră, și nu fără succes, să liniștescă pe veteranii întăritați, să întorseră acum, după ce Antoniu și Lepid le trimiseră copii lor ca ostatici, în for, unde poporul, care era doritor de ordine și pace, 'i primi cu aplause și consulul 'i îmbrățișă. Brutu a fost în séra aceea óspele lui Lepid și Casiū al lui Antoniu. Ziua, care se începuse în mod atât de amenințator, să sfirși printr'o sērbătore de împăcare generală. La 18 omorîtorii lui Cesar, pentru prima-óra, să presentară érași în senat.

Urma acum să se înmormînteze cadavrul lui Cesar, care fusese adus din Curiî la Calpurnia de către câți-va servitori credincioși. Pe de o parte de témă, pe de alta din cauza speranțelor, ce aveau unii, că Dominitorul, în testament, 'și va fi adus aminte de ei, senatul hotărîse, să se înmormînteze în mod solemn ca-

Impăcare
aparentă, în-
mormîntarea
lui Cesar.

davrul și se se deschidă testamentul. Antoniu se folosi de solemnitatea înmormântărei pentru ca să deștepte pe conspiratori și pe întreaga aristocrație din visul ei de siguranță. Pe câmpul lui Marte, alătura cu mormîntul fiicei lui Cesar, Iulia, se ridicase un rug, dar cadavrul nu ajunsese până la locul destinației sale. În for, unde avea să se ție discursul, era pusă pe nise stilpi o capelă aurită, o imitație după templul Venerei Genetrix; acolo se depuse de către magistrați cadavrul pe când forul era acoperit de o mulțime nenumărată. Antoniu începu să vorbească; prin cuvinte întăritătoare puse față în față contrastele: onorurile, pe care i le dase poporul mortului, și omorul, prin care s'a scurtat în mod violent o viață atât de bine-făcătoare. După aceea se duse la patul mortului, și pe când începutul discursului său tindea d'a asigura numai onorurile pentru bărbatul cel sfânt, acum, vorbind înaintea unei mulțimi deja întărită, Antoniu desfășură haïna sângerată, sfișiată de pumnalele omoritorilor. Furia mulțimei creșcea, și mulțimea numai cu anevoe se mai pôte stăpâni. Abia fuse terminată muzica funebră și scena dintr'o piesă tragică, alésă pentru ocazie, și o nouă priveliște întăritătoare completă efectul întregului joc întocmit cu multă măiestrie: era figura lui Cesar, făcută din cêră, cu cele 23 de răni și cu fața schimonosită de durere, care figură stătu atîrnată cât-va timp d'asupra cosciugului, în vederea întregului popor. Acéstă farsă înjositore, prin care se făcu abus de cadavrul unui mare bărbat, și-a ajuns scopul. După ce doi ómenî înarmați, puși anume, aprinseră cosciugul în for, mulțimea înflăcărata strînse la-o-laltă pae de orez, bănci și tot ce'i venia în mână și le prefăcu în rug, în ale cărui flăcări mimele și aruncară costumele lor. veteraniî armele, femeile, copii, poporul, tot ce aveau la îndemână mai prețios. Mai mulți furioși apărură la casele conspiratorilor cu tăciuni aprinși, luați din rug. Necutezând se se opréscă acolo unde întîmpinau resisență, în drum spre for, sfișiară o victimă nenorocită, pe tribunul Cina, un adêrent al lui Cesar, pe cari ei l'luară drept pretorul cu același nume. Cenușa lui Cesar fu adunată de către libertini și aședată pe câmpul lui Marte.

Lașitatea
aristocrațiilor.

Acéstă înmormîntare nutri încă cât-va timp întăritarea. Rugul era ziua și nóptea împresurat, escelînd cu deosebire numeroasa ovreime din Roma, căreia Cesar îi acordase multe fa-

voruri. Dintre omoritori o parte necredându-se, din cauza întăritărei, destul de siguri, se îndepărtase din oraş; de asemenea şi alţi membrii distinşi ai vechei partide aristocratice, între cari şi Cicerone, se duseră la casele lor de la ţară. Intr'aceea Antoniū schimbă éraşi fôia, de ôre-ce simţia că i se clatină pământul sub picioare într'o cestiune importantă: în privinţa dispoziţiilor testamentare ale lui Cesar. Din cele ce se auđise până atunci, moştenitorul principal al averei lui Cesar, cu trei părţi din patru, era fiul unei fiice a surorii celei măi tinere a lui Cesar, *C. Octaviū*; nepoţilor de la cea-l'altă soră le rămase cea-l'altă parte. Afară de acésta testamentul conţinea o mulţime de legate, dintre cari unele erau făcute, spre cea măi mare întăritare a poporului, pe séma unora dintre omoritori. Poporul capitalei fu dăruit de către dictator, prin testament, cu grădinile sale de dincolo de Tibru, şi fie-care cetăţean avea să priméscă 75 de denari. Incordarea, întăritarea, erau şi o urmare a împrejurărei, că bărbatul, care trebuia să priméscă un rol principal în jocul contra intrigilor şi intereselor ce erau în luptă, moştenitorul principal al lui Cesar, încă nici apăruse la faţa locului. Antoniū, pentru ca să se înalţe ôre-cum în faţa aristocraţiilor propuse desfiinţarea dictaturei şi pedépsa cu mórte pentru acela, care o va reînfiinţa, — o decisiie, care era prea lăudată de către aceia, cari, ca Cicerone, ţineau aşa de mult la cuvinte şi forme, dar aceşti bărbaţi uitaū că atîrnă cu totul de la împrejurări ca să aibă sau nu vre-o valóre acésta decisiie. Tot atunci înăbuşi Antoniū, repede, şi o mişcare democratică, provocată de un Mariū fals, care în zilele acestea juca ôre-care rol între cele-l'alte nume multe şi des pomenite. Acecesta, un grec de nascere, care 'şi schimbă numele său de Erofil sau Amatiū în C. Mariū, care se înscriise în timpul turburărilor civile într'unul din triburi, şi care se da de nepot al renumitului conducător al democraţiei, reapăru de-o-dată din esilul în care îl trimisese Cesar, făcu să se vorbéscă mult despre el, ceea-ce pare a fi fost scopul lui principal, şi susţinea într'una că voiesce să 'şi rézbune pentru marele său consângean, punând să i se ridice şi un altar în locul unde a fost ars cadavrul. Antoniū puse mâna pe el şi îi făcu sfîrşitul, ér altarul ridicat de ael aventurier rămas neatins, ceea-ce caracteriséză în de ajuns politica echivocă a lui Antoniū.

Tirania lui
Antoniu.

Acum domni cât-va timp Antoniu în modul cel mai arbitrar, și cu numele lui Cesar întemeia propria sa tiranie. Glóta falșului Mariu îi dădu ocașie de a'și ține o gardă de 6,000 de veterani. Hârțiile rămase de la Cesar, pe care le avea în mâinile sale, îi dădură lui, care afară de acésta primise în serviciul său pe secretarul lui Cesar, Faberiu, formă și pretext pentru tot felul de dispoziții, în privința cărora nu consultă de cât propriile sale interese. Astfel eșiră în mare număr din acéști oficină spornică, fără protest și veto, hotărîri senatoriale, edicte, serisori de grațiere, legi în privința împărțirii și administrației provinciilor. Acasă la Antoniu trebuia să se ducă cine-va dacă voia să obțină grațierea unei rudenii sau guvernarea unei provincii ori un regat, sau o sentință. Afară de aceste legi în adevăr, numai pretinse iulice, s'au mai creat altele pe cale constituțională sau în aparență prin mijlocirea adunărilor poporului. De categoria celor din urmă era una, care prevedea înființarea unei comisii, atară de cei doși consuli din cinci alți bărbați și menită d'a conduce împărțirea țerei italice la veteranii lui Cesar. Acésta lege îi dădu lui Antoniu ocașie d'a călători, în Aprilie și Maiu prin Italia, și anume prin Campania, pentru ca să'și câștige prin aceste locuri aderenți dintre aceea pe cari îi favorisa acea lege.

C. Octavian,
moștenitorul
lui Cesar.

Din acéști activitate îl întrerupse sosirea lui C. Octaviu, sau numindu'l cu numele ce și'l da deja el, a lui *C. Iuliu Cesar Octavian*, care intră acum în joc și împrejurul căruia începuseră numai de cât să se misce o mulțime agitată de dorințe, speranțe și temeri. Octavian pe care sórta l'a făcut moștenitor și potolitor al revoluției de o sută de ani, era fiul lui C. Octaviu, dintr'o familie de cavaler de la Velitre în țara Volșcilor, și al Atiei, ficia surorii celei mai tinere a lui Cesar. El s'a născut în anul 63, în timpul consulatului lui Cicerone. Cesar a purtat încă de timpuriu grije pentru copil și a priveghiat și condus educația lui alături cu bărbatul al doilea al Atiei, Filip. El l'a luat cu sine în campania sa din Spania și a voit să'i completeze instrucția și educația militară în expediția contra Partilor, căci la dînsul se gândia, Cesar, să îi lase moștenirea puterii și planurilor sale, dacă nu va avea nici un fiu. Pe dînsul l'a trimis înainte la Apolonia și acolo, când trupele și oficerii se grămădiau cu iubire împrejurul lui, primi sdrobotorea scire de-

spre mörte precum și scirea că Cesar l'a adoptat și l'a făcut moștenitor principal. Cu o înțelepciune neobicinuită la vârsta sa de 19 ani, tânărul Octavian, cu tötă mulțimea cea mare a dușmanilor și cu töte dificultățile enorme ale poziției sale, seiu să afle drumul, care, după zece ani, să 'l conducă la locul pe care îl avusese Cesar și pe care dînsul l'a menținut cu mai mult noroc.

Nevoind nici să primescă ajutorul legiunilor, cari i se îmbiară și nici să urmeze sfatul sficios al vitregului său părinte, care îi zicea să refuze moștenirea periculösă, dînsul plecă și ajunse în capitală pe la sfîrșitul lui Aprilie, sau începutul lui Maiü, după o călătorie, pe care o prelungi cu intenție, pentru ca să sondeze opinia populației și a trupelor. Fără d'a se pronunța în privința planurilor sale pentru viitor, dînsul ținea morțiș la primirea adopției și a moștenirei, și a lucrat förte înțelepțesce, că îndată ce l'a prezentat poporului tribunul L. Antoniü, a comunicat cu glas înalt că voesce să plătescă poporului și veteranilor legatele lui Cesar. Pe la mijlocul lui Maiü s'a reîntors Antoniü din călătoria sa prin Campania. Prima sa întîlnire cu tânărul, care îi veni cu cererea moștenirei lui Cesar, în mare parte risipită, de sigur că nu putea fi amicală. Dar Antoniü, căruia sensualitatea desfrînată îi întuneca înțelepciunea înăscută, avea să'și găsescă omul în tânărul bărbat. Acesta din cauză că Antoniü îi reținea pe nedrept partea sa, luă măsuri ca să se plătescă legatele făcute poporului, veteranilor și numeroșilor amici ai lui Cesar din averea sa proprie. Poziția lui Antoniü era deja zdruncinată. Dolabela, colegul său, care, ca și Antoniü, voia să pescuiescă pe séma sa în apă turbure, să apropiase érași de aristocrație și puse de răsturnă altarul marian. Incurajată de aceste semne pentru începerea unei nooi stări de lucruri, aristocrația, încetul cu încetul, începu să părăsescă locuințele de la țară și să se întöacă la Roma. Dar ea să facă vr'o ispravă acéstă partidă a aristocraților, coruptă, afemeétă, lașe, desbinată și urgisită de pöpor, n'a făcut și nici nu putea face. Aristocrații priviaü cu bucurie ascunsă și cu tot felul de speranțe cërta dintre Antoniü și Octavian, dar nu făceaü nimic.

În zilele de pericol ei nu puteaü fi găsiți de cât în vilele de la Baje, Puteoli, Neapol, la băi și în luxösele locuințe de țară din ținutul Campaniei. Nici unii din ei nu manifesta

Vine
la Roma.

Atitudinea
lui Cicerone.

o hotărîre bărbătească, o idee mântuitoare. Tot cam de aceeași tîpă erau și conspiratorii, despre care Cicerone, zice că așe cutat o faptă bărbătească cu mintea de copil, și așa era chiar Cicerone, care acum, mai mult de cât ori când, se credea chemat a juca un rol distins în stat. El, după cum am amintit, curînd după mórtea lui Cesar a părăsit orașul ducîndu-se la moșile sale sau la ale prietenilor săi. Tot astfel făcură pe la mijlocul lui Aprilie și M. Brutu și Casiu; și pe când ei petrecură pînă în Septembre în apropierea Romei, așteptînd în neactivitate schimbarea lucrurilor în favorul lor, Decim Brutu se duse în provincia sa, în Galia cisalpină, Treboniu în Asia, Tiliu Cimber în Bithinia. Cu Cicerone așe purtat o corespondență, care n'a avut nici un rezultat. Acesta, fiind singur om nehotărît, alergînd de la un sfătuitor la altul și șovăind când la drépta, când la stînga, a scris în tóte părțile o mulțime de scrisori nefolositoare, s'a ocupat cu compunerea de opere filosofice, care pórta urmele lucrărei desconcentrate și neliniștite, și astfel n'a putut înrîuri în mod puternic asupra tovarășilor săi de principii, cari atît de puțin pătrundeau starea lucrurilor, în cât ei așteptau de la moderația unui Antoniu, aceea ce póte că ei ar fi avut poftă se céră cu armele, dacă nu le-ar fi lipsit curagiul și puterea. Dintre diversele proecte, despre cari s'a vorbit în scrisori și cu ocazia repetitelor întruniri ale nemulțumiților, nici unul n'a fost pus în esecutare. Nerăbdători, dar neactivi, ei așteptau dintr'o zi într'alta se se ivéscă o catastrofă în Roma, care însé nu s'a ivit.

Antoniu din partei nu voia de cât se i tie în depărtare. El s'a abținut d'a face vr'o observație atunci când conspiratorii, pe cari funcția lor i-ar fi obligat se se afle în persónă la Roma, fură deslegați de către Senat de acéstă îndatorire la 5 Iunie. Brutu fu însărcinat se cumpere în socotéla statului grâne în Creta și Casiu în Cirene. Mai rămăsese încă o speranță pentru Cicerone și Brutu; ei comptașe pe efectul jocurilor apolinare, cari fură date cu cheltuéla, în numele și din însărcinarea lui Brutu, și conduse în absența lui de către C. Antoniu. Dar privitorii rămaseră reci; nu i vorba, ici și colo, când se făcea câte o alusie contra tiraniei, se gășiau câți-va cari se aplauzeze, și uni fiind plătiți ca se facă așa; așa-dar o manifestatie mare republicană, după cum se spera, n'a avut loc. Cât

de pierdută era cauza acestei partide să pôte vedea și de aci că ea 'și legă toate speranțele și toate planurile de un asemenea paiu, cum erau jocurile apolinare. Timpul trecea, o lună și încă una petrecură dinșii în neactivitate aprôpe de capitală, unde n'aveau curagiu să intre; abia în Septembrie să duseră în provinciile desemnate încă de Cesar: Brutu în Macedonia, Casiu în Siria. Tot cam pe acea vreme făcu și Cicerone un pas înainte. Tot timpul nu'l petrecuse de cât în șovăire; starea penibilă în care căduse mai 'nainte din cauza izbucnirii războiului civil între Pompeiu și Cesar, a revenit cu toate ale ei chinuri, cu toate ale ei tînguirî. El sta în legătură cu conspiratori, cu amicii săi, a căror faptă o lăudase în gura mare, dar cari 'i deveniau supărători îndată ce 'l îndemnau la o faptă, la vre-o hotărîre; el sta în legătură cu Octavian, cu dușmanul lor, pe care nu'l putea ocoli cu totul; el sta în legătură cu Antoniu, pe care îl ura, dar în același timp să temea de el. El nu este mulțumit cu nici o partidă, acuză pe toți, pentru ca să se justifice pe sine înaintea sa; cu amintirea meritelor din vremurile trecute, pe cari le esagera foarte mult, el căuta să se înșele pe sine în privința nulității sale actuale. Voia să părăsescă Italia și acum să gîndia să facă să i se acorde așa numita „legație liberă,” sau „legație votivă,” (rang de legat pentru senatorii cari călătoriau în afaceri particulare sau pentru îndeplinirea unui vot sacru), sau să se ducă la fiul său Marcu, care pe atunci studia la Atena; făcu pe ginerele său de mai 'nainte Dolabela să 'l numescă legat, pentru ca să pôtă ori-cînd părăsi Italia; dar de altă parte să temea să nu fie vorbit de rău că a părăsit cauza republicană. În fine la 17 Iulie să imbarcă. Furtunile însă îl mînară înapoi la Leucopetra lîngă Regium și după ce auđi aici „vorbindu-se bine,” după cum zicea el, despre Antoniu, și după ce înțelese cât de nefavorabil este apreciată plecarea sa din Roma, luă în fine o grabnică hotărîre, ca și cum ar fi voit să scape de propria sa șovăire, și la 31 August sosi la Roma.

Nu alesese timpul potrivit. Antoniu tocmai acum era de-
Cicerone in-
tors la Roma.

parte de a face un pas decisiv înainte. El convocă Senatul pentru 1 Septembrie în templul Concordiei. Acolo, cu ușile încuete, înaintea cărora să afla soldații săi, făcu propunerea, menită d'a blama Senatul: să se facă rugăciuni în onôrea lui

Cesar, și se i se aducă jertfe ca unui Zeu. Și Cicerone fusese chemat, dar dînsul, în necazul lui Antonîu, care tocmai pe dînsul pusese ochiul, tocmai pe dînsul voia s'îl compromită sau s'îl împingă la rezistență pe față, se scusă că este bolnav. La 2 se presentă în Senat, de unde lipsia Antonîu, și ținu primul său discurs din cele 14, cari se numesc *filipice*, întocmai ca acelea prin cari Demostene a combătut pe regele Filip din Macedonia. Dar spiritul cel mare și înalt al Atenianului, care și-a sacrificat fericirea și liniștea vieței sale în luptă cinstită contra dușmanului patriei sale și care în decurs de o vîrstă de om a apărut și mîntuit onórea orașului său strămoșesc, nu se asemănă întru nimic cu omul păcătos, care a părăsit republica când se găsia în nevoie și acum și ascundea slăbiciunea sa egoistă și ura sa personală contra lui Antonîu sub o grămadă de laude proprii, sforăitoare, și de batjocuri triviale. Antonîu răspunse la acest discurs la 19 Septembrie, într'o ședință a Senatului, la care Cicerone éráși nu se presintă, cu multă asprime, care negreșit nu era nejustificată. Cicerone nu s'a mai prezentat în Curiă pînă pe la mijlocul lui Octombrie, când părăsi din nou Roma și astfel dădu el însuși esemplul lașității, de și se plîngea de lașitatea tovarășilor săi politici și în scrisorile sale cerea altora socotélă despre purtarea lor. Asupra lui Antonîu și rěsbună de-o-cam-dată în tăcere, compuněnd al doilea discurs filipic, care de altmintrelea este plin de batjocuri, pentru ca să aibă mai mare efect, și pe care dînsul numai atunci a avut curagiū s'îl publice, după ce Antonîu a părăsit Roma. Cei-l'alți n'aveau mai mult curagiū de cāt el, dar eu mult mai puțină inteligență.

Octavian
stringe trupe.

Intr'aceea tîněrul Octavian a sciut să se misce printre partide cu multă dibăcie și înțelepciune. In contra partidei senatoriale îl apăra propria ei orbire, de óre-ce ea credea că are în el un instrument contra lui Antonîu, precum credea d. e. Cicerone, cu tótă seriositatea, că el îl póte conduce sau îl conduce în adevěr. In contra lui Antonîu îl apărau veteraniū unchiului său, cari n'ar fi lăsat nepedepsită periclitarea fiului adoptiv al fostului lor comandant, de la care ei așteptau îndeplinirea testamentului și rěsbunare contra omoritorilor. In urma stăruințelor acestora, ale veteranilor, cei doi bărbați se împăcară. Antonîu, pentru ca să se menție, avea nevoie de mișcări

rězboinice; lui nu' era permis s'e lase s'e se întărescă bărbații conspirației, cărora, provinciile pe care le stăpâniau, le da o forță considerabilă. Ceea-ce Senatul îi refusase la 5 Iunie, Gallia cisalpină, unde se afla Deciū Brutu, dobîndi acum printr'o hotărîre a poporului. Și astfel s'e duse cu soția sa Fulvia mai întăiu la Brundusiū, ca s'e întîmpine pe cele patru legiuni, cari veniau din Macedonia și cari i s'e daseră lui. Dar, spre a satisface aceste legiuni cu pretențiile lor cele mari, îi lipsiau lui Antoniū mijlôcele, de ôre-ce marile sume, pe cari sciuse s'e pue mâna, le risipise érašî în urma desfrînărei sale nemărginite. Intr'un discurs, care și altmintrelea nu s'e potrvia cu indispoziția soldaților, oferi fie-cărui soldat 100 de denari. Hohotele urmară drept răspuns; Octavian le oferise deja de cincî orî atâta. Cu mare greutate 'și putu menține autoritatea consulară. Legiunile îl urmară spre nord în cea mai mare indispoziție și de ôre-ce în acéstă stare nu putea nimic întreprinde cu ele, s'e întôrse la Roma, luând cu sine și o mică parte din trupe. Căutând acum s'e obție de la Senat proscriptia contra lui Octavian, pentru că acesta seduce trupele consulului. făcu trista esperiență că dînsul nu mai pôte compta pe trupe, care orî-cum în acele vremuri anormale erau indispensabile la fie-care pas. Voind s'e pedepsésca pe rebelii de la Alba, acestia aruncară de pe ziduri cu săgeți asupra lui; douë din acele legiuni, a lui Marte și a patra, 'i-aū refusat orî-ce serviciū. Dînsul a trebuit s'e alerge cu restul contra dușmanului, pe care voia s'e'l combată, contra lui Decim Brutu; cu totul pôte că mai avea patru pân' la cincî legiuni. In același timp recruta și Octavian trupe pe socotéla sa, parte dintre veterani, parte din municipiile credinciose tatălui s'eū, și anume din municipiile campanice.

O față de tot curiôsă luară acum din noū lucrurile publice. Decim Brutu, guvernatorul Cisalpinei, fu provocat de către Antoniū s'e'i predea lui, după cum ordonă poporul, provincia și armata și dînsul s'e primésca provincia Macedonia. Brutu refusă, evită lupta din cauza puținelor sale trupe și se retrase în orașul întărit *Mutina* unde spera s'a se pôta apăra pînă când îi va veni în ajutor o armată de la sud sau de la răsărit. Chestia era acum: de care parte va trece Octavian cu ocazia acestei noūi încurcături. Cu o dibăcie admirabilă dînsul sci

Decim
Brutu in
Mutina.

să facă și pe prietenul și pe dușmanul și să schimbe rolurile sale după cum cerea situația sa. Până atunci dînsul fusese privit ca unit cu Senatul; de și se purta în același timp ca dușman neîmpăcat al omorîtorilor tatălui său, se credea că dînsul face acésta numai ca să respecteze buna-cuviință. Inarmările sale, afirma Cicerone, care în calitatea sa de om privat n'avea nici să aprobe, nici să interdică nimic, se fac cu aprobarea sa. Cicerone, din Octombře, a trăit éráși la țară, dar acum, după ce Antoniü părăsise Roma, prinse éráși curagiü, ca și atunci când plecase Catilina. Nu'i vorbă, era consternat și necăjit, pentru-că Octavian se exprimase la Roma într'un sens, din care reeșia mai mult că dînsul este răsbunătorul și urmașul lui Cesar, de cât instrumentul servil al Senatului său chiar al lui Cicerone. Nimenea nu 'l autorisase; tot ce făcea, făcea de la sine; dar dînsul se înarmă contra lui Antoniü și ceruse sfatul lui Cicerone. Acéstă satisfacție îndoită: a urei și a vanității îl făcu pe Cicerone să 'și împrăștie ori-ce témă. El se legăna de ilusia că el este acela care conduce pe Octavian, ér acesta abusa de numele și autoritatea lui Cicerone spre a ocoli legile. Armata sa se spori repede prin părți de trupe cari au părăsit pe Antoniü; și Cicerone făcu pe senat să se ocupe, la 20 Decembre, cu remunerarea acestor părți de trupe, a legiunei a patra și a lui Marte, despre cari dînsul zicea că 'și-au câștigat merite pentru patrie. Ce stare de lucruri: în Galia cisalpină se afla omorîtorul lui Cesar, pretorul poporului roman, căruia i se confirmă provincia de către senat și i-să refușă de către comițiile poporului; consulul este pornit cu trupe contra lui; guvernatorii celor-lalte provinciü se diviséză în partide sau se pun în așteptare; un fiü al lui Pompeiü, Sextu Pompeiü, fără să mai întrebe pe senat sau popor sau alt cine-va, 'și ia poziția sa deosebită în Sicilia; fiul lui Cesar strînge trupe pe socotéla sa, pentru ca să libereze pe un favorit al tatălui său, pe unul dintre omorîtorii tatălui său, asupra căruia dînsul declarase că voesce să 'și reshune; senatul, o corporație înjosită, și în timpul revoluțiilor din urmă decădută cu desévêrsire, un instrument servil în mîna aceluia care dispune pentru moment de putere, însotesece, fără nici o activitate din partea sa, evenimentele cu hotărîrile sale și înregistrează numai schimbarea puterei fără d'a o determina; un orator vanitos care în

adevăr nu urmărește de cât scopuri personale, crede că bate pe Antoniū cu discursurile sale, că conduce pe Octavian și că ast-fel are în mână firele intrigei celei mari, în cari, din potrivă, dînsul va fi unul dintre cei d'ântâiū, care se va încurea și va cădea victimă. Cine era însă adevăratul domn în acest stat, se dovedi destul de bine și cu această ocazie. Pe când Octavian oferia senatului serviciile sale, puse de altă parte trupele care le concentrase Aretium, se 'l numeșteă propretor. Din parte'i promise soldaților că va da fie-căruia după biruință 5,000 de denari.

În aceste împrejurări schimbăcioase și încureate se împlini restul anului, la începutul căruia fusese Cesar omorît. Cicerone, cu toate încordările elocinței sale, nu izbuti, după cum doria, să facă ca senatul să declare pe Antoniū de dușman al imperiului. Și lucrurile nu se schimbă nici după ce intrară în funcție consulii desemnați încă de Cesar pentru anul 43, *C. Vibii Pansa* și *A. Hirțiiū*. În patru ședințe ale Senatului, de la 1 până la 4 Ianuarie, ce'i drept s'aū acordat onorurile și recompensele propuse de către Cicerone pentru adversariū lū Antoniū și anume: titlul și insemnele unui propretor pentru Octavian, dându-i-se în același timp dreptul d'a putea deveni consul cu zece ani înainte de timpul legal; scurtarea timpului de serviciū, bani, pămînt pentru trupe; tot-odată însă s'a hotărît să se trimită și la Antoniū o solia, drept încercare de mijlocire, ceea ce era cu totul opus planurilor și intențiilor lū Cicerone. Într-acea cu totă solia porni și Hirțiiū la luptă, er Pansa rămase în Roma. Solii sosiră la Antoniū; acesta nu luă cererile lor drept ordin din partea Senatului, ci drept propuneri de împăciuire, și arată și el cererile sale, continuând în același timp cu asediarea Mutinei. Pe la sfirșitul lū Ianuarie solii se întorseră. Senatul se întruni din nou. Fie-care din cele trei păreri posibile erau reprezentate în discuție: Cicerone era pentru războiul formal contra dușmanului imperiului; L. Cesar, unchiul lū Antoniū, susținea că aici este numai cazul unui *tumult*, er nu al unui războiū; Calenu propuse o nouă solie. Senatul, în slăbiciunea sa, alese propunerea de mijloc, aprobând propunerea lū L. Cesar.

În timpul acesta Marcus Brutu, luă în stăpânire Macedonia, Iliria, Grecia și Casiū Siria, amendoi fără titlu de drept. Brutu

Antonia
contra lui.

Brutu în
Macedonia,
Casiu în
Siria.

cerea acum să fie confirmat și senatul, sub impresia discursului filipic al zecelea al lui Cicerone, îl și confirmă. Incurcăturile sporiau însă din zi în zi. *Cn. Dolabela*, fiind în drum spre provincia sa Siria, omorîse la Smirna pe Treboniu, proconsulul Asiei mici și unul din conspiratori. De aceea el, după propunerea lui Cabru, fu declarat de dușman al imperiului, hotărîndu-se tot o dată să se începă războiul contra lui. Cicerone a propus ca războiul să l poarte Casiu, dar Senatul găsi această propunere prea extremă și adunarea hotărî ca acest război să fie purtat de către *consuli*, îndată ce vor înceta încurcăturile din Italia de sus. Pus pe gânduri din cauza acestei atitudinii a senatului, Cicerone, pentru moment, consimți și el la o rînduire pacinică. S'a hotărît să se trimită o a doua solie la Antoniu, la care solie, într'un moment de slăbiciune, voia să iea parte chiar și Cicerone. Dar acest plan, care se basa pe făgăduelile lui Antoniu și de care s'a căit numai de cât, s'a dovedit că nu se poate executa și de aceea a fost părăsit. Guvernatorii de dincolo de Alpî, L. Munațiu Plancu și M. Lepid, trimiseră scrisori Senatului, stăruind pentru pace. S'a desbătut și în această privință, dar ca și altă dată, în zadar: hotărîrea avea să se dea de către armatele de la Mutina, unde se dusesse acum și al doilea consul Pansa și unde Decim Brutu ajunsese să fie împresurat de către Antoniu.

Octavian
și consulii
contra lui
Antoniu 43.

Brutu se afla deja în mare strîmtore și apröpe d'a se supune, când începură în fine, pe la sfîrșitul ernei, să înainteze Hirțiu și Octavian spre pozițiile lui Antoniu. Prima ciocnire nu le-a fost favorabilă; au fost respinși de către Antoniu. Intr'aceea Pansa ajunsese la Bononia (14 Aprilie) și lupta începu acum să devie serioasă. La Forul Galilor, lîngă și în strada emilică, a avut loc o luptă la 15 Aprilie. Pansa, după o luptă grea, fu deplin învins și el însuși rănit de mörte; dar când Antoniu se credea deja sigur de biruință, spre söră se încäeră cu trupele prospete ale lui Hirțiu, care venise de la Mutina în ajutorul colegului său. Acestui nou dușman nu era capabil d'a i ține pept. În timpul acestor lupte Octavian a apărut tabăra de la Mutina contra atacurilor puțin seriose ale lui L. Antoniu. Cu töte acestea armata biruitoare îl salută de-o dată cu cei doi consuli ca imperator. În Roma, Cicerone, se folosi de scirile de biruință pentru un triumf în felul său d'a vedea; se duse la

Capitol ea să mulțumescă Zeilor și atrase după el mulțimea fără căpătâiū. În ziua următoare, în al 14-lea discurs filipic, ceru o serbare de 50 de zile pentru imperatori, recompensă pentru trupele biruitoare, un monument pentru cei căzuți și proscierea lui Antoniū ca a unui dușman al imperiului. Și de astă-dată își ajunse scopul său: i s'a acordat tot ce a cerut. Într'aceea, la 27 Aprilie, Antoniū a fost bătut la Mutina cu desevîrșire și tabăra lui cucerită. Octavian de astă-dată culese și mai mulți lauri. Mai pe urmă a comandat numai el singur, de ore-ce Hirțiu a cădut în luptă și Decim, care era închis în Mutina, n'a sprijinit operațiile prin vr'o încercare de eșire.

Astfel ambii consuli căduseră în luptă și numai Octavian mai rămase. El bătuse pe Antoniū, cesarianul, și liberase pe omoritorul lui Cesar, pe Decim Brutu. Acesta era tocmai după placul acelei partide, ale cărei vederi le reprezenta Cicerone; și până aci lui Octavian interesul propriū i-a dictat să mērgă mână în mână cu acest partidă, dar acum drumurile lor începură să se despartă.

Antoniū învins, Brutu liberat.

Cum că Cicerone și vechii pompeiani voiseră să se folosească numai de el ca de un instrument contra lui Antoniū, nu era greu de priceput, și Octavian pricepuse. De conspiratori însă îl despărția o dușmăniă neîmpăcată, o prăpastie, care nu se putea astupa nici o-dată, și lucrul nu se schimbă nici prin despresurarea lui Decim Brutu, la care contribuise el. Dar „pompeiani“ din Roma se credeau acum destul de siguri spre a putea face un pas mai departe. Ei erau cu mult mai puțin biruitori, de cum se părea, dar pentru moment puteau să se ție biruitori; și astfel și lucrară.

Octavian contra Senatului.

Adunară bani, numiră o comisie de zece bărbați pentru fixarea pământurilor, cu cari să se pōtă achita de îndatoririle față cu trupele; alți zece bărbați, cari să tragă la răspundere pe Antoniū și astfel să puse la cale *reșturnarea legilor iulice*, ultimul lor scop. Tot-o-dată atitudinea lor față cu Octavian deveni mai ostilă. În rugăciunea de mulțumire pentru despresurarea de la Mutina numele lui n'a fost pomenit, a fost însă al lui Decim Brutu, care nu făcuse nimic, fiind numai de alți liberat; trupele consulilor morți în luptă fuseră date acestuia și nu lui Octavian, și tot el primi și comanda supremă contra lui Antoniū, care se retrăsese spre apus cu restul tru-

pelor sale. Casiu primi comanda contra lui Dolabela în Siria și pentru ca lucrul să fie desevîrșit, *Sextu Pompeiu*, al cărui nume era deja o amenințare contra lui Cesar Octavian și care până acum a fost lăsat la o parte, fu numit comandant al flotei. Nu numai atât; pentru ca Octavian să fie cu desevîrșire exclus, se luă hotărîrea ca în comisia pentru împărțirea pământurilor, în fruntea căreia se afla Cicerone, să nu se alégă nici un comandant. Comanda și misia lui Octavian, în urma despresurării Mutinei, erau privite ca stinse. Trebuie știmat tînerul, zise Cicerone în ironiă, și apoi „înaintat“, adaoșe tot el într'un mod echivoc; dar atât el cât și partida sa 'și făcuseră rău socotela, când creșură că „copilul“ se pôte da așa de ușor la o parte. Copilul Octavian avea un aliat, față cu care zadarnice erau tôte opintelele intriganților din Senat: trupele priviau cauza lui ca a lor.

Dibaciū cum era, el a știut să alimenteze acest curent, și dacā Senatul împreună cu vechia partidă pompeiană căuta să 'și concentreze forțele, acum sosise și pentru el timp d'a'și căuta aliați, cu cari să se pôtă uni. Mai 'nainte d'a căuta să se înțelégă cu Antoniū, el 'și întări poziția sa pe o cale mai scurtă. Patru sute de delegați ai trupelor sale să prezentară la Roma, cerënd consulatul pentru conducătorul lor. Cererea fu respinsă. Acēsta îl făcu pe Octavian să se pue în fruntea celor opt legiuni ale sale și porni spre Roma. Când sosi acolo, ori-ce o poziție amuși înaintea unei puteri, care nu să putea combate cu vorbe și hotărîri. Urmă o schimbare repede și desevîrșită. El fu numit consul împreună cu Q. Pediu la 19 August 43, și adopția sa primi confirmarea solemnă și legală; proscricția contra lui Dolabela fu revocată; ruda și colegul său Q. Pediu izbuti cu o lege care dispunea cercetarea și pedepsirea omoritorilor lui Cesar. Tot în urma propunerii acestuia s'a revocat și declarația de războiū contra lui Antoniū și Lepid, fiind acum Octavian pe față pentru Antoniū. Și după ce să făcară tôte acestea, tînerul consul, în vîrstă de 20 de ani, porni erășī spre nord, unde lucrurile luaseră deja cu totul altă față, zădărnindu-se succesele aparente de la Mutina ale partidei cesariane.

Acolo Brutu n'a urmărit cu destulă energie pe Antoniū cel hătut; astfel acesta a gășit prilej d'a se întări din nou. Mi-

jlocul de scăpare, care îi rămăsese, era d'a intra în înțelegere cu guvernatorii de dincolo de Alpi, Lepid și *Munatiu Plancu* din Galia, *Asiniu Polione* din Spania de dincolo. Cu Lepid care se afla în Galia narbonensă, lucrul se isprăvi ușor: la 29 Maiu a avut loc unirea lor, la care Lepid, pentru ochii lumei, s'a lăsat ôre-cum a fi silit de către soldații săi. Munatiu, din potrivă, se declară pentru Brutu, cu care s'a și unit în Iunie la Lugdunum. Asiniu Polione, fără să se declare, aștepta să vadă ce față vor mai lua lucrurile. Dar și ei fură câștigați, după ce Octavian s'evîrși marea lovitură asupra Romei, după ce înfrînse opoziția senatului și după ce schimbă cu totul fața lucrurilor publice. Asiniu, în Septembrie, se retrase peste Pirinei spre Antoniū. Plancu se despărți de Brutu, și făcu același lucru. Acest din urmă voind să scape în Macedonia la M. Brutu, fu părăsit, încetul cu încetul, de către restul trupelor sale și pe drum, când ajunse la Alpi fu omorît la curtea unui conducător al unui trib barbar. Astfel apusul aparținea cesarianilor, cari acum se aliară între ei. Conducătorii lor, *M. Antoniū*, *Cesar Octavian* și *M. Lepid*, care primi rolul mijlocitorului și împăciuatorului, se întâlniră în Octobrie 43 la *Bologna*. Locul lor de întrunire a fost o insulă în râul Ren, care curge prin Bologna. Din precauție Antoniū puse cincî legiuni la un țărm și Octavian tot atitea la cel-lalt. Mai întâiu trecu peste pod Lepid care garantă pentru siguranță; după aceea se vedură față în față și cei-l-alți doi. După două zile de negociere s'a încheiat în fine alianța cesarianilor, astfel că puterea peste întinsul imperiū roman s'a împărțit în părți egale între cei trei bărbați din *al doilea triumvirat*. Ei se înțeleseră ca să iea asupra-le o putere consulară estraordinară pe cincî ani, spre a menține ordinea publică și a administra statul, ér magistrații ordinari, cari erau desemnați de mai înainte pentru cei cincî ani următori, să rămână alătura cu ei. Lui Lepid îi rămase Galia narbonensă, Spania de dincóce și dincolo; tot-o-dată i s'a asigurat și consulatul pentru anul viitor. Octavian primi Africa, Sicilia, Sardinia cu insulele ei, tot țeri bogăte în cereale. Antoniū și rezervă Galia de dincóce și de dincolo, afară de cea narbonensă, cu alte cuvinte provinciile cele mai importante, unde comandase odinióra Iuliu Cesar, ceea făcea ca Antoniū să

ocupe poziția cea mai însemnată dintre ei trei. El și Octavian aveau să plece imediat cu armatele lor spre Orient.

Proscriptii.

Dar pentru ca această alianță să pǎtă fi eficace, trebuiau mai 'nainte de tóte satisfăcute trupele. Cu promisiile cele mai frumoșe fuseseră mai 'nainte câștigate; acum, spre a le satisface, trebuia pământ și bani, și bani din casa statului nu se mai putea lua fiind-că era golă. Nu mai era de cât un singur mijloc, pe care 'l și întrebuintară triumvirii fără nici o esitare — invenția lui Sula, *proscriptiile*. Polița către legiuni trebuia să o plătească partida dușmană cu averea și sângele ei; nici dînșii, dacă ar fi învins, de sigur că n'ar fi procedat mai domol ca cesarianii. Acesta era caracterul aceluï timp îngrozitor, când nu se putea invoca nici nedemna scusă a cruđimei, pasiunea răzbunărei; omorul era o urmare a premeditației reci, a politiceï, a criseï de bani; în tótă liniștea se combină și se hotărî de mai 'nainte cine să fie omorît și cine să fie cruțat; se făcea schimb și tocmeală pentru viața amicilor și rudelor; se punea ca preț și marfă, viața unui om pentru a altui om, și această oribilă necesitate fu îndeplinită cu o rece cruđime, fără să se fi făcut vre-o obiecție din partea stricatului Antoniu, care în orgiile sensualității celei mai sêlbatice 'și perduse sentimentul și conștiința sa de om, sau din partea fînărului Octavian, care n'avea în vedere de cât rațiunea de stat, sau din partea trîndavului și nesimțitorului Lepid, al cărnia egoism ordinar împedica ori-ce sentiment de umanitate.

Cicerone
omorît 43.

Soldații primiră în aplause zgomotoșe această alianță, clar formulată și pusă pe hârtie, și pentru ca alianța să fie și mai tare Octavian se logodi cu fiica vitregă a lui Antoniu, cu Clodia. Încă înainte d'a fi intrat triumvirii în Roma, ordinele de sânge erau deja espediate și repețirea cruđimilor din anul 81 începuse deja. Tăiați fără milă fură aceea, cari avuseră încă periculósa ilusie că tot se mai pótă apăra forma republicană de guvernământ într'un timp când chiar și aceea, cari, ca Cicerone, erau devotați acestei forme de guvernământ, nu o puteau altfel apăra de cât prin ilegalități și măsuri tiranice, și într'un stat, unde de o sută de ani încóce fie-care mișcare făcută în numele libertăței, în cele de pe urmă tot la domnia unuia singur ajungea. Ar fi lucru zadarnic d'a mai socoti numărul jertfelor căđute cu ocașia noului măcel; nu s'a întîmplat

acum pentru întâia-dată ca Italia să fie lovită de această grăză. Dintre toate cea mai de frunte victimă a fost M. Tuliū Cicerone, care iute și în mod îngrozitor s'a prăvălit din aparenta înălțime, la care 'l ridicaseră din nou împrejurările pentru seurtă vreme. Încă nici nu se desmeticise din visul său de biruitor și în vanitatea sa simția o deosebită satisfacție, că a făcut pe Octavian, după cum credea dînsul, instrument al răsbunării sale contra lui Antoniū, și acum se vață pe Octavian unit cu dușmanii săi contra partidei, pe care o conducea el, mîntuitorul patriei. Și apoi cum-că dînsul nu va fi cel din urmă între victimele acestei alianțe, nu se mai îndoia de loc. Fugi din Roma, mai întâi la moșia sa tusculană, după aceea la cea de lângă Astura în Lațul de sud; de aici se îmbarcă pe o corabie și se duse la Circei și apoi la Cujeta. Acolo 'și cîntă odihna în Formianalul său, dar servitorii îl făcură să grăbescă și de aici, de ore-ce pe capul proscrisului se pusese mare preț. Să urcă din nou în trăsură, pentru ea să ajungă la mare; scopul călătoriei sale avea să fie tabăra conspiratorilor din Macedonia. Era însă prea târziu. Abia să urcă și porni din loc și intrară în lăuntru C. Popiliū Lena, un tribun de război, pe care Cicerone îl apăraseră o-dată într'un proces, și centurionul Hereniū. Ne aflându'l în casă ocupară numai decît cu soldați eșirile parcului, care conducea de la Formie la Caieta. Ei înșiși căutară în parc și la una dintre eșiri dădură peste trăsura, în care se afla consularul și cum scose acesta capul, Hereniū îi dede lovitura de mörte. Capul și mâinile lui Cicerone, conform ordinului lui Antoniū, care răsplăti pe omoritori cu prețul înzecit, fură pironite la tribuna oratorilor.

Astfel se sfirși M. Tuliū Cicerone. El așa-dară totuși deveni victima încercăturilor civile, el, care tot-d'a-una s'a străduit să caute partea cea sigură: un om încovoicîos și slab, puțin potrivit pentru acest nenorocit timp, cînd puterea cuvîntului era nimica dacā nu era împreunată cu o voință clară și cu un braț puternic.

Ca bărbat de stat Cicerone era fără vederi statornice, fără convingție adîncă, fără însuflețire curată și fără putere, din cauză că tot-d'auna mai întâi se gîndia la onorea sa și apoi la patriă. Și totuși 'și iubia patria și această iubire era sinceră, dar desinteresată și capabilă de sacrificiū nu era; el pretindea pen-

tru ori-ce merit, sau ori-ce credea el că este un merit, o recompensă esagerată. În orba lui vanitate, care face pe om necesarmente neubitor de adevăr și fără judecată, nu esita nici un moment d'a se pune pe sine ca politic alătura cu eroii poporului roman, alătura cu Romul și Camil și Scipione; dar nici consulatul său nici activitatea sa, după mórtea lui Cesar, nu justifică această laudă propriă obraznică, pe care, istoria nu este permis să o confirme. Din norocire pentru nemurirea numelui său, Cicerone, a cules lauri neperitori pe câmpul cel paçinic al literaturii, unde spiritul său ales, mișcător și multilateral îl făcea mai destoinic. Viața lui publică nu ne dă nici un chip curat, dar în discursurile și scrierile sale tot-d'auna cu plăcere împrăpatată vom auzi murmurul puternic al spiritului limbei romane, a cărui putere multiplă nimenea n'a știut-o întrebuințată cu atâta măestrie ca Cicerone. Ziua de 7 Decembrie anul 43 a fost ziua morței lui.

Republicanii
în Orient.

Ast-fel ținu omorul deslănțuit în Italia. Dar mai era de îndeplinit proscricția în persóna lui *Brutu* și a lui *Casiu* și acesta se putea face numai cu o armată și printr'o nouă luptă, care decise în mod irevocabil între monarhie și republică. Intr'aceea Brutu învinsese pe L. Antoniù, fratele triumvirului, care fusese trimis contra lui. De asemenea și Casiu pëtrunsesse în Laodicea (Siria) unde se afla Dolabela, care puse seî omóre, după ce vedu că orașul a cădut prin trădare în mâna adversarului său și că prin urmare totul este pierdut. Acum se ivi necesitatea d'a se împreuna cei doi capi din fatala conspirație, care a provocat totă această nenorocire și după ce amëndouï, pe întrecute, luară și stórseră la dări, se și împreunară în pace pe la începutul anului 42 la Sarde, în Asia mică. Trupele lui Antoniù ocupaseră strîmtorile despre răsărit de la *Filipi* (Macedonia). După zeee zile sosi și Octavian; cum sosi el, ajunseră și adversarii în apropierea acestui oraș. Liniile lor erau favorabile și puterea lor armată aprópe egală cu a adversarilor și în prima luptă și dobîndiră un succes parțial. Brutu la aripa dréptă înfrînse aripa lui Octavian, ér Antoniù care în acest rezboiù deveni éráși om la loc și se arată cu mult superior neîncercatului și bolnăviciosului Cesar, luă tabăra lui Casiu, și prin această repară nenorocirea care dădu peste cea l'altă aripă. Pe neașteptate, această biruință pe jumătate se com-

pletă printr'o nenorocită înțelegere din partea lui Casiū, care luă drept dușman pe călăreții lui Brutu, ce veniau spre el, și creșdând că totul este pierdut, ordonă unui libertin al său să-l omóre. Cu atâta lucrul însă nu era decis; cei doi triumviri nu puteau să se țină timp îndelungat în acea parte și Brutu, știind acesta, evită o a doua luptă. Dar o păși și el, cum o pășise Pompeiū în Thesalia: nerăbdarea ómenilor săi îl împinse înainte și după 20 zile de la prima luptă, într'o zi după amieză, a avut loc o încăerare, care din cauza întăritărei de ambele părți, în curând s'a prefăcut într'o adevărată luptă. Antoniū birui și de astă-dată la aripa dréptă. În ziua următoare Brutu își făcu singur sfârșitul; ultimele sale cuvinte au fost că el nu mai are nici o speranță în virtute și în patrie, și astfel spiritul lui Cesar care zice că s'ar fi arătat omului desperat în zilele de la Filipi, avu acum pace.

Supunerile, omorurile, grațierile urmau ca și după lupta de la Farsal. Cu toate acestea războiului civil nu se puse capăt, dar altul îi era acum interesul. Republica, după această ultimă luptă a bărbaților, cari mai creșuseră încă în ea, în fond nu mai exista; ceea ce mai rămăsese era numai o aparență. Mai erau încă patru conducători: Antoniū, Cesar, Lepid și Sextu, cari acum érași trebuiau să își încerce norocul cu sabia, pentru ca să se vadă pe care l-a hotărît sórta să fie singurul dominitor în Roma.

Luptele de la Filipi 42.

CAPITOLUL II.

Luptele triumvirilor. Incetul cu incetul învinge Octavian și monarchia. Lupta de la Actium.

41—31 în. de Chr.

După lupta de la Filipi (Nov. 42) trebui să se facă o nouă împărțire a afacerilor și a provinciilor între triumviri. Lepid, care târăgaia numai treburile la Roma, perdeea tot mai mult din însemnătatea sa. Octavian, care primi Spania și noua provincie Africa, fostul regat numidic, avea să împartă veteranelor pământuri în Italia, o însărcinare grea și nepopulară; Antoniū, care primi vechia provincie Africa (Carthago) și ambele

Galii, avea să strângă bani în Orient pentru satisfacerea armatei. Flota și Sicilia de o cam dată fură lăsate lui Pompeiul cel tînăr.

Antoniul în
Orient. Cleo-
patra.

Astfel Antoniul s'ă duse în Orient și populațiile răbdătoare ale acestor țeri, cari tot-d'a-una aũ avut mai mult s'ă suferi, trebuiră s'ă plătescã „cërta dintre Regi.“ La Tarsu în Cilicia apãru înaintea tribunalului s'eu și Cleopatra, Regina din Egipt, pentru ca s'ă ș'i dea s'émã, ca toți cei-l'alți principii vasali, despre politica echivocã, pe care a urmat-o în lupta dintre triumviri și adversarii lor, adicã conspiratori. Ea s'ă apãrã în modul cel mai eficace : prin grațiile ei izbuti s'el lege atãt de bine pe Antoniul, ale cãruil calitãți bune erau întunecate și supuse de o sensualitate s'elbaticã și desfrinatã, în cãt de acum înainte d'insul ca și cãnd ar fi fost fermecat, deveni sclavul acesteil femeil, care il duse la perdanie. S'ă duse dup'ă d'insa în Egipt și perdu vremea la curtea Egiptenceil, care prin serbãrile, jocurile, orgiile și mai pe sus de tôte prin puterea magicã, pe care o esercita persóna ei asupra lui, il adusese într'o stare de am'etelã, din care nu s'a mai trezit nici o-datã cum s'ă cade.

R'ezboiul în
Italia.

Intr'aceea Octavian s'ă întorsese în Italia. Multe supãrãri avea s'ă dea peste d'insul și la noi nenorociri era espusã țara, ai cãreil locuitori s'ă vedeãu pretutindenea apãsați și alungați de cãtre veteraniil brutali. Era tocmai ca în timp de r'ezboiul : locuitoriil erau alungați de pe pãmînturile lor, pentru ca s'ă se satisfacã stãpãniil zileil, soldatili lacomi, cãrora li s'ă fãcuserã cele mai mari promisiil, cari nu put'eu fi îndeplinite de cãt prin cele mai mari violențe. Octavian s'ă vedea pus înaintea a o mulțime de dificultãți. Veteraniil cereãu pãmînturile, ce li s'ă promiseserã ; despueții de pãmînturi, dintre cari fôrte mulți s'ă vedurã în zilele acelea intrãnd pe porțile Romeil, acoperiaũ pãnã și stradele capitaleil cu plãngerile lor. Sextu Pompeiul era stãpãn peste aprovizionãrile cu cereale și putea în fie-care moment s'ă pregãtescã cele mai seriose încurcãturi fiului înving'etorului de la Farsal și Munda, și mai mult s'ă vedea Octavian amenințat de cãtre antonianiil cei dușmani, în fruntea cãrora s'ă afla soția lui Antoniul, Fulvia, o femeie intrigantã și ambițioasă, și fratele lui Antoniul Luciul. Purtarea nesuferitã a acestora din urmã, cari cãutaũ s'ă exploateze încurcãturile lui Octavian, a provocat în anul 41, cãnd s'ă afla Luciul consul,

un nou război civil, pe care acesta și Fulvia își dau aerul că'l poartă în numele republicei și care s'a numit războiul *perusic* de la orașul etruric Perusia, unde se aședară Fulvia și Luciu. Imprejurul acestui oraș s'a petrecut acest nenorocit război, ale căruți amănunte a le mai urmări, nu mai este de nici un interes. Speranțele Fulviei, d'a deștepta prin acest război pe bărbatul-său din farmecul egiptean, nu s'au împlinit. Octavian sprijinit de talentele războinice ale consiliarului și amicului său intim, *M. Vipsaniu Agripa*, strîmtoară orașul până când fόμεa sili pe cei închiși să capituleze (primăvara, 40). Luciu din considerație pentru fratele său Marcu obținu nisece condiții mai onorabile; căți-va oficeri și un mic rest de trupe împreună cu Fulvia se imbarcă pentru Orient. Lepid, pe care pôte că a comptat L. Antoniu, a rămas credincios causei triumviratului și de aceea primi ca despăgubire pentru Spania și Galia narbonensă provincia *Africa*, unde se și duse.

Numai după ce a auđit despre înfrîngerea partidei sale în Italia, s'a gîndit Antoniu să plece din Alexandria, și cu tôte că Parții făcuseră un atac asupra Asiei romane, dînsul totuși s'a vedut nevoit să plece mai întăiu spre apus. La Atena s'a întilnit cu Fulvia, care îi făcu aspre imputări, pe care dînsul i le plăti în aceeași monedă. Imprejurările erau aprópe d'a se încurca din nou. Din ambele părți se făceau negoțierii cu Sextu Pompeiu; dar în fine ambii rivali preferă să se întelégă ei între ei. Urmă o întrevedere la *Brundusiu* (40), unde Antoniu și adusesse corăbiile sale de război și Octavian legiunile sale, stănduși așa dară față în față, gata de război. Cu ocazia acestei întrevederi se făcu o *nouă invoială*, care asigură éráși pacea între puternicii pentru căți-va ani. Octavian primi provinciile din spre apus de la Scodra (Epir) și Antoniu pe cele din spre răsărit; Lepid, care nu luase parte la campanie, rămase cu Africa. Antoniu luă asuprași sarcina să pórte război contra Parților, ér Octavian, dacă nu va fi altceva de făcut, să pórte război contra lui Pompeiu. Tocmai în timpul negoțierilor de la Brundusiu sosi scirea că Fulvia a murit la Sicyon și acest cas de mórte fu folosit spre a întări și mai bine legăturile dintre ambii puternicii printr'o căsătorie. Sora lui Octavian, Octavia, cea mai nobilă romană din timpul ei, care unia deosebita frumusețe corporală cu o cultură

Intilnirea la
Brundusiu.
40.

superi6ră și cu t6te virtuțile femeiesci, fu măritată după Antoni6; și acum se spera că spiritul ei cel bogat, grațiile ei femeiesci, mintea ei clară și sigură, vor pune la cale o prietenie traică înre bărbatul și fratele ei și vor îndepărta influența nenorocită a reginei egiptene, care îl ținea fermecat pe Antoni6. Vi6 aclamați de popor, cei uniți din nou, intrară în Roma. Poporul însă cerea și mai mult de la ei, și o răscolă în capitală, care n'a putut fi înăbușită fără v6rsare de sânge, dădu o energică espresie acestei cereri; — poporul cerea împăcarea și cu Pompei6, care stăpânind de mai mulți ani insula Sicilia și marea, împedica aprovizionarea Italiei și prin această provoca f6mete în capitală, de câte ori voia. In anul următor (39) s'a pus la cale o înțelegere și cu Pompei6, o înțelegere forțată de strigătul poporului după pâne și pace.

Și la Misen.
39.

In *Misen*, la țermul campanic, se întâlnește cei trei bărbăți și, ca între trei puteri independente, s'a încheiat aici un nou tratat de pace, care după ce s'a pus pe hârtie, s'a pečetluit și s'a trimis vestalinelor spre păstrare. Pompei6 — acestea erau condițiile esențiale — lua îndatorirea d'a lăsa pretutindenea comunicația liberă și d'a furnisa în fie-care an Italiei o cantitate hotărâtă de cereale; dînsul primi tot pe atâta timp cât stabiliseră Antoni6 și Octavian pentru provinciile lor, Sicilia, Sardinia, Corsica, la cari se mai adause și Achaia, și afară de consulat și demnitatea de augur, încă 17 milioane de denari drept despăgubire pentru averea sa părintească, care a fost confiscată în timpul lui Cesar, și din care, după cum scim, partea cea mai mare a luat-o Antoni6. Veteranilor sei li s'a6 promis aceleași recompense ca și veteranilor lui Octavian și ai lui Antoni6. Fugarii, cari se adăpostiseră la umbra puterii sale, se înt6rseră în Italia, și după această precum și alte amnestii, acum nu mai r6maseră de cât omor6torii lui Cesar, pentru cari nu mai era nici un loc de adăpost. S'a6 și stins ei, fiind tot-d'a-una nesiguri și pe fugă, unul ici, altul dincolo, de mâna propriă sa6 streină, prin venin, pumbal sa6 prin sabia dușmanului. Pentru nici unul fapta sev6rșită n'a avut alte urmări de cât desastrose.

Nuol turburări. Pompei6 r6sturnat.

Cei trei comandanti se duseră acum fie-care la provinciile lor, dar pacea, nefiind luată din nici o parte, în serios, n'a r6mas mult neturburată. In anul 38 se renoi r6zboiul între Oc-

tavian și Pompeiū. Pacea îi deveni supărătoare lui Octavian și de aceea se folosi de prima ocazie, de absența lui Antonii, care într-o vreme voia în adevăr războiul cu Parții, spre a o strica. De ôre-ce Antonii curînd după aceea recădu în relațiile sale de mai înainte cu Cleopatra, dînsul, asigurat din această parte, avea timpul și puțința d'a termina războiul cu succes. Cu toate acestea Pompeiū și libertinii, cari conduceau flota ca legații săi, ținură luptă cu succes contra lui Octavian și a subcomandanților săi, și flota acestuia, în mai multe rînduri, suferi pierderi când în luptă, când din cauza furtunelor cumplite. Numai după ce luă comanda *M. Vipsaniū Agripa*, care fu revocat din Galia și care primi consulatul pentru anul 37, luă și războiul altă față. Agripa readuse flota în lacul Avern și Lucrin, punîndu-l în legătură cu marea. Tot în timpul acesta Octavian izbuti, după o nouă învoială la Tarent, să își asigure sprijinul lui Antonii, a cărui flotă de 120 de corăbii apărău în apele apusene. Mai avînd apoi în vedere și împrejurarea că reînvierea triumviratului făcuse și pe Lepid să pornescă din Africa contra Siciliei, și că unii oficeri d'ăi lui Pompeiū părăsiau pe conducătorul lor, care nu sciuse nici prin ideile sale populare, nici prin combinațiile sale politice să dea acestui războiul un caracter măreț, de sine se înțelege că lucrurile se apropiară repede de momentul decisiv. După o luptă pe mare la Mile, apoi alta hotărîtoare spre răsărit d'acolo, la *Naulochos*, la anul 36, fu învinsă flota lui Sextu, căreia comandantul lui Octavian print'o manevră întocmită cu măiestrie îi tăia și legătura cu armata de pe uscat. Acesta, și altfel cu mult mai slabă de cât armata de pe uscat a lui Octavian, vîdîndu-se părăsită de către Pompeiū, care după luptele pierdute pe mare, nu mai voi să scie de Sicilia, depuse armele mai în întregul ei. Pompeiū fugi în Asia; acum nu scia ce să facă: să se unescă cu Antonii sau să se războescă cu el. N'a izbutit însă nici cu una, nici cu alta. Cu o mică armată, pe care i-a ajutat să își-o creeze timpul turbulent, întăritarea populației și numele părintelui său, și care curînd se disolvă, nefiind încuragiată prin nici un succes, el fu învins de către un subcomandant al lui Antonii, *Tițiiu*, în lăuntrul Bithiniei și din ordinul acestuia, la anul 35, fu omorît la Milet.

Lepid răs-
turnat.

Răsturnarea lui Pompeiū îl încurecă și pe Lepid. Acesta, după ce a debarcat la Lilibeum (V), înaintă apoi la Mesana (E) și, înconjurat de o armată puternică, la care se alăturase și o parte dintre pompeianii bătuți, ceru pentru sine importanta insulă Sicilia și tot-o-dată restituirea drepturilor sale ca triumvir. Dar în momentul, când se făcură toate pregătirile pentru o nouă luptă, se dovedi că el nu mai putea compta pe fidelitatea trupelor sale. Octavian însuși a putut îndrăzni să apară între ele, în tabăra adversarului său; trădarea se dădu pe față; îndată ce Octavian se apropie de șanțurile taberei, după o scurtă luptă aparentă, sau și fără luptă, soldații trecură rînduri-rînduri la el. Lepid numai avu încotro, de cât în haînă de doliu se cêră grația adversarului, care l'a învins și l'a desarmat fără nici o luptă. Octavian l'a grațiat cu demnitatea de pontifex suprem, ér armata, provincia și demnitatea de triumvir îi s'au luat. El nu era omul, care se încerce încă o-dată norocul armelor și turburările unor noii revoluții; în trîndăvia sa, fără multă supărare, suporta liniștea și rușinea mărimii pierdute. În anul 13, sub domnia lui August, muri în calitate de Pontifex Maximu și lăsă în fine și această demnitate rivalului său mai norocos, care încă de mult concentrase deja în persôna sa pe toate cele-l-alte demnități.

Antoniū, Oc-
tavian.

După răsturnarea lui Pompeiū și Lepid, dintre mulții preten- denți mai rămăseseră numai doi, și anume cei mai de frunte, Antoniū și Octavian. Și între ei trebuiaū să hotărăseă armele; dar de republică acum nu mai era vorba. Chestia devenise acum curat personală: cine dintre ei, Mareu sau Caiu, se do- bîndescă prețul revoluției de o sută de ani, domnia absolută în imperiul roman? Și aici Octavian a fost acela, care a apă- rat cauza cea mai bună, cauza Romei, de-o-dată cu a sa proprie.

Antoniū în
Orient.

Antoniū, părăsind din nou Italia, pe la sfîrșitul anului 39, după încheierea păcei generale la Misen, s'a dus la Atena, unde a pe- trecut érna cu Octavia împreună. La început se părea că Octavia totuși va izbuti prin influința ei să ridice moralicesce pe Antoniū, care se aprindea atât de lesne cu trupul și cu sufletul, dar care de altmîntrelea era înzestrat cu calități nobile, cu spirit pătrunđe- tor și cu multă energie. După aceea s'a dovedit însă că era prea tîrziu. În vîrtejurile turbate ale timpului, în plăcerile ordinare și brutale ale vieței de soldat, în amețela bēnturei și a voluptă-

ței, viciuri cari de timpuriu culcau la pământ pe omul pătimas, prea mult se slăbise stăpânirea de sine morală și puterea binelui. In anii 38 și 37 îl vedem ocupat cu înarmările contra Parților. Dar pe de o parte împedicat de împrejurările neli-niștite de la apus, cari îl făcură de mai multe ori să se întorecă în Italia, pe de alta ca să înconjure alte plângeri, încredință pe legatul său P. Ventidiu cu înfrînarea Parților, care și obținu mai multe succese contra lor. Iarna — nu se scie — dar se pôte că a petrecut-o éráși la Atena, împreună cu Octavia. Nobila femeie sciu să împace în vremuri grele interesele opuse ale soțului și fratelui ei, și astfel puse la cale și învoiala de la Tarent, anul 36, când războiul între amândoi părea a fi inevitabil. Nu trecu mult însé și lui Antoniú noua legătură de căsătorie îi deveni supărătoare El nu mai putea de dorul serbărilor amezitóre din Egipt, și cum sosi în anul 36 de la Tarent în Orient, trimise pe Octavia înapoi și se întâlni éráși cu Cleopatra în Siria, unde o chiamase el. Acolo cu cea mai mare ușurință de minte puse la dispoziția nemerniceii femei, care rídea și esploata darnica lui slăbiciune, mai multe țeri romane: Fenicia, Colesiria, Cipru, ținuturi din Cilicia, Iudea, Arabia nabateică. După aceea, despărțindu-se de Cleopatra, trecu peste Euftrat, spre a începe cu totă serioșitatea războiul cu Parții. Dar vechia sa forță îl părăsise. Campania fuse prea târziu întreprinsă. Pe cel mai lung drum conduse Antoniú armata sa, prin Mesopotamia și Armenia de sud la Media Atropatene (între lacul Urmia și marea Caspică); dar barbarii nu se lăsară în lupta pe care el o căuta. Ei lăsară ca lipsa, țara străină, și cetele de călăreți, încetul cu încetul, să prepare înfrîngerea adversarului lor. Spre a scăpa cel puțin de sórta lui Crasu, Antoniú dădu ordin de retragere. Abia acum, în acéști situație extremă, și regási el forța sa; în răbdări și privații, cari erau atât de mari, în cât rădăcinile și erburile trebuiau să stîmpere sau să înșele fόμεa, espus la necontente piedici și atacuri din partea dușmanilor, cari deveniau tot mai îndrăzneți, și conduse el armata sa nu fără mari perderi, dar în fine o armată—înapoi peste Araxe. Dar abia se vedu căpat împreună cu armata sa, și éráși reîncepu păcătoșele lui relații cu Cleopatra.

De la Leucecome lângă Sidon, unde o întâlni să duse cu ea Cleopatra.

la Nil, unde începu din nou viața de mai înainte. La anul 34 întrerupse această viață, spre a întreprinde, după cum spunea, o campanie de răsbunare contra Parților, dar el se mulțumi cu o biruință mai ușoară, cu prinderea regelui Artavasde din Armenia, care în ultimul război sprijinise pe Romani, și de aceea putea fi prins în cursă fără să se dea prilej la cea mai mică bănuială. Acest fléc de biruință Antoniū îl serbă cu o intrare triumfală în Alexandria pe dinaintea Reginei sale, după obiceiul roman. Că după asemenea triumfuri aroganța Cleopatrei creșcu, nu este mirare. Ea însăși luă acum titlul de Regina Regilor; tînărul Cesarion, un bastard, pe care l'a avut, după cum afirmă ea, cu Iuliū Cesar, deveni domnitor alături de ea; copiii pe cari i-a avut cu Antoniū primiră provinciile romane—Ptolomeū Filadelf, Siria și Asia anterioară, Cleopatra: Cirenaica, Alexandru: Armenia și țările până la Ind, cari, nu ȳ vorbă, trebuiau mai întăiū eucerite. Nu putea fi altfel de cât că aceste nemerniciū, cari se manifestaū printr'o mulțime de aete supărătoare sau ridicole, se degradeze cu desevîrșire pe Antoniū în ochii poporului roman, și încetul cu încetul și în ochii armatei sale, unde el multă vreme s'a bucurat de o mare popularitate. Octavian personal era grav atins, de ore-ce sora lui Octavian, soția lui Antoniū, fusese abandonată în mod rușinos de către acesta; dar Antoniū îngrijise și îngrijia în fie-care zi tot mai mult pentru ca Octavian, voind să și răsbune, să nu și răsbune numai pentru insulta personală ci pentru insulta făcută întregului popor roman. La Roma indignația și rușinea creșcea neconținut, aușindu-se despre prostiile, la cari il împingea pe omul perdut farmecul Egiptencei: că comandantul poporului roman, ca Osiris sau Dionisos merge alături de noua Isis și copiii ei, cu Elios, cu Selene, că bărbați romani au trebuit să se desbrace de vestmîntul roman, de togă, pentru ca să apară în costume ridicole ca mimi în suita acestor zeități, și că Asia și Grecia au fost făcute tributare, pentru ca să se agraveze aceste serbări ridicole împreună cu tôte ticăloșiile lor.

Războiul,
lupta de la
Actium. 31.

După ce s'au schimbat mai multe scrisori piperate, izbucni în fine, în anul 32, războiul între domnitorul apusului și cel al resăritului. Octaviei i se trimisese de către Antoniū scrisoarea de despărțire; și din ambele părți se făceau înarmări pen-

tru ultima hotărîre. Pe cînd Antoniû ținea o casă splendidă în Grecia, Octavian declară războiul Reginei din Egipt. Războiul nu era numai o formă, care se mascheze noul război civil, ci era real: în adevăr Cleopatra era persoana principală, ea era aceea, care domnia în Orient și în ambiția ei ne bună nu se gîndia la mai puțin, de cît se între în triumf și ea domnitoare în Roma. Antoniû îi era numai instrument pentru acest scop îndrăsnit, și, în necazul Romanilor, armata lui se complectea tot mai mult din barbari, și din ce în ce luă tot mai mult fața unei armate de barbari. În Roma se îmbrăcase haina de război și Antoniû fuse declarat de incapabil d'a ocupa funcția de consul sau orî-ce altă funcție. Avea în adevăr un caracter cu totul particular armata cu care Antoniû se ivi la țermul golfului ambracic, pe cînd Octavian își concentra trupele la Brundisium și Tarent. Bogud din Mauretania, Malchus al Arabilor, Herode din Iudea, Dejotarus din Galatia, în scurt, principii barbari din Asia, Africa, Tracia, înarmară pentru el și îi puseră la dispoziție persoana lor, trupele și corăbiile lor, și în fruntea acestor trupe atât de deosebite se afla Regina din Egipt, care avea asupra comandantului și prin el asupra armatei o influență supărătoare chiar și pentru barbari. Nemulțămirea din cauza acestor nemernici de ja făcu pe mai mulți romani din armata lui Antoniû să trecă în tabăra lui Octavian, care, din parte, numai cu mare ostentă după grele apăsări, putu pune la cale mijloacele necesare pentru întreprinderea sa. Forțele erau cam egale. În fine la 2 Septembrie, anul 31, după o furtună de 14 zile, se încinse lupta în țermii de la *Actium*, care luptă avea să hotărască cine să fie domnitorul Romei. Până la amieză Agripa, care și aici era indispensabilul, și care comanda alături cu Octavian, a hesitat d'a ataca cu corăbiile sale ușurele linia închisă a corăbiilor dușmane înalt construite, ale căror uriașe ciocuri de aramă stau îndreptate spre dușman. Numai după ce una dintre aripile dușmane sătulă de așteptare, apucă înainte, și astfel linia dușmană deveni atacabilă, încercară, nu fără succes, vasele cele mici, iuți și numeroase ale lui Agripa atacurile lor repezi și concentrate asupra vaselor plutitoare, cari, ca și fortărețele, promiteau numai scut și apărare, dar nu și mișcări repezi de atac. Mai bine venită fu într'acea deschiderea liniei corăbiilor Cleopatrei, care nu e-

ra nici-decum dispusă să se espue la pericolele războiului. Ea nu voia să se încurce în luptă. Că Octavian va rămânea învingător, ea, care avea o minte atât de ageră și care cunoscuse slăbiciunea lui Antoniu și tăria adversarului lui, o scia prea bine și nu voia ca printr'o participare directă la luptă să deschidă o prăpastie între ea și învingător. Ea hotărîse, și pôte că hotărîse încă de mult, să sacrifice pe Antoniu. Indată ce vădu că se împarte linia flotei sale, și astfel se deschide drumul pentru fugă, se puse în fruntea corăbiilor sale egiptene în număr de 60 și apucă cu ele încolo spre mare, grăbind a se retrage din luptă. Și acum se întemplă un lucru de necrețut: pe cînd lupta pe mare continua încă nedecisă, pe cînd armata de pe uscat neștirbită de loc, aștepta să urmeze lupta decisivă, Antoniu părăsi de asemenea cîmpul de luptă, pentru ca să ajungă pe Regina Egiptenă, de care nu voia să se despartă și care, fără voia ei, îl vădu legându-și din nou sorta lui de a ei. Vorba era acum de a curma un război care devenise de prisos. N'a fost ușor, dar în fine, târziu după amieză, lucrul se făcu: după șapte zile de așteptare ne mai sosind nici comandantul suprem, nici ordinele sale, se supuse biruitorului și armata de pe uscat a lui Antoniu; Farsalul celui d'al douilea dintre Cesarii romani era desevîrșit.

Un nou oraș *Nicopol*, o capelă a lui Apolon și *jocuri actice* din cinci în cinci ani reamintea mară biruință. Printre darurile sfinte se vedea și o statuă a unui bărbat și alta a unui măgar: ele aveau să eternizeze aducerea a minte de o vedenie care promitea noroc și biruință, și care îi venise lui Octavian în dimineța luptei de la Zei. În dimineța acelei zile, Octavian, trecînd de la țerm în revistă corăbiile sale, vădu venind un bărbat în negura dimineței, care mîna un măgar. Octavian întrebă pe acel om, cum îl chiamă; el respunse „Eutychos și măgarul meu Nikon“. Norocul pe care îl prevestea numele omului și biruința pe care o prevestea numele animalului, se îndepliniseră acum în mod glorios.

Imperatorul — căci astfel îl salutară pentru a șesea-ora pe Cesar Octavian soldații săi — ordonă acum ceea ce reclama biruința definitivă, grațieri și pedepsiri, și de ore-ce acum îi era la dispoziție întregul Orient, avea destule mijloce spre a răsplăti cu dărnicie pe aderenții și trupele sale. În anul 30

Antoniu și
Cleopatra
mor.

primi al patrulea consulat la Samos, și după o scurtă vizită la Brundisium s'a întors în Orient, pentru ca să zdrobescă cu deservire pe adversarul său. Acesta recădu în nesimțirea de mai nainte. De o hotărîre bărbătească Antoniu nu mai era capabil. Să ținea morțiș de Cleopatra, care din parte-i n'ar fi esitat un singur moment d'a își reseumpăra viața ei cu mórtea lui, dacă ar fi fost sigură că Octavian este mulțumit cu acest preț.

Intr'acea Octavian ajunsese din Siria pe pămîntul egiptean. Încă o-dată, înaintea porților Alexandriei la hipodrom, se încăerară ambiile adversarii la o luptă, în care trupele lui Antoniu fură învinse de puterea covârșitoare a dușmanului. Antoniu se întorse în Alexandria; un curier al Cleopatrei îi comunică că Regina este mórta, și acum nici el nu mai esită nici un moment d'a își da lovitura de mórte. Dar rana ce 'și făcuse nu 'i pricinui imediat mórtea și scirea despre Cleopatra a fost falsă: Regina trăia încă. Dînsul află și ceru să o mai vadă încă o-dată. Cu mare greutate fu adus în locașul, pe care Cleopatra pusese să 'i l construescă ca ultim asil; acolo muri, asistat de Regina care se făcea că simte durere și iubire, ceea ce nu era adevărat. Pentru-că ea spera încă să trăiescă, ba pôte spera să 'l prindă și pe Octavian în pânțele în care îl încurcase pe marele Cesar și pe nenorocitul Antoniu; pôte că izbutia să încépă o nouă carieră de biruințe sau cel puțin să scape de rușinea d'a face parte din cortegiul de triumf al biruitorului—lucru de care se temea mai mult. Să apropiă de Octavian; hainele de doliu și lacrimile aveau să 'i ajute să dobîndescă favorul lui; dar totă măiestria femeiescă a fost zadarnică în fața egoismului rece și statornic al lui Octavian, în a cărui stăpînire se vedu acum cu spaimă, vielena, înșelată de promisiile lui. Acum vedu că nu 'i mai rămîne de cât să întrebuițeze mijlocul pe care l'a amânat atîta vreme. Părea că voesce să se lase în voia sórteii, dar curînd îi aduse lui Octavian un curier scirea că Cleopatra dorește să fie aședată lîngă Antoniu. Delegații săi aflară cadavrul ei, împodobit ca de sêrbătoare, alătura cu al femeilor ei Iras și Charmion, cari luaseră otravă de o-dată cu stăpâna lor. Și Cesarion, fiul ei și al lui Cesar, era mort; dînsul a fost omorît de cătră soldații romani. În Roma a produs mare satisfacție scirea despre mórtea fermecătoarei din Egipt, de și ome-nii ar fi dorit mai bine să o vadă și pe ea în cortegiul de

triumf al biruitorului. Un poet de pe atunci, care la Filipi s'ă afla încă în rîndurile republicanilor, dar care după aceea a înțeles voința sorței și s'a consacrat cauzei lui Cesar, Horațiu Flacu, dă expresie bucuriei pentru această ultimă biruință, într'o poezie plină de foc. Dînsul descrie în colorii vii speranțele absurde, cu cari s'ă hrănia „monstrul fatal“, învingerea ei de către gloriosul Cesar, care a mînat'o la ultimul ei loc de refugiū, și mórtea ce și-a făcut'o singură ; și dușmanului chiar îi stórce ore-care admirație.

Pace. Cu acea scenă teatrală s'a sfîrșit ultimul act al marelui revoluții de o sută de ani, care a prefăcut *republica Romei* în *imperiul roman*. Vechia țară a Faraonilor deveni o provincie romană, și la anul 29, singurul domnitor, Cesar Octavian, s'ă întórse în capitala imperiului s'ău.

CARTEA A PATRA

ROMA SUB ÎMPĂRAȚI.

31 în. de Chr. până la 476 după Chr.

PARTEA ÎNȚAIA

Desvoltarea monarchiei până la mórtea lui Comod

31 în. de Chr. până la 193 după Chr.

CAPITOLUL I.

Viața romană pe timpul lui August.

Imperiū. Marea revoluție se sfîrșise. Tóte privirile se îndreptău spre Cesarul care se reîntorcea ne mai întîmpinând în calea sa nici o împotrivire. Sub orî-ce forme s'ar fi prezentat rezultatul luptelor din urmă, el nu era de cât unul singur: era monarhia sprijinită pe armată și pe slăbiciunea poporului care de un veac întreg și consumase puterile în luptele dintre partide. Roma era capitala unui imperiū mare și reședința Cesarului al doilea, după care aveau să urmeze negreșit alții, un șir întreg. Mai nainte de a intra în epoca acésta, cea din urmă a istoriei Romanilor, și de a urmări sórta din ce în ce mai întunecată a imperiului, trebuie să ne facem mai întăiū o icónă despre viața Romanilor din acele timpuri.

Orașul
Roma.

Roma de pe vremea aceea făcea asupra visitorilor din orașele de provincie aceeași impresie, care o face spre pildă azi Parisul asupra aceluia care, crescut într'un cerc mai restrîns, intră de o-dată în viața zgomotósă a acestui oraș. Locuitorul din Mantua sau Patavium, sau chiar provincialul din vr'un oraș spaniol sau galic, care intra pentru întăiași-dată prin una din cele două-spre-zece sau cinci-spre-zece porți ale Romei de atunci, și se vedea apucat în vârtejul mulțimei gră-

bite care cutreera stradele, în cea mai mare parte strâmte, între două șiruri nesfârșite de case înalte, trecând pe d'înaintea unei mulțimi de temple, monumente, prăvălii până când ajungea în partea cea mai animată a orașului, în jurul *forului*, trebuia să fie coprins de aceeași simțire confusă și amețitoare, de care se vede coprins un frances din Bourges sau Caen care traversază pentru întâiași-dată cheurile din capitala țerei sale și ajunge pe bulevarde sau în apropierea palatului regal; sau un locuitor dintr'un orașel german, care se vede pentru întâiași dată în mijlocul învâlmășelei nesfârșite de trăsură și oameni, pe vre una din stradele mai animate ale Londrei. Era aceeași mașinărie pururea în mișcare, aceeași viață pururea ocupată, neobosită, schimbătoare și monotonă în schimbările ei fără sfârșit: — negoțul în miile de forme sub care se presinta, de la bogatul neguțător de purpură sau de sclavi, până la nenorocitul de cea-l'altă parte a Tibrului cari oferiau trecătorilor pe prețuri de nimic fitilurile lor sulfurate, cerându-le și milă în același timp, — miile de birturi și termopolii (cafenele), — mulțimea de care și lectice, — programele luptelor de gladiatori și a jocurilor din circuri lipite pe toate zidurile, — băile publice pline de lume; — și în mijlocul acestora, locuri de cari erau legate amintiri istorice, Capitolul cu templele și cu statuile sale, Palatinul cu vechia *casa Romuli*, forul, care singur era o mică lume, cu *via sacra* care da într'însul și care văduse atâtea triumfuri, — toate miile de schimbări și contraziceri cari caracterisază viața orașelor mari, luxul cel mai esagerat și sărăcia cea mai îngrozitoare, speluncile vițului lângă templele Zeilor, — și între aceste extreme scara întregă a oamenilor de toate condițiile și naționalitățile, de la consularul roman până la scamatorul egiptean, de la retorul grec până la hamalul capadocian, de la germanul bălan până la etiopénul negru; — toate acestea la un loc ne dau o icónă asemuitore în partea ei esențială cu a orașelor mari din zilele noastre, și deosebită numai prin unele trăsături, particulare lumii vechi în genere, sau obiceiurilor locale romane în special. Credem însă că e de trebuință și conform cu scopul istoriei, de a ușura înțelegerea timpului de față prin descoperirea trecutului, să aruncăm o privire în interiorul caselor și în modul de trai al locuitorilor.

Cine nu era destul de bogat ca să-și potă avea casa lui pro-Casa romană.

prie, locuia în una din înaltele *insule* sau case cu chirie, în ale căror caturi și odăi numeroase conduceau nise trepte cari plecau de jos din afară; proprietarii astor fel de case făceau bune câștiguri, căci locuințele au fost tot-d'a-una foarte căutate în Roma. Orî-ce om cu poziție trebuia însă să-și aibă casa lui proprie; aceste case, chiar și acum când luxul era în flóre, pe din afară, erau foarte simple, dar cu atât mai luxoase pe dinăuntru. Când sclavul înlănțuit, *ostiarius*, care era ceea ce sunt astăzi portarii, deschidea ușile, trecea peste pragul de marmură la dreapta și la stînga căruia se aflau odăile servitorilor și ajungeau în sala principală, în *atrium*, pe ale cărui ziduri erau înșirate portretele străbunilor; în casele parveniților, ale liberaților îmbogățiți, cari n'aveau străbuni vestiți, golul era împlinit cu alte busturi sau portrete. Atriumul era așezat la dreapta și la stînga pe câte un șir de stâlpi. În mijlocul lui se afla un spațiu neacoperit, *impluvium*,—un basîn rotund sau în patru colțuri, mai mare sau mai mic, în care curgea prin un zghiab apa de ploae de pe coperiș; în unele case acest basîn era simplu, în altele prevăcut cu fântâni săritore, construite cu măiestrie; el răspândia o rîcîre plăcută în părțile acoperite ale atriumului și în sălile vecine. De amînduoă părțile atriumului, a cărui parte acoperită se mai numia și covediū, se aflau odăi mai mici, odăi de dormit, sufragerii; în alte case aceste odăi se aflau dimpreună cu bucătăria, magazia de provizii, și cu odăile sclavilor în părțile de-a supra sau dindărăt ale casei. Din acest atrium sau covediū câte o ușa la dreapta și la stînga conduceau, pe lîngă *tablinum*, sau arhivul casei, la *peristil* sau curte. Un coridor de stâlpi înconjura în acest peristil o grădină, un *viridarium*, semănat cu flori, tufe și arbori, și avînd în mijloc o fântână săritore; marmura albă a statuelor și statuettelor contrasta într'un chip plăcut cu verdéța frunzelor. În jurul peristilului se aflau érași alte magazii de provizii și odăi pentru sclavi. Negreșit că tóte aceste săli și odăi puteau să fie mai mari sau mai mici și supuse la tot felul de modificări; o capelă (lararium), o bibliotecă, săli sau odăi de óspeți, de dormit, sufragerii, odăi de toaletă, o brutărie, odae de băi, pivnițe de vin, de mîncări și altele, erau răspândite ici și colo dupé situația și mărimea casei. Cu tóte particularitățile lor deosebite, liniamentele principale ale tuturor caselor erau însă

cele deschise. Ceea ce ar fi izbit la prima vedere pe un vizitator modern, era lipsa ferestrelor de către stradă; aerul și lumina venia de sus prin compluviu sau prin peristil; în aceste încăperi, jumătate curți și jumătate odăi, se mișca viața comună a familiei. Gustul și bogăția aveau ocazia să se desfășure în chipul cel mai strălucit și mai felurit în statui și decorații, în tavanurile împodobite cu picturi și aurite, în covorele atârinate de asupra ușilor, în plăcile de marmură și mosaicele de pe jos, în oglinzile de metal mari și mici, în mese artistice construite, scaune, sofale, în obiecte de artă și de lux de tot felul.

Adese-orî însă când strălucirea casei din oraș, plină de servitori și de vizitatori obosia pe Romanul bogat, sau când ostelurile vieții politice și primejdiile ei îl făceau să simțea trebuința de a se retrage din viața zgomotoasă a capitalcii, se ducea la țară. Ceii mai bogați aveau pe lângă vila lor din apropierea cetății și altele în munți sau lângă mare. Supravegherea asupra moșiei al cărei centru era vila, o avea așa numitul *villicus*, un sclav de încredere; el locuia dimpreună cu soția sa „*villica*“ în o casă modestă înconjurată de clădirile trebuincioase pentru exploatarea moșiei, și aveau amândoi supravegherea asupra sclavilor. La o ore-care depărtare de aceste clădiri se afla locuința stăpânului, mai puțin strălucită poate de cât cea din oraș, dar tot atât de bine aranjată. Înaintea casei se afla terasa împodobită cu flori și statui, sau cu figuri cioplite din lemn și așezate față în față; un mic coridor de stâlpi conduce în antreul pardosit cu marmoră cubică. Venea apoi peristilul, un loc plăcut de petrecere pe timp urît; prin ferestrele sale de sticlă așezate între stâlpi se vedea fântâna săritore și covorul de erbă stropit neconținut și pururea verde. În dosul peristilului venia apoi adevărata curte; aici se afla în mijloc un basin de marmoră înconjurat de tufșuri și arbori; în curte da sala cea mare de mâncare, prevădută cu ferestre mari pe cât se putea de trei părți. Odăi de locuit, de dormit, de ospeți, se aflau în număr mare ca și în casele din oraș, așezate în diferite părți ale casei pentru diferitele ano-timpuri. Nică biblioteca nu trebuia să lipsescă din nică o vilă romană bine aranjată, după cum nu lipsesc azi din locuințele de la țară ale lordilor englezi. În partea de către apus se aflau odăile de baie și odaia de joc sau

Vila.

sphaeristerium, care se încălzea ca și odăile de baie și unde Romanul petrecea cât-va timp înainte de a intra în baie. În jurul casei se aflau straturile de flori așezate așa ca să formeze figuri frumoase geometrice, garduri și tufișuri așezate astfel ca să formeze figuri artistice, straturile și alec cu legume și pome. Bogățiile colosale ale fruntașilor romani le permitea să creeze aci tot ce natura și arta împreună puteau să producă sub acel cer frumos. Cine voia să și facă o idee despre viața din aceste vile, acela trebuia să se ducă pe țărmul Campaniei, în ținuturile bine-cuvântate din jurul Neapolului; acolo, în apropierea băilor *Baje*, unde se aduna tot ce era distins și bogat, se îndesa vilă lângă vilă; cerul de la sud albastru-închis, marea splendidă care scaldă țărmurile, mai adaugau la farmecul acelor vile încântătoare.

Obiceiuri
noue.

Tote artele inventate pentru plăcerile omenești ajunseră la cea mai înaltă a lor perfecție; dar nici o putere dătătoare de viață, înălțătoare de inimă, nu era în aceste arte. Din potrivă, ele arătau și grăbiau încă adinca decădere morală care se ivesce în totă înspăimântătoare ei goliciune și în viața politică din acel timp. Acolo unde viața trecea în astfel de plăceri, se perdeau din vedere scopurile nobile pe cari ori cine face parte dintr'un popor liber și sănătos, trebuie să le urmărească pentru binele obștesc, și toți se siliau să câștige mijlocele de a putea gusta și ei plăcerile celor bogați, și adese ori o avere câștigată mișesece era risipită tot astfel în luxul cel mai desfrânat. Din toate simptomele acestui lux exagerat, neputându-le cerceta în parte pe toate, vom alege două, poate cele mai caracteristice: luxul în *mâncări* și luxul cu *slavi*.

În amândouă privințele deosebirea era enormă între aceste timpuri și timpurile vechi, când stăpâna casei cocea singură pâinea și câți-va sclavi îi erau de ajuns senatorului ca să și ție în ordine afacerile casei și moșiei sale.

Luxul în
mâncări și
băuturi.

Cea d'întăiu masă era *ientaculum*, o mâncare frugală: prăjituri mici, pâine, brânzeturi, măslina și altele de acestea. Pe la ora a șasea la amieză atât cel cu afaceri cât și omul neocupat lua un dejun *prandium*; se mâncau fripturi reci și calde, rămășițe de la masa din urmă din ziua trecută, ouă, pește și se bea mied (*mulsum*), vin său caldă, un fel de băutură ca punciul, foarte obișnuită. Masa principală său *cena* se punea între ora

a noua și a douăsprezecea, de la trei până la șase după amiezi, ca și în orașele mari de azi; adevăratele dineuri nu începeau mai înainte de șase ore ca și astăzi la Londra sau la Paris. Nu va fi fără folos să cunoștem în toate amănunțele lui un astfel de ospăț.

În mijlocul salei împodobită ca de sărbătoare, pe pereți cu tablouri potrivite, cari reprezintău vânători sau flori și fructe, stă masa în formă de potcovă, ér în jurul ei sofalele luxoase umplute cu lână și acoperite cu covore scumpe de purpură, și prevăzute cu perini moi cari despart locurile mesenilor; și pe când sclavul bucătar, pistorul, structorul, sunt încă ocupați în bucătărie, tricliniarul se grăbește să așeze mesele de băt, paharele și urciorele scumpe. Invitații apar: mai înainte de a se așeza la locurile lor, sclavii le scot sandalele din picioare și le aduc în urciore de argint apă ca să se spele pe mâni. Apoi oșpeții se așează pregătindu-se pentru muncă grea. Mai întâiu se pune pe masă așa numitul promulsiș: măslina albe și negre; garum (sos de pește, icre) turnat peste mâncări ușore de carne; prune din Siria, sparanghel, lăptucă, ridichi, lacerte (pește de mare), ouă, melci, stridii și tot felul de curiosități, ca de es.: ouă de păun, imitate din aluat. Tote acestea ca să deștepte pofta de mâncare. Apoi venia adevărata cena, care se începea cu destuparea amforelor. Se lua jos de pe ele tăblițele pe cari se citea eticheta — consuliului anului în care s'a făcut vinul din amforă, — se vërșa vinul negru din munții Campaniei într'un vas numit crater, de unde după ce se amesteca cu apă se vërșa în cyathi (cupe) și se împărția la oșpeți; în același timp sclavii aduceau întâiu fel de bucate: porumbei, sturzi, elaponi și rațe fripte, pești de mare — mulli și rhombe — grupați în jurul unei bucăți principale, un iepure îngrășat sau alt-ceva, pe care scisorul îl tăia în bucăți cu multă măiestrie. Venia apoi al doilea fel, un porc sălbatic vênat în pădurile din Umbria, în jurul lui opt pureci imitați din aloat, ér atârinate de colți două coșuri pline cu curmale din Siria sau din Theba. Scisorul, îmbrăcat în haine de vênătoare în onoarea nobilului vênat, venia să îl taie în bucăți, în sunetul muziceii—căci toate artele se puneau aci în serviciul celei mai de jos dintre ele. Al treilea fel se compunea din tot felul de cârnați, fripturi de păun, de fasan, ficai de gâscă, pesci rari,

Un ospăț
roman.

În aceste timpuri rafinate se punea mai mult preț pe cea ce era scump și rar de cât pe mâncările gustose și nutritive. După al treilea fel, sclavii curăță masa cu mătură făcută de ramuri de smochin și presărau pe jos făină de ferestrău, stropită cu esențe parfumate. Venea apoi desertul, în care pistorul își arăta totă arta, un desert vrednic de un slav plătit cu 10.000 de sestertii — scoici și păsări imitate cu măiestrie din aloat, fructe de tot felul, cari cu cât veniau mai de departe, cu cât erau mai străine, cu atât erau mai gustate, gutui, pepeni și altele. După această orgie obositoare urma o pauză scurtă. Ôspeții se sculau, se mai mișcau sau întrebunțau penele de flaming cu cari își gâdilau gâtulejul ca să provoce vîrsături și se își ușureze astfel stomacul prea plin,—astfel în acest lux desfrînat lucrurile cele mai rafinate se însoțesc cu cele mai grețose; —ôspeții treceau apoi în altă sală, după ce se plimbau puțin prin peristil. Aci, pe mese de argint, erau așezate paharele frumos sculptate, și lângă ele vasul cu ghiață și mașina cu apă fierbinte. În decursul mîncărei, ôspeții se desfătaseră ascultînd muzică și declamații, și privind pantomimele; acum luau paharul de fildes cu cele patru cuburi cari aveau să hotărască cine are să fie „Regele“ banchetului, pe cînd sclavii aduceau cununile cari aveau să împodobescă frunțile bîutorilor. Fie-care ôspe arunca cuburile pe rînd; cu rîsurî zgomotoase și batjocore era întîmpinat acela căruia îi cădea „câncle“: toate cuburile cu un singur ochi în sus; acela însă căruia îi cădea sorțul Zeitei Venera, fie-care cub cu alt număr de ochi, era proclamat *Rege* și se așeza în fruntea mesei. El conducea petrecerea, hotăra cîtă apă să se amestece în vin și dicta pedepsele; să bea în sănătate unuia sau altuia; să țineau toasturi; unii făceau rîmășaguri, alții jucau jocuri de noroc; arare-ori și mai aduceau aminte ôspeții, în aceste timpuri, să bea pentru libertate sau pentru patrie; recunoscînța și lingușirea, sau chiar poliția tot-d'a-una deștăptă, să îngrijiau însă ca să nu se uite numele stăpînului, numele lui Octavian Cesar.

Servitorii. Sclavii cari serviau la masă erau o parte, de și importantă, dar foarte mică, din totalitatea sclavilor (familia) unui fruntaș roman. Toate meșteșugurile și toate naționalitățile erau reprezentate, parte în familia orășenească, parte în cea de la țară. Scim despre Catone cel bătrîn că trei

selavii îi erau de ajuns ca să 'l însoțescă la câmp; acum însă ori-ce om cu ôre-care avere trebuia să aibă cel puțin opt sau zece selavii. Ômenii mai bogați aveau însă selavii cu sutele și chiar cu miile, așa că trebuia să se dea o organizare, să 'l împartă în decurii. Rangul lor se socotia după ocupația pe care o aveau, după prețul cu care fuseseră cumpărați și după vechimea lor. Selavul care fusese născut în casa stăpânului (verna), care crescuse d'împreună cu dînsul sau cu copiii săi, putea negreșit să 'și permită multe lucruri pentru cari selavul cumpărat din tîrg sau din taverna neguțătorului de selavii (mango) era pedepsit cu bice; de asemenea lectorul său medicul grec care costase pôte peste 20,000 de lei, avea negreșit o altă poziție de cât plugarul celt cumpărat la o licitație de prizonieri de război, sub eununa selavilor“ (sub corona) cu vr'o câte-va sute, sau de cât capadocianul cu umerii largi, germanul său tracianul întrebuițat ca purtător de lectică (lecticarius). Aprôpe tôte țerile pămîntului 'și trimitiaŭ contingentul lor pe piețele de selavii: Grecia trimitea învățați și artiști; țerile asiatice, Siria, Lidia, Caria, Misia, Frigia, Capadocia, servitori de rînd; țerile de la nord agricultori, căroră țeranul liber trebuia să le cedeze locul. Ca să ne putem face o idee despre felurimea ocupațiilor cu cari erau însărcinați acești selavii, va fi de ajuns să numărăm numai pe câți-va dintr'înșii. Intre cei d'întăiu erau *ordinarii*, cari 'și aveau și ei selavii lor proprii numiți *vicarii*; erau procuratorul sau administratorul averei, actorul sau purtătorul socotelilor pentru servitorii de la țară, dispensatorul pentru cei de la oraș, cu ajutórele lor sau amanuenses; *atriensis* sau pázitorul atrielui; *cellarius* sau *promus*, care ajutat de un *suppromus*, îngrijia de lucrurile din casă; *silentiari*, cari n'aveu altă ocupație de cât să se îngrijescă ca să fie liniștea în casă; artiști de tot felul, arhitecți, pictori, musicanți pînă la echilibriști, pitici și bufoni; medici, chirurgi, secretari, lectori, cari trebuiaŭ adesea să desfăteze pe stăpân cu arta lor pînă și în bae sau la masă; pedagogi și scriitori care se îngrijiaŭ de bibliotecă. Printre cei mai de jos, *vulgares*, era ostiarius sau ianitor, portarul; *cubicularii* sau pázitorii odăilor de dormit; *pedisequi*, cari însoțiaŭ pretutindena pe stăpân și nóptea purtaŭ faclele înaintea lui; *nomenclatores* cari anunțau stăpânului vizitele de dimineță (*salutatio*) ale clienților săi și

îi șoptiau pe stradă numele celor ce îl salutați ca să știe cum să le răspundă; purtătorii lecticelor și anteambulatori, cari făceau drum lecticeii prin mijlocul mulțimei; mai erau apoi sclavii din bucătărie, brutarii, cofetarii, cârnățarii și alții; curățitorii de haine și bărbierii sau cosmeții. Pe lângă toți aceștia negreșit că stăpâna casei își avea și dinsa sclavele ei.

Purtarea stăpânilor față cu sclavii.

Am descris cu altă ocazie influința acestei lumi de sclavi asupra moravurilor romane, și știm cum acest personal cu totul dependent favoriza ori-ce imoralitate. Sclavul putea, ce e drept, să aibă o avere proprie a sa, un peculium, de și legea nu îl recunoștea acest drept, căci el nu era de cât un obiect, o marfă; el nu putea nici să se căsătorească după lege cu stăpânul, dacă voia, da voie unui sclav să trăiască cu o sclavă (contubernium), dar putea să îl despartă ori-când. În genere sclavii erau mai aspru tratați la Romani de cât la Greci. Ei primiau, după cum am mai spus, pe zi sau pe lună o măsură anumită de mijloc de trai; de asemenea primiau și îmbrăcămintea pe care trebuiau să o înapoeze când se strica. Pedepsele erau multe și de multe feluri: bătaia și biciul, închisoarea cu sau fără lanțuri. Lanțuri de gât, de mâni, de picioare, înfierarea, purtarea jugului numit *furca*. Când citim că tocmai pe timpul lui August, un Vediu Polione porunci să se omore un sclav și să se arunce murenelor din lac pentru că spărsese un vas de cristal, sau dacă cunoștem legea îngrozitoare că dacă se întâmplă ca un sclav să își omore stăpânul, totă familia lui trebuia să plătească cu viața crima vinovatului, în sfârșit dacă cunoștem obiceiul barbar ca toți sclavii unui cetățean inculpat pentru vr'o crimă să fie torturați ca să spue ce știu, — ne putem face o idee despre gradul de umanitate la care putea să se aștepte sclavul care deștepta mânia aceleia căruia toate îi erau ertate.

Jocurile gladiatorilor.

În legătură cu cele de mai sus, să pot pune și jocurile publice cele mai gustate, cele mai caracteristice și cele mai neomenose, *jocurile gladiatorilor*, și luptele din arenă, cari deveniseră mai plăcute poporului chiar și de cât întrecerile cu care din circ și de cât jocurile din teatru. Aceste lupte, în crușimea lor sălbatică nu puteau să existe de cât într'un stat unde sclavia era în florie, unde viața sclavului nu prețuia nimic când era vorba de petrecerea și bunul plac al omului liber. Acolo, unde unui desfrinat nobil îi era permis să arunce murenelor cadavrul

unui om a cărui vină nu era alta de cât că spărsese un vas de preț, numai pentru că acest om era un selav, nu era de mirare ca pentru petrecerea poporului să se dea pradă animalelor sălbatice selavii prinși în război și criminalii condamnați, sau să li se dea arme și să li silască să se lupte între dinși pe viêtă și pe mörte; și érași acolo unde astfel de jocuri împietria inima poporului, și l făcea capabil de fapte sălbatice, nu trebuie să ne mirăm că se petreceau lucruri rușinoase ca cele povestite; nu trebuie să ne mirăm când vedem că încep să se aducă legi în potri va senatorilor cari voia să se lupte în locul gladiatorilor plătiți sau siliți. Luptele dintre gladiatori erau de mai multe feluri: călare sau pe jos, cu lancea sau cu sabia, greu armați sau ușor armați, câte doi sau șiruri întregi; numeroșele reliefuri descoperite între ruinele orașului din Campania, Pompeia, îngropată sub lavă chiar în epoca despre care vorbim, ne dau o idee desevârșită despre grozăvia acestor jocuri. Fețele luptătorilor sunt tot-d'a-una acoperite, ca espresia durerei să nu pötă deștepta mila privitorilor. De asemenea și corpurile lor viguroșe sunt acoperite cu pavëve; aci vedem pe unul rănit de mörte, dar, pentru onörea lui de gladiator, adunânduși cele din urmă puteri ca să cadă cu demnitate, dincolo o luptă nedecisă între doi călăreți; cu o deosebită predilecție să înfățișază însă momentul înfiorător în care cel rănit și desarmat ridică în sus degetul cel mare de la mâna dréptă, și așteptând ca poporul din amfiteatru să l grațieze strigând și fălfăind batistele; dacă însă poporul lăsa degetul cel mare în jos, acésta era pentru învingătorul care aștepta cu arma în mână, un semn ca să dea potrivnicului său lovitura de grație. Alte tablouri înfățișază lupte între ömeni și animale sălbatice sau numai între animale; — lupte cari äncă erau dintre cele mai gustate petreceri poporale; ele erau mijlocul de căpetenie prin cari candidații la vr'o funcție căuta să câștige favörea poporului. Römășița acestor jocuri sălbatice, care s'a păstrat până în zilele nöstre la un popor creștin, luptele de tauri*)

*) *Haud secus exarsit, quam circo taurus aperto
Cum sua terribili petit irritamina cornu.
Poeniceas vestes, elusaque vulnera sensit.*

Să umplu de mânie, ca taurul în ciroul deschis, când să repede cu cornul său îngrozitor spre postavul roșu care l face să turbeze, și simte că n'a rănit pe nimenea.

Ovid. Metam. 12.102 și urm.

din Spania, cu greu ar putea fi gustate de un alt popor european care n'are sângele atât de înflăcărat și nu cunoșce sălbătăcia pasiunii o-dată aprinsă, ca poporul spaniol; dar ce idee ne-am putea óre face despre acest public roman, a cărui cea mai plăcută petrecere erau aceste scene de luptă pe mórte între ómení și ómení, între animale și animale.

Alte petre-
ceri.

Pe lângă aceste petreceri sângeróse, poporul roman mai avea însé negreșit și altele, insuflate de un spirit mai uman. Romanul bogat sê îngrijia ca palatul și vilele sale sê'i ofere nu numai tóte comoditățile dar și tot felul de plăceri. Acolo era *sphaeristeriul* sau sala de gimnastică pentru diferitele jocuri cu mingea, săriturile cu greutateți în mâini, simulacrul de luptă în potriua stilpului (*palus*). În grădină era *hipodromul*, alea, pentru sărituri și alergări, și nici un Roman nu neglija aceste deprinderi bine-făcătóre. Băile, calde și reci, cu feluritele lor aparate, ajunseră un lucru neapêrat de lipsă, așa în cât în fie-care casă mai mare sê aflau și băi, ca de exemplu astăzi în Englitera, cu acea diferență însé că băile romane erau cu mult mai luxóse. Cu timpul însé tot ceea ce bogatul avea în casa lui începu sê devie un lueru trebuincios și pentru cei mai puțin bogați, și ocașiile ca sê'si îndestuléscă și ei aceste trebuințe sê înmulțese din ce în ce. Cine n'avea carul sêu propriu, sau nu putea sê ție o lectică cu selavii necesari putea sê'si închirieze una. Cine voia sau trebuia sê călătoréscă și n'avea destule legături ca sê se pótă opri la vila unui cunoscut, găsia lângă drum sau în orașe, oteluri, cari negreșit n'aveau confortul și mărimea celor de azi, când trebuința lor se simte neaseménat mai mult de cât atunci; meseria acésta nici nu sê numéra între cele mai cinstite. Cine nu putea sê priméscă și sê ospeteze în casa sa proprie o societate mai numerosă, aceluia i staú deschise miile de birturi din Roma, de la restaurația cea mai îngrijită până la cea mai ordinară cârciumă de selavii. Ceea ce era pentru omul bogat sferisteriul sau hipodromul, era pentru cel sêrac *câmpul lui Marte*, și chiar bărbați ca Mariu și Pompeiu veniau adese-ori aci și 'și petreceau dimpreună cu poporul de rînd. Lângă fie-care cetate sê găsia negreșit un astfel de câmp, pe care poporul sê aduna 'nainte de ora mesei și sê deprindea în tot felul de jocuri gimnastice. Mai cu sémă însă sê îngrijiau Romanii de *băile* lor

publice; pe timpul împăraților aceste băi ajung locul de întâlnire al tuturor plăcerilor. Băile vechi, simple, se prefac în decursul timpului în stabilimente din ce în ce mai luxuriöse. Localul de băi desgropat la Pompeia, un oraș de provincie cu vr'o 20,000 locuitori, pöte să ne dea o idee despre splendörea și mărimea celor din Roma, chiar mai 'nainte de a se zidi mărețele therme ale lui Titu, Domițian și Caracala. Un portic sprijinit pe stâlpi doricî ducea în o curte—s'a mai găsit cutia în care visitorii puneau taxa de intrare, un quadrant (6 bani) —; cine n'avea loc să între numai de cât, să plimba prin portic sau prin curte și citea afișele, cari să puneau în număr mare aci unde tot-d'a-una să găsiau ömeni cari nu sciaü cum să mai scurteze din vreme; în locul acestei curți, în băile împărătesci să aflaü tot felul de locuri de distracție, ambulatorii, sferisterii, gimnasia, grădină cu arbori și flori. Cine nu voia să se plimbe, intra în odaia de convorbire, exedra, unde adese ori să găsia câte un poet care 'și citea cele mai noi computuri; prin curte visitorul trecea în o odaia în care să desbrăca, lăsându'și hainele în paza sclavului băilor (*casparius*). Mulțimea lămpilor găsite aci, și în stabilimentul întreg, dovedescă că să făceaü băi până nöptea tîrziu. Din apoditeriu, acela care voia să facă bae rece trecea în bazinul de înodat, *natio*; cel care voia să facă bae caldă, trecea mai întâiu în tepidariul încăldit ușor, și, atât 'nainte cât și după baia de abur în *caldariu*. Aci să aflaü așa numiții unctores pentru frecări și unctii; tepidariul din Pompeia era förte bine aranjat, pe jos cu mosaicuri frumoșe. Fie-care bae avea și câte un despărțemînt separat pentru femei, aranjat tot astfel. Timpul obicinuit de bae era 'nainte de cena. La început băile fuseră întreprinderi private; mai tîrziu însă ele încă deveniră un mijloc de a câștiga favörea poporului; Agripa, amicul lui Octavian, pe când era edil, construisse nu mai puțin de 170 camere de băi,—un dar din cele mai folositöre și mai prețioșe pe care l-ar fi putut face poporului; esemplul lui a fost imitat. Dar și aci, întrebuițarea din ce în ce mai desă a băilor calde, dovedescă că poporul începea să se molesescă.

Degenerarea moravurilor să arată și mai lămurit pe tărömul cel mai important, al *vieții familiare*. Acësta, temelia ori-cărei ordine morale într'un stat, era mai destrăbălată chiar de cât

în orașele mari ale Franciei de astăzi, în Paris sau în Marsilia. Căsătoria romană, care se putea încheia în mai multe feluri, perduse de mult vechea ei sfințenie. Se mai obișnuia încă ce e drept, așa numita *confarreatio*, forma cea veche și severă a căsătoriei care se încheia în fața marelui pontefice, a flamenului dialis și în fața a 10 martori, prin ruperea pâinei, strângerea de mână; această formă a căsătoriei, împreună cu fel de fel de ceremonii — *deductio*, conducerea miresei din casa părintească în casa mirelui și până la *cântarea himeneului*, înaintea ușilor thalamului — mai păstra încă caracterul religios. Acum însă se mai întrebunțau și forme mai libere — *coemptio* care nu se asemăna cu *confarreatio* de cât în formele esteriore, *deductio*, rădicarea miresei peste pragul casei sale viitoare, salutarea soților prin o formulă cu numele Cajus și Caja, întrebarea auspicilor, vëlul miresei și tunica nupțială albă; această formă nu păstrase nimic din caracterul religios; mai apoi are *usus* sau căsătoria prin perempție, care se considera încheiată atunci când femeea sta în casa bărbatului un an întreg fără întrerupere; afară de acestea se obișnuia din ce în ce mai mult o altă formă, după care femeea nu cădea sub puterea paternă a bărbatului ci își păstra toate drepturile de o potrivă cu dînsul, rămânând numai sub puterea tatălui sau tutorului ei, și păstrându-și dreptul de a dispune după plac de averea ei. Dar pe de o parte despărțirile erau foarte ușore și foarte dese; nici moravurile publice, nici pedepsele censorilor nu mai opriau acum pe soți să desfacă o căsătorie care nu le mai convenia; de asemenea, nimic nu împedica pe soțul odată despărțit să se căsătorească ori-când di nou. Pe de altă parte se mai introduce pe lângă căsătorie, și relații vinovate, în cari în acest timp, încep să trăiască chiar și femeii măritate. Din ce în ce se înmulțesc numărul bărbaților necăsătoriți ceea ce în vechime era o rușine; moravurile publice nu mai opriau acum pe cei cărora le era gróză de datoriile și greutățile vieții familiare să își risipescă nu numai averea ci și puterea morală și corporală cu curtisanele. E lucru firesc că sclavii și numeroșii liberați favorisau acest rău; nóptea trecătorul întâlnea pe stradele capitalei nenumărate locașuri ale vițlului, trecea pe dinaintea a fel de fel de scene rușinoase; toate păcatele pe cari putuse să le nascocescă desfrînarea asiatică și degenera-

rea grecă, toate îndestulările rușinoase ale voluptății, toate mârșavele pervertiri și necinstiri ale naturii se practicau fără rușine și fără frică de pedepsă în palatele celor mari ca și în numeroasele case de corupție. Ispitele rele ale unei capitale trebuiau să fie negreșit mai numeroase în o cetate ca Roma, unde turburările civile desfăceau aproape toate legăturile ordinii și disciplinei, unde populația n'a simțit nici o dată influința unei religii morale care ordonă și ușurează înfrînarea boldurilor trupescii, unde cetățenii nu mai aveau acum naintea lor nici o țintă mai înaltă, mai obștească, care să le abată privirile de la interesele lor joase și egoiste.

Ușurarea și generalizarea culturii, bogăția mai mare și cunoștința mai întinsă a literaturii, nu ofereau de cât un scut slab în privirea relelor morale care se sprijiniau și se întăriau unul pe altul.

Fără îndoieală, viața destrăbălată, atât publică cât și familiară, a trebuit să influențeze și asupra *crescerea tinerimii*, care e o chestie de viață pentru ori-care stat. Acea *crescere îngrijită*, simplă și severă, care se dădea copiilor în casă, după cum fusese de exemplu *crescerea* dată de Catone fiului său, începu să dispară de o dată cu vechia viață casnică romană. Doica luă locul mamei; pedagogul grec, cu totă ticăloșia poziției sale de sclav, luă locul influinței educatoare a tatălui; și după cum și azi prin unele locuri mai sunt părinți care fac nebunia de a sili pe copil să învețe francezesc mai înainte de a-și cunoaște cum se ca e limba țerei sale, așa se făcea și atunci cu limba greacă. Școlile, — foarte numeroase, — erau mai cu seamă întreprinderi private. Un poet de pe vremea aceea, Horațiu, ne dă o descriere frumoasă și înțeleptă a micilor școlari din orașul său natal Venusia din Apulia, cum mergeau la școala maestrului Flaviu cu tăblițele și cu ghiosdanele sub suptiără și cu taxa lunară în busunar; pe el însă tatăl său 'l duse la Roma, unde mijlocele de educație erau mai multe. După ce copilul învăța cele d'întâiu elemente, citirea, scrierea pe tablele ceruite, socotirea, cu toate necazurile comune școlilor din vechime ca și celor de azi, — trecea în școala *gramaticilor* și apoi în cea a *retorilor*. În cea d'întâiu școlarul citea autori greci și romani, poeți și prosaiști, și deprindea memoria cu dictate și învățări pe din afară; în școlile retoricilor care se înființaseră cu puțin

Educația,
școala.

înaintea lui Cicerone, după multe lupte cu obiceiurile și metodele vechi, scolarii treceau de la activitatea receptivă la cea productivă, declamații, compuneri, disputații. Orele de școală erau diminuate; scolarii erau împărțiți ca și azi în clase; la sfârșitul anului cei silitori primiau premii ca și astăzi; vacanțele erau foarte multe: — șapte zile în Decembre, la saturnali, sărbătorea tinerilor și bătrânilor, sclavilor și ómenilor liberi; cinci zile la sărbătorea Minervei în Marte vacanțe mai lungi de vară, apoi în numeroasele zile de sărbători mari, triumfuri, jocuri și altele, după deosebirile locale și după chibzuința diferiților maestri. După ce copilul, ajungând la vârsta de șase-spre-zece ani 'și schimba *toga pretexta* cu *toga virilis* , act cu care era împreunată nu numai o sărbătoare familiară ci chiar publică, în for, își începea studiile mai înalte, asculta profesori renumiți cu onorarii mari; cei cari 'și alegeau cariera juridică, ascultau jurisprudenți învățați; alții luaă parte la câte-o expediție în suita vre unui comandant; fie-care tiner roman însé care voia sé 'și completeze studiile sé ducea în Grecia, unde asculta un fel de curs academic în scótele retorilor și filosofilor din Atena sau din Rodos.

Librăria romană.

Pe acest tărém trebuie totuși să recunósem că sé făcuseră mari progrese; mijlócele de cultivare erau acum cu mult mai numeroase, mai bune și mai accesibile: astfel, acest progres era sprijinit de *literatura* mai bogată și mai îngrijită de cât în vremurile trecute, și de ușurința și repedițiunea cu care cărțile ajungeau în mâinile miilor de cititori. Ceea ce face azi presa mecanică și concurența liberă, făcea atunci munca sclavilor; și, cel puțin în timpurile lui August, nu trebuie sé ne închipuim că *librăria* era cu mult mai înapoiată și însemnătatea ei cu mult mai mică ca în zilele noastre. Librarul cumpăra ca și acum manuscriptele poeților, oratorilor, istoricilor; apoi 'și puneau la lucru sclavii din oficină. Ei prescriau ceea ce li sé dicta, cu iuțela unor tachigrafi deprinși, pe cóle de papir mai fin sau mai ordinar, pregătite de fabricantii; alți sclavi lipiau și înfășurau cólele scrise împrejurul unui sul; alții înfășurau sulurile în scórțe de pergament și lipiau titlurile scrise frumos sau desemnate cu artă; apoi esemplarele sé puneau în vânzare sau sé trimeteau bine împachetate pe la librăriile din provincie; și întru cât cunósem prețurile cărților din timpurile din urmă,

vedem că un exemplar bine legat din Cicerone sau Liviū nu 'l costa nici pe roman mai mult de cât costă aceste cărți astăzi când sunt răspîndite prin tipar în sute de ediții și în milioane de esemplare.

O scurtă privire asupra aparițiilor literare mai însemnate ^{Literatura.} din perioada decăderii republicei romane va completa icōna vieții romane din aceste timpuri de tranziție. După cum am văzut în alt loc, literatura romană n'a putut să se desvolte în totă libertatea și originalitatea, pentru-că cea grecescă, fiind mai superiōră, avusese de la început o influență puternică asupra ei. Acastă influență nu numai că s'a menținut, dar chiar a mai crescut de o-dată cu înmulțirea profesorilor și literaților greci, pe cari tinerimea romană învăța să 'i admire și să 'i imiteze, atât în capitală unde se aședaseră o mulțime, cât și în Grecia. Imitatorii nu 'și mai luaū de model pe scriitorii vechi ci scrierile literare grecesci din timpul acela; dar aceste originale grecesci din epoca alexandrină aveau un caracter prea bētrānese ca să mai pōtă insufla o nouă viață. Acēsta s'a resimțit aprōpe în tōte ramurile literaturii poetice. Să citia, ce e drept mult și versificarea era la modă, dar în zadar vom căuta în acastă perioadă poeți mari și poeme însemnate. Drame se scriau ce e drept multe, astfel scim despre Cicerone că fiind într'o őră în Galia a compus în șese-spre-zece zile nu mai puțin de patru tragedii; dar pe de altă parte în teatre nu vedem de cât piese clasice vechi, tragediile lui Eniu, Pacuviu, Aciu, comediile lui Plaut, repetându-se neconținut, fără să se găsescă nici un talent nou care să vie să le iea locul. Pe lângă aceste piese clasice începuse să se desvolte modernul *mimus* (comedie) — cam aceea ce este comedia franceză modernă; de aceste publicul, frivol și iubitor de petreceri, cerea și i-sē dedeaū o mulțime; subiectele ca și limba acestor comedii erau scōse din viața capitalei, din neroziile, finețele și vițiile ei; după ce făceau câte-va seri sau în cazul cel mai bun o iarnă întrēgă veselie publicului, dispăreau pentru tot-d'a-una făcēnd loc altor producții tot atât de superficiale, dar mai noi. Dar cu cât spiritul scade, cu atât crește strălucirea esteriōră a teatrelor, a costumelor, decorațiilor, punerilor în scenă; astfel de exemplu la așa numitele „procesii de încoronare“, trecēu pe scenă câte 600 catări. Eraū dāntuitoare și actori cari strānseseră averi

princiare. În anul 55 Pompeiul clădi cel d'întâiu teatru de pétră.

În tótă acéastă periodă nu întălnim de cât doi poeți de o valóre mai însemnată, reprezentanți vrednicii ai spiritului roman, *Q. Valeriū Catul* (87—54) din Verona, despre ale cărui epigrame în contra primului triumvir am vorbit mai sus, și *T. Lucretiū Caru* (99—55), care espune principiile filosofiei epicureice într'un poem mai lung „despre firea lucrurilor“, în versuri aspre ce e drept, dar cu căldura convingerei și cu focul unui adevărat poet.

Un avînt mai puternic a luat prosa; limba vorbită de clasa cultă, se deosibia acum fórte mult de limba vulgară; maestri mari o desvoltaseră sub influința metodei sciințifice grecesci și făcuseră dintr'însa o adevărată limbă literară. Aci zace marele merit creator al lui *M. Tuliū Cicerone*. Cuvîntările sale judiciare și politice, scrisorile, scrierile sale retorice în care face cu multă pătrundere și spirit teoria artei în care escela, scrierile sale filosofice în cari imiteză mai cu sémă dialogul și espunerea lui Platone și Aristotel, negreșit însé fără se dovedéseă nici sciința lui Aristotel nici cugetarea lui Platone,—tóte aceste scrieri ale lui Cicerone se disting prin limbă îngrijită, prin alcătuirea măestrá a fraselor; în limbă zace mai cu sémă valórea și însemnătatea scrierilor sale, pe ea se întemeiază renumele vecinic al lui Cicerone. Scrierile istorice n'au putut se se ridice tocmăi până la înălțimea acestei literaturí oratorice. Scrierile lui *Salustiū Crisp*, despre rēzboiul cu Jugurta și despre conjurațiile lui Catilina *memoriile lui Cesar* despre rēzboiul galic și despre rēzboiul civil, orí cât de bogate sunt în învățăminte, orí cât de frumos și de puternic reese în ele spiritul limbei romane, sunt serise în spiritul partidei din care făcea parte autóru; timpurile erau prea neliniștite, patimele prea înfierbîntate, ca se se fi putut scrie o istorie nepărtinitóre. Totuși trebuie se mai amintim pe *L. Corneliū Sisena*, din scrierile căruia despre rēzboiul cu Socii și despre rēzboiul civil nu ne-au mai rēmas de cât puține fragmente; pe analiștii *C. Liciniū Macer*, *Q. Claudiū Quadrigariū*, *Valeriū Antias* și biografiile lui *Carneliū Nepos* (100—30 în. de Chr.). Fórte puțin au înflorit și adevăratele studii și sciințe speciale. Dar și pe acest tērēm întilnim numele lui *M. Terentiū Varone* (116—27)

care a dezvoltat o activitate foarte variată. Născut în Reate (Sabrinum), a purtat totă viața lui o luptă zadarnică cu sabia și cu condeiul pentru vremurile bune de demult, pentru vechia constituție, pentru modul de a scrie al celor bătrâni, pentru obiceiurile vechi. În satirele și studiile sale se ridică în contra școlii filosofice grecești și în contra obiceiurilor noi, degenerate. După biruința lui Cesar în contra căruia s'a luptat și el în Spania, se cufundă cu totul în studiul timpurilor vechi, pe care le cunoștea și le iubia mai mult de cât orî care alt roman; este o mare pierdere pentru știință, că din scrierea sa despre limba latină și despre antichitățile romane, serisă pe larg și cu multă sîrguință, nu s'au păstrat de cât vr'o câte-va fragmente. O nouă Romă se ridicase pe ruinele celei vechi, care acum aparținea științei și cercetărilor omienilor învățați: — și este un lucru caracteristic că Cesar voia să pue tocmă pe acest onest și învățat apărător al vremurilor vechi în postul de custode al bibliotecii sale celei noi, voia să facă pe acest republican învățat, bibliotecar al Impăratului.

CAPITOLUL II.

Domnia lui Cesar Octavian August.

(de la 31 în de Chr. până la 14 după Chr.).

Octavian rămase în răsărit până în vara anului 29 ca să aducă în ordine afacerile țărilor de acolo, lăsate în părăsire de Antoniu. Apoi se întorse în Roma, așteptat și dorit de lingușitori și de necesitățile generale. Cu mare solemnitate închise el acum templul lui Ianu — pentru a treia-ora se întâmplă acesta în istoria Romanilor — și proclamă astfel pacea generală, de și mai continua încă înimicițiile cu câte-va popore de la graniță. În adevăr, se începe acum o nouă eră, care, de și nu se poate numi o eră de pace, a fost totuși o epocă de liniște. Timpul muncilor trecuse. Țările erau supuse și partidele zdrobite; războiele de cucerire ca și războiele civile se sfârșiseră. Lui Octavian îi lipsia mult până la genialitatea marelui Cesar; un om bolnăvicios, tăcut, semănând mai mult cu un funcționar sîrguincios de cât cu stăpânitorul unei împărății răz-

Reîntorce-
rea lui Octa-
vian.

boinică, el nu era nici măcar o personalitate populară; dar cine se uita cu un deceniu sau cu un veac înapoi, trebuia să se bucure că sorta 'și spusese în sfârșit ultimul cuvânt și că permise unui bărbat să rămâe singur învingător și stăpân. Afară de aceea toți trebuia să se bucure că, cel puțin, bărbatul căruia i s'impusese sarcina grea să reclădească pe temelii noul statul, greu zdruncinat, își începu lucrarea cu liniștea și răbdarea neclintită a unui caracter nepasionat nici spre bine, nici spre rău, rece și cumpătat.

Reprivire.

Să aruncăm încă o dată o privire asupra întâmplărilor trecute. O sută de ani trecuseră de când un tribun îndrăzneț pusese mâna să zgudue vechea clădire a constituției republicane. Mișcarea îndreptată în contra *unui* abus, dar atingându-le pe toate, se preface de la început într'un asalt puternic mai cu seamă în urma uciderei autorului ei (131; rolul de conducător 'l iea fratele și următorul lui *Tiberiū, C. Grachu*, care, cu spiritul său pătrunzător, scote la ivelă ideile și sistemul de organizație, pentru cari avėu să se lupte generațiile următoare. Acredarea dreptului de cetățenie întregii nații italice, întemeierea de coloni romane în provinci, și prin acesta lățirea romanismului asupra imperiului întreg, răsturnarea aristocrației și înlocuirea ei cu o tiranie populară — acestea erau ideile lui și cât-va timp ocupă el însuși o astfel de poziție populară-regescă. Dar el încă muri la (121) ca și fratele său, martir al unei cauze mari dar al cărei timp încă nu sosise, și care cade, acum pentru multă vreme în mâni necurate. Ticăloșiile războiului cu *Jugurta* (111 — 106) și primejdiile amenințătoare ale războiului cu *Cimbrū și Teutonū* (113—101), dovedesc încă o dată nemernicia regimului senatorial. Dar nici dușmanii lui nu erau cu mult mai buni de cât dinsul: *Saturnin* și *Glaucia* și gloriosul *Mariū*, nenorocitul lor aliat, nimicindu-se singuri unii pe alții, au dovedit singuri nevrednicia și nedestoinicia lor (100). Dar după ce mai cădura și alții jertfă revoluției, după ce cădu și M. Liviu și războiul cu *Socii* începu să pustiască Italia, ambiția lui *Mariū* mai încercă o dată în anul 88, și în unire cu demagogia lui *Sulpiciū*, să și realizeze planul cu care nu putuse izbuti în anul 100. Dar nici această încercare reuțaciōsă și nepatriotică nu izbutese; rezultatul ei este că pentru întâia-ōră un comandant roman por-

nese în contra capitalei în fruntea unor legiuni romane. Liniștea și ordinea nu se restabilește de cât după lupte sângeroase pe stradele Romei; *Sula* se duse apoi în răsărit; partida bătută dar nu învinsă se întorce numai de cât înapoi și își începe domnia teroristică sub consulatul lui *Cina* și *Mariu* (87). *Sula* îi lasă neturburați până ce pune capăt războiului întâiu cu *Mithridate* (83), atunci însă se întorce, după ce nimicesce mai întâiu pe *Fimbria*, comandantul trimis de democrați în Asia în locul lui, vine cu oștea în Italia și învinge în mai multe lupte mari pe democrații aliați cu *Italicii* (83, 82). Dar pe acest tărâm scaldat de sânge *Sula* nu ridică un tron nou, ci numai scaunele civile ale vechiului regim senatorial. El nu era încă omul desemnat de sortă să pue capăt luptelor cari se și reîncep sub altă formă și sub alți conducători, îndată după mórtea lui (78).

Dar în luptele cari se pórta de aci înainte, interesele partidelor încep să facă loc intereselor personale ale conducătorilor, partidele nū se mai luptă pentru republică și pentru principii politice ci pentru înălțarea unui sau altui bărbat. *Lepid* cade victimă slabei sale încercări de a redeștepta interesul pentru cauza democratică; *Sertoriu*, cade și el, asasinat, după ce apără cât-va timp cu armele aceeași cauză (72); unul din oficerii lui *Sula*, *Cn. Pompeiū*, ocupă câmpul rămas liber și păstrează cât-va timp cel d'întăiu loc în stat. În anul întâiului său consulat (70) el îndeplinesce cele mai vii dorințe ale poporului, restabilește tribunatul și ajunge, purtat de valurile favorei poporului, până la treptele tronului. El învinge pe pirați în urma *legei lui Gabiniū*; pe *Mithridate* în urma *legei lui Maniliū*; pe când el întrebuintează în răsărit tóte puterile poporului roman, puse la dispoziția lui, încercările democrației și anarchiei cu *conjurația lui Catilina* au drept rezultat slăbirea acestor partide dimpreună cu a Senatului, și *Pompeiū* dacă lua o hotărîre energetică putea să ajungă cel d'întăiu om în stat, sub orî-ce formă ar fi voit. Dar el n'a sciut să găsească nici forma nici hotărîrea; un om care se ridică pe umerii lui, *Cesar*, a sciut mai târziu să le găsească. Bărbații cei mai influenți din stat, în loc să se lupte între dinșii, și astfel să se slăbească, se unesc: *Pompeiū*, *Cesar* și *Crasu* încheie alianța numită *întăiul triumvirat* și *Cesar* se alege consul (59). *Pompeiū* își perde timpul și

poziția în Roma, Crasu își pierde viața în câmpiile Mesopotamice; numai Cesar câștigă în *Galia* mijlocele trebuincioase ca să potă începe și sfârși cu succes lupta în potriua partidei senatoriale slăbită, silită de împrejurări să primescă alianța puțin serioasă cu Pompeiul. O luptă îngrozitoare începe; dar Cesar pășese înainte, din biruință în biruință. *Brundisiu*, *Herda*, *Farsal*—după episoadele de la *Alexandria* și *Zela*, biruința de la *Thapsu* (Africa 46) și de la *Munda* (45) — și rezultatul general, care după fie-care lovitură ese tot mai mult la ivelă, este dictatura, imperiul, *monarchia lui Cesar*.

Noua ordine de lucruri începe să se desvolte, cârmuită de mâna cruțătoare dar puternică a acestui mare om; prin o crimă nesocotită însă bărbatul, pe care nimeni nu îl mai putea înlocui, cade jertfă unei cauze pierdute, unei idei chimice (44). Luptele reîncep; câmpul este ărăși deschis pentru orî-ce ambiție mare sau mică; încă o-dată se ciocnesc întâiul principiele și apoi persoanele. Antoniul și Cicerone, triumvirii și conjurații, puternicii între dînșii. Proscripțiile și lupta de la *Filipi* (42) zdrobesc cu totul temeliile republicei; *Scutu Pompeiul* (36) *Emiliul Lepid* (36), *M. Antoniul* (31) dispar pe rînd de pe scenă, și abia acum Octavian primesc în adevăr moștenirea lui Cesar și cu dînsa gréua însăreinare de a stabili printr'o nouă constituție rezultatul luptelor grele de desvoltare cari ținuseră tocmai o sută de ani.

Situația internă. Impăratul.

Octavian își începu opera cu multă precauție dar cu siguranță, credincios devisei sale ca orî-ce lucru bun să se facă și la timp. El se folosi de puterea cea mare pe care îl o deteră în mână, pentru un moment, biruința lui și sleirea forțelor poporului, ca să își întărească și să își asigure mai întâiul poziția sa proprie, dându'i o formă și o bază legală. Trebuința de liniște și lingușirea unei generații degenerate în urma trece-rei necontentit a puterei dint'o mână într'alta, îi veniră într'ajutor. Senatul hotărîse, încă în lipsa lui, că în ziua ocupărei *Alexandriei*, care se credea că va fi cea din urmă biruință, tribunalele să rămăe închise și să se facă suplicații; preoții și vestalinele, Senatul și poporul întempinară în apropierea cetăței pe învingător la reîntorcerea sa din *Egipt*; un șir întreg de hotărîri prin cari se puneau temeliile puterei noi, se luaseră încă de mai înainte. I se dăduse lui Octavian pe viettä pu-

terea atât de populară și de respectată a tribunatului, i s'acordase cununa cesareă de lauri și dreptul de grațiere; numele său avea să fie pomenit de aci înainte în rugăciunile publice pentru Senat și popor, la ospetele publice și private. Pe când se afla încă pe drum, să rădicaseră, tot în onoarea lui, la Efes și la Nicea temple zeitei Roma și eroului Iulii; ajungând în Roma fu ales consul pentru a cincea-ora și serbă în trei zile trei triumfuri; poporul primi cu însuflețire mai cu sémă triumful asupra Cleopatrei, de și Regina n'a putut fi purtată înaintea carului de triumf. Printr'un senat-consult să dete lui Octavian imperiul pe viață, puterea militară supremă, și tot-de-o-dată i să deteră atribuțiile censurei, lui și servitorului și amicului său Agripa.

În ziua de 13 Ianuariu, anul 27 în. de Chr., să înfățișă înaintea Senatului ca să depue în mâinile Senatului și poporului puterea estraordinară cu care fusese investit, — în realitate însă ca să facă să i se acorde într'un mod legitim. El să îngriji ca această formalitate să se repete din timp în timp, pe câte zece ani, din cincî în cincî ani; nici nu'și luă același aer de monarh ca Cesar; el să socotia pe sine cel d'întâiu funcționar al imperiului și prin purtarea sa 'și-a dovedit tot-d'a-una moderația cruțătoare. Locuința sa din Palatin nu era mai luxosă de cât a unui senator cu o avere de mijloc; primia învitarile și întorcea vizitele bărbaților distinși, ca și când ar fi fost de o potrivă cu dînșii. Până în anul 23 el fu ales în fie care an consul. Dar titlul de *August*, pe care i'l dete Senatul, în ziua de 16 Ianuariu 27, caracterisază destul de lămurit puterea sa mai mare de cât a tuturor, de și la părere o împărția întru cât-va cu Senatul și cu magistrații republicani. În anul 24 fu declarat nerăspundător, ér în anul următor, depunând consulatul, primi tribunatul pe viață. Provinciile cele mai însemnate le reținuse pe séma lui și le administra prin legați; o hotărîre a Senatului din anul 23 îi mai dete, afară de acesta, puterea proconsulară pe viață, așa în cât acum ajunsese comandant suprem chiar și în provinciile cari să zicéu ale Senatului și poporului. Întîmplându-se o fómete în anul 22, poporul 'l numi curator al împărțirii grânelor; orîce reîntorcere norocósă dintr'o călătorie saũ dintr'o expediție, orîce conspirație zădărnicită, orîce reînsănătoșare după o bôlă

grea, îi dedea o nouă ocazie să își mai întărească și să își mai înalțe poziția. Senatul era tot-d'una gata să îi împlinescă dorințele, adeseori chiar mai înainte de a și le exprima. Astfel în anul 19, când se întorse din Orient după o călătorie mai lungă, primi, în locul censurei care se desființă, supravegherea moravurilor, *præfectura morum*, cu toate drepturile puterii censoriale, pe cinci ani și consulatul pe viață; în anul 12, murind Lepid, primi și pontificatul, supravegherea asupra întregului cult divin, ér în anul 2 i se dede numele de părinte al patriei.

Energia înțeleptă cu care schimbă el aproape toate formele vechi republicane, e vrednică de mirare. Puterea urieșă pe care i-o dederă în mâni toate acele funcțiuni și onoruri, și cu care el administra diferitele ramuri ale vieții de stat prin funcționari, cari toți atârnau de dînsul, și cei mai mulți erau numiți chiar de el, — această putere aproape nețermurită se ascundea sub numele modest de *princeps*, nume care la început se dedea celui mai de frunte senator; în anul 28 se dede acest titlu lui Octavian pe cale legală, de către colegul său consulul Agripa.

Orî-cât de modest era însă numele, el impunea celui care îl purta îndatorirea de a reforma cu desăvârșire toate cele-l-alte puteri din stat.

Armata.

Mai multe greutateți întâmpină la reformarea *óstei* căreia în fapt avea să îi mulțumescă poziția la care ajunsese; în decursul războielor civile, óstea, ca singura putere organizată în stat, dobândise o însemnătate neobicinuit de mare, chiar și pentru necesitățile interne ale statului. Cuceririle făcute în războiul din urmă, comorile egiptene și contribuțiile țărilor de la răsărit îi dăduseră destule mijloce ca să mulțumescă întru cât-va pretențiile esagerate ale legiunilor. Să reduse însă solda prea urcată, îndată ce putu s'o facă cu óre-care siguranță, și ca să pue frîu absurdilor pe cari avuse să le sufere Italia în timpul din urmă, strămută cele mai multe legiuni pe la hotarele imperiului — la Euftrat, Rin, Dunăre; în Italia nu rămaseră de cât vr'o câte-va despărțăminte; Roma, la început, n'avea aproape de loc garnisonă. August reduse întréga putere armată la opt-spre-zece legiuni; acestea, dimpreună cu cohorțele pretorianilor, saú ale gardei, cu trupele cetăței (cohorțe

urbane), cu călăreții, cu trupele aliaților, cu jandarmii (cohortes vigilum), represintă o putere de vr'o 3—400,000 ómenii, răspândiți prin provinciile și pe la hotare. Soldații de aci înainte nu mai sunt *comilitionii* Imperatorului; August și toți principii din familia sa nu le mai zicea de cât *milites*; această vorbă însemna *óstea permanentă*, care era neapărat de lipsă în un imperiú atât de întins. Pe oficerii superiori îi numia Imperatorul însuși, care supraveghia, cu multă asprime *óstea întregă*. Flota, de care August se îngriji cu mult zel și pricepere, fu împărțită în trei despărțăminte, dintre cari unul staționa la Ravena (țermul adriatic), al doilea la Misenu (Campania) și al treilea la Foru Iulii (Frejus) pe țermul galic.

Maí ușoră fu reformarea *puterilor civile*. Vechia nobilime, marile familii ale republicei, erau parte stinse, parte umilite cu desevirșire, așa în cât August n'avea să se mai témă de vr'o împotrivire comună și organizată din această parte. S'au găsit, negreșit, nemulțumiți și doritori de răzbunare, cari se comploteze contra vieței lui. Dar poliția lui August era deșteptă; astfel de atentate dovedeau tot-d'a-una marea slăbiciune a partidei învinse, și nu izbutese de cât fórte rar. Așa citim despre o conjurație a lui M. Lepid, un fiú al triumvirului, întimplată la anul 30; la anul 22 o altă conspirație a lui L. Murena și Faniú Cepione; la anul 4 după Chr. alta, a lui L. Corneliú Cina; toate au fost însă zădărnice, ba 'și-au greșit ținta, așa în cât după fie-care complot, principatul lui August se mai întăria. În locul vechiei nobilimi se ridică alți bărbați, o nouă nobilime, o nobilime de curte carea avea să își mulțumescă poziția și rangul principelui, în jurul căruia se și strîngea, tot-d'a-una gata de serviciú. Intre acești ómenii noi, se deosibese maí cu sémă doi: *M. Vipsaniú Agripa* și *C. Cilniú Mecena*. Ei erau prietenii principelui și se mulțumiau cu meritul și cu gloria de a fi nisece servitori credincioși și deștepți. Cavalerul Mecena, fără să ocupe vr'o funcție publică și fără să aibă ambiția timpurilor republicane, prin pătrunderea și finețea sa politică, prin îndemânarea sa și prin devotamentul ce'l arăta față de stăpânul și amicul său, ajunsese mâna dreptă a lui August în toate afacerile politice și diplomatice; averea sa considerabilă îi permitea să se retragă, când se simția obosit, în mijlocul colecțiilor sale de gеме, inele, perle și în mijlocul

Nobilimea.
Senatul.

poetilor și ómenilor de spirit pe cari îi proteja. Agripa era generalul lui August; născut dintr'o familie obscură, acest om ambițios și talentat se ridică alătura cu tînărul Octavian, care, după cum am vădut, avea săi mulțumescă și lui o parte din puterea la care ajunsese. August și'l luă de coleg în cele mai însemnate funcții și'l primi chiar în sînul familiei sale, dându'i de soție pe fica sa Iulia (22). Acesta era așa-dară noua cale către onorurile sale mai mari: serviciile făcute principelui. *Senatul*, odinioră forța nobilimei republicane, și perduse de mult această însemnătate; poziția lui întrégă se schimbase. În decursul atâtor turburări interne, o mulțime de ómeni nevrednici rēzbiseră într'insul, așa că numărul membrilor săi se urcase la mai bine de o mie; o curățire era neapărat de lipsă. August alese dintr'însii, în două rînduri, la 29 și la 18 în. de Chr., pe cei mai buni și mai devotați lui și depărtă din curie pe cei nevrednici și pe cei supărători; dar, credincios principiilor sale de moderație, el lăsa podóba și onorurile senatoriale acelora cari se retrăgeau de bună-voe, după ce le da să înțelégă într'un chip mai mult sau mai puțin fin că ar face bine să părăsescă curia. În același timp, August, să îngriji să umple șirurile rărute ale familielor patriciane cu nobili creați de dînsul; el nu voia nici de cum să micșoreze însemnătatea Senatului; din potrivă căuta s'o ridice éráși, voia numai săi dea un alt rol în stat. Astfel, *Senatul* și păstră puterea legiuitoare, dar influința sa asupra administrației și a afacerilor curente trebuí negreșit să dispară în fața puterei ce să dăduse regentului și organelor atîrnătore de dînsul. De mare însemnătate erau atribuțiile judecătorești ale Senatului; el era cea mai înaltă curte de apel în materie civilă; judeca cele mai însemnate cauze criminale; cuvîntul din urmă era însé și aci al principelui, la care orî-ce cetățean roman putea să facă apel. *Senatul* se aduna în ședințe ordinare de două orî pe lună: la calendae și la ides; vacanțele erau de două luni; cât timp erau ședințe, principele să consulta cu o comisie alésă din sînul Senatului pe câte șase luni, și hotăra dimpreună cu dînsa chestiile cari trebuia să se pue în desbaterea Senatului. Totuși, influința acestui corp rēmase de aci înainte fôrte restrînsă; el atîrna de la principe în felurite chipuri și prin felurite legături — mai cu sémă însé prin legătura interesului ce 'l avea mem-

brii lui de a dobândi favoarea monarhului, — și de aceea, de aci înainte, el joca adeseori un rol vrednic de milă. Cu toate acestea elementul civil al constituției se întemeia pe această corporație care totuși contrabalanta puterea militară; afară de aceea, trecutul glorios al Senatului, istoria lui care se începe de o dată cu începutul Romei, a trebuit să inspire tot-d'a una și ori-cui o adâncă venerație.

Vechile *adunări ale poporului* rămaseră și sub monarhie ceea-ce de mult ajunseseră: o uneltă supusă în mâna celui mai puternic. Când trebuia să se alegă un consul, un pretor, sau să se confirme un decret al Senatului, cetățenii cu drept de vot se aduna, după vechiul obicei, în piață; principele făcea tot-d'a-una una bunilor cetățeni bucuria de a le recomanda el însuși, sau prin afișe, un candidat, venea chiar în for și își depunea votul în urnă ca și ori-care cetățean; toate acestea nu erau însă de cât nise formalități și nici o-dată nu i-a fost greu principelui a dobândi de la această adunare tot ce doria.

Cu toate acestea, marea și pestrița *populație a capitalei*, cetățenii și plebe, era totuși o putere care cerea să fie mulțumită și ținută în friu, și a cărei favoare August trebuia să caute să și-o menție prin tot felul de daruri. El câștigase inimile, încă de mult, prin executarea testamentului lui Cesar; la reîntoarcerea sa, în anul 29 mai, dete încă fie-cărui cetățean câte un dar de 100 drahme. Vechile împărțiri de grâne, o operă a demagogiei, se continuă, dar prin o revisuire făcută la timp se reduce numărul celor ce primiau grâne de la 300,000 la 200,000. Ca să dea de lucru mulțimei și să-i abată gândurile de la însemnătatea politică pe care o perduse, întreprindea el însuși construcții mari și îndemna și pe nobilii săi, dintre cari, în această privință, se distinsese cu deosebire Agripa. Tot pentru mulțimea capitalei și pentru armată, — cei mai turburători factori într'un stat, — se întemeiară o mulțime de colonii; numai coloniile militare întemeiate sub domnia lui August se ridicau la numărul de două-zeci și opt. Afară de aceea, toate mijlocele cari stau la dispoziția acestei cetăți mari, centrul unui imperiu puternic, — jocurile din circ, luptele între animale, luptele de gladiatori, adeseori și împărțiri de daruri, toate se întrebuntau pentru a se oferi o distrație mulțimei leneșe și neliniscite.

Comițiile.

Mulțimea
din capitală.

Adese-ori însse se întrebuintău și mijloce mai seriose pentru a o ține în frâu. Una din cele d'întăiu grijî ale lui August a fost să stîrpescă tâlhăria care se ivise pe timpul turburărilor civile și ajunsese în flóre. El împărți cetatea, căreia nu i se mai potrvia acum vechea împărțire restrînsă, în 14 regiuni, și fie-care regiune o puse sub supravegherea unui funcționar deosebit. Prefectura cetăței ajunse acum (25) o magistratură stabilă și foarte importantă, în ale cărei biurouri se concentra totă administrația cetăței. Afară de aceea o numerosă jandarmerie, *vigiles* și *cohortele cetățenesci* erau tot-d'a-una la dispoziție când trebuiau să se stingă un foc, să se restabilescă sau să se mênție ordinea. Astfel se restabili siguranța publică în cetatea lăsată atît timp pradă neorânduelilor. Dar aceste mijloce esterne nu puteau fi de ajuns; August trebuia să se gîndescă să restabilescă și disciplina morală care se perduse cu totul în decursul turburărilor civile, să inspire ómenilor interese mai înalte, fără de carî nu se póte sustine un stat. El nu póte reînvia sau reînsănătoșa o religie stinsă, o literatură coruptă, și în adevăr, tot ce a făcut August în acéstă privință, a rămas superficial și fără efect.

Puterile morale.

El își dete silința să pue frâu, prin legî, relelor morale carî resultau din desfrênările sexuale și din scăderea necontentită a căsătoriilor atît între nobilî cât și între ómenii de rînd. Câte-va „legî iulice“ din anul 18 prescriau pedepse grele pentru adulteriú, desfrênări nenaturale și siluirî, pentru celibat, și acordaú recompense și favorurî părinților de familie. In anul 9 dupé Chr. se mai reduseră pedepsele și se mai sporiră recompensele prin legea *Papia Popea*; dar nici prin recompense nici prin pedepse nu se putea stîrpi un rêu nutrit fără încetare de sensualitatea omenescă, de corupția luxului, de lipsa totală a oricăror interese mai înalte. In acéstă privință chiar August dăduse esemplul cel mai rêu despărțindu-se de soția sa Scribonia, în anul 38, și luând în căsătorie pe fosta soție a lui Tiberiú Claudiú Nerone, pe Livia; și tocmăi înțelepta indulgență cu care Livia îi trecea cu vederea deseale sale intrigi amoróse, era sprijinul cel mai puternic al influenței ce acéstă femece, înțeleptă și primejdiosă, scia să exercite asupra stăpânitorului. Fiica lui proprie, Iulia, a dus o viață atît de desfrênată, în cât în anul 2 dupé Chr. însuși el o trimise în esil în insula Pandatoria.

Și nu era nici o artă nobilă, nici o literatură bărbătească, puternică, nici o religie moralisătoare, care să contra-balanțeze aceste vici; din potrivă, se părea că chiar și ele suferiau de contagiul acestor din urmă.

Acésta se pôte zice mai cu sémă despre artă. Ce e drept, în totă cetatea și mai cu sémă pe *câmpul lui Marte* care se întinde spre nord de la Capitol, se ridicau edificii pompoase, temple și palate, cari făcuseră pe August să zică în zilele din urmă ale vieței sale, că lasă o cetate de marmoră acolo unde găsise una de cărămiți; stradele și piețele capitalei, și chiar ale orașelor de provincie, palatele, grădinele, galeriele nobililor erau, ce e drept, pline de statui, tablouri, geme, vase prețioase; toate operile de artă din acea vreme dovedesc un gust foarte răspândit, o tehnică elegantă, și acéastă artă se arată până și în construcția uneltelor de totă ziua. Cu toate acestea însă, acéastă artă, care nu era un product natural al acestui pământ ci o marfă cerută de luxul roman și plătită cu bani romani, n'avea într'însa nimic din acel spirit însuflețitor și ideal care caracteriza operile de artă din timpurile cele mai bune ale Greciei; lucrul de căpetenie care se căuta acum în artă era luxul, despre care un mare poet german a zis că nimesce fantasia. Er unde lipsesce acésta, acolo arta se preface într'o simplă meserie.

Același lucru se pôte zice despre o mare parte a *literaturii*. Literatura politică, care jucase un rol atât de însemnat pe la sfârșitul periódei din urmă, se stinse și amuți de-o-dată cu libertatea cetățenescă; arderea publică a unor broșuri politice, în anul 12 după Chr., ne dovedesce că producțiile literare — *presa*, cum se zice azi, — era aspru supravegheată; poziția lui August cerea pôte să se procedeze astfel. Acéastă supraveghere se estindea și asupra bibliotecelor și asupra așa numitelor *Acta*, sau fôia oficiósă, în care se înserau ca și mai înainte actele și hotărârile publice, procesele verbale ale Senatului, întâmplările mai însemnate de prin casele notabililor și de la curte, și se împărția apoi în copii numeroase în Roma, Italia și prin provincii. Literatura romană nu păstră de cât o urmă a vieței politice agitate din timpul din urmă: *caracterul retoric*, care se observă în toate productele literare din acea epocă, în cele istorice ca și în cele poetice, și care, din cauza deșteptăciunii

Arta.

Literatură,
politică, elo-
cincă, isto-
riografie.

particulare a poporului, și în urma desvoltărei vieții sale, era tot atât de inerent nației romane ca și azi celei franceze. Elocința însăși dispăre în fața acestor forme retorice; în lipsa subiectelor politice însemnate, și din ce în ce mai puțin întrebuintată chiar și înaintea tribunalelor, ea se preface cu încetul în o elocință de paradă, în o elocință de școlă. Același caracter retoric s'a imprimat și *istoriografiei* reprezentată pe timpul lui August, pe lângă alți scriitori de puțină însemnătate, de către marele istoric *T. Liviū* din Pataviū (59 în. de Chr. până la 17 după Chr.) El scrisese istoria poporului roman de la originea fabuloasă a cetății până pe timpul său într'o carte voluminoasă, ale cărei fragmente păstrate până azi — a cincea parte din scrierea întregă, 34 cărți din 142 — sunt mai mult un model de espunere istorică vie, spirituală, de cât de o cercetare minuțioasă și curat științifică. Pe lângă această scriere de căpetenie, s'au mai scris în această epocă o mulțime de *memorii* din cari nu ne-au rămas de cât foarte puține fragmente. Principele însuși încuraja astfel de studii istorice; așa pe Liviū 'l aduse la curte și 'l însărcină cu creșterea tinerului Claudiū, o rudă a sa, care mai târziu ajunge Impărat. Caracteristică pentru acea epocă este însă *poesia* și protecția pe care o găsea poetii la August și la familia sa. Multă originalitate nu găsim în aceste poezii; forma, și adese-ori cuprinsul lor, erau imitate după modele grecesci. Atât de răspîdită era moda de a face versuri, și atât de mult îi plăcea principelui această modă, ca tot ce punea în umbră interesul politic, în cât chiar și August, omul calm, rece, asupra căruia apăsa totă povara afacerilor statului, găsea timp să facă versuri.

Poesia.

Intre numeroșii poeți de pe acel timp, Corneliū Gal, Albiū Tibul, Aureliū Propertiiū, fabulistul Fedru și alții, trei vor rămănea cu deosebire caracteristici pentru epoca lui August: *P. Virgiliū Marone*, *P. Ovidiiū Nasone* și *Q. Horațiiū Flacu*. Ei reflectează, fie-care în felul lor, caracterul timpului și stau în legătură strânsă cu August și cu omul său de încredere Mecena, care, fiind el însuși un om de spirit, îi plăcea să se vadă înconjurat de poeți. Ceva comun au toți trei—omagiile la adresa lui August, cari la Orațiiu purced dintr'o convingere sinceră și patriotică, la Virgiliū poartă caracterul unei recunoștințe timide

și curtenitoare, ér la Ovidiú degeneréză adesea în lingușiri jóse și desgustátóre.

Q. Horațiú Flacu, din Venusia, fiul unui liberat (65 — 8 în. de Chr.), e cel mai însemnat dintre dînșii atât în privința caracterului cât și a spiritului. În poesiile sale, în *ode*, prin cari introduce cu multă măestrie feluritele metre ale Grecilor în poesia latină, în *scrisori* și *satire*, în cartea *epodelor* său invectivelor, întâlnim pretutindenea o limbă frumoasă, un spirit viu, clar și independent, căruia de altfel avea să 'i mulțumescă renumele său de poet și poziția socială pe care o ocupa. Avusese parte de o educație îngrijită; luase parte la lupta de la Filipi, idealul republicei 'i însufletise așa dar și tinerețele lui; dar de aci înainte tonul principal al caracterului său este resignația care se resimte chiar în multe din versurile sale. Scia că Romanii din timpul său de mult nu mai erau poporul liber, mare, vitez de pe timpul războielor punice, și că, după îngrozitórele sfîșieri ale războielor civile, monarchia lui August era în adevăr lucrul cel mai de dorit pentru patria mult încercată. Câte o-dată se pare că bună starea epieureică, căreia nu 'i prea păsa de legile moralei și la care ómenii se dau fórte lesne pe acel timp, trecea și la dînsul în acea dispoziție sufletescă condamnabilă, care, după cum zice chiar el într'un loc, nu vede în virtute de cât vorbe și în pădurea Zeilor numai lemne de întrebuintat; cu tóte acestea 'i-a rămas simțul pentru tot ce fusese nobil și în adevăr mare în timpurile mai bune ale poporului său, și cu dînsul neatîrnarea personală a bărbatului înțelept și cumpătat — singura pe care o mai putea avea cine-va pe atunci, și pe care din parte 'i 'și-o afirma cu înțelepciune și cu tărie. Și el a adus omagii stăpânitorului dar slugă și lingușitor nu i-a fost nici o-dată. Cu Macenă sta în relații de prietenie sinceră; mulțumindu-se cu mica sa moșióră din Sabin pe care o datora acestei prietenii, și refusând or'ce alt dar, el n'a lăsat ca această prietenie să degereze într'o clientelă nevrednică.

Horatiú.

P. Virgiliú Marone, născut la Andes, lângă Mantua în anul 70, mort la Brundusiú în anul 19 în. de Chr., 'și-a pus, mai mult de cât Horațiú, musa în serviciul lui August atât în *eclogele* sale, în care a imitat cu puțin noroc și cu puțin gust poesia pastorală a lui Theocrit, cât și mai cu sémă în poemul său

Virgiliú.

mai lung, *Eneida*; în acest poem, imitând, traducând, esagerând pe o scară întinsă, în generalităţi şi în particularităţi, Iliada şi Odiseea, el cânta în două-spre-zece cânturi aventurile strămoşului legendar al familiei iulice, ale lui Enea, şi se foloseşte de orî-ce ocazie potrivită, şi nepotrivită, ca să prea mărească gloria poporului roman, şi mai cu sémă a familiei iulice şi a Cesarului căruia avea să'i mulţumescă scăparea moşiei sale părintesci de lângă Mantua din mânilor veteranilor; totă viaţa sa a rămas devotat sincer lui August şi acesta éráşi i-a păstrat tot-d'a-una graţia şi favorurile sale. Cea mai preţioasă scriere a sa sunt cele patru cărţi *despre cultura pămîntului*, un poem încântător, în care espune cu multă căldură, moralitate şi delicateţă, care e o frumoasă podóbă a versurilor sale, regulele şi legile culturii pămîntului în toate ramurile sale: cultura ogórelor, pomilor, vitelor, florilor şi dá viaţă acestei materii aride prin frumuseţea limbei, prin farmecul şi variaţia iconelor. Scrierile sale, cari ţin cont de morală mai mult de cât cele mai multe poeme romane, sunt şi azi unul din mijlocele principale de cultură, cu toate că şi într'însele ese la ivélă, într'un chip supărător, patosul căutat, retoric, al acelor timpuri neroditoare în cari secase aprópe cu totul isvorul însufletitor al inspiraţiilor curate.

Ovidiu.

Poesiile lui Ovidiu ne arată caracterul acestei epoce din alt punct de vedere şi mai întristător. Poetul s'a născut la anul 43, în oraşul Sulmo din Pelnign şi a murit la anul 17 după Chr. la Tomi, lângă Marea-Négră. O avere considerabilă permise acestui spirit deştept, îndemânatie dar superficial, să se devoteze cu totul poesiei şi vieţii de plăceri pentru cari era născut. Şi el era un elev al Grecilor, dar ajutat de marele şi originalul său talent poetic, care prefăcea fie-care vorbă într'un vers, el însiră cu o uşurinţă nespusă mulţimea versurilor sale uşor şi frumos curgătoare, cărora însé le lipsese o valóre intrinsecă mai însemnată. Din tragediile sale, cari se pare că au avut un mare succes, nu ne-a rămas nimic. Scrierile sale cele d'întâiu se învîrtese toate împrejurul artei dragostelor; ele fac dintr'însul poetul favorit al corupţiei; în ele se oglindéză starea morală a capitalei cu desfrînaţii şi hetererele sale, în totă goliciunea ei vrednică de plîns. Intr'o scriere mai însemnată, în cele cinci-spre-zece cărţi ale *metamorfoselor*, cel mai citit

din toate poemele sale, Ovidiu prelucra materia bogată a fabulelor, a istoriilor de dragoste și de preschimbări, pe care îi-o oferia literatura prea roditoare a poezilor și miturile grecesci, și face din însele o culegere plăcută de nuvele poetice. În anul 7 după Chr., o greșală pe care n-o mai cunoscem, îi atrase disgrafia lui August, și făcu să fie esilat lângă Marea-Negură, la Tomi, o cetate jumătate grecască, jumătate barbară. Strămutat fără veste din mijlocul strălucirii și plăcerilor capitalei în vecinătatea tristă a triburilor nomade de Sciti, cântarea sa, care singură îi mai rămăsese credincioasă, se prefăce în o plângere tristă după prietenii și soția, după favoarea pierdută a monarhului; dar nici plângerile, nici lănguirea pe care n-o cruța cu nici o ocazie, nu putură să îi mai redea această favoare. Aci isprăvi el o carte foarte prețioasă pentru noi — cele șese cărți ale calendarului său poetic, *Fasti*, în care descrie semnele cerești pentru fie-care zi a anului, sărbătorile și origina lor; e de regretat însă că n'a terminat de cât întâia jumătate a anului. În această scriere încă se folosea de ori-ce ocazie ca să premărească stéua familiei iulice, care lui îi-a fost și îi-a rămas până la sfârșit atât de nefastă. El a murit în esil.

Acastă poezie în realitate nu îi-a făcut lui August alt serviciu de cât că a preamărit stăpânirea lui și a arătat-o în strălucirea mincinoasă, născocită de lănguire, și că a înstrăinat spiritele și mai mult de ideile politice, fie prin resignația lui Horațiu, fie prin corupția lui Ovidiu. Și mai puțin de cât literatura, a putut vindeca rănilor morale, *religia*, acea putere ascunsă care face pe om să își lege existența sa trecătoare de o altă lume mai înaltă, neperitoare și să se creadă pe sine, într'un chip, mai mult sau mai puțin lămurit, obiectul îngrijirilor și eugătarilor dumnezeiești. Pe acest timp însă, după cum am vădit, în Roma dispăruse vechea credință naivă în Zei, săpată pe de o parte de *filosofia grecască* pe de alta de *cultura străină*, care încep să se introducă cu încetul în locul vechiului cult roman; numai formele esteriore mai rămăseseră din vechea strălucire. Sistemul de guvernare al lui August cerea nu numai să se păstreze cu îngrijire aceste forme vechi, ci chiar să se reintroducă acelea care eșiseră din us; el cunoștea foarte bine puterea îmblânditoare și conservatoare care zace în aceste forme chiar abstrăgând de la cuprinsul lor. Dione Casiu pune în gura

Religia.

lui Mecena acest sfat adresat lui August: „Trebuie să cinstesci tot-d'a una zeitatea, după cum făceau strămoșii noștri, și trebuie să silești și pe cei-l-alți s'o cinstescă; să urăști și să pedepsești pe acela care adoptă cultură străină; — și acesta nu numai din cauza Zeilor ei și pentru că acei cari introduc Zei străini, înduplecă pe mulți să primescă obiceiuri străine, și de aci să nască apoi, alianțe secrete, conspirații și facțiuni politice.“ Acest sfat caracterizează întreaga politică a lui August pe acest tărâm; el ridică din nou, și inaugură cu multă pompă, nu mai puțin de 82 sanctuare cădute în ruină și alungă din promoenriul cetății culturile străine ce se încuibaseră, cum a fost de exemplu cultul egiptean al Zeiței Isis. Dar această luptă în privirea cultelor străine nu era o luptă serioasă, și nici nu putea să fie. Căci cine putea să mai spuie care era cult strămoșesc și care străin în o cetate care de la început chiar și-a împetrișat cultul părinților cu cultură străină, — și cine putea să condamne religiile străine într'o cetate care era acum capitala unui imperiu compus din o mulțime de naționalități diferite? Acolo unde popoarele, limbele, mărfurile, se amestecă și se schimbă în totă libertatea nu se puteau opri nici trebuințele religioase, cari nu și mai găsiău satisfacția în culturile strămoșesci, să și-o caute în cele străine, negreșit însă tot atât de zadarnic. Vom trebui să mai revenim asupra acestei tendințe atât de caracteristice pentru timpul Impăraților, atunci când vom avea să cercetăm relațiile în cari a intrat religia creștină față cu cele-l-alte culte existente; trebuie însă să recunoștem o minunată dispoziție a providenței, că tocmai sub stăpânirea bărbatului care pune capăt vechei ordine de lucruri și începe o nouă epocă, cu 7 ani înainte de anul pe care ne-am obișnuit a-l scoti ca cel al născerii, să nască Isus Christos și cu dînsul acea mîntuire și acea religie pe care lumea, în mijlocul miilor de rătăcirii și de crime, o doria și o căuta.

Acăsta a fost politica interioară a lui August: împăciuitoare, regeneratoare, conservatoare. În locul libertății pierdute, liniscea și siguranța; în locul marilor idei, buna stare materială; agitația poporului o mulțumescă cu sărbători și jocuri, ambiția nobililor cu onoruri. De asemenea și politica sa *esterioară* a avut în vedere tot-d'a-una mîntuirea sa și restabilirea păcii.

Acésta aũ resimțit'o mai întâiũ *provinciile*, cari de aci în-
 inte încetézã de a mai fi privite ca străinãtate. Pentru ele —
 cari făcéu nouẽ din zece părți ale imperiului roman — noua or-
 dine de lucruri monarhicã era fãrã îndoialã o mare binefacere.
 Pentru ele și în interesul lor sã întîmplase în realitate marea
 revoluție care răsturnase republica și falanga strînsã a chinui-
 torilor lor, nobilimea senatorialã. O legãturã comunã unia acum
 tóte aceste țeri, frumoșe și bine-cuvîntate de naturã, din jurul
 mãrei Mediterane: un stãpãnitor, aceeași monedã, limba gre-
 cescã și latinã cari înlesniaũ orî-ce comunicație, pentru toți, cãi
 de comunicație sigure și ușore pe uscat și pe apã: — tóte a-
 ceștea împreunate cu bogãția naturalã a acelor țeri și cu ce-
 rințele nesfîrșite ale luxului trebuiaũ sã dea un avînt puternic
comerciului.

Situația
 esternã.
 Provinciile.

Maĩ întâiũ — în anul 27, când noua constituție a statului
 își gãsi sancțiunea — August își împãrți puterea cu Senatul. Pro-
 vinciile sã împãrțirã în *provincii ale Senatului* și *provincii ale*
Cesarului; cele d'întâiũ sã administraũ de cãtre proconsulii pe
 cari îi numia Senatul, ca și mai 'nainte, cele din urmã de cã-
 tre legați cu rang de propretori, pe cari îi numea Cesarul. Pro-
 vinciile Senatului erau: *Africa* și *Numidia*, *Spania beticã* (par-
 tea despre miazã-zi), *Sardinia*, *Sicilia*, *Dalmația*, *Achaia* și E-
 pirul, *Asia*, *Bitinia* și Pontul, *Creta* și *Cirene*, ale Cesarului
 erau: *Spania taraconensi* și *Lusitania*, cele patru *Galii* — nar-
 bonensiã, *Lugdunensi*, *Aquitania*, *Belgica*, — *Celesiria*, *Fenicia*,
Cilicia, *Ciprul*, *Egiptul*; cu timpul însã sã făcurã cãte-va schim-
 bãri; astfel Ciprul și *Galia narbonensi* sã prefãcurã în pro-
 vincii senatoriale, ẽr *Dalmația* o luã Cesarul. Cele mai însem-
 nate și anume acelea în cari trebuia sã se trimitã o putere mi-
 litarã mai considerabilã, erau, dupã cum vedem, ale Cesaru-
 lui; deosebirea acãsta însã nu ținu mult Imperatorul avea de
 la început o mare influință asupra numirei proconsulilor în pro-
 vinciile senatoriale, ẽr în anul 23 primi puterea proconsularã
 pe viață, și ajunsese astfel comandantul suprem și al acestor
 provincii. O mare bine-facere pentru provinciile a fost cã guver-
 natorii erau acum plãtiți din casa statului; August însuși fă-
 cea inspecții dese în diferitele părți ale imperiului — astfel în
 anii 27—24 făcu o cãlãtorie prin *Galia* și *Spania taraconensi*,
 de la 22—19 o altã cãlãtorie în rãsãrit, de la 16—13 ẽrași

în Galia—„ducând cu dînsul în toate părțile pămîntului bine-tacerile păcei“, după cum zice un istoric din acea epocă, în ton curtenitor dar adevărat. Adese-orî mai trimetea în locul său pe câte un om de încredere ca Agripa sau pe câte un prinț din familia sa.

Romanisare.
Colonii.

Toate aceste țări, cu diferitele lor naționalități și stînd pe diferite trepte de cultură, de și sub același stăpînitor, erau în situații foarte diferite una de alta; dar mijlocele ce stau la îndemână despotismului și culturei, lucrau cu puteri unite ca să apropie și să împace între dînsese aceste diferențe, cât se putea mai mult. Sub stăpînirea lui August s'a numărat de mai multe orî populația și s'a constatat că în tot imperiul se aflau douăzeci de milioane de cetățeni romani răspîndiți pînă în Arabia și pînă în ținuturile Marcomanilor și Cheruscilor. Ei reprezintă un element important de romanisare în acele țări; și August relua vechea operă a colonisării, a emigrației conduse de stat. În toate părțile se aședară coloniști romani,— în Cartagena la anul 28, în Emerita și Augusta Pretoria (Merida și Aosta în Spania) la anul 25; cu ocazia călătoriei sale d'a doua prin Galia, și Spania, se întemeiară o mulțime de colonii în amîndouă aceste țări; într'un singur an se zice că ar fi pornit numai puțin de 120,000 coloniști; și astfel romanisarea provinciilor făcea progrese repede, în parte în paguba Italiei, care și afară de aceea, secată de puteri în urma lungilor războaie civile, suferia într'un mod simțitor de lipsa de brațe muncitoare, și nici chiar veteranii aședați prin țară nu puteau să împlinescă golul.

Războie.

Cu toate că de trei-orî s'a închis templul lui Ianu sub domnia lui August, războaiele, firesce, n'aū încetat cu totul; și nici nu puteau să înceteze într'un imperiū care avea să apere o graniță de mai multe sute de mile în potriua diferitelor seminții barbare. Dar aproape toate războaiele cari s'aū purtat în decursul domniei de patru-zeci de ani a lui August aū fost certuri de graniță și răscole de ale semințiilor supuse pe jumătate, er nu războaie de cucerire. M. Crasu se luptă împotriva Bastarnilor de lingă Tisa și în contra Moesilor de lingă Dunăre; în anul 27 porni Impăratul însuși în Galia ca să întreprindă de acolo o expediție în țara în care 'și căștigase glorie și Cesar, în Britania. Dar curînd părăsi acest plan, se în-

torse în Spania taraconică, unde rămase mai mult timp, parte ocupat cu aducerea în ordine a afacerilor acelei provincii, parte reținut de bătă, pe când legații săi Artistiū și Carisiū sugrumău răscola înverșunată a Cantabrilor și Asturilor (25). În anul 24, cavalerul Eliū Gal, care administra Egiptul în numele Împăratului, întreprinse o expediție împotriva Arabiei fericite; această expediție însă nu izbuti din cauza climatei nefavorabile și a greutăților cu care era împreunată trecerea prin pustie; oștea lui Eliū se întorse înapoi după ce ajunsese la o depărtare de două zile de la ținta expediției. În anul 22 se întâmplară alte turburări în provinciile de munte ale Spaniei, ér în țara Nilului năvăliră Ethiopii; pe acești din urmă îi respinse noul legat împărătesc Petroniū. În anul 20 pe când Imperatorul, întreprindând o călătorie în răsărit și strămutase curtea la Samos, veni la dînsul o solie din partea acestor popore sudice; tot la Samos mai veni o solie din India depărtată, și tot cu ocazia acestei călătorii mai repurtă încă un astfel de triumf: regele Parților, Fraates IV, îi trimise îndărăt vulturii romani și prizonierii -- câți mai rămăseseră în viață -- căduți în mâna Parților cu ocazia nenorocitei expediții întreprinsă de Crasu în anul 53. Pe aceștia îi primi fiul vitreg al Împăratului, fiul Liviei din întâia ei căsătorie, Tiberiū Claudiū Nerone. Tot acest Tiberiū, un om foarte talentat, se distinge mai târziu în luptele cu populația din munții și de pe țărmii Pannoniei și Dalmației; în anul 2 după Chr. se încheiă o pace cu Regele Parților Fratares și se întreprinse o expediție împotriva Armeniei, la care avea să iea parte pentru întâia-ora *C. Cesar*, un fiu a lui Agripa din căsătoria acestuia cu Iulia fiica împăratului. Cu mult mai grea fu însă apărarea centrului împărăției, apărarea Italiei în privirea popoarelor de la nord-est; comandantii oștei împărătesci trebuiră să și întrebuinteze toate puterile ca să cucerescă Panonia și să asigure granița de la Dunăre. În anul 11 în. de Chr. îi succese lui Tiberiū, cel mai mare din cei doi fi vitregi ai lui August, să asigure pentru cât-va timp această graniță, după două expediții sângeroase, dar în anul 6 după Chr. războiul izbucni din nou în cele două provincii, Dalmația și Panonia; Tiberiū porni din nou cu o oște puternică și în anii 8 și 9 după Chr. înăbuși cu totul flacăările acestei răscole înfricoșate. Dar în același an sosi la Roma o

veste care umplu de gróză pe locuitorii capitalei și făcu chiar pe August să 'și pérđă pentru un moment cumpătul, care de altfel nu 'l părăsia nici o dată. Semințiile sëlbatice și rězboinice de pe țermul drept al Rinului înșelaseră pe guvernatorul împărătesc *Quinctiliă Varone* în pădurile dintre rîurile Visurgi și Amisia, și aci după o luptă crâncenă și desperată, legatul roman se străpunse cu sabia sa, ér legionarii parte cădură pe câmpul de luptă, parte fură prinși și tîrâți de barbarii învingători în pădurile germane.

Germanii.

Spaima pe care o produse acéstă veste în Roma nu era cu totul neîntemeiată; din acéstă parte amenința să pornescă, și când veni vremea, din acéstă parte și sosi peirea statului roman. Cesar respinsese prin biruințele sale mișcarea începută de popórele germane spre granițele imperiului roman; dar în interiorul țerilor, de la răsăritul Rinului, prin acésta nu se făcuse nici o schimbare. *Germanii*, împărțiți în o mulțime de seminții, erau împrăștiați peste tot ținutul întins dintre Alpi și Ocean, Rin și Carpați. Aceste seminții, în parte încă nestabile și nedesvoltate, n'aveau acel fel de cultură pe care o produce literatura și tot ce e legat și înrudit cu dînsa, și al cărei caracter esențial este locuirea în cetăți; Romanilor de pe atunci nu li se vor fi părut de sigur încântătoare pădurile întunecate, cerul înorat și ploios, bălțile și rîurile reci ale acestei țeri neospitaliere. Totuși, acești barbari bălanî, de o statură și de o putere uriașă, erau o seminție de ómenî capabili și îndemnatici, cari, după cum zice un scriitor roman, în puterea lor naturală, curată și neînfrîntă, formau un contrast însemnat cu lumea romană, rósă de corupția unei civilizații degenerate. Ocupațiile de căpetenie ale bărbaților erau: rězboiele cari le purtau parte semințiile între dînsele, parte cu Romanii sau cu Celtii romanisați; vînătórea de bouri, cerbi, urși și lupi prin pădurile seculare; cei slabi, femeile și selavii, se ocupau cu lucrarea pămîntului, cu pășunatul turmelor, cu îngrijirea casei Satele și curțile în cari locuiau erau nisce adunături de case simple acoperite cu trestie, după cum se mai vęd și azi prin pădurile din munții Scoției; îmbrăcăminte lor erau piei de animale și postavarî dure. Armele de piatră cari se mai găsesc și azi lîngă cenușa și ósele de prin morminte, dovedesc că multe din semințiile lor erau pe o tréptă

de cultură forte inferioară. Spiritul războinic al poporului se arată în numeroasele și primejdioasele jocuri de arme, în obiceiurile cavaleresei cu cari se încheiau căsătoriile; era un moment sărbătoresc, când tînărul lua sabia și cu dînsa dreptul cel mai de căpetenie al omului liber, dreptul de a purta arma. Amintirea generațiilor trecute se păstra în cântecele poporului în onoarea strămoșilor și în cânticele sëlbatice de război; prin păduri, în locuri înconjurate cu ziduri, pe sub arbori sfinți se aduceau jertfe mai mult sângerose și îngrozitoare în cinstea Zeilor, Vodan, Donar, Saxnot. Voința Zeilor se manifesta prin nechezatul cailor sau prin toiegele sfinte cari se aruncau pe jos; nisee preotese tălmăceau aceste semne. Preotesele erau în mare cinste la Germani; în genere ei credeau că în femei este ceva sfânt. În sînul familiei femea ocupa un loc însemnat; sfințenia căsătoriei și a familiei rămăsese încă neatinsă; nimeni nu făcea testamente; adulterul și vițiile nenaturale, cari de altfel erau foarte rare, se pedepsiau cu o asprime îngrozitoare. Poligamia nu intra în obiceiurile lor; numai căpeteniei putea să i ordone politica și să i permită obiceiurile ca să iea mai multe femei. Dreptul lor penal ajunsese pînă acolo ca să stabilească o pedepsă, fără ca pentru acesta să înceteze luptele dintre familii; desvoltarea statului lor se afla încă în marginile constituției primitive sau trecuse puțin peste aceste margini. În fruntea triburilor se aflau principii înconjurați de familii nobile. Adunarea poporului, comunitatea omenilor liberi, judeca pe vinovați, hotăra să fie război sau pace, alegea sau confirma pe principii; o suită specială însoția pe principe în luptă, unde nu l părăsia nici o dată; dacă principele cădea, omenii din suita lui trebuiau să se lupte pînă cădeau și ei cu toții.

Astfel trăiau aceste popore, fără să și schimbe nimic din obiceiurile lor în curs de mai multe generații; cu toate acestea cultura romană și romano-galică, care se dezvolta din ce în ce mai mult la hotarele lor, nu putea să rămăe fără nici o influință asupra lor. Adese-orî întîlnim în oștile romane corpuri germane comandate de principii germani; chiar și garda personală a Impăratului era compusă din Germani. Câte-va seminții germane, Ubi, Vagioni, Tribocci, Nemeții, se aședaseră pe țărîmul stîng al Rinului; și astfel acest popor mare, războinic și neastîmpărat, rămase o primejdie continuă pentru țînuturile în-

Granița de la Rin amenințată și apărută.

vecinate. August continuă opera lui Cesar care întinsese marginele imperiului roman până la Rin, încercând să asigure această graniță. Pe când Tiberiū intra cu oștea sa în Panonia, al doilea fiu vitreg al lui August, Nerone Claudiū *Drus*, primi însărcinarea să răzbune înfrîngerea suferită de Loliū, care fusese învins de Germani în anul 16. Drus, în unire cu Tiberiū, se luptă apoi cu noroc în potriva Germanilor din Rastia și Vindelicia ; orașele Pasaū, Augsburg, Memingen, din aceste provincii, au fost la început nise colonii romane ; teatrul acestor lupte au fost ținuturile de lângă lacul Constanței și chiar apele acestui lac. Chemat la Rin, Drus, trecu de patru-orî peste acest rîu și aședă un șir de posturi militare pe țermul de dincoace al rîului ; după ce nu izbuti să 'și pue în lucrare planul de a năvăli de la nord, de la gurile rîului în interiorul țerei și a se întări acolo, după o a patra expediție, în care ajunse până la Elba, Drus cădënd de pe cal, fu rănit atât de rău în cât muri peste câte-va zile în Moguntiac (Mainz) în anul 9 în. de Chr. Mai întâiū 'l înlocui Tiberiū, apoi, după ce acesta fu rechemat érași în Panonia, mai mulți alți comandanți pe rînd. Stăpânirea romană începuse acum să facă progrese mari, între Rin și rîul Visurgis, mai mult prin mijlócele pacinice, dar cu atât mai sigure, ale luxului și civilizației, în potriva farmecului cărora semințiile barbare cu greū 'și puteau apăra simplitatea moravurilor lor ; dar purtarea neînțeleptă a lui *Quintiliū Varu* nimici cu o singură lovitură tóte rezultatele câștigate. Securile romane erau vędute cu ochi rēi de barbarii, obicînuiți a împărți și a primi dreptatea după obiceiul strămoșilor lor într'un loc deschis. Ei găsiră un conducător îndrăzneț și viclean în principele Cheruscilor, *Armin*, căruia cultura romană pe care 'și-o însușise în serviciul militar roman nu putuse să 'i slăbéscă simțul patriotic. După ce Varu guvernase după noul său metod doi ani de a rîndul, din reședința sa, care se afla în ținutul de lângă Kassel sau Minden, Armin 'l îndemnă să întreprindă o expediție în nordul Vestfaliei, unde o seminție germană se résculase, în înțelegere cu principele Cheruscilor. Când oștea romană ajunse în mijlocul munților acoperiți cu păduri dese, aliații germani o părăsiră fără veste, ca apoi, de pe munți și din păduri, favorisați de furtună și de plóe se năvăléscă asupra ei și s'o zdrobéscă cu desevîșire. În urma a-

cestuî desastru lucrurile începură să iea altă față; Germanii cuceriră și dărîmară tóte întăriturile ridicate de Romani dincolo de Rin, și în Roma domni un moment temerea că se vor reîntórce timpurile de gróză ale Cimbrilor. Germanii însă, capabili de o rezistență comună dar nu și de un atac comun, nici nu se gîndiaū la așa ceva. Ei se opriră la Rin, mulțumiți că s'aū recucerit vechia lor graniță. Tiberiū, trimis spre punctul amenințat, adoptă din nou principiile întăiului Cesar, păstrând numai linia Rinului și asigurând'o printr'un sistem întins de fortificații. Acésta era și conform cu politica lui August, o politică pe care acesta o recomandă și următorului său: se menție granițele cari se puteau numi granițe naturale ale imperiului roman, — oceanul Atlantic la apus, Rinul și Dunărea la miază-nópte, Eufratul la răsărit, pustiele Arabiei și Africeii la miază-zi — și se romanizeze, după putință, țerile cuprinse între aceste hotare.

August era în adevăr stăpânul celui mai frumos imperiū pe care l'a putut avea vr'o dată un muritor; un imperiū mai mare și mai durabil de cât al lui Alexandru cel mare, și care cuprindea între 24 și 56 grade, lățime geografică, cele mai frumoșe țeri din zona temperată, pe o suprafață de vr'o 100,000 miluri pătrate. Dar el nu 'și-ar fi îndeplinit de cât pe jumătate misia, dacă nu s'ar fi îngrijit ca noua formă de guvernămînt să se păstreze și după mórtea lui.

În acésta privință însă n'a prea avut noroc. El însuși era bolnăvicios; nimeni nu 'i-ar fi proorocit o viață atât de lungă, și sórta nu 'i acordase nici un fiū. El dete în căsătorie pe fiica sa Iulia lui *M. Marcel*, fiul Octaviei din întăia sa căsătorie cu *C. Marcel*; în anul 24 'l făcu cestor, dar în anul următor, acest *Marcel*, în care poporul roman pusese mari speranțe, muri după ce fu numit edil. În anul 21, Iulia se căsătorii a doua-óră cu omul de încredere al lui August, cu *M. Agripa*, care toemai atunci fusese ales prefect al cetăței, după ce se întorsese din o călătorie făcută în interesul imperiului. Din acésta căsătorie se născu în anul 20 un fiū, *Caiu*, și în anul 17 un al doilea, *Luciū* Cesar. August se grăbi să 'i adopte pe amîndoi și 'i introduse în senat îndată ce îmbrăcară toga virilă. Amîndoi ajunseră consuli designați; bētrînului Cesar îi plăcea să le dea el însuși învățături; îi plăcea să 'i vadă călărind pe

Familia
domnitóre.

lîngă trăsura lui, de câte-ori eșia. Dar tocmai când li s' deschise cariera, s'orta voi ca amîndoi s' p'ără; lumea bănuia pe *Livia*, a doua soție a Imp'ratului, despre care s' zicea că voia s' deschidă drumul către tron fiului ei propriu. L. Cesar muri în o călătorie spre Spania, în orașul Masilia, în anul 2 după Chr.; Caiu în răsărit, pe când s' întorcea din Armenia, unde fusese rănit la asediul unei cetăți. Casa bătrînului Cesar devenia din ce în ce mai pustie. Agripa murise în anul 12 în. de Chr., Octavia cu un an mai tîrziu. Dintre fiii s'ei vitrigi din familia Claudia, Drusu și Tiberiū, cel din urmă s' căsătorii în anul 11 cu Iulia, dar ac'astă căsătorie n'a fost fericită; în anul 9 muri Drusu; în anul 8 veni rîndul lui Mecena, care a fost îngropat alături cu Horațiu în Esquili; în anul 2 în. de Chr. a fost esilată Iulia. Apoi muriră și cei doi Cesari; influența Lievei devenia tot mai mare, și Tiberiū s' reîntorse din R'od, unde trăise p'ână atunci disgrațiat și într'un fel de esil, așteptând s'ei vie vremea. Viteaz și talentat după cum era, sciu apoi s'ei c'astige merite noi în războiele cu Panonia, Dalmația și cu puternicul principe al Marcomanilor din Germania de sud, cu *Marbod*, cu care încheiă o pace în anul 6 după Chr. De aci n'ainte cele mai însemnate afaceri i s' încredințeză lui; August s' decise în cele din urmă s' l' adopte, și Tiberiū la rîndul s'eu adoptă pe tînerul *Germanic Drusu*, fiul celui căd'ut în Germania, în care Romanii puneau mari speranțe și care în adev'er era una din figurile cele mai nobile ale aceluî timp at'at de s'erac în virtuți curate. Astfel toți vedeau în Tiberiū cu o siguranță din ce în ce mai mare pe viitorul Imp'rat. El sprijinia acum puterea slăbită a lui August; în anul 13 după Chr. i s' dede tribunatul și puterea proconsulară în t'ote provinciile; în același an el conduse, dimpreună cu tatăl s'eu adoptiv, al treilea cens general. În anul 14 Tiberiū, întreprinse o călătorie în Iliria, și August îl însoți p'ână la Benevent. Dar la înt'orcere, bătrînul Imp'rat căd'u greu bolnav în orașul *Nola*; Tiberiū fu rechemat în grabă, dar când sosi, nu mai găsi pe August în viață. Murise în brațele soției sale *Livia*, în vîrstă de 75 de ani, în anul 14 după Chr., zioa a 19 a lunei, căreia, lingușirea recunoscătoare a poporului îi deduse numele lui, la 57 de ani după înt'aul s'eu consulat.

Să zice că în momentele din urmă ale vieții sale August a vorbit de comedia vieții și a întrebat dacă a jucat-o bine; cu toate acestea istoria nu e mai puțin datore să constate că el și-a cunoscut misia serioasă și grea pe care i-a impus-o poziția sa și epoca de tranziție a sorții poporului său, care se începe cu dînsul, — că a împlinit această misie, ce e drept, fără însuflețire, dar cu prevedere, cu tărie și cu muncă statornică, și că în toate fazele prin care a trecut, ca C. Octaviu, ca Iuliu Cesar Octavian și ca Cesar August, a dovedit același spirit calm, nepasionat dar energie și neînfrînt. Ambiția sa adîncă și tenace nu era satisfăcută de strălucirea puterii, care îi era indiferentă, ci de esența acestei puteri. Locuința și îmbrăcămintea îi erau simple, ba chiar neîngrijite. Na era un om căruia să îi placă să înfrunte primejdiile războiului, dar tot-d'a-una și-a păstrat sângele rece și judecata dreaptă în mijlocul primejdiilor și mai îngrozitoare care îi au amenințat atât timp poziția; a fost unul din acele caractere puțin simpatice, dar puternice și adese-orî trebuincioase, a căror blîndețe nu isvorăște din umanitate și a căror cruțime nu pornese din pasiune.

Cadavrul lui fu dus de magistrații orașelor învecinate până la Bovile, de unde cavalerii romani îl conduseră până la Roma. Corpul a-tot-puternicului bărbat fu ars apoi pe câmpul lui Marte, cu mare pompă, înconjurat de gardele de apărare și de onoare. Acum cînd August era mort, părerile omenilor în privința valorii și meritelor lui începură negreșit să se împartă; multe dorințe și cugete ascunse până atunci începură să se îndrepteze din nou spre zilele republicei aproape uitate. Dar August își consolidase bine opera. *Tiberiu*, de și în Senat, nu se arăta dispus să renunțe la putere, să proclamase Imperator în fața cohortelor pretoriane și anunțase suirea sa pe tron oștirilor. Pe cel d'întăiu monarch îl ajunsese sorța neevitabilă a tuturor muritorilor, dar monarchia rămăsese neatinsă.

Mórtea lui August, 14 după Chr.
Inmormintarea lui. Noul monarch.

CAPITOLUL III

*Cesarii după August. Răscole militare și răsturnarea casei Iulia.
Luptele pentru tron. Vespasian și casa Flavia.*

14—96 după Chr.

Tiberiū Clau-
diū Cesar.
14-37.

Astfel, în anul 14 după Chr. și în al 55-lea al etății sale, Tiberiū (14 - 37 după Chr.) pune în sfârșit mâna pe puterea pe care o căntase atâta vreme cu totă ardorea unei ambiții ascunse și cu totă conștiința de sine a unei naturi distinse. Sub dînsul, formele ilusorii republicane, sub cari prevădătorul August ascunsesese despotismul crescînd al noiei forme de guvernămînt, încep să dispară una după alta. Poporul perdu dreptul de a se aduna în comiții; bănuitorul despot nu putea să mai sufere aceste adunări zgomotoșe; alegerile se fac de aci nainte în Senat, a cărui supunere nu lăsa nimic de dorit. Pretorianii, cari mai nainte erau răspîndiți în totă Italia, fură chemați în cetate și mai tîrziu așezați în castre pe colina Viminal. La început Tiberiū și dade silința ca purtarea lui să nu se deosibesească mult de a lui August; o răscolă a regiunilor din Germania îi deschise ochii asupra primejdiilor cu care l amenința popularitatea fiului său adoptiv Germanic, care și căștigase acolo glorie și renume. În cei dîntâiū nouē ani ai domniei sale Tiberiū trebui să ție compt atît de acēsta cāt și de mama sa Livia, căreia avea săi mulțumiască tronul; și cînd nu se arăta bănuitor, era un stăpânitor fôrte înțelept și energetic; mai cu sēmă provinciile aū avut săi mulțumescă mult. Dar Germanic, cu a cărui politică Impēratul nu se putea împăca, fu rechemat din Germania și trimis în Siria unde și muri după cāt-va timp; în Roma se credea, de și acēsta cu greū se pôte admite, că Impēratul pusese săl otrăvescă. Neîncrederea generală pe care Tiberiū o simția fôrte bine, o rēsplătia și dînsul cu disprețul de ômenī care caracteriza întrēga familie Claudia; semeția sa de tiran, care ura și disprețuia de o potrivă lingușirea și împotrivirea, începu să apese greū asupra vieții publice. Totă încrederea și-o puse într'un singur om, pe cāt de talentat pe atît de ambițios, în cavalerul Eliū Seian din Volsinii, care căștigase încrederea Impēratului prin numerôșele

sale servicii, și ajunsese să ocupe al doilea rang în imperiul, acela de prefect al gardelor. Mijlocul prin care favoritul stăpâna pe Tiberiū, era frica acestui despot. Atât de mare ajunsese puterea lui și încrederea lui Tiberiū, în cât, când Impăratul voi să se retragă pentru cât-va timp din viața neliniscită a capitalei, în Campania, îl lăsă în locul său. Atunci începu, din însărcinarea și în numele Cesarului, stăpânirea tiranică a lui Seian, a cărei asprime au avut s'o îndure mai cu sēmă familiile nobile; din tréptă în tréptă, din crimă în crimă, susținut de favoarea soldaților săi se înălță din ce în ce mai sus, până când însuși bătrânul tiran începu să se témă de dînsul. Tiberiū, sciind că supunerea către tiran și escelenta organizare a administrației făcēju de prisos presința sa în Roma să retrăsese din Campania în insula *Caprea*, unde se credea mai sigur, și unde, — după cum 'și esplicau lucrul ce'i din Roma, cari atribuiau tóte patimele rele urgisitului stăpânitor, — putea să 'și ascunđă mai bine rușinea desfrênărilor mârșave la cari nu renunțase cu tótă vîrsta sa înaintată. Multă vreme încrederea lui în Seian rămase nestrămutată; fără veste însă află ce scop înalt și primejdios urmărește cutezătorul său favorit. Pe fiul lui Tiberiū, *Drus*, îl asasinase în înțelegere cu propria soție a acestui din urmă, și acum credea că 'și asigurase succesia pe tron; cutezarea lui merse până acolo ca să cêră de la stăpânul său mâna unei prințese din casa domnitóre, mâna complicei sale Livia. Tiberiū vedea acum unde voia să ajungă Seian; cu o singură lovitură, pregătită cu multă prefăcătorie, dar executată cu mare rēpediciune, 'l zdrobi. De o-dată cu Seian fură uciși toți copiii și rudele sale; căderea lui atrase după sine un șir întreg de condamnări pe temeiul unei crime născocite atunci mai întâi și botezată: vătămarea a maiestăței. Instrumentul acestei rēsbunări, *Merone*, fu numit prefect al gardelor în locul lui Seian. Dar Roma nu prea avea motiv să se bucure de acéstă schimbare. Cea din urmă perioadă a stăpânirii lui Tiberiū, timpul care urmăzează după căderea lui Seian, a fost și mai funestă pentru familiile senatoriale de cât cele douē d'întâi. Administrația imperiului, conducerea sigură a politicei din afară, supravegherea guvernatorilor și îngrijirile pentru buna stare a provinciilor au rămas însă vrednice de laudă, ca și mai înainte. Tiberiū însă simția că puterile în-

cepeaŭ se 'l părăsescă. Cât-va timp se mai susținu, mutându-se dintr'un loc într'altul, ca și când ar fi voit să fugă de mörte; în sfirșit în anul 37, pe când se afla în Misen, cădu în letargie, și toți, cređându'l mort, începură să jure credință următorului său *Caiu Cesar*, fiul lui Germanic; dar tiranul, după cât-va timp de letargie începu să dea din nou semne de viață; atunci Merone, prefectul gardei, care jurase și el credință noului Cesar și se temea acum de pedepsă, îl omorî înăbușindu'l cu pernele (37); o altă versiune nu pomenesce însă nimic despre această întâmplare, și în adevăr e mai probabil că ea nu e de cât o născocire.

Caiu Cesar,
Claudiu, Ne-
rone

Cruđimea lui Tiberiu, ori-cât a fost de vrednică de osândă, a avut totuși o țintă, și el rămâne totuși o figură imponentă în șirul stăpânitorilor, un principe a cărui domnie a fost în multe privințe meritosă și bună; despotismul următorilor a degenerat însă adese-ori în o caricatură pe cât de ridiculă pe atât de îngrozitoare a formei de guvernământ monarchică. Astfel a fost domnia lui *C. Cesar Caligula* (37—41) la care Tiberiu observase de timpuriu cu îngrijire o aplecare spre cruđimă, vedându'l cu câtă plăcere privia esecuțiile; el 'l caracteriză foarte bine dicând că lasă frânele guvernării lumii în mâinile lui *Faethon*. Indată ce trecu scurta lună de miere a noiei stăpâniri, de o-dată cu liberalismul trecător al noului regent și cu manifestările de bucurie ale poporului, începu un regim pe care Suetoniu îl numesce domnia unui monstru. Pe lângă esecuții, cântecile și jocurile, erau distracțiile de căpetenie ale spiritului său, care era alcătuit din cruđime și frivolitate. Mai târziu, bólele, escesele și înălțimea amețitoare a puterei supreme 'l aduseră într'o stare de nebunie vedită, sporită încă prin lipsa de somn; și această nebunie se manifesta prin tot felul de măsură absurde. La un ospăț izbueni fără veste într'un rîs cu hohot; unul din comenii îl întrebă de ce rîde?—Pentru-că n'am de cât să fac un semn ca să scurtez cu o palmă pe cel ce mă întrebă, îi răspunse Caligula. Odihna lui scurtă era turburată de vedenii îngrozitoare; adese-ori ómenii săi 'l întâlneau nóptea prin coridóarele palatului chemând lumina zilei. Unul din avantajele de căpetenie ale domniei lui Tiberiu a fost buna stare a finanelor; comori însemnate se grămădiseră în tesaurul statului, dar Caiu risipi în petreceri și spectacole, împreunate cu

cheltueli nebune, tot ce agonisise Tiberiū. N'a fost de nici un folos bugetul și darea de sēmă financiară (*rationarium imperii*) pe cari le introduse pe lângă alte mēsuri liberale; căci în puterea sea nemărginită el nu se simția obligat să ție cont de nimic și cheltuelele se făceau cu aceeași risipă ca și mai înainte. Ca să se pōtă acoperi aceste cheltueli se puseră la contribuție și provinciile; condamnările și esecuțiile erau cea mai de căpetenie mēsură financiară, din al cărei venit—adică din averile celor uciși—se împărtășiau fiscul imperial și instrumentele lui mărșave, denunțatorii și pîrîtorii. Insfîrșit, după patru ani, când risipa despotului amenința să ruineze capitala, și cruđimea lui ajunsese primejdiōsă chiar pentru cei din jurul sēu, se făcu o conspirație, la care luară parte o mulțime de ómeni distinși. Casiū Cherea și Corneliū Sabin puseră capăt vieței tiranului (41).

Consuliū anului, răpiți de însuflețirea înșelătore a unui moment convocară senatul în Capitol, căci conjurații nu prevăduseră nimic. Aci se proclamă restabilirea republicei, și puținelor cohorte de cari putēu dispune li se dete cuvîntul de ordine, *libertate*. Dar soldații gardei, credincioși casei căreia aveau să mulțumescă poziția și puterea lor, oferiseră într'aceea diadema unui frate al lui Germanic și unchiū al lui Caligula, lui *Claudiū*, în momentul în care acesta aștepta să fie omorit. *Claudiū* își formă numai de cât o partidă puternică promițend gardei și armatei daruri și mai cu sēmă din cauză că forma de guvernămînt monarchică ajunsese o necesitate. După trei zile de încordare senatul recunoscū și el pe noul Cesar și primi amnestia oferită de dînsul. *Claudiū*, pînă atunci un om batjocorit de toți, a arătat și avea în avdevăr blîndețea primejdiōsă a unui caracter slab, care se preface atît de ușor într'un sentiment contrar; exilările, moștenirile silite, dispozițiile arbitrar încetară și nou-născocita crimă de vătămare a maiestăței dispăru pentru cât-va timp; dar abia trecu un an și tóte se reîntórseră ca și mai înainte. Principele, precum se pare, consciincios în afaceri, dar nepractic, capricios, și cu atît mai gelos de demnitatea sa cu cât era mai puțin în stare să 'și-o afirme, cădu sub stăpânirea femeilor sale și a camerierilor. Aceștia, liberații lui, Posides, Felix, Calistu, apoi o a doua generație de acest nou soiu de ómeni de stat, la dispoziția căroră se

pusese acum viața și averea familielor celor mai distinse, Polibiū, Narcis, Palas, împărțeau puterea cu *Mesalina*, întâia femeie a lui Claudiū, la spatele căruia această femeie nevrednică se da la tot felul de desfrînări. O faptă de o nerușinare neesplacabilă, căsătoria ei cu cavalerul C. Siliū, făcută cu multă pomă în mijlocul capitalei, pe când Claudiū lipsia din Roma, dădea ocazie liberaților să se scape de această rivală. Ea fu condamnată la moarte și executată, neavând curagiul să se omóre singură — „căci nici o urmă de onoare nu mai rămăsese în acest suflet corupt“, după cum zice Tacit, marele istoric al acestor timpuri triste. Dar în curînd o altă femeie, Agripina, fiica lui Germanic, ieia locul Mesalinei, și acesta stăpînescă cu desăvîșire pe Claudiū. Domnia acestui principe încă a fost tiranică și plină de crușimi, cu tot caracterul său personal contrar. Conjurațiile dese erau un motiv, și acolo unde motivul lipsia, un pretext pentru condamnări la moarte. Pe de altă parte însă gloria armelor romane s'a menținut în potriva Parților, Armenilor, Britanilor; s'a făcut construcții însemnate, canaluri, s'a rezidit teatrul lui Pompeiū, s'a curățit lacul Fucin, s'a lărgit și s'a întărit portul de la Ostia. Palatul însă era locul de întîlnire al tuturor intrigilor și vițielor jōse. Agripina izbuti să facă pe Claudiū să adopte pe fiul ei din întâia căsătorie, pe *Domitiū Nerone* în locul lui Britanic, fiul Mesalinei; ambițioasa femeie, care nu moștenise de la mama sa Agripina, soția lui Germanic, de cât mândria ei și numele, dar nici una din virtuțile ei, ajunsese în cele din urmă atât de îndrăznită în cât lua loc în public lîngă Impăratul ca și când ar fi fost coregenta lui. Când creșu că Claudiū stă în calea ambiției sale neînfrînată se scăpă de dînsul (54) — după cum se zice — cu ajutorul otrăvitoareii Locusta, unul din instrumentele de cari se foloseau la ocazii stăpînitorii. Afraniū Bur, mîna drăptă a Agripinei, duse pe tînerul Claudiū *Nerone* în castrele pretorianilor și acolo cumpără pentru dînsul domnia cu același preț cu care o cumpărase și Claudiū.

La început tōte afacerile statului le conducea prefectul *Bur* și filosoful Aneū *Seneca*, și cei d'întăiū cinci ani ai domniei lui *Nerone* aū fost considerați mai tîrziu ca un timp fericit. Dar lucrurile se schimbă; *Nerone* cu spiritul său superficial nu se ocupă multă vreme de cât cu artele, cu pictura, musica, sculp-

tura, poesia, și călăritul; dar pe când pe de o parte în mijlocul acestor ocupații și uită cu totul de datoriile sale de domnitor — se deșteptă într'însul dorința de a fi și stăpân, și se apucă apoi să nimicească tot ce-i sta în cale, fără să-i pese de legile dumnezeesci și omenesci. Mai întâiu să scăpă de Britanic, turnându-i la masă otravă în pahar; după aceea începu să se témă chiar și de mama sa pe care o credea capabilă de ori-ce faptă prin care ar fi putut să și îndestuleze pofta neînfrînată de domnie. Incercarea de a o înneca, în valurile lacului Luerin, într'o corabie întocmită cu măiestrie pentru acest scop, n'a izbutit; dar după ce ajunsese la uscat, o ucise la baie. Veni apoi rëndul soției sale Octavia, fiica lui Claudiu, în locul căreia luă în căsătorie pe o altă femeie depravată de pe acel timp, pe Papea Sabina. Buru încă muri la anul 62, și Seneca trebui să se retragă; Impăratul, înconjurat de tot ce avea lumea romană mai putred, se dede atunci la tot felul de escese. Îi dede în gând să și arate în public, înaintea poporului, îndemânarea sa în artele în cari era maestru și sili pe cei mai de frunte cavaleri și pe senatori să și justifice purtarea, imitându-l. Ori-ce vițiu 'l comitea acum pe față și fără rușine. Dind când în când mai schimba monotonia orgiilor și a uciderilor cu câte o nebunie ne mai pomenită până atunci, cum au fost călătoriile sale la Neapol și în Grecia (66), unde pe lângă alte comedii jucă și pe aceea a liberatorului Greciei ca Flaminin, și secera aplausele cunoscătorilor în diferite roluri și situații, ca chitarist, cântăreț și gimnastic. Tote aceste fapte nu 'l făcură să părădă nici favoarea mulțimei din capitală, pentru care sərbătorile și jocurile erau cea mai plăcută petrecere și căreia puțin îi păsa dacă vre un bărbat distins cădea în disgrația Impăratului, nici favoarea pretorianilor, cari n'aveau nici un motiv să fie nemulțumiți, însfârșit nici a locuitorilor de prin provincii, în cari cârmuirea sa era populară, și precum se pare nu fără cuvânt; cu toate acestea însă se înșela dacă credea că el singur a înțeles până unde pôte merge un stăpânitor absolut. Era o margine, peste care trecuse în ametele mândriei sale de stăpânitor. In anul 64 izbucni în capitală un foc care se lăți cu o repezițiune înspăimântătoare peste zece din cele 14 regiuni ale cetăței; trei din acestea arseră cu desevîrșire, er șapte fură prefăcute în ruine. Nu trecu mult și lumea cređu

că a descoperit pe autorul acestei nenorociri: mulțimea iritată punea vina — de și se pare că pe nedrept — pe Cesarul însuși, care, credea dînsa, voia să-și facă astfel loc pentru zidirile mari ce le proiectase și mai cu sémă pentru un palat pompos numit „casa de aur“, care și începu să se zidescă îndată după foc. Impăratul, care se temea de înverșunarea celor rămași pe drumuri, îndreptată pe drept său pe nedrept împotriva lui, încercă să îndrepteze bănuiala mulțimei asupra unei noi secte religioase, care pe atunci încă abia atrăgea atenția lumii asupra ei; acei puțini cari se ocupaū cu astfel de lucruri, credeaū despre acéstă sectă, a *creștinilor*, că era înrudită cu judaismul, pe atunci destul de bine reprezentat în Roma, dar că se întemeia pe niște credințe deșarte și mai absurde, și mai vrednice de osândă de cât aceste. O mulțime de creștini fură prinși și uciși; trupurile lor unse cu materii arđetóre și aprinse iluminaū grădinile Impăratului. Cu tóte acestea, mânia poporului nu se potoli. Conjurațiile se înmulțiră; *Seneca*, acusat că ar fi luat parte la una din ele, se omorî singur; o altă jertfă a bănuielei lui Nerone a fost senatorul *Petu Trasea*, care singur, în mijlocul acelei generații decăđute, avusese curagiul să desaprrobe, prin tăcerea sa, și, unde se putea cu cuvîntul, lingușirile celor-l'alți. Cât-va timp tiranul nu cuteză să se atingă de el; în cele din urmă însă, se găsi un om care primi să servescă de instrument urei lui Nerone; îndrăznețul senator fu dat în judecată, și ca să cruțe senatului rușinea de a vedea pe unul din membrii săi condamnat, se sinucise. Pe cînd Nerone se producea în teatrele din Grecia, opoziția din Roma cuteză să se ridice împotriva liberaților căroră tiranul le încredințase frînele guvernului. Din Grecia el ordonă noui urmăriri; nemulțumirea crescū; în anul 68 el se întorse în Roma, hotărît să mERGă înainte pe calea începută. Dar între cei pe cari îi condamnase fără să-i asculte, era și un om care se afla în capul unei armate; acest om era guvernatorul Spaniei de dincóce, *Serviū Sulpiciū Galba*.

Afaceri es-
terne.

Epoca Cesarilor a fost pentru oștirile romane un timp de liniște rare-ori turburată. În Britania se aflaū 3 legiuni; la Rin și la Dunăre 16; la Eufrat 8; în Egipt, Spania, Africa câte una; în Italia 20,000 de ómeni. Acesta era numėrul și împărțirea obicnuită a oștirei romane; ea își-a păstrat pretutindenea, și mai cu sémă în

luptele din deceniile din urmă, vechia ei superioritate, care se întemeia pe organizația ei escelentă, pe exercițiile necurmăte, pe simțul de onoare al soldatului, susținut și sporit prin amintirea atâtor vécuri de mărire. În Germania, încă în cei d'întâi ani ai domniei lui Tiberiū, fiul lui Drusu, *Germanic*, ștersese prin noui învingeri impresia înfrîngerii suferite în pădurea teutoburgică, după ce potoli mai întâiu primejdiōsa revoltă a legiunilor. El găsi în Armin, învingătorul de odiniōră, un dușman neobosit, primejdios și îndemânatic; dar în anul 16 răzbuună pe deplin desastrul nenorocitelor legiuni ale lui Varu, zdrobind pe principele cheruse pe un câmp de lîngă rîul Vesper numit Idistavissus sau Idisiavissus „câmpul elelor,” după cum tîlmăcesc unii acest cuvînt, într'o luptă la care luară parte nu mai puțin de 8 legiuni, dimpreună cu obicinuitele trupe auxiliare; femeia principelui, Tuscunda, și fiul sîu în vîrstă de trei ani, fură purtați 'naintea carului de triumf al învingătorului. Germanic fu rechemat, de ore-ce Tiberiū credea că trebuie să urmărească față cu popóarele germane o altă politică de cât aceea pe care voia s'o urmărească fiul sîu adoptiv. Înțeleptul principe lăsă pe Germani să se slăbescă singuri în luptele dintre semințiile și principii lor; unul din rezultatele acestei politice a fost că la anul 19 Regele Marcomanilor *Marbod*, învins în mai multe rînduri de Armin și răsturnat de ai sîi, căută un refugiū la Impăratul roman, și primi de la dînsul un loc de locuință în Ravenna. Câți-va ani mai tîrziu cădu și marele liberator și apărător al semințiilor nordice, Armin, jertfă unei conjurații al căreia motiv nu 'l mai cunoșcem. În potriva Britaniei întreprinse o expediție Caligula; această expediție însă se termină fără vîrsare de sînge și fără ca armata să trecă peste canal; cu o pradă ridiculă, cu scoici adunate de ostași pe țermul mării, se întorse Impăratul C. Cesar la Roma. Sub stăpînirea lui Claudiū a fost supusă și *Mauretania* și Impăratul însuși întreprinse o expediție în Britania, a căreia parte sudică a fost cucerită mai cu sémă prin meritul lui Aul Plauțiū. O colonie militară, Camulodunum, formă acolo centrul stăpînirii romane, și obiceiurile romane începură să se înrădăcineze și să se respîndescă în insulă. Încă o-dată se mai strînseseră vitejele seminții în jurul Reginei *Boadicea*, pe timpul lui Nerone; dar nici această răscolă sîngerésă, în fruntea căreia se puseseră preoții, nu izbuti; vitejia răscolă-

ților nedesciplinați se sfărâmă de superiotatea legiunilor și de istețimea conducătorului lor, Suetoniū Paulin. Cu o singură luptă se puse capăt răscolei; Regina, ea se scape de rușinea de a figura în triumful învingătorului, se ucise. Cu aceeași bărbăție au fost apărate și hotarele de la răsărit în potriua Parților. Acum, o nouă însărcinare se impunea legiunilor; se răz-bune onorea imperiului roman, se scape lumea romană de nemernicul tiran al cărui despotism nerușinat îl suferia de patru-spre-dece ani.

Căderea lui
Nerone. 68.
Galba.

Legatul Galiei Iugdunensis, Iuliū Vindex, a fost cel d'întăiū care în primă-vara anului 68 refuză să mai recunoscă de Impărat pe Nerone, și înduplecă pe un om cu vață, pe legatul Spaniei taraconice, Sulpiciū Galba, să se pună în fruntea răscolei. Cu dênșii se uni și legatul din Lusitania, Salviū Othone, un fost tovarăș de desfrânări al lui Nerone, care nutria aceeași speranțe ca și Galba; după dînsul se mai dederă și alți comandanți în partea lui Galba, care promise să respecte drepturile senatului și poporului. Nerone primi aceste vești rele în Campania, care era mai adese-orî teatrul nebuniilor sale. Dar nu se prea grăbi nici acum să le părăsescă; când se întorse în Roma făcu, prin sporirea impositului asupra locuințelor, să izbuenescă o răscolă de frica căreia fugi ca un laș din capitală. Unul din oficerii gardelor, Numpidiū Sabin, făcu pretorianilor mari promisiū, și aceștia recunoscură pe Galba. Acum își veni în fire și senatul și decretă că Nerone e un tiran, și că adevăratul Impărat e Galba. Nerone urmărit de omeai trimiși se 'l asasineze, și perdënd orî-ce nădejde, puse pe un selav să 'i iea viața. Galba luă acum titlul de Impărat, după ce deputația senatului îl salută cu acest nume; el punea mare preț pe acest titlu de drept, pentru-că nu voia să fie Impărat sprijinit numai pe voința soldaților. Nici așa însă nu putu să 'și consolideze stăpânirea și în mare parte bătrânețea îl opri să des-volte acea energie la care se așteptară toți de la dînsul.

Otone, Vite-
liū 69.

Mai nainte de a sosi Galba în Roma, Numpidiū încercă să se proclame pe sine Impărat, dar fu ucis de soldați. Sosind în sfîrșit și Galba, el nu împlini promisiunile făcute de Numpidiū în numele lui, dar fără ca să fie imputernicit pentru acesta; îndată se și iviră nemulțumiri. Nu trecu mult și începură să vie vești rele și din afară. Legiunile din Germania de sus

cereau un Impărat mai tînăr ; cele de la Rinul de jos meraseră și mai departe și proclamară de Impărat pe legatul *A. Viteliu*, pe care îl trimisese acolo Galba însuși. Acesta credea că va putea pune capăt turburărilor luând de coregent pe favoritul pretorianilor, Othone ; — dar ómenii sîi îl sfătuiră și îl făcură să adopte pe un membru al influenței familii a Pisonilor, pe Licinianu. De abia trecură însă șase zile de la adopția acestuia și isbucni răscolul lui *Othone*. Proclamat Imperat în for de câți-va ómenii, acesta se duse în castrul pretorianilor și se întorse cu dînșii în cetate. Galba fu ucis și Othone recunoscut. Spania, Mauretania, Africa, legiunile din Dalmația, Moesia și Panonia, se supuseră ; de asemenea îl recunoscă Mucian din Siria și Vespasian din Palestina ; dar mai nainte de a-și putea sosi vre-un ajutor din aceste părți, legiunile rivalului său Viteliu pentru care se declaraseră provinciile din nord, trecură în Italia. Viteliu însuși nu prea era de temut ; el era în stare să uite totul pentru plăcerile mesei ; dar Fabiu Valens și A. Cecina adunaseră pentru dînșul trupele din Germania de jos și de sus și ajungînd în ținutul de lângă riul Po se întîlniră cu trupele lui Othone. Othone nu era omul care să seie pregătit succesul cu încetul, așteptînd ajutoarele ce trebuiau să-i sosescă din răsărit ; el primi mai nainte de vreme lupta cu dușmanul la *Bedriac* lângă Cremona (69), și o perdu. O prelungire a războiului ar fi pus pôte la loc ceea ce se perduse prin această cutezare neprecugetată ; Othone însă, al cărui caracter slab nu se potrivea cu marea însărcinare ce o luase asupra-și, puse capăt orî-cărei alte speranțe și orî-cărei temeri luându-și singur viața ; o faptă de om laș, pe care în zadar s'a-ă încercat unii s'o laude ca p'o faptă mare. Într'aceea sosise și Viteliu ; în Lyon, Cremona, Bologna, lumea nu vorbea de cît de ospetele sale somptuóse ; abia în luna lui Iuliu sosi în Roma.

N'a putut însă să se bucure multă vreme de plăcerile desfrînelui, cari, după cum se părea, singure îl făcuseră să dorască puterea supremă. Legiunile din Moesia aflînd despre mórtea lui Othone proclamaseră de Impărat pe *T. Flaviu Vespasian*, care tocmăi se lupta în fruntea legiunilor din Siria în potrivea Evreilor răscoliti ; tóte oștirile din răsărit îl recunoscă. Vespasian, trimis în Iudea, la anul 67, de către Nerone,

Vespasian.

stătu un moment la îndoială mai înainte de a răspunde chemărei ce i se făcea. Un bărbat vitez, capabil, prevădător, el împlinise cu energia și înțelepciunea vechilor Romani toate însărcinările ce i se dăduseră, dar ambiția lui se părea că nu merge mai departe. Guvernatorul din Siria, Mucian, l'înduplecă însfirșit să priméscă; lăsa pe fiul său Titu să continue războiul cu Evreii și el porni spre Italia. Însfirșit se găsisse omul chemat să ocupe tronul yacant, să restabilească ordinea în imperiul zdruncinat. Totă puterea lui Viteliu se sfărâmă la cea d'întăiu scire despre proclamarea lui Vespasian. Oștile provinciale l'părăsiră; Antoniu Prim, partisan al lui Vespasian, înaintă în Italia cu legiunile din Iliria, Panoria și Moesia; Viteliu de abia cuteză să se împotrivescă și ar fi primit bueros ori-ce învoială, numai să i se fi eruat viața. Dar cei cari l'ridicaseră se împotrivoră, spre stricăciunea lui. Flaviu Sabin, fratele lui Vespasian și Domitian, fiul cel mai tēner, pătrunseseră în capitală și o luptă învierșunată se încinse pe stradele Romei; în mijlocul luptei un foc grōznic izbucni în Capitol și l'pustiă aproape cu totul. Nu treeu mult și Antoniu Prim, care nu întîmpinase de cât o împotrivire forte slabă, intră și el cu trupele sale în Roma. În această învălmășală peri și Viteliu; dar linisea nu se putea restabili nici după acesta. Mucian și Domitian, ca loco-țitorii ai Impăratului, nu încetară cu condamnările și esecuțiile până când în sfirșit sosi și *Vespasian* în anul 70; poporul din Roma l'primi cu însuflețire și senatul i dede printr'un decret puterea împărătescă.

Vespasian, născut în Sabin, plebeu de origină, dar un bărbat onest ca un sabin de odinioră, energie și înțelept, făcu să dispară numai de cât urmele îndelungatei stăpâniri despotice precum și urmele și mai desastroase ale războiului civil. El desființă legile și dispozițiile lui Nerone, făcu să se zidescă din nou edificiele și stradele cari zăceau încă în ruine de când cu focul cel mare care pustiise cea mai mare parte din Roma, restabili disciplina în oștire și ordinea în finance. Senatul l'completeă cu membri aleși din sînul familielor celor mai de frunte, fie din Roma, fie din provinci, și ureă numărul senatorilor érași la o mie, fără însă ca prin acesta să aducă aceste institui o îmbunătățire esențială. Prin cruțarea și simplitatea cu care trăia, dede un exemplu generației stricate și

servile asupra căreia în adevăr esemplul Impăratului avea o influență mai mare de cât ori-ce lege. El favorisă toate artele și toate luerările folositoare, și cel d'întâiu dintre toți principii se interesă și de instrucția publică; deșteptă în cei bogați gustul de a zidi edificii folositoare și de bine-facere, nu ca cele de pe timpul lui Nerone; și de și dările erau grele și se strângeau în fel de fel de chipuri, cel puțin banii statului nu se risipiau cu nesocotință ci se întrebuintău tot pentru binele poporului. Toți 'l laudău însă pentru ușurința cu care ori-ce cetățian putea să intre la dînsul fără ca să'l caute nimeni la intrarea palatului dacă nu cum-va are arme ascunse, ca pe timpul lui Claudiu și Nerone, și fără ca să'l cerceteze nimeni dacă e persoană destul de distinsă ca să pôtă avea intrare la Impăratul. Activitatea sa personală era foarte mare, se interesa de toate afacerile, citia și recitia singur toate cererile ce i se adresaū și deprindënd pe ostași cu biruințele și dedea silința să reînoască acea virtute cetățenescă și ostășască în acelaș timp, care făcuse odinioară mărirea Romei.

Sub stăpînirea lui se puse capăt statului israelit, în ale că-

Căderea statului israelit.

rei hotare restrînse se întîmplaseră până atunci evenimente cari, nebăgate în sémă de lumea de atunci, erau de cea mai mare însemnătate pentru sórta viitoare a omenirei. Ochiul acelor puținii cari se ocupaū mai de aproape cu această nație disprețuită și urgisită, nu vedeaū de cât un popor care se consuma pe sine însuși într'un fanaticism curios religios-național care venia necontenit în conflict cu politica romană. Am mai amintit despre aceste conflicte, când am vorbit despre activitatea lui Pompeiū în răsărit. Cesar lăsase pe Hirean, creatura politicei lui Pompeiū, în postul de mare preot, dar numise pe lîngă dînsul și un regent mirean, pe Antipater. După mórtea lui Cesar, Antipater a fost ucis: fiul său Irod (Herode) — zis și Herode cel cel mare — sciu să se mênție sub toți puternicii, pe cari împrejurările atât de schimbătoare după mórtea lui Cesar îi trime-teaū pe rînd în răsărit, — sub Casiū și Brut, sub Antoniū și chiar pe timpul năvălirilor Parților în Palestina; părăsind la timp pe Antoniū sciu apoi să câștige și favórea lui August și rămase în fruntea statului cât timp trăi, arëtându-se tiran față de supușii săi, ca toți micii despoți din răsărit, și lingușitor față de Romani. El se sili să respecte simțul religios al popo-

rului său; dar zidirea din nou a sanctuarului de pe Sion și miile de vestminte pompoase pe cari le dăruie preoților nu putură să facă pe Evrei să uite cine era adevăratul stăpîn al țării. Vulturul de aur care își întindea aripele sale grele de asupra intrărei principale a templului le reamintea în orice moment că pămîntul făgăduinței, țara părinților lor, căduse sub stăpînirea unor păgâni.

Nascerea lui
Christos.

Dar străbunii lăseseră acestui popor ales o moștenire prețioasă, — religia sa, și promisia unui Iehova întrupat, unui mîntuitor trimis de Dumnezeu, în a cărui venire poporul credea cu atît mai mult cu cît sorta îi era mai amară și cu cît privirile sale, părăsind neastîmpêrul schimbărilor lumesci, se îndreptau spre o altă lume mai bună. Dar și poporul evreu era împărțit în partide religioase cari înțelegeau și explicau venirea lui Mesia după dogmele lor. *Fariseii*, oameni severi ai legilor, și închipuiau pe Mesia cel așteptat ca pe un Rege-preot după cum fusese David; *saduceii* sperau că vor veni zile de mărire pentru țara părinților lor, dar, ca liber-cugetători cari nu credeau în nemurirea sufletului și în îngerî, așteptau mai puțin ca toți sosirea lui Mesia. Credința în Mesia era mai vie și mai curată la *esei*, cari, mai apropiați de credința și de simplitatea obiceiurilor din vremurile vechi, trăiau retrași de zgomotul lumii, respectând, vechile tradiții; din sînul lor mai eșia din cînd în cînd câte un prooroc. Lupta între aceste deosebite păreri, pe lîngă schimbările politice, ținea pe popor într'o iritație continuă; lipsa unui mîntuitor și simția din ce în ce mai mult, și tot felul de înșelătorii, proorocii mincinoase și Mesii mincinoși începură să se arate pe acest pămînt bogat în astfel de apariții. Pe acest timp, între astfel de împrejurări, se născă, trăește, învață și pătimește Iesus Christos. Irod murise și frînele statului, știrbit cu câte-va districte, rămăseseră în mâinile fiului său Archelau, care nu mai purta titlul de Rege. Poporul începu să însceneze răscoale sângeroase în potriua enarchului — acesta era titlul pe care l'purta Archelau — și în potriua Romanilor, protectorii lui; în mai multe rînduri pretorii din Siria înneacă în sânge aceste răscoale; în cele din urmă însuși Archelau fu depărtat cu totul și frînele statului se dederă în mîna unui procurator împărătesc. Pe timpul lui *Pontiu Pilat*, care a fost procurator al Iudeei de la

26 - 35, se întâmplă cel mai însemnat eveniment în istoria lumii: morțea adevăratului Mesia, pe atunci recunoscut de puțini și încă de mai puțini înțeles. Acest eveniment însă trecu abia observat de lumea contemporană. În ochii fariseilor aspri, mândri și mărginiți, Isus fiul lui Iosif era un reformator primejdios care voia să înlocuească idolul și izvorul puterii lor, legea mosaică, cu o nouă religie; — în ochii saduceilor reci era unul din acei numeroși nebuni cari cădeau jertfă unor speranțe deșarte și visuri zadarnice; însfirșit în ochii păgânilor nu era alt-ceva de cât întemeiătorul unei secte noi în Iudea; foarte puțini au crezut și au recunoscut la început că el era Christos, fiul lui Dumnezeu celui viu. Cele d'întăiu persecuții în contra sectei celei noi au pornit chiar din sinul ortodoxiei israelite. Paul, apostolul care a cutezat să pășescă peste marginile strâmte ale judaismului, a fost predat chiar de către conducătorii Evreilor în mâinile Romanilor. Noul element religios — un semn de cădere și de ridicare pentru mulți, după cum zice întemeiătorul lui, — n'a făcut de cât să grăbescă căderea statului israelit. Răscălele Evreilor, crușimile Romanilor, urmară unele după altele. Irod Agripa, nepotul lui Irod cel mare, mai împreună o-dată sub sceptrul său partea cea mai mare a imperiului său; dar atât sub dînsul cât și sub următorul său Antipater II situația rămase neschimbată; țara era plină de bandiți și ucigași, de profeți și de mesii mincinoși, jertfă învișării partidelor și despotismului străinilor.

Însfirșit, în anul al doi-spre-zecelea al domniei lui Nerone, crușimile procuratorului *Gesiu Floru*, provocară răscăle hotărîtore. Toți Romanii din Ierusalim, împreună cu cohortele din fortereta Antonia, fură măcelăriți, și aprépe în același timp se ridică și populația grecéscă din Cesarea, unde era reședința guvernatorului, împotriva celei israelite. Guvernatorul din Siria, Cestiu Galu, înainte, în anul 66, până sub zidurile Ierusalimului și se pregăti să'l asedieze. Să pare însă că tocmai aceste pregătiri, — primejdia care amenința cetatea sfîntă, cetatea lui David, centrul spre care se îndreptau privirile tuturilor Evreilor credincioși după pămîntul întreg, — au aprins răscăle generală și au făcut pe legatul roman să se retragă dinaintea Ierusalimului. Incurajată și mai mult în urma acestei întâmplări și înverșunată împotriva vechilor apăsători, țara întrégă se răs-

culă; numărul destul de însemnat al Evreilor, desnădăjduirea și fanatismul lor, întăririle Ierusalimului sporiau primejdiile acestui război; de aceea a fost de trebuință să se încredințeze conducerea lui unui comandant capabil și probat ca Vespasian. Când evenimentele îl chemară la Roma, el încredință conducerea războiului fiului său Titu, care, cu patru legiuni și cu oștirile țărilor învecinate, continuă și sfârși opera tatălui său.

În Ierusalim, strigătele zeloșilor făcuseră să amuțescă sfaturile celor mai moderați. În anul 66, partida celor d'întâiu măcelări pe toți moderații cu ajutorul a 20,000 Idumei pe cari lăsa în cetate; apoi cei mai esaltați se întorseră împotriva celor mai puțin zeloși și cei d'întâiu rămăseră de asupra până la sfârșitul anului 69. Dar, în timpul celor din urmă convulsii de morțe ale acestui popor, atât de grozav în orbirea sa, începură să se formeze tot alte și alte partide; trei partide se luptau între dînsele: una a preoților sub Eleasar, alta sub Ioan și atreia sub Simeon, când Titu se ivi cu legiunile sale în fața cetăței. În oștea lui se afla și Regele Irod Agripa și istoricul evreii *Flaviu Iosef*, care avusese o-dată comanda în Galilea în potriua Romanilor, dar a fost biruit și prins și care mai târziu descrie căderea patriei sale. În fața primejdiei, toate certurile interne amuțiră. Gîndul că sanctuarul trebuie apărat, inspiră tuturor un curaj supra-omenesc. O mulțime de credincioși se strînsură din toate părțile în cetatea destul de populată și până atunci; trei ziduri înconjură cetatea; și dacă acesta totuși nu putea fi apărată, mai rămănea templul cu încăperile sale vaste apărat de zidul al treilea, și căruia după cum credea poporul fanatic — în momentul hotărîtor nu putea să îi lipsescă nici ajutorul stăpânului stăpânilor.

Dărîmarea
Ierusalimului.
Iul. 70.

În ziua de 7 Maiu anul 70 pătrunseră cei d'întâiu soldații romanii prin spărturile făcute de mașinele lor în zidul d'întâiu; Evreii cari printr'un nou măcel restabiliseră unitatea de vederi între dînșii mai resistară cât-va timp de după zidul al doilea. Acesta încă fu luat; dar populația susținu lupta pe stradele înguste și de pe casele cetăței nouă, cu atâta desnădejduire, în cât Romanii trebuiau să se retragă cu mari pierderi. Titu propuse Evreilor să încheie pace; acum însă numai putea fi vorba de pace; era, după cum zice profetul, sfârșitul care se apropia vedînd cu ochii. Titu își perdu un moment cumpătul

în fața acestui dușman îndărătnic și porunci să răstignescă pe cruce pe mai mulți prizonieri, chiar sub ochii asediaților; putea însă să prevadă că acest mijloc va avea cu totul alt rezultat de cât acela la care s'ar fi putut aștepta în alte împrejurări: Un nou asalt al Romanilor fu respins; nu mult după aceea mai multe mașine de asediū să cufundară în pământul subminat de Evrei; celor rămase le dede foc o trupă îndrăznită care cuteză să iese din cetate. Romanii trebuiră să se mulțumescă pentru cât-va timp cu înconjurarea cetății fără să mai încerce s'o iea cu asalt. În curînd fîmetea începu să bîntue în cetate; după câte-va săptămîni în care fîmetea făcea pe mulți să și iea refugiul la nutrimente în potriva cărora simțul omenesc în alte împrejurări se revoltă, câți-va începură să și piardă curajul; dar terorismul deveni atunci și mai aspru. Insfîrșit, după lupte sângerose, Romanii, izbutiră să ocupe și fortăreța Antonia. Mai rămînea templul; asediații să grămădiră cu toții în acest loc prea strîmt pentru o mulțime atît de mare; jertfele zilnice încetară și chiar interiorul sanctuarului fu profanat de războiniciei pătați de sânge. Asediații să împotriviră și mai departe cu aceeași îndărătnicie. Fie-care pas pe care îl făceau înainte Romanii, îi costa jertfe numeroase; în cele din urmă soldații romani și perdură răbdarea și în ziua de 8 August dederă foc porții despre mîză-nopțe a templului. În zadar să dede ordinul să se stingă focul; a treia zi lupta reîncepu; un măcel gróznic luminat de flăcările cari se lățiau din ce în ce. Minunea pe care cei mai credincioși tot o mai așteptau, nu să întîmplă; sosise timpul de gróză, despre care adevăratul Mesia, nerecunoscut de popor, proorocise că vor trebui să zică munților: cădeți peste noi, și colinelor: acoperiți-ne; nici cei ce se rugau înaintea altarelor n'au fost cruțați. Titu nu mai putea să și fie în frîu soldații, cari înversunați din cauza împotrivirei îndelungate, nu mai respectau nimic; nenumăratele bogății ale templului fură prădate; strigătele de bucurie ale învingătorilor sîlbăticiți să amestecau cu vaetele celor ce muriau în flăcări sau de sabie, și cu ale celor cari de pe muntele Maslinilor și de pe înălțimile încă neatinse ale cetății trebuiau să privească spectacolul înfiorător al templului arđend.

Șase mii de ómeni, fără apărare, strîmtorați în sala templului exterior, periră în flăcări. Pe ruine să împlîntă vulturul ro-

man și Titu fu salutat cu numele de imperator; o jertfă păgânescă se aduse Zeilor în cetatea pustiiată. Dar nici acum încă nu se sfârșise lupta; cei mai înverșunați tot se mai țineau în partea de sus a cetății, cu toate că ori-ce împotrivire era acum de prisos. În zioa de 7 Septembrie noile mașine de asediu erau gata; dar acum se sleise cu totul și puterea de împotrivire a Evreilor rămași; Romanii trecură fără multă greutate și peste cele din urmă ziduri. Atât templul cât și cetatea întrégă au fost făcute una cu pământul. O mulțime de prizonieri fură omoriți, alții se omorîră singuri; se zice că 1,100,000 ar fi perit în decursul asediului și 97,000 ar fi cădut în mâinile Romanilor în decursul războiului; vr'o 2,000 au murit de fome sau s'au sinucis prin subterane. Prizonierii de la 17 ani în sus se împărțiră prin orașele principale; cei sub 17 ani fură vânduți. Așa a fost nimicit templul și de o dată cu dînsul statul israelit. Păgânii rămăseseră învingători; dar lucrurile erau pregătite de mai înainte așa, ca de o dată cu statul se nu piară și judaismul; chiar și asupra Romanilor făcea o adîncă impresie credința că „răsăritul se va ridica și bărbați din Iudea vor cuceri imperiul,“ — și în adevăr, nu trecu mult și se ridică biruitoare religia adevărului eșită din judaism.

Șapte mîi de Evrei au figurat în triumful învingătorului; candelabru cu șapte brațe și masa de aur pentru jertfe se ved încă printre reliefurile de pe arcul de triumf a lui Titu, păstrat până astăzi.

Răscolă în
Civilis.

Tot cam pe acest timp se ridică și de partea cea-laltă a imperiului un dușman primejdios; încă mai înainte de suirea lui Vespasian pe tron, în anul 69, Batavi de la gurile Rinului se resculară neprimind să fie înrolați în ôstea romană; răscolă se comunică repede și la semințiile germane de nord, la Caninefați, Chauci, Frisi, apoi la Chat și la semințiile de lângă Rin, Usipeți, Tenetri, Brueteri, Matiaci (Wiesbaden); în fruntea răscolei se puse Claudiu Civilis, fostul comandant al trupelor auxiliare batave din ôstea romană. Acesta se prefăcu la început că voește să apere cauza lui Vespasian în potriua lui Viteliu, și astfel răscolă se întinse din ce în ce mai mult, până cuprinse și-o parte din Galia, deșteptând în unii principii gali speranța că vor putea câștiga neatârnaarea țerei lor. Petuliu Cerealis porni în potriua răscolăților numeroși dar slab organizați; după

o luptă nenorocită la Trier Germanii se despărțiră de Batavi și aceștia se retraseră în insulele lor, du unde Civilis căută— după cum se pare, în zadar se câștige ajutorul vecinilor germani prin mijlocirea profetesei Veleda din Vestfalia. În cele din urmă Cerealis și Civilis încheiară o pace prin care seminițiile nordice: Batavii, Caninefații, Frisii fură scutiți de dări; trupele batave rămaseră și mai departe în ôstea romană. În anul din urmă al domniei lui Vespasian izbucni un nou război în Britania.

Vespasian muri în luna lui Iunie anul 79; după dînsul urmă Casa Flavianilor. Titu.
 fiul său *Titu* pe care și-l luase de coregent încă de mai înainte. Nimeni nu pusese speranțe prea mari în acest tîner iubitor de petreceri; dar îndată ce se urcă pe tron, el dovedi că părerea lumii fusese greșită; ea Împărat el renunță cu totul la înclinările omului; tot-d'a-una consciincios, blînd și drept în împlinirea înaltelor sale îndatoriri, el fu numit de popor iubitul genului omenesc. El continuă întreprinderile folositoare, zidirile mărețe ale părintelui său; — marele amfitețru, *coloseum*, a fost inaugurat sub dînsul și cu băile sale spațioase și bine întocmite, cu „termele lui Titu“, făcu poporului un dar pe cât de măreț p'atât de folositor. Pe timpul lui se întîmplă întâia erupție a Vesuvului care ne-a păstrat două orașe antice Pompeia și Herculaneum care saū început să se desgrôpe de pe la mijlocul vîecului trecut. În luna lui August anul 79 se întîmplă această grôznică catastrofă care pustii frumosul țîrm al Campaniei și îngropă sub lavă și cenușă orașele Herculaneum, Pompeia și orașelul Stabie. Pătura de cenușă a păstrat orașul Pompeia întocmai după cum era cînd s'a în timplat grôznicul eveniment și vizitatorul de azi nu pôte se întreere fără o adîncă emoție stradele acestui oraș care i se pare ca și răsărit din o lumé care nu mai este. Vede pe pereți și în interiorul caselor urmele activității creatore a unei generații sîrguitoare și cultivate, vede prăvăliile, uneltele de prin case, întocmirea interioară a caselor romane, băile și teatrele lor, templele Zeilor, mormintele, operele de artă, statue și tablouri, cu cari erau împodobite zidirile lor, figurile și numele sgăriate pe ziduri — simte încă suflarea caldă a vieței în tot ce avea mare și mic, frumos și urît, și pôte se vadă cu

ochiul săi lucrurile pe cari istoriografia se încercă cu multă a-nevoință să le înfățișeze corect fantasiei urmașilor.

Domitian.

Titu muri în anul 81, după o domnie scurtă de doi ani. După dânsul urmă fratele său *Flaviu Domițian*, al treilea din această casă. Cât-va timp, nobilele tradiții ale familiei Flaviilor influență și asupra caracterului despotice și perfid al lui Domițian; el ținu în frâu foarte strâns pe funcționari, — căci nu era un om tocmai de rînd — și și dădea silința să stîrpească planta veninosă a monarhiilor absolute, pe denunțatori și pe sicofanți. Se scie că studiasă cu mult zel hârtiele lui Tiberiu și acesta nu era o lectură nefolositoare pentru un următor în grăua însărcinare de principe; dar lumea perduse ori-ce încredere în el din anul turburărilor civile în cari nu jucase un rol tocmai cinstit; ca să paralizeze această neîncredere el făcea cu ori-ce ocazie daruri poporului și urca solda trupelor. Pe timpul lui, situația esteriură a Romei începe să devie amenințătoare. Cn. Iuliu *Agricola* repurtă, ce e drept, o mulțime de biruințe în Britania (de la 78) — armele romane înaintară sub dânsul până la pôtele munților Grampianii — și ceea ce dobîndi cu armele se grăbi să întărească cu ajutorul civilizației romane; totă țara de la munții Scoției până la Calais era acum provincie romană. Dar barbarii, vădînd cât de mare e primejdia care îi amenință din partea puterilor unite ale imperiului roman, căutară și ei să preîntîmpine această primejdie, în acelaș chip. adică unindu-se și ei între dînșii. Astfel se formă în Germania uniunea Chatilor, a Suevilor, a Marcomanilor; astfel se împreună poporele de la Dunărea de jos sub numele de Daci, în fruntea cărora întîlnim un Rege, pe Decebal. Domițian însuși luă parte la câte-va expediții; odată (84) în potriua Chatilor, odată în potriua Marcomanilor și Quadilor; necutezînd să încredințeze nici unui general comanda importantă în potriua Dacilor, căută să asigure pacea provinciilor învecinate plătind acelor barbari un fel de tribut; în năuntru însă era cel mai apăsător despot, necontent în neînțelegere cu senatul și nesuferind în apropierea sa nici un om mai însemnat. Astfel rechemă pe *Agricola* care pășia din biruință în biruință în Britania, și ar fi fost pôte în stare mai curînd de cât oricine să asigure Romanilor posesia acestei provincii; pôte că și aci a imitat politica lui Tiberiu. Cu timpul ajunsese atât de bă-

nuitor în cât nici un om care arăta óre-care neatârnare în vorbele saú în faptele sale, nu mai era sigur; senatul trebuia sã se témã necontentit de capriciile sale. El merse tot mai de parte pe acéstã cale, nãscocind tot felul de chinurã, pentru a curãþi din cale pe toþi cei pe cari îi bãnuia; singurul razim îi rãmaserã soldaþii. Ei nu puturã însã sã'l apere în potriua unui complot þesut chiar de cei mai de aprópe ai sãi, cari în tot momentul aveau sã se témã de capriciile și de bãnuelile lui. Acest complot, din care făcea parte chiar soþia lui, câþi-va din liberaþii lui și prefectii Norban și Petroniu Secund, izbuti, spre cea mai mare bucurie a senatului și celor mai buni dintre cetãþeni. Domiþian fu ucis și prefectii chemarã la tron pe senatorul *M. Cocceiù Nerva*.

CAPITOLUL IV.

Impãraþii de la Nerva pânã la Comod. Perioada cea mai fericitã a imperiului. Desvoltarea vieþei politice și sociale.

96—193 dupã Chr.

Perioada de o sutã de ani, care urmãzã dupã mórtea lui Domiþian, se numãrã, de cãtre istorici însemnaþi, între cele mai fericite timpurã pe cari le cunoșce istoria omenirei; și în adevãr, în acéstã perioadã puterile materiale și intelectuale ale imperiului sã desvoltã, sub conducerea unor Impãraþi înþelepþi și cu bune intenþii, în tótã strãlucirea și rodnicia de cari erau capabile acele țãri bine-cuvântate de naturã și acea populaþie care sã putea bucura de ródele unei civilisaþii de o mie de ani. Timpul agonisirilor trecuse; dar capitalul de putere, bogãþie și de spirit, adunat din vechime era atãt de mare în cât folosirea lui și câștigul s'ar fi putut înmulþi la nesfârșit.

Nerva era un om în vîrstã când ajunsese pe tron. În timpul scurt cât a domnit sã grãbi sã aducã în ordine finacele și sã restabilãscã prestigiul senatului, un mijloc prin care spera sã pótã contrabalãnþa puterea prea mare a soldaþilor, favorisatã de Domiþian. Ca sã înlãture împotrivirea ce ar fi putut sã întîmpine din acéstã parte, adoptã pe cel mai capabil bãrbat din monarchie, pe *Ulpíù Traian*, nãscut la 53 în provincia

Nerva
Traian.

spaniolă Brutium, și care atunci sta în fruntea legiunilor de la Rinul de jos. Acest bărbat, de un spirit superior, a cărui figură imponentă chiar inspira respect, dădea tot sprijinul său lui Nerva, și în anul 98, când acesta muri, apucă în mână sa puternică frâiele guvernului. Cu el se începu în adevăr timpul de înflorire, în care se dovedi ce era în stare să facă un imperiū, care coprindea în sine cele mai frumoase țări, o mulțime de puteri flexibile și inteligente de tot felul, cu singura condiție ca o voință curată și o mână puternică să conducă aceste puteri și să le pue în lucrare. Activitatea înțeleptă a marelui Împărat era îndreptată de o potrivă asupra afacerilor din nauntru și a celor din afară. Autoritatea stăpânirii și a legilor era susținută pretutindeni cu seriozitate dar fără asprime, toți supușii se sciau apărați în potriva oricărui abus de putere; o activitate folositoare începu să se desvolte în toate părțile imperiului, sprijinită de nenumăratele mijloce de cari dispunea statul. Lucrările începute de cei doi Flavi d'întâiu se continuară. O mare cale strategică împreună țările de la răsărit cu cele de la apus; în Roma se întemeiă o bibliotecă nouă; canale, poduri, căi, edificii începură să se zidescă în toate părțile prin provincii, fie de către stat, fie de către comunele provinciale sau chiar și de către oameni privați, pe cari îi îndemna exemplul Împăratului; astfel se vorbește despre o instituție frumoasă întemeiată de Împăratul, pentru alimentarea copiilor săraci din Italia; fragmentele din corespondența lui, cari ne au rămas până azi, dovedesc că Traian era un spirit practic, uman și un regent drept și înțelept. Cu aceeași energie se susținu sub domnia lui și onórea armelor romane. Împăratul însuși se puse în fruntea legiunilor și trecu Dunărea; după un război de trei ani, Regele Dacilor Decebal se supuse priimind condițiile de pace dictate de Împăratul (102). În o a doua expediție, în care se construi un pod mare peste Dunăre, Traian își strimtoră dușmanul atât de mult în cât acesta își luă singur viața; cultura romană, sprijinită prin înființare de colonii militare, începu să pătrundă și în aceste ținuturi, (Țera românească, Moldova) unde urmele și rămășițele acestei culturi s'au păstrat până în ziua de astăzi. În anul 106 se sfârși acest război cu o desăvârșită biruință a lui Traian, celebrată prin înălțarea unei colonne, înaltă de 110 urme, care se mai păș-

tréză până azi, și în vârful căreia se afla statua Impăratului. Urmă apoi o epocă de pace, ale cărei bine-faceri se resimțiră în provinciile cele mai depărtate. În anul 113 plecă Traian în răsărit unde întinse cuceririle romane mai mult de cât oricare comandant înaintea lui. În mai multe expediții prefăcu Armenia, Asiria și Babilonia în provinciile romane; în expediția a doua, care ținu de la 114 pînă la 117, ajunse pînă la sînul persic. Numirile noui ale popórelor învinse începură ér se ligușescă mândria națională romană; dar nici nu erau altce-va de cât nisce numiri góle, cari ridicău pentru un moment autoritatea numelui roman, dar n'aduceau imperiului, aprópe nici un folos. Provinciile își dobîndiră neatárnarea îndată ce vulturii romani se depărtară.

În decursul expediției din urmă, la anul 117, muri Impăratul a cărui amintire n'a putut fi întunecată de nici unul dintre împărații următori; de aci înainte toți împărații la urcarea lor pe tron erau salutați cu formula: „Să fii mai fericit de cât August și mai virtuos de cât Traian.“ De următor al lui Traian se proclamă ruda sa *Eliu Adrian* care pe atunci se afla în Antiochia, de unde administra provincia Siria; acesta fusese dorința din urmă a lui Traian, dacă soția sa Plotina va fi spus adevărul. Sistemul de guvernare al acestui bărbat capabil și învățat a fost în raport cu sistemul lui Traian, ceea ce fusese sistemul lui August în raport cu al lui Cesar. El părăsi aprópe tóte noile cuceriri retrăgînd trupele din Armenia, Mesopotamia, Asiria. Cu atît mai mult se îngriji însé de buna stare a vechilor provinciilor, căutînd să se încredințeze în persónă de dorințele și trebuințele tuturor supușilor săi. Istoria domniei sale întregi nu e de cât o lungă descriere de călătorii; aprópe tóte provinciile le străbătu — Galia, Spania, Britania, Africa, apoi provinciile de la răsărit Asia mică, Siria, Palestina și Egiptul în care se opri mai mult timp; pretutindenea prezența personală a monarhului deștepta și reînsufleția activitatea. Pe timpul lui se întîmplă cele din urmă convulsii ale naționalității evree în vechea ei patrie. Planul Impăratului de a întemeia o nouă cetate pe ruinele Ierusalimului dede naștere unei răscole pe acest pămînt care cu tóte nenorocirile îndurate tot mai păstra ceva din natura sa vulcanică; un nou Mesia se ridică, *Barcochba*, fiul stelelor. Răscola fu su-

Adrian.

grumată și o nouă cetate, *Elia Capitolina*, o colonie romană, cu un templu al lui Jupiter, se ridică pe pământul bătrânului Ierusalim; dar nici această cetate, nici legea prin care se interzicea Evreilor de a locui în apropierea muntelui pe care stătuse templul nu putu să ștergă trecutul iudaismului nici să împiedice viitorul ce i se mai reserva. Mai bine îi izbutiră lui Adrian cele-lalte zidiri pe cari le întreprinse parte în Roma, parte în alte cetăți pe cari voia să le favorizeze, așa de exemplu în Atena. Mausoleul, în formă de fortăreță, pe care și'l zidi în Roma, a servit mai târziu de repetite ori papilor amenințați ca loc de refugiu; un nou pod se construiește peste Tibru, un zid puternic se ridică la granițele Britaniei de către Scoții, și se termină sistemul de fortificații pe granița întinsă de către Germania; oamenii bogați se întreceau și dinșii se imitatez esemplul Impăratului, zidind edificii pompoase și întemeind instituții folositoare. Caracterul personal al lui Adrian se pare că n'a prea fost simpatice; avea slăbiciunea oamenilor cari se pricepe la multe, de a voi să facă toate singur, se se amestice în toate și adese-ori deșertăciunea, care e o urmare firească a acestei slăbiciuni, îl făcea să comită cruzimi. Ca să asigure succesia pe tron, adoptă mai întâiu pe Comod Veru, care n'avea alte merite de cât că sciuse să câștige simpatia personală a Impăratului; în anul 138 însă, din fericire, Veru muri și Adrian adoptă pe Ariu Antonin, punându'l să adopte la rândul său pe Marcu Aureliu. În același an muri și Adrian, după ce asigură astfel imperiului un viitor fericit.

Cei doi An-
tonini.
138—180.

În tot decursul domniei celui d'întâiu dintre Antonini, *Antonin Piu* (138—161), pacea rămase aproape neturburată; afară de câte-va neînsemnate certuri de graniță nici un războiu nu se purtă sub acest al doilea Numa. De un caracter cu totul deosebit de al lui Adrian, Antonin, petrecu tot timpul domniei sale în centrul imperiului și în Italia. Un om privat pe tron, prietenul și oșpele prietenilor săi, cheltuind pentru trebuințele sale numai din averea sa privată, el considera demnitatea de Impărat ca o funcție responsabilă, favoriza neatârnamarea administrației cetățenilor, îmbărbăta și sprijinia cu mijlocele statului, și cu ale sale proprii, ori-ce întreprindere folositoare și umană; sub autoritatea recunoscută a acestui principe înțelept și drept imperiul își dezvoltă puterile sale uriașe în mijlocul fericirii și

păcei generale. Următorul său adoptat, Aniū Veru, numit ca Impărat *Marcu Aureliū Antonin* (161—180), purcese înainte tot pe această cale, împlinindu'și chemarea cu conștiințiositatea unui caracter cinstit. Mare partisan al învățăturilor seolei stoice, a acelei filosofii, pentru care, după cum zicea Tacit, bun e numai ceea ce e virtuos și rău numai ce e rușinos; pentru care putere, nobilime, și tot ce nu se ține de lucrurile spirituale, sunt lucruri indiferente, — Marcu Aureliū făcu din această morală stoică stéua sa conducătoare în toate afacerile. Pentru dînsul, aplicat mai mult spre o viață contemplativă de cât spre activitate, chiar administrarea imperiului era o greutate; cu atât mai greu i se păru sceptrul când vădu de o-dată imperiul amenințat de o mare primejdie. Popórele războinice cari locuiaū de la Nekar până la Marea Négră, de-alungul hotarelor imperiului roman, formaseră mai multe alianțe străine, nu mai seim cu de-amănuntul din ce cauze și sub ce influență. Încă pe timpul lui Domițian am întâlnit o astfel de confederație sub numele de Marcomani, din care făcêu parte mai multe popóre germane și câte-va seminții sarmate; în acelaș timp trebui să se apere și granița răsăritenă în potriua Parților, și luptele în potriua acestui popor, din ce în ce mai primejdios, răriaū șirurile luptătorilor de cari imperiul avea lipsă ca s'el apere de invasiile Marcomanilor de la Dunăre și de ale Suevilor, Chatilor și Chaucilor. Tótă greutatea grijilor și primejdiilor acestor războie cădu asupra lui Marcu Aureliū, căci coregentul său L. Veru își petrecea vremea în cea mai desevêrșită neactivitate; o singură dată se hotărî și el să facă ceva, și porni spre Dunăre, dar abia ajunse la Aquileia și se întórse înapoi cu gînd s'și reîncepă viața de mai înainte, dar d'abia ajunse în Roma și muri (la anul 168). De trei ori năvălirile popórelor nordice chemară pe Impăratul peste Alpi; el încercă să pue capăt turburărilor prin un mijloc fórte primejdios, adică dând unor seminții locuri de locuință, făcênd altora concesii și încheind cu ele tratate; tóte acestea însă nu folosiră nimic. Tesaurul se deșertă aprópe cu totul, în urma acestor lupte, și lipsa de bani ajunsese o-dată atât de mare în cât trebuiră să se vîndă obiectele de lux din palatul imperial. În acelaș timp izbucni ciuma în mai multe părți ale imperiului și de o-dată cu dînsa mai veniră și alte calamități. Pe timpul expediției a doua împotriva Marcomanilor

gubernatorul Siriciei, Avidiul Casiu, se răscula împotriva Împăratului, dar în anul 175 răscola fu sugrumată și urzitorul ei ucis. În decursul expediției a treia în potrive barbarilor de la Dunăre, muri și Împăratul, în castrele de lângă Vindobora (180).

Comod. Noul împărat, *Comod*, (180—193), fiul lui Marcu Aureliu, seceră rólele biruințelor tatălui său și încheie cu Marcomanii și Quadii o pace, care, de și era în genere favorabilă, cuprindea stipulația primejdișă pentru viitor ca 13,000 de Quadi și tot atâți Marcomanii să intre în oștea romană. Noul Împărat avea o înfățișare atrăgătoare și un caracter destul de blând de la natură; dar, crescut rău de mama sa Faustina, și afară de aceea tînăr, slab, lipsit de orîce judecată neatârnată, cădu jertfă ispitelor înaltei demnități la care se ridicase. În anul 183 abia scăpă de pumnalul unui ucigaș plătit chiar de omenii săi, cei mai de aproape, și de atunci deveni atât de bănuitor, în cât nici favoriții săi cari lîntrebuințau adesea ca instrument al pasiunilor lor, nu mai erau siguri de viață. Unul dintr'înșii, Perenis, l făcu să imiteze pe Nerone; întrecerile, luptele, darea la semn cu areul, fuseseră de mult cele mai plăcute petreceri ale sale; acum însă începuseră să se arate îndemnarea în arenă înaintea publicului, luptându-se cu fiare sălbatice și omorînd în luptă neegală pe nenorociții gladiatorii. Această pasiune i se prefăcu în curînd într'un fel de furie; omeni distinși, ca să acopere rușinea Împăratului, erau siliți să se cobore cu dînsul în arenă; puțini avură curajul lui Claudiu Pompeian, care voi mai bine să moră de cât să vadă cu ochii săi pe fiul lui Marcu Aureliu desonorându-se. În cele din urmă, confidenții săi cei mai de aproape, intendentul său Eclectu și prefectul Letu, temându-se să nu i ajungă și pe ei sorta predecesorilor lor Pereni și Claudiu, puseră pe un atlet să l sugruma, după ce încercară în zadar să l otrăvescă (193).

Cu mórtea lui Comod se întreprău erași șirul succesiilor sigure și liniștite, cari sunt indispensabile pentru prosperitatea unui imperiu atât de întins cum era imperiul roman. Turburările reîncep, și cu dînsese încep să se arate simptomele decăderei către care imperiul roman pornesce cu pași repeși cu totă strălucirea sa aparentă.

Formele constituției imperiale, după cum fuseseră circumscrise prin sistemul lui Cesar și al lui August, nu se schimba-

seră mult în această perioadă. Dar numirile și funcțiile republicane începuseră să dispară din ce în ce duse de curentul și spiritul monarhic al timpului. Senatul își juca mai departe tristul său rol, sub diferiții despoți, degradându-se până la sclavie, până la lingușirile cele mai joase la adresa despotului și libertăților săi. Domnitorii cei mai buni sciau să disprețuască și să facă de prisos aceste omagii, dar or cât se siliră nu putură să redea senatului decăzut demnitatea care nu se basază de cât pe conștiința însemnătății politice. Un popor în înțelețul vechiu al acestui cuvânt nici nu mai exista; toți erau supuși, cei din Italia ca și cei din Siria; pretutindeni a tot puternicia Impăratului putea să ridice la cele mai înalte demnități sau să-i cufunde în cel mai adânc întuneric. Numai în două chipuri mai putea poporul să arate însemnătatea politică: ca *oste* și ca *plebe din capitală*, cari amândouă aveau o poziție oarecum privilegiată. Impărțirile de grâne, serbările, jocurile din circ și din teatru, — toate moștenite din timpul republicei — trebuiră să se menție ca să se păstreze buna dispoziție a plebei; ba cu timpul începuse să se facă risipă cu toate aceste privilegii și petreceri.

Tirani și întemeiau domnia lor pe această mulțime moleșită și Impărații cei buni nu și puteau permite d'a o crud în mod prea simțitor; chiar și Vespasian și Titu, în amfiteatrul cel mare, unde se luptau în una din zilele de consacrare 5,000 de animale sălbatice și se înscenau imposantele lupte pe mare într'un basin, umplut în mod artificial, urmate de luptele gladiatorilor, găsiau plăcere în acest gust crud al unui timp stricat. De asemenea și armata, și înainte de toți pretorianii, trebuiau câștigați sau mulțumiți la orî-ce ocazie cu daruri, cu urearea lefurilor, cu gratificații extraordinare. Ei erau singura putere populară organizată în stat; conștiința importanței lor, trecutul cel glorios al „legiunilor romane“, de care dînșii nu deveniseră nici de cum cu totul nedemni, onórea clasei și a armelor, îi făcea să fie mândri, și ei de mult învățaseră că sunt momente când sórta imperiului, puterea d'a răsturna și înălța domnitori, se afla în mâinile lor. Armata se împărția și acum, ca mai înainte, în trupe legionare și trupe auxiliare; armata imperiului, în timpul lui Marcu Aureliu, se compunea din 30 legiuni sau divisi, fie-care câte 6,000 de soldați. Dar înrolările

barbarilor în legiuni, dobândind prin acesta imediat dreptul cetățeniei romane,—(astfel se credea că se va menține vechiul principiu, că legiunile romane să fie o armată de cetățeni, fără de a se ține seamă că tocmă prin acesta să sfărâmă)—începură de mult și deveniră tot mai dese.

Direcția spre interesele materiale, spre traiul în formă mai fină sau mai dură, rămase și se ridică până la arta cea mai înaltă a voluptății sub tiranii din dinastia iulică. Cu Vespasian se începu o reacție în sferile mai înalte care ținu multă vreme, de și exemplul unor Impărați, al lui Domițian, Comod, înrîuri în direcție opusă. Arta luxului și rafinarea felurită a vieții, împreunate cu alte circumstanțe favorabile, dedură *comerciului* un avânt foarte mare, și nu se poate tăgădui, că acesta a influențat în mod înviorător asupra provinciilor. În Orient orașe de mult cădute, sau fără nici o însemnătate, începură să se ridice la o nouă strălucire; în Galia, la Rin, în Britania, în Aurica, pe urma comerțului, cultura a făcut progrese uimitoare, ale căror urme se găsesc pe totă întinderea năprasnică a imperiului, la marginea Saharei ca și la patele munților Scoției. Chiar și dacă s'a întâmplat să dea o năpaste peste o provincie sau alta, din cauza trecerii unei armate, sau din cauza trecerii și meșteșugirilor financiare ale unui Impărat răpitor, sau din cauza apăsărilor unui proconsul lacom, sau din cauza invasiei unui neam străin, ori altor lucruri de acest fel, totuși aceste rele erau de natură locală, în parte ele purtau cu sine și mijlocele de îndreptare și, stricăcioase cum erau, ele nu puteau ține balanța avantajului d'a aparține unui imperiu mare, și bine-facerilor unui regim regulat cu o justiție și poliție bine administrată, rezultate dobândite cu mare greutate, dar sigure, ale unei dezvoltări anterioare. Vădurem pe împărații bine simțitori preocupați cu îmbunătățirea stărei lucrurilor în provincii, și nu puține dintr'acestea, cari suferiseră mai mult cu deosebire în timpul republicei, d. e. Asia, acum se găsiu într'o stare înfloritoare; marile căi militare deveniră folositoare și pentru comerț, cultură și pentru siguranța publică; canale, drumuri, construcții, întreprinderi umane de tot felul, sprijinite nu numai de către Impărați dar chiar și de către patriotul local, se puneau la cale sau erau pe calea dezvoltării, și faptul este că starea țărilor accesorii ale Italiei era mai înfloritoare sub Impărați buui, ba chiar

și sub Impărații răi mai bună de cât sub pretorii din ultimul timp al republicei. Limba grecească și latină se lăți pretutindenea. Cea d'întâiu domnia în provinciile răsăritene, cea din urmă în provinciile de la apus și de la nord; comorile culturii greco-romane fură accesibile pentru toți; numeroasele scoli, cari se ridicară pretutindenea, bibliotecile, plățile cele bune ale profesorilor, medicilor, arhitecților, etc, dovedesc trebuința de cultură, simțită și mult lătită, pe vremea aceea. Găsim stipendii pentru elevi, donații însemnate din partea bogătașilor, cum a fost d. e. Pliniu cel tânăr, amicul lui Traian, care a pus la dispoziția orașului său părintesc, Comum, sume foarte însemnate pentru o școală, o bibliotecă și un institut pentru creșterea copiilor săraci, și ast-fel de exemple generoase vedem repetându-se în multe locuri într'o formă sau alta și adesea în proporții enorme. Ast-fel citim despre un cetățean athenian din vremea lui Adrian, *Erodes Aticu*, care îmbogățindu-se în urma unei comori descoperite, a întrebuițat averea sa colosală în cel mai impunător mod pentru binele public. Dînsul a pus să se construiască la Athena un stadium din marmoră albă de 600 de urme în lungime, în care avea un loc 8000 de persoane, de asemenea a pus să se facă un odeum de o splendoră regală; a înființat la Corinth un teatru; și alte lucruri de folos obștească, apeducte, băi în diferite locuri, la Delfi, la Canusiū, la Termopile, făcute de dînsul, dovedeau în deajuns dărnicia lui patriotică. Până în cele mai îndepărtate provincii străbătu cultura literară. „Pretutindenea pe pămînt“ zice Juvenal, „are cine-va academia sa, Athena sa grecească sa romană: administratorii britani se cultivă în Galia iscusită la vorbă.“

„Chiar și estrema insulă Thule 'și avea retorii ei.“

Negreșit, nu trebuie să uităm că și extremul Thule—Dacia și Spania, Africa și Britania—aveau nu numai retorii săi, dar și amfiteatrul său și gladiatorii săi. Și nu este dat orî-cărui timp să aibă tot. Acest timp al bibliotecelor și școlilor, al stipendiilor și al salariilor, era un timp de eulgerie și de pasiune literară, dar nu un timp de descoperire filosofică sau creație poetică.

Acésta se arată destul de clar în poezie. Poeții epici, Luca-can, Siliu Italicu, Valeriu Flacu, Stațiu, fac poezii după

modelul grecesc și nu ajung nici măcar pe Ovid sau Virgil; or tratéză, cu mai mult sau mai puțin gust, cu mai multă sau mai puțină putere retorică, materii cu totul istorice, precum războiul civil dintre Cesar și Pompei, sau al doilea război punic, în cărți lungi de versuri lipsite de poezie. În tragediile lui Seneca, declamația umflată copleșește frumoasele idei împrăștiate, și singurul gen de poezie, care este reprezentat în această perioadă prin nume mai însemnate: D. Iuniu *Juvenal*, M. Valeriu *Martial*, A. Persiu Flacu, cel *satiric* și *epigramatic*, dovedește în modul cel mai eclatant, că timpul nu era favorabil pentru genuri mai înveselitoare de poezie. Pentru mintea critică, pentru satiră, pentru indignație morală, acest timp, cu toate viciile și ridiculele culturii rafinate, cu înțelepciunea cea veche a filosofilor și retorilor, cu întrecerea parvenților d'a face pe nobilii, cu cerșetoria plebei de sus și de jos — un timp când naturalul cedase afectației, entuziasmul, capabil de orice sacrificiu, egoismului celui mai interesat, forța și îndrăzneala înșelăciunii și vicleniei — prezenta un material bogat, ba prea bogat, dar înveselitoare nu este nici de cum această poezie, ori-cât ar fi de izbutite caricaturile ei, ori-cât de potrivite ascuțiturile epigramelor lor: tot așa de puțin ca și scrierile filosofico-morale ale dascălului lui Nerone, ale lui Seneca, al cărui limbajiu împodobit și retorică plină de spirit, nu ne poate amăgi nici pentru un moment în privința sărăciei acestei poezii și a stărei bolnăvicioase a moralei. Numai două apariții literare imposante, pe lângă alte câte-va lucrări bune și plăcute, ne înfățișează acest timp dintr'o parte mai înveselitoare: o mare operă enciclopedică, „istoria naturală“ a lui *Plinius* cel bătrân, în care este turnat în cea mai mare abundență rezultatul unei străduințe nesfârșite, și opera istorică a lui *Corneliu Tacit*, care întrece cu mult pe toți istoricii romani și care nu este întunecat nici de istoricii de mai târziu, din orice timp și de la orice popor. Într'un limbajiu, care și dacă este ceva sucit și artificial, totuși este străbătut de o nobleță morală adevădată, este pătruns și purtat de înălțimea impunătoare a spiritului roman, dînsul a marcat în trăsături neșterse istoria despotismului primilor Cesari. Cu atât mai mult trebuie să-l aprobăm noi, pe bărbatul serios, care a recunoscut mai bine de cât oricare altul viciile timpului său și mărirea trecutului, când dînu-

sul, având în vedere întregul, după cum ar trebui să fie oricare istoriograf, judecă cu moderație, că nici în vechime n'a fost totul bun și că și timpul său a produs multe lucruri laudabile și demne de imitația timpurilor posterioare.

Intre aceste lucruri laudabile trebuie să se aibă înaintea de toate în vedere, că copriinderea atâtor popoare sub unitatea uneia și aceleleași ordine de drept a înlesnit, mai mult de cât ori când mai înainte, schimbul particularităților și calităților superioare ale diverselor naționalități; că un obicei mai uman a început să îmbunătățească sorta chiar și a celor lipsiți de oricare drept, a sclavilor, și că mai pe sus de deosebirea dintre naționalități și clase sociale s'a ridicat o idee, care elenismului i'a fost străină chiar și în timpul celei mai mari străluciri : ideea unității interne a tuturor muritorilor, a unui „gen omenesc“, a omenirii.

PARTEA A DOUA

De la Comod până la Dioclețian

193 - 284 d. Chr.

CAPITOLUL I.

Evenimentele după morțea lui Comod. Dinastia lui Sever. Nuoii dușmani ai imperiului roman. Perșii și Goții. Disoluția amenințată în năuntru.

Pertinax ;
Didiū ;
răscóle mili-
tare. 193.

Schimbarea liniștită a domnitorilor, succesia sigură, care într'un imperiū mare este una din condițiile principale ale propășirei, fu din nou întreruptă în mod violent și desastroș prin morțea lui Comod, de și acéstă morțe era reclamată de binele statului. Bărbatul, pe care conspiratorii 'l înălțară la tron, prefectul orașului, *Helviū Pertinax*, era în adevăr capabil pentru tron din toate punctele de vedere; onest și energic ca Marcu Aureliū, și cu mai mult zel și talent pentru afacerile statului de cât acesta. Dar dînsul, după 87 de zile cădu victimă nemulțumirei pretorianilor, cari nu mai suferiră asprimea reformatore a unui guvern serios, venită pe neașteptate după guvernămîntul frivol al lui Comod. Nerușinarea și desfrêul lor crescū repede până la nebunie; după ce omorîră pe Pertinax, încredințară imperiul senatorului *Didiū Iulian*, care, fiind om bogat și ambițios, 'l dobîndise înaintea porților ca-sarmei print'un fel de licitație, asigurând fie-căruiă soldat câte

un dar în preț de 4,500 lei în bani de ai noștri. Sub scutul lor, Didiu, se anunță senatului ca Impărat. Dar dînsul era cu mult mai neînsemnat, de cât să se pōtă apăra contra indignației generale. Mihniți de rușinea ce se făcuse imperiului și împinși de ura contra pretorianilor din Roma, mai tot în același timp, proclamară ca imperatori: legiunile ilirice pe comandatul lor *Septimiū Sever*, cele britanice pe *Spuriū Albin* și cele sirice pe *Pesceniū Niger*. Dintre aceia cel mai însemnat și mai puternic era Sever. Dînsul, sciind că provincia sa era mai aprōpe, trece iute în fruntea trupelor sale în Italia, și mai 'nainte d'a ajunge în Roma, pretorianii părăsiseră deja pe împăratul lor, care și fu decapitat fără nici un zgomot. Sever numi pe rivalul său britanic coregent, Cesar, și porni, după ce restabilise memoria lui Pertinax și desarmase gardele, contra lui Pesceniū în Siria. Urmă un războiū sângerous și pustiitor în Orient: trei lupte, la Cizic, la Nicea și mai urmă la Isus, perdu Pesceniū contra sub-comandanților lui Sever, ér Sever, încetul, cu încetul, înfrînse rezistența crâncenă a orașului Bizanț. După ultima luptă Pesceniū fu ajuns din fugă și omorît. Aceeași sōrtă l'a ajuns și pe Spuriū Albin, după ce Sever, regulând afacerile orientale, s'a întors. Pe pămîntul Galiei, la Lugdunum, se întîlniră ambele armate, fiecare de câte 150,000, spre a se izbi în luptă hotărâtore (193). Biruitul Albin fu prins și omorît, și Sever rămase acum singurul și prin urmare legitimul Impărat. Dinastia sa a domnit cu ore-carî întreruperi până la anul 235 după Chr.

Sub domnia Impăratului strict militar mai mult a avut să suferă senatul. Crușimea era pentru Sever un tel de principiu. De asemenea pentru dînsul era un fel de dogmă, că imperiul se rađemă pe soldat și nu pe puterile civile. O expediție contra Parților îl reținū mai mulți ani în Orient; după aceea trecînd prin Siria și Egipt, s'a întors la Roma (202), unde mai făcu o-dată vênătore după aderenții pretendenților, stinși din viață. Garda fu redusă la a patra parte din numărul ei de mai nainte și astfel o făcu inofensivă; ea era acum un corp de elită, care însoția pe Impăratul chiar și afară de Italia. Cu stăruință și asprime ținea Impăratul cumpăna dreptății și chiar și cele-lalte ramuri ale administrației simțiră, spre binele lor, conducerea energică și înțelptă a unui bărbat de caracter,

Dinastia lui
Septimiū
Sever.
193—235.

care avea pe lângă sine ca povățuitori pe unii dintre cei mai renumiți juriconsulți, pe *Papinian*, *Ulpian* și *Paul*. Sever fiind deja bătrân, se duse cu cei doi fii ai săi, *Basian* și *Geta*, asupra cărora petrecerea în capitală avea înfruriri nefavorabile, în *Britania*, 208—211, unde reformă disciplina trupelor, restabili șanțurile lui *Adrian*, și după ce sili pe *Caledoni* sau *Scotii* de la munte să facă pace, muri la *Eboracum* (*York*). După dînsul urmară *Basian*, cu numele de *Caracala*, fiind-că astfel era numele lui obișnuit în tabără, și fratele său *Geta*. Împărțirea puterii supreme deveni de prisos, de ôre-ce *Caracala*, despre care se zice că ar fi voit să omóre și pe tată-seu, omori pe frate-său în anul umător (212). *Caracala* moșteni de la tată-său numai crușimea și îngrijirea esclusivă pentru soldați dar nu și cele-lalte virtuți. Dînsul de asemenea vizită în fruntea unei armate *Italia* și provinciile, și despre crușimea sêlbatică, de care era capabil, mai mult a știut povesti orașul *Alexandria*, unde el și răzbună pentru multele versuri împungătoare ce s'au făcut la adresa lui, cu ocazia morței fratelui său *Geta*: puse de împresură mulțimea și apoi dădu ordin soldaților să taie fără milă. Sub el s'a acordat dreptul de cetățen roman tuturor liber-născuților, cari locuia în imperiul roman: o măsură, care după unii interpretatori dușmănoși, acestui principe, n'a fost de cât financiară: urcarea veniturilor din dările pentru moșteniri și liberări — dar care în orî-ce cas a avut partea cea bună că a exprimat într'o formă clară o stare de fapt, egalitatea tuturor ômenilor liberi din marele imperiū. Ca soldat *Caracala* pare a fi fost brav; el a izbutit (213) să înfrîngă pentru cât-va timp noua putere a *Alemanilor* din *Germania* de sud. După acêsta, avênd înaintea ochilor imaginea lui *Alexandru* cel mare, a pornit spre *Orient*. Tocmai pe cînd era ocupat cu întreprinderile sale contra *Parților* și *Medilor* i se curmă firul vieței. Prefectul *Macrin*, pentru ca să scape de neîncrederea aminințetóre a *Impêratului* său, a cutezat să îndeplinească un oracol, care îi promitea cea mai înaltă demnitate: el a izbutit să omóre pe *Caracala* (217) și pe gardele, cari se aflau la *Emesa* (*Siria*), să le înduplece să-l recunoscă pe dînsul ca *Impêrat*. Dar n'avu parte de domnie: soldații cu cari *Caracala* împărțise munca și bucuria, rămaseră credincioși lui și memoriei tatălui său, și astfel sora mamei lui *Caracala*

Mesa a putut prea lesne să-și însuflețească pentru un pretins fiu al acestuia, pentru Basian care ocupa strălucita funcție de preot al zeului sórelui, Elagabal, în templul acestuia din Emesa. În apropiere de Antiochia s'a încins lupta între tânărul Basian și Macrin (218) și a rămas biruitoare armata celui d'întâiu.

Patru ani a stat la domnie Elagabal sau *Heliogabal*, căci acesta era numele ce purta: de la Zeul căruia servia cu zel fanatic. Roma, care văduse atâtea domnii și domnitori, trebuia acum să se obișnuiască și cu priveriscea unui despotism oriental. Nu numai că acum femeile, cari ridicaseră la domnie pe copil, Mesa și mama acestuia Soemi, conduceau împreună afacerile și, în contra obiceiurilor romane, luaă parte la senat, ceea ce n'a cutezat nici Livia, nici Agripina, dar stradele Romei, locurile mărețelor amintiri din istorie, acum fură profanate cu tot felul de lucruri scandalóse, în comparație cu care chiar și escentricitățile lui Nerone nu erau de cât nisce prostii inofensive. Serviciul fioros și desfrinat în onórea Zeităților siriane, deveni óre-cum serviciul religios al statului; risipa ajunsese la nebunie, și cum că o asemenea domnie este fioróasă, acésta stă în legătură firéscă, care unesce viciurile tot așa ca și virtuțile. Minteaa cea ageră a Mesei recunoscua pericolele ce pot nasce, și de aceea, pentru ca să se menție dinastia, făcu pe Elagabal să adopte pe al doilea nepot al ei, pe fiul Mameei, Alexian, care mai tírziu a luat numele de *Alexandru Sever*. Elagabal cădu curînd victima unei revolte din partea soldaților, cari îi aruncară cadavrul în Tibru, și domnia trecu apoi la vărul său minor, Alexandru Sever. Afacerile statului erau conduse de către un consiliu de stat, care se compunea din 16 membrii, continuând însé și acum influința femeilor, a Mesei și Mameei, a bunicei și a mamei tînărului Impărat. De altmintrelea Impăratul întrunia în sine calități escelente și arăta cea mai mare bună-voință; viața lui privată era cât se póte de regulată și nepătată, urmare a unei educații sănátóse; casa lui, masa lui, și tóte cele-l'alte lucrări necesare, erau simple și dovediaú spiritul lui de economie; ér sfetnicul lui íntim, era bărbatul cel mai sever și mai onest din vremea aceea, renumitul jurisconsult Ulpian, pe care dînsul îl înălță la importanta demnitate de prefectus pratorio. Dar toemai pe dînsul, care făcuse zadarnica încercare d'a reforma armata, a trebuit mai tír-

Elagabal,
Alexandru
Sever.

ziu s'î aducă jertfă soldaților rebeli : prefectul fu omorît la picióarele sale, nefind apărat nici chiar de purpura imperială. La anul 227 Impăratul se puse în fruntea armatei care apăra granițele imperiului spre răsărit. Vechiul dușman al Romanilor din acéstă parte, Parții, făcuseră loc unui nou dușman sau cel puțin apăru sub alte forme și alt nume ; în locul regatului Parților se ridică noul regat persian și în locul vechei dinastii a *Arsaciđilor* vine una nouă : *Sasaniđilor*.

Noul regat.
persian.

În lăuntruțl țărilor de la Euftrat spre răsărit avu loc în timpul acesta (226) o mare revoluție. Domnia Parților, a ȝordelor tătare și curde, și a Regilor din dinastia lui Arsaces, apăsău greú asupra vechiului popor al Perșilor, care în fața triburilor nomade domnitóre păstră cultura și religia sa strămoșească, precum și amintirea măririi de odiniórá a numelui persian sub Regii glorioși, Ciru și Dariú. Momentul liberărei se apropiă ; regatul partie se slăbi din cauza necontentitelor certurii pentru tron și în urma luptelor cu Romanii ; țara avea novoe de o transformare și *Ardșir*, fiul lui Babek o și realisă, mulțumită sprijinului populației din orașe și puternicului sentiment de iubire pentru vechia religia propoveduită de înțeleptul Zoroastru. Dinsul a eșit învingător în fruntea unui trib resculat și a cucerit o provincia ; din provincia cucerită, după noii cuceriri, s'a format un regat, și sub numele de *Artaxerxe I*, norocosul revoluționar, părintele Sasaniđilor, și-a întemeiat domnia în noul regat persian, care abia în secolul al șeptelea, după biruințe strălucite, a fost supus de către Mosleminií arabii. Acest regat persian, întinerit, deveni cu mult mai periculos pentru Romanii, de cum a fost regatul part, sleit de puteri. Alexandru Sever a izbutit, ce'i drept, se opréscă invasiile cǎlăreților persiani, dar de succese statornice n'a mai putut fi vorba din cauza invasiilor popórelor germane, éráși a Alemanilor, în Gallia, cari invasií făcură pe Impăratul se alerge spre apusul amenințat. Acolo, în părțile Rinului, Imperatorul Sever fu omorît cu ocașia unei rescóle militare, pe care a provocat'o sau a esplotat'o ambiția unui parvenit barbar de o mǎrime uriașe, *Maximin*, un trac, care se ridicase la un înalt rang militar în armata romană. Militarul trac fu proclamat Imperator (235) de către legiunii, și astfel ordinea imperiului fu din nou stricată, în mod violent, de către soldați.

Istoria deceniilor, ce urmăzează numai de cât, este plină de lacune și foarte încurcată, și de aceea prezintă prea puțin interes; scena se schimbă continuu, este într-o continuă mișcare, dar în această mișcare neconținută domnesce o tristă uniformitate. Despre Maximin găsim puține lucruri în istorie; ni se povestesc că avea o putere corporală uriașă, că era foarte mândru și că adversarii săi nu scăpau de dînsul de cât morți. Cu ocazia unei campanii norocoase (237) a străbătut pînă în fundul Germaniei. În Africa nemulțumirea contra domniei lui se manifestă printr-o revoltă, în fruntea căruia se afla bătrînul proconsul *Gordian* și fiul acestuia. Această revoltă a fost în curînd năbușită de către un aderent al lui Maximin, de către guvernatorul din Mauretania. Dar senatul la Roma recunoscuse pe ambii Gordiani ca Imperatori; acum avea dar să se aștepte la rezbunarea tiranului trac; de aceea cu curajul desperării proclamă doi imperatori noi, Maxim și Balbin, pe lângă cari se mai adăduse un al treilea, Gordian, nepot al proconsulului. În drum spre Italia, la Aquileia, Maximin a fost omorît de către trupele sale, care de asemenea avuseră foarte mult să sufere din cauza asprimei și crușimii lui (238). Tot această sôrtă au avut-o și cei doi împărați ai senatului, fiind omorîți de pretoriani cu ocazia jocurilor capitoline în Roma. Al treilea, Gordian cel tîner, în locul căruia conducea afacerile și se războia cu succes în Orient ministrul său Timesiteu, a domnit numai vr'o câțiva ani. La anul 244 dînsul a fost înlăturat de către prefectul M. Iuliu Filip, un bărbat de origine semită, un Arab, care acum îmbrăcă el purpura.

El a fost acela care a serbat pentru a cincea-ora, în mod foarte strălucit, dar sub auspiciu nefavorabile, jocurile seculare romane (248). O mie de ani trăise republica romană. Acum părea însă că se apropie de sfîrșit: orientul era amenințat de către Perși, care și luaseră un avînt, de care imperiul roman nu mai părea capabil; granița de la Rin și Dunăre era amenințată de către popoarele barbare de la țermii de dincolo; mii de acești barbari erau deja intrați în armatele romane și acum despre o legătură comună mai nici nu se mai putea vorbi. Disciplina abia se mai ținea în fața dușmanilor din afară ai imperiului, dar ea se făcă din soldați supuși credincioși, față cu puterile legale din imperiu, nu era capabilă.

Goții în
timpul lui
Galienu.

Tocmai de la ele, de la legiunile, care aū fost multă vreme fala și razimul puterei romane, a pornit disoluția. Ultimele evenimente pare că transformaseră imperiul și fie-care provincie într'un cuib de dospire pentru fie-care ambiție, și omul ade-seorî fără voia lui era tîrit în vîrtejul acestor mișcări neregulate. Ast-fel legiunile din Mesia proclamară ca Impărat pe un oficer subaltern, și după ce sosi la fața locului *Deciū*, pe care îl trimisese împăratul Filip ca să înăbușească răscoala, îl siliră pe dînsul ca să îmbrace purpura. Filip a cădūt în luptă contra lui (249). În timpul domniei lui *Deciū*, care este descris ca un harnic regent și militar, ese la ivelă un nou dușman, care din an în an deveni tot mai amenințător: *Goții*. Acest popor german a pornit din nordul scandinav prin marea de Est spre Vistula de jos, de aci după o lungă cale, împreunându-se cu multe alte popore, pătrunse în Sud și devastă încă în timpul domniei lui Filip întréga provincie a Daciei. Intr'un an, ca într'altul, Goții prădaū și luaū prizonieri din ținuturile de la sudul ^{Dunărei}. La anul 251 *Deciū* îi atacă la un sat din Mesia cu o armată, care fu zdrobită după o crâncenă luptă, în care și perdu și Impăratul viața. Alături, și după o laltă, vin împărații *Galu*, un usurpător al lui *Emilianu*, *Valerianu*, care răzbună mórtea lui *Galu* și fu recunoscut de către senat, și fiul său *Galienu* (253 — 268). Incurcăturile se înmulțesc grozav. Franciū, o nouă conglomeratie de popore germane, devastéază *Galia*, și *Alemanii*, o altă conglomeratie tot de popore germane, *Alsația*; unele cete d'ale celor dintâi străbătură peste *Pirineii*, ba chiar și peste strîmtórea gaditanică pînă la *Mauretania*. La *Milano*, așa dar pe pămîntul *Italiei*, *Galien* învinge pe cei din urmă într'o mare luptă. Afară de aceștia mai sunt *Goții* și *Perșii*, mai periculoși de cât ori-cînd; cetele *Perșilor* străbat pînă la *Antiochia* în *Siria* (256); *Goții* jefuiesc orașele de la țermul mării *Negre* și mării *Egeice*. Aceștia devin stăpâni pe sanctuarul *Diane* din *Efes*, ér *Perșii* cu ocazia unei a doua expediții în apropiere de *Edesa* pun mîna pe Impăratul *Valerian* (260) care și móre ca prizonier. Imperiul, zguduit pînă la temelii de aceste succese ale dușmanilor săi, este amenințat d'a se desface într'o mulțime de domnii. Puterile locale, fiind-că Impăratul și unitatea imperiului nu le mai apără, caută să se apere

de dușmani după cum le vine la îndemână, și un șir de usurpători în deosebite părți ale imperiului — erau vr'o 19 — caracterisază nenorocita epocă a domniei lui Galien, care era omul iubitor de artele păcei, dar nici de cum omul războiului, după cum era nevoia atunci. Cu deosebire Galia și Orientul erau teatrul turburărilor, ale căror încercări și soluții repezi, istoria, care abia a notat numele urzitorilor, numai cu anevoie le pôte urmări. Cea mai însemnată și mai durabilă dintre aceste domnii locale, care amenințau cu descompunere imperiul roman, era domnia lui *Odenathu* în Palmira, reclamată de necesitatea d'a apăra acele ținuturi contra invasiilor Perșilor. Sub conducerea energetică a lui *Odenathu* Siria s'a bucurat de pace și de bine-făcerile comerciului, pentru care *Palmira* devenise un loc de frunte: mărețe edificii se ridicaū unele după altele în acel oraș al palmilor, din mijlocul pustiei, ale căruī ruine deștéptă încă și astăzi admirația trecătorilor. La anul 268, cu ocazia unei expediții contra unui revoluționar, anume *Aureol*, mai mulți oficeri superiori, în vederea pericolului iminent din partea *Goșilor*, hotărâră să 'l înlătore pe *Galien*, și puseră în locul lui pe comandantul din *Ilirie*, *Claudiū*, pe care dênșii îl țineaū de cel mai destoinic militar din vremea aceea, și care în adevăr a și început o eră de reconstituire pentru decăduțul imperiū. La anul 269 *Claudiū* a bătut strașnic la *Nais* pe *Goșii*, cari năvăliaū în țară în mase mari, și ast-fel a asigurat pentru mai multă vreme liniștea populației, până atunci necontent jefuită.

Impărații următori, *Claudiū II* 268—270, *Aurelian* 270—274, *Tacit* 274—276, *Prob* 276—282, omeni războinici și activi restabiliseră erășii unitatea imperiului și 'l apărară cu energie și succes. Timpul a fost de vină că acéstă apărare nu s'a putut face tot-d'a-una la granițe; *Claudiū* a bătut pe *Alemanii* la lacul *Garda*; dar *Aurelian*, pe care îl proclamară legiunile Impărat, după mórtea lui *Claudiū*, găsi mai nemerit să le cedeze provincia *Dacia*, pentru ca stabilindu-se aci, să înceteze cu întreprinderile pentru jaf și să fie mai de apópe supuși înrîuririlor culturii romane. În *Italia*, la *Piacenza*, la *Pavia* avea să se bată cu *Marcomanii*, cu *Alemanii* și cu aliații lor. Și dînsul a recunoscut fôrte bine caracterul timpului și pericolele viitorului, când a luat măsuri ca să se fortifice din nou capitala

Imperiul
Palmira
Claudiū. *Aurelian*, *Tacit*. *Probu*.

Roma. Dinsul o închise într'un nou cere puternic. zidul lui Aurelian, care la nord închidea tot câmpul lui Marte și delul cu grădini, precum și muntele Piniu. Roma, care din zilele Etruscilor și Gaiilor nu mai tremurase de cât de propriile ei armate, acum începu éráși să tremure, și încă în mod serios, de barbarii din nord. Aurelian a fost acela care a pus capăt și imperiului separat din Palmira, care după omorérea lui Odenathu (267) a fost condus de către soția acestuia *Zenobia*, o femeie fórte descéptă și de o energie și prevedere bárbátéscă. Trupele noúei Cleopatra, a „Reginei Orientului“, înaintează pe de o parte în Egipt, a cărui capitală Alexandria o cuceriră, pe de alta în Bitinia. Zenobia avea tratate saú rézbóe cu Arabia, Armenia, Persia, dar Aurelian tot fu mai tare de cât ea. Palmira, de și apărată de pustie și mari întárituri, trebui să se supue. Zenobia fu ajunsă din fugă la Eufrat și la anul 274 trecu și ea, cea mai falnică și mai admirată dintre prisionieri, pe dinaintea carului de triúmf al biruitorului. Ea a murit ca prisioneră. De asemenea cu succes puse Aurelian sfírșit și usurpațiilor din Egipt și Galia. Domnia sa a fost în adevér strălucită. Părăsi din nou Roma pentru ca să pedepsească pe Persi, aliații Zenobieii, dar în această expediție deveni și dînsul victima unei conspirații (275). Armata, care era străină de această conspirație, saú oficerii conspiratori, cari se temeau de rézbunarea armatei, puseră alegerea unui nou Impérat în sarcina senatului, și după cât-va timp serieri republicane anunțau în tóte părțile că senatul s'a folosit de dreptul său redobândit și a numit Impérat din mijlocul său, pe principele *Corneliu Tacit*, un venerabil bătrân de 75 de ani. Tacit a fost recunoscut de către armată, dar după câte-va luni (276) a avut și dînsul o mórte violentă, urmând în locul lui *M. Aureliu Prob*, care a fost numit de dînsul comandant suprem al provinciilor de la răsărit. Acesta, om al rézboiului, era mai potrivit pentru acele vremuri, de cât senatorul. Dînsul își consacrá activitatea sa cu deosebire teritoriilor de la granițele Rinului și Dunărei și tovrășiiile Germanilor, Burgunđii, Alemanii, Vandali și Francii, și-a simțit destul de bine puterea lui. Din Galia porni prin țéritele de la Dunăre spre Asia mică și ajunse în Orient. După ce s'a întors de aci ca biruitor, și-a îndreptat atenția asupra altor întreprinderi folositoare, asupra ope-

rilor păcei; precum încurajarea comerciului și colonizarea provinciilor pustiite. Cultura vinului se întindea acum peste întreaga Galia și peste ținuturile de la Rin și Mosel, ceea ce se datorează mai mult Impăratului. Dar din barbarii răpitori și războinici, cărora li s-a dădura locuri de locuit pe teritoriile provinciilor învecinate, nu se făcură așa ușor și repede, după cum spera Impăratul, țărani și meseriași harnici; și împrejurarea că în Panonia, urmându'și planurile sale de cultivare, se folosi și de serviciile soldaților săi pentru secarea lacurilor și plantarea viilor, dădu nascere la o revoltă, care îi pricinui morțea la Sirmium (284). După dînsul a urmat prefectul de gardă *Caru*, care, după cum s'a mai făcut și altă dată, numi pe fiu-său *Carin*, coregent, August, și pe al doilea fiu al său, pe *Numerian*, Cesar. La anul 284 *Caru* muri cu ocazia unei expediții contra Persilor; *Numerian* care îl însoțise muri în anul următor. În locul lui, mai mulți oficiali superiori, în urma unei consultații, aleseră pe consularul *Dioclețian*, un tovarăș de război al lui *Caru*, care escelase în războiul cu Persii și care trecea de un om înzestrat cu calități eminente. După o luptă de șapte luni contra lui *Carin* rămase el biruitor. *Domnia* lui, fiind că reprezintă o poprire scurtă și aparentă din căderea imperiului, formeză o parte mai înveselitoare din această istorie neplăcută.

CAPITOLUL II.

Domnia lui Dioclețian. Creștinismul în imperiul roman.

Domnia lui *Dioclețian* a durat 20 de ani. În acest timp, folosindu-se de evenimentele ultimelor decenii, dînsul, căută să repareze pagubele imperiului și să înlătore defectele constituției; acestuia și în adevăr acest om, care eșit din clasa de jos, fiind fiul unui selav sau libertin dalmat, s'a ridicat prin inteligența sa superioară până la treapta cea mai înaltă, în care se menținu douăzeci de ani în această poziție, ceea ce de mult nu se mai întimplase, și la care mai pe urmă putu să renunțe de bună voie și fără pericol, nu fără cuvânt este comparat cu August, al cărui sistem de guvernămînt, în fond, a fost până

Dioclețian.
285.

atunci tot atât de influent, ca și al lui Dioclețian, pentru timpul următor.

Starea imperiului.

Starea imperiului era întristătoare. Cu toate că în acest al doilea secol al imperiului s'au găsit bărbați esceleți în fruntea afacerilor, și au biruit în lupte cu armatele lor; cu toate că vechea artă de război a Romanilor s'a menținut și instrumentele au fost oarecum mai perfecționate; cu toate că tehnica militară, aprovizionarea, și tot ce se ține de aceasta, erau cât se poate de bine regulate; că stradele cele bune militare și sistemul cel prompt de furnizare înlesnea ajutorul grabnice pentru provinciile amenințate, și poștele imperiale duceau repede ordinele de la un cap al imperiului la altul; cu toate că toate mijlocele de guvernământ erau în mișcare repede și regulată, — dușmanii totuși înaintau repede la toate granițele. Persii periclita granița Orientului și nise triburi nubiene amenințau cultura Egiptului; în Galia izbucni o rescălă sălbatică a țeranilor, așa numitul război al Bagandilor; Francii și Saxonii năvăliseră în Belgia și Marcomanii în Svabia. Finacele erau în regulă, veniturile erau destul de bogate și intrau destul de regulat în casa Statului, și chiar și într'un timp de strimtorare Galien adunase atât de mulți bani sunători, în cât omoritori au putut plăti fie-cărui soldat câte două-zeci de piese de aur, și cu toate acestea casa de multe-ori era goală și unui împăraț, d. e. Tacit a trebuit să ajute casele de bănci publice cu averea sa privată. Toate artele luxului, fabricile, agricultura perfecționată, comerțul, înfloriau; din o mulțime de provincii se raportază casuri izolate de averi colosale, și alăturarea cu acestea găsim sărăcie lucie, fomete, depopulare în provincii bine-cuvântate, și necesitatea d'a astupa golurile cu coloniști barbari; găsim pomeni publice, împărțiri de grâne în toate orașele principale, și din ce în ce crescând numărul acestora cari aveau nevoie de acest sprijin periculos. Vedem mijlocele de cultură cât se poate de reslățite: pretutindea școli, stipendii pentru elevi, universități cu profesori renumiți și bine plătiți, cu rectori, filosofi, pretutindena practica artei, știință, cărți,—și cu toate acestea arta devine tot mai necioplită, curățenia limbei descrește, nicăiri spirite creatoare, multe celebrități, dar nicăiri un geniu original.

Unele din cauzele principale ale acestei decadente erau de-
stul de învederate, și mai cu seamă una s'a arătat d'atâtea ori
și într'un mod atât de periculos, în cât un domnitor puternic
și prevădător trebuia înainte de toate să 'și îndrepte privirea a-
supra ei, și înlăturând'o putea spera să înlătore o mulțime de
rele. Ori-ce forță individuală, ori-ce desfășurare a forței indi-
viduale din ce în ce deveni tot mai mult absorbită de forța
Impăratului. Voința împăărătescă era zeitatea a tot puternică,
de la care atârna totă viața în acest imperiū: dar în această
putere imperială nelimitată găsim o contradicere care nimicea
erăși totul: îi lipsia trăinicia și transmisia în regulă. Era
o monarhia electorală fără sistem electoral și fără legi elec-
torale și din ce în ce tot mai mult lucrurile se croiră ast-fel,
că conducătorul unei armate usurpa puterea supremă, ér se-
natul, dacă rezistența nu era oportună, confirma usurpația
și lumea asculta până când nu venia un altul care să se ba-
seze ca și cel d'întăiu pe teribilul drept al forței. De aci re-
sultară o mulțime de rele: nesiguranță în finance, nesiguranță
în legislație, nesiguranță în toate afacerile, aroganța soldaților,
desele legături cu barbarii și persecuțiile sângeroase repetate
de aderinții unui Impărat contra aderinților celui-l-alt.

Prin două mijloce căută Dioclețian să înlătore această cala-
mitate: împărți puterea supremă și, prin înființarea unui cere-
monial oriental la curte, despărți pe Impăratul și mai mult ca
până acum de popor, îndeplinind ast-fel monarhia absolută.
De o-dată cu împărțirea stabili și o ordine în succesie. Prin
obiceiurile orientale la curte dânsul căuta să facă din puterea
imperială un fel de punct central stabil, o prevedință a im-
periului, ridicată d'asupra sferelor de jos, unde să ciocnesc
interesele și patimile obicinuite. Acest mijloc din urmă, nu 'i
vorbă, era numai de un caracter exterior. Puterea imperială
nu primi nici un spor mai însemnat prin această ordine minu-
țioasă de la curte, care era deja de mult preparată și desvol-
tată până la cele mai mici detalii de către unii principii, ca
Elagabal, împreună cu femeile care îl conduceau. Lumea ro-
mană, deprinsă de mult cu ori-ce formă de supunere, a pri-
mit, fără vr'o deosebită mișcare, nouile forme orientale, legătura
persiană de mărgele, pe eunuți, salutarea în genuchi, după
cum cerea Impăratul, de ore-ce în fond acea putere unică, ei-

Impărțirea
imperiului și
succesia la
tron de Dio-
clețian.

vilă și militară, pe care o esercitase August în forme modeste, cedase deja de mult locul despotismului desevârșit. De mai mare importanță era a doua măsură. Impăratul recunoseu necesitatea d'a avea la diversele granițe comandanți independenți și ast-fel numi pe tovarășul său de arme *Maximian* mai întâiu Cesar și apoi (286) August. După șese ani mai numi încă doi Cesari, pe *Galeriū*, pe care și 'l atașă sieși, și pe *Constanțiū Chloru*, pe care îl atașă pe lângă August Maximian. Cu modul acesta noul sistem: împărțirea afacerilor după districte teritoriale și succesia aședată pe o ordine stabilă, era terminat. Imperiul fu împărțit în 12 diecese cu 101 provincii și conducătorii dieceselor, dintre cari cea mai mare era orientul și cea mai mică Britania, dobîndiră o poziție cât se pôte de importantă: ei ajutaū pe Impăratul să aducă la îndeplinire reformele privitoare la finance, armată și administrație. Maximian rezida de obicei în Milan, la Trier sau Arl; Dioclețian pentru ca să fie mai aproape de granițele răsăritene la Nicomidia în Bitinia. Tracia, Egiptul. Orientul le rezervă Dioclețian pentru sine; Maximian primi Italia și Africa. Provinciile periculoase fură date Cesarilor: provinciile dunărene lui Galerii, Galia, Spania și Britania lui Constanțiū. Acum, după ce, afară de întocmirile de mai sus, domnitoriū să și înrudiră și succesia fuse regulată printr'o ordine stabilă, se credea că unul din relele fundamentale ale imperiului va fi înlăturat.

Succese.

Și în adevăr, întocmirile se arătară eficace pentru cât-va timp, cel puțin pentru scopul cel mai apropiat: restabilirea unităței și a graniților imperiului. Unirea între domnitori se menținu 12 ani. La 287 Maximian termină sângerosul războiū al Bagandilor din Galia și învinse pe rebeli și dușmani din Africa; la 297 Britania, care în timp de șapte ani fusese o monarchie deosebită sub Carausiū, fu după mórtea usurpatorului érași unită de către Constanțiū cu imperiul. Dioclețian înăbuși o răscolă în Egipt, fortifică valea Nilului la locul cel mai îngust, și îngriji ca să se reînființeze și completeze măsurile pentru apărarea granițelor. Galerii a întreprins o expediție contra Perșilor și a terminat-o printr'o pace, conform căreia Perșii cedară imperiului provinciile din spre apus de la Tigris. La anul 303 ambiū Auguști. Dioclețian și Maximian, putură să serbeze, pe urma

acestor biruințe, un triumf comun la Roma, care privia cu invidiă cum se ridicau alături de ea noii reședințe stabile.

Nu se poate tăgădui, că în chipul acesta Dioclețian a creat sau restabilit cu succes și prevedere o ordine esterióră a imperiului. Dar alt unde-va se aflau cauzele a evérate ale decadenței și ele pătrunseseră deja prea adânc, astfel că nici privirea cea mai pătrunzătoare nu le-ar mai fi putut recunoaște destul de clar; nici voința cea mai puternică nu le-ar fi putut suprima cu succes. Aceste cauze erau multe și felurite. Imperiul nu se mai răzima ca mai înainte pe o naționalitate precumpănitoare și puternică. Diversele naționalități, amestecându-se între ele, și perdurau puterea, ce le era proprie, și această degenerație nicăiri nu s'a manifestat cu mai multă tărie decât în țara-mamă, Italia. Dinaintea puterii unite a luxului, capitalului, comerțului și sclavagiului, dispărură cu desăvârșire resursele ce mai existau, ale unei clase de mijloc, bogate și libere, și astfel imperiului îi lipsiau acele elemente pe care se bazează cu deosebire trănicia și sănătatea statelor. Lipsia libertatea și cu ea acel avânt nobil, care pornesc din conștiința veselă că fie-care poate coopera prin muncă și suferință la binele întregului; gândirile erau pironite asupra intereselor materiale; viața activă era înlocuită prin viața plăcerilor; deodată cu puterea intelectuală dispăru și puterea fizică; și armele, care cădeau din mâinile nepoților amoriți ai marilor cetățeni, cari au închiegat acest imperiul, din ce în ce tot mai mult fură încredințate barbarilor, cari atât în armată cât și în serviciul statului se înmulțiau mereu și dintre cari mase mari se colonisaseră deja, în lăuntru, granițelor imperiului.

Dar dintre toate aceste cauze diverse, cari pregătiră descompunerea acestui imperiul în forma sa actuală, n'am amintit pe cea mai importantă. Un nou spirit, noi idei cu totul deosebite de acelea, pe cari se baza acest imperiul atât de strălucit, pătrunseseră pe nesimțite în armată și popor, la curte și în stat, în obiceiuri, în limbă și în modul de a gândi al ómenilor. Acea sectă a creștinilor, care sub unul dintre primii Cesari deșeptase numai o pornire trecătoare de ură sau de compătimire, devenise acum, trei secolii după ce întemeietorul ei fusese condus din Ierusalem la locul de perdanie de către soldații romani, o putere, care, ca o religie adevărată și eternă, începu

Cauzele decadenței.

o luptă pe viață și pe moarte contra vechilor Zei, contra mulțimei împeștritate a religiilor păgâne, cari se aflau și cari s'au strecurat în imperiul roman.

Creștinismul.
Inceputurile.

Multă vreme noua sectă religioasă se ferise de privirile domnitorilor și a sferelor conducătoare. Eșiți din mijlocul poporului ovreesc, și creșeuți în vederile și obiceiurile acestuia, urmașii lui Isus au avut nevoie de mai multă vreme până când se părăsescă ideia, că ei nu sunt după cum zisese maestrul lor despre sine, trămiși numai pentru oile rătăcite ale nămului lui Israil, sau cel puțin că : nu trebuie să mai cêră de la păgânii intrați în comunitate observarea legii ovreesci. Apostolul Pavel, născut la Tars în Cilicia, pe care un fenomen cerese îl făcuse să intre în noua comunitate, după ce mai nainte, ca fariseu și apărător al legii, fusese cel mai înverșunat dușman al ei, făcu acest pas îndrăzneț : pentru credincioșii lui Christos, cari treceau de la păgânism, declară că legea și semnul ei, tăierea împrejur, nu mai este obligatorie. Pe când spiritul său de o activitate puternică se cufunda în adevărul mântuitor al noii învățături, „în adâncimile Dumnezeirei“, dînsul desfășură în același timp o activitate misionară, stăruitoare și roditoare printre păgânii și Ovrei, în Siria, Asia mică, Macedonia, Grecia, și încetul cu încetul, nu fără lupte înăuntrul comunității, această concepție mai liberală și mai adevărată despre învățătura lui Christos, își făcu drum mai cu seamă după ce evenimentele de la 70 au luat Ierusalimului însemnătatea sa și ovreimeii razimul esterior. Comuniți mici se întemeiară la Ierusalim, la Antiochia, la Filipi, Efes, Colose, Athena, Corint, Roma și alte localități, și ele crescură în tăcere dar răpede : pe toate le încingea legătura credinței comune, a iubirei comune și a speranței comune în revenirea apropiată a Domnului, precum și legătura unor moravuri comune simple. Comtemplăția vieții, suferinței și morții lui Christos forma punctul central al vieții lor ; afacerile puțin complicate ale comunităților le conduceau *cei mai bătrâni*, cari avéu pe lângă ei pe *diaconi*, conducătorii milelor ; scrierile sfinte ale vechiului testament, cu pomenirile lor despre venirea lui Mesia, întemeietorul unei noi comunități, scrisorile apostolilor, cari văduseră și cunoscuseră pe Domnul, sau cari se puteau mândri ca Pavel, că li s'a arătat, oferiau mijlocele și erau izvorul satisfacției co-

mune. Fratele, căruia duhul i-a dat puterea, dădu cuvinte rugăciunilor celor adunați : după diversitatea darurilor, dar în același spirit. Pânea și vinul, care se da, amintea ultimul prânz pe care l'a avut Domnul cu ai săi mai înainte d'a fi prins și cum dînsul poruncise cu acea ocazie să se facă acest lucru și mai departe întru amintirea sa. Membrii comunității și comunitățile se țineau strîns la olaltă. Binefacerea acelora, cari prin botez aū fost primiți în „comunitatea sfinților“, nu se mărginia numai la sērăcii din comunitatea lor, ci încă de la început, cînd se simția o mare nevoie, o comunitate ajuta pe alta. Printr'o viață strict morală, prin diverse opere de iubire, prin încongiurarea ispitelor sensuale, prin rugăciune și prin contemplație religioasă căutau să se pregătescă pentru ziua cînd va veni érași Christos ca să ție judecată, care zi ei o credeau foarte apropiată, și pentru mărirea pe care Christos o promisese aleșilor săi. Astfel se întinse imperiul lui Dumnezeu pe pămînt, la început neobservat, întocmai ca grăuntele de muștar, care este cel mai mic dintre toate semințele.

Cum s'a întîmplat, de s'a format din acest grăunte de muștar un pom puternic, la a cărui umbră se adăpostec popórele? In diferite chipuri a preparat prevedința tērēmuī pentru noua învățătură.

Cele mai deosebite religii, toate, (afară de cea judaică,) de caracter *politeist*, se întîlniră pe pămîntul imperiului roman. Ideia politeistă, cea mai apropiată pentru omul natural, mai pe larg și mai cu spirit dezvoltată la poporul grecesc, copleșesc popórele tinere, la cari reflexia minței încă nu s'a dezvoltat, prin farmecul unit al poesiei, temerei superstițioase și al obiceiului. La Romanī mai venise încă o împrejurare : interesul statului, care aici strînsese și religia, ca pe toate cele-l-alte, în cercurile sale de fer și printr'un sistem de ceremonii, reprezentat prin societăți de preoți influente și dezvoltat cu o asprime penibilă până la cele mai mici amănunte, a ținut multă vreme spiritele încătușate. Dar noi am văduț deja cum s'a slăbit și măcinat încetul cu încetul fundamentul acestui edificiu, credința. In general, pentru ómenii a căror minte să ridicase la nivelul reflexii, nu era greu să recunoscă neexistența acelei lumi împetrițate de Zei, și de óre-ce acesta să întimplase de mult la Greci, și cultura și modul d'a vedea al Grecilor avea cea mai

Religiile politeiste.

mare influență asupra sferelor culte ale Romei, necredința grecească trecu și la Romani cu atât mai ușor cu cât sistemul religiei romane n'avea nimic din poesia simbolică a celui grecesc, care chiar și unui Socrate, Platone, Aristotel le lăsa puțința d'a adopta rezultatele eugetărei lor contra acestor imagini plăcute ale poporului. Lumina deveni și mai mare în epoca rebelor civile, cari aū mai distrus și alte iluții. Atunci ómenii culti sciaū destul de bine, că religia nu mai are de cât o importanța esterióră; deja bētrânul Catone se miră că un augur póte sō se uite în fața celui lalt fără să riđă, și Muciū Scevola, care a trăit pe la anul 95 în. de Chr. și care era investit cu demnitatea de pontifice suprem, fiind așa dar el însuși în fruntea cultului, distinge tot așa ca și republicanul conservator Terențiu Varone o întreită învățatură despre Zei: a poetilor, a filosofilor și a statului. Poetii și statul mai păstrară încă formele religioase, se făceau rugăciuni lui Jupiter, și se aduceau jertfe lui Marte ca și mai nainte; solemnitățile cultului continuară; numele Zeilor se întrebuintău în poesii sau în discursuri publice, dar consciința ómenilor culti, deja în timpul lui Cesar și August, era pe deplin luminată în privința Zeilor și a fabulelor despre Zei.

Filosofie;
superstiție.

Dar trebuința religioasă a inimei omenesci nu se póte înlătura; dacă i se încheide o cale și caută satisfacție pe alta. Aci se despărțiră acum drumurile. Ómenii învățați și culti căutaū în scrierile bētrânilor, ale lui Platone, ale lui Aristotel și mai mult în scrierile filosofilor greci mai tineri, cari erau mai aproape de ei, satisfacție și echivalent pentru credința perdută. Ómenii serioși se întórseră spre învățatura cea severă a lui *Stoa*, se însuflețiau pentru idealul înțeleptului perfect, care îl stabilește această filosofie; desprețuiaū sau se prefăceau că desprețuesc plăcerea sensuală și durerea sensuală și tindeau cu o străduință mai mult sau mai puțin cinstită spre bunul suprem al moralei lor, spre lucrarea înțeleptescă; ómenii mai slabi sau frivoli, mărturisind sau înțelegēnd rău învățatura lui *Epicur*, gășiau bunul suprem în „fericita viață“ a plăcerii, pe care unii o luaū într'un înțeles mai delicat, ca sentimentul ce întovărășese virtutea, alții în înțeles mai ordinar, ca satisfacerea simțurilor; alții, scepticii, renunțau la orice recunoscere sigură și și petreceau zilele în indiferentism. Dar pentru marea mul-

țime, a acelor cari 'și petreceau viața în muncă și nevoi, totă această învățătură nu însemna nimic. Filosofia, în care nu puteau străbate mai adânc pentru că n'aveau nici inteligența nici timpul, nu le da nici măcar acel slab echivalent, pe care pôte că 'l da unora dintre cei învățați și dintre spiritele cele mari. Ei căutară acum acest echivalent pentru naiva credință perdută în Zeii poporului lor, în tot felul de superstiții străine, în culturi străine și în serviciile misterioase; această mișcare începuse deja de mult. Statul însuși a dat exemplul introducerii cultelor străine. Acum, după ce naționalitățile cele mai deosebite erau unite într'un imperiū, veniră și religiile în contact apropiat și des, și în special împuneau poporului roman prin farmeul depărtării și al rarității figurile Zeilor străini, din vechia țară a minunilor și a înțelepciunei, din *Egipt*, precum: Isis, Osiris, Serapis, Harpocrates. Lupta contra acestui cult se dovedi că este zadarnică. Aū fost chiar și Impărați cari aū servit Zeităților egiptene, un serviciū, care, prin pocăință, curățire și abținere, promitea a conduce la recunoscerea și sciința a tot ce este. Acest serviciū s'a lătit peste tot imperiul; în Italia, în Spania și Galia, în Elveția și Germania, în Britania și Dacia, s'aū găsit urme despre acesta într'o mulțime de inscripții și monumente. Afară de pocăințele egiptene, mai jUCAU încă rol tileuirea visurilor și astrologia chaldeică, precum și tot felul de oracole. În timpul imperiului nu putem vorbi despre un indiferentism religios în creștere, ca în timpul din urmă al republicei; din potrivă sentimentul religios în aceste secole a luat un nou avânt. În toate formele diverselor rătăcirii se căuta unicul adevăr, unicul Dumnezeu adevărat, Dumnezeul necunoscut, și este de însemnat că încă cu mult înainte de creștinism, *judaismul*, alătura cu serviciul lui Isis și cu credința Chaldeilor, veni în ajutorul acestui neastîmpăr.

Încă cu mult înainte de distrugerea Ierusalimului, Evreii în Judaismul. mare număr trăiau împrăștiați peste tot pământul. În regatul partie erau numeroși; în Egipt erau socotiți la a șaptea parte din populație, la un milion, și din cinci cartiere ale capitalei Alexandria, două erau ale lor; în Kirene, în Siria, în Asia mică, se aflau în mare mulțime, și în istoria Apostolilor găsim pretutindinea comunității judaice pe pământ grecesc. În Ierusalim se aflau 300 sute de sinagogi ale comunităților din afară.

Förte mulți Evrei sã aflaũ și în *Roma*; ei locuiaũ pe insula Tibrului, la cõsta Vaticanului, la „Podul Evreilor.“ Scriitorii vorbese cu dispreț despre credința lor perversã și stricãciõsã, care, în același timp când ei sã țin strõns la o-laltã, îi învațã sã urascã cu dușmãnie pe toți ce-i-alți õmeni, și une-orì, cum s'a întimplat sub Tiberiũ sau Claudiũ, a intervenit chiar forța publicã contra lor, dar cu tõte acestea misteriosul Dumnezeu unic al acestui popor, la care chiar și numele era prea sfõint de cãt sã põtã fi esprimat de buze omenesci, esercitã o nesfõrșitã putere de atracție asupra multora. Mulți dintre Romani și Romane serbaũ Sabatul evreesc, contribuiaũ pentru templul din Ierusalim și studiaũ cãrțile sfõinte ale Evreilor; aici în adevãr, mãi era o religie, în care põporul, care o mãrturisia, credea cu tõtã convingerea, cu tot focul, pe care numai adevãrul le põte insuffa.

Creștinismul. „Cãnd sosese însã lucrul perfect“ zice apostolul Pavel într'o serisõre a sa cãtre comunitatea din Corinth, „atunci trebuie sã înceteze lucrul nedesvõrșit;“ același motiv, puterea de atracție a adevãrului a înrõurit într'o mãsurã cu mult mare în favorul creștinismului. Invãțãtura atãt de simplã și clarã, în același timp atãt de adõncã, despre unul Dumnezeu a tot puternic, care a fãcut cerul și pãmõntul, despre Fiul Omului, trimis de Dumnezeu, care a împãcat dreptatea lui Dumnezeu prin mõrtea sa pe cruce, despre spiritul adevãrului, care conduce la tõte adevãrurile, despre împãrãția lui Dumnezeu pe pãmõnt, fãcõndu-se apel la toți õmenii, acẽstã invãțãturã birui în fața superficialitãței lucitõre și a credinței încurcate a politeismului. În acẽstã religie nouã, în acẽstã Impãrãție a lui Dumnezeu, sã șterserã tõte deosebiri. Nu era Evreũ, nu era Gree, nu era sclav, nu era liber, femeia ca și bãrbatul, cel mic ca și cel mare, toți de o potrivã eraũ chieamați sã servescã lui Dumnezeu, fie-care dupã poziția sa deosebitã și dupã darurile sale deosebite; ceea ce era aici mãi sublim era mãi general, ce era mãi adõnc era mãi simplu și mãi de înțeles, ce era mãi serios era mãi înveselitor și mãi satisfãcõtor; era în adevãr, dupã cuvõntul Domnului, un jug ușor, o sarcinã ușorã. În simplul cuvõnt: Dumnezeu înainte de tõte și a iubi pe aproapele ca pe sine, invãțãtorul a esprimat suma acestei noui religii de iubire. Tõte datorile primirã o nouã consacrare

și fuseră puse în legătură cu o lume mai înaltă, de care credinciosul pretutindenea se scia înconjurat și purtat; fie-care suferință 'și găsia mângâierea și fie-care putere aplicația ei; nu este dar de mirat că această religie a înaintat repede din biruință în biruință și că anume între clasele de jos și sărace a făcut pretutindenea progrese enorme. Căci cu deosebire către acestea se adresa „buna vestire“ a noiei învățăturii. „Ceea-ce este nenobil dinaintea lumii și desprețuit înaintea lui Dumnezeu, precum și aceea ce aici este nimica, făcând întru nimica, ceea-ce este ceva,“ astfel caracterisează apostolul Pavel noua religie populară în totă puterea cuvântului.

N'a durat mult și această religie a venit în conflict cu religiile păgâne, de cari era înconjurată, și cu puterile statului de asemenea păgâne. In general religiile politeiste din anticitate nu erau netolerante. Romanul, care se ruga lui Jupiter în Capitol nu căuta să convertescă pe Egipténul de la țărmul Nilului, care adora Zeitățile fluviului din patria sa, pe Isis și Osiris. După cum erau deosebite nații, tot așa erau și deosebiți Zei ai popórelor; fie-care formă de religie avea adevărul său special, pentru poporul special care o mărturisia. Dar aici era o religie, care se găsia de la început într'un contrast acut cu toate religiile politeiste și ai cărei credincioși nu se mulțumiau să facă cel puțin aceea ce făcea religia evreiască, să respingă sau să tăgăduescă orî-ce altă formă de religie, din potrivă ei o atacau d'a dreptul, o condamnau, o declarau de nemernică, de o operă a celui rău. In curând această dușmănie neasemsă, la care noua religie îndatora pe fie-care credincios, se manifestă în mod practic printr'un șir de fapte foarte bătătoare la ochi. La masa ospitalieră a prietenului său rudei păgâne creștinul amuția dacă Păgânul făcea laudă Zeilor, dacă se aducea jertfa de bătură geniului celui bun; refuza cu gróză d'a atinge carnea de la ospetul de jertfă; credința lui 'i porunceă să evite petrecerile, procesiile festive, teatrele, jocurile, prin cari șerpuaia formele religioase ale politeismului; și cu cât se înmulțiau mai tare creștinii cu atât devenia mai inhibitor și acest contrast. Mai nu era tărēm de viață unde se nu se arate. Legea cerea și obiceiul 'ți spunea să dai onore dumezească chipului Impăratului și vulturului religiei, dar pe creștin îl opria legea mai înaltă a acelei religii, care îi porunceă să

Nepotrivi-
lui cu păgă-
nismul.

se supue mai mult lui Dumnezeu de cât ómenilor. Și apoi creștinii nu s'au mulțămît numai d'a declara lumea Zeilor păgâni de plâznuire a fantasiei, de lucruri neadevărate, de pétră și aramă. Zelul pasionat a mers mai departe când a observat puterea pe care tot o mai exercită încă credința în acești Zei falși asupra ómenilor. Pentru creștinii acesta era opera puterilor diavolese și ei, în Zeii adorați pretutindenea și chieamați cu tãmâie, cu jertfă și rugăciune, nu vedeau de cât spirite rele, puteri demonice, de cari dinșii credeau că trebuie să se asigure prin semnul crucei, pe care a sângerat Mântuitorul.

Conflictul.

Astfel putu și Nerone să își bazeze acea faptă detestabilă, despre care am amintit, pe ura care desceptase această dușmănie a creștinilor contra obiceiurilor religioase ale poporului. Nu este însé un cuvânt d'a numi această faptă izolată a unui tiran o persecuție în adevăratul înțeles. Nu'i vorba și mai târziu, sub alți despoti, ca Domițian, întâlim drept pretext pentru cruđimea tiraniei lor incriminarea de „fără Dumnezeu“ adică înclinarea spre învățătura creștină sau evreiască. A trecut cât-va timp până când numărul și îndrăznéla, ce creștea cu numărul creștinilor se întăríte autoritățile romane. Poporul îi acusa că scopul întrunirilor lor în timp de nópte este viciul și crima, filosofii și băteau joc de ei ca de nisce ómeni cari umblă prin nori și îi luaú în rís pentru că adoraú pe „magul rěstignit pe cruce în Siria.“ Că în timpul lui Traian nu exista nici o dispoziție legală contra lor, se vede dintr'un raport, pe care l'a trimis Impératului Pliniú cel tânér, guvernatorul Bitiniei, și în care îl rógă să'i dea instrucții în privința acestei secte curioase, care prin numărul ei și prin refuzul stăruiitor d'a da onórea obicinuită chipului Impératului, i făcea înecurăturí. În raport se mai zice că în urma cercetărilor făcute, nu s'a constatat nici una din gravele acușatii, pe cari le ridica opinia publică contra creștinilor. Răspunsul Impératului este inspirat de duhul nobleței și al blândeței. Dînsul autoriséză pe guvernatorul să i pedepsească numai dacă vor fi dovediți; denunțările anonime se nu le priméscă și se pue în libertate, scutiți de orí-ce pedépsă, pe toți câți vor dovedi printr'o faptă, orí cât de neînsemnată, că nu sunt creștinii. Tot astfel și sub Impérații următori creștinii au avut să sufere mai mult de la popor, a cărui ură se manifesta adese-orí în mod zgomotos la jocuri și festivități și

Boaleri

câte o-dată făcea și esplosie sângeră, de cât din cauza asprimei autorităților, cari din potrivă și țineau de datorie d'apăra pe cetățenii pacinici contra setei de răzbunare a unei mulțimi întăritate. Situația lor, era după împrejurările întemplătoare și locale, după dispozițiile sufletesci ale diferiților Impărați, după temperamentul diferiților guvernatori, după caracterul diferitelor populații, foarte deosebită : grea și periculoasă într'o provincie, și scutită de pericol într'alta, apăsată sub Mareu Aureliu, care, ca Stoic îi desprețuia, ca Impărat îi ținea periculoși pentru stat și îi pedepsia, favorisată sub Comod, fiindu-le protectore Marcia, amanta acestuia. Sever, care la început era blând cu ei, a înființat, în timpul din urmă al domniei sale, mai multe pedepse contra lor. Sub Impărații următorii, până la Deciū, se bucurară în timp de 40 ani de o linisce aproape deplină. Acesta a fost un timp când filosofii școlii *neoplatonice*, împinși și de ideile creștine, căutaū să aprofundeze vechia religie prin cugetări filosofice, prin interpretare simbolică și mistică a reprezentațiilor poporului, un timp când, prin contopirea și unirea a tot felul de credințe miraculoase și absurde, lumea tindea la o unire intimă cu dumnezeirea și recunoscea și creștinismul, care acum avea ca reprezentanți omeni cu carte și cu cultură științifică, ca unul din drumurile spre acest scop. Despre Alexandru Sever se știe că în capela ce o avea la casa sa, alătura cu înțelepții păgâni Orfeu și Apoloniū din Tiana, aședase statuile lui Avram și Christos.

În acest timp, relativ liniscit, se îndeplini o mare schimbare chiar în năuntrul societății creștine. Dintr'o comunitate umilită deveni o biserică puternică. În măsura în care creștea numărul comunităților și al credincioșilor, în aceeași măsură trebuia să se schimbe și organizația, în multe privințe chiar caracterul intern. Constituția comunității deveni mai monarhică : președintele colegiului *celor mai bătrâni*, sau al supraveghetorilor, episcopii, deveni încetul cu încetul *episcopul*, în sensul special. Și apoi, cum că episcopul comunității din Alexandria, sau Antiochia, din Efes, din Roma, din Cartagina, avea cu totul altă importanță de cum avea episcopul celor mai bătrâni dintr'o comunitate mică din Siria sau Capadocia, acesta era în natura lucrurilor, într'un timp când creștinismul din ce în ce era tot mai mult împins în luptă cu păgânismul, o luptă care

Biserica.

cerea și în vorbă și în scris reprezentanți cari se fie harnici d'a ține pept retorilor și filosofilor păgâni. Printre motivele eurate ale evlaviei începură să se amestece, pe față sau în ascuns, motive lumesci. Averile bisericeii cresceau mereu, de ore-ce se găsiau unii, cari, creștând sfârșitul lumii apropiat, voiau să și liniscască conștiința prin donații însemnate spre scopuri de bine-facere; de o-dată cu bogăția crescea și splendorea cultului și cu splendorea cultului vanitatea administratorilor săi. În desvoltarea ulterioară a bisericeii s'a ivit și un contrast nenorocit: după modelul statului preoteșe israelit, din vechiul testament, cu leviții și preoții în ierarchia lor față cu familiile mirene, se făcu deosebire între un corp deosebit, ales și preoteșe, *clerul*, și între cei-l'alți membrii ai comunității, *mirenii*, și alătura cu acesta se deosibia chiar și între preoți o ierarchie asemenea instituției israelite. Mai departe, religia, după ce s'a lățit în sfere mai îndepărtate, trebuia să dea nascere la diverse vederi în puncte mai importante și mai puțin importante; diverse învățături, direcții, secte, se iviră și se combătură, și în această luptă ceea ce era de o potrivă se strînse tot mai bine, se afirmă cu succes ca biserică drept credincioasă. Presiunea din afară măria numai închiegarea și unitatea; creștinii, departe de a fugi de mărtașia de martir, o primiau adeseori, ba și o provocau. Astfel dădură tinerei bisericeii exemple mărețe și mari amintiri; și înainte de a fi avut deplină cunoștință despre acest lucru, puterea statului roman, care în multe privințe era împedicată, paralisată și desbinată în ultimele decenii înainte de Dioclețian, — în fața puterilor lumesci se afla o comunitate închiegată, bine organizată, înarmată cu forță, cu spirit, cu bani și cu influență, se găsia față în față *statul păgân cu biserică creștină*.

Creștinii persecutați de către Deciu.
250.

Puterea statului roman primi lupta în timpul domniei Impăratului *Deciu* (249—251). Dar nu putu să continue în mod consecuent acest război, și apoi ea lupta cu un adversar, pe cari armele pămîntesci și trecătoare îl puteau strîmtora sau chinui, dar nu'l puteau răni sau atinge în nici o parte a vieții. Cu omururile și cu exilurile Impăratul a putut pe unii să-i pedepsască și pe alții să-i înspăimînte, astfel că ei într'un moment de slăbiciune au jertfit cărțile lor cele sfinte sau au cumpărat de la autoritate o adeverință cum că au adus jertfe, dar n'a

putut să stîrpească din ei această credință care pe cei mai mulți îi întăria în fața amenințărilor și chinurilor. Deja sub domnia Impăratului următor se restabili pacea, care tocmai pe la sfîrșitul domniei lui Dioclețian a mai fost întreruptă, pentru scurtă vreme, dar în mod violent. Persecuția generală tocmai sub el a avut loc.

Mult timp a resistat înțelepciunea lui Dioclețian stăruinței lui Galeriu, care cerea măsuri severe și sîngerose contra mulțimei creștinilor, ce se sporiau mereu. În fine Galeriu izbuti să-l convingă pe Dioclețian cât de periculos este pentru imperiū acest stat în stat, pe care îl compun creștinii, de ôre-ce ei, fiind conduși după legi făcute de ei și de către superiorii lor, de către episcopi, se opun pe față Zeilor și instituțiilor statului, dispunînd de cele mai întinse mijloce pentru combaterea lor. Persecuția s'a început apoi în anul 303 prin distingerea marelui bisericii din Nicomedia, reședința imperială. După această faptă violentă urmă un șir de edicte, a căror asprime, din cauza rezistenței pe care o aflară, ajunse până la crușimea cea mai sîngerasă. Scóterea cărților sfinte spre a fi arse în public, confiscarea proprietății bisericești, prin a cărei împărțire se credea că se va stimula pofta pentru persecuție, creștinii cu vađa declarați incapabili d'a ocupa vre-o funcție publică, sclavi creștini răpiți de orî-ce speranță d'a deveni liberi, masa creștinilor pusă afară din lege; tóte acestea constituiau coprinsul primului edict, cu care Dioclețian voi să facă mai întăiu o încercare pe teritoriul de sub nemijlocita sa stăpînire. Intăritat din cauza rezistenței, și mai cu sémă din cauza a două incendii la palatul său, pentru care se arunca vina asupra creștinilor, Impăratul, printr'un al doilea edict, a dat ordin să se aresteze toți preoții creștini; un al treilea edict autorisă pe funcționarii la orî-ce fel de asprime față cu preoții; un al patrulea edict (304) întinde această autorisație asupra tuturor creștinilor, și amenință cu grele pedepse pe toți câți vor proteja pe creștinii său vor încerca de a-i mântui. Furia deslăntuită a persecuției se întinse acum peste tot imperiul; mânia și pofta de răzburare, care nu erau de loc mai slabe fiind-că acum erau îndreptate contra unor opinii, se rēcoriră în sângele multor victime și se sfîrșiră prin inventarea de mijloce mai chinuitoare pentru mórte. Cu tóte acestea în unele părți mai potolia urgia numărul

De către
Dioclețian
303.

și puterea creștinilor însuși, în alte părți sentimentul de umanitate al guvernatorilor. În provinciile lui Constanțiu s'a interpretat și aplicat legea într'un mod atât de domol pe cât numai era posibil, și era de prevădut că această persecuție, de și acele edicte în unele părți ale imperiului au mai fost încă cât-va timp practicate și după Dioclețian, nu putea să ajungă la scop. Erau, ce-i drept, mulți cari nu puteau să reziste pedepselor cu cari erau amenințați. Ei scoteu cărțile sfinte și se supuneu ordinelor imperiale, dar ei făceau aceasta cu conștiința torturată și numai pentru moment; alții au știut, fără să își îngreueze conștiința să scape, să se ascundă, să fugă; mulți alții, din potrivă căutară ei înșiși mărtea de martiri, ast-fel că au trebuit să intervie episcopii pentru ca să tempereze acest zel escesiv. Destul că Dioclețian n'a avut alt rezultat, de cât că și-a pătat memoria prin mărtea a câtor-va mii de nevinovați, și contrastul, pe care a voit să îl înlătore, devine și mai neîmpăcat. Insuși Galeriu, care l-a pus la cale, puțin înainte de mărtea sa, a trebuit să revocce, printr'un edict de toleranță, cruđimea zadar-nică, pe care o provocase fără să ție sēmă de limitele cari trebuie să le respecte chiar și cel mai puternic domnitor.

Renunțarea
lui Diocle-
țian. 305.

Curînd după comiterea acestui păcat sângeros, la anul 305, Dioclețian renunță de bună-voie la demnitatea sa, și după dînsul, conform unei înțelegeri de mai nainte, renunță și Maximian. Cei doi cesari urmară în locul lor. Dioclețian se retrase în patria sa la Salona în Dalmația. Într'un palat strălucit, construit de dînsul, și în nisee grădini aranjate de dînsul, și căuta odihna după o muncă de două decenii. Spre apus se vede din locul, unde se află ruinele palatului, o mulțime de insule mici cari dau acestei părți de mare aspectul unui lac; spre nord privirea rătăcesce prin sânul de la Salona spre litoralul de dincolo și spre munții îndepărtați, de cari este mărginit; spre sud și răsărit se vede întindându-se suprafața mării Adriatice; și într'atâta era de mulțumit împăratul aici, în cât dînsul, fiind invitat de către Maximian să iea din nou frânele guvernului, ar fi dat minunatul răspuns: Maximian ar vorbi alt-fel dacă ar vedea verdețurile pe care le-a plantat cu mâna sa. Dînsul s'a putut retrage în singurătate cu conștiința că a ședut pe tron mai mult de cât ori-care împărat, socotind un secol înapoi de la el, și că a putut renunța de bună-voie, dar măsurile

prin care a voit să ajute imperiului n'aũ fost practice. „Trăim într'un timp“ zisese încă cu 300 ani înaintea lui un istoriograf, „când nu putem suporta nici relele noastre, nici mijlocele de mântuire!“ Aceste cuvinte devinã acum un adevãr. Caracterul oriental al curteii, desconsiderarea oraşului Roma, împãrţirea puterii imperiale, persecuţia creştinilor, mai adauserã pe lângã cauzele cari mãcinaũ deja temeliile marelui imperiũ, încă altele noi de un efect mai grabnic; lãcurile produs'erã, în organismul greu bolnav al statului roman, noi bõle; astfel grãbirã disoluţia pe care ele erau menite a o îndepãrta.

PARTEA A TREIA

De la renunțarea lui Dioclețian până la mórtea lui Teodosiü.

305—395 d. Chr.

CAPITOLUL I.

*Noü rözboiü civil. Dinastia lui Constanțü Chloru;
triumful creștinismului sub Constantin; fii sëi și restabilirea
pägânismului sub Iulian.*

Rözboie ci-
vile.

Galeriü și Constanțü Chloru erau acum, după constituția lui Dioclețian, Augustii Orientului și Occidentului. Tot o-datä, sub influența lui *Galeriü*, furä numiți doi Cesari: Maximin și Sever. Dioclețian, care a murit abia la anul 313, în palatul sëu de la Salona, a avut ocașie së vedä el însuși resturnarea opereii sale artistice și së fie martor la furtunile, cari së ridicarä cu tötä regularea succesiiei, îndatä după renunțarea sa. Constanțü Chloru, domnitorul cel bländ și drept al provinciilor de la nord-vest, a murit la anul 306, legiunile proclamärä imediat August pe fiul sëu Constantin, fiind în ascuns puse la cale de către acesta. *Galeriü* îl recunoseu ca Cesar, dar August numi pe Sever. Rözboiul civil, de care statul a avut odihnä 20 de ani, a izbuenit din noü, provocänd o mare zäpăcälä. Șase împäräți, cari operarä împreunä, alätura și împotrivä: Sever și Maximin, amändoi făcuți Augusti de către *Galeriü*, Maxențüü, fiul Impäratului Maximian și Maximian însuși, care nu mai voi së remäe în întunerecul în care îl aruncase esem-

plul lui Dioclețian, și luă pentru a doua-ora purpura, *Galeriū* și, după mórtea lui Sever *Liciniū*, toți aceștia fură înălțați de favorul său nefavorul timpurilor și apoi éráși cădura; al șep-telea, *Constantin*, fiul lui *Constanțiu*, se menținu. Invins de dîn-sul, mai întâi a murit (310) Maximian la Masilia; în anul următor și a dat sfârșitul *Galeriū* în Nicomedia. Hârnicia superi-oriã a lui *Constantin*, devotamentul provinciilor, care le avea sub stãpânirea sa și pe care le administra fórte bine, meritele sale rëzboinice, pe care și le-a câștigat în expediții strălucite cu deosebire contra popórelor de la granița Rinului — tóte acestea, din zi în zi, îl ridicau tot mai sus în ochii poporului; dar înainte de tóte dînsul era puternic pentru că avea un aliat, lățit peste tot imperiul și de o putere mult mai concentra-tã și mai bine organizatã de cum era ordinea putredã a imperiului. Erau creștinii, pe cari dînsul din motive politice, îi favorisa. Së zice că chiar și tatãl sëu ar fi avut óre-care încli-nare spre ei și că mama sa Elena împãrtășia pe față credința lor. În Octombrie, 312, *Constantin*, folosindu-se cu dibãcie de entuziasmul creștinilor din armata sa și a adversarului—apãru cu crucea creștinã, cãreia îi era promisã biruința, pe stindardul imperial — câștigã biruința hotãrîtóre asupra tiranului din Ita-lia și Africa, *Maxențiu*, la *Saxa Rubra*, nu departe de Roma, pe strada *Flaminã*; cadavrul adversarului fu scos din *Tibru* și capul lui tãiat împodobi intrarea triumfalã a aceluia care în-vinsese în numele crucei. Crucea rëmase semnul armatei, de și *Constantin* mai continuã a fi *Pontifex maximus* al vechei reli-gi-i și botezul së feri d'a 'l primi chiar și atunci, când pusese së se facã biserici și së se derãme temple. Cu *Liciniū* cãdu la învoialã, lãsându-i Orientul. Acesta zdrobi puterea rivalului sëu special, *Maximin*, printr'o luptã câștigatã între *Eraclea* și *Adria-nopol* (313). Un rëzboi ce izbucni între *Liciniū* și *Constantin* së terminã la 315 printr'o nouã învoialã, dupë care a urmat nouã ani de liniște. În anul 323 a izbucnit al doilea rëzboi civil între cei doi imperatori, care făcu pe *Liciniū*, dupë ul-tima pierdere la *Crisopoli*, së cadã la „piciórele domnului și stãpânului“ sëu *Constantin*; dupë puțin timp muri în prinsóre. Biruitorul rëmase acum singur domnitor al imperiului (323).

Constantin domni până la anul 337. În unele privințe el reîncepu opera lui *Dioclețian*. Însemnãtatea orașului Roma, de

Constantin.
323; reședin-
ță nouã.

mult slăbită, în urma sistemului de guvernămînt al acestuia din urmă, nu mai rămase de cît o umbră. Constantin făcu pa-sul decisiv prin construirea unei *nouî residence*, pentru care scop alese locul cel mai avantajos, vechia colonie grecăscă Bizan-țiu; era ore-cum locul desemnat chiar de natură, unde Asia și Europa, apusul și răsăritul se despart numai printr'o cale îngustă de apă, care împreună Marea Negră cu Marea Medi-rana. Acolo se ridică, din a tot puternicia voinței împărătesei noua Romă, orașul lui Constantin, *Constantinople*. Zidirile se înălțară repede, se îngrămădiră operele de artă și o populație numerosă fu atrasă mai de voe, mai de nevoe; consiliul ora-șului primi mărețul nume și privilegiile unui senat, populația dobîndi ore-carî favoruri și nu puține familii distinse se stră-mutară din vechia Romă în cea nouă, care fu sfințită în Maiu, anul 330.

Organisația
imperului.

Cu noua reședință se desvoltă și noua formă de guvernă-mînt, căreia îi pusese deja fundamentul Dioclețian. Sub ma-jestatea imperială, căreia i se cuvenia domnia în puterea drep-tului divin, se răsăria ierarchia funcțiilor, deosebite prin port și formule de salutare și prin alte formalități, cari deosibiau pe illustres de spectacibles, pe spectacibles de clarissimi, de perfectissimi, de egregii etc. pe consuli de patricii, care titlu de la Constantin deveni o demnitate personală și nu ereditară etc. Șapte ministrii ai palatului stau împrejurul Impăratului la ne-mijlocita lui dispoziție. În fruntea administrației imperiului se aflau patru prefecti, peste patru mari prefecturi, și a-ume: *Oriental*, care coprindea cinci diecese cu 46 de provincii de la Pontul Euxin până la Nil, de la munții tracici până la Eu-frat; *Iliria* cu Panonia, Dacia, Macedonia, Grecia, două die-cese cu 11 provincii; *Italia* cu Retia, cu insalele din apropie-rea Italiei, o parte din Africa, 4 diecese și 30 provincii; și *Galia*, 3 diecese și 29 provincii, cu Britania, Spania și partea apusană din Africa. Roma și Constantinopolul aveau prefectii lor deosebiți. Acești înalți funcționari însă nu mai aveau co-manda militară, care a fost mai nainte arma cea puternică în mâinile prefectilor pretoriului; tărîmul lor de activitate era ad-ministrația civilă, moneda, drumurile, poștele, depozitele de grîne etc. Cele patru prefecturi coprindeau așa-dară, în 14 diecese, 116 provincii, în fruntea cărora se aflau guvernatori

cu diverse titluri, proconsulii, consularii, corectorii, presidenții. Sub ei se afla o armată de funcționari de tot felul; o mulțime de agenți și spioni, dependenți de guvernul central, supraveghiau pe funcționari și pe supuși. În scurt, de jos până sus se construiau un sistem, pedant până la ridicol, de stări, de grade, de titluri și de funcții; și numai crima de înaltă trădare față de persoana sacră a Împăratului, sau bănuirea acelei crime, stergerea aceste deosebiri de stări și de ranguri, cari de altminterlea erau făcute cu atâta grije și scrupulositate.

Comanda supremă peste armată o aveau doi comandanți ai coronei, magistri militum, cinci magistri de cavalerie și pedestre; sub ei comanda comites și duces. Corpul pretorianilor romani a fost dizolvat, dar deosebirea dintre trupele palatului și cele de la graniță a rămas; legiunile s'au micșorat; numărul lor se urca cu totul la 175. Mai grea deveni complectarea trupelor. Răscumpărarea era permisă dar foarte scump; barbarii fură în mare număr luați în armată și sclavii nu erau cu totul desprețuiți; pedepse aspre îi aștepta pe „Murci“, adică pe aceia, cari își ciungeau mâna, ceea ce se întâmpla adese-ori, pentru ca să scape de greutatea serviciului militar. Solda cea mare a trupelor, plățile cele grase ale mulțimei de funcționari, trebuințele unei curți întocmite cu totul în mod oriental, înghițeau sume enorme și pentru scoterea acestor sume trebuia un sistem de dări apăsătoare, pe care supușii îl suferiau cu mare nemulțumire. Cu toate acestea ultimii ani ai domniei lui Constantin s'au petrecut în pace neturburată. Sub el s'a realizat marea operă, pe care Dioclețian în zadar voise s'o oprască: creștinismul al cărui spirit domnia deja pe acele vremuri, deveni acum, 300 de ani după ivirea lui în lume, religia domitoare în imperiul roman. Constantin însuși, ce-i drept, pasul hotărâtor, care se-l lege pe dînsul personal de noua religie, nu'l făcu de cât la sfîrșit: puțin înainte de moarte eși din starea catechumenilor și primi botezul. În cât privește caracterul său personal acesta nu câștigă nimic din înclinarea ce dînsul avea, din considerații de stat, pentru creștinism. Calitățile sale în adevăr nu erau ordinare: fără un deosebit curaj personal, fără mari talente pentru afacerile de război și ale statului, fără activitate încordată și fără o înțelepciune pînă la urmă, dînsul nu s'ar fi putut urca și

menține în poziția ce ocupa acum. Dar totă cariera lui, chiar și după ce s'a pus crucea pe stindardul lui, este însemnată prin fapte sângeroase, pornite dintr'un egoism fără sémán, dintr'o ambiție, care îi permitea orî-ce crușime fără nici un scrupul de conștiință, de câte-orî cerea neîncrederea sa și interesul. Chiar și fiul său Crisp trebui să plătească cu mórtea iubirea de care se bucura la popor și la armată.

Creștinismul
religia sta-
tului.

Mare schimbare se făcu însă în imperiul roman după biruința deplină și declarată a creștinismului. Să împlini vorba de pe munte: cei blânđi ajunseră să stăpânească pămîntul. Dar biserica creștină în zilele ei de strălucire își uitase de unele virtuți, pe cari le poseda în mare măsură în zilele de persecuție și când trebuia să fugă de lumina zilei. Ambiția lumescă luase în stăpânirea sa această afacere, despre care ómenii se convinseră tot mai mult, că va avea viitorul de partea sa; religia celor sêraci cu duhul ajunsese la modă între ómenii culți și fruntași. Lucrurile esteriore ajunseseră la o cinste exagerată: anumite timpuri sfinte, locuri sfinte, venerarea martirilor, starea necăsătorită; și adese-orî era la mijloc mai mult ambiția de cât evlavia, când mulți dintre sfinți, retrași cu totul din societatea ómenescă și abătuți de la creștinismul activ, prin rugăciuni nefolositoare îngropau talantul care Christos a poruncit să'l folosească. Pentru-că ei își luaú rêsplata, fiind admirați de mulțime, care ținea faptele astor fel de călugări sfinți drept minuni și vorbele lor drept oracole. Clerul, care din ce în ce se separă tot mai mult de mirenii, devine un fel de nobilime, o clasă privilegiată, și se înmulți grozav. Această clasă fu respectată prin tot felul de scutiri; membrii ei erau liberi de serviciile cele grele fie la război, fie la stat; și mai mult respectați și favorizați erau *episcopii*, cari aveau poziția cea mai înaltă în erarchia demnităților bisericesci, ast-fel că chiar și Constantin, când i se da ocașie, pentru ca să îi mulțumescă și mai mult să pleca înaintea lor. Prin hainele strălucitoare ale preoțimeii, prin vasele cele prețioase, care se întrebuintau la serviciul divin, se manifestă și în afară schimbarea internă, care se sêvêrșise în biserica îmbogățită printr'o mulțime de donații și moșteniri. Tocmai Constantin a fost acela care a permis prin lege donațiile. Nu erau însă mulțumiți episcopii cu splendoră poziției lor, cu cinstea poporului

și cu influența lor asupra ómenilor. Ei voiaú putere reală în stat și căutară să o dobîndescă acesta prin alipirea cât mai strînsă pe lingă curte, care le era fôrte bine-voitoare, și prin desvoltarea puterii lor judecătorești. În timpul d'întâiu și curat al comunităței, fratele care era în cértă cu alt frate, spre a evita un proces supărăcios, se ducea la învțătorul și conducătorul comunităței și îl puneá se judece între ei doi; acum episcopii tindiaú d'a face din acest arbitragiú episcopese, întărit prin obiceiú, dar ne permis de lege, o autoritate judecătorească formală, recunoscută de către stat. În mândria lor preotăscă nu le venia la socotelă să își caute dreptatea pe la judecătoriiile civile și de aceia cerură să fie *scutiți de judecătoriiile civile* ei și totă turma sfințită.

De mai mare însemnătate, și tot-o-dată desastrósă, a fost însă împrejurarea că religia păcei a degenerat într'o teologie de cértă. Era un timp de discuție continuă și de retorică sofistă și tot-o-dată bombastică. Nu ıi vorbă, controversese, vederile și direcțiile deosebite de la început nu puteau să lipsescă dintr'o religie, care înrîuria atât de puternic asupra tuturor puterilor intelectuale, dar acum începură patimile se se înfierbînte pentru unele și altele păreri; și curtea și poporul fură trași în vîrtejul acestor certuri ce se premeniaú fără încetare. Sub Constantin erau cu deosebire două certuri care agitaú spiritele și puneau chiar și guvernul în mișcare. În Africa ómenii se certaú asupra întrebărei d'a se sci dacă acei creștini, cari s'au arătat slabi în timpurile persecuției, mai pot face parte din comunitatea bisericei, pe care ei au insultat'o lepădându-se de cărțile lor cele sfinte. Acéstă chestie s'a discutat în sinódele și conciliile episcopilor, cărora le stau la dispoziție poștele imperiale. Hotărîrea ce s'a luat a fost favorabilă părerei celei mai domóle, dar partida mai severă, *donatiștii*, nu se mulțumi cu acéstă decizie și unele cete fanatice, din secta lor, cari cete se numiaú „Circumcelioni“, ținură încă multă vreme acele provincii în turburări sângeróse. O altă cértă privitoare la învățatură se ivi în Egipt. Episcopul Alexandru din Alexandria și dupě mórte succesorul seú *Atanasiú* și presbiterul *Ariú* presentaú păreri deosebite în privința expresiei „fiul lui Dumnezeu“, în privința învățătorei despre dumnezeirea lui Christos. Spiritele erau pretutindenea preocupate de acéstă chestie: are

Urmări,
schimbarea
feței crești-
nismului.

dreptate presbiterul care afirma că fiul nu este de o ființă cu tatăl ci numai asemenea lui și că a fost un timp când fiul nu era, sau episcopul, care învăța că fiul este de o ființă cu tatăl și etern ca și el. Urmă apoi o mare întrunire, un *conciliu ecumenic* la *Nicea* în Bitinia, unde se duseră din toate părțile imperiului, cu cheltuiala statului, episcopi și preoți, în mare număr; în această întrunire chestia fu discutată și rezolvată în sensul episcopului *Atanasie* (325). Prin această însă certă nu era stinsă căci este o urmare firească ca o chestie, o dată sulevată, să influențeze în cercuri tot mai largi, producând noi chestii, și ca hotărîrea, ce se dă printr-o autoritate oarecare esternă, mai mult să ațîțe de cât să satisfacă spiritele întăritate și scormonite.

Cunoscințele, elocuența, agerimea de minte și înțelepciunea lumii, la asemenea întruniri, nici nu se putea alt-fel, de cât să întunece pietatea modestă și cercetarea sinceră a adevărului; mândria episcopescă, nutrită și de supunerea premeditată a Împăratului, se desfășura cât putea. Fără îndoială, aceste certuri au avut o mare și deosebită importanță pentru istoria bisericeii creștine și pentru desvoltarea învățătoreii creștine, dar pentru imperiul roman ele au fost desastrose. Populația creștină, și anume din țările răsăritene, fără d'a putea străbate în lăuntru al acestor chestii, luă totuși parte la discuția lor și încă într'un mod tot așa de pasionat ca și altă dată la jocurile gladiatorilor, cari încetul cu încetul începuse să cedeze spiritului mai blând al timpului, sau la alergările din circ. Păgânii li se părură aceste certuri teologice și focul cu care erau discutate, atât de ridicole, în cât le făcură obiectul reprezentațiilor satirice în teatrele lor. Populația imperiului, desbinată deja într'un mod amenințător prin marele contrast dintre creștinism și păgânism, fu mai mult zăpăcit în urma acestor certuri teologico-bisericesei; virtuțile politice fură tot mai mult date înapoi de către direcția contemplativă și fanatică de care erau coprinse spiritele. Talentele luară acum drumul bisericeii și se puseră în serviciul ei, de oarece ea, afară de plata cerescă, pe care o promitea, deschidea și ambiției lumesci, vanității și comodității lumesci perspective mai frumoase de cât serviciul greu și adesea fără folos în armată, stat sau comună politică. Urmarea a fost că armatele numai cu mare greutate se mai puteau întregi din populațiile indi-

gene, pe când servitorii și funcționarii la biserică erau pretinderea prea mulți, și că cu toate aședămintele cele multe, și în cât-va pôte tocmai din cauza acestor aședămintे, pe care le-a creat caritatea și pietatea creștină, în abundență, și pe care le-a deschis fie-căruia fără deosebire, precum: spitaluri, case pentru întreținerea străinilor și călătorilor și a altora, sîr-guința și buna stare a populației a scădut mai mult tocmai în țările, unde asemenea aședămintे erau mai dese.

Constantin muri la anul 337. Cadavrul său fu transportat din suburbia Nicomidiei, unde murise, în capitală și fu înmormîntat aci. Imperiul rămase celor trei fii ai săi, Constanțiu II, Constantin II, și Constans, cari deschiseră domnia printr'un act obicinuit la curțile orientale, prin măcelărirea a o mulțime de rude de apröpe, pentru ca apoi să împartă domnia între ei. Înțelegerea între ei nu ținu de cât pînă la anul 340. În acest an a izbucnit un război civil între Constantin II și Constans, în care cel d'întăiu își perdu viața. Constans cădu după 10 ani în urma unei conspirații a oficerilor superiori din Galia (351) și acum rămase Constanțiu II singur domnitor, avënd d'a 'și apăra domnia pînă la 353 contra usurpatorilor Magnențiu și Vetranis. La anul 359 trimise legiunilor galice ordin să pornescă spre Orient, pentru a fi întrebuințate contra Perșilor, cu cari imperiul, după o paușă mai îndelungată, încă de la mörtea lui Constanțiu, se găsia într'un nou război. Comandantul acestor legiuni era de la 355 Cesarul Flaviu Claudiu *Julian*, unul dintre puținii principii, cari au scăpat cu viața după mörtea lui Constanțiu și care de atunci a condus legiunile cu mari succese contra Alemanilor și Francilor. Cu aceeași hărnicie a condus dînsul și administrația civilă în țările cari erau puse sub conducerea lui. În unul din orașele, cari erau cu deosebire datöre cu recunoscință, față cu el, la Paris, s'a întîmplat că legiunile cari aveau să fie luate de la stindardele biruitoare ale unui conducător iubit și duse într'o țară îndepărtată, strigară deodată: „Julian August“, o strigare, căreia Cesarul, în vederea caracterului neînređător al lui Constanțiu, vrënd nevrënd trebuia să se plece. După această a trimis o deputație la Constanțiu ca să confirme purpura ce i s'a impus, și ast-fel să evite un nou război civil, dar deputația n'a isprăvit nimic. Impăratul printr'o scrisöre în ton arogant învinovați pe Julian că este nerecunoscător și refuză

P. A. 1935
Fii lui Constantin.

cererea. Războiul era acum declarat și Iulian nu se gândia de loc să 'l pörte în numele Dumnezeului creștin, care îi era străin, el se gândia să 'l pörte ca în vremurile de mai nainte în numele Zeilor, cărora era consacrată credința sa. Dar, mai nainte d'a fi ajuns armatele se se încaiere, tocmai pe când Iulian era pe drum, muri Constanțiu (361). În Decembre din acel an Iulian intră în Constantinopol și fu recunoscut de către imperiū.

Iulian Apos-
tatul.

Persóna și domnia lui presintă un deosebit interes prin faptul că dînsul a căutat să facă să triumfeze éráși vechia credință în Zei, căruia dînsul se închina din tótă inima. Maltrătarile curței creștine, de cari dînsul numai cu mare greutate a putut scăpa în copilăria sa, fiind neconținut espus în tótă vârsta tinereței sale, filosofia profesorilor păgâni, sub a căror conducere dînsul la Athena se aprofundă în scrierile anticității, tóte acestea îl întórseră de la creștinismul ce i s'a impus la credința din vechime cel puțin zdrobită din inimile celor mai mulți; și acum ajuns pe tron, cu ajutorul Zeilor săi, de care nu se îndoia de loc, primi lupta contra „Nazarenilor“. Caracterul său personal era cât se pöte de cinstit. Dînsul căută cu cea mai mare scrupolusitate să satisfacă multele datorii ale înaltei sale chiemări. În general domnia lui a fost escelentă și condusă cu cea mai mare bună voință. În fața luxului oriental al curței el opuse simplitatea — nu 'i vorbă, în cât-va afectată — a unui filosof din școala cinicilor. În acéstă privință a mers așa departe în cât într'una din scrierile sale nu se rușinează d'a vorbi cu óre-care mulțumire despre désa populație a bărbei sale cele lungi. El a desființat statul curței și spionagiul guvernului trecut, a îmbunătățit justiția și a introdus mai multe reforme în diversele ramuri ale administrației publice. Și-a sleit însă puterile în lupta zadarnică contra creștinismului. În mai multe scrieri ale sale a apărat credința sa filosofică despre Zei și a combătut „credința deșértă și demoralisătoare a Galileilor“; a căutat să reformeze preoțimea păgână, îndemnând'o să imiteze și să întrecă severitatea celor creștini în ce privesce abținerea de la spectacole, plăceri, cărciumi; a încercat să dea acestei preoțimi păgâne o organizație hierarchică, după cum avea biserica creștină; în fața aședămintelor de bine-facere ale creștinilor făcu altele păgănesci. El însuși da exemple de pietate, aducënd mereu jertfe

zeilor din vechime. Măsurile violente nu intrau în deprinderile sale, și apoi în fața puterii celei mari de care dispunea creștinii nici n'ar fi cutezat să le pună în practică. Ast-fel dînsul se mulțumia cu mijloace pacifice și nesângeroase. El a proclamat toleranța generală, care a fost mai mult în folosul păgânilor de cât a creștinilor. Acordând aceeași toleranță ambelor partide principale creștine, *Arianilor* și *Atanasianilor*, el umbla să producă încercături în biserică prin desbinarea din lăuntrul ei; luând măsuri pentru reconstruirea templului Evreilor în Ierusalim, el credea că și va face în aceștia aliați contra adversarului comun și va preface în nimica toate proorociile creștine. Dar încet încet, împins de rezistență, ajunse departe. El interzice „Galileilor“ d'a preda și asculta în școlile publice pentru ca să nu aibă parte de Platone și de Aristotel aceea cari insultau și combăteau pe Zeii lor. Cu modul acesta el spera să aducă tinerimea din societatea înaltă iarăși sub influența profesorilor păgâni. Dacă creștinii provocau turburări, erau condamnați să reconstruiască temple păgâne; în orașul Antiochia s'a închis catedrala creștină. Dar tocmă aci, în Antiochia, a trebuit să încerce zădărnicia încercărilor sale. La anul 362 fiind în expediție contra vechiului dușman al Romanilor, contra regelui Perșilor, Șapur II, și sosind în orașul Antiochia, n'a știut cum să se scape de nemulțumirea de acolo de cât printr'o satiră în care zice el însuși că la jertfa solemnă, ce voia să o aducă lui Apolone, nu s'a prezentat de cât un singur preot cu o găscă supt subțîră.

Maî bun rezultat a avut expediția sa contra Perșilor. Porni și străbătu de la Tigris încolo departe. Perșii l'au asemănat cu un leu furios, care scote flacări din gura sa. Dar nevoit se se înapoieze din cauza greutatei d'a aproviziona armata, fu lovit de mörte, de o săgétă persiană, într'o luptă de retragere, în care dînsul era biruitor. Esclamația sa: „Tu învingi, Nazarinene!“ este tot atât de îndoiosă ca și afirmația unui serii-tor din partida păgână, că lovitura de lance sau de săgétă, care i'a pricinuit mörtea, a fost dată de un creștin fanatic din propria sa armată.

Creștinismul
biruitor.

Paris

T
T T
T
Isidor
de Oly

CAPITOLUL II

Imperiul în noi lupte cu barbarii. Hunii în Europa și începuturile emigrației popoarelor. Goții se stabilesc pe teritoriul roman. Impărțirea imperiului de către Teodosiul cel mare.

363—395 după Chr.

Jovian.

Iulian n'a avut timp ca să hotărască ceva în privința succesorului său; astfel soldații săi ofițerii superiori puseră pe tron pe primul trupelor de la casa imperială, pe un creștin de confesia atanasiană sau omonsiană, pe *Jovian*. Acesta încheiă numai de cât pace cu Perșii, o pace care nu se potrivea de loc cu marile speranțe, ce deșteptase începutul expediției și înaintarea îndrăsnită a lui Iulian. Cele cinci districte de dincolo de Tigrul pe cari Perșii le cedaseră lui Dioclețian, fură înapoiate. Armata s'a întors cu cadavrul Împăratului; în jaudele unei partide și blestemul celei-l-alte, cadavrul fu înmormântat la Tars Opera „apostatului“, după cum îl numiau creștinii, încetă cu mórtea lui. Jovian a menținut toleranța, dar în anul 364 muri; acum luară creștinii ofensiva în marea luptă dintre păgânism și creștinism.

După mórtea lui Jovian lumea rămase câte-va zile fără domnitor. În adunarea electorală a înalților funcționari ai imperiului, prefectul Salustiul mijloci să se alégă colonelul gardei, *Valentinian*, om cu merite războinice, cu o figură bărbătească, imposantă, serios și inteligent. El fu recunoscut de către armată (364) și după obiceiul ce domnia, acceptă pe fratele său *Valente* ca August; acesta primi administrația Orientului ér dînsul luă asuprași Iliria, Galia și Italia. Domnia lui Valentinian a fost energetică, câte-o-dată sângerosă, așa d. e. puse de pedepsi la Roma și Antiohia, unde judecau tribunalele imperiale asupra acusaților, cu asprime îngrozitoare crima magiei, căreia cu ceremonii grețose și superstițioase se supunéu de-o-potrivă creștinii și păgâni. Dînsul a avut însé și merite, scădênd dările, cari erau foarte urcate; a înființat în orașe un fel de tribună, *defensori*, reprezentanți ai drepturilor poporului înaintea tribunalelor și chiar și înaintea tronului imperial, și a menținut toleranța religioasă în imperiul, înfrênând lăcomia clerului prin-

tr'un edict (370) contra donațiilor afară din cale pentru scopuri pioase sau preținse pioase și nepermițând nici persecuția păgânilor de către creștini, nici persecuția confesiilor creștine între ele. Domnitorul Orientului, unde edictul de toleranță în fața fanatismului populației nu însemna nimic, Valente, trecu de partea Arianilor, cari cu modul acesta dobîndiră o preponderanță momentană, dar a căror învătătură mai tîrziu fu combătută și declarată de erezii.

Și în timpul acestei domnii au avut loc mai multe lupte Invasii barbare. contra barbarilor și contra unor usurpatori. La anul 365 *Alemanii* (la Rinul de sus) năvăliră din nou în Galia; provinciile de la mare ale Galiei și Britaniei fură călcate de pirați *Saxoni*. *Pictii* și *Scotii*, venind din munții Caledonici, turburară dezvoltarea culturii romane în Britania (343—366). Același bărbat care asigură această provincie din partea cea mai nordică a imperiului contra invasiilor lor (368—370), Flaviu *Teodosiu*, recucerii Africa, unde tirania unui guvernator provocase răscolul lui Firmu și unde donatiștii și creștinii ortodocși se dușu mâniau de mörte. Orientul, afară de o răscolă periculoasă sub o rudă a lui Iulian, Procopiu, (365—366), era bătuit de noi lupte cu Goții și cu Perșii, și la Dunărea de mijloc dușmăniile *Quașilor* și *Sarmașilor* siliră pe Impăratul Valentinian la o expediție, care se sfîrși cu biruință (374), dar pricinui și mörtea lui Valentinian. Tocmai pe cînd dînsul primi solia de supunere din partea *Quașilor*, muri în urma unei bôle acute. Fiul său, *Grațian*, era de mult desemnat ca succesor; alăturea cu dînsul domnia Valente și un al doilea fiu al lui Valentinian, încă copil, Valentinian al II-lea.

În timpul acestei domnii, deja în anul următor, s'a întîmplat Hunii în Europa. marele eveniment, care, provocînd comoțiile cele mai violente în întreaga lume barbară de la granițe, aruncă desastrul în țările romane și astfel făcu ca acest secol să fie ultimul din această istorie, — s'a întîmplat invazia popórelor de păstori și vinători, de origine mongolo-turcomană și tataro-tșudică, și începutul *emigrației popórelor* (375).

Poporul *Hunilor*, după obiceiul acestor popóre nomade asiatice, în urma unei lungi călătorii, ajunsese din orientul cel mai îndepărtat, de la granițele de nord ale imperiului chinez, înaintînd cu turmele sale de boi și oi, din livede în livede, din

jaf în jaf, în stepele cele întinse, cari spre apus de la Volga se mărginesc cu țărmul de nord al mării Negre. Primul popor, pe care îl întâlneam la țărmii Donului, *Alanii*, o amestecătură de Germani și Sarmați, nu putură ține piept năvălirii furioase a acestor cete războinice. Ei fură bătuți și resturile poporului lor se contopiră cu Hunii, cari acum, ducându-se mai departe spre apus, se năpustiră asupra Goților. Intr'o luptă îndelungată și măsură puterile cavalerescul și bravul popor german, de care adeseori tremurasera legiunile romane, cu îngrozitorul popor nomad al stepelor. Ca un popor de demoni li se părură popoarelor apusene aceste figuri mici, murdare și slute ale noilor lor dușmani,—fețele fără barbă, care semănau mai mult cu o grămadă de carne de cât cu o față omenescă, ochii mici, cari erau scufundați într'un cap necioplit, membrele robuste și o cefă grosă,—istoriograful îi aseamănă cu nisee butuci foarte prost ciopliti,—și esteriorului sëlbatie corespundea cu brutalitatea obiceiurilor. Pinză ordinară, piei de animale, erau îmbrăcămintea lor; rădăcinii și carne, care nu vedea focul, ci pe care o frăgedeau sub șelele cailor lor, erau mâncările lor. Casele acoperite, zice istoriograful Amian, le încongiurau ca pe un mormînt; locuința lor era pe care, unde ședeau femeile și copiii, sëlbatice și murdare ca și ei. Pe caii lor cei urîți și mici, dar sprinteni, trainici, păreau ca și creșcuți; dormiau plecați pe gâtul calului, mâncau, beau și cumpărau călare, călări luau parte și la întrunirile lor; pe caii lor dau năvală, cu conducătorul în frunte, în cete desordonate și cu strigăte sëlbatice aruncau săgețile lor la vîrf cu oșe ascuțite, avîntau săbiile lor sau aruncau cu o iutelă admirabilă dușmanului lor arcanul (cea mai periculoasă dintre armele lor) peste cap. Bătrînul Rege al Goților Hermanrich a murit în aceste lupte; succesorul său Vitimer cădu într'o luptă decisivă; triburile răsăritene ale Goților se supuseră. Goții apusenii, cari la început voiau să reziste furtunei, perdură iute curagiul. Cea mai mare parte a poporului grăbi se trecă Dunărea, ca să pue acest hotar între ei și dușmanii îngrozitori.

Goții apusenii
așezați în
imperiū.

Sub doi conducători ai loii lor Alaviv și Fritigern cerură de la Impăratul Valente să le dea protecție și pămînt la celalt țărm; acolo la partea nordică a marelui fluviu sta întinsă de a lungul țărmului armata lor. Lipsia curagiul d'a le refusa cere-

rea. Ordinul imperial sosi, și multe zile și nopți plutiră luntrile și vasele de tot felul peste fluviul lat și umflat de ploă, pentru ca să transporteze o întrégă nație — 200,000 de bărbați cu femeile, copii și sclavii lor — pe pămîntul roman. Eî fură așe- dați în *Moesia*. Dar purtarea necinstită a funcționarilor Imperiali veni curênd în conflict cu sêlbătăcia pretențiosă a Goților, primiți în inima imperiului, eî continuară vechile lor rēzboie. Intăriți prin cete de tot felul de popore, eî se sculară ca se năvălescă în Tracia, și în timpul când Grațian se rēzboia la Rin cu Alemanii, Valente porni contra Goților. El nu așteptă ajutorul ce i se promisese de către Grațian, care câștigase o mare biruință asupra Alemanilor, și la *Adrianopol* se încăieră într'o luptă decisivă.

Goții erau în număr mai mare de cât Romani și bine con-
duși; tăria lor uriașe și puterea lor prospētă le asigură biruința
asupra legiunilor romane, care ajunseseră oboșite pe câmpul
de luptă și multă vreme avură se suferi pe șesul deschis fō-
mete, secetă și arșița sōrelui. A fost o bae de sânge ca la
Cane; între cei mulți, cari și căutaū mântuirea peste gră-
meșile de cadavre, se afla și Impēratul Valente. Greū rānit,
dinsul fu condus de unii din oficerii sēi într'o colibă din apro-
pierea câmpului de rēzboiū, unde i se făcu bandagiū. Dar nici
aici nu scapă: dușmanii, venind în urma lui, impresurară casa
și întîmpinând rezistență, strînseră lemne și arseră cașa cu tot
ce era în ea. După acēstă învingere, Goții asediară Adriano-
polul, dar, fiind nedeprinși în arta de asediare, nu putură lua
orașul. Cu atāt mai satisfăcător a fost jaful în cele-lalte pro-
vincii, unde, după figura retorică a scriitorului n'a mai rēmas
de cât cerul și pămîntul.

Vorba era acum cum se se apere de eî. Fōrte nepractic a
fost mijlocul sângerous, ce l'au întrebuintat, măcelărind pe no-
bili tineri ai Goților, cari fuseseră dați ca ostatici cu oca-
sia trecerei poporului peste Dunăre, și cari fuseseră împrăș-
tiați prin orașele Asiei, unde și primiaū educația și se în-
deletniciaū cu studiul (378). Mai nemerită a fost mēșura lui
Grațian, care fiind pe drum și aușind de marea nenorocire ce
a lovit armele romane, a dat împērăția orientului spaniolului
Teodosiū, fiul mult meritosului comandant, care după biruințele
sale a cădūt victimă unei intrigi. În anii cei mai frumoși ai

Lupta de la
Adrianopol
378. Teodo-
siū cel mare.

vârstei de bărbat, făcând scólă în războiele tatălui său, în al 33-lea an a vieții sale, părăsi Teodosiū administrația întinselor sale moșii, ce le avea între Valadolid și Segovia, și se puse în fruntea marelui și destrămatului imperiū. Porni în grabă spre orient, și ca un al doilea Traian, căci cu acesta îi plăcea poporului să 'l asemene din cauza frumuseții sale bărbătesci, conduse cu înțelepciune și energie războiul gotic de la Tesalonic. El exploată divisiile între Goți, gelosia dintre triburile gotice răsăritene și gotice apusene, precum și dintre conducătorii lor, și își răsbună pentru înfrângerea nenorocitului Valente printr'o mare biruință. Dar și dînsul trebui să se folosescă tot de acel mijloc silit, care îi făcea pe dușmanii și mai îndrăzneți și mai periculoși. Ei colonisă cete numerose din ei în locuri compacte din Tracia și Asia, și o armată de 40,000 de Goți strînși legați între ei, se află în serviciul permanent al imperiului oriental. În fața meritelor și mărireii lui Teodosiū, Grațian dispărea tot mai mult. Un rebel îndrăzneț, Maxim, se sculă în Britania contra lui, unindu-se cu el și trupele galice, și Grațian avu aceiași sôrtă, care o avură mulți din predecesorii săi : muri în decursul acestei răscole (383) de mâna unui ucigași. Teodosiū cădu la învoiélă cu Maxim ; acum trei icône de Impărați fură espuse pentru ca să se închine poporul înaintea lor. Teodosiū era zelos aderent al învățătorei lui Atanasiū. Intr'un edict (380) declară mărturisirea de la Nicea de singură îndreptățită ; puterea unită a Impăratului și a episcopilor atansiani zdrobi arianismul, negreșit nu fără d'a să fi vërsat mult sânge în onórea conceptului treimeii. Dar în timpul toleranței de 40 de ani episcopii ariani, dintre cari cel mai însemnat era *Ulfila*, deschiseră drumul confesii lor printre Goți și la popórele încreștinate de viță gremană arianismul a rămas multă vreme învățătura domnitóre. Un consiliū la Constantinopol, 381, confirmă din nou învățătura atanasiană ; mirenilor li s'aũ interdis discuțiile teologice ; edictetele severe ale lui Teodosiū contra ereticilor arătau în de ajuns influența și puterea bisericeii biruitoare.

Intr'aceea Maxim, nemulțumit cu provinciile, Galia, Spania și Britania, s'a resculat din nou pentru ca să cucerească pentru sine Italia. Valentinian II nu putu ține pept contra lui și Teodosiū se folosi de armistițiul cel scurt, pe care 'l acorderă duș-

manii în orient, spre a scote sabia în favorul său Hunii, Avarii și Goții se aflau în mare număr în armata cu care dinsul bătu pe Maxim (388) la Emona (lingă Sava). Maxim scăpă cu fuga în orașul Aquileja, dar nici poporul nici soldații nu voră să se lege sorta de a lui; luându-i diadema și legându-l, îl duseră ei înșiși în tabăra lui Teodosiū, unde îl omorîră soldații. Valentinian II fu reintegrat.

În anii următori liniștea fu întreruptă numai prin unele res- Guvernarea.
côle de caracter local. La Antiochia a izbucnit o rescôlă din cauza apăsărei arianilor și din cauza unor edicte noi pentru impozite (387); la Tesalonic s'a dat naștere unei rescôle din cauză că s'a arestat un iubit conducător de care de către comandantul Boteric (392). Poporul voia să aibă în cire pe acela care era arestat după tótă dreptatea. Puținele trupe, de cari putea dispune Boteric, fură învinse, și Boteric precum și mai mulți oficeri ai săi fură omorîți și tăiați în bucăți. Teodosiū, om iute la mânia, în ambele casuri dădu ordine d'o asprime sângerôsă. În Antiochia amânarea aducerii lor la îndeplinire avu drept urmare înlăturarea lor dându-se iertarea împăratăscă; la Tesalonic ele fură executate în tótă grozăvenia lor. Mulțimea fu amăgită și atrasă la cire ca să vadă o alergare împăratăscă: soldații tăiară apoi fără milă în dreptă și în stânga. Dar o asemenea faptă săvîrșită în numele unui Impărat drept credincios, violă spiritul religiei creștine și pingări onórea bisericei. Ca reprezentant al victimelor se ridică arhiepiscopul din Milano, *Ambrosiū*, care ordonă Impăratului umilință și căință, și nemulțumit numai cu căința internă, îi interdisă și intrarea în biserica din Milano, până când dinsul, care a păcătuit ca David, nu va da satisfacție bisericei și printr'o pocăință publică, cum a făcut odinioară înaintea proprocului Natan Regele lui Israil, omul după inima lui Dumnezeu. Impăratul se plecă înaintea cuvintelor episcopului și domnitorul lumii se ducea în biserica din Milano între pocăitorii și cerea ertarea păcatului său.

O nouă rescôlă avu loc în ultimii ani ai domniei sale. În anul 392 Valentinian fu omorît de un oficer frane, comitele Arbogaste; și de óre-ce acesta, cunoscând ura cea mare a populației romane contra bărbaților germani în poziții înalte, nu putea avea destulă siguranță în privința persónei sale, a

proclamat cu August pe unéla sa, pe retorul *Eugeniú*, și a cerut de la Teodosiú să confirme acéstă alegere. Teodosiú a refusat, dar de usurpator nu s'a scăpat de cât în anul 394. Învinse, nu fără greutăți și pericol, pe usurpator și pe comandantul acestuia Arbogaste éráși la Aquileja. Vântul și vremea îi ajutară să câștige biruința, pe care o desévârși mórtea lui Eugeniú și a lui Arbogaste și pe care arhiepiscopul Ambrosiú, care și în timpul domniei usurpatorilor rămăsese credincios Imperatului legitim, o asemănă cu biruințele lui Moise și ale lui Iosua.

În anul următor 395 Teodosiú muri la Milano. Dînsul a restabilit încă odată autoritatea imperială și autoritatea imperiului și a lăsat-o neslăbită celor doi fii ai săi, încă fórte tineri, pe cari dînsul de mult îi numise Augusti, și dintre cari, conform dispoziției sale: *Honorii* avea să domnescă în partea de la apus și *Arcadiú* în partea de la răsărit a imperiului.

Acéstă împărțire a imperiului, pregătită de mult, basată pe împrejurările reale, deveni statornică. Imperiul de la apus fu mai curînd ajuns de nenorocire, de cât cel de la răsărit, care a mai continuat încă o mie de ani existența sa tristă și uniformă; viață prós-pătă și sănătósă nu mai era nici într'unul nici într'altul.

Teodosiú;
Impărțirea
Imperiului
395.

PARTEA A PATRA

De la mórtea lui Teodosiũ pânã la Odoacru, Regele Italiei.

395—476 d. Chr.

CAPITOLUL I

Starea imperiului. Causele și simptomele descompunerii sale.

Cu venirea la domnie a celor doi fii slabi ai marelui Teodosiũ începe un secol de zãpãcãlã și grózã, pentru a cãruĩ istorie în zadar cãutãm un fir conducãtor; începe lupta de mórte a unui mare imperiũ, a cãruĩ putere de viaã nu sã mã manifestã de cãt în sbuciumãrile chinuitoare ale ultimelor sale momente; începe descompunerea unei ordini de lucrãri, care a durat o mie de ani și de care fusese legatã sórta unui complex de țeri de 100,000 milurĩ pãtrate și a unei populații de vr'o 150 de milioane de ómenĩ. Este o istorie de violențe și omorurĩ, o luptã a forței brutale cu o civilizație degeneratã; pe scena agitatã apar tot ómenĩ nooi, popóre nooi, lupte nooi, și totuși pare cã nu s'a schimbat nimic; nimic nu observãm la prima vedere de cãt distrugere și numai dupã ce privesce cine-va mãi de aprópe teatrul încurcãturilor, observã viața cea nouã, care încolțesce pretutindenea printre dãrimãturĩ.

Starea publicã.

Ivirea hordelor hunice pe pãmĩntul european a provocat acea mare furtunã de popóre, pentru care elementele sã adunaserã de sãcolĩ. Dacã ne ducem de-alungul liniei ceĩ mari, care, trecẽnd de la valul britanic cel mãi de la nord printre orașele

Barbarĩ la granițã.

de astăzi Edinburg și Glasgow, taie oceanul Atlantic și apoi răspunde la gura Rinului, însoțind acest fluviu până la partea de unde isvoresce, și aici reîncepând de la Dunăre, urmând drumul acestui fluviu de la izvorul lui până la intrarea în Marea Neagră — găsim pe totă întinderea acestei linii de graniță a imperiului roman popore pofitoare de jafuri, cari toate, fiind pe jumătate sau cu totul barbare, relativ au prea puțin de pierdut pe la casele lor, pe când înainte lor, din potrivă, ved locuri bine cultivate, a căror frumusețe și rodire atâtă neconținut pofta lor de jaf. Toate aceste popore, *Pictii* și *Scotii* la granița britanică, *Francii* și *Alemanii* la cea galo-germană, *Vandalii* și *Silingii*, *Marcomanii*, *Quadii*, *Iazigii* de la granițele Reției, Noricului și Panoniei, triburile cele numeroase ale marelui *popor gotic* de la Dunărea de jos, toate acestea, despărțite sau unite, încă de mult au avut dese lupte cu imperiul, au rupt liniile de apărare când ici când dincolo, pe timp mai scurt sau mai lung, și biruința sau înfrângerea îi ațita de o potrivă ca să repețescă la ori-ce ocazie războiul lor pentru jaf sau răzbunare. Și apoi să nu se uite că ei în urma luptelor lor cu Romanii și în urma contactului de aproape cu cultura lor, au învățat multe lucruri. Cete întregi de viteji d'ai lor serviseră în armata romană și avuseseră ocazie să cunoască secretele ei grozave în arta războiului. În funcțiile cele mai înalte ale curței, în locurile cele mai importante din armată, de mult străbătuse numeroși bărbați, a căror patrie era spre răsărit de la Rin și spre nord de la Dunăre. Tot ce nutrește patimele și poftele, bogăție, titluri, onoruri, era dincolo, dar dincoace era forța mai mare, neînfrântă și ajunsă la cunoștința de sine. Acum mai venira și alte motive puternice. În urma invasiei înfiorătoarelor cete de călăreți din Asia toate aceste popore erau amenințate de același pericol, în care căduseră Alanii, Goții răsăriteni și alte popore—un pericol, de cari Goții apuseni, cu înțelepciune și energie, s'au ferit, trecând linia de graniță a latului fluviu și aședându-se, mai cu învoirea mai fără învoirea Impăratului, pe teritoriul roman, în inima imperiului. Ei au făcut ceea ce au pretins odinioară Cimbrii de la Mariu și Usipetri și Tenetri de la Cesar. Dar acum, în ce privește forța, să schimbaseră împrejurările: nici poporele bar-

bare, nici poporul și armata romană nu mai erau cum fuseseră pe timpul lui Mariu și al lui Cesar.

Și atunci era statul agitat și sfișiat de partide, dar spiritul războinic al poporului, forța armatelor sale, cu cari un conducător harnic ușor putea învinge, se arătară cu toate acestea mult superioare atacurilor locale ale barbarilor. Față cu provincialii și barbarii cetățenimea romano-italică totuși reprezenta o unitate strânsă, oricare ar fi fost contrastele și abuzurile din năuntru. Altfel de contraste, mult mai profunde și mai desastrose, se iviră acum, după patru secolii de la Cesar, sub forma înșelătoare a unității imperiului, a deplinei puteri imperiale și a administrației, în aparență, atât de bine organizată. Unul din aceste contraste, — contrastul dintre provinciile *resăritului* unde se vorbea *grecesce* și cele de la *apus* unde se vorbea *latinesce* — s'a manifestat mai hotărît îndată după împărțirea imperiului de către Teodosiu. Un altul, și mai adânc, ținea de mult desbinate inimele populațiilor, și încă în timpul lui Teodosiu a dat naștere unei izbucniri sângerose, — contrastul dintre *creștinism* și *păgânism*. Dioclețian încercase să suprimă acest contrast în favorul păgânismului, dar prin acesta a făcut numai lupta între religii mai înverșunată și mai pasionată. La generațiile următoare încetul cu încetul a ajuns creștinismul d'asupra. Sprijinit de puterea statului trecu din biruință în biruință; după Iulian, pe care chiar și coreligionarii săi prea puțin 'l sprijiniră, încetul cu încetul templele începură a fi părăsite, astfel că deja Teodosiu a putut îndrăzni să interdică jertfele păgănesci. Dar ceea ce a trăit o mie de ani și a manifestat puterea sa asupra spiritelor prin creații de artă și știință, nu se treece așa repede și așa de ușor, și acesta nu le convenia zeloșilor creștini, li se părea prea mult până se dispară de la sine credința îmbetrănită și monumentele pe cari ea le-a creat în zilele de strălucire. Creștinismul, întărit din cauza persecuțiilor de mai înainte din partea păgânilor, deveni acum însuși religie persecutătoare și începu o luptă de exterminare. În Siria, în Egipt și în multe alte locuri, cete de creștini, conduși de către episcopi și călugări fânatici au întreprins expediții în totă forma contra vechei religii; filosofi păgâni și-au pierdut viața pentru convingerea lor statornică și mărețe documente de artă din timpurile vechi fură distruse de orba brutalitate a

unor fanatici rătăciți. În Alexandria, în mărețul și admirabilul templu al lui Serapis păgânii avură să lupte sub conducerea filosofului Olimpiu contra unei asedieri formale din partea creștinilor fanatici. S'a încheiat un armistițiu, așteptându-se hotărîrea Impăratului, care, după cum era de prevădut, a fost nefavorabilă templului, și apoi, după ce zidirea și soliditatea materialului a mai opus ôre-care rezistență, opera distrucției fu terminată, chiar și colosala figură de Zeu fu sfărâmată. Astfel religiile păgâne fură interzise, persecutate, și încetul cu încetul stîrpite; dar luptele aû mai durat încă multă vreme, dar nici după ce a ajuns biruitor deplin, creștinismul n'a vindecat derăpănarea. Sectele și opiniile chiar în sînul bisericeii creștine se ciocniau tot cu atîta furie, ca și mai 'nainte păgânismul cu creștinismul, și energia necesară în luptă contra dușmanilor din afară, se risipia fără folos în aceste războie interne.

Am vădut că și la guvern ca și la populație nu era nici o unire în fața pericolelor amenințătore de dincolo de granițe. Străduințele lui Dioclețian și ale urmașilor săi, Constantin și Teodosiu, aû fost zadarnice. Fie-care din aceste domni a avut să lupte cu unii usurpatori, a căror ambiție a fost sprijinită de unele legiuni rebele, de o provincie nemulțumită, de o partidă religioasă, apăsată dar puternică, saû de vr'o altă putere de felul acesta. Asemenea desbinări, orî-cât de des ar fi fost înlăturate, apăreaû din nou; ele înrîuriaû încă multă vreme și după suprimare și arătaû dușmanului ce sta la pîndă locurile deschise pe unde se pôtă pătrunde în inima imperiului. În vremurile vechi cauza guvernului era tot-o-dată și cauza poporului. Fie-care era interesat de aprôpe să scie ce bărbat, ce partidă vine la cîrmă, și acéstă unitate, acéstă legătură strînsă între interesele poporului și ale guvernului, și perduse mai tótă puterea în urma desvoltărei formeii despotice de guvernămênt și majoritatea poporului privia cu cel mai adînc indiferentism deșa schimbare a puterei supreme.

Populația a-
mortită.

Căci pe lîngă pericolele neunirei, cari se hrăniaû din aceste izvóre diverse, mai erau încă și altele, care proveniaû din amôrțirea și slăbiciunea crescêndă a populației imperiului roman. Datoria tuturor cetățenilor d'a purta arme, chiar și în timpurile cele mai rele ale republicei păstraseră un spirit energetic și rězboinic. Dar, încetul cu încetul, armata cetățenilor a

fost înlocuită prin armata permanentă, și monarhia despotă avea interesul cel mai mare d'a favorisa schimbarea și a o perpetua. Ea nu putea avea în fața ei un popor în arme; ea, care impunea cetățenului numai datoria supunerii și nu îi lăsa nici unul din frumoasele drepturi din timpul republicei, nu îi putea lăsa arma; ea trebuia să despartă armata de popor și să facă din armată o clasă deosebită, din serviciul militar, o profesie. Această politică a fost favorisată de unele împrejurări, conforme cu timpul de atunci. Populațiile, și a-nume provinciile interne și în special din Italia, din țara din mijloc, degenerară, pe de o parte din cauza mulțimei elementelor sclavice, cari erau aici de multă vreme foarte puternic reprezentate, pe de alta, în legătură cu sclavismul și cu constituirea imperiului, amestecul celor mai deosebite naționalități, cari împedică d'a se menține puterea națională intactă și neturbată. Italienii din secolul al patrulea d. Chr. erau cu totul deosebiți de Italicii din războiul marsic, după cum se deosebiau și Grecii din vremurile lui Mumiū și Flaminin, de cei de la Maraton și Salamina. Afară de acesta mai era și precumpănirea intereselor materiale și a tuturor ocupațiilor, cari serviau acestor interese materiale. Luxul și mijlocele și ajutorele sale, comerțul, industria, meseriile cele delicate creară o populație tot mai numerosă de astfel de oameni, a căror ocupație nu suferia să fie jignită prin neplăcuta îndatorire d'a face serviciu militar și dintre cari pe unii eserecțiul profesiei lor îi făcea incapabili pentru serviciul militar. Omenii suferiau mai bucuos dările cele mai grele, mai suferiau, dacă n'aveau încotro, din când în când maltratările brutale ale soldaților destrăbalați de cât se iea asupra și urgisita îndatorire d'a face serviciu militar, îndatorire, care în vremurile vechi a fost un drept prețios, căutat și pizmuit. Această direcție o favorisă despotismul, care și altfel slăbesc puterea morală a popoarelor, mai cu sémă după ce Dioclețian și Constantin i-a dat și un timbru pe deplin oriental și după ce s'a creat o armată de funcționari sclavi, de servitori ai curței, de eunuci și spioni.

La aceste cauze ale amortirii crescende s'a mai adaos încă una de un caracter mai nobil: *învrurirea religiei creștine*, care conduse pe om de la exercitarea unilaterală a forței la virtuți mai blânde, și, punând în fața imperiului acestei lumii impe-

riul lui Dumnezeu, sau după expresia unui sfânt părinte din acele vremuri, în fața statului lumesc statul lui Dumnezeu, întregii vieți morale și intelectuale îi dădu o altă direcție. Acea direcție spre teorie, pe care am vădit-o ridicându-se, se lăția tot mai mult, manifestându-se une-orî în forme foarte escentrice. Pe de o parte înfloria monachismul, răsărit mai întâiu pe pămîntul egipten, în mod extraordinar, și călugării se luaă la întrecere prin pocăințe și rugăciuni curioase. Unii din acești omeni în pocăință, în Siria, luară angajamentul să trăiască numai cu ierburî selbatice; un altul, sfântul Simeon, petrecu în apropiere de Antiochia patru-zeci de ani pe un stâlp și succesorul său, sfântul Daniil, ridică o columnă chiar în apropierea capitalei, la intrarea Bosforului, de unde proorocia poporului și curței, și ținea discursuri lungi și violente contra părilor cari i se păreau eretice. Pe de altă parte eleganța esterióră a cultului luă dimensiî tot mai mari: cântările bisericesci, vasele de aur și de argint, hainele cele strălucitoare ale preoțimei, sêrbătorile lui Christos și zilele apostolilor, mucenicilor și sfinților, pelerinagele și fundațiile sfinte și alte lucruri mai mult sau mai puțin externe; crucea se vedea pretutindenea și era de mult întrebuițată ca amulet; bisericile fură împodobite cu o strălucire teatrală și predicatorii lâcomiaă după aplausele mulțimei. Aplausele necuviincioase la mormîntul sfânt erau rêsplata aceluia, care întrebuița retorica cea mai împodobită, argumentele cele mai iscusite și insultele cele mai pasionate contra ereticilor. Cinica simplitate a călugărilor hiperzeloși și eleganța cea mare a episcopilor cărturarî aveaă același scop lumesc și același izvor nepreotesec. Ei căutaă aplausele și puterea, pentru cari timpul de atunci, escentric și unic în felul său, le era foarte favorabil. Omeniî păreau a fi preocupați în mod exclusiv de aceste reprezentații. Literatura, sciința, arta, tôte puterile spirituale urmaă aceluiași eurent irezistibil al timpului. Pericolele imperiului erau uitate când se găsiaă mōștele vre-unui sfânt și capetele se înfierbântaă pentru minunile și semnele cari se întîmplaă la mormîntul lui. Și aceste populații cari se plecaă de bună voie înaintea volniciei unui despot, se revoltaă ferbând de mânie dacā voia cine-va să rupă un fir de pěr unui episcop elocuent sau unui călugăr ce se afla în mare cinste. Numele cel falnic de odinióră, de cetățean

roman, perdu strălucirea sa dinaintea numelui cu mult mai superior, de credincios său și mai mult de drept credincios creștin, și patriotismul lumesc și perdu puterea sa dinaintea zelului pentru strălucirea și puterea bisericeii drept credincioase.

Tóte aceste cauze lucrară împreună pentru același scop. Ele desobicinuiră populația imperiului și anume a Italiei de arme. La început se avea tot-d'a-una în vedere ca legiunile să se compue din cetățeni romani, formându-se pe lângă ele și trupe auxiliare din țerile supuse. Dreptului de cetățean roman i se dădu o întindere mai mare și legiunile fură completate cu deosebire din provinciile de la nord, prea puțin romanisate; se permise rescumpărarea din armată, și în ce privese dispoziția ca numai cetățenul roman să pótă servi în legiuni, ea și perdue ori-ce importanță prin faptul că cetățenia, care nu mai avea valórea și puterea de odinioară, se da la toți câți erau înrolați în legiuni; mai rămăsese numai organizația și armamentul după cum a fost mai nainte. Dar, încetul cu încetul, numărul cohortelor federaților, al trupelor auxiliare barbare, întrecu numărul legiunilor după sistemul roman; începând de la Constantin, în armată, care acum era fórte împestrițată se auđia tot felul de nimirí noi și străine; arme, pe care armata romană la început nu le cunoscea, călăreți cu cuirasă (catracti), arcași etc., servind mai mult pentru strălucirea curței imperiale de cât pentru trebuințele imperiului, se înmulțiseră fórte tare în armata romană. Locurile cele mai înalte erau ocupate de către conducătorii barbari ai cohortelor auxiliare. Ei aveau mai multă forță corporală și mai multă vioiciune de minte, și ceia-ce le mai trebuia din cultura romană superioară și însușiau fără mare greutate. Înălțarea și strălucirea lor a deșteptat ambiția în tinerimea lor. Pretutindenea printre sclavi de naționalitatea lor, printre cetele de barbari așezați în imperiul roman, cari parte ca sclavi, parte țeraní neliberi (coloni), parte ca coloniști liberi, cultivaú pământul vr'unei ginte slăbite, cí găsiaú aliați și cine le-ar fi putut resista, dacă ar fi găsit un conducător rezolut pentru lovitura decisivă? „Ce ar fi de noi“ scrisese încă cu mult mai nainte un scriitor roman, „dacă sclavií noștrii ar voi se ne numere odată! „Acéstă oră acum se apropiă.

Barbarii în serviciul statului și armatei.

CAPITOLUL II.

*Apunerea Imperiului roman.*Honorii ;
Arcadiu.

În această stare se găsea imperiul după ce morțea lui Teodosiu și ultima lui voință puse sceptrul în mâinile a doi principii slabi, născuți în purpură. Nedepriși a fi independenți și a governa ei înși-le, în curînd ajunseră amîndoi să fie conduși de către miniștri și de către împrejurimea lor. Primul servitor al monarhului de la apus, era *Stilichone*, un om de origine barbară, un vandal, de altmîntrelea un om cu calități escelente, care și făcuse scôla și începuse cariera sub Teodosiu. Dînsul și-a dovedit din nou hărnicia contra rēzbioului Gildo în Africa, care ridicându-se în timpul rēzboiului dintre Teodosiu și Eugeniū, acum voia să ia provinciile Africei de la Impēratul rēsăritului în aperednță ca feud dar în realitate se le stăpînescă în mod inpedent. Stilichone, în urma unei biruințe complete, după care n'a mai trăit mult nici Gildo, l'a făcut să înțelēgă că Teodosiu a lăsat Africa imperiului de *vest*. Dar într'aceia se ridicase un dușman și mai periculos.

Goții cum aușiră de morțea lui Teodosiu, puseră mîna pe arme și nemulțumiți cu Rufin, ministrul Impēratului din rēsărit Arcadiu, și în disprețul lor cel mare pentru fiii nerēzboinici ai marelui Teodosiu, conduși de principele lor *Alarich*, întreprinseră o espediție spre a jefui Grecia (395). Espediția lor pustiitoare se prăvăli peste Macedonia și Tesalia, pe la pōrta Termopilelor, peste Atica, Corint, Argos și Sparta. În Arcadia Goții fură încongiurați de către Stilichone, care se ridicase să îndepărteze această calamitate amenințătoare ; dar Alarich scăpă în Epir și gelozia lui Arcadiu nu permise lui Stilichone d'a mai urmări pe dușmanul comun pe teritoriul Impēratului de la rēsărit. Aceeași gelozie făcu pe acest dușman comun chiar aliatul și amicul imperiului de la rēsărit contra celui de la apus. În anul 398 apăru un decret care numi pe Alarich prefect al Iliriei rēsăritene, — tocmai al țerei, care avuse să sufere crușimile și devastațiile din partea lui. Tot o-dată Goții sēi, după vechiul obicei al nației, îl ridicară pe scut, pe fericitul și bravul conducător ; astfel îl proclamară Rege al Goților apusenți.

Posiția sa în mijlocul imperiului îl făcu tot atât de temut pentru provinciile răsăritene ca și pentru cele apusene. El putea să își alăge amici și dușmani, sau să își schimbe după plăcere. S'a hotărât (401) să facă o expediție în Italia. Trece-rea peste munți, asediarea unor orașe ca Aquileja se vede că i-au dat multă vreme de lucru, de ore-ce Stilichone a avut des-Regele Goți-
lor Alarich.tul timp ca să concentreze o armată, care avea să se compue din legiunile de la graniță, — chiar și legiunea cea mai îndepărtată, care păzia valul Caledonic, a fost chieată. Honorii s'a grăbit să pue în siguranță sfințita sa persoană, pe când comandantul său Stilichone a pornit contra dușmanului. La *Po-
lencia*, patru miluri de la Turin, îi atacă și din nou — era în sărbătorile Pascilor 402 — tactica romană eși învingătoare peste vitejia sêlbatică a barbarilor. Alarich se vădu nevoit să se re-
tragă. O altă înfrângere la Eci îl împinse înapoi în Epir și Honorii care nu făcuse nimic întră în triumf în vechiul oraș al biruințelor și al triumfurilor. Atunci s'a desființat barbarul o-
biceiū al luptelor gladiatorilor, care cu tot creștinismul și cu tot caracterul mai domol al timpului încă tot se menținuseră. De la Roma Impăratul se duse la *Ravena*, pe care dînsul și-o desemnase de reședință în locul Milanului, pentru că era mai tare și mai sigură de cât acest oraș. Deja după doi ani liniscea lui fu din nou turburată. Urmările invaziei hunice se mani-
festară printr'o nouă furtună pustiitoare. Fără îndoială, scose din locurile lor de izbiturile și presiunea cetelor hunice, pôte în înțelegere cu Alarich, glôte numeroase de bărbați germani din toate triburile, sub un conducător de viță gotă răsăritenă, încă păgân, Radagaif, năvăliră în Italia și străbătură până la Florența. Stilichone cu mare necaz a putut strînge vr'o 30—40,000 de soldați. Era ultima armată a republicei; de aceea dînsul cu mare băgare de sêmă evita o ciocnire care, isbutită sau nu, trebuia să devie dezastrôsă. El bătea pe periculoșii dușmani prin marșuri făcute cu dibăcie, prin arta Romanilor d'a întări tabăra și da trage lini, și în fine îi învinse pe deplin prin pu-
terea fometei (primăvara 405). Regele glôtelor aliate germane fu omorît; bărbații deveniți prizonieri fură vînduți ca sclavi. Dar acest roiū, Alanii și Burgunđi, Suevi și Vandalii, nu constituiaū întręga putere a emigranților de la nord. Folosindu-se de deșertarea granițelor, devenită necesară, alte cete și deș-

căreau furia în Galia până la Pirenei și în Britania, trupele care se mai aflau acolo, preclamară Impărat pe Constantin, care pentru cât-va timp adusese în stăpânirea sa o parte din Spania și Galia (408).

Stilichone.

Intr'aceea Stilichone a intrat în negocierii cu dușmanul cel mai periculos, cu Alarich, a cărui poziție a contribuit mai mult la despărțirea de cât la împărțirea definitivă a imperiului într'unul răsăritean și altul apusean. Stilichone nu vedea alt mijloc de scăpare de cât d'a-l face cu aceleași mijloc, pe care le-a întrebuințat Arcadie contra imperiului apusean, dușman al imperiului răsăritean, abătându'i în clipul acesta atenția de la țările apusului. Dar păcătosul de Honoriu sacrifică tocmai acum pe singurul bărbat, care mai insufla grăză barbarilor, pe urma intrigilor rușinoase și ambiției unui nou favorit, precum și a temerilor, ce i insuflaseră unii și alții din cauza superiorității lui Stilichone. El fu omorât pe pragul bisericii din Ravenna, și memoria bărbatului, care a scăpat de două ori Italia, de două ori a mai împeditat catastrofa de care era amenințată, fu urmărită cu o josă poftă de răzbunare.

Alarich înainte
Roma.
408.

Acastă schimbare în împrejurimea domnitorului de la apus i-a dat prilej lui Alarich, care urmăria de sigur cu atenție această revoluție de palat, să întreprindă imediat o a doua expediție la Roma (408) și fără să încerce asediarea Raveniei, înaintă, împins de un dor iresistibil și ne mai împeditat de un Stilichone, pe strada flamină spre Roma. Roma devenise un oraș pacinic. Némul războinicilor, cari cuceriseră și stăpâniseră lumea de pe aceste șapte deluri, se stinsese. În lăuntru zidurilor și al turnurilor respectabilului oraș, în cele 45,000 de case, pe piețe, strade, unghiuri, se vedea lumea cea alésă, servită de o mulțime de sclavi, în purpură și mătase, cu palate strălucitoare și cu grădini desfătătoare, și alătura cu ea un popor cerșetor, sclav, învățat a trăi bine. Interesele societății alese se mărginiau la mijloacele și instrumentele desfătărilor lor, acelea ale mulțimei la trebuințele și la nevoile zilei, la jocuri și spectacole, cari îi făceau să își mai uite de aceste nevoi. Nimic admirabil și nimic serios, zice Amianu Marcellin, căruia îi datorim o icônă a stărei lucrurilor și care se găsea la Roma atunci, nu se petrece acolo: de dimineța până seara ó-

menii nu vorbese de cât despre aptitudinile și defectele întrecătorilor și ale cailor lor.

Alarich și Goții s'ei tăbăriră dinaintea porților ei și închiseră calea pe Tibru, până ce fânea și ciuma făcu să se încovoie falnica populație. În urma unei mari sume de rescumpărare, orașul fu despresurat în anul 409. Acesta s'a întâmplat în timpul când la curtea din Ravenna domnia favorită și eunuca incapabilă, ne făcându-se nici o încercare serioasă pentru despresurare. După ce, cu toate acestea, curtea nu primi condițiile de pace pe care le oferi Alarich, Goții porniră pentru a doua oară spre Roma (409). Orașul fu în curând adus în cea mai mare strâmtorare luându-i-se portul de la Ostia. Alarich cădu apoi la învoială, rămânând ca prefectul orașului Atal să îmbrace purpura împărătească și pe regele Goților să 'l numească comandant al armatei romane apusene. Dar încercările lui Atal, d'a face să fie recunoscut în Africa, nu izbutiră, și sosirea unui ajutor pentru curtea din Ravenna făcu pe acesta să prindă curaj. Alarich numai voi să scie nici de noul Împărat și porni pentru a treia oară contra Romei (410). De astă dată orașul n'a mai scăpat de nenorocire. A urmat un jaf, în care, din norocire numai câte-va zile, lăcomia și viciurile brutale ale unei armate barbare nu se dădură înapoi dinaintea nici unei opere selbatice de distrucție. Numai religia a putut să mai influențeze asupra spiritelor. În bisericile creștinilor, în intervenția preoților, mulți găsiră protecție suficientă contra desfrâului biruitorilor, și credința creștină mângâia pe acei prizonieri, cărora iubirea creștină nu le putuse dobîndi nici o alinare.

După Roma fură jefuite și provinciile de sud. Sub cerul cel frumos al Campaniei serbară Goții biruințele lor și beură vinul acestei țări la umbra platanilor d'acolo. Mai era încă Sicilia și Africa, care îi fură privirile ambițiosului Rege al Goților, dar pe când se afla încă dincă de strâmtore de la Consentia îl ajunse o morțe grabnică. Tovarășii s'ei de arme abătură în altă parte micul rîu, care spăla zidurile acestui oraș, și făcură un mormînt regese în matea cea deșertă; acolo fu așezat cadavrul lui Alarich în cântece de război și de jale, și apoi undele rîului luară érași cursul de mai nainte. Goții proclamară Rege pe cumnatul lui Alarich, pe *Ataulf*. Acesta începu să negocieze la curtea din Ravenna și rezultatul negocierilor a

409-410. Roma jefuită.

Morțe sa.

fost că Ataulf luă în căsătorie o princesă din familia împărătească, Placidia, fiica lui Teodosiū, și întemeiă în numele și cu autorisarea Împăratului, în Galia sudică un stat vasal gotic apusen. În țara, care nu încetase, de la Constanțiū, d'a fi teatrul luptelor schimbăcioase între usurpatori și trupele guvernului, dînsul ocupă orașele Narbone, Toulouse și Bordeaux și combătu, fiind mai mult aliat de cât supus al rudei sale imperiale, cu succes pe usurpatorii Galiei, Iovin, Sebastian și Atal care a fost înălțat la domnie de către Alarich și care, fiind prinț în anul 416 și dus înaintea tronului, și dădu sfîrșitul în exil pe una din insulele liparice.

Goții în Ga-
lia; Suevi în
Spania.

Maî mult îi dădu de lucru lui Ataulf *Spania*. La anul 409 Suevi, Alanî, Vandali, și alte triburi sau resturi de triburi, năvăliră în înfloritoarea țară, care proporționalmente fusese multă vreme scutită de învălmășeli, și o făcură părtașe la început de toate crîdimile unei cuceriri barbare. Incetul cu încetul biruitoari se înțeleseră cu indigenii, dintre cari o parte eră dispusă să schimbe jugul roman cu unul nou. Ataulf porni și contra acestor dușmani ai imperiului, dar pe cînd se afla în drum, fu omorît la Barcelona (415). Poporul alege ca succesor pe *Valia*, care continuă expediția sa pînă la stîncile de la Gibraltar; ba el ar fi trecut bueros și dincolo în Africa, dacă n'ar fi fost împediat de furtună și de valuri, trei ani se bătura acum între ele diversele triburi germane pe pămîntul spaniol, pînă ce în fine Goții se aședară definitiv în Aquitania și succesorii lui Alarich și stabiliră reședința la *Tolosa*.

Britania in-
dependentă.

Dacă *Galia* și *Spania* s'aŭ putut desface atît de lesne, era natural că *Britania* putea fi și mai puțin conservată. Acastă provincie, Honoriū a fost nevoit să o lase în voia sorței și în timp de 40 de ani, de la 409—449, țara a fost mai virtos cărmuită de preoțimea ei, de nobili ei și de munifile ei. Dar această restabilire a vechei independențe nu s'a putut îndeplini fără bătăi și vărsare de sînge. Casele de la țară ale celor mari începură să se prefacă în castele întărite. Orașele strînsară și întăriră cercul lor de zid; veni o epocă de învălmășelă domnind dreptul pumnului. Desfacerea *Britaniei* și rescôla de la *Armorica* (*Bretagne*) aŭ avut o urmare fôrte importantă pentru provinciile rêmase credincioase ale Galiei: Honoriū acordă celor șapte provincii un fel de reprezentăție a țerei, prefectul

pretorian, cei șapte guvernatori ai provinciilor, magistrații, episcopii din 60 de orașe și o mulțime de proprietari însemnați, deliberau cu mandate destul de întinse în adunări anuale, cari țineau de obicei o lună de zile, la Arles, în privința măsurilor ce trebuiesc luate pentru binele și interesele țerei pe care o reprezintă. Așa dar o instituție și un principiu, care era cu totul necunoscut antichității și care mișcă și stăpânesce pretutindena actualitatea noastră, o *representație a poporului* cu drepturi anumite, alături de *administrația țerei*, se ivi în mod izolat în timpul de decadentă al imperiului. Sub Traian sau Antonin sau August un asemenea principiu nou poate că ar fi putut desfășura o putere dătătoare de viață, dar acum putea, ce i drept, ici și colea să mai aducă ore-care folos, dar nu mai putea să ridice imperiul însuși.

La anul 423 Honoriu muri. Într'aceea imperiul resăriten se Imperiul resăriten. desvolta în mod neatârnat, dacă se pot numi dezvoltare: schimbăciioșele intrigă de la palat, căderea și ridicarea favoriților, cari conduceau mintea cea slabă a domnitorului lor, certurile teologice, obrăznicile episcopilor însemnați și ale oficerilor puternici, întreprinderile hoșesei ale jefuitorilor isaurici, cari se întindeau de la Pont până la Palestina și cari în unire cu ciurma, cutremurile de pământ, fometea, roiurile de lăcuste și sistemul cel apăsător de impozite amărau zilele poporului. După Arcadiu a urmat de la 408—450 Teodosiu II. La curtea lui scăpă cu fuga Placidia, văduva Regelui gotic Ataulf, care căduse în disgrația fratelui ei Honoriu și după ce acesta muri peste puțin timp. Teodosiu făcu Impărat al apusului pe un fiu al Placidiei din a doua căsătorie, pe *Valentinian III*. Un usurpator, cu numele Ión, fu învins. Placidia conduse administrația sub Impăratul minor, care domni de la 425, când putu să se îmbrace la Roma cu purpura, până la 455. Buna înțelegere cu imperiul resăritean se menținu sub el, dar ajutor și mântuire n'a rezultat din aceste legături nici pentru un imperiu nici pentru altul.

În ce stare ajunsese imperiul apusan se vede din împrejurarea că în primii ani ai conducerii Placidiei totul se învîrtia Imperiul apusan. Disoluția crește. împrejurul discordiei provenite din gelosie a celor doi comandanți supremi ai armatei și că această discordie a avut drept urmare pentru slăbitul imperiu pierderea unei noi provincii.

Unul din acești comandanți *Acțiū*, a stăruiț și a izbutit să fie revocat *Bonifaciū* din comanda ce avea în Africa; acesta prevedea că, supunându-se ordinului, merge sigur spre peire și de aceea s'a opus. Nefiind însă destul de tare ca să îndeplinescă singur acest rol, invită pe poporul german al *Vandalilor*, cari atunci se afla în Galiția spaniolă, să trecă în *Africa* în condiții avantajoase, având voie d'a se stabili acolo.

Africa
perdută.
Vandalii.

La anul 429 debarcară acești aliați îngrozitori, cari într'un interval de douăzeci de ani veniseră de la Elba până în calea de la Gad, și Regele lor *Geiserich*, un om cu mari calități, puse în ordine armata la țermul mauretanic. Dar rolurile se schimbară repede: triburile de colóre întunecată ale munților Atlasului se alăturară la veneticii cu părul blond și cu colóre deschisă și mult persecutata sectă a Donatistilor aștepta protecția lor contra apăsărilor bisericeii otodoxe. Bonifaciū s'a căit după aceea, vedând provincia lăsată pradă furiei dușmanilor neîmpăcați, dar era prea târziū. Dinsul rezervă pentru sine numai câte-va orașe de ore-ce în câmp deschis nu putea ține lupta cu dușmanul. Dintre aceste orașe Hiporegiū a avut să sufere o crâncenă asediare, cu care ocașie în a treia lună muri renumitul episcop, prietenul lui Bonifaciū, *Augustin*; câte-va luni mai târziū capitulă și orașul (430). Bonifaciū a priimit ajutore dar a pierdut lupta la care s'a angajat și acum nu i mai rămase de cât să se întorcă (431) cu soldații săi și să lase provincia în mâinile Vandalilor. Curtea din Ravena îl ertă, dar favorul la care ajunsese, deșteptă din nou geosia lui Acțiū și pe când ambii comandanți ai imperiului își descurcău certurile lor personale printr'o bătălie după totă forma, Vandalii terminară cucerirea Africeii. La anul 345, zece ani după debarcarea lor, cădu și capitala Cartagina în mâinile lor. Țara fu împărțită între biruitorii barbari; și în Roma și în Italia precum și în provinciile orientului mulți fugari, isgoniți și prizonierii scăpați sciaū povești multe despre furia Vandalilor și a tiranului lor arian.

Hunii, Atila.

În timpul când imperiul roman își perdea provinciile sale de la sud-vest, noi pericole se pregătiseră la granițele sale de la nord. Acea furtună, care zguduise imperiul cu o jumătate de secol mai înainte, izbucni cu nouă furie și cu îndoită violență. În fruntea Hunilor, a căror cete unele fuseseră între-

buintate în serviciul imperiului și dintre cari, în timpul încurcăturilor după mórtea lui Honoriu, o parte numerosă se aședase în Panonia, se puse la anul 433 un nou erou, *Atila*, fiul lui *Mundzuk*, un om după pofta acestor triburi sêlbaticе. *Sabia Zeului* rēzboiului, pe care o descoperise un păstor, era semnuî domniei sale; în tóte părțile se întinseră cu putere de uragan expedițiile de cucerire ale nației căreia voinicul principe îi comunicase forța sêlbaticеi sale ambiții. Pretutindenea Regii triburilor mai mice germane și căpeteniile hordelor scitice 'și plecară capul sub jugul stăpânului — așa se numia el — Scitiei și Germaniei. Primul dușman pe care 'și l'au ales au fost *Perșii* (430. -440); dar la anul 441 năvăliră cu o forță iresistibilă în imperiul roman resăriten și nu se opriră cetele de călăreți de cât înaintea porților Constantinopolului, după ce câmpiile și orașele neapărate cădură jertfă furiei lor distructive. În urma unui tratat de pace, *August* al orientului, *Teodosiu II*, le cedă un teritoriū și se obligă d'a plăti un tribut greū. Hordele biruitoare se întórseră după acēsta în Panonia, spre șesurile Ungariei de nord, între *Tisa* și *Dunăre*, de unde amenințau în continu atāt imperiul resăritean cât și pe cel apusan.

Acolo pe șes se întindeau colibele satului enorm, unde se afla reședința Regelui Hunilor; acolo veniau solii țērilor, aduceau tributul și omagiile lor și primiau rēspunsul puternicului zilei, care îi primia în audiență solemnă și învrednicia pe unul sau pe altul d'a fi părtaș la ospetele pe cari le ținea cu tovarăși sēi de arme. Prin splendórea primitivă a palatelor de lemn, prin încălțăminte, hamuri și arme, tóte împodobite cu pietre de diamant, 'și manifesta barbaria biruințele ei sêlbaticе asupra țēlor civilizate. Numaî pe Regele îl îndestula beneficiul puterei; el trăia în simplitatea vechilor moravuri scite, mânca din făruri de lemn, și chiar în timpul când sfetnicii sēi se lăsaū la glumele necălite ale unor posnași, dînsul 'și păstra liniștea și cumpătul. La anul 451, după ce în imperiul resăriten murise (450) *Theodosiu* și sora sa *Pulcheria* ridicase la domnie pe bărbatul sēu *Marcian*, părăsi liniștea sa și porni de astă dată cu armata sa contra imperiului apusan. O princesă maltratată de la curtea imperială, *Honorina*, sora lui *Valentinian*, îl pofti se întreprindă acēstă expediție, oferindu-i-se în același timp de nevastă. 'Și îndreptă ochii spre apus și după glasul lui rēșboinic

urmară popóarele de la Volga până la Dunăre. Sprijinit de ce-tele Francilor, trecu Rinul și grozava distrugere nu dădu de minciună numele puternicului, care zicea despre sine, saú în onórea căruia cântăreții aú putut zice în cântecele lor barbare „că sub potcova calului lui Atila numai cresce érbă.“ Să afla înaintea orașului Orleans, care era aprópe să capituleze și a căruí populație se ruga în genuchí de ajutor și mântuire, când se vėdură în depărtare stindardele Goților și Romanilor, aí regelui Teodorich și aí comandantului Acții.

Atila în Ga-
lia, Goții și
Romanii. Bă-
tălia de la
Chalon. Mór-
tea lui Atila.
453.

Dupě Valia a urmat (419), ca domn al statului vasal al Go-ților apusení, Theodorich. Desbinările n'aú lipsit între Tolosa și Ravena, dar unirea între Goții apusení și Romaní, în fața Vandalilor din sud și a Francilor, cari se întindeaú tot mai tare la nord, era în interesul ambilor domnitori; și apoi și față cu Hunii ei nu se putėu apăra de cât unindu-se și chiar și în acest cas numai cu mare greutate. Dinaintea armatei unite goto-romane Atila se retrase în șesul din Champagne și acolo, spre sud de la Chalon la Mariacum, pe *câmpiile catalaunice*, se izbiră (451) enormele armate. Dupě o luptă fără séměn—înverșunată, în mai multe fețe, îndârjită, teribilă, dupě cum o numesc istoriograful Goților, Iornande, Atila se dădu învins și se retrase. Dar lupta perdută nu'l împedică d'a năvăli în *Italia* chiar în anul următor (452). Espediția lui pustiitoare, împedicată câte-va luni cu asediarea Aquilejei, se năpusti, dupě distrugerea acestui oraș, asupra frumóselor șesuri ale Italiei de sus. Atunci s'a pus temelia glorióseí republici a Veneției de către fugarií, cari, înconjurând espediția hunică, se îngrămădiră spre lagunele de la gura riului Po, astfel fiind schimbătórea înlanțuire a lucrurilor omenesci: ca printre ruinele unui timp ce se duce, se răsará viața unei noúí ordini. Mai departe n'a mers Atila. Era îngrijat să nu'l atace de cea-l-altă parte domnitorul imperiul rėsăritén, capabilul Marcian; și de aceea, prin demnitatea și dibăcia evlaviósă a episcopului Romei, Leon cel mare, care, întilnind pe biruitor la riul Mincio, îi aminti grabnica mórte a regelui Goților apusení, Alarich, dupě luarea Romei, izbuti prea lesne să facă pe Atila să se retragă, și în același timp să plătėscă, ceea ce era póte de prisos, și baní de rėscumpărare. Dupě retragerea lui Atila a urmat eurínd

mărtea sa și după mărte grabnica descompunere a imperiului său.

La 454 muri și Acțiu, mântuitorul imperiului, străpuns de Impăratul său, a cărui gelosie fusese deșteptată de un rival invidios; dînsul procedă întocmai cum procedase Honoriu cu Stilichone; cu mâna stîngă 'și tăiase pe cea dreaptă. La 455 muri și Valentinian, de asemenea omorît la îndemnul senatorului *Maxim*, pe care dînsul 'l ofensase de mărte și care luă după el purpura împărătescă. În timpul domniei de trei luni a acestuia debarcareă Vandalii în Italia, a căror forță îngrozitoare se dovedi prin pirateriile lor cele mai îndrăznețe și al căror Rege se ambiționează și încuragiă în urma invasiilor norocoase ale Hunilor în Galia și Italia. Nu întîmpinară nici o rezistență; Maxim voi să fugă dar în încăierarea ce s'a iscat din cauza acesta, 'și găsi mărtea. După trei zile Vandalii se aflau la porțile Romei. Episcopul Leon se duse și la ei ca să 'i îmblîndească, dar de astă dată (455) orașul n'a putut scăpa de năpaste. 14 zile și 14 nopți el a fost teatrul faptelor celor mai oribile, până ce în fine furia jefuitorilor se sătură și se potoli. Corăbiile Vandalilor, greu încărcate cu fel de fel de lucruri jefuite, porniră încet înapoi pe țermul cartaginez. Sôrta multelor miî de prizonieri era grea. Spre a o alina, episcopul Cartaginei, Deograția, desfășură o activitate nobilă și plăcută lui Dumnezeu. El vîndu vasele de aur și de argint ale bisericei pentru ca să rescumpere prizonieri sau cel puțin să facă ca părinții și copiii să nu fie despărțiți unui de alții, și a prefăcut două biserici în spitaluri pentru bolnavi, pe cari dînsul ziua și noptea nu înceta a 'i mîngâia cu învățătura, care trebuia la cercetarea bolnavilor și prizonierilor; și încuragiă pe cei necăjiți și apăsați.

Comandantul trupelor romane din Galia, *Avitu*, încurajat de regele Goților apusenî din Tolosa, luă purpura și primi pentru demnitatea ce 'și-a creat-o însuși, confirmarea Impăratului de la răsărit. În numele Impăratului Avitu, dar în folosul său propriu, Regele Goților apusenî, Teodoric, întreprinse o expediție contra Suevilor în Spania. Dar pe cînd dînsul mergea, din biruință în biruință, la Roma se schimbă starea lucrurilor: Avitu era răsturnat. Singuraticele părți ale imperiului începură a se înstrîina tot mai mult unele, de altele, și în Roma

Vandalii la jaf.

Diversi Impărați. Suevul Ricimer.

domnia nemulțumirea din cauza usurpatorului din Galia, care sosise într'aceea la Roma. De această stare de lucruri se folosi Ricimer, comandantul trupelor barbare din Italia, suev din naștere, a cărui influință crescuse tocmai atunci printr'o biruință asupra flotei piraților vandali (456). Dînsul detronă pe Avitu, care se întorse în Galia, unde și muri, și înalță la domnie pe amicul său Majorian, care era un bărbat însemnat și care s'a și ținut patru ani la domnie, 457—461. Programul prin care acesta espuse principiile sale de guvernămînt, legile pe cari le-a făcut în timpul domniei sale, dovedeau bună-voință și pricepere. Regele Goților apusenî, amenințat de el cu războiul, și mai pe urmă bătut, se plecă înaintea puterii sale. După acesta, Majorian se înarmă, pentru ca în fruntea barbarilor, din cari erau compuse armatele Romei, să recucerescă de la Vandali, de la dușmanii cei mai periculoși, provincia Africa : cu atîta putere se sculă, în cît chiar și Ricimer, care îl pusese pe tron, deveni îngrijat. De aceea Ricimer ațîță pe soldați la o revoltă în care Majorian fu omorît, și domni apoi sub numele unui nou Impărat Libiū Sever pînă la 467. Și această scurtă domnie nu este însemnată de cît prin războaie în diverse puncte, în Dalmația și Galia, și prin năpustirile neconținute ale Vandalilor asupra Italiei.

Intr'aceea în imperiul de la răsărit murise Marcian (457) și fu ales Leon I, căruia i s'a dat numele de mare. În urma negoțierilor cu patriciul Ricimer, adevăratul domn al apusului, Leon numi Impărat al apusului pe ginerile lui Marcian, *Antemiū*, care se căsători apoi cu o fiică a lui Ricimer, dar nici așa nu erau destul de tari spre a ține piept Vandalilor. Expediția contra Vandalilor, pregătită cu mari încordări, de și la început a fost în cît-va norocoasă, n'a izbutit și domnitorul Vandalilor, Regele Geiseric, deveni mai arogant de cît ori-cînd.

Imperiul se descompuse. În Africa domniau Vandalii, în Spania puterea era împărțită între Suevi și Goții apusenî, cari în timpul lui Antemiū cuceriră acolo în numele și pe sîma lor, în Galia și ținuturile de la Rin erau Goții apusenî și Francii, Burgunzii și Alemanii, Armorica deveni independentă și Britania ocupată de la 449 de către Germanii de la țărmii iutlandici, de către *Anglo-Saxonii*, cari fură chemați de către însăși populația romanisată și molesită de la sud contra Picților

și Scoților. Mai trebuia acum să se facă aceeași schimbare și în Italia, ca domnia barbarilor, care în realitate esista de mult, să pue capăt chiar la centru, la izvor, formelor strălucitoare ale imperialismului republicei romane.

Între s'a întâmplat și acesta. În anul 471 s'a produsese desbi-^{Ultimul Im-}
nare între Antemiū și Ricimer, și acesta înălță la domnie con-^{părat}
tra lui Antemiū pe un senator din familia cea mai distinsă a
republicei romane din vremea aceea, pe un Anician, pe Oli-
briū. Ricimer și Olibriū luară orașul cu asalt; Antemiū fu omo-
rît, dar și Ricimer și Olibriū muriră în acelaș an 472. Tronul
vacant fu ocupat pe de o parte de către Impăratul Leon, pe de
alta de către Gundobald, succesorul lui Ricimer, un principe
al Burgunđilor, cu creaturi d'ale lor. Până la anul 475 s'a
menținu candidatul celui d'întâiū, *Iuliū Nepos*, ér Glicerii, pe
care 'l învestise Gundobald cu purpura, renunță. La anul 475
s'a sculă patriciul Oreste contra Grecului, care nu s'a mai apăra,
ci fugi în Dalmația. Trupele, după ce Oreste a refuzat pur-
pura, recunoseură ca Impărat al occidentului pe fiul patriciu-
lui, pe *Romul*, care încheie șirul posomorît al Impăraților și
usurpatorilor.

În timpul acestor încercături din urmă s'a lăși și între tru-^{Odoacru re-}
pele cari s'a aflaū în Italia tot mai mult ideia d'a ajunge la ^{gele Italiei}
posesie stabilă în același mod cum aū ajuns federații impe-^{476.}
riului, Goții apusenī în Galia și alții. Un oficer încă tînér din
némul german al Rugiilor, care intrase în armată în anul 472
și 'și făcuse scóla sub Ricimer, *Odoacru*, s'a făcu reprezentantul
acestor cereri, de cari istoria romană era bogată în exemple:
trupele îl recunoseură ca conducător al lor și îl proclamară Rege
al Italiei. După vr'o câte va lupte Ravena capitulă. Odoacru s'a
mulțumi s'a trimită pe Romul August, saū cum îl numia gura
lumei, August la o vilă din Campania, care fusese odinioară
a lui Luculul dându'i și o rentă anuală. Alt Impărat dînsul
nu mai numi, ci trimise insemnele imperiului apusean Impăra-
tului *Zenone*, care domnia la Constantinopol de la 474, și îl rugă
s'a ȳ dea lui titlul de patriciū și administrația diecesci Italia (476).

Ast-fel s'a și întâmplat și acum după nume imperiul roman
și unitatea lui erau restabilite. În realitate ambele dispăruseră
cu desevêșire. S'a îndeplinit acum și în Italia ceea ce în Spania,
Galia, Africa, Britania încă de mult s'a îndeplinit. Țara

era stăpânită de un principe german, care după nume era vasalul Impăratului din răsărit, în realitate însă un domnitor independent, de la care pornia totă mărirea și puterea. Sosise vremea Germanilor: pretutindena în țările imperiului roman domniau popore germane.

Incizie. Astfel, schimbându-se vremurile, deveni acum puternic un alt nēm pe acest pămînt: vechia Romă și vechia Italia trebuiră să facă loc altora nooi. Era anul 1229 de la întemeierea orașului, cînd s'a întemplat detronarea celui din urma Impărat; după doăspredece secole s'a terminat viața bogată în consecințe a acestui popor măreț.

Originea sa se perde în timpuri îndepărtate și întunecoase. Unindu-se pentru veciă populația înrudită a două orașe puțin însemnate din Italia de mijloc, răsări acea admirabilă cetate ale cărei destine le-am vădut trecînd pe dinainte. Condușă de regi harnici, se întinse puterea poporului pricepător de arme peste ținuturile vecine, latine și etrurice. Obiceiul și legea, prin întocmiri strînse și severe, ținu legată ori-ce voință individuală și ori-ce libertate individuală. Și cînd regatul începuse să se atingă de aceste întocmiri vechi, fu resturnat de către vechile familii cetățenești, cari la rîndul lor, multă vreme, prin forță și înșelăciune și cu prețul sleirei forțelor colectivității, ținură apăsate tinerile elemente ale republicei lor, pe plebeii. Dar după o luptă îndelungată și statornică aceste elemente plebeiane ale statului câștigă un drept după altul, și impunînd egalitatea claselor regimului aristocrat, făcură orașul părintesc, comun, capabil de acel mare rol, pentru care l'a destinat providența. El străbate cu succes printre furtunile ce se succedaș; din ori-ce nenorocire reese cu puterile întărite; după lupte îndelungate și grele, pline de pericol și de glorie, el ajunge orașul domnitor al Italiei și devine una din marile puteri de pe vremea aceea.

Cu puterea să lărgi și sfera intereselor ce trebuia să apere. Corăbile lui străbăteau îngusta cale de apă, care desparte țara italică de insula sa Sicilia, și dincolo de această cale se întinde o nouă cărare, care, odată apucată, nu mai pôte fi părăsită.

Incepe *perioda marilor războaie*. În Africa, Spania, Grecia, în ținuturile galice și pe insulele și la țărmii întregii mări Mediterane de la apus, în potrivă saă în unire cu popóarele acestor țări, pórtă luptele sale războinicele popor sub consuli și pretoriși săi. Cu afacerile apusene se înodă cele resăritene; după un război urmăză altul; în curând armatele romane se găsesce la porțile capitalelor domnitorilor din Macedonia și Siria, și decretelc senatului roman, hotărârile comițiilor, ajung se determine sórta popórelor și Regilor până la Taur, până la pustiul african, până la oceanul Atlantic. Nu ți verbă, cu mare preț s'a căștigat acéstă mărirc. Acea cetățenime, din mijlocul căreia se duceau în fie-care an miș în țări îndepărtate, venind în contact cu obiceiuri străine, rafinate și în parte degenerate ale populațiilor din acele țări, nu mai putea rămânea cea ce a fost mai înainte: un popor de țărani, simplu și moderat. Cultura grecescă, luxul asiatic, purtate și lățite prin instrumentul servil al sclaviei, și deschid o cale mare; supunerea nefățărită, virtutea cetățenului liber, dispar în față deprinderii d'a birui și d'a domni. De óre-ce puterea și bogăția se găsesce și se împreună, se deschide din nou acea prăpastie, care părea a fi de mult astupată, între familiile nobile domnitóre și masa poporului, și de óre-ce banul care stăpănesce tóte trage o liniă grósă de despărțire între bogat și sărac, fața schimbată cu totul a afacerilor publice împinge statul spre o mare revoluție, vine o periodă de războie civile.

Prin acéstă nu se înțelege că în acéstă *periodă de războie civile* euceririle s'ar fi curmat și imperiul roman ar fi fost terminat. Alătura cu șirul cel lung al asasinatelor, al luptelor pe strade, al luptelor între cetățeni, cu socii și cu sclavii, se întinde un șir tot atât de lung de biruințe glorióse. Până la Eufrat și Nil, până la Tamisa și Rin, întinseră, marii conducători ai legiunilor, granițele imperiului roman. Dar atât biruințele asupra cetățenilor, cât și biruințele asupra dușmanilor avură pentru desvoltarea lucrurilor publice același efect. Ele ridicară pe bărbații, carl le-au căștigat peste lege și constituție, și din ee în ee tot mai clar se arată printre aceste încurcături chaotice noua ordine a statului, căreia în fine, după mórtca lui Cesar, i-a dat formă și espresie Octavian August: monarhia militară, *imperiul*.

O nouă ordine de lucruri începe cu acest regim. Roma nu mai este reședința cetățenimei domnitoare, ci numai capitala imperiului și reședința Impăratului. Provinciile, cari odinioară erau pe mâna pretorilor jefuitori și a armatelor neînfrinate, acum sunt membrii egali ai statului, având același domnitor și bucurându-se de aceeași protecție a legilor, și de aceleași binefaceri ale unei administrații regulate. Și în adevăr, multă vreme, acest imperiū a avut o înfățișare plină de strălucire și demnitate. Intre diversele țări și între populațiile lor esista un schimb foarte viu în privința produselor lor materiale și intelectuale; câștigul cel mare, care rezulta dintr'un asemenea schimb, fu foarte mult încurajat de către regenții înțelepți, și nici chiar cei mai răi nu puteau să 'l împedice într'un mod mai simțitor. Dar în acelaș timp când se face acest amestec de produse, de cultură, de popóre, dispăre și forța specială a naționalității romane; activitatea liniștită a puterii imperiale este adese-orî turburată de volnicia militară, pe care se basa, și în fine este cu totul nimicită; pe urma traiului luxos și a neînsemnatei libertăți și independente amorteșc populațiile, a căror protecție este lăsată pe mâinile barbarilor. În mijlocul zăpăcelilor, la cari a dat naștere despoția brutală, usurpațiile, răscólele, nuoile războie civile, în conștiința populațiilor se produce o schimbare dintre cele mai importante și mai bogată în consecințe: căderea politeismului și înălțarea bisericei creștine. Această schimbare internă dă mână de ajutor destrămării interne. În zadar se încercă principii ca Dioclețian și Iulian să reîntórecă pe ómenii la Jupiter și să apere imperiul contra barbarilor năvălitori prin noii organizații artificiale. Valurile ridicăte de acea furtună de popóre din Asia, rup aceste zăgazuri, și ceea ce era inevitabil se întimplă: imperiul roman apusan se desface în state independente și Roma ajunge să fie un oraș ca toate orașele.

Dar acestui oraș 'i-a fost rezervat un alt destin de cât celorlalte orașe. Aveau un farmec particular aceste șapte coline, centrul puterii d'atâția secolii; istoria se săpase cu litere neperitoare în memoria popórelor. Numele roman n'a dispărut, ci a trăit sub alte forme și legături. Impărații Orientului, cu acest nume falnic și cu aceste ferme acoperiaū slăbiciunea lor; principii Germanilor barbari împodobiaū dreptul pe care li'l cuce-

ria sabia lor, cu lustrul acestor titluri onorifice romane. Cel mai glorios dintre regii Francilor, Carol-cel-Mare a domnit în imperiul său ca August și Imperator Roman, — scriitorii din evul mediu îl numesc al 69-lea după August — și succesorii săi saxonii se gândiau să facă éráși din Roma centrul unui imperiu al lumii. Acésta nu s'a îndeplinit, dar acest loc câștigase éráși o deosebită importanță și un nou farmec. Ca reședința celei mai înalte puteri preoțești, a Papei, centrul popórelor de la nord și apus, deveni un fel de nou Delfi, mijlocul pământului, oracolul general al creștinătății.

Nu-i vorbă, un farmec, care n'a scutit nici orașul Roma, nici Italia de grozăveniile distrucției din năuntru și ale năpustirilor din afară. Poftite de toți, fură de toți bântuite și aducerea aminte de un trecut fără sémén, nu era de cât o nouă împun-sătură în suferințele unui present trist și fără speranță. Dar aceste amintiri, ori-cât ar fi fost de dureróse, totuși au avu efecte folositoare. Ori-carii ar fi fost umilințele, înfrîngerile, jafurile, maltratările din partea Goșilor și Vandalilor, Arabilor și Ungurilor, Normanilor, Germanilor, Spaniolilor, Francezilor, Austriacilor, la urechile populației din aceste locuri sfințite, totuși răsuna *Senatus Populusque Romanus* din vremurile vechi. Și în adevér, se pare că nu s'a terminat încă rolul acestui oraș, numit cu multă dreptate etern; privirile lumii se îndreptă din nou spre acei munți ai Tibrului și póte că acest Capitoliu, care a văduț înflorind și veștejind la picioarele sale statul Regilor și consulilor, al Cesarilor și al Papilor, este menit să devie pentru a doua-órá centrul unui popor liber, puternic și fericit, cum fusese odinióra.

Ori-care ar fi însé viitorul acestui prim oraș între orșele lumii, marile creații ale trecutului lui își-au dat deja bine-cuvîntarea pentru tóte timpurile. Prin modul d'a gândi și prin limbă, prin drept și stat, prin religie și obiceiuri, fiind înodate aceste creații în mod indisolubil cu prezentul tuturor națiilor civilisate, ele nu vor putea peri de cât o-dată cu acestea.

TABLA CRONOLOGICA
A
ISTORIEI ROMANILOR.

De la întemeierea cetăței până la căderea imperiului roman de vest.

Perioda întâia 753—264 în. de Chr.

753. Intemeierea cetăței. Latini și Sabini, Romul și T. Tațiū. Patricieni și clienți. Numa Pompiliū ; Tul Hostiliū ; Ancu Martiū. Alba-longa dărimată. Patricieni și plebe. Tarciniū Prise (templul din Capitol). Serviū Tuliū (împărțirea pe centurii). Tirania lui Tarciniū Superb. Roma se estinde pe amândoi țărmii Tibrului. 510. Familiile patriciene izgonesc pe Regi.

509. Doi consuli patriciani. Etruscii (Porsena) ; umilirea cetăței. Lupte cu Etruscii și cu Latini. Dietatură. Tratat de negoț cu Cartaginea. 494. Certuri între clase. Emigrația plebei. Impăcare ; tribunatul poporului. 493. Alianță cu Latini, la 438 cu Henricii împotriva Sabinilor, Equilor, Volseilor (Coriolan). Întâia lege agrară (Sp. Casiū). 485 - 79. Poziția Oligarchia a familiei Fabiilor. 477. Impăcarea lor cu plebea și înfrângerea de la Cremera. 462. Rogația lui Terentiliū Harsa (restrângerea puterii consulare). 470. Apiū Herdoniū.

451. Decemvirii ; cele două-spre-zece table. 450. Planurile patricianilor. Căderea lui Apiū Claudiū : Tribunatul se restabilește. 449. Consulatul lui Valeriū și Horatiū. 445. Tribuni militari cu putere consulară. 443. Doi censori patricieni. 425.

Armistițiū cu Veii. 305. Războiul reîncepe ; expediții de érnă și soldele militare. 395. Veii și Etruria sudică cucerite. 390. Galiū în Roma (Alia). Capitolul mântuit ; Galiū se retrag. 384. Furiū Camil și M. Manliu. Manliu omorât. 377. Rogățiile lui Licin primite după lupte de zece ani. 376. Marea biruință a plebei și unitatea în stat ; îmbunătățirea sôrtei datornicilor ; toți cetățenii se împărtășese de ogorul public ; plebii pot fi consuli. Pretura și edilitatea curulă. 356—55 amêndoii consuliū patricieni. 348. Galiū în Italia de mijloc ; războiū și ciumă. Se introduce jocurile scenice.

343. Capuanii se pun sub tutela Romei ; războiul cu Samniții. Lupta de lângă muntele Gauru. 341. Pace. Capua romană. 340. Răscála Latinilor. Birunța de lângă Trifanum. 338. Lațiul supus. Coloniū romane. 337. Intâiul pretor plebeu. 326. Al doilea răz-cu Samniții. 321. Înfrîngerea umilitore de la Caudium. 314. Colonia Luceria (Apulia). 312. Etruscii și alte seminiții italice împotriva Romei ; Roma învinge Censura lui Apiū Claudiū. 304. războiul se sfârșese. 300. Legea lui Ogulniū : preoții ple-bei. Cele două clase se împreună. 289. Colonia Sena. 284—83. Lupte cu Galiū și Etruscii. Tarent : corăbiile romane atacate fără veste. 282. Tarentul refuză să dea satisfacție. Războiul izbucnesce. 281. Piru în Italia. 280. Lupta de la Heraclea ; Cinea în Roma. 279. Aesculum ; Piru trece în Sicilia. 276 se întorce în Italia. 275 e învins la Benevent ; părăsesce Italia. 272. Tarentul roman. Pace : Roma capitala Italiei.

Perioda a doua 264 — 133 în. de Chr.

264. Solia Mamertinilor (Mersana). Apiū Claudiū trece strîmptorea siciliană. Intâiul războiū punic. 260. Intâia biruință pe mare la Mile. 256. Debarcare și biruințe în Africa. 255. Regul învins și prins. 254 — 242. Războiul se continuă în Si-cilia ; Hamilcar Barca. 241. Biruința de lângă insulele egatice și pace. Provincia Sicilia. Regele Hieron. Constituția lui Ser-viū se schimbă. 238. Sardinia romană. 230. Războiul cu Ilirii. 228. Ilirii învinși și raporturile prietenesci cu Grecii. 226. Tra-tatul cu Hasdrubal : Puniū în Spania. 225. Lupte cu Galiū (E-truria). 222. Triumfuri ; Placentia și Cremona coloniū. 221. Fiul lui Hamilcar comandant suprem în Spania, 220. Jocuri plebeice.

219. Asediul oraşului Sagunt; soliî zadarnice. 218. Al doilea războiî punic. Hanibal trece peste Alpî, Ticin, Trebia; Celtîi intră în luptă. 217. Infrângerea de la lacul trasimenic. Fabiu dictator. 216. Cane. Capua se desface de Romanî. Hieron din Siracusa móre. Strîmtorarea şi fermitatea Romei. 215 — 208. Răzbóe în Italia, Grecia (Filip Regele Macedonieî), Sicilia, Spania şi pe ţermuriî Galiei şi Libiei. 212. Romanîi sfărâmaţi în Spania; Siracusa romană (Marcel). Jocurile apolinare. 211. Hanibal înaintea Romei; Capua se supune din noû; Scipione plécă în Spania. 210. Cucerese Cartagina-nouă. 208. Hasdrubal plécă spre Italia. 207. Cade în lupta de lângă Sena. 206. Sfirşitul războiî întâi cu Macedonia; Hanibal în defensivă. 204. Jocurile frigiene în onórea mamei Zeilor; Scipione în Africa. 202. Hanibal în Africa; lupta de la Zama. 201. Pace. Provincii romane.

200. Plaut; Eniû; Neviû; Fabiû Pictor, Războiul macedonic. 197. Biruinţa de la Kinoskefale. 196. Pace; Grecia liberă (Flaminin). Nabis în Sparta. 194. Senatoriîi aû locuri desosbite în teatru; nobilimea. 192. Intrigî grecesci (Antioch din Siria) 191. Războiul cu Antioch. Termopile. 190. Lupta de la Magnesia. 189. Pace; pedepsirea solilor, rêsplata aliaţilor (Eumene, Rodu). 184. Censura lui M. Porciû Catone. 183. Hanibal şi Scipione mor. 179. Perseû, regele Macedonieî. Nemulţumiri în Grecia. 171. Al treilea războiî macedonic. 168. Lupta de la Pidna (Emiliû Paul). Perseû prins. 167. Triumful lui Emiliû; Roma pe cale de a deveni stăpâna lumiei; starea lucrurilor schimbată.

154. Războiul cu Lusitaniî. Cartagina şi Masinisa (din Numidia). 151. Pseudo-Filip în Tracia. Turburări în Macedonia şi Grecia. 148. Macedonia provincie. 146. Dărîmarea Cartaginei (războiul al treilea punic), Africa provincie. Dărîmarea Corintului, provincia Acaia. Războiul cu Lusitaniî (Viariat) şi cu Celtiberi (Numanţia) 135. Rěscóla sclavilor din Sicilia. 133. Dărîmarea Numanţiei, Scipione Emilianu.

Periada a treia 133—31 în. de Chr.

133. Tiberiû Grachu tribun. Legea agrară; provincia Asia. Tribunul Octaviû scos din funcţie; comisia pentru împărţi-

rea ogórelor; mórtea lui Grachu. 129. Reacție. Scipione Emilianu móre. 125. Lupte în Galia de dincolo; réscóla cetáței Fregele, chestia aliaților. 123. Caiu Grachú tribun. Legea pentru împărțirea de grâne, jurisdicția; colonia Junonia (Cartagina). 121. Liviu Drus. Chestia aliaților. Grachu și Flacu omoriți. Reacție. 118. Colonia Narbona (în Galia). Micipsa (din Numidia) móre; Jugurta și verií sãi. 113. Cimbrii. Infringerea (lui Carbone) de la Noveia. 111. Jugurtha în Roma; rézboiú. 110. comandantú cumpáratú; Romaniú părăsese Numidia. 109. Metel în Numidia; lupte nenorocóse în potriua Cimbrilor în Galia. 107. C. Mariú consul, reforma armatei; rézboiú în Numidia. Óstea lui Casiú Longin sfărâmatá de Tigurini. 106. Jugurta prins (Corneliú Sula). 105. Aransio (Cimbrii). 104. Consulatele lui Mariú. Teutonii. 102. Lupta de la Aquae Sextiae; Teutonii sfărîmați. 101. Lupta de la Vercece; Cimbrii sfărîmați. 100. Consulatul al șaselea al lui Mariú, Saturnin, Glaucia; lupte pe strade, partida ordinei învinge; Mariú pléca în Asia. Nașterea lui C. Iuliú Cesar. 92. Procesul lui Rutiliú Ruf (jurisdicția cavalerilor). Conflicte cu Regele Mithridate din Pont. 91. Tribunalul M. Liviu Drus; reforme moderate cu privire la aliați; Drus omorít. 90. Réscóla din Asculum și rézboiul cu Socii (Italia). 88. Sfirșitul acestui rézboiú și întâiul rézboiú cu Mithridate. Sula comandant suprem; propunerile lui Sulpiciú (Mariú); Sula se întórece de la Nola; luptă pe strade și fuga democraților. 87. Sula în Grecia. Cina consul; reîntórcerea esilaților în Roma. Terrorismul și mórtea lui Mariú. 84. Pace cu Mithridate. Fimbria ucis. 83. Reîntórcerea lui Sula; rézboiul civil începe. 82. Democrații învinși. Lupta de lângă Roma. 81. Dictatura lui Sula (proscripții); legi noi. Atribuțiile tribunatului restrânse. Regimul aristocraților restabilit. Sfirșitul rézboiului al doilea cu Mithridate. 80. Q. Sertoriú în Lusitania. Retragerea și mórtea lui Sula.

77. Réscóla lui Lepid. Cn. Pompeiú în potriua lui Sertoriú. 74. Al treilea rézboiú cu Mitridate începe (Lucul). Rézboiú în Spania. 73. Réscóla selavilor din Italia (Spartac). 72. Sertoriú omorít. Spartac cade în lupta (în potriua lui Liciniú Crasu). 70. Pompeiú și Crasu consuli; legile cornelice abrogate. Procesul lui Veres (jurisdicția senatorilor). 69. Tigranocerta (din Armenia) eucerită. 68. Legea lui Gabiniú; Pompeiú imperator,

stîrpesce pe pirați. 66. Legea lui Maniliu; Lucul rechemat, Pompeiu imperator. 63. Mórtea lui Mithridate; Pompeiu în Siria. Cicerone consul și conjurația lui Catilina. 62. Catilina învins. Reîntórcearea lui Pompeiu; triumful și neactivitatea lui. 60. Crasu, Pompeiu și Cesar: întâiul triumvirat. 59. Cesar consul; Cicerone esilat. 58. Cesar în Galia. Granița Rinului cucerită (Helveții, Ariovist). 57. Belgiți, Nervii învinși. Reîntórcearea lui Cicerone, epigramele lui Catul, poziția neplăcută a lui Pompeiu. 56. Întilnirea de la Luca. Noua învoială a triumvirilor. 55. Cesar trece Rinul și canalul. 54. A doua expediție în potruva Britanilor; răscole în Galia. 53. Crasu móre în războiul în potruva Parților. Răscola Galilor. 52. Alesia cucerită. Vercingetorix prins, Galia romană. Turburări în Roma (Claudiu, Milone), Pompeiu se apropie de aristocrați. 50. Să strică cu Cesar; negocieră. 49. Cesar trece Rubiconul; războiul civil; Brundusiū și Herda. 48. Dirachium și Farsal; mórtea lui Pompeiu; Cesar dictator. 47. Cesar în Alexandria și în potruva lui Farnace; se reîntórce. 46. Războiul în Africa; lupta de la Tapsu; mórtea lui Catone; triumfuri, sərbători, onoruri; legile iulice. 45. Constituția urméză a să preface în sens monarchic. Lupta de la Munda (Spania). 44. Planurile imperatorului. Conjurația lui Brut și Casiu. Mórtea lui Cesar.

44. Anarhie. Conjurații și Antoniu; Octavian și Antoniu; filipicele lui Cicerone. Decim Brutu în Mutina. Sextu Pompeiu în Sicilia. 43. Octavian în potruva lui Antoniu. Despresurarea lui Brutu. Lucrurile iaū altă față; să forméză al doilea triumvirat: Antoniu, Octavian, Lepid; proscritii, Cicerone úcis. 42. Luptele de la Filipi; Octavian în Italia, Antoniu în răsărit (Cleopatra). 41. Împroprietărirea veteranilor în Italia, războiul perusin. 40. Înțelegerea dintre Antoniu și Octavian la Brundusiū (Octavia); 39. Înțelegerea cu S. Pompeiu la Misen 36. S. Pompeiu și Lepid înlăturați 34. Antoniu în Egipt. Să strică cu Octavian. 31. Lupta de la Actiu. Octavian singur domnitor.

Perioda a patra 31 în. Chr. — 476 după Chr.

29. Reîntórcearea lui Octavian. Onoruri monarchice; templul lui Ian închis. Reformarea senatului. 27. Senatul și poporul confirmă imperiul lui August. 25. Călătorii în Galia și

Spania. Luptele cu Cantabrii și Asturii 23. Tribunatul și puterea proconsulară pe viață. 22. O conjurație descoperită, August curator al împărțirii grânelor. 21. Mecena; Agripa (Iulia); călătorii în răsărit. 20. Solia etiopeană; Fraate trimite înapoi prizonierii. 19. Prefectura moravurilor. Virgil móre. 18. Senatul reformat; legile iulice în potriua adulterului. 16. Călătorie în Galia. 13. Mórtea lui Lepid. August pontefice maxim. 11. Tiberiü Claudiü (Iulia). 9. Drus în Germania; móre la Moguntiac (Mainz). 8. Mórtea lui Mecena și a lui Horațiu. Ovidiü; Liviü. 2. Iulia esilată.

4 (dupé Chr.). Caiu Cesar móre, familia imperială se stinge; Tiberiü adoptat. 7—9. Rěscóla Panoniei și Dalmației. Armin și Marbod. Varu învins. 14. August móre; Tiberiü Impěrat. Pretorianii transferați la Roma și comițiile în senat. Crima de vătěmare a majestăței. 16. Biruința lui Germanic la Idisiavis. 10. Germanic móre. 29. Livia móre 31. Sejan răsturnat. Tiberiü în Caprea. 37. C. Cesar Caligula. 41. Claudiü. 54. Nerone. Despotismul la culme. Buru, Seneca. 64. Arderea Romei; creștinii urmăriți. Rěscóla lui Galba; Nerone se reîntorce din Grecia, fuge și móre. 69. Revoluție și războiü civil, Galba, Otone, Viteliü. Vespasian (Flaviü). Rěscóla Batavilor (Civilis). 70. Ierusalimul dărímat. 79. Titu urměză pe tron. Cetățile din Campania îngropate sub lavă. Pliniü móre. 81. Domițian; Agricola în Britania. Corn. Tacit Confederații între semințiile barbarilor. 96. Nerva. 98. Traian; cea mai fericită periódă a imperiului. 106. Regele Dacilor Decebal învins. Podul peste Dunăre. Creștinismul se lătesce. 114. Provinciile Asiria, Babilonia. 117. Adrian; pace. Căletorii și zidiri. Elia-Ierusalim. 138. Epoca Antoninilor; Antoniü Piu, Marcu Aureliü. 180. M. Aureliü împotriva Marcomanilor; móre. Comod.

193. Helviü Pertinax; pretorianii vînd imperiul lui Didiü Iulian. Rěscólele legiunilor. Septimiü Sever (Iliria) rămăne învingětor. Familia lui Sever. Jurisconsultii Papian, Ulpian, Paul. 211. Sever móre la York; Basian (Caracala) și Geta (omorît la 212). 217. Macrin. 218 răsturnat de către Basian Elagabal. Despotism oriental, idolatrie siriană; domnia femeilor. 222. Alexandru Sever; noul platonism; creștinismul. 226. Noul imperiü persan. 235. Alexandru Sever móre în Galia. Impěrații se schimb repede. 248 dupé Chr. 1000 de la întemeierea ce-

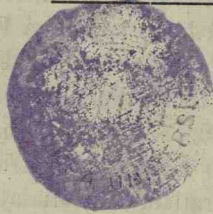
tăței, jocurile seculare ale lui Iuliū Filip. 250. Edictul Impăratului Deciu împotriva creștinilor. 251 cade în războiul cu Goții. 253 – 268. Galien. Desbinări; dușmanii din afară (Alemanii învinși la Milan; împăratul Valerian mōre la 260 în prinsōre în Persia) și usurpătorii („30 de tirani“). 268. Ordinea se restabilește. Claudiū. 270. Aurelian. Imperiul Palmira (Zenobia) învins. 264. Tacit. 276 – 82. Probu. 285. Dioclețian.

285. Noua ordine de succesiō pe tron. Auguști și Cesari; succese. 303. Triumful celor doi Auguști. Edicte în potriva creștinilor. 305. Dioclețian și Maximian renunță la tron. 306. Constantin August; șase imperatori, războie civile. 312. Crucea în războiul lui Constantin în potriva lui Maxențiu. 323. Liciniū răsturnat și Constantin singur domnitor. Iulian proclamat Impărat în Galia (unde se lupta împotriva Francilor și Alemanilor). 361. Constantin mōre; Iulian restabilește păgânismul. 363. Mōre în espediția în contra Perșilor. Jovian creștin. 364. Valentinian și Valente 373. Năvălirile barbarilor: Picți, Scoți, Alemanii, Quadi, Sarmati Goți, Perși. Ariani și Atanasiani. 374. Valentinian mōre. Grațian, Valentinian II; Valente 375. Goții de vest împinși de Huni se aședă în Moesia. 378. Valente cade în o luptă în potriva lor la Adrianopol. Teodosiū Impărat. 381. Conciliul de la Constantinopol (atanasian) 383. Grațian mōre; Maxim Impărat. 390 răsturnat. 392. Rēscōla lui Arbogaste (Eugeniū) 394 înăbușită. 395. Teodosiū mōre. Impărțirea imperiului.

395. Honoriū (V.), Arcadiū (O.). Espediția Goților sub Alarich în Grecia. Stilichone în potriva lui Alarich prefect al Iliriei. 400 năvălește în Italia; e învins la Polenția 406. Celele de germanii (sub Radagais) învinse. 408. Arcadiū mōre. Teodosiū II; Stilichone ucis. Alarich înaintea Romei. Reședința împărătescă la Ravena. 410. Alarich prădeză Roma; mōre în Apulia. 414. Statul vasal gotic din Tolosa (Ataulf, Valia), Lupte în Spania (Suavi, Alanii, Vandalii). Britania neatîrnată. 423. Honoriū mōre; Valentinian III; Placidia regentă. 439. Imperiul vandal (Geiserich) în Africa. Espedițiile Vandalilor pe mare. 441. Hunii (Atila) în potriva imperiului de ost. 449. Anglo-Saxonii în Britania. 451. Atila învins la Chalons de către Romanii (Aetiū) și Visigoții. 452. Vandalii în Roma. 457. Majorian (Ricimer). 461. Răsturnat Antemiū, Impăratul de la vest

numit de Impăratul Leon de la est. 471. Antemiū sē strică cu Ricimer, care proclamă de Impărat pe Olibriū. 472. Antemiū omorît. Ricimer și Olibriū mor. Iuliū Nepos (Leon) și Glicerii (Gundobald). 475. Oreste înotriva lui Iuliū Nepos. Romul, fiul lui Oreste, Impărat.

476 după Chr. 1229 de la întemeierea cetăței, Odoacru detronéză pe Romul. Odoacru, patrieul diecesei Italia, stăpânesce neatârnat. Unitatea imperiului disolvată. Pe ruinele lui sē ridică state germane.

CHARTA IMPERIULUI ROMAN

Scara 1:15,000,000.

